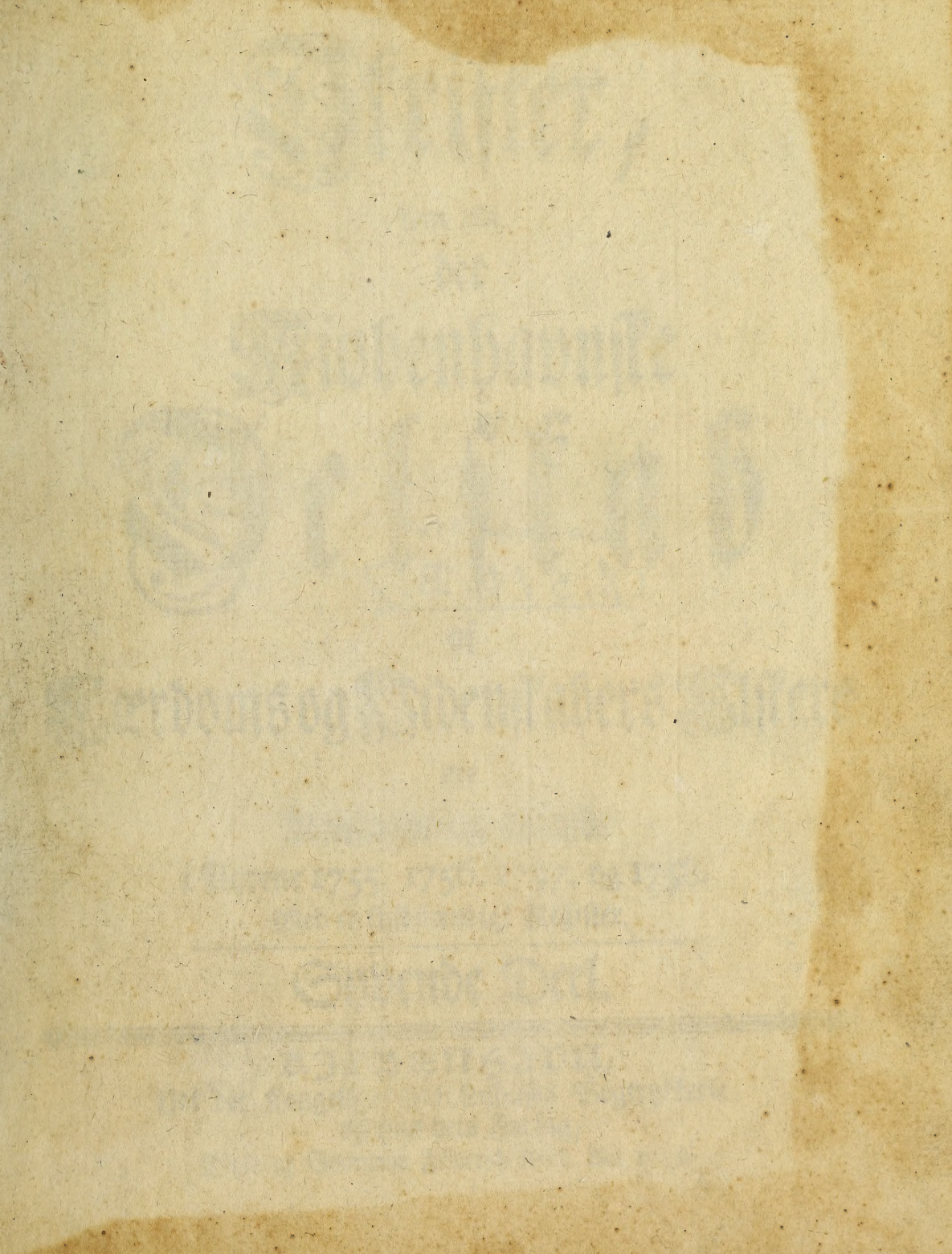

3

WANDSWORTH

LS. 510. B. 7

Skrifter,

som udi

det

Kjøbenhavnste

Selskab

af

Lærdoms og Videnskabers Lister

ere

fremlagte og oplæste

i Aarene 1755. 1756. 1757. og 1758.

Med et fuldstændigt Register.

Syvende Deel.

KJØBENHAVN,

Udi det Kongelige Børsenshusets Bogtrykkerie,
og paa dets Forlag,

Trykt af Gottmann Friderich Kisel. Aar 1758.

Erklärung

von

der

Landesregierung

in

Verordnung

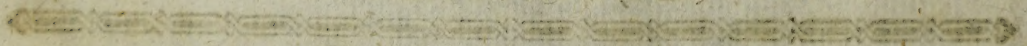
57

über

die

Verordnung

über

die

Landesregierung

in

Verordnung

Sortegnelse

paa de i denne Syvende Deel afhandlede
Materier.

I.

LUDVIG HARBOES anden Afhandling, om den Mod-
stand Reformationen har haft fra 1548. til 1551.
Pag. 1=100.

2.

JENS CHRISTIAN SPIDBERG, Historisch og Phy-
sich Relation om det mærkværdige Jordskielv i Nor-
ge, Lisabon og andre Stæder den 1 Novembr. 1755.
pag. 101=112.

3.

CHRISTIAN HORREBOW Om Atmosphærens Høj-
de, pag. 113=128.

4.

P. KOFOD ANCHERS Philosophiske Betragtninger,
angaaende det Spørsmaal: Enten Lyst til Got, eller
Afskye for Ont, formaaer meest hos et Menniske?
pag. 129=168.

5.

A. G. CARSTENS Oplysning, angaaende Euphemias af
Dannemark Herkomst, som har været Kong Christo-
pher den Andens Gemal. pag. 169=184.

Besfri-

6.

Beskrivelse over det, i Island, den 11 Sept. 1755. paaKOMNE Jordsticæls, og den derpaa, den 17. Octobr. samme Aar, fulgte Jlds-Udbrydelse af den forbrændte Bierg-Kløfte Katlegiaa udi Jis-Bierget Myrdals-Jokel; efter de sammesteds observerende Studenteres indsendte Beretninger. pag. 185 = 196.

7.

E. PONTOPPIDANS fortsatte Efterretninger om nogle Coloniers eller fremmede Folkes, særdeles Indskers og Fransosers Ankomst og Fortplantelse her i Dannemark, tillige med Besvarelse paa det Spørgsmaal: om slige Fremmedes Modtagelse bør regnes for et Lands Gavn eller Skade? pag. 197 = 234.

8.

J. LANGEBECKS Anledning til en Historie om de Norske Bergverkers Oprindelse og Fremvæxt, første Stykke. pag. 235 = 526.

9.

A. G. CARSTENS Historisk-Diplomatisk Efterretning om den i den Danske Historie forekommende Søster til Greb Gert den Store i Holsteen, som i en kort Tid var gift med Kong Erik, Kong Christopher den II. Søn og Med-Regent, hendes Person og Tildragelser. pag. 527 = 566.

10.

E. G. Ziegenbalgs Afhandling om Aarsagen til Jis. pag. 567 = 585.

Anden Afhandling

Om den

Modstand Reformationen i Island

har haft fra 1548 til 1551.

Meddeelt

af

Ludvig Harboe.

Det har fra gammel Tid af været een af den Rømerst Catholiske Kirkes Hoved-Maximer, at samme, naar den ikke med List og Underfundighed kunde opnaae sit Maal, med aabenbare Magt og Undertrykkelser har søgt at tvinge og forfølge dem, hvilke ey strax vilde falde den til Fode, og med en blind Lydighed underkaste sig dens Villie. Især har de, som have affondret sig fra deres vildfarende Lærdomme, maatt erfare denne haarde Skieebne, hvilket med mange Vidnesbyrd kunde stadfæstes, saafremt det var mit Dyemerke, og samme Materie ikke tilforn af vores Theologis særdeles den store Gerhardo i hans Confessione Catholica var bleven affandlet. Hvorledes man den Tid, da Reformationens Lys begyndte at frembryde af det sæleste Mørk, har betient sig af samme Middell, er blant andre af den berømte E. S. Cyprian in Belehrung des Pabstthums p. 816-833. udførlig bleven viist. Det fattedes ikke heller paa saadanne Personer her i Dannemark og Norge, hvis Dnske og Attraae det var, med Magt at dempe den Evangeliske Sandhed, da den som et spæt Korn begynd-

te at fremspire, saafremt ikke de viise Regentere, Guld begavede disse Lande med, ved deres christelige Omsorg i Tide havde gjort disse deres voldsomme Anslag til intet.

Men ingen langvarigere Modstand er nogenstæds i disse Nordiske Lande skeet end i Island, som af det efterfølgende vil erfares. Biskop Jon Arasen havde hidindtil ligget som et rivende Dyr i sin Hule, og luret paa en beqvem Lejlighed, at udføre det Forsæt hand havde, igien at udrydde og kuldkaste det, som allerede var begyndt med Reformationen. At hand ikke tilforn aabenbare havde tordt lade sig merke dermed, skeede aldeles mod hans Villie, thi den Anseelse Hr. Gisser Einersen havde i sit Stift, stod ham i Veien, at hand ikke der kunde vente sig nogen aabenbare Medhold, saa længe hand levede; Men da denne brave Mand tillukte sine Dren, saa vilste det sig, hvad for en Ondskabs Aand der var skjult hos ham, og at hand, for at faae sin Villie fremmet, var i Stand til, at begaae de groveste Excesser, stridende mod den sande Religion, imod Kongelige Anordninger og Befalninger, og en god Borgeres Pligter.

Man vil derfor i denne Afhandling finde lidet, der kand kaldes behageligt, efterdi Scenen begyndes med Modstand, og sluttet med Mord, hvorfor jeg havde ønsket, at jeg i det mindste kunde have været kortere i saa sørgelig en Materie, men da jeg maa i-agttage det, som en Historico tilkommer, nemlig melde, hvad som passeret er, saa er det ufornøden, at anføre nogen Undskyldning. Imidlertid vil og heraf det bekiendte Ordsprog stadfæstes: *Malum consilium consultori pessimum*, og kunde Biskop Jon Arasens Exempel ligeledes tiene til et Supplement, saa fremt nogen vilde anføre Exempler om de Catholske Bisper, som en lærd Mand har gjort det om Paverne, at de Krigte, de have ført, gierne ere udfalden til deres egen Skade. *S. Unsch. Nachr. 1706. p. 741. sq.*

S. I.

Saa snart Biskop Jon Arasen havde hørt, at Hr. Gisser Einersen var bortkaldet af Guld, gjorde hand sig rede med en Deel Folk, hvilke

hvilke deels skulle være ham til Bestiærmelse, deels og indjage andre en Skret, at besøge Skalhólts-Stift, for der at indrette alt efter sit Hoved, og siges, at hand dertil endnu mere skal være bleven opmuntret ved et Brev hand samme Tid havde faaet fra Paven, af den Indhold, hand maatte jo tilsee, at den papistiske Religion ey maatte lide nogen Skaar og Skade ved Reformationen i Island. Hand begav sig altsaa først ind i den Østre Deel af Landet, og søgte, hvor hand kom, at overtale Almuen, ey at tage imod den saa kaldede ny Lærdom, der var kommen Udenlands fra, men at blive ved den gamle. Hand anordnede derfor atter papistiske Ceremonier paa de Stæder, hvor de vare affkaffede, hand firmede Børn, saa og hand-satte dem, der ey vilde være ham lydige. Som hand nu ved denne sin Omreise i Skalhólts-Stift fandt en deel Tilhængere, der glædde sig over, at hand vilde bestierme dem i deres Bildfarelser, saa gif hand videre, og lod et Brev udgaae, hvori hand lovede, at hielpe Skalhólts-Stift i det hand kunde. Vel vilde hand endnu ikke gaae aabenbare til Verks, og tilbyder hand ikkun sin Bistand i de biskopelige Embedes Forretninger, melder og derhos, at hand ey vilde befatte sig med Biske-Stolens Oeconomie, men uden Tvivl vilde hand derved først forsøge, hvor stort hans Anhang i Skalhólts-Stift maatte blive, thi hans heele Hensigt var, som af det efterfølgende kand sees, at bemægtige sig begge Deele, at faae sin Søn Biörn Jonfen der introduceret, og som Enebolds Herre allene at skatte i alle Stykker. Forommeldte Brev har jeg funden en Copie af i Holum Stifts-Kiste, og lyder det saaledes:

Wier Jon med Guds nad Byskup á Holum giórum godum mónnum kunnungt med þessu voru opnu brefui, ad epter vorre skylldu vilium vier styrkia heilaga Skalhólts Kyrkiu med aull god rad og tillaugur, sem vær kunnun, og meygum best til gagns og goda kyrkunum og Byskupdæmenu ad Lógum gióra, þad som kristiligum kiennemónnum sem godan og gamlan Sidvana og kristiligan kiennemanskap vilia hallda, og þeir þykiaft worra rada meðþurffa (sýneft gagnlegt) Epter þui wor hoygbornafta Herra Kongens Insigludu opnu Brefui, sem Hans Majestat hefur utgiefid og

innsendt i Landid osf og worum kiennemónnum til styrkingar, ad wier skulldum þvi betur hallda sagdar Sidueniur sem halldist hafa i Noregi og Islandi meyr enn V^c ara vmlidin. Suo og var osf giefid i woru Byskups wygslu af Legata walldi heilagrar Romakyrkiu fullmakt yfer aullu Islandi ad dispensera vm allar Causas papales &c. Bioduft wær til ad gióra Byskupslegt Embætti i Skalhols Byskupsdæmi, þad wær meigum widkomast og goder menn vilia osf vmbidia, enn med wauuld og Laga skikun Skalhols Kyrkiu vegna viliu wær ecke hafa, utan þad sem worri skylldu þeyrer og ber ad gióra, og bestu Mónnum Landsins verdur samþyckiligt, ad naudsynligast sie Guds Christni til Styrkingar. Til audsyningar hiervm fetium wier wort Insigli fyrer þetta Brief er skrifud var i Kalmans tungu Laugardaginn næstan fyrer Festum Johannis Baptistæ (*) Anno Domini MDXL octauo.

i. e.

Vi Jon med Guds Naade Biskop paa Holum giøre gode Mænd med dette wort aabne Brev vitterligt, at Vi efter vor Skyldighed wille styrke den hellige Skalhols Kirke med alle gode Raad og Hielp i alt det, som Vi efter Loven best fand, og maae giøre Kirkerne og Bispedømmet til Gavn og Gode, og i det, som christelige Præster fand synes gavnligt at være, hvilke wille holde den gode og gamle Sædvane og den christelige Præste Stand ved Magt, og hvorudi de agte at behøve Bores Raad, efter Vor Høybaarenste Herre Konges aabne Brev under hans Sigill, hvilket Hans Majestæt har udgivet og indsendt i Landet, os og vore Præster til Forsvar, paa det Vi des bedre kunde holde forberorte Sædvaner ved Magt, som har vedvaret i Norge og Island længere end 500 Aar. Saa blev

(*) I den Copie-Boq, som dette Brev er udfreven af, findes det Datum Løerdagen for Festum Johannis Holensis Episcopi, men det maae være forfreven, thi Felt Joh. Hol som indfalder in Medio April. var Jon Arasen paa Holum, og ikke ved Kalmansunge i Borgeford, men hand kom der i Junio, da hand reiste til Althinget; Ellers fand dette Document ansees som et Præludium til alle de følgende Tragoedier, og maae hand uden Tvivl have skiftet det til Althinget for at præparere Gemytterne førend hand selv kom der, det havde og den Virkning som hand søgte, thi saa snart hand indfandt sig, blev hand af de fleeste udvaldt til at være Administrator over Skalhols Stift.

blev Os og i Vor Biske-Bielse ved den hellige Romerske Kirkes Legati Myndighed den Fuldmagt given, i alle Causis papalibus at dispensere over heele Island ic. Derfor tilbyde Vi Os, at forrette det biskopelige Embede i Skalhólts Bispedømme, saa viit Vi kand af Sted komme, og gode Mænd ville bede Os om. Men hvad Skalhólts Kirke angaaer, saa ville Vi ikke befatte Os med dens Administration i oeconomiske og politiske Sager, uden saa viit Vor Skyldighed det udkræver, og Os bør at giøre, og Landets beste Mænd ville samtykke udi, at det kand være nødvendig til den Christen Kirkes Forsvar. Til Beviis herpaa sette Vi Vort Signet for dette Brev, som var skreven i Kalmanstunge Løverdagen næst for Johannis Baptistæ Anno D. 1548.

§ 2.

Medens Biskop Jon Arasen saaledes fremfoer i Skalhólts Stift, og søgte, at faae alt fremmet efter sin Villie, forsamlede Præsteskabet og Almuen af bemeldte Stift sig paa Skalhólts Biske-Gaard, for at udvælge een, som de allerunderdanigst kunde foreslaae Hans Majestæt i den afsdøde Hr. Gisle Einersens Sted. De kunde i lang Tid ikke worde eenige i Vallet, thi en Deel stod endnu fast derpaa, at en Catholisk Præst skulde udvælges, og den Lutheriske Religion afskaffes, disse udvalgte og Hr. Sigurder Abbed i Tyckebay-Kloster. Men Hr. Gisle Jonsen, der var den samme, som Biskop Jon Arasen siden bandsatte, var saa behiertet, at hand offentlig protesterede derimod, og paastod, at hand ey vilde kiende nogen for Biskop, som ey aflagde Biske-Hue og Biske-Stav, hvilke de Catholiske Bisper havde baaret, og ved sin Anseelse udvirkede hand det, at endelig Hr. Morten Einersen af en Deel blev udvaldt, endskiont hand meget ugierne modtog denne Værdighed, og som med Magt maatte tvinges til, efter de Tidens Sædvane at sette sig paa en Stoel, Bisperne pleyede at sidde paa.

Bemældte Hr. Morten Einersen (*) var fød paa Stadesstad, et Præste-Kald i Skalhólts Stift, hvor hans Fader Hr. Einer be-

(*) Jo. Meursius i Hist. Dan. ed. Florent. 1746. P. III. L. 8. p. 680. nævner ham rigtig Martinum Ennoium, hvilken Fejl og den s. Et. R. Gram i en tilføjet Note har observeret.

tiente det Præstelige Embede. (*) Denne var tillig betænk't paa, at holde sin Søn til Studeringer, og at hand des bedre derudi kunde forfremmes, sendte hand ham, da hand ikke var ældre end 9 Aar, til Engeland, hvor hand ligeledes blev i 9 Aar, og derpaa kom igien tilbage til sit Fæderne-Land. Dog maae hand den Tiid ikke have funden megen Smag i at studere, thi hand blev strax derpaa Kiøbmand i Grindevig, og drev denne Handel i to Aar. Da hand var 20 Aar gammel, kom hand til Biskop Ögmund for at male Choret i Dom-Kirken, hvilken Videnskab hand i Engeland særdeles havde lagt sig efter. Siden blev hand viet til Præst, og succederede sin Fader i Stadestad. Jeg finder hans Navn iblant de Præster, hvilke 1540. samtykte, at Hr. Gisser Einersen skulde være deres Biskop, og 1542. erklærede sig, at ville antage Kirke-Ordinantzen. Stephanius nævner ham L. I. Hist. Dan. ad Annum 1551. Virum pietate, eruditione & sapientia præstantissimum, ac sincerioris religionis assertorem constantissimum. Udi de Islandske Skrifter, som ere ved Haanden, beskrives hand som en sagtmodig og derhos eenfoldig Mand.

Efterat hand var udvaldt til Biskop, begav hand sig i samme Aar 1548. (og ikke 1547. som Hr. Ar. Hvirfeld udi sin Krønike p. 1542. og Hr. Arngrim Jonsen in Crymogæa L. III. p. 146. og brevi Commentario de Islandia p. 64. B. foregiver) til Kiøbenhavn, for at søge allernaadigst Confirmation paa den Udvælgelses Act, hvorved hand var foreslaaet til at være Biskop i Skalhøls Stift.

§. 3.

I det samme Aar, Hr. Morten Einersen udgik fra Island, blev og Biskop Jon Aralen udfordret, at møde for Kongen, og at forsvare sin Opsørsel, thi Hans Majestæt havde faaet vis Efterretning, hvorledes hand i sit Stift tog af Stad, og med al Magt søgte at understytte og vedligeholde den R. Catholiske Kirkes Vildfarelser. At hand maatte have desmindre Aarsag at undskyldte sig, blev ham tillige

(*) Denne Hr. Einer var i sin Tiid anseet for een af de beste Poeter i Island, og staaer hans Navn først anført udi et kort Poema Biskop Jon Aralen har forfattet over de lykkeligste Poeter, som vare i hans Tiid.

tillige et sikkert Leide tilskikket, at hand frie og ubehindret maatte komme og reise tilbage igien (*). Men efterdi Kongen af det, som tilforn var foregaaet, kiendte hans stive Sind, og derfor frygtede, at hand vilde sidde denne hans Majestæts Befaling overhørig, saa sendte hand og en Ordre til alle sine Undersaatter paa Island, at hvis Biskop Jon Arasen ey vilde adlyde Kongens Bud, de ey i nogen Maade skulle være ham behjælpelig, eller føye ham i de Anstalter, som hand gjorde, saafremt de ikke derfor ville ansees med haard Straf, hvilket efterfølgende Konge-Brev, oversat af det Islandske, nærmere forklarer:

Vi Christian med GUDS Naade, Konge til Danmark og Norge &c. hilse Eder alle Vores Undersaatter, Geistlige og Verdslige, som bygge og boe paa alt vort Land Island evindelig med GUDS og Vor Naade. Vider, at Vi have med Sandhed spurt, at Biskop Jon i Hole Bispedømme overfalder Vore Undersaatter der i Landet, brugendes Firminger og andre uhorlige Handeler, som ere uchristelige, imod GUDS Evangelium og imod det, Vores Ordinantz lyder om. Ligeledes gør hand Vores Undersaatter Uro, hvilket Vi i ingen Maade vilde taale eller tilståde, og derfor have Vi tilskrevet Biskop Jon, at hand nu strax i denne Sommer skal komme til Os med Vort Skib, og selv tale med Os og forsvare sig derfor. Og paa det hand ikke skal have Aarsag, at frygte sig, eller være bange for Os, da sende Vi hannem Vort christeligt Leyde-Brev, at hand maae komme frie frels og uskad til Os, og fare igien tilbage til sit Hiem. Derfor bede Vi Eder alle, og strengelig befale, at saafremt hand ey vil komme, og saaledes er Vor Skrivelse overhørig, I da ikke ere fornævnde Biskop Jon hørtige, ey heller følger ham, eller i nogen Maade gøre ham Bistand. Men saa fremt nogen understaaer sig herimod at gøre, og det vorder ham overbevist, at hand derudi skyldig findes, da skal hand derfor straffes, og være forvist af Landet, thi lader Os i ingen Maade spørge, at

I be.

(*) De Islandske Annalister ere i de Aar 1548 og 1549. i deres Beretninger meget foranderlige, hvorfor jeg saavel her som siden nødes til at vige fra dem, efterdi tilførladelige Documenter give vissere Efterretning. At og det samme hos de Aar 1539. 1540. og 1542. er at observere, meldes i danske Magazins 35de Hefte. p. 345.

J bevilse ham Bistand, Under Vort Hyldest og Raade. Givet paa Vort Slot Coldinghuus, Anno 1548.

Under vort Signet.

CHRISTIAN.

Det Kongen havde ventet, skeede og, nemlig at Biskop Jon Arasen agtede den ham givne Befalning mindre end intet, og at hand nu som før blev ved sit Forsæt, med Stenstridighed at forsøge det Yderste. Jeg finder ikke engang, at hand, som i Aaret 1542. skriftlig har undskylt sig, eller sendt nogen anden i sin Sted, for at sette Sminke paa hans Udfærd og Udeblivelse. Vel er jeg kommen efter, at en Abbed ved Navn Sæmund Haldorssen i dette Aar 1548. efter Bispens Tilskyndelse er reist til Kiøbenhavn, men enten det har været for at undskylde ham, eller for at søge den vacante Skalholt's Bispe-Stoel eller af andre Aarsager, det er mig ubekiendt. (*) Vi skulle langt mere nu strax faae at høre, med hvilken blind Nidkierhed og Dumdriftighed hand i dette Aar 1548 har handlet tvert mod den udstædte Kongelige Ordre.

S. 4.

Fra Althinget reiste Biskop Arasen hjem til Holum for at samle flere Folk; Da hand nu havde faaet 100. andre sig 200 Mand sammen (***) begav hand sig med dem lige til Skalholt, i det Dye-
merke,

(*) Jeg har iblant mine Papirer Contenta til en Liig-Prædiken, hvilken D. P. Palladius 1550. har holden over denne Sigismundus Heliodori, hvorudi dette berettes, at hand for 2 Aar siden var kommen til Kiøbenhavn, dertil overtalt af B. Jon Arasen, og at hand mod sit Endeligt var bleven ombendt. Hans Ord ere disse: Post gratiarum actionem pro beneficio erga hospitem, subjungenda Viri commendatio, quod cum fuerit ab aliis seductus, & difficulter voluerit in primis converti, nunc tamen in extremis optime crediderit. In causa sua salutis est commendabilis. Deinde in vita quoque, quod testimonium ei dare nos possumus bona conscientia, & quod cruci subjectus fuerit hoc biennio, quoque ut Simeon abiit, imo ut Bernhardus, qui dixit: Perdite vixi, & tum in extremis conversus dedit gloriam Deo pia confessione. Sic non frustra venit huc ex Islandia, tametsi aliud propositum habuit, imprimis persuasus ad hoc ab impio Episcopo - hic senex semper in ore habuit ex Psalms, 71. Ne projecias me in tempore senectutis.

(**) A. Hvitfeld i sin Kronike ad An. 1548. p. 1542. forsøger Tallet til 300, og anfører under samme Aar det, som siden skeede 1550. nemlig, at Bisp Gislef Einerfens Legeme blev opgravet. c. J. Meffenius Scand. Illustr. T. V. p. 102. følger Hvitfeld herudi efter.

mærke, at gjøre sig Mester af bemeldte Bispe-Stoel, og at indsette sin Søn Biörn Jonsen, der var Præst paa Melstad, som Biskop, eller som sin Fuldmægtig, sammesteds, for at holde det gamle ved lige, og des mere at styrke sig mod dem, der vilde gjøre ham nogen Modstand i hans Foretagende. (*) Den, hvilken Hr. Morten Einerlsen ved sin Vortreise fra Landet havde beskiftet til Raads-Mand eller Opsyns-Mand paa Skalholt's Bispe-Gaard, Hr. Jon Biarnesen, erfoer, at Biskop Jon Arasen havde samlet en Deel Folk, og sendte derfor paa alle Kanter sine Spændere ud, for at erfare, hvor hand agtede sig hen; Da hand nu fik den Efterretning, at hans Agt stod til Skalholt, samlede hand strax 300 Mænd af Præster og Bønder, og føyede alle muelige Anstalter, med bevæbnet Magt at møde ham, saafremt hand vilde understaae sig at overfalde denem, og gif Hr. Morten Einerlsens Broder, Peder Einerlsen saa og Dade Gudmundsen ham troltig herudi til Haande. Slig Modværn havde Biskop Jon ikke ventet, hvorfor hand og standsede sit Tog nogle Dage, for at overlegge, hvad hand skulle begynde. Efter 5 Dages Forløb, i hvilken Tid de som vare paa Bispe-Gaarden gjorde en Standse, og lode 100 Mand Nat og Dag staae paa Vagt, sendte Jon Arasen en Præst ved Navn Erik Grimsen til dem, og lod dem forkynde, at hand vilde sette dem allesammen i Band, saafremt de ikke vilde opgive Bispe-Stolen for ham, og underkaste sig det, som hand befalede. Men den Tid var nu forløben, da man skælvede for sigt et fulmen brurum mere end for den formidabelste Krigs-Magt, derfor lode de som vare paa Bispe-Gaarden ikke Modet falde, men gæve det mandige Svar tilbage, at Buer, Flinte, og Spyd vare tilrede, for dermed at ødelegge ham og hans Mænd, saa fremt de vilde understaae sig, at komme nærmere. Bispen blev over dette uventede Svar heel tavst, og i sit Ansigt saa rød som Blod, des u-agtet vilde hand dog fuldføre sit Forsæt, og befol alle sine Mænd, at tage deres Vaaben, og at gjøre et Anfald. Men da de kom nærmere, og de der vare paa Gaarden begyndte at skyde paa dem, saa hand erfoer, det var ikke blotte Trusel, de

B

havde

(*) Hr. Jon Eigelsen giver i Continuationen af Hungervaka temmelig udførlig Beretning om denne Sag.

havde giort, men at og Herttet sad paa det rette Sted, torde hand ey vove sig videre, og forlod efter 5 Dage Bispe-Gaarden igien. Alt det hand udrettede paa dette Tog, var, at nogle Heste bleve røvede, og en Kone af hans Mænd voldtagen, og saaledes vandrede hand for denne Gang igien tilbage til Holum. Dog det varede ikke længe, at hand kunde blive stille siddendes, men hand var snart igien betænkt paa ny Uroligheder. Mod Mickels Dag i forbemeldte Aar 1548. gjorde hand sig atter færdig til Striid, for at undertrykke en Hoved-Fiende i Skalhols Stift, mod hvilken hand bar et uforsonligt Had. Denne var ovenanførte Dade Gudmundsen, en Bonde, der boede paa Snoxdal, og desuden eyede 2 andre Gaarde Saudefell og Hvam, saa hand til sin Tiid var een af de meest anseeligste Mænd i Landet. Denne Mand havde Hr. Morten Einersens Syster til Egte, (og havde Biskop Morten ikke hans Daatter, som Hvirfeld l. c. p. 1542. nævder, og efter ham Stephanius in Hist. Dan. L. I. ad An. 1551.) men derhos havde hand fort et uteerligt Levnet med een af sin nær Slegt Ingvelder Arne Datter, og avlet 5 Børn med hende. Dette med mere tog Biskop Jon til prætext, at hand for sig Ugudelighed burde tugte ham. Hand begav sig til den Ende med begge sine Sønner Biörn og Are tillige med en Deel Mandskab paa Reisen, i den Tanke, uformodentlig at overfalde og at fange ham. Men hans Anslag slog ham og denne Gang feyl, thi Dade havde faaet Kundskab om Jon Arasens Forehavende, og da hand ikke var bereed til Modværn, saa salverede hand sig med Flugten. Imidlertid udplyndrede Bispen hans 3 Gaarde, og da hand ikke kunde faae fat paa ham selv, saa holdt hand paa Hvams Gaard et Præste-Møde, hvorudi hand Manddagen efter Mickels Dag 1548. med tiltagne 12 Præster for adskillige Posters Skyld, som Dade skulle have forseet sig i, fældede en Dom over ham, hvoraf jeg finder fornøden her at meddele et Udtog:

Den første Beskyldning var: At hand havde indtrænget sig i Officialis og Provste-Embede, havde bortgivet Præstefald, havde ladet dømmie i Egteskabs og andre geistlige Sager, som tilkom Biskop Jon Arasen, efterdi Paven og Kirkens Love havde givet ham Magt dertil, hand og af de fornemste Præster i Skalhols Stift, og

af

af Almuen paa Althinget var bleven udvalgt til Administrator over Skalholtts Bisppe-Domine. For den Sags Skyld domde de Dade og alle dem som herudi havde været ham behjælpelige, at være falden i Pabens Band, og alle hans Stjerninger og Domine af ingen Skyldighed at være, de undtagen, som vare skeede efter Biskop Ögmunds Raad.

2) Dade havde begivet sig i Egteskab med Gudrun Einers Datter, endskjønt de med hinanden i 3 og 4 Leed vare beslægtede, og havde levet med hende længer end i 12 Aar, og avlet Børn med hende. Derved vare de begge falden i Band, skyldige at skille sig fra hverandre, at tage Afløsning og at betale i Bøder 40. Merker, hver for sig, hvoraf den halve Deel skulde falde til Kongen, og den anden halve Deel til Bisppe. &c.

3) Efterdi hand havde mange Børn med sin nær Slægt Ingvelde Arne Datter, og saavel var bleven paamindt, som hand og havde lovet at skille sig ved dette Menniske og denne Synd, men hand 3 Gange og oftere havde brudt dette sit Løfte, blev hand dømt fredløs, saa skulde hand og være pligtig, at skaffe denne Qvinde fra sig, og at tage Afløsning af Bisppe selv.

4) Fordi Dade havde været Formand og Anfører for en Mængde Folk paa Kirke-Gaarden i Skalholt (v. supr. p.9.) og derved forhindret Bisppe og hans Præster paa et almindelig Præstemode at forrette Guds Tjeneste i Kirken, at indvie den, at firme Børn, at afløse dem, som vare i Band, at føre Christne-Menniske paa bedre Bøye, og at gjøre anden biskopelig Tjeneste, for hvilken Nar-sags Skyld Skalholtts Dom-Kirke endnu var ureen, derfor blev hand dømt at være falden i Pabens Band, at tage Afløsning paa den Sted og Time, som Biskop Jon anordner, og alt hans Gods at være falden i Kongens og Kirkens Bøld, saa de havde Magt at tage det til sig &c. &c.

5) Havde Dade paa Kirke-Gaarden i Hvam med Magt taget et Brev med Biskop Jons Sigill for, fra Hr. Olaf Semingson, og revet det i mange Stykker, saa det ikke kunde læses, hvilket

Brev B. Jon havde i Sinde at sende til Rom, og til Paven selv. Derfor blev hand erklæret fredløs, og alt hans Guds forfalden halvt til Kongen, og halvt til Kirken.

De øvrige 2 Bøfter, som ere mit Øyemerke ubedkommende, forbigaaer jeg, og melder ikkun dette, at Biskop Jon efter den skriftlige Beretning man har fra Dade Gudmundsen, sendte sine Præster og mange andre Mænd hist og her i Skalhølt's Stift, for allevegne at kundgiøre den Dom som var fældet over ham, og den Band hand var falden udi. (*) Det er ikke min Agt, at undskylde eller at forsvare osibencævnte Dade Gudmundsen, langt mere troer jeg, at hand ikke kand fortjene den Døes, nogle af vore Historie-Skrivere have givet ham, at hand var en Lutheraner, efterdi hand endog i sit Testamente har opofret sin Siel til Jomfru Maria. Saavit man og kand slutte af det, der findes optegnet om ham, saa har hand ikke været frie for nogle af de ham imputerede Laster. Den aarvaagne og retsindige Biskop Hr. Gisser Eimersen havde allerede 1544. d. 3^{die} Octobr. givet ham alvorlige Raamindelser til Forbedring, og i det Øyemerke tilskrevet ham følgende theologiske Brev, hvoraf man tillige maae slutte, at Dade den Tiid maae være kommen i sine Synders Kundskab:

J tilbyde Eder, skriver hand, at J gierne ville rette Eder efter mit faderlige Raad. Det er da mit faderlige Raad, at J af Hiertet angre og fortryde, at J har syndet mod eders Skabere (som J har givet mig Efterretning om,) thi endskiønt J ikke vil aabenbare det for andre, og det kand være skiult, saa skal J dog vide, at alle Ting ere aabenbare for GUDS Øyen, saa hemmelige de end ere. Derfor beder og befaler jeg Eder paa GUDS Vegne, at J aldeles afstaae fra

(*) Dade Gudmundsen har fort derefter nemlig Torsdagen efter S. Mortens Messe 1548. indgivet sit Forsvars Skrift mod denne over ham fældede Dom til Lavmanden Ormer Sturlasen, men dette har jeg endnu ikke seet. Ellers sigt en Deel af de Jølandske Annale Skrivere, at denne Bandsættelse skal være skeet paa Ny-Aars Dag 1550. men Dade selv henfører den til Aaret 1548. Dette kand og desuden stadfæstes af et Brev, een ved Ravn Christian Skriver, der var Stifts-Befalingsmandens Fuldmægtig har skreven 3^{die} Jule-Dag 1549, thi deraf seer jeg, at Dade har givet ham tilkiende, hand ville forlige sig med B. Jon Arasen, for at blive løs fra den Band, hand havde sat ham udi.

fra denne Misgierning, thi GUDS hellige Ord siger, at de ikke kunde arve GUDS Rige og den evige Salighed, hvilke indtil Enden blive fremturendes i slig en dødelig Synd, og i Ubodsfærdighed stilles herfra, men alle dem, som af Hiertet fortryde og afstaae fra deres Misgierninger, vil GUD mistunde sig over, og tage dem til Naade. Men dem, som begaae modtvillige Synder, og leve i et uteerligt Levnet, (endskjønt de trøste sig med den Tanke, at GUDS store Mistundhed er langt større end deres Synder,) vil GUD betale i sin Vrede, thi det er intet andet, end at synde løs paa Naade. Derfor, min kære Ven, har man at i-agtage dette, og med al Omhyggelighed at beslutte sig paa, at man kand være forligt med sin Skabere, og enhver i sin Stand, som GUD har sat os udi, leve et christeligt Levnet. Tager disse faae Paamindelser til Hierte, og anvender dem Ider til Beste, thi jeg vilde gierne befordre eders Velsærd, i Henseende til eders Siel. Jeg befaler Ider, og Iders Sag, under GUDS naadige Mistundhed. Om Dade siden den Tid har forbedret sig, kand jeg ikke med Visshed sige, men hvorom Alting er, saa var denne heele Sag Biskop Jon aldeles uvedkommende, thi først var det i et fremmed Stift, hvor ingen Inspection ham af Kongen var anbeforet, hernæst var Dade en Mand, som Høveds-Mand Christopher Hvitfeld 1541. Mandagen efter Visitationis Mariæ paa hans Majestæts Begne havde taget i Beskiermelse med Hustru, Børn, Tyende, løst og fast Gods, ja Kongen selv paa Juule-Dag 1542. ligeledes havde meddeelt sit Beskiermelses Brev, og naar endelig B. Jon Arasen havde havt saa om en Samvittighed, at hand ikke længere kunde taale Dade Gudm. excesser, saa var den høysalige Konge Christian III. saa nidkter for GUDS Vre, og saa retfærdig en Herre, at hand aldrig havde seet igiennem Fingre med en aabenbar Ugudelighed, som stridde mod GUDS, og Hans Majestæts Love, saafremt denne Sag tilbørlig var bleven angivet for ham. Men enhver vil let see, hvad den egentlige Grund var til denne heele Adfærd, nemlig, at faae dem udryddet, der vare af Hr. Morten Einersens Partie, og i det mindste efter det udvortes kunde

være en Styrke for dem, som bekiendte sig til den Lutheriske Religion, paa det hand med des friere Hænder kunde indrette alt i Skalhols Stift efter eget Tykke og Villie. Dog det er nu Tid, at vi høre, hvorledes det er gaaet med den gode Hr. Morten Einerfen.

S. 5.

Vi forlode ham sidste Gang, paa hans Reise til Kiøbenhavn, Da hand ankom sammesteds, maatte hand erfare, at Hans Majestæt opholdt sig i Colding, derfor begav hand sig og strax derhen, for at anbringe sit Vrende. Hans Majestæt var og villig til, allernaadigst at kalde ham til Biskop over Skalhols Stift: Dog maatte hand derhos reverfere sig, at hand ville rette sig efter Kirke-Ordinantzen, og ellers være Kongen huld og troe, saa og give sin Forpligt, at hand ville have forbrudt Skalhols Stift, hvis hand ikke holdt sig dette efterrettlig. Som hand holdt sig pligtig til altdette at efterkomme, saa udstødde hand derover følgende Revers, hvilken af Originalen udfreven saaledes lyder:

Jeg Northem Lynnerfenn prest kiendes oc gjør vitterligt for alle mett thette mitt obne bress att epttherthij hogborne første oc Stormegtigste Herre Her Christian 2c. myn allernadigste Herre hassuer nu bevilgett och sambtykt meg at vere Superintendentt wtj Schalleholt stigt paa Islandt, Thaa loffuer oc tilsiger jeg hogmellte Koning Christian Koning Fredericks Søn oc Hans Kongel. Maiest. Søn hogborne første Hertug Frederick Koning Christians Søn epttherkommer Koninger wtj Danmark, att forffordre oc fremme GUDS hellige ordtt oc Euangelium Oc altingeste rette meg eptther hogmellte Kongel. Maiest. Ordinantz som Hans Kongel. Maiest. om Religionen hassuer ladett wdgaae. Sammeledes will oc schall Jeg were hogmellte første oc Danmarks oc Norges Riger hulldt och tro oc ramme oc wüde alle theres gassuen och beste oc affwerge theres skade och forderffue aff myn yderste magtt

magt oc formuge och altidtt were hogmelte forsters
 fogetther paa Islandit them som nu ere eller hereptther
 kommendes worder behjelpelige aff myn yderste magtt oc
 formuge att the kunde wndfange Kongel. Majest. rettig-
 hed aff Islandtt oc forssfordre Kongel. Majest. Sager att
 thee mue wdrettes eptther Hans Kongel. Majest. Willie oc
 Bessaling. Oc thersom Jeg ikke these for^{ne} Artickelle hollen-
 des worder thaa schall Jeg thermett haffue forbrott Schall-
 holds stigt: Tuill ydermere Windispyrdtt oc bedre for-
 waring att Jeg for^{ne} Nortthem Lynnerffen thette saa fast
 och wbrødeligenn holle skall haffuer Jeg ladet henge mitt
 Indsegell her neder for oc mett egenn handtt wndercreuitt.
 Giffuitt oc screffuitt paa Kollinghus torsdagenn nest
 eptther Sancti Bertholomei Apostoli Dag, Nar oc MDXL.
 paa thet Ottendhe.

(L. S.)

Ego Martinus Einari ut supra
 protestor manu mea propria.

Efterat nu Herr Morten Einerssen saaledes havde udrettet
 sit Vrende hos Hans Majestæt, vendte hand tilbage til Kjøben-
 havn, for at lade sig Binteren over undervise i theologiske Viden-
 skaber, og paa det hand kunde have desbedre Lejlighed dertil, og ved
 daalig Omgængelse des mere forfremmes, tog hand sit logis udt
 D. Johannis Maccabæi Hus, hvor hand og spiste. Derpaa
 gik Kongelig Befalning til Biskop Peder Palladius, at hand i
 Professorum Theologæ og Præsterne i Kjøbenhavn deres Over-
 værelse skulle examinere ham, (*) og da hand blev funden saaledes
 at

(*) Det var ikke noget usædvanligt, at Biskopperne for deres Indvielse bleve examinerede
 af deres Ordinator, thi det maatte ske efter den Kongelige Ordinantz, hvori det var befalet: Pre-
 sentent eum viciniori superatendenti, ut illic examinetur. v. Ordinat. Eccles. ed. 1537. Fol. LIII.
 b. & edit. Dan. 1553. Fol. LXXVII Dette blev endnu iagttagen i Kong Christian IV. Tid, thi
 jeg finder i Biskop Brynjolf Svenonii egenhændige Beretning, at hand 1639. d. 29. April blev
 examineret af D. Brochmand, sørend hand d. 5te Maj blev indviet til Biskop over Skalhøls Stift.

at være grundet, at hand det biskopleige Embede forsvarlig kunde forestaae, blev hand af forbemeldte D. Palladio paa Sendagen Judica 1549. indvølet til Biskop over Skalhøltz Stift. Dette beviidner følgende af D. Palladio givne Bidnesbryd:

Jeg Peder Palladius, Doctor Superintendentens offuer Sie-lands Stigt i Danmark bekriender for alle med dette mit obne Bress og egen Haandskrift, at jeg aff vor naadigste Herris, Kongelig Majestatz Kong Christians Hoymegtigheds Befalning haffuer met mine Brødre i Christo, oc Medtienere, som ere i denne høye Schole oc i disse Kirker, her til Bispenhaffu annammet denne Erlig oc Welforstandig Mand Her Morten Lynersen til mig, oc effter hand nu haffuer veret her i Byen denne Winter vdoffuer, haffuer jeg offuerhørt hannem oc formerckt hans store forbedring vdi GUDS salig Ord, som hand haffer saaget her i Byen, besynderlige hoff den fromme og Hoylerd Mand Doctor Hans Machabeus, en Doctor i den Hellige Schriffte, som hand haffuer veret hoff til Huss oc Kaast, siden hand hidkom til oss, saa at jeg kender for^{ne} Her Northen Lynersen god forre, at were en Superintendent oc Biskop oc den rette offerste Tilsundsmand i Religionen offuer alt Skalhøltz Stigt vdi Island, oc effter at hand er christelige oc relige kaldet dertil, oc aff Kongelig Majestatt dertil stadfest, som hans beseglede Bressue tilkiendegiffue, som hand derpaa haffuer met sig, haffuer jeg paa mit Embedis och Befalnings Wegne, som mig aff min Herre oc Konge er befalet, at haffue Tilsun vdi Religion i Island, samtøckt hannem til samme Superintendents oc Biskopelig Embede, oc derfaare ocsaa indvøgdte hannem dertil, nu paa denne sidste Søndag her waar effter den hellige Apostoliske Stickt, med Henders Paaleggelse oc en Christen Bøn, efter Kongelig Majestatts Ordinantzis Lydelse, her faar høye Altære i Domkircken, vdi denn Christen Allmoessues neruerelse, saa at hand er en vduoldt, samtyekt, stadfest oc indvøgdte Superintendent og Biskop til for^{ne} Skalhøltz Stigt, forhøvendis, at
hans

hans Embede skeer til GUDS Ære, og den Christen almossues Opbyggelse i samme Stigt vdi vor HÆre Jesu Christo. Bedendis derfor alle gode Christne vdi gantske Skalholtz Stigt baade leeg oc lerd, besynderlige alle Wor Naadigste Herres Kongelig Majestats Befalnings-Mænd, oc alle andre regentere der i Stigten og paa Landet, at de wille beskerme oc hanthaffue for^{ne} Her Morten Lynerssen som Skalholtz Stigtis rette Superintendent oc Biskop, deslige- ste alle Præstemænd oc det gandske Clericie, oc den menige Mand oc Christen almossue, at de ere hannem hørige og lydige i samme hans hellige biskopelig embede til GUDS Ære, til deris Næstis Nøtt oc gaffn oc til deris egen Salighed vdi wor eneste Saliggører Wor HÆre Jesu Christo, hannem dem allesammen befalendes til euig tid, med min fattige tienistis tilbydelse, ehues de mig nogen Tid tilsigendis worde. Til ydermere Widnisbyrd, at saa i Sandhed, trykker jeg mit Embedis indsejel neden faar dette mit obne Bress. Skreffuit i Kiøbenhaffn den Onsdag nest for Palme Syndag; GUDS Aar MDXLIX.

§. 6.

Førend Herr Morten Lynerssen begav sig tilbage til Island, agtede hand det fornøden, allerunderdanigst at bede Hans Majestet om et Beskiermelses Brev for heele Geistligheden i Skalholt Stift, thi hand kiendte Biskop Jon Arasens urolige Varsen, og ventede ikke andet, end at hand ved al Leylighed ville tilføye dem den muelligste Fortred, derfor søgte hand at forekomme samme, og var af den Meening, at Kongens Ord ville være en tryk Bærn, og forsvare dem mod alle hans Machinationer og Foretagende, saa og sette et Mod i alle dem, der elskede Sandheden, med des mere Frimodighed at drive den GUDS Gierning de vare kaldede til. Hans Majestet var og saa naadig, at hand bønhørte Biskop Morten Lynerssen i hans Ansøgning, og lod et Beskiermelses Brev udsæde,

hvorudi Almuen tillige blev anbefalet, at give Præsterne deres Tiende og anden Rettighed, hvorimod de skulde undervise dem i GUDS hellige Ord, og holde sig Ordinantzen efterrettelige, hvilket følgende Konge-Brev, hvis Original findes paa Pergament i Skalhøls Stifts Kiste, nærmere forklarer:

Wij Christiann mett GUDS naade Danmarks, Norrigis, wendis och gottis Koning Hertug wtj Sleswig Holsthen Stormarn och dütmerstenn, Gresswe wtj Ollenhörig och Delmenhorst Giorre alle wüttherligt att wij aff wor synnerlige gunst och naade hassue tagitt anammit och wüdfangitt och nu mett thette wortt opne breff tage annamme och wüdsfange meninghe sogne presther, Som böge och boe paa alt wortt landit Iffelandtt i Skalhøllt Stüigt thenom thieris Höstruer börn hioenn tierner guwez rørendis och wrørendis Inghitt wüder tagitt wüdyndenn wor kongelige hegem wern fredtt og bestermelse Besynnerlighen att wille forsuare besterne och fordattinge til alle retthe. Thi forbiude wii wore! ffogeder, Embitzmend och alle andre giestlige och werdzlige for^{ne} sogne presther i Skalhøllt stüigt heremod paa persønner höstruer Börn guwez rørendis och wrørendis Inthitt wüder tagitt att hindre eller wdi nogher maade forffangh att giorre wüder wortt kongelige heffuenn och wrede Bedendis och biüdendis meninghe almue som bygge och boe offuer altt skalhølls Stüigt att alletingeste retthe etther epther att giorre och gissue etthers retthe Sognepresther huiß tiende och andenn rettighiedtt, som i thenom med retthe plictiig er och aff arrildz tüder giortt hassue, The skulle alle och huer Serdielis werre plictiige till att predicke och lerre etther GUDS hellige ord och Euangelium for, Och giorre etther thenn GUDS tienneste yndenn kirchenn og wdenn som enn sogneprest bör att giorre synn Sognefolck, epther wor ordantzies lüidelse. Thi lader thet Ingenlunde Saaframppt at I icke wille straffis therfor som the wor bressue och bud icke agthe wille och som whørsame wüder-

sotthe

forthe bør att straffis. Giffuit paa wortt slott Kollinghus
ffredagem nest epther wor ffreue dag kyndermisse Aar MDXLIX.

Wnder wortt Signett

Johann Friiff

De mandato proprio
regie mtis

Biskop Morten Einerfen maatte ved sin Ankomst til Landet, og Tiltrædelse til Stiftet erfare, at Biskop Jon Arafen saa lidet ved det i forrige Aar 1548. indsendte Konge-Bev, hvort hans onde Opførsel og Gienstridighed mod Kongen og Kirke-Ordinantzen var bleven forestillet, havde ladet sig bevæge til Kølighed, at hand langt mere var bleven ved, i hans Fraværelses Tiid at indtrænge sig i det ham anbefoede Skalholtte Stift, havde taget adskilligt af det til sig, som Dom-Kirken i Skatholt tilhørde, havde, lusst dem i Band, hvilke ikke ville samtykke det, som hand foretog, havde firmet Børn efter Papistisk Viis, og hist og her paa ny indført de Papistiske Ceremonier. Dette bevægede ham, paa almindelig Præste-Stefne, som efter Sædvane holdtes paa Althinget ved Oreraae, at forelegge en Deel Præster det, som skeet var, og at begiere deres Dom, hvorvit samme hans Forhold kunde komme overeens med de af Hans Majestet udgivne Befalninger. Derpaa traadde 23. Præster sammen, overvejede de dem forelagde Poster, og udstædde derpaa efterfølgende Dom:

Af Herr Morten Einerfen Superintendent og Biskop over Skalholtts Bispedømme vare disse Dommere udnævned Jon Biarneson Skalholt Kirkes Raads-Mand, Einer Arnesen, Arne Arnorsen, Brynjolf Halldorsen, Odder Halldorsen, Snorre Hjalmsen, Gudmunder Jonsen, Gisle Jonsen, Olaver Svensen, Snorre Jonsen, Lopter Narfesen, Jon Haldorsen, Simon Jonsen, Jon Einarsen, Finner Thorlacksen, Biörn Olaffen, Thorder Paulsen,

Jon Thorleffen, Olafer Kolbeinsen, Einer Olaffen, Steffen Hallkelsen, Greyper Jonsen, Jon Einersen Præster i Skalholtts Bispedømme, at overveye, randsage og en fuldkommen Dom at fælde, hvad Kraft de Domme og Gierninger skulle have, som Biskop Jon paa Holum har fældet og gjort i Skalholtts Stift i sin Omfærd og Foranstaltninger med Kirkens Gods (og walidsmanna setningum) Bandsættelser, og Forbud over Lærde og Læge og saa videre, om disse hans Gierninger skulle staae ved Magt eller ikke. Efterdi nu Kongens Decreta Cap. 9. udviise, at ingen Biskop eller geistlig Øvrighed er tilladt, at gjøre nogen Forretning som Embeds-Mand i en andens Strift, eller at forrette et andet Embede, det monne være verdslig eller geistlig (foruden det, som hannem betroet er,) hvis hand ikke derfor vil være assadt fra sit Embede: Ligeledes for det andet med klare Ord siges i Ordinantzen, som af Kongen er hidsendt til Landet, og samtykt og antagen for en Lov, og ikke mindre i Breve med Kongens Seigl, at hand strengelig forbyder de Cerimonier, som ere Crisma, Vielse, og at firne Børn, hvilket benævnte Biskop Jon tvært imod samme Forbud i dette Bispedømme har fremmet og forrettet. For det tredie heder det saaledes i det Brev, som Hans Kongelige Majestæt i forrige Sommer hidsendte til Landet, hvilket og blev læst i Lav-Retten, at ingen skulle være fornævnte Biskop Jon hørig og lydig, følge eller bevise ham Hielp i nogen Maade, hvis hand ikke derfor ville straffes og forviises Landet, saafremt hand ey til den bestemte Tid kom til Kongen, hvilket ikke er skeet; For disse og flere andre Nar-sagers Skyld, som findes i Loven, og angaae denne Sag, dømdes vi som Dommere, efterat vi havde randsaget og overveyet det, som os var forelagt, med en fuldkommen Dom, at de Domme, Breve, Gierninger, og alt andet, som Biskop Jon har foretaget eller lader foretage her i Skalholtts Bispedømme, ere af ingen Gyldighed, paa ingen Maade skal holdes, og ey bør have nogen Kraft før eller siden, hvad heller det ere større eller mindre Ting, undtagen det, hvortil hand lovlig

lovlig er bleven bedet af Skalhólts Stifts rette Opsyns-
Mand. Datum Thingvælle Mandagen næst efter Peders og
Pauls Messe Anno 1549.

§. 7.

Hans Majestæt kunde af Biskop Jon Arasens Udeblivelse let
slutte, naar hand tracterede den høveste Regentere i Landet og
hans Befalninger med saa stor Foragt og Ulydighed, at hand da
ikke ville undsee sig ved, at begaae de groveste Excesser mod hans
Undersaatter i Island, paa det hand kunde fuldføre det Forsæt hand
havde til den rene Lærdoms Undertrykkelse; Hand lod derfor en
fornøden Strengthed see, i det hand i dette Aar 1549. erklærede be-
mældte Biskop Jon fredløs, indtil hand ville falde til Jøde, og for-
andre sit urolige Væsen, som udviiste en aabenbare Rebellion mod
Kongen. Konge-Brevet lyder saaledes:

Vi Christian mett GUDS Naadere. helse Eetther alle
Biskope, Prelater, Laugmændt, Laugrettes Mændt, Syssel-
mændt, Bønder oc meeninge Almue, som bygge og boe paa
alt vortt Land Island, Luindeligen med GUD oc vor
Naade. Viuder, att wij wri thet forgangne Aar hassue til-
skrevet Biskop Jon i Solum skrigit, att hand personligen
skulle hassue giffuett seg hiidt tiill oss om merckelige Errenn-
de oc Werffue, som Wi hassde mett handem att talle, oc sem-
de Wi hanndem therhøes vor felling Christelig Leygde, att
hannd skulle komme seylig oc frui tiill oss, oc fra igienn, ther-
som hand hassde seg noget for oss att befrugte. Ther wdoffuer
hassuer hannd sett oss offuerhörug for, oc ey agter wor Bressue
oc Schriffuelle y noger Naade, Wenn offuertræder Wor bud,
befalling oc Ordinanz. Oc tesligeste fortrenger oc forhader
Wore Wundersotthe Bønder oc Tienner ther paa Landiit,
som Wi wille hassue wdii fredtt, huilckit Wi Inngemilunde
tiilstede eller liide kandt. Therfor gjør Wi nu for^{ne} Biskop
Jonn wdslæger oc fredløss for Oss oc alle andre, som for Wor
skylldt wille oc skulle gjøre oc lade. Forbindendis alle Wor

tro wundersotthe Giißlige oc Werßlige, at J wdii Ingen Naade ere forneseñte Biskop Joenn høriug lydiug oc fylgagiug eller bystandiug att were wdii noget maade effther theñne Daggh førennd handd anderledis mett Oss fordragenn er, Wñnder vor Kongelige Hesseñ og Vrede. Giißfuiitt paa Wort Slott Kollinghuus Mandagen epther Stæ scholasticæ Virginis Dag. Aar MDXLIX.

Wñnder wortt Siignett.

Man skulle have formodet, at slige strenge og alvorlige Befalninger havde bragt Biskop Jon Arasen paa de Tanker, i Tide at søge Kongens Naade, og ey videre at misbruge samme, men hand gav og med sit Exempel et tydelig Vidnesbyrd, hvor lidet den Romerske Geistlighed har agtet Kongernes Befalninger.

S. 8.

Saa snart Biskop Jon Arasen kom i Erfaring om den Dom, som paa Althinget var fældet over ham, blev hand sat i Fyr og Flamme, og var nu betænkt paa den strengeste revange. Derfor sendte hand sine tvende Søñner Are og Biørn Jonsen med en Deel Mandskab ind i Skalholt Stift, for at opsøge og fange Biskop Morten Einersen tillige med nogle af hans troe Tilhængere. Hr. Morten Einersen var just samme Tiid ude i Stiftet, for at visitere. Da hand nu intet mindre formodede end et fiendtlig Besøg, og desuden troede, at være fuldkommen sikker under den Kongelige Beskiernelse, maatte hand uventelig erfare en haard Skiabne, thi da den gode Mand var paa den Præste-Gaard, hvor hand tilforn havde været Præst, nemlig paa Stadesfad, indfandt hans Fiender sig sammesteds, og efterdi hand var værgeløs, og ey havde nogen, der kunde imodstaae den Magt, som overfaldt ham, saa ville nogle Meel-Tønder, man lagde for Døren ey giøre megen Ophold, at de jo snart fik ham fangen, og vandrede de derpaa med ham til

Solum

Solum Biske - Gaard. (*) Dette skeede om Høsten 1549. efter den Beretning Biskop Mortens Søn Theodorus Martini derom giver i et Brev skreven 1550. som siden skal anføres, hvori hand melder dette om sin Fader: Eum hyeme præterita in sua propria villa capi curavit. (**). Havde Biskop Jon Arasen for Sædvane, i mindre magtpaaliggende Tilfælde at poetisere, saa var det ingen Under, at hans vena Poetica ved saa vigtig en Fangst blev ret levende, og har man endnu det Vers, fuldt af Foragt over den fangne Biskop, han ved denne Lejlighed gjorde, hvilket saaledes lyder:

Bonde nockur bar sig ad Biskups Vallde ad stiira
þui diira

Villu marga og Vantru baud
Verdur af þui Spott og naud
Sem skalden skyra.

Skirnar Oleum skipar hann af og skaparans Moder ad bidia
Hid þridia vatned bannar viigt ad fie,
Verdur þui ad spott og spie
Hans aumleg idia;

Stendur

(*) Den relation er temmelig forbendt og urigtig, hvilken M. des Roches i hans Histoire de Dannemark T. V. p. 172. sq. giver om Morten Einerstens Fangentagelse, under det Aar 1548. Les deux Evêques d'Islande, dont l'un nommé Jonas Arnsen, étoit demeuré attaché à la Religion Romaine, & l'autre nommé Martin Eversen, avoit embrassé la Reformation, y avoient causé de grands troubles. Eversen ayant quitté son poste, pour venir porter ses plaintes à la Cour de Dannemark; Christian l'avoit obligé de retourner en Islande, avec ordre de dire à l'Evêque Jonas, qu'il eût à venir à la Cour dans l'année suivante. Mais ce Prélat à cette nouvelle avoit armé environ trois-cens Paifans; il avoit été surprendre Eversen dans Schaltholm d'où il étoit Evêque, & il l'avoit emmené prisonnier, apres avoir fait deterrer le corps de l'ancien Evêque, qv'il avoit fait inhumer hors de l'Eglise.

(**) Stadesfad kunde med rette ansees som S. Morten Einerstens Gaard, thi hand beholdt den endog, da hand var Biskop, og overlod siden dette Præste - Kald til sin Søn Einer Mortensen.

Stendur a moti Stafkall eirn, stirdur i öllum hætti
og mætti

Sende hann fiina Synena tvo, ad sækia hann og fanga svo
nema bondinn bætti.

i. e.

En Bonde paatog sig, at ville føre det vigtige Biskopelige Embede, hand paabød mange vildfarende Lærdomme og Vantroer, hværaf der kom Spott og Nød, hvilket Poeten giver denne Esterræring om: Hand forbyder, at smøre Børn med Olie ved Daaben, og at tilbede Skaberens Moder, og for det tredie, vil hand ikke lade Vandet vie. Men den elendige Umage hand gjør sig, rammer ham til Spot og Foragt. En gammel udlevet Mand, som nu har tilsat sine Kræfter, modstaaer ham, og sender sine to Sønner, at opsøge og fange denne Bonde, saafremthand ikke vil gjøre Reede for sig. Disse sidste Ord maae uden Tvivl saaledes være at forstaae, at Hr. Morten Einersen, hvis hand ville have undgaaet Fængselet, skulde resigneret Bispe Stolen, og erklæret sig, at ville være fornøyet med det, som Biskop Jon Arasen videre ville beslutte over ham, eller forunde hannem. Da Biskop Mortens Søster, som var Dade Gudmundsens Kone, hørde, at hendes Broder var bleven en Fange, indfandt hun sig hos hans Overvældere, og bad dem for Jesu Bunders Skyld, at de igien ville sette ham paa frie Fode, men sliq Barinhærtighed var ikke at vente af dem, der skulde have været et Lys og Exempel for andre, langt mere blev hun med en haantlig Latter bortvist.

Samme Tiid maatte een af Hr. Morten Einersens gode Venner og hans troe Medhielpere i at handthæve Reformationen Hr. Arnor Arnorsen ligeledes sinage Biskop Jon Arasens Mildhed. Da Hr. Sigmunder Eyolfsen i Aaret 1537. reiste til Tronhiem, for der at indvies til Biskop over Skalholtz Stift, fuldte denne Mand med ham som hans Præst, (*) siden blev hand efter sin Tilbagekomst befordret til Sitardals Præste-Kald, og var fra den første Tiid af, Reformationen der i Landet begyndte, en Sandheds Elskere

(*) Om denne Hr. Sigmunder Eyolfsen meldes noget i første Afhandling S. 5.

Elkere og Forfremmere. Biskop Morten Linersen satte ham i Narret 1548. da hand reiste til Kjøbenhavn, som en anseet og myndig Mand, til Officialis over det heele Stift. Dette tillige med den over Jon Arasens paa Oveerae Ting ergangne Dom, hvor Hr. Arnor Arnorsen findes at have været blant deres Tal, der undersøgte Biskop Jon Arasens Opførsel, var vel den fornemmeste Aarsag, hvorfor hand søgte at faae ham i sine Kloer. Andre og i sær Hr. Jon Egelisen i hans Continuation af Hungervaka anføre vel en anden Aarsag; de siige, at da Dade Gudmundsen 1548. blev bandsadt paa Solum, skal hand i samme Dyeblik have faaet en meget heftig Hikke, og et andet Tilfælde, saa hand tænkte, hand skulle opgive sin Aand, hand skal da have sagt til Hr. Arnor Arnorsen, som var hos ham paa Snordal for at besøge ham: Nu er jeg der til Orde, hvor jeg ikke er til Borde, og have faaet til Svar af ham: Det er sandt, man taler om Eder paa Solum, thi Biskop Jon setter eder i Dag i Band. Dade skal da ved store Løfter have formaaet Hr. Arnor Arnorsen, at hand lovede, denne Band skulle ikke ramme ham, og efterat Dade en Tidlang havde været i Kirken, skal Hr. Arnor endelig have kaldet paa ham, og vlist ham en ung Fole, et Nar gammel, der løb omkring, som den var rasende, og tilsidst sprang i en Morads, hvori den omkom. Der seer I nu, skal derpaa Hr. Arnor have sagt, hvad Eder var tiltænkt. Og som Biskop Jon havde faaet Efterretning derom, saa skal hand have søgt, derfor at hævne sig paa hannem. Men denne Beretning eller Digt, maae regnes iblant visse Folk i de Tider deres Lettroenhed; Langt meere troer jeg, at den eeneste Aarsag, at Hr. Arnor var en Lutheraner, og en af Biskop Jons og Pavedømmets største Modstandere, var tilstrækkelig nok for denne Mand, til at søge Hævn over hannem. Denne fik den onde Biskop og at fornøye sit kiodelige Sind med, i det hand lod fange Hr. Arnor, da hand var paa sin Reise imellem Hiterdal og Stadesstad, og laae i sit Telt om Natten; der bandt man ham, saa nogen som hand laae, og lod ham føre til Solum, hvor hand blev lagt i et haardt Fængsel.

Efterat nu Biskop Morten Linersen og Hr. Arnor Arnorsen vare komne i B. Jon Arasens Sømers Hænder, gif

disse i Raad med hverandre, hvorledes de paa beste Maade skulde anstille deres Sag, for ligeledes at faae Dade Gudmundsen i deres Snarer; Men til deres store Fortræd var een af Dades Spændere sluppen ind iblant dem, da de paa Stadestad raadsløge, hvorledes de vilde angribe ham, og gjorde hand sig usynlig, førend de kunde faae fat paa ham, saa at Dade Gudmundsen i Tide fik at vide, hvad de havde i Sinde mod ham, og derfor kunde føye Anstalter til at værge sig. Desnagtet vilde dog hans Fiender giøre et Forsøg, om det ikke for denne Gang bedre vilde lykkes dem med at fange ham, end forrige Gang. Da de kom nær til hans Gaard, skreve de ham et Bæbrejdselses Brev til, og udfordrede ham, at hand ikkun skulde komme dem i møde; Hr. Morten og Hr. Arnor havde nu hans Nærværelse høyere behov, end den Tid, da hand havde været Formand for dem, der vare forsamlede paa Skalholt, og havde forhindret deres Fader, at komme til Dom-Kirken, for at rense den fra sine Vederstyggeligheder, at indvle Præster, at firmen Børn o. s. v. Endskönt nu Dade Gudmundsen havde en heel Mængde af Folk hos sig, der vare forsynede med Vaaben, Drev og Flinter, for at forsvare ham og hans Gaard Snocksdal mod al fiendtlig Anfald, saa holdt hand det dog for raadeligt, denne Gang at holde sig gandske stille. (*) Dette foraarssagede Mistanke hos hans Fiender, hvilke kiendte ham at være saa trædsk som behiertet en Mand, og da de frygtede, at hand, naar det skulde komme til Angreb, maatte være dem meere end voren, holdt de det for det tienligste, i Tide at retirere sig, paa det de ikke maatte tabe det kostbare Bytte de havde faaet, men dermed kunde glæde deres gamle Fader.

Det var vel Biskop Jon Arasen heel smerteligt, da hand ved sine Sønners Hiemkomst maatte fornemme, at Dade endnu var paa frie Fode, imidlertid havde hand dog den Fornøielse, at hand

(*) Nicolaus Cragius blander her det eene i det andet: først siger hand, at Hr. Gisser Einerfen blev fangentagen, da det dog vederfoer hans Successor Hr. Morten Einerfen; Hernæst melder hand, at Dade Gudmundsen havde begivet sig til Danmark, for at søge Hielp, hvilket ikke er steet. vid. Cragii Annales p. 311. sq. Saa er det og aldeles uden Grund, hvad Messen. Secund. Illustr. T. V. p. 104. under det Aar 1549. beretter: Jonas (Arel.) levibus subinde proclis excommunicati factiones Davidis oppressit.

hand kunde have to af sine Hoved-Fiender som Fanger hos sig paa Solum Bispe-Gaard. Bispens Hr. Morten Linersen anviste hand en Plads i Røkkenet, der at arbejde, og gav ham det til sin daglige Forretning, at hand skulde banke Fisk. Den anden Hr. Arnor Arnorsen maatte og være et Offer for hans Hævngierighed, thi ham lod hand krumslutte og sette s. v. en stinkendes Potte under hans Næse, med viidere Ondskab, hand øvede mod ham. Nogle af de Islandiske Mster jeg har giennemlæst, berette, at Biskop Jon Arasens Bitterhed deraf skal have reist sig, at da hand paa Ny-Aars-Dag 1550. ville lade Døde Gudmundsen sette i Band, havde hand forlangt, at Hr. Arnor skulde assistere hos denne Forretning, hvilket hand havde vegret sig for, og af den Aarsag skulde Biskop Jon have befaleet at tractere ham haardere, men jeg har allerede anført, at denne Bandsættelse skeede 1548. og altsaa førend Hr. Arnor blev fangentagen, hvis man ikke ville sige, at hand 2 Gange havde bandsat ham, i Forhaabning, at den sidste Bandsættelse skulde gjøre bedre Virkning end den første. Den uchristelige Biskop

- - diris genuit quem cautibus horrens

Caucasus, Hircaniæque admorunt ubera tigres,

fornøede sig saa meget over denne fangne Præste-Mands ynkelige Tilstand og Positur, at hand til Thukommelse derom gjorde efterfølgende Vers:

Hann var siidan halldenn midur

Helldur tok ad karna

Fyrer Arna

þreingdur under þuerpall nidur

þa nam bæde briost og kuidur

med Siidum sarna.

i. e.

Derefter blev Arne haardere tracteret, og det saae langt slettere ud for ham, hand blev nedbøyet under Tver-

træerne, og da bleve Bryst og Bug tillige med hans Sider saarede.

Da endelig denne elendige Mand i sig en ynkværdig Tilstand havde tilbragt over 4 Maaneder, kom hans Kone og betalede en stor Sum Penge for ham, hvorved hun fik ham løs, dog maatte Hr. Arnor tilforu forpligte sig, at hand ey i nogen Maade ville være Biskop Jon gjenstridig. (*)

§. 9.

Medens Jon Arasen saaledes tyranniserede mod nogle, der vare uden for hans Stift, fik hand noget at bestille med en Præst i sit eget Stift. Denne var Hr. Oluf Hjaltesen, hvilken jeg vel har meldet noget om i Dänische Bibl. T. VIII. p.46. sq. men her vil tilføje noget meere. Hand var en Klokkers Sen paa Holum, andre sige, hans Fader har været en Smed, og er det meget troligt, at begge Embeder have været foreenet hos een Person. I Biskop Gottskalk den Andens Tiid betiente hand sig af den Skole, som fandtes paa hans Føde-Sted Holum, derfra blev hand sendt til Bergent i Norge, hvor hand i 6 Aar besøgte Skolen, og der videre blev forfremmet i sine Studeringer. Da hand kom tilbage til sit Fæderneland, blev hand Præst først i Westerhopshole, hvor hand blev i 2 Aar, og da hand ikke der kunde begaae sig, kom hand som Dom-Kirkens Præst til Holum. Hand var iblant de Præsters Tal, som 1522. gjorde en Forestilling til Erkebispem og Capittelet i Tronhiem, at de maatte faae Jon Arasen til deres Biskop, og da bemeldte Jon Arasen 1524. gif til Tronhiem, for at søge Holum Bispe-Stoel, fulgte Hr. Oluf Hjaltesen med ham, og beretter man, at da Erke-Bispem førend Indvielsen skeede, anstillede et Examen med denne Candidat Jon Arasen, Hr. Oluf Hjaltesen skal have svaret for sin Biskop paa alle den Tiid forelagte Spørsmaale.

(*) Denne Hr. Arnor druknede mod Aaret 1560.

maale. (*) Efter hans Tilbagekomst blev hand paa Holum i nogle Aar, og var særdeles yndet og elsket af Jon Arasen. Da et got Kald nemlig Laufaas blev ledig, forflyttede hand ham derhen, og gav ham derpaa følgende Collatz Brev:

Universis Christi Fidelibus presentes literas inspecturis seu audituris Johannes Dei gratia Episcopus Holensis Salutem in omnium Servatore. Officii nostri sollicitudo & amplectende rationis ordo deposcit, ut carorum filiorum, quorum honeste vite conversatio prerogativam inducit meritorum, utilitates & commoda paterne pietatis studio prosequamur. In his praesertim, quae Sacris canonibus concordant, & ad animarum fidelium edificium & salutem (pertinent) Noueritis nos Ecclesiam Sancti Petri Apostoli de Laufas in Eyafjord Dilecto nobis in Christo filio Domino Olavo Hialteri Sacerdoti nostre Diocesis cum omnibus suis iuribus ac pertinentiis habitis & in futurum habendis praeter portionem Ecclesiae canonice contulisse, perpetuis temporibus iuste & libere possidentiam, ut eo benevolentius nobis nostrisque successoribus canonice intransibus debitam exhibeat reverentiam pariter & honorem in quantum id in sui suarumque facultatum detrimentum minime fieri dignoscatur. In cuius rei testimonium Sigillum nostrum est appensum, Datum apud residentiam nostram Hoola ipso Die Marci Euangeliste Anno Domini MDXXXIX.

Efterdi hand var i sær Anseelse hos sin Biskop, som havde stor Tillid til hans Dueltighed, saa blev hand og af ham brugt i de vigtigste Forretninger. Saaledes maatte hand i Aaret 1541. undskylde Biskop Jon Arasen hos Hr. Christoph Svitsfeld, da hand gjorde sig Betænkning selv at komme til ham, ligeledes i Aaret 1542. (som allerede i første Afhandling er bleven anført) med Bispens Søn og Sviger-Søn reise til Kiøbenhavn, for at høre Kongens

D 3

gens

(*) Man fand heraf see, at det ikkun er en blot Digt, naar man endnu efter gammel tradition fortæller i Island, at da Hr. Oluf Hialtesen i Aaret 1570. var i Kiøbenhavn, og offentlig blev inviteret at opponere mod en Disputation, hand da skal have givet det Svar: Ego non possum loquere latine propter non usum.

gens Villie til Biskopen. Samme Tiid fik hand Smag paa den Lutheriske Religion, og lovede Kongen med Haand, Mund og Eed, hand skulde, saa viit det stod til ham, besitte sig paa, at den rene og klare Evangelii Lærdom kunde forkyndes i Holum Stift. Dog skulde hand det en Tiidlang, og torde ikke vove det af Frygt for Had og Forfølgelse, at bektende Sandheden. Endelig gik det ham, som Propheten Jeremias taler om sig Cap. XX, 9. at da hand vilde tie, da var det i hans Hjerte, som en brændende Jld havde været indelukt i hans Been, og hand søgte med Møye at fordrage det, men hand kunde ikke. Sandheden, Hr. Oluf Hjaltesen var overbevist om, den overvandt ham, den gjorde ham frimodig, for hans Mee-nighed i Laufaaes at aflegge en oprigtig Bektendelse: At de vare falske Lærere og Leedere, der vüiste deres Tilhørere til nogen anden Kilde foruden den, som er i Guds Ord; At vor Troe bør grundes allene paa GUDS Ord, og at alt andet, som strider derimod, er en falsk Lærdom. Hand vüiste dem, hvor syndigt det var at paakalde Helgene, de maatte føre hvad Navn de ville, og som Psalmerne have været den Lutheriske Religion til stor Befordring, (*) saa brugte hand ligeledes dette Middel, og oversatte nogle i det Islandske Sprog, at man og deraf maatte lære Bønen til Livet. Dette kunde ikke blive skilt for Biskop Jon Arasen, og blev hand ikke mindre forskrekket end forbittret derover, at en Mand, hand havde agtet saa høyt; en Mand, hand i de vigtigste Ting havde betroet sig til, ville affondre sig fra ham, og of-fentlig forsøgte en Lærdom, hand med saa stor Hefstighed stridde imod. Hand stevnedede hannem derfor og strax for sig, paa et visse Sted, i Desfiords Herred, paa det hand kunde blive forvisset, om det i alle Maader forholdt sig saaledes eller ikke. Af den ubarmhertige Medhandling, som til samme Tiid de tvende fangne Mænd af Skalhols

(*) Lutherus propemodum canendo plus Ecclesie profuit quam scribendo. Vid. b. G. Wernsdorf in Diss. de Prudentia in Cantionibus Eccles. adhibenda p. 34. & de Progressu Reformationis p. 67. Jo. Andr. Schmid de modo propagandi Religionem per Carmina p. 43. sqq. Georg Henr. Goetz de odio Pontificiorum in hymnos Ecclesie Lutheranae p. 22-28. D. J. A. Fabric. in Centifol. Luther. p. 295. Da. de Berger oratt. 17. sqq. quæ extant in J. Gv. Bergeri Eloqvientia Publica ed, 1750. 4.

holts Stift maatte erfare, kunde Hr. Oluf Hjaltesen giøre sig en rigtig Regning, hvad der ville møde ham, saafremt hand offentlig bekiendte den Lærdom, om hvis Sandhed hand var overbevist i sit Hierte, derfor lod hand sig af Menniske-Frygt saaledes overvinde, at hand i denne Fristelses Tid var ligesom et Rør, der bevæges hid og did af Veyret, og først ved Mellemhandlere søgte at giøre sig reen og uskyldig, med den Forsikring, hand ville ikke være mod den gamle Lærdom, men enhver maatte gierne for ham blive derved, derefter og, da hand indfandt sig paa det bestemte Præste-Mode, saaledes vidste at undskylde sig, at Bispfen selv erklærede ham uskyldig, af Glæde tog sin Hue af, og takkede Gud, at saa anseelig en Mand ey havde fareet vild i Lærdommen, men var bleven bestandig i den Papistiske Religion. Saa meget Hr. Oluf Hjaltesen ved sligt Hyllerie besmittede sin Samvittighed, saa inderlig angrede det ham, efter at hand var kommen tilbage til sin Menighed, at hand havde gjort saa svart et Fald, og givet andre saa stor en Forargelse, derfor holdt hand det for sin Pligt, efter Guds Ords Befalning og saa mange berømmelige Mænds Exempler (*) offentlig igien at bekiende og tilstaae den store Synd hand derved havde begaaet, og at advare sine Tilhørere, at vogte sig for de Bildfarelser, som fandtes i den Romerske Catholske Kirke, og i sær for Helgenes Tilbedelse. Biskop Jon Arasen fik atter Efterretning derom, og den visse Forsikring, det var ikke et blot Rygte, men en Sandhed, at Hr. Oluf var en Lutheraner. Herr Hjaltesen maatte da efter Befalning atter indfinde sig for et Præste-Mode, hvor hand aflagde en reen Bekiendelse om sin Troe, og forsvarede det, som hand efter GUDS Ord havde fremført for sine Tilhørere. Hvad kunde Hr. Oluf vel herhos vente sig andet end Had og Forbittrelse? Hand stod i denne Forsamling som en Due imellem Orne og Roffugle. Biskop Jon Arasen beraadsløg sig med 12 Præster, hvad saadan en Mand havde fortient, der i Religions Sager ey ville rette sig efter Paven's Breve

(*) Saafremt nogen ville giøre et Supplement til de tvende berømmelige Mænds Skrifter Hr. Joh. Schmidii de Palinodia Eruditorum Lips. 1697. og Hr. J. H. Feufkings de Palinodia S. Witteb. 1711. kunde blant en anseelig Forraad, som dertil er ved Haanden, ligeledes Hr. Oluf Hjaltesen tiene til et merkeligt Exempel.

Breve og Bispens Ord. Dommen blev snart fældet, nemlig at hand skulle have forbrudt sit Embede, ikke mere agtes som en geistlig Mand, og at hand skulle være fredløs. Saa snart denne Dom var bleven oplæst for hannem, fore de i en affindig Brede løs paa ham, stødte ham som en Bandsadt ud af Kirken, hvor de vare forsamlede, gave ham og ikke saa megen Tiid, at hand kunde komme ud af Døren, men stødte den med saadan en Furie paa ham, at hans eene Fod blev saa haardt saaret, at hand var dette Meen saa længe hand levede. Denne haarde Medfart overbeviste ham paa det tydeligste, hvorledes det fremdeles ville gaae ham, saafremt hand blev længere i Island, derfor begav hand sig, saa got hand kunde, strax paa Flugten, og da hand Sonder paa Landet fandt et Skib, der ville gaae til Dannemark, forsøede hand sig dermed til Kiøbenhavn, hvor hand bragte Tidender om den ynkelige Tilstand, der var i Island i Henseende til Reformationen, at nemlig den, der skulle fremme samme i Skalholtz Stift, laae fangen paa Holum, at hand, Hr. Oluf, da hand ville giøre en Begyndelse dermed i Holum Stift, var jaget fra sit Embede, og en torde understaae sig at blive i Landet, saa længe Biskop Jon Arasen med saa stor Fretted fremfoer at giøre, hvad hand vilde.

S. 10.

Som Biskop Jon Arasens Hierte var fuldt af Bitterhed mod forbemeldte Hr. Oluf Hjaltesen, fordi hand ikke længer som en Blind ville lade sig lede af en blind Anfører, saa lod hand ligeledes sin Had see mod alle dem, der søgte at udføye den gamle Papiistiske Suurden. Til den Ende kaldede hand samme Tiid paa Thingøre Kloster 12 Præster sammen, og forfattede med dem en Dom, hvorledes man skulle forholde sig mod saadanne Mænd, som efter deres Meening vare falske Lærere og Kettere. Denne Dom er i adskillige Henseender merkværdig, og fortjener derfor her at læses, noye oversadt af det Islandske:

Vi Broder Helge Abbed paa Thingøre, Thorsten Gunneseff, Magnus Jonssen, Thorlaek Halgrimsen, Gisle Sigurdsen, Jon Gudmundsen, Lopter Petersen, Einer Ulffen, Gudmund Skidesen, Bjoern Thorbjørnsen, Thorfin Svensen, og Bjoern Aresen Præster i Holum Bispedømme gjøre med dette vort aabne Brev vittterligt, at Nar efter Guds Byrd 1549. in Vigilia Matthæi (d. 20. Sept.) bleve Vi af Biskop Jon, da hand samme Tiid var paa sin Visitation paa Thingøre i Vatnsdal, udnævnde, at fælde en Dom over de Kettere, hvilke her i Landet ved deres Gierninger ere faldne i Pavens Band. Disse ere saadanne Mænd, hvilke forbyde at bruge det hellige Chrisma og Vielser, eller de Skikke og Sædvaner, som udi den heele Christendom saavel af Geistlig som Verdslig Øvrighed, saa og i Pavens Brev, hvilket i dette Nar udi Rom selv blev skreven til Biskop Jon, have været anordnede, og bleven besluttet, at de skulle ved Magt holdes. Saa viste vi og i Sandhed saa at være, at Biskop Jon blev samtykt og bestikket af Broder Sigurder (*) Abbed i Tikebay, hvilken af de fornemmeste og ældste Præster blev udvalt at være Biskop i Skalholt. Tilmed blev Biskop Jon samtykt paa et almindeligt Præstemode i Skalholt's Bispedømme, saa og af Almuen paa Althinget, at hand skulle være Administrator i Skalholt Stift (**) i Anledning af det

E

som

(*) Om denne Hr. Sigurder, Abbed i Tikebay Kloster, see første Afhandling S. 10. Hand kom 1548. til Kiøbenhavn i det Øymerke, at søge Skalholt's Biske-Stoel, men da havde Hr. Morten Einerssen allerede faaet Kongens Brev til D. Palladium og Professore ved Univerkitetet, at hand var udnævnt til Biskop i forbemeldte Stift, og at hand skulle lade sig af dem præparere til dette vigtige Embede. I midlertid forhvervede dog Hr. Sigurder en Kongelig Befaling til D. Palladium og Theologos ved Academiet, at de skulle undervise thenom therom tiill thett beste (som Ordene lyde i Konge-Brevet) og at de begge skulle være i Kiøbenhavn og stude til Kongl. Majestæt selv kom did. At Hr. Morten Einerssen siden fik Fortrin frem for Hr. Sigurder, og er bleven indviet til Biske-Embedet, sees af det, som S. 4. er bleven berettet.

(**) Man veed vel, hvorledes det gaaer, naar Ketten er i Spyd: Stagen, og haab impression det desuden har, særdeles hos den almindelige Hob, naar man indbilder dem, at der ere Folk, som ville forkynde en ny Troe; hvorfor man ikke meget tør forundre sig over, naar det end skulle være sandt, hvad her berettes, at Jon Aresen under det Navn: Hand var den Mand, der skulle forsvare den gamle Lærdom, fik et stort Tilløb, og af en Deel blev antagen som en Tilhyns Mand i Skalholt Stift.

som anføres i Kirke-Loven, hvorledes man har at forholde sig naar en Biskop ved Døden afgaaer. Efterdi nu saavel geistlig som verdslig Ret saaledes befaler, at de som fremsføre eller søge at udbrede en falsk Lærdom blant andre, eller anordne nogle ny Stikke, som ere mod Guds Lov og de hellige Fædres Anordninger: Vi og i Sandhed viske, at nogle her i Landet ey ville adlyde Forbud og Bandsættelser: Derfor dømde vi, efter at have paa kaldet Guds Navn, for disse og flere Aarsagers Skyld, som Loven befaler om aabenbare Kettere og Bands-Mænd, at alle de, hvilke derfor blive bekiendte, at de fremme og befordre en falsk Troe blant Folket, maae tages under Kirkens Disciplin, som de efter Loven blive dømde til, paa hvad Stæd de paagrebne vorde, eller hvem der vil paagribe dem. Denne vor Dom samtyckte benevnte Biskop Jon og Hr. Bispen Jonsen officialis, og alle de Præster og Leegmand, som der vare nærværende, og satte hand sit Insegl tillige med vores Indsegle paa dette Brev, hvilket in scriptis blev oplæst paa det Stæd og den Dag, som før er mældt.

Blant disse formeente Kettere, hvilke nu anførte Brev lyder imod, blev Hr. Gisle Jonsen, som den Tiid var Præst i Selardal i Skalholt Stift, og siden succederede Hr. Morten Linersen i samme Bispedomme, anseet som Hoved-Mænd, derfor havde og Jon Arafen alt længere siden søgt, at faae ham i sine Kloer, men da Mands Styrke havde været forgiøves, greeb hand til Pennen, stjernede ham for sig, at giøre Reede for de falske Lærdomme, hand gav ham Skyld for, og lyste ham i Band, hviss hand ikke ville møde. Denne berømmelige Mænd faaer jeg vel til en anden Tiid Leylighed noget mere at tale om, men det var efter mine Tanker saa meget, som at fortie en Deel af den Roes ham tilkommer, naar jeg ville forbigaae, her at anføre det rare Bandsættelses Brev, Biskop Jon Arafen lod forkynde for ham. Jeg veed disuden ikke, om mange Bandsættelses Breve i vor Danske Historie ere anførte, og derfor vil det og i den Henseende være mærkværdigt. Det lyder da saaledes:

Alle og enhver, som dette Brev see eller høre, hilse vi Jon med Guds Taalmodighed Biskop over Solum og Visitator i Skalhólts Bispedømme, saa og anbefalet af vor Helligste Fader Paven at dømmes i alle de Pavelige Sager (Målaferle) hvilke paatomme, eller ere skeede i Island og ikke tilforn ved lovlige og tilbørlige Qviteringer ere forligede og nedsonede. Vi kundgiøre efterskrevne Article, som du, Gisle Jonssen, Præst, haver talt:

Sørst har du understaaet dig og dristet dig til, at fremkomme med saadan en Guds Bespaattelse og uhorlig Talemaade: At den salige Guds Moder den hellige Jomfru Maria formaaede ikke mere, end en anden fattig ordinair Piige, og de bleve Dievelens Trælle, som troede, at hun gjorde Forbøn for Christne Mennesker, at hun holdt sig til dem, og forskaffede dem nogen Sielp.

Sor det andet har du paa et almindeligt Præstemode, end og i Skalhólts Dom-Kirke, talt dette til Foragt mod Loven og til dens Undertrykkelse: At du aldrig ville adlyde den Romerske Lov, eller være den Biskop hørig, som har Bispe-Hue, eller var en Munk. (*)

For det tredie har du lært og forkyndet en falsk Troe for Christne Mennesker.

Æfterdi nu foransførte Poster ved Vidner kand gøtgøres, og det er befunden saa i Sandhed at være, at du saaledes har talt og gjort, som forommeldt er: Saa stærke vi dig derfor for vores Dom og Overhørelse, at du uden nogen Forhindring og Ophold kommer til os, hvor og naar du kandst, og søger vor Naade til Forsoning og Lettelse i forberørte Sager: Vi sette dig tre Paamindelser, fem Dage for enhver. Men saafremt du forsømmer, at komme paa den

(*) See §. 2.

den bestemte Tid til at forsvare dig, da skaltu vride, at du est i fuldkommen Band, og med Kette frastuldt Guds Folt med alt Forbud og Bandsættelse, hvori du est falden saavel ved Ord som Gjerninger. Vi forbyde dig, at du herefter gaaer i Kircke, eller fremmer noget Præsteligt Embede, undtagen, at du maage læse dine Tider (horas) dog saa lavt, at ingen hører din Røst; Vi forbyde ligeledes alle Christne Mennesker, at have nogen Handel, Kiøbmandskab og Omgængelse med dig, sove hos dig, spise med dig, eller gjøre nogen Bøn for dig, undtagen at de maage bede for din Bedring, efter som Kirkens Love befale og tilsige: Saa fremt nogen Kysser, hilser, beder, gaaer Bud, eller holder almindelig Samtale med den, som er i Pavens Band, da føre de, som sligt gjøre, den mindre Band over sig, og ere pligtige, at betale Bøder for saadan Omgængelse. Hvis du ikke inden en Maaned, efterat du har hørt dette vort Brev, kommer til os til din Undskyldning og Forbedring, da forarsages Vi, efterat vi have paakaldet den Hellig Aands Naade, at falde en fuldkommen Forbandelse og Bandsættelse over dig med de Ord, som hertil høre, hvilke Ord den Hellige Konge David har anført og de helligste Fædre Paverne og anden Christen-Øvrighed har anordnet, og befalet. Men skulle noget komme os i Veyen, at vi ikke efter vor Skyldighed kunde udføre vort Embede paa dig, da estu i Sandhed falden i ævig Forbandelse, uden saa er, at du paa den rette Naade faaer Afløsning. Til et Vidnesbyrd og en Stadfæstelse herpaa hænge vi vores Indsegl for dette Brev, som er skrevet paa Holum i Hjalteadal Anno 1550. (*)

Jon Arason. B.

End.

(*) Dette Bandsættelses Brev er først skrevet paa Latin af Præsten Jon Matthiesen eller Svendske, efterdi Bispen selv ey forstod saa megen Latin, at hand kunde forfatte det. See første Afhandl. S. 2. Siden er det bleven oversat i det Islandsk af en Præst Hr. Odder Stephensen, hvilken Oversættelse jeg har maat betiene mig af.

Endskjønt nu Hr. Gisle Jonssen meget vel af Guds Ord viste, hvad Kraft sig en Bandsættelse havde, og derfor kunde troste sig med Frelserens Ord til sine Disciple: Salige ere I, naar man bespøtter og forfølger Eder, og taler allehaande Ont mod eder for min Skyld og lyver det. Matth. V. 11. 12. saa fandt hand sig dog ved denne Bandsættelse sadt i de Omstændigheder, at hand holdt fornøden, at følge vor Frelseres Raad Matth. X. 23. Naar de forfølge eder i een Stad, da flyer til en anden; thi efter som Jon Arasens Tilhængere i Skalholtz Stift meere og meere tiltog, saae hand sig ikke længere sikker, at blive i sit Fæderneland, og begav hand sig derfor til Kiøbenhavn. Og visselig hand slap en overhængende Fare til rette Tid, thi neppe var hand kommen ud af Landet, førend Hr. Biskop Jonsson Biskop Jon Arasens Søn indfandt sig paa Selardal, lod ham der domme fra Rald Vere og Embede, og tog alt hvad hand eyede til sig.

Dog førend Hr. Gisle Jonssen kom til Kiøbenhavn havde Hans Majestæt faaet nærmere Efterretning om Biskop Jon Arasens utilborlige Opførsel mod alle dem, der fremtraadde som Sandheds Vidner, saa og om hans Foragt mod Kongelige Anordninger, derfor lod hand og ved et Rescript tilkiendegive meenige Geistlighed i Holum Stift, at de ikke meere skulle erkiende Jon Arasen for deres Biskop, men at de i hans Stæd skulle udvælge en anden, der kunde underviise dem i den saliggjørende Lærdom og efter Ordinantzens Lydelse indrette alt i Stiftet til Guds Vere, og den Lutheriske Religions Handthævelse. Dertil blev forbenævnte Hr. Gisle Jonssen navngiven: Men Guds Time var endnu ikke kommen, at hand ville sende ham som en Opshyns-Mand i sin Bitingaard. Imidlertid vidner følgende Konge Brev, som er udstædt i Nyborg Tirsdagen efter Pauli Conversions Dag (d. 25. Januar.) Aar 1550. saavel om Kong Christian III. retfærdige Brede mod den gjenstridige Biskop Jon Arasen som og om de gode Tanker, Hans Majestæt allerede den Tid har haft om Hr. Gisle Jonssen.

Wii Christiann &c: Hælsse ether alle prouesther presther
 och menighe clericieitt som bygge oc boe offuer alt Holum
 stigt paa wortt land Ijseland euindeligi med gud och wor
 nade, Wiuder eptherthii wii forfarer huorledis at biscop
 Jonn som nu er biscop ther wti Holum stigt hæffuer siig util-
 bœrligt handled och icke sticket siig wti siitt embiid som eenn
 Christhen mand och biskop burde at giøre, Och hæffuer emod-
 staed och nederlagt thet hellighe guds ord och euangelium,
 Och wii alle maade foracthet wor Ordinanz som wii om religi-
 onen hæffuer ladett wdgaæ, och ther tiill med hæffuer bru-
 get synn moduillighed emod oss och sit federneland och mange
 aff wore wnderfotthe wforretthet som thennom therom
 hæffuer ladet beklaghe huorsfor hand aff menighe almue
 er tiill alting dœmpt tiill enn wslæger mand, Tha epther siig
 leylighed bede wii ether och beffalle, Och nu met thette wort
 opne bress fuldmagt giffue, ati strax uduelle och udkorer enn
 anden god dannemand tiill at were biskop offuer alt Holum
 stigt, som kand och well prediicke och lerre guds hellighe
 ord, och euangelium och were wor ordinanz wti alle made
 wndergiiffuenn Och wdass synn ydersthe formue forsta Holum
 stigt, som enn Chresthen biskop bœr at giøre och tyctis off
 gott were ati wdueller ther tiill enn wied naffinn, Her Gisle
 Jonssen for uesthen, Och then siidenn forsticke tiill wor then
 hoye skulle wti wor stad kœbnehaffinn Och ther lade hanum
 staffestis Och siidenn sticket tiill ijseland ighen att annamme
 och forstaa Holum kircke och Holum stict som enn Christenn
 och retsindig biskop bœr at giøre. Datum Nyborg Tisfdagen
 efter Pauli Conuersionis Dag. Aar MDL.

S. II.

Biskop Palladius maa ey have wist om denne Hans Ma-
 jestæts strenge Befalning, derfor meente hand endnu ved en alvor-
 lig Paamindelse at faae Biskop Jon bragt paa bedre Tanker, eller
 i det mindste at formaæ ham dertil, at hand. skulle tage enten sin
 Son

Søn Hr. Sigurder Jonsen eller Hr. Olaf Hjaltesen til sin Medhjelp, for at begynde den saa længe forsømte Reformation i Holum Stift. Hand tilskrev ham derfor efterfølgende Brev, hvilket jeg har oversadt af det Islandske efter en Afskrift, som vores berømte Assessor Arnas Magnusen har skreven.

Dei Gratiam & Pacem!

Det er et gammelt Ordsprog, kiere Herre, at den ikke har forset sig, som vil forbedre sig, og at den er god som aldrig forsaae sig. Den Allmægtige Gld give Eder, at I formedelst vor Hæere Jesum Christum maatte ret forstaae og betænke det, og ikke forhindre Eders egen Salighed, da ville alle Ting endnu faae et got Udfald. Jeg veed vel, at I gjøre det af eders Ubetænksonhed og Vankundighed, som den hellige Paul og gjorde ante Conversionem, og at I ikke fordrifte Eder anderledes til, end bestandig at blive ved den Ordinantz og andet, som I have foret Eders Erkebiskop i Henseende til Paven og den Rømerste Kirke. Ja I tænke, det ville være en stor Synd for Gld, og Skam for Menister, saafremt I skulle vige derfra. Saaledes meente og den hellige Paul, der dog havde meere for sig, og en fastere Grund at staae paa, end I have, thi hand havde Moses Lov og Propheterne for sig, men I have intet andet for Eder end Pavens Lærdom. Den Lærdom, Paulus drev paa, var kommen af Himmelen, og det var Glds Befalning, at man skulle holde Loven, og lade sig omstjære. Men den Lærdom, hvilken I paadrive, er ikke af Himmelen, men gjort og optænkt her paa Jorden, som er og kaldes Menestenes Lærdom. Nu holdt St. Paul al den Lærdom og den gode Meeening, hand havde havt blant Jøderne, for aldeeles unyttig og for Skarn, og lod samme for Christi skyld fare, og omendstjønt hand tilforn per ignorantiam havde hadet og trængt, ja haardelig forfuldt dem, som affaldt fra Jødernes Troe til Jesum Christum, saa vendte hand sig dog aldeeles
der.

fra tilbage igien, og prædickede Christum Iesum til Salighed, og bekiendte sig selv tillige at være den største Syndere, som havde hadet, trængt og forfuldt den Christen Almue; Hand skal være Eder et Speyl og en Forskrift, hvorudi I skal bestue Eder, saafremt I vil erlange Salighed af Guld.

I holder det med Paven, men ikke med vor Hærrer Iesu Christo, og derfor truer, trænger og beskeiligen hader alle dem der i Landet, som falde fra Pavedømmet og til Iesum Christum. I troer, at de ved deres egne gode Gierninger skulle vorde salige, men jeg troer, at de blive salige allene ved Iesu Christi rosenrøde Blod, og gjøre de dog derhos gode Gierninger efter yderste Formue ligesom tilforn efter vor Hærrers Bud til Guds Ære og deres fattige Næste til Gavn og Gode. Slige hade og trænge I per ignorantiam veltram, og meener ikke andet, end at I gjøre det som ret er; Men viste I, at I ikke gjorde ret, da var det Eder bedre, at I var død, naar I saaledes fremfare, som I nu gjør.

Samme Sindelav har og jeg tilforn havt, da jeg var under Pavedømmet og ikke vidste det bedre. Jeg meente da, at jeg havde Staven i min høyre Haand: at jeg var meget vel faren for min Indvielses, Firmens, (Primsigningu) Saften og Læsningers skyld. Men da jeg fik de Ord at høre, hvilke Guld Sader taledede, og lod høre af Himmelen ved Jordans Flod, den Tiid Christus blev døbt, ligeledes paa Bierget Thabor, hvor Moses og Elias in transfiguratione Christi vare tilstæde, og saaledes ere lydendes til de 3 Apostle: Hic est filius meus dilectus, denne er min elstelige Søn, da betænkte jeg min Tilstand, og modtog vor Hærrer Iesu Christi Lærdom, og lignede den med Pavens Lærdom, da erfoer jeg, at de saa lidet vare overeensstemmende med hverandre som Himmelen over os og Helvede neden under os, hvilket jeg klarlig ved en Skrivelse vil legge eder for Øyen, saafremt I med et Brev forlanger det af mig, eller med et Ord vil kundgigøre det

det Kongens Ombuds-Mand Laurits Mule. Abbeden Sigurder (*) betiender nu det samme, og stikker sig efter vor HÆre Jesum Christum, som jeg meener, hand selv derom vil tilskrive Eder. Guld være Lof til evig Tid. Amen.

Derfor beder og formaner jeg Eder ved vor HÆre Jesum Christum, at I vel betænte Eders Tilstand, og ikke saaledes fremgaae tvært imod vor eeneste Saliggjører Jesum Christum, som ikke har stiftet eller befalet Papistiske Vielser, Firnen, Messer eller Fasten, endstjønt hand har lært, at man skulle holde den eene rette Faste, som er først fra Synden paa Sielens Vegne, siden fra Spiise og Drik paa Legemets Vegne: Hans Lærdom er: Agite poenitentiam, Credite Evangelio, estote misericordes, date & dabitur vobis, remittite & remittetur vobis. Pavens Lærdom er: Rager Eder, Smører Eder, den eene den anden, holder Messe, læser Eders horas, firmer, faster, og særdeles holder den og den Faste; Gaaer til den og den hellige Mand, haver eders Pater Noster Baand i Haanden, Gifter Eder ikke, lader Eders gode Gierninger betale for Eders Synder.

Min kiære Herre! Dette altsammen er Spot og Spee mod vor HÆre Jesum Christum, og er intet af hans Lærdom; Alligevel understaaer I Eder, at true og trænge dem, som ey med god Samvittighed kunde holde samme. Omvender Eder, for Christi Pines og Døds skyld, og lader den fattige uforstandige Almue faae Jesu Christi reene og uforfalskede Lærdom at høre. Været ikke længer Aarsag og Leylighed til saa mange Menniskers Fordømmelse, som Jere og hidtil været have. Knæfaldet for Guld og giver Eder skyldig. Beder om Naade og Mistundhed. Adam, David, Peder, Magdalena, Røveren paa Kaarset erlangede Naade hos hannem, Ja den store Blodhund Manasses, som opfyldte

F

fyldte

(*) Denne Abbed Sigurder er den samme, hvilken noget er meldet om S. 10.

fyldte Jerusaleem med uskyldig Blod. Jeg sender Eder hans Bøn udlagd paa Danst, hvormed hand bad GUD om Naade og Miskundhed, at I flittig kand bruge den med grædende Taare, som høre til en sand Bod og Omvendelse, og troer siden stadelig, at Gud igien har antaget Eder til Naade, og at den Hærræ Jesus Christus har tilgivet Eder ald Eders Overmod, som I mod Eders Samvittighed har beviist mod hannem. Udvalger Eder en god Mand, som kand være Eders Suffraganeus, og sender ham herhid E'n Vinter, da hand siden strax skal komme tilbage igien for at visiterere og reformere alle Kirker og Kloostere i Eders Stift, enten Eders egen Søn Hr. Sigurd eller Hr. Olav Hjaltesen eller en anden, som I selv meener til denne Gierning best at være sticket.

Setter ikke eders Haab paa Paven, hand døde i Nar paa St. Mortens Aften, og maaskee I have fornommet noget dertil i Island, thi Hecla Field pleyer gierne at aabenbare sigt. (*) Nu trættes 3. Cardinaler om det Pavelege Sæde, men førend deres Trætte er til Ende, ere I alt kaldede af denne Verden. Betænkter Eder derfor selv, og seer til, at I bliver visse paa Eders Salighed. Ihaver vaadet dybt ud, vaader nu i Jesu Navn til Lands igien. I have en mild Herre og Konge (**) misbruger ikke længer hans Naade og Godhed, thi naar I ville gjøre det, saa bliver Stif-

(*) Man maae holde D. Palladius det til gode, som hand her anfører om Hecla Field, thi det var i de Tiider snart en almindelig Tradition, at de fordsæmte Sieler vare forsamlede i Hecla. Seb. Munsterus, hys Cosmographia med største Applausu blev modtagen (v. Creenii T. VIII. Animad. Hist. Philol. Cap. 2. p. 94-114. & B. J. C. Wolfii Hist. Lex. Hebr. p. 89.) Frisius, Zieglerus, D. Casp. Peucerus have derom fortalt mange urimelige Ting, hvilke den lærde Islænder Hr. Arngrim Jonssen anfører og refuterer in Comment. de Islandia p. 19. sqq.

(**) Hr. Assessor Arnas Magnussen har havt Bøye, at skrive følgende Anmerkning til sit Exemplar: Haud apposite hæc dixit Palladius, nec enim amplius hoc anno Johanni gratia locus apud Regem erat, qui eum comprehendere jusserat. Verum ita forte credidit Palladius, tunc à Rege remotus, Nyburgi degente, atque ita ignarus, quid ille Islandos jussisset, vel jussurus esset.

Stiftet Eder fratagen og en anden udvaldt i Eders Stæd.
 Guld give Eder af sin Naade og Miskundhed en sand For-
 bedring. Hannem befaler jeg Eder til ævig Tiid. Amen
 Kiøbenhavn Dominica Latere Anno 1550. (*)

§. 12.

Dog alt, hvad denne Biskop Jon Arasen blev forestillet, var
 forgieves, de ham givne Advarseler som Olte, der øses i Jlden, og
 de mod ham udgivne Anordninger en ny Materie for ham, at lade
 see dis mere Stibhed og Gienstridighed, saa hand ikke kunde have
 udvalt bedre Symbolum, der svarede til hans Opførsel end dette
 Tu contra audentior ito. Hr. Morten Einerfen blev endnu i sit
 Fængsel paa Holum. Hand echaperede vel eengang deraf, men blev
 snart igien indhentet, og siden haardere medhandlet, thi hand blev
 krumsluttet og sad i den Tilstand en heel Maaned, saa hand ey fik
 Tilladelse at reise sig af Stædet. I al den Tiid blev ham lidet eller
 intet givet til Sptise, og havde hand snart maatt crepere af Hun-
 ger, hvis ikke en gammel Kone, der nød sit Livs-Brod paa Biske-
 Gaarden, havde forbarmet sig over ham, og hemmelig igiennem et
 Vindue tilbragt ham noget til Underholdning. I Stæden for at
 Biskop Jon skulde have viist nogen Medlidenheds Tegn mod denne
 forladte Mand, drev hand Spot med ham, og maatte hans Poesie
 liigeledes bære Vidne derom, thi hand gjorde derpaa følgende Riim:

Biskup Marteirn bra sitt tal,
 Burtstrauk han fra Steyne
 Vasade fram ä Vindardal
 Vard honum það ad meyne.

§ 2

i. e.

(**) Andre Msta sette Maret 1549. endnu et andet gandske urigtig 1554. Men at det
 Marskall 1550. maage være rigtig, kand og sees af den Beretning, som anføres i Brevet om Pave
 Pauli III. Død, hvilken døde den 10. Novemb. 1549.

i. e.

Biskop Morten brød sit Løfte, og løb bort fra Steen (en Bægter, der skulle give agt paa ham) Hand løb igiennem Vindardal, men det blev ham til Skade. Endelig lod hand sig ved sin Son Laug-Mand Are Jonssen overtale, at lade Hr. Morten komme til ham til Modrefelle, hvor hans Fængsel var meere taaleligt end tilforn. Jeg vil og troe at B. Jon Arasen saa vitt er kommen til sig selv, at hand har kiendt, hand havde handlet alt for ubesindig mod Hr. Morten Eimersen, og at hand derfor har tilladt ham, at komme til hans Son, for der at recolligere sig noget efter saa meget Ont, hand havde maatt døde. Det slutter jeg blant andet deraf, at hand til samme Tiid sit i Sinde, at samle et Mode, hvor der skulle tænkes paa Middel og Raad, om ikke disse 2 Biskoper igien kunde vorde forligte, og Hr. Morten komme til sit Embede. Men hvad hans Hoved Døemærke derhos har været, er uden Tvivl best truffet af Stifts-Befalnings-Mandens Fuldmægtig paa Bessetied Christian Skriver, nemlig at hand nu gierne paa nogen Maade ville reede sig løs fra en ond Sag, som hand endelig maatte slutte, til sin Tiid ville blive ham dyre, at gjøre Reede for. Et Stykke af en Skrivelse, hand i den Sag har skreven til Dade Gudmundsen, kand nærmere forklare det foromnældte :

Som J tilskrive mig om den gode Mand Hr. Martin, at hand er paa Modrefelle hos Are Jonssen og har god Forpflægning med All Mad og andet hvad hand behøver, saa var det, kiære Dade, vel det mindste, at hand maatte have et ærligt Ophold, efterat hand er greben og fangen bortført fra sit Embede, thi det kand ikke siges at være en ærlig Gierning, at man først fanger en Dannemand, og siden lader ham sulte. Hand er ikke for nogen uærlig Sags skyld bleven fangentagen, derfor kommer hand nok med Ære løs, naar det er Guds Villie. Efterdi J og, kiære Dade, skriver, at J har hørt Biskop Jon og Hr. Morten ville holde et Mode paa Tingøre, næste Fredag for tilstundende Cathedra Petri, i den Meening og det Forsæt, at, saafremt gode Mænd kunde tale til Rette imellem dem,
Hr.

Hr. Morten da igien kunde komme til sin Bestilling og Embede, saa veed jeg ikke, kiære Dade, hvad Svar jeg herpaa skal give Eder, uden alleene saa meget, at jeg ikke veed, hvad Biskop Jon har at giøre med Hr. Morten, ikke heller troer jeg, at Hr. Morten er saa uforstandig, og lover eller tilfuger Biskop Jon noget mod den Eed eller det Lofte, hand tilforn har foret Hans Kongelige Majestæt, og kand det vel være, at Biskop Jon leeder derefter, efterdi hand veed, at hand har giort Hr. Morten Uret, og at hand derfor vil, at gode Mænd skal bede for ham; Men var jeg i Hr. Mortens Stæd, saa skulle jeg før blive siddendes og raadne, førend jeg skulle bede, eller lade bede et eeneste Ord (for mig) og vil- le jeg siden see til, hvad der ville følge efter. Som I og, kiære Dade, tilskriver mig, at jeg med flere Danne-Mænd skulle give et got Raad i denne Sag, saa er jeg den mindste og ringeste, som derudi raade kand, men det veed jeg dog visselig, at hvis denne Sag ikke i anden Maade bliver afgiort, førend den kommer for Hans Kongel. Majestæt, der da vil følge en stor Straf paa, mange fattige Men- nsker og Indbyggerne i Landet til stor Skade og Fordervelse. Hand har nu fangentagen Bispen, og skiont hand fik Stiftet med, saa har hand derfor ikke Dannemærk og Norge, thi hvad man giør i en over- ilet Heede kommer man til at fortryde (hvi stutta stund verdur Hönd högge fegen) &c. &c. Dat. Bessetad den 3 Jule-Dag 1549.

Dog endskiont Biskop Morten Linersen nu havde noget bedre Kaar end tilforn, saa maatte hand dyrt nok betale derfor, thi hand blev tvungen til, at give sin Forpligt til Bispens Søn Are Jonsen, at hand aldrig paaa Skalholt's Kirkes Vegne ville paatale en Jord kaldet Biarnenæs i Hornesfiord saa og andre Jorder med andet som herde dertil, hvilke Biskop Jon havde soldt til sin Søn forbenevnte Are Jonsen, og dette indgi hand, paa det hand ifkun maatte undgaae vliðere haarde Tractamenter og leve i Fred. Hans Forpligt, hvori hand dog nød den Raade, at maatte skrive sig Superintendent over Skalholt. Stift er dateret paa Modrefelle Kloster Ny Mars Dag 1550.

Jmidlertiid varede det ikke længe, at Biskop Jon kunde blive stille siddendes, men hand led sig snart igien drive af sin urolige Aand, at tænke paa ny Vittleftigheder, og maatte den gode Hr. Morten Eimersen lade sig saa at siige bruge til et Redskab, at fuldføre det onde Forsæt, hand havde faaet i Hovedet. Thi i dette Aar 1550. omtrent i Junii Maaned gjorde Biskop Jon Arasen sig rede, at forsøge det yderste mod Skalhøls Stift, for reent at udrydde den Sæd, som sammestæds var plantet i een og andens Hierte ved Hr. Gisser Eimersens og andre troe Læreres Tjeneste, og maatte Hr. Morten Eimersen som i Triumph lade sig af ham føre til det Stæd, hvor hand efter Kongelig Befalning skulle have været den eeneste Opsyns-Mand for Kirken og Stiftet. (*) Men førend hand forlod sin Bispe-Gaard, foranstaltede hand alt til Modvern, saafremt samme af nogen skulle vorde angreben. Hand anlagde en Skandse tæt hos Dom-Kirken, hvilken blev kaldet et Slot, og have de rudera, man endnu seer deraf, indtil denne Dag beholdt samme Navn. Omkring denne Skandse lod hand gjøre dybe Grave, og Vand leede deri, og var hans Agt, at lade Gevær og andet Krigs Redskab plante derpaa, saafremt Nøden ved et fiendtlig Anfald skulle udkræve det. Under samme Skandse havde hand ladet en underjordisk Gang gjøre til Kirken og til Huusene. Saaledes meente hand, at ville have en sikker retirade til sin Beskiermelse, naar hand enten ved indenlands eller udenlands Magt skulle vorde angreben. Hand skal og endnu have havt farligere desleins i sit Hoved, og som Biørn paa Skardsaae beretter (***) have tilskreven Kense-

(*) Jeg veed ikke, hvad Grund det har, som nogle Islandske Mster berette, at Biskop Jon samme Tiid skal have havt i Sinde, at give Hr. Morten Eimersen et Præste-Kald Mule for Norden i Holum Stift.

(**) Biørn Jonssen paa Skardsaae var ifkun en Bonde i Island, og Lavrettes Mand i Skagefiords Herred, men en meget curieus og sittig Mand, som med megen Omhyggelighed samlede og sammenskrev en Deel af det, der henhører til den Islandske Historie, og før den Kundskab Skyld, hand havde i samme, var hand meget afholden af alle, der elskede deres Fædrelands Historie, blant hvilke særdeles Biskop Thorsack Skulesen var hans Ven og Beldedere. Disuden var hand meget forfaren udi Lov og Rettergangs Sager, og har man endnu adskillige af hans Tractater i Aet, hvortil hand har oplyst et og andet vanskeligt, som forekommer i den saa kal-

ren, at hand skulle sende ham Hielp, og tage Landet til sig, paa det samme kunde blive ved den Rom. Catholske Religion, hvilket Brev var givet en Hollænder til Befordring, men skulle være bleven opfanget. Andre siige, at hand havde gjort Hollænderne, endnu andre med Hvireld, Stephanio, og Messenio Scand. Illust. T. V. p. 102. Engælænderne samme Tilbud. Men dette sidste er allermindest trolig, thi Eduard VI. som den Tid regierede i Engeland, favoriserede saa lidtet Pavedømmet, at hand langt meere tillod de Reformerde en fri Religions Ovelse (*) hvilket ikke kunde være Jon Urasen ubekjendt, da den Tid mange Skibe kom til Island fra Engeland, og er det derfor ikke at vente, at hand hos en Nation skulle have søgt Hielp, hvilken hand holdt for liige saa slemme Rættere som Lutheranerne. Udi den Dom, som siden blev fældet over ham, tages i Almindelighed om et Forræderie hand har forehavt, at lade Landet komme under fremmed Herskab, men ikke til hvem; Hans Majestæt selv tilskrev en Deel af hans excesser de Hamborgiske Kiøbmænd, der handlede paa Island, og i samme Aar begik saa store Insolencer, at de borttoge Indbyggerne deres Gods, bastede og bandt dem, og brugde anden Vold, hvorfor og Kongen havde besluttet, ved nogle Skibe at lade de Hamborgiske Skibe under Island opsøge og ødelegge, hvilket dog siden af Hamborgerne med 2300 Daler blev udfønet. Om disse Hamborgiske Kiøbmænd heder det i et Kongebrev dateret Flensborg Fredagen efter Ocult 1551.

Samme biskop haffuer vdi mange andre maade sticket sig wtilbørligen, og som en whørksom vnderfotte huilckett wii forsee os till, at hand icke giortt hagede, thesrom thet icke hagede weritt the hamborgers tilfryn-

bede Jons Hof eller Islandiske Lov: Hand blev 83. Aar gammel, og døde af Steen = Smerte, d. 28 Junii 1655. I Wormii Epist. T. I. p. 103. roses hand, og kaldes p. 105. in monumentis Islandicis Polyhistor.

(*) At forbigaae mange andre, som have viist, hvor megen Flid Kong Eduard VI. anvendte, for at saa den Engelske Kirke reformeret, og Paps Autoritet kuldkaftet, fortienet Saligs Historie der A. C. Vol. II. p. 412-462. derom at eftersees.

skyndelse, &c. Og at det ikke haver været uden Grund, skal til sin Tid sees af de Klage-Puncter Christian Skriver anførte mod hannem. Noget af hans Landsmænd, naar de mælde om foranførte Brev Jon Arasen skulle have skrevet, siige, at det skal have været en Skrivelse til Paven, hannem tilsendt formedelst een ved Navn Ulf Hansen, og at samme Skrivelse havde indbefattet en Forespørgsel, hvad hand skulle gjøre af Rommer-Statuen, som faldt i hans Bispedomme, efterdi ingen Ercke-Biskop meere var i Tronhiem, der efter Sædvane kunde tage derimod, og havde Paven i 3. Linier svaret ham, at hand skulle uddeele samme blant de Fattige. Men om end alt dette havde sin Rigtighed, at Biskop Jon ikke havde corresponderet med nogen udenlands Potentat, at forraade Landet til ham, da dog den over ham ergangne Dom taler om et Forræderie, saa kand hand dog aldrig frikiendes derfor, at hand jo som en Oprører har opført sig mod Kongen, i det hand har gjort tvert imod de Befalninger og Anordninger som Hans Majestæt havde givet, hvilket saavel af det foregaaende kand bevises, som og nu i det efterfølgende tydelig vil falde i Øynene.

S. 13.

Da Biskop Jon Arasen, som forhen mældt er, havde foresadt sig, at kuldaste alt, hvad i Hr. Gisser Eimersens Tid til den Lutheriske Religions Forkyndelse og Forfremmelse var foretaget i Skalhols Stift, kom hand med en heel Deel Folk til Althinget, reiste derfra til Skalhols Bispe-Gaard, og lod samme, ligesom i forrige Aar skeet var, opfordre, derhos og formælde, at hand ville lade Hr. Morten Eimersen, som hand førde med sig, være foran i Spidsen, for at tage imod Skuddene, saafremt de fra Gaarden ville skyde paa hans Folk. De som vare forsamlede paa Gaarden, ville ey høre tale om nogen Opgivelse, men havde i Sinde at forsvare sig til det yderste, derfor maatte Hr. Morten efter Jon Arasens Befalning skriftlig tilsiige dem, at de ey længer skulle imodstaae, hvilket hand da og gjorde, af Frygt for en haardere Stikæbne, hvis Jon Arasen atter med usorrettet Sag skulle vende tilbage fra Bispe-Gaarden. Paa den Maade kom Jon Arasen paa Skalholt, og var

var saa hierteglad derover, som en General kand være over den største Seyer, hand har vunden; thi nu meente hand at have sadt sig paa et Sæde, hvorfra ingen saa læt skulde rokke ham, og at hand nu havde faaet Magt i Hænderne, at udrette alt efter sit eget Tynke. Hand blev der en Uges Tiid, og indviede med Sang, Vie-Band, og Læsning Dom-Kirken, hvilken hand foregav, ved den Lutheriske Lærdom, som derudi var bleven forkyndet, at være bleven ureen.

Dette opvakte en stor Glæde hos en Deel af de Gamle, hvorfor de og paa mueligste Maader gif hannem til Haande, derpaa slog hand med en Kiep eller Riis paa Kirkens-Stolper, Dørre og alle Altere, ved hvilket Ubespill hand ville give dem deres forrige formeente Hellighed igien. Herr Gisser Linersens (*) Legeme, som var begravet i Kirken, maatte ikke heller blive liggende i sit Hvile-Stæd, og da Jon Arasen i hans levende Live ey havde bovet, at foretage noget fiendtlig mod ham, saa ville hand dog nu hævne sig paa hans døde Legeme, i det hand lod samme opgrave, kaste hans Been i en Sæk, og nedgrave i en Hule uden for Kirke-Gaarden, øste siden Vie-Band i Graven og lod den saa fylde med Jord. Derpaa firmede hand efter Catholisk Biis mange Børn, og indviede fire Præster, som alle vare gandske Uærde. Den eene af dem, ved Navn Jon Gislefen havde hidindtil tient som Dreng i Kjøkenet, og blev derefter af Spott kaldet Jon hin Mariulause, Jon den Marieløse. Disse fire lod hand efter sig paa Bispe Gaarden, og befalede dem, at tagttage de Papistiske Ceremonier, og ey at tilstærde nogen Forandring derudi. Alt dette skeede i hen ved 800. Menneskers Baa-syn. Der skrives, at hand til samme Tiid der paa Stædet offentlig har ladet sig erklære for en Opsyns-Mand over Skalholt-Stift, og at hand derhos skal have rost sig, at hand nu havde undertvungen heele Island undtagen halvanden Bonde. Disse skulde være Lav Mand Thorlef Paulsen (**) og Dade Gudmundsen,

S

der

(*) Nicol. Cragius begaær i Annal. Chr. III. p. 312. en grov Fejl, i det hand siger det havde været Dgmundi Legeme, som igien var bleven opgraven, hvilken af Stephanio l. c. pag. 348. er bleven rettet.

(**) Da Nre Jonssen havde været Lav-Mand for Norden og Vesten, fra 1530. til 1541. nedlagde hand dette Embede. Jeg har læst hans Opsigelses Brev i Original, hvilket er dateret i

Karl-

der maatte heede den halve Bonde, fordi hand ikke betiente noget anseeligt Embede. Ved sin Bortreise fra Skalholt's Biskep-Gaard lod hand Hr. Morten Linersen, som sin og sin Søn's Biørn Jonssens Ombuds Mand eller Fuldmægtig blive efter sig, indtil hand kunde komme tilbage, og enten selv med hans Søn tage Skalholt's Stift i fuldkommen possession, eller og lade det forvalte ved ham, indtil en anden dertil af Baven blev beskicket.

Deryaa besøgte hand Vidoe Kloster, drev de Danske derfra, som siden 1539. havde opholdt sig der, og befalede Abbeden Alexius Paulsen, (hvilken nu tog hans Parthie igien, endskiont hand Anno 1542. understrev Kirke Ordinantsen) at alt med Religionen skulle holdes i Klosteret, ligesom det havde været i Biskop Ogmunds Tid. Om denne Reise gjorde hand følgende Vers:

Viikur hann fier i Videyar Klauftur
 Viida tru eg hann svamli
 Hinn gamli
 Vit Danska var hann diarfur og hraustur
 Dreifde þeim a flædar flauftur,
 Med brauke og bramli.

i. e.

Karlmanstunge to Dage før St. Peders Messe 1541. hvorudi hand mælder, at hand tilforn skriftlig havde bedet Kongen, hand maatte faae Tilladelse, at nedlegge Lav-Mands Embedet, og havde hand blandt andet resoluveret dertil for den Marsags Skyld, fordi det forekom ham, at nogle ikke ret handlede med ham efter Jlands Lov, hvilke efter sigende skulle have beført ham for Kongen, og ville hand derfor erkende den for Lav-Mand, hvilken de beste Mand for Norden og Vesten udvalde, og Kongen dertil beskiffede. Altsaa blev den bemældte Thorlef Paulsen igien udnævnet i hans Sted, men at denne Mand hverken har været efter Ane Jonssens, eller hans Faders Sind, kand sluttes deraf, at de siden søgte at bemægtige sig hans Person, hvorfor Hr. Thorlac Halgrimsen en Fader til den navnkundige Biskop Gudbrand blev udsendt for at fange ham. Denne gjorde vel Reisen, men ikkun for et Syns Skyld, thi endskiont Lav-Manden ikke var i den Stand, at hand kunde gjøre nogen Modvern, saa vendte hand dog med uforrettet Sag tilbage igien, efterdi hand holdt der for en Ubillighed at antaste uskyldige Folk, hvorvel hand dermed ikkun slet insinuerede sig hos sin Biskop. Lav-Mand Thorlef saae vel, de ville med Tiden blive ham for mægtige, derfor nedlagde hand sit Lav-Mands Embede i Aaret 1548. for at undgaae videre Had og Efterskræbelsler, og blev Ormer Sturlesen deryaa Lav-Mand.

i. e.

Den Gamle begiver sig til Vidoe Kloster, jeg troer, hand farer paa mange Stæder underlig frem. Mod de Danske var hand dristig og uforsagt, og adpredde dem med Bulder og Larm, at de maatte fly paa et Stib.

Siden reiste hand Bester til Helgefells Kloster, hvor ingen Abbed havde været, siden den i første Afhandling anførte Hans van der Nerviſz fik det i Forvaltning. Der indsatte hand en gammel Mand ved Navn Narſe, til Abbed, som allerede tilforn fra ontrent 1511. af havde været i samme Embede, og gav ham Befalning, at holde det Gamle vedlige. Dog maae til samme Tid de fleeste Munke af dette Helgefells Kloster være forløben, thi jeg finder i et Kongeligt Rescript dat. Nyborg Tiisdagen efter Pauli Conversionis Dag 1550. at den Tid ikkun to Munke vare derudi, hvilke disuden holdt dem uskikkelig, hvorfor Hans Majestæt befalede Hr. Lauritz Mule og Biskop Morten Linersen, at de i samme Kloster skulle indrette en Skole, og at alt Klosterets Rente skulle forvendes til denne Skoles Behov, paa det fattige Pøblinge kunde have deres Underholdning til Klæde og Føde, og optugtes i god Lærdom.

§. 14.

Denne Biskop Jon Arasens Omreise gjorde en stor Forandring i Skalholt's Stift. En Deel, som tilforn havde prædiket Guds Ord reent, begyndte nu af Frygt for denne myndige Mand at tale om Skiers-Jld, de Helgenes Baakaldelse o. s. v. De Præster som havde begivet sig i Egestand, maatte enten nedlægge deres Embede, eller saafremt de ville blive derudi, maatte de stille deres Røner fra sig. Om dette med meere, som og noget tilforn er anført om, gav Hr. Morten Linersens Son Theodorus Martini Biskop Peder Palladio i Julio i dette Aar 1550. skriftlig Efterretning, hvilken herved af Originalen meddeeles:

Doctissimo Viro, Domino Doctori
 Petro Palladio, Selandiæ Episcopo Vigilantissimo in alma
 Academia Hafniensi (*) præclarissimo
 hæ dentur literæ. 1550.

meo Domino charissimo.

Dei gratiam & pacem, felicemque corporis sanitatem vobis opto, Reverende Domine Episcope: Ingentes vobis gratias agens pro vestris in me indignum collatis beneficiis &c. Colendisime Domine Doctör, ego præ doloribus & cordis angustiis vix quid novarum rerum in hac terra jam gestum sit, vos certiores facere queo. Ita enim (ut brevibus dicam) patrem meum impius ille homo & miser Episcopus Jonas tractavit ac cruciavit, ut vix dici possit. Primum enim hieme præterita per filios suos eum incautum in sua propria villa capi curavit, & sibi vincitum adferri, fuitque fere per totam hiemem sub ejus imperio captus. Deinde cantilenas quasdam & illusiones in ejus contumeliam per totam hanc terram progredi curavit; videlicet, quod sacram aquam deposuerit, item sacro sanctum chrisma, item unxiones infirmorum, & id genus alios ritus Papistarum. Tertio maxima audacia mentitur in eum dicens, eum non à Regia Majestate, sed astutia & furto suas literas (quæ eum justum Skalholtensis Ecclesiæ Episcopum profitentur) consecutum esse, & hæc consiliis Laurentii Mullen tantum non Regis effecisse. Quarto dicit, eum ethnicis esse pejorem, & magis impium, quam quemquam eorum, propterea, quod non velit invocare Sanctos, & tanta blasphemia Deum Opt. Max. suis locutionibus cum concionari se simulat, afficit, ut non sit dicendum, dicens, omnes illos, qui non invocant Sanctos, prorsus esse condempnatos, quoniam non habeant intercessores & patronos, qui illorum causas agant ante tribunal Dei &c. Quinto omnes illos miseros hercle Sacerdotes, qui verbum Dei prædicant & profitentur, tam crudeliter deprimit, ut nihil aliud loqui audeant, quam quod illi placet. Sexto, tanta operum fiducia ac superbia miser hic

(*) adde Doctori vel Professori.

hic homo tumet, ut dicat, nullum esse Christianum Episcopum in tota Dania, Norvagia Svetia & aliis insulis ibi circumjacentibus præter se unum. Septimo, quoniam Patrem jam captivum sub suapotestate habuit, curavit ita per suos proprios Sacerdotes & per servos judicari, quod ille esset solus justus tum Skalholtensis tum Holensis Ecclesiæ Episcopus, jamque totam hanc terram sub suo imperio habet, tam crudeliter omnes verbi Dei amicos deprimens, ut nulla humana lingua hoc dicere satis possit, quod herele unum illud exemplum (quod ut crudelitas (*) ejus intelligatur, brevibus scribam) ostendit. Cum igitur omnia Skalholtensis ecclesiæ bona ei tradita essent (si enim quisquam se ei opposuisset tum patri meo mortem minabatur) cumque ille jam ibi regnaret, variis modis coepit templum illud ligneum deplorare, dicens illud propter novos & impios mores, qui essent contra Sanctissimi Papæ institutiones fundati, esse contemptum & maculatum, illud vero unum, quod esset impiissimum, videlicet, quod Gizerus Einari, ethnicorum vilissimus ibi esset sepultus &c. Cumque jam multis modis hæc deplorasset, tum primum sacram aquam per totum hoc templum fudit, deinde virga quadam omnes templi postes, januas, omniaque altaria percussit, sicque illud ab omni macula purgavit. Cumque hoc fecisset, sepulcrum, in quo feliciss. memoriæ Gizerus Einari, summus verbi Dei amicus, jacuit, effodi curavit, atque ita crura (**) ejus & cum lintamine, quo erat circumdatus, in faccum ponens, & è templo gestans, in speluncam quandam jactavit, cumque hoc fecisset, tum sepulcrum terra rursus replevit. Deinde in foveam sacram aquam fudit, lapidemque hæc ipsa virga percussit. Hæc impius ille homo coram omni populo, ubi fere octingenti homines congregati erant, fecit: dicens, Ecclesiam alioqui non esse Christianam, hocque modo totam hanc terram jam deprimat. Verbum Dei nullum hic jam habere potest progressum, qui patri fuerunt amicissimi, jam non audent, nisi esse Episcopi Jonæ fidelissimi, qui Deum amarunt, jam sculptrilia, & Sanctorum imagines invocare coguntur, qui Evangelium prædicarunt, jam de

§ 3

purga-

(*) In Autographo: Crudelitatem.

(**) Intellige, Ossa.

purgatorio, de meritis Sanctorum, deqve aliis papalibus ceremoniis & institutionibus concionari coguntur, qvi Sacerdotes uxores duxerunt, non diutius Sacerdotes sed rustici esse coguntur. Si autem Sacerdotes manere voluerint, tum uxores abjiciant, & scorta sibi sumant, qvonia tunc sunt digni ad missas faciendas & alia Sacerdotum officia. In Summa, Charissime Domine Episcopo, Pater prorsus (etsi in sua propria curia verbum profiteatur, & concionetur) deletur. Cumqve Jonas Schalholt coepit, tum Pater hic adhuc cum illo vinctus fuit, hæc qve omnia, qvæ gerebantur, vidit. An hic liberetur nescio. Suum filium Bernhardum hic Procuratorem Jonas posuit, donec aliquis à Papa institutus Episcopus & consecratus huc veniret, qvi hic curam animarum haberet, & etiam consensum Norvagici Regis haberet &c. Patris fere omnia bona coeperunt, ita, ut vix unde vivat, (si ab illis liberatur) habeat.

Rogat igitur tuam reliqvorumqve Doctorem præstantiam, ut eum vestris consiliis apud Regem juvetis, ut, si non curiam Episcopi receperit, tamen sua bona, qvibus se sustentet, recipiat. Ille jam est in hac terra qvemadmodum agnus inter lupos dicit enim: amici mei locuti sunt contra me &c. Hæc omnia Charissime D. Doctor, simul atqve patris miseriam inspicias, qvamqve ab illis variis modis perfeqvatur, animadvertas, per Christum te oro. Hæc sunt, qvæ Tuæ humanitati scribere coactus sum; qvæ (qvonia me errasse scio) in meliorem partem interpretemini, oro. Non jam restat, nisi ut vos Deo Opt. Max. commendem, qvi vos per suam gratiam longævus custodiat. Amen. Datum Schalholt Die Martis post festum Petri & Pauli Anno Salutis 1550.

Theodorus Martini (*)

At

(*) Theodorus Martini, hvis Brev uforandret er bleven meddeelt, blev siden Rector paa Skalholt i to Aar, Præst i Grune to Aar, og i Bredebolstad paa det tredie Aar. Udi sit Fæderneland var hand agtet for en lærd Mand og god Poet, man beretter og, at hand skal have oversædt de Psalmer, hvilke hans Fader siden lod udgaæ.

At dette Brev har giort en stor Bevægelse blant alle dem, som i Dannemarc læsde det, er ingen Tvivl paa; At og Hans Majestæt har faaet Efterretning af samme, hvor aldeles Biskop Jon Arasen havde forhærdet sit Sind mod alle de Advarseler og strenge Befalinger, hvilke til Landet vare indsendte, kand sluttes deraf, at bemældte Brev findes i det Kongelige Archiv, hvoraf min besynderlig gode Ven Hr. Justiz-Raad og Archivarius Langebeck har meddeelt mig samme, for at conferere det med den Udskrift, jeg deraf haver. Hvad Virkning denne Skrivelse har havt, til at sørge for Biskop Morten Einersens Sikkerhed, derom skal siden meere mældes. Ickun vil jeg ved denne Lejlighed, da i Brevet berettes, at Biskop Jon foregav, Hr. Morten havde med Svigt og Underfundighed tilpractiseret sig den biskopelige Værdighed, anføre et Vidnesbyrd, som Professorerne ved Københavns Academie tilsendte ham i efterfølgende Aar 1551. for at frie ham fra den blame, hans Fiender havde sadt ham udi. Dette testimonium er skreven paa Pergament, og er Copien efter Originalen saaledes lydende:

Vii Efterscreffne Nicolaus Hemingius Rector oc Professor, her i Kongelig Maestatz Høy Schole, til Københavns, gøre alle witterligt med dette wort obne Bress, at det er op fuld witterligt, at i det Aar som wi schreffue MDXLIX. da waar den fromme oc lærde Mand her aff Island, Her Northen Einersen, oc haffde Herberig oc Kaasthof Erlig oc Høylerd Mand Doctor Hans Machabeus, som læssee den Hellige Scrifft i denne Schole, er det os ogsaa fuld witterligt, at forne Her Northen Einersen bleff ordineret til Superintendent oc Biskop offuer Skalholtz Stigt i Island, her i Domkircken for høye Altere, christelige effter den hellige Apostoliske skick, oc efter Kongelig Maestatz ordinantz aff wor Superintendent oc Biscop Doctor Peder Palladius, oc virde vi ingen anden Skyld eller Vidnesbyrd at gissue forne Her Northen, end den, der god er. Til ydermere vidnesbyrd henge

henge wi Universitetens Indsegel her neden saar, Giffuit i Ks. benhaffn Onsdag Cantate anno Dni MDLI.

§. 15.

Allt dette som Biskop Jon Arasen foretog sig i Skalholtz Stift, og hvorom man har Joye at sige det samme, som fordum blev sagt om Jehu, at hand foer afsted med Galenskab, ville hand vel indbilde andre, at være gjort for Religionens og Sambittighedens Skyld, men naar man betragter hans heele Adfærd, saa bliver det Soleklart, at hans Dye har været en Skalck, og hans Hierte opfyldt med en utæmmer Begierlighed, at udbreede sin Anseelse, at byde Kongen og hans Befalinger Trods, at rive andres Gods og Eyendomme til sig, og som en Enevolds Herre at tilegne sig det, hand ingen Ret havde til. Vi tør ikke tænke, at hand ville have gjort denne Reise til Skalholt, og de mange Ting, hand der foranstaltede, for intet, ney, hand kunde saa liidet som hans Fader Paven, taale det, at lade andre, hvilke ikke havde samme principia som hand, blive i rolig Besiddelse af det dem med rette tilkom, derfor var det ikke nok, at hand for den Umage, hand selv havde trængt sig til, nemlig at forrette Episcopalia i Skalholtz Stift, forlangede den heele Skalholtz Bispestoels Indkomster, men hand ville og derfor tillige have Hr. Morten Linersens Gods, hvilken hand ansaae, at have ulovlig indtrængt sig i det Embede, Kongen havde befticket ham til. Dog ville hand derhos som den uretfærdige Huusfoged handle snildeligen, og at hand ikke maatte ansees for, ligesom hand ved egen Myndighed havde frataget andre noget, saa maatte 12 Præster af hans Partie træde sammen, og sinedde en Dom efter hans Villie, hvorudi disse Indkomster hannem bleve tildømte: Paa hvad Grund dette er skeet, udviser efterfølgende Document.

Vi Thorlef Eriksen Præst og den hellige Skalholtz Kirkes officialis, Freysteen Grimsen, Lyolfer Linersen, Olaser Magnussen, Bjørn Adersen (Auzurason) Erick Grimsen, Thor-

Thorder Olaffen, Olaser Jonssen, Arne Sigmundsen, Indride Amundsen, Salomon Gudmundsen, og Jon Asmundsen Præster i Skalhólts Bispedømme gjøre med dette vort aabne Brev for gode Mænd bekiendt, at Aar efter Guds Byrd 1550. Mandagen efter Peders Messe vare vi paa Thingvælle til Dom udnævnedes af Biskop Jon, som den Tiid havde den Herre Paves Magt over Skalhólts Bispedømme, ligesom hand og efter Kirkens gamle Love var beficket og samtyckt af Skalhólts Kirkes Præster, at være Administrator i Skalhólts Bispedømme, hvorfor Biskop Jon begiærde Dom i den Sag, hvad Betalning hand skulle have for den store Umage og den Bekostning, som hand havde havd og fremdeeles skulle have for at føre Christendommen i Skalhólts Bispedømme i Orden, og at gjøre den bispelige Tjeneste, som hand var skyldig til. Vi viste det i Sandhed saa at være, at Biskop Jon for 2 Aar siden, da hand var paa Skalholt, havde tilbuden sig, der saavel som andenstæds over det heele Skalhólts Bispedømme at fremme bispelig Tjeneste, saa viit hand det overkomme kunde; Vi viste og ligeledes, at hand har viit Præster og Chrisma, firmet Børn, og gjort anden biskopelig Forretning (i dette Stift) efter Guds Lov og gammel Vane. Til samme Tiid blev og den Herre Paves aabne og beseglede Brev oplæst, hvis Indhold var, at hand skulle paatage sig det anførte Embede, med fleere Stycker, som derudi stode. Derfor dømde vi, efter at have udbedet os dertil Guds Naade, med en fuldkommen Dom, at forbenevnte Biskop Jon er og haver været en fuldkommen dertil berettiget Tilsyns-Mand for Christenheden i Skalhólts Bispedømme, og at hand har biskopelig Magt efter den Herre Paves Myndighed og Befaling, som Brevet om formælder, indtil en anden Biskop ved den Herre Paves Magt vorder indsadet og samtyckt. Men angaaende de Bekostninger, hvilke Biskop Jon har gjort og nødvendig har maatt gjøre for at bringe Christendommen i Skalhólts Bispedømme i Stik og Orden, dømde vi saaledes, at

Biskop Jon og hans Ombuds Mand skulle have Ret og Magt, at tilegne sig de Mands Eyendom, som ulovlig have indfadt sig eller indsettes i den hellige Skalholt's Kirke, at styre samme og dens Indkomme, saa at derfor skal gøres tilbørlig Regnskab til Biskop Jon, og hand skal have Tilsyn dermed efter de Øvrigheds Personers Raad i Skalholt's Bispedømme, hvilke Biskop Jon dertil bestikker. Men alle dem, som herefter ville gjøre Biskop Jon nogen Modstand, at hand ey maae udføre det forbemældte Embede, og derudi styre, raade, og regiere, dem dømde vi med Rette at bør tages under lovlig Kirkens Disciplin, og at Biskop Jon skal have alle de biskopelige Indkomme, som en fuldmyndig Biskop tilhører, saa længe som hand forestaaer forbemænte Embede. Denne vor Dom samtyckte den værdige Herre Biskop Jon og flere Præster og Leegmænd, som vare tilstæde paa foranførte Sted og Dag, og satte hand sit Indsegl med vores Indsegle for dette Brev, som blev skrevet oplæst og besejlet paa samme Sted Dag og Aar som før er mældt.

§. 16.

Biskop Jon Arasen kunde hos alt dette let forestille sig, hvad Opfigt det ville gjøre hos Kongen, naar hand fornåm hans ulovlige Udfærd, og at det endelig ville heede: Gjør Regnskab for din Huusholdning, derfor visse hand ingen bedre Raad, paa det hand nogenslunde kunde sette Farve paa sin onde Sag, end at hand tog sig for, at sværte alle dem hos Hans Majestæt, hvilke hand enten havde lagd Haand paa, eller paa andre Maader vlist sin Fiendskab imod. Af den Aarsag maatte hans tvende Sønner Are og Biørn tilskrive Kancelern Hr. Johan Friis, og i dette Brev med de heftigste Farver afmale alle dem, der havde erfaret hans uchristelige Haardhed. Jeg vil give en rigtig Oversættelse af denne Skrivelse, som tillige kand tiene til et Vidnesbyrd, hvor vitt Ondskab og Blindhed kand forlede et Menneske.

Jesu Christi Naade og Fred være med Eder Herr Johann Friis min Naadigste Herre Konges Kantzeler. Vi ville tilkiendegive Eder den store Ueenighed og Drangvillighed, som nu har været i Island og hvoraf den kommer, og skal det findes sandt at være: For det første vare vi med, da Martin Einersen efter Dom (*) blev fangentagen for sin store Udyd, hvilken hand bedrev her i Landet. Først løb denne Martin ud af Landet med falske Breve, som hand lod skrive under 24 Præsters Navn, at hand var bleven udvaldt, at være Biskop i Skalholt, da de, som valgte ham, vare ikke fleere end 6 eller 8 Præster, imod det heele Lands og Kongens Lov. (**). Disuden lod hand tage vort Gods, og ville forraade vor Sader Biskop Jon, og lod ham, og alle hans Domme og Gierninger erklære for ugyldige. (***) Dertilmed gav hand Lafrantz Mule Penge, at hand skulle styrke ham i slige onde Gierninger.

Item er den samme Lafrantz Mule faret med Uret og Løgn af Landet, og har samlet meget uretsfærdigt Gods

H 2

og

(*) Denne Dom har jeg ikke funden i nogen af de haandskrevne Beretninger, jeg har læst om det der passerede i Island i denne Tid, og ville jeg ønske, naar nogen skulle have samlet, at den publico maatte meddeeles, paa det man deraf kunde see, hvad Beskyldninger Jon Arasen har grundet sin Dom paa. Da ellers bemældte Biskop var som den uretsfærdige Dommer, at hand hverken frygtede Gud, ikke heller undsaae sig for noget Menneske, saa kunde det ikke være en svær Sag for ham, at smedde hvad ham lystede, Hr. Morten Einersen til Fortrød, og at faae en Dom efter sit Hoved forhvervet af saa mange Tilhængere, hand havde i Ledtog med sig.

(**) At de her vil beraabe sig paa Kongens Lov har ingen Grund, thi i Kirke-Ordinantzten, der var lovtagen i Island heber det Fol. LIII. b. ed: 1537. Ubi opus fuerit aliquo Superintendente convenient omnes pastores illius dioecesis in locum habitationis superattendentis XX. die postquam ille defunctus est, & dent concorditer potestatem quatuor pastoribus eligendi aliquem, quem dignum vita & doctrina judicaverint. Og er ingen Tvivl paa, at en god Deel af Præsteskabet i Skalholtts Stift har holdt sig denne Befalning efterrettelig, og givet nogle af deres Brødre Fuldmagt, at vælge i deres Navn, den de agtede beqvæmest at være.

(***) At Hr. Morten Einersen har havt Anrsag til, at lade Jon Arasens Opsørsel i Skalholtts Stift undersøge, kand sees §. 6. men at hand har taget nogets Gods bort, med viidere, derom har jeg intet funden, endog hos dem, der have foretaget sig, paa beste Naade at forsvare Jon Arasen, og var det vel mod den gode Hr. Mortens Naturell, om hvilken man af alle Ting maae slutte, at hand har været en meget fredsommelig Mand.

og Penge i Landet, som Dommen, hvilken tilforn er fældet derom paa Althinget, udviiser. Jeg troer, at hand aldrig var kommen levendes af Landet, havde det icke været for vor Naadige Herres Christian Friderichsens Skyld.

Saa ere og her fra Landet med Skibene bortløben nogle nærlige Mænd, nemlig Peter Einersen (*) Brynjolf Jonsen, Gumløger Arnesen Munk og Olav Hjaltesen. Disse alle ere for deres onde Ords, Tyveries og Guds Bespottelses Skyld løben ud af Landet.

Nu have vi skreven Eder den rette Sandhed herom, som vi vil forsvare for Guld og Mennesker, og ville disse Mænd ikke føre saa mange Kongebreve ind i Landet fra vor Naadigste Herre Kongen, saafremt I kiendte disse Mænd saaledes, som vi Islændere kiende dem. I ville og gjøre saavel og sende en troe og forstandig Mænd herhid, som med Sandhed kunde underviise den naadigste Herre Kongen og Eder, hvad Falskhed og Uret her farer frem i Landet, nu særdeeles, siden Lafrentz Mule skulle være Foged, thi denne Lasse Mule aflegger ingen Regnskab for mange Kongens Eyendomme og Gods, som her have været Kongen tildømte, tilmed staae her mange vigtige Sager og have i lang Tid staaet udømte, og den samme Lafrentz Mule tager derfor Joachims Daler paa sin Ere og Troe, som Kongen og I vide liidet af. (**)

Der.

(*) Denne Hr. Peter Einersen var Biskop Morten Einersens Broder, som vel har søgt sin Sikkerhed ved Flugten, at hand ikke maatte falde i samme Strikker og Vandheld som hans Broder. Hand var ellers 1549. paa Bispe-Gaarden, da Jon Arasen havde i Ende at overrumple samme, og var den, der gav det Raad, at man skulle opkaste et Bryst-Bærn, for desbedre at forsvare Bispe-Gaarden. Noget liidet findes om ham i forrige Afhandling §. 18. Ellers maae det vel hede her om alle disse Angivelser mod Peder Eimersen og de andre: Quælibet in quævis convitia fingere sæui.

(**) Hvad Grund denne Klage har havt, er ikke mit Institutum at undersøge, men bliver en materie til næyere Afhandling for een som vil give os Efterretning om de Befalingsmænd, der

Derfor bede vi Eder for Guds Skyld, at Kongen og I ikke troe denne Mands daarlige Løgn, thi det er sandt som vi sige Eder paa vores Troe og Ere. Vores fader Biskop Jon og vi ville være den Naadigste Herres Kong Christian Friederichsens hulde og troe Tienere (*) og saaledes hielpe hans unge Søn, at vi maae have Naade og Fred. Saa ville vi og holde den Christelige Troe og det hellige Evangelium, som det altid har været prædiket i Island, og det som den Naadigste Herre Kongen siden har skrevet derom. Item bede vi Eder for Guds Skyld, at vi maae bekomme et aabet Konge-Brev, saa lydende, at Laugmændene og Landets

H 3

der have været paa Island. De Eyendomme, Brevet mælder om, at have været Kongen til-dømt, har uden Tvivl været Dade Gudmundsens, i det efter Jon Arasens Dom, hvoraf Indholden §. 4. er bleven anført, halvdeelen deraf skulle høre Kongen til, og har det vel ikke lidet krænkter denne hæsnagierige Mand, at Hr. L. Mule ikke ville paa sin Side see denne Dom er-gæveret, paa det hand siden dis Lettere kunde faae Bugt med Dade Gudmundsen. Ellers var denne ikke den første Gang, at Befalnings-Manden maatte erfare deres Efterstræbelse; hand havde ikke længe tilforn erfaret dem som sine aabenbare Fiender, thi foruden det, at hand meen-nes, at have været tilstede paa Bidse Kloster, da Biskop Jon Arasen kom der, og skal være ilde medhandlet af ham, saa skeede det paa Althinget, som dette Aar 1550. blev holden, at Bispens Søn Are mødte der med 430. bevæbnede Mænd, og da Hr. L. Mule begiarde hans Syffels Afgift, kastede Are ham nogle Joachims Dalere i Ansigtet, saa Blodet styrtede ud af Næsen, og Befalnings-Manden saae sig nød til med sine Mænd at tage Fluaten. Denne aabenbare Ulydighed mod Kongens Love anfører een af Jon Arasens Slægt navnlig Olaver Thomsen som en meget heroisk Gierning i en Visje ham og hans Søner til Ere digtet.

Til Albingis enn þa reyð
Eyder blarra skiallda
I Lögregtu lagdi leid
Liest þar mundi giallda.
Dalina Danskri drott,
Kastadi sylfri Kappinn dyr,
Þat kom a nasirnar flíott
Hirdskiorans

Den mandige Kæmpe reed
endnu een gang til Althinget,
og tog sin Vey til Lavretten,
og lod som hand der ville
betale sin Afgift til de
Danske, derpaa kastede denne
mægtige Krigs-Helt Pengene
uden Fortøvelse i Stift-Befalnings-
Mandens Ansigt.

Da nu Befalnings-Manden strax derpaa begav sig til Kiøbenhavn, og de efter saadanne mod ham begaaede grove excesser let kunde forekille sig, hvad relation hand burde med sig bringe om deres Forhold, saa er det ikke at undre, at de bede Ranzelern ikke at troe hannem.

(*) Hvorledes det i Gierningen selv blev udvist af Biskop Jon Arasen, er af hans heele Oplysning Bysynfulig.

dets Høfdinge med heele Almuen her i Landet maatte tilsee, at een af alt Landsens folk Geistlige og Verdslige paa Althinget maae blive udvalt til Biskop, og der for Kongens Foged sværge Kongen Troeskabs Led, og at vi maae holdes med og efter Norrigs Lov og Ret (*). Vi ville sette Borgen, at dette Brev skal vorde løst med Penge, saa det skal glæde Eder, og betales til Eders Ombuds Mand, som samme Brev medbringer. Vi ville gierne gjøre Eders Villie, naar I ville tilskrive Os, og være Os til Hielp imod alle andre Landstrygere, som ere komne til Eder her fra Landet, og have opsadt sig mod vor Fader og Os (**). Men Gud give os alle at leve christelig, og at I ville, skrive Os et ret Svar med den samme, som bringer Eder dette Brev, at det kunde komme Os til Hielp og Beste, som Vi bede om. Og til meere Vidnesbyrd og Sandhed herom, setter jeg Biørn Jonsen Præst og Are Jonsen Dores Segl med Biskop Jons Segl for dette Brev. Skrevet efter gode ærlige Mands Raad paa Holum i Hialtedal udi Island In die Laurentii Anno 1550.

§. 17.

Men dette Brev var dem til ingen Nytte. Hans Majestæt havde faaet en Efterretning efter den anden om de store Extravagancer

(*) Man seer af denne underlige Begiæring, nemlig at Kongen paa deres Ord skulle cassere det Kalbs-Brev, Biskop Morten Eimersen havde faaet, at hand skulle give dem frie Haand, at vælge hvem de ville, og at den samme i Island skulle aflægge Eeden, ogsaa ikke komme til Kiøbenhavn eller hvor Hans Majestæt opholdt sig, før der at sværge Kongen Troeskab, som hand efter Ordningen var pligtig at gjøre. vid. Ord. Eccl. l. c. & fol. LXI. man seer af alt dette, siger jeg, naar det havde været nuelig, deres petition var bleven dem accorderet, at ved den Nødvendighed Jon Arsen havde sadt sig udi, vel ingen anden end hand selv eller hans Søn Biørn Jonsen af dem var bleven udvalt.

(**) Uden Tvivl skulle det heede med klare, og tydelige Ord, at ingen Penge og Gaver skulle spares, og Kancellerns Umage riigelig blive betalt, naar de kunde erlange det de søgte om. Men de adresserede sig til den urette Mand, thi Kanceler Johan Friis var saa oprigtig i sit Hierte mod Gud, som sin Konge troe. Hvor rebelig hand har været i sin Christendom, kand sluttes af de 3. Bøger, hand idelig læsde i, som vare, den Danske Bibel, den lille Catechismus, og Melancthonis Corpus Doctrinæ. Om denne sidste Bog er hans judicium mærkværdigt, at hand ikke ville miste sit Exemplar for 10000 Rdlr. naar hand en vifte at bekomme et andet, vid. Anders Søffrensens Bedels Liig-Prædiken over ham Kiøbenh. 1571. 890.

gancer Biskop Jon begif i Island, derfor vilde hand og vtise at hand ikke bar Sværdet forgiæves, og at hand havde Omhyggelighed saavel for Guds Kirke, som for sine troe Undersaatter, at de kunde reddes fra denne skadelige Mands Undertrykkelser. Thi hand havde allerede førend det nu anførte Undskjoldnings Brev blev skreven, befalet ovennældte Dade Gudmundsen, og Sysselmanden Peter Linersen, at de skulle være Kongens Befalings Mand Lauritz Nulle behjelpelige i at gribe Biskop Jon, hvorom følgende Kongelige Befaling er ved Haanden.

Vi Christian med Guds Naade zc. Hulse Ether Dade Bunde Gudmundsen og Peyter Bonde Lynerssen paa vort Land Jsseland evindeligh met Gud och vor Naade: Viuder, at som I noghen Tiid siden forleden hassuer oss tilschreffuit om then store Wret, som Biscop Jonn, som nu er Biscop wti Hollum Stüigt Ether giort hassuer wtimod Jsselands Lov och Rett; Tha hassue Wii nu befalett Oss Elschelige Lauritz Nulle at gribe forneseite Biscop Jonn och hannum lade saa forvare, att hand icke ydermeere schall besverge Ether eller andre vore Wundersaatte, som hertuil skeet er. Thii bede Wii Ether oc byde, at I ere forneseite Lauritz Nulle behjelpelige och bystandige, at paagrübe forn^e Biscop Jonn, paa thett wii icke skulle fororsagis tiill, at forsticke eth fremmid tall folck ind wti Jsseland, hvilcket icke kand skee wden Ether oc thenn menighe Mand till schade oc forderffue. Her wiuder at retthe Ether epter, og lader thett ingenlunde. Givet paa vort Slott Nyborig Manddagen nest epter St. Pauls Dag Conuersionis Anno 1550.

Under vortt Signet

CHRISTIAN.

Ikke lang Tiid efter at denne Befaling var kommen Dade Gudmundsen i Hænderne, gav Biskop Jon Arasen ham selv
Ley-

Fejlighed, at bemægtige sig hans Person; thi bemældte Biskop havde foresat sig, efterdi Dade var i Kirkens Band, og Skalholt nu stod under Bispens egenmægtig tagne Direction, at drage hans Gods under Kirken, til den Ende forsøgede hand sig, (efterat hand nogen Tiid siden sin sidste Omreise havde været paa Holum) som jeg slutter at være skeet i September Maaned, til een af Dade Gudmundsens Gaarde Saudefell (*) hvor hand ankom den 1ste Octob. (**). Saa snart Dade, som havde sin Boepæl paa en anden Gaard Snordal kaldet, fornam Jon Arasens Dnemerke, ville hand, som der berettes, først forsøge det med det Gode, og skal i Begyndelsen have tilbuden 60. Hundrede i Sølvs eller 240. Rdlr. saafremt hand ville vende tilbage, derefter, at hand ville give ham en Jord af høyere Værdie, endelig, at hand skulle have halvdeelen af hans løse og rørendes Gods, og ville hand i fremtiden tage sig vare, og ey tilføye Bispens nogen Fortræd, hos hvilket sidste Tilbud Jon Arasens Søn Bjørn Jonsen skal have sagt til sin Fader: Det var et got Tilbud, min Fader: Men Bispens skal have spottet derover og sagt: *Estu bange min Søn?* Dog om alt dette mælder Dade selv intet udi den Beretning, hand har skreven om al den Overlast, Biskop Jon Tiid efter, anden har tilføyet ham, men hand siger, at hand havde bedet Biskop Jons Søner, at de og deres Fader skulle lade ham og hans Eyendom være i Fred; ville de forsøge sig bort, saa skulle ingen gjøre dem nogen Skade, eller de maatte bestemme ham en Dag, da hand ved Lov og Rætt skulle lade paadomme, hvem det tilhørde, som hand nu havde i Eye, men man havde ikkun givet ham knubbede Ord, at hand var en Fandens Mand, og ey værd, at nogen Tiid eller Dag skulle gives hannem. Da ingen mindelig Forlig ville hielpe, og Biskop Jon Arasen med de 90. Mænd, hand havde hos sig,

søgte

(*) Som Arngrimi Jonæ Crymogæa er fuld af Trykfeilbelsler, hvilket hand og selv klager over i et Brev til Phil. Nicolai i den rare piece *απορρητήν Calumniæ* pag. 104. saa læses L. III. pag. 146. Vandesel hvilket Stephanus i hans Historie og flere efter ham have efterfuldt.

(**) J. Messenius Scand. Illust. T. V. p. 105. har taget fejl, at hand refererer dette til Aaret 1551. og tillige foregiver, at hand i Febr. Maaned med 500. Mand anfaldt Dade Gudmundsen.

søgte at gjøre sig Mester af Gaarden Saundefell, samlede Dade 60 til 80. Mænd, for at forsvare det, som ham med Rette tilhørte (*) Men førend hand med sine Folk ville sette sig til Modvern, skrev hand et Brev til dem, som af Skalholtts Stift havde foreenet sig med Jon Arasen, saaledes lydende:

GUD give Eder en god og christelig Bestandighed i alle nødvendige Ting, I ærlige Dannemænd, lærde og leege, som nu ere sammenkomne paa Saundefell i Bredefiords Dal, og ere boesiddende her i Skalholt Stift. Jeg vil give Eder tilkiende, at jeg har i Sinde, nu i Dag med Guds Hielp, hvis ingen Forsald paakommer, at røde til min Eyendom Saundefell. Derfor er min Bøn og mit Raad, at I ikke slaer Eder sammen med Biskop Jon Arasen og hans Følgemænd, thi jeg skal vist nok der søge mit Huus og min Boe-Pæl med al den Styrke og Mandskab, som min Stabere dertil vil give mig. I tør ikke tvivle derpaa, og at dette mit Brev maae agtes af eder for en Sandhed, saa trykker jeg mit Signet paa dette Papiers Blad. Nu i Morges d. 2^{den} Octobr. Hermed befaler jeg Eder under Guds Naade.

Derefter gjorde da Dade Gudmundsen sig ferdig, at besøge sine ubudne Gæste paa Saundefell, og lod hand 2 til 3 sidde paa een Hest, at de ikke maatte synes at være saa mange, og hans Modstandere derved kunde gøres sikkere. Hand havde tilforn lovet dem, der gjorde dette Tog med ham: Naar nogen af dem skulle vorde dræbt, ville hand forsørge deres umyndige Børn, dem som bleve saarede, ville hand lade helbrede, og være dem behjælpelig saa længe hand levede. Skulle derimod nogen være forsagt, saa maatte hand have Frihed, at vende tilbage til sit Hiem. Hand brugte og derhos den List og Suedighed, at hand lod alle sine Folk isøre sig graae Overflor.

(*) Hvitfeldt setter i sin Cronike pag. 1546. uden Grund, at Jon Arasen havde ved 500. Mænd paa sin Side, og Dade 300. Mænd, hvilken Stephanus, Messenius og andre troligen følge.

Korteler, at de hos den Taage, hvilken just den Tid indfaldt, dis-
mindre maatte sees. Da hand kom saa nær, at hand kunde holde
Samtale med dem, der vare af Jon Arasens Partie, erindrede
hand atter dem, som vare fra Skalhøls Stift, og især af Borge-
fiords Herred, at de skulle affondre sig fra Bispen og hans Folk, hvil-
ke søgte at frarøve ham hans Gods, og skulle hand da ey tilføye nogen
Mand af dem, der su die hans Raad, Skade eller Fortræd (*). Derpaa
ginge 40. Mænd af dem affiides, for at raadslaae, hvad de skulle
gøre. De vare i den Tanke, at Dade imidlertid skulle holde stille,
men da hand mærkede, at Are Jousen med sin Flint sigtede paa
ham, og at en anden skød tæt forbi hans Kind, tog hand den be-
quemme Lejlighed tagt, og gjorde et Anfald paa de Mænd, som
vare tilbage hos Biskopen. Hand trængde snart igiennem, og ind
paa Kirke-Gaarden, hvor de havde stillet sig til Modvern, og tvang
dem, efter at en Deel vare bleven saarede, at bede om Fred.

Da Biskop Jon Arasen og hans Sonner saae, at Slaget
ikke udfaldt efter deres Ønske, retirerede de sig ind i Kirken, og slut-
tede samme efter sig. Dade befoel da sine Folk, at rive Kirken og
især Choret ned, hvilket og strax blev i Verck sadt. Der saae man
Biskop Jon med de andægtigste Gebærder staae for Alteret (andere
sige, oven paa Alteret) iført i Præstelig habit med et Mariæ Bil-
lede i Haanden, eller som hans Sonne Son Magnus Bispen
beretter, med en indviet Oblat. Dog med disse Vaaben kunde hand
ikke heller affkrefte sine Fiender, men een ved Navn Dale Mar-
cus lagde Haand paa ham, og drog ham med Magt fra Alteret, og
da Oblaten i det samme faldt paa Jorden, skal en tilstedeværende
Præst have lagt sig paa Jorden, og igjen optaget den med Munden.
Denne Dale Marcus skal og til samme Tid have tracteret Bispen
ilde, og slaaet ham tree Tænder af Munden, hvilket dog Dade
Gud.

(*) Den Tale, hvilken Hvittfeld l. c. p. 1546. tillægger Dade Gudmundsen, og Ste-
phanus p. 29 sa. igientager, er meget prægtig og oratorisk, men ingen af de Islandiske scriptoribus
jeg har konsulteret, tillægger ham flere Ord, hand ved denne Lejlighed skal have talt, end de
ovenanferte. Messenius Scand. Illustr. T. V. p. 105. siger om Dade Gudmundsen: Dolosa uti-
tur oratione.

Gudmundsen blev meget forbitret over, og derfor igjen med Hug tracterede denne Mand. Ved det nu Biskop Jon Arasen saae sig forladt af alle, og at intet meere med Trusel, eller Bandsfættelser var at udrette, gav hand gode Ord, og raabte: Gief du Grid Dade. Dade, lad mig saae Fred, men Dade satte og nu som hans Overmand en hoymodig Mine op, og bød ham Haanden med de Ord: Kystu a Handska min. Kyf min Handske. Derpaa blev hand med sine Sonner greben, og ført som en Fange til Snordal og der sadt i Fængsel. En forunderlig og hastig metamorphosis! Den, som hver Mand saa kort Tid tilforn skælvede og bævede for, denne i sin Vergierighed umættelige Mand, der ikke havde nok i sit eget Stift, men ville have, at det heele Land skulle bøye Knæ for ham og tilbede ham, hand som ikke lod den fromme Hr. Morten Linersen have Fred i sit af GUD og Kongen hannem anbefoede Stift, bliver nu selv en Fange i det samme Stift, og det hos een af ham bandsat Mand, saa hand nu maatte undgielde det i Skalholtz Stift, hvad hand havde istienket for andre i Solum Stift. Saa snart Dade Gudmundsen havde vunden denne Seyer over sine Fiender, berettede hand strax til Kongens Gaard Besssted det som skeet var, og bad Christian Skrivere, som Kongens Befalnings Mand Lauritz Mule havde beskicket i sin Stæd, medens hand var i Riibenhavn, at hand ville tage mod disse Fanger. Ved denne vigtige Tidende blev Christian Skrivere bevæget, strax at begive sig til Snordal, og blev da sammestæds Thing holden, og derpaa den Dom fældet, at Bispen og hans Sonner skulle modtages af Christian Skrivere, og af ham forvares til næste Allthing, til hvilken Tid Biskopen og hans Sonner skulle være pligtige til, at fremføre de Beviser, hvormed de agtede at forsvare deres Opførsel. Denne Dom har jeg læst i Original skreven paa Islandsk, hvoraf herved en Oversættelse meddeeles:

Alle gode Mænd, som dette Brev see eller høre, formælde vi Thorlef Linersen, Odder Thomesen, Gudmund Gislefen, Jon Grimfen, Ledorne Lavrettes-Mænd, Brander Linersen, Steinthor Finsen, Erlender Jonsen, Jon Olaffen,

Kyel Jonfen, Illuge Svensen, Thorvald Einersen, Thorsten Oddsen Guds og vores Hilsen, og kundgiøre, at i Aaret efter vor Herres Jesu Christi Fødsel 1550. Torsdagen næst for Simonis Messe bleve vi paa Snordali Bredefiords Dal i Dom nævnde af Ormer Starlesen Lav - Mand for Norden og Vesten paa Island og Kongens Leensmand i Thornes Thing, at overveye og randsage og fuldkommen Dom at fælde over de Mand, som Dade Gudmundsen Bonde efter Kongens Brev og Befalning havde taget til fanger, hvilke vare Biskop Jon Arasen og hans Sønner Biørn og Are &c.

For det første kom for Os benefinte Dommere to af Hans Naades Kongens Breve med paatrykte heele og uskadede Segl, som saaleedes vare lydende, at den Naadigste Herre Kongen lystte disse Mand landsflygtige og fredløse for alle sine troe Tienere; liigeledees kom og sammesteds frem Kongelig Naades Brev med hans Naades paatrykte Segl, som saaleedes var lydende, at Hans Naade Kongelig Majestæt befalede Dade Gudmundsen Bonde, hvis hand ville ansees som en lydig Underfaat (vnder sijna hlydne) at hand da skulle fange forberørte Mand, hvor hand kunde naae dem &c.

Item for det andet begierede Dade Gudmundsen Bonde Dom derpaa, hvad hand nu skulle gjøre med disse forberovnte Mand, eller hvem hand skulle levere dem til forvaring og Opsyn indtil næste Øreraae Thing. Herimod foregave disse Mand, at have Breve og Qvitancer for sig, hvilke vare udgivne af Hans Kongelige Majestæt, hvorfor de tilbøde sig, at ville appellere deres Sag til Allthinget for de Breves skyld, som de meente at have for sig af Kongen.

Da efter at vi havde paakaldet den Hellig Nands Naade, og randsaget det, som var kommen for Os, dønte vi fornemte Dommere med en fuldkommen Dom, Biskop Jon og hans Sønner Are og Biørn rettelig at være fangentagne, efter

efter Kongens Brev og Althings Dommen (*). Ligeledes dømde vi Dade Gudmundsen Bonde, og hans Medhjælper ey i nogen Maade at have forset sig mod Kongen, efterdi de have gjort efter Kongens Bud og Befaling. Derimod dømde vi, at Dade Gudmundsen gandske skal være skildt fra disse Mænd fra denne Tid af, men Christian Kongens Ombuds Mand skyldig at være, at tage mod dem, og vel at forvare dem til næste Øveraae Thing med begge Lav-Mands Ormer Sturlesen og Erland Thorvardsen deres Hielp og trofaste Bistand. Derhos synes os og ret at være, at Dom-Kirken Skalholt og dens Formand Hr. Morten Linersen er skyldig, dertil at hielpe at oftnævnte Mænd blive vel forvarede, indtil næste Øveraae Thing, uden saa var, at Kongen for den Tid skulle lade noget andet foranstalte. Herhos dømte vi og, at de (nemlig B. Jon Arasen og hans Sønner) ere skyldige til, at skaffe alle deres Brevs og Breve med deres Forsvars-Mand tilstæde paa Altinget i Sommer, og at de derfor maae skrive efter dem aabenbare efter deres Villie, tillige med anden Brevs som kand komme dem til Gavn og Nytte. Men de Mænd betræffende, der ville understaae sig, at begynde nogen Kriig og ulovlig Overfald af Norderfierdingen herhid i Stifter mod Landets Love og Kongens Villie, og hans Naades Breve, og Kongernes Ketterbøder, da dømte vi dem alle at være Lands Forrædere efter det, som Loven udviiser og Kongens Ketterbøder indbefatte. Denne vor Dom samtykte fornævnte Ormer Lav-Mand og Kongens Ombuds Mand Christian Skrivere, og satte deres Segl med vores, som forbenvænte ere, for dette Doms-Brev, hvilket var skrevet paa samme Sted, Dag og Aar, som tilforn mældt er.

Dade Gudmundsen tilbød sig, endskiont hand efter Dommen ikke var forpligtet dertil, at hand ville forvare Are Jonsen indtil Althinget, hvortil og Biskop Morten Linersen erklærede

(*) Denne Althings Dom har jeg ikke seet.

sig at være villig, efterdi hand den Tid Hr. Morten var fangen, havde været den lemfældigste mod ham, men ingen ville tage mod Jon Arasen og Bispen Jonsen.

Medens de endnu udi et mørkt og trangt Hull laae indsluttede paa Snordal, hørde Dade Gudmundsen dem eengang tale sammen, at det vilde være dem en stor Bederqvælgelse, kunde de eengang faae Verden og Dagens Lys iglen at see. Dette gif ham til Hierte, hvorfor hand gif til dem, og spurde: Om de og vilde opføre sig som redelige Mænd, saafremt hand gav dem Frihed, at komme til andre. De gawe ham deres Løfte derpaa, men da de fode til Bords, fik Ase Jonssen en Kntv frem, og søgte at jage den i Dade, hvorfor de bleve adskildte fra hverandre og paa ny indsluttede.

Efterat de havde været 3 Uger og 2 Dage i Fængsel paa Snordal, bleve de i god Forvaring bragt til Skalholt, og da Bønderne af Arnes Herred, hvor Bispe-Gaarden ligger, vare sammenstævnedede, at møde paa Bispe-Gaarden, holdt Christian Skriver en vitløftig Tale til en Mængde Folk, som der vare forsamlede, i hvilken hand først anførte de Konge-Breve, der vare udgaaene, at Biskop Jon skulle møde for Kongen, men ikke havde indfunden sig, at hand derpaa var bleven erklæret fredløs, og at Dade havde faaet Befalning, at fange ham; Hernæst forebragte hand følgende Beskyldninger mod Jon Arasen.

1) At hand havde fanget Biskop Morten Einerssen, havt ham i Forvaring et Aar mindre 10. Dage, og saaledes hindret ham i det Embede, Kongen havde sadt ham udi.

2) At Biskop Jon og hans Sønner nu moren i 3 Aar havde holden Kongens Skatter, Tiender, Skibs Told af Stagesfiords, Vefiords, Lunevatns, Norder Sysseler og Flatø tilbage, og sagt, de havde ikke noget med den Danske Konge at gjøre.

3) At

3) At de havde foragtet og kuldkaft Kongelige Breve, som paa Kloostre og Beneficia vare udgivne.

4) At de havde draget Kloster- Jorder og Kongelige Beneficia under sig, som Biarnenes, Odde, Hole, Fiardarhorn, Flotstunge, og ingen viste sig sikker, hvad der hørde ham til, saa at de havde lagt næsten det halve Land under sig.

5) Mange saavel Lærde, som Leegmænd havde for deres Myndigheds skyld maatt flye af Landet.

6) De havde lagt alle Aarer om Borde, at Guds Ords Fremgang kunde vorde forhindret.

7) Endskiønt de vare fangne, saa var dog enhver endnu bange for dem, efterdi de i andres Nærværelse havde sagt, at naar de kom paa frie Fode igien, ville de være ti Gange verre mod Indenlandske og Udenlandske end de hidindtil havde været, derhos beraaber hand sig paa et Brev, hvilket Biskop Jon og hans Sønner samme Sommer havde tilskrevet ham, at hand og alle Danske Mænd, som vare i Landet efter Norsk Lov skulle vorde straffede, saastremt Biskop Jon og hans Sønner kunde faae fat paa dem. Hand havde disuden lovet de Hamborgiske Rigs mænd, at hand og hans Sønner saaledes skulle spille med de Danske, at ikke een skulle findes levende til næste Soraar, det maatte end koste, hvad det ville.

8) Lav-Mænd og Lavrettesmænd vare saa forfugede, at de i Retten for dem ey torde siige Sandhed.

9) At de nægter dem at være Kongens Breve, hvilke dog hans Haand findes under; Nævner dem Løgn-Breve, og dem Landløbere som komme dermed.

10) Biskop Jon havde sagt aabenbare, hand skulle tilsee, det maatte koste hvad det ville, at Lauritz Muule og hand ikke begge to i tilkommendes Foraar vare Befalnings-Mænd over Landet.

11) Dertil vare mange Vidner, at Biskop Jon havde sagt: hand og den Rætter (Villumadur, som hand bestandig kaldte Hr. Morten) skulle ikke begge tilkommendes Foraar vare Biskoper i Island, enten det var Kongen med eller imod. Endelig slutter Christian Skriver.

12) Forleeden Fredag sagde hand aabenbare for alle tilstædeværende, at hand aldrig ville holde det hand lovede i denne sin Nød længer end til hand kom løs, men hand skulle hevne det, endskiønt heele Verden ville intercedere hos ham.

Disse Poster bleve Biskop Jon Arasen og hans Sonner foreholden, og dem tilspurdt, om de havde noget, hvormed de kunde undskyldte sig, og særdeeles besvare de fornemteste Poster deraf, men de agtede dem ikke værd, at svare paa.

Da derpaa blev raadslaaet, hvad man skulle gjøre med disse Fanger, undskyldte Christian Skriver sig, at kunde forvare dem, thi endskiønt man paa Snordal havde dømt ham dertil, saa havde hand dog andre Vrender paa Hans Majestæts Begne at udrette, hvilke hand ikke maatte forsømme, det var og uden Modsigelse, at, de maatte være under bestandig Opsyn, paa det de ikke skulle komme løs igien, efterdi det ville ramme til Landets ruin og yderste Forderv. Endelig skal hand, da hand havde faaet et Solv-Bægere af Dade og en Solv-Skaal af Hr. Morten Linersen, hvilket skulle give deres Forestillinger den Fynd, at hand skulle forvare dem indtil et Skib kom til Landet, have givet til Gienstvar: Jorden kand best forvare dem. Andre fortælle det saaledes: Da de længe havde været i Raad sammen, hvorledes man best kunde holde dem i Forvaring, skal en Præst ved Navn Jon Biarnesen have begyndt

begyndt sin Tale saaledes: Jeg er vel den vanvittigste iblant Eder, dog kand jeg give Eder et got Raad, naar I ville høre det. Da de begierede at vide hans Meening, skal hand have sagt: Vren og Jorden giemmer dem best. Dette skal Hr. Morten Linersen og Christian Skrivere sirax have givet deres Samtykke til, men Dade Gudmundsen have været derimod, og ey villet consentere i nogen Blods Udgydelse. (*) Endelig blev dog besluttet, at de skulle aflives. De Fangne bleve derpaa satte hver for sig udi en Stue, og enhver af dem en Præst given, der skulle være hos dem i 3. Nætter, førend de bleve aflivede. Sligt et Udfald havde Biskop Jon Arasen aldrig formodet, men ofte ladet høre disse Ord: Ad Joolum verdum vid ad Hoolum. i. e. Til Jule-Høytid ere vi hjemme paa Holum, men saa got det end rimede sig, saa tog hand dog feil. Ved det hand derfor nu saae, hvad Ende det ville tage med ham, begyndte hand at synge af en anden Tone:

Vondslega hefur off veröllden blekt
Villt oc tællt so nogu frekt
Ef eg skal dæmdur af Dranskre Slekt
Og deya so fyrer Kongfins Meckt.

i. e.

Verden har stammelig sveget og alt for meget forført og bedraget os, saafremt jeg skal dømmes af Danske Folk, og ved Kongens Magt miste mit Liv.

Den Dag de skulle aflives, toge de alle 3. Sacramentet for det høye Altare i Dom-Kirken, hvorpaa Are Jonssen først blev udført; om hvilken berettes, at hand saavel den heele Nat igiennem skal have tilbragt med Læsen Sang og Bønner, som og med megen Friimodighed være gaaet til Døden, og have bedet hver Mand om Forladelse, ja nogle ville

R

vill

(*) Ofsanførte Jon' Eysen giver i Continuationen af Hungervaka en temmelig udførlig Efterretning om dette saavel som om Jon Arasens og hans Sønners Henrettelse.

vilde gjøre ham til en Prophet, at hand, i det hand udgik af Fængsel skal have sagt: Fra dette Støed skal mangen en lærd Mand udgaae, hvormed hand skal have sigtet paa den Latinske Skole, som siden sammestøeds blev indrettet. Man tilbød ham Livet, saafremt hand vilde give sin Forpligt, at hand ey vilde hævne det som skeet var, men hand udvalgte hellere Døden, og sagde: Jeg gik ugierne til denne Leeg, men nu vil jeg villig gaae ud af Verden. (*) Saa snart hand kom paa Retter-Pladsen, spurde hand: Skal hier Skadar nema minn Herra? Skal jeg her tage Plads min Herre? Hvoorpaa Christian Skrivere svarede: Ja. Men hand betom det uanstændige Svar: Skam være dig, din Præker, aldrig taledede jeg til dig, men jeg taledede med min Gud og Herre. I det Øyeblik hand skulle halsbugges, skal hand have ønsket, at hans Hierte maatte være kommen i hans Broder Sigurder Jonssen, og at hand selv maatte have havt et Kalv-Hierte. Efter hans Død blev Præsten Biskop Jonssen fremled. Hand var fuld af Sorrig og Bedrøvelse, og bad indstændig og ynkelig, at man vilde skenke ham Livet, men alt hvad hand end bad, var det dog forgieves, hvoraf man maae slutte, at hand har været sin Faders fornemteste Raadgiivere til alle de haarde Procedurer, hand foretog, og derved have opvakt alles Had og Forbittrelse mod sig. Da hand havde bøyet sit Hoved paa Blokken, sukkede hand bestandig: æ, æ, börninn min bædi ung og mörg. Ach mine mange og unge Børn.

Endelig

(*) Are Jonssen skal i mange Stykker ikke have været tilfreds med sin Faders Opførsel, og anføres til Beviis derpaa, at hand særdeles een Aften alvorlig skal have fraraadet ham en Reise, hand havde besluttet at gjøre til Skalholt (Om det var dette sidste eller et andet Tog tilførn, derudi ere Annale Skriverne ikke eenige) og sagt: At det var hans Embede uvedkommende, hvorledes det tilgik i Skalholt's Stift. Men Biskop svarede ham, at hand gjorde det efter den Magt, Paven havde givet ham, hvilken hand vilde blive troe indtil Døden. Om Morgenen derefter kom Are Jonssens Moder Helge til ham i hans Sove-Kammer, og holdt paa sin Hoved Prylle (Kvenmaskaut,) da hand spurde, hvad det skulle betyde, fik hand til Svar: Hun havde tænkt, at have en Søn i ham, og ikke en Datter, hun havde hørt, sagde hun viidere, at hand vilde unddrage sig fra, at følge sin Fader i en retfærdig Sag, hvorom hand dog havde bedet ham. Derved lod Are sig bevæge, at hand sagde: Moder, for Eders Ords Skyld vil jeg gjøre denne Reise med ham, men det veed jeg, at det vil koste alles vores Liv, og skal hand derpaa med et bedrøvet Sind have forsovet sig til sit Hiem, for at foranstalte alt til Reysen. Hand skal og ellers til andre Tiider have sagt: Hand viste vel, at hans Fader ikke gjorde det som ret var, men hand fik at følge hannem.

Endelig maatte Jon Arasen tiltræde denne sørgelige Gang. Man havde tilforn tilbuden, at man ville skenke ham Livet, saafremt hand ey ville hævne sine Sønners Død; Dette Tilbud blev nu atter igientagen, men hand gav til Svar: Efterdi hans Søner havde fuldt ham, saa ville hand og følge dem. Saavel ham som de forige var en Præst tilforordnet, der skulle tale for ham af Guds Ord: I det hand nu med et Raars i Haanden gik ud af Choret, og vilde nedfalde for Mariæ Billede, bad Præsten ham, at hand ville lade denne Bildfarelse fare, og blant andet erindrede, hand maatte vel betænke, at der var et Liv efter dette Liv, men Bispen vendte sig hastig fra ham og sagde: Veit eg það Sveinke. Det veed jeg, du lille Sven. Ved det hand gik Dade forbi, lyste hand Bellsig-nelsen over ham, og tilbød ham tillige, at hand ville løse ham af den Band hand var udi, men Dade havde tilforn anseet Banden som en fulgur ex pelvi, og saa gjorde hand endnu, derfor svarede hand og: Du seer ikke meere Band paa mig, end paa dig selv. I det samme fik hand en Mand fra sit Stift Holum i Sigte, denne fik en kostbar reliquie af ham, nemlig et Tørklæde, hvilket hand tilka-stede ham, og derhos bad: Hand ville hilse sin Søn Thorun paa Grund, og sin Datter Hr. Sigurder paa Gremiastad. Bil-lig maae man forundre sig over slig en Lersindighed i saa alvorlige Omstændigheder, og den Forbittrelse hans Hierte i hans Levnets sidste Timer var opfyldt med, thi hans Datter Thorun, som boede paa Grund i Vestfjord, var ret efter hans Sind, mandig og ufor-sagt, derimod hans efterlevende Søn Hr. Sigurder en stille og sagtmodig Mand, som ey ville befatte sig med sin Faders Væsen, hvilket ikke lidet fortrød ham, og synes det, at hand endnu, da hand stod færdig at gaae ind i Evigheden, har ønsket paa, at hand ikke efterlod en Søn, der kunde hævne hans og hans Sønners Død. Skarpretteren hug 3 Gange til, og ved det tredie Hug, da Bispen endnu sagde: Domine in manus tuas &c. blev Hovedet skilt fra Kroppen. Denne Execution skeede den 7de Novembr. 1550. Ri Kop Jon Arasens Sonne. Søn ovenanførte Magnus Biornsen vil og i deres Død finde noget særdeeles mærkværdig, der skal bevise deres Ukyldighed; Hand siger, at saa snart enhver af dem var hals-huggen,

huggen, en hvitid Due skal være floyet op i Skyerne. Hvad troer ikke et Menneske, som regieres af Overtroe og Pæssioner! Saaledes gif denne urolige Biskop af Verden, der blant alle Catholske Biskoper i Kongens Riger og Lande har forarsaget de største motus, og af al Magt stræbede efter, at dæmpe Evangelii Lys, at det en skulle komme til at skinne i Island. Hand ville med sit haarde Sind allevegne bryde igiennem, og slog alt det, der tiente til hans Beste, i Bind og Beyr, derover brækkede hand Halsen, og beredde sig denne Grav til sin egen Fordervelse. Der findes Islandske Skribentere, hvilke holde denne Medfart mod ham at have været altfor overtillendes, at man saaledes uden foregaaende Kongelig Confirmation lod ham betræde denne blodige Skue-Plads. Jeg er og af de Tanker, at hvis Jon Arasen og hans Sonner vare bleven forvarede indtil efterfølgende Aar, og efter Hans Majestæts Billie udbragte til Kiøbenhavn, at det ville være gaaet denne Biskop, som de andre, nemlig, at hand var bleven indsluttet i et taaleligt Fængsel, efterdi denne gudfrygtige Konge med stor Omhue vogtede sig for, at hans Modstandere ikke maatte forekaste ham det, (som de dog ikke holde for Urætt, naar de selv gjøre det) at hand ved Blods Udgydelse søgte at forfremme den Evangelisk Lutheriske Lærdom. Det havde ligeledes efter min Meening været billigt og ret, at man havde opbiet Althinget, nærmere undersøgt, hvad det vare for Forsværs Breve, de beraabte sig paa, og derefter fældet en ordentlig Dom. Vel undskylder det noget, at de ikke vare gode at forvare, at der frygtedes for Uro i Landet, at man maatte vente meere Ulykke, om een af dem kom løs, dog kand Maaden ikke undskyldes, i sær dette, naar det skulle være skeet efter en Præstes Raad, som visselig derudi ikke har taget Evangelium til Raade. Jeg tvivler ikke paa, at jo Hans Majestæt har mishaget Maaden, men erkjendt derudi Guds Domme, og fordi det var skeet, og ikke kunde forandres, især efterdi de havde meere end nok fortient Døden, da lod hand det blive upaataalt, særdeeles da de vare dræbte ikke for Religion men for Rebellion. Thi at Jon Arasen har fortient den titul af Rebeller, kand vel ingen upartisk nægte. Saa stor estime jeg ellers har for Hr. Arngrim Jonssen og hans store erudition, saa lidet kand jeg

bifalde hans Meening, naar hand i Anatomie Blefkeniana P. II. Lit. H. 5. edit. Holan. siger som om Biskop Ogmunds saa og om Biskop Jon Arasens Forhold i Reformationens Tiden: Ambo isti Episcopi Pontificiorum fauebant doctrinæ, nec reformationem à pientissimo Rege institutam facile admiserunt (quod quamvis laudem non meretur, NB. *apostasia non erat*) - - Duorum Episcoporum Pontificiorum adversus reformationem Ecclesiarum NB. *reluctatio quædam* aut verius *tergiversatio* legationi Regiæ causam vel ansam præbuit. Om Biskop Ogmund kunde det have nogen Stin, thi det kom ikke saa viit hos ham, at hand brugte aabenbare Bold, endskjønt hand hemmelig ikke lod det fattes paa allehaande practtqver og Kunststykker, at faae sin Eftermand undertrykt, men mon det fandt kaldes *reluctatio quædam*, aut verius *tergiversatio*, naar Kongen citerer Jon Arasen, og hand ikke kommer, naar hand gaaer ind i et fremmet Stift, fanger og ilde medhandler Mænd, der vare under Kongens Besktermelse? at jeg ikke igientager andre allerede ovenmældte excesser, og de vigtige Beskyldninger, hvilke Christian Skrivere anfører mod ham. Dog Hr. Arngrim Jonssens egne Landsmænd skal vi snart høre at svare ham, at det ikke var *reluctatio* aut *tergiversatio*, men et Forræderie, som hand forehavde.

Naar man ellers betragter de tvende nu omtalte sidste Catholiske Biskoper i Island, Hr. Ogmund Paulsen og Hr. Jon Arasen, saa findes en temmelig stor Lighed imellem dem. Begge vare de stive, eegensindige og uforsonlige i en høy Grad, naar de havde fattet Had til nogen. Begge vare de elskede af deres Formænd i Embedet og i Anseelse hos dem, thi Biskop Stephen udvalgte Hr. Ogmund kort for sin Død til sin Successor, og Jon Arasen var i vigtige Forretninger brugt af hans Antecessor Biskop Gottskalk. To Gange maatte hand reise for ham til Norge, første Gang efter Tommer til en Kirke, og anden Gang at lade en kostbar Guld Kalk til Holum Dom-Kirke forfærdige, hvortil hand gav 9 Merker Guld. Det var for dem begge vanskeligt nok, at komme til Bispestolen. Den første havde med en uuaadig Konge at giøre, hvilken hand ved adskil-

lige Bøye maatte søge at forsonne, paa det hand kunde opnaae sit Maal, den anden havde sin Medbroder Ogmund til Modstander, der gjorde ham det svært nok, førend hand kom til Rolighed. Begge vare rette Martis Søner, og havde større Lyst til legemlige end til aandelige Vaaben, hvorudi de dog havde mange Medbrodre i deres Religion, som lignede dem, hvilket Ziegler i hans Skrift de Episcopo Milite og Hebenstreit i en piece under samme titel ed. 1720. kand give Efterretning om. Deraf kom det og, at de begge tragtede efter meere end dennem tilkom, og ikke vilde være fornøiede hver med sit Stift, de vare satte udi. Deres Eftermænd i Embedet vare i Begyndelsen elskede af dem, Hr. Gisser Linersen af Ogmund, og Hr. Oluf Hjaltesen af Jon Arasen, men de bleve tilsidst deres affagde Fiender, og havde gierne befordret deres Fordervelse. Begge døde hvor de mindst havde ventet det, den eene i Fængselet, den anden paa Retter-Pladsen.

Dog jeg maae nu vende mig til det, der passerede efter Jon Arasens Død.

S. 18.

Saa snart Almuen i Holum Stift erfoer, hvad Udgang det havde faaet med Biskop Jon Arasen og hans Søner, bleve de overmaade forbittrede. I Begyndelsen mumlede man ikkun indbyrdes, om da ikke nogen skulde findes, der vilde hævne disse Mænds Død, men da efter Ny-Aars Tiider de saa kaldede Bærmænd eller Fiskere fra Nordlandet ginge paa Fiskerie til Synderlandet, passede de en beleylig Tiid, da Christian Skrivere reed ud paa Nes til at beskikke Folt paa Kongens Baader, og da de fornam, at hand var kommen paa en Gaard Kirkebol kaldet, rottede 30. andre'lige 60. af disse Fiskere sig sammen, og havde Hetter for Ansigtet, at de ikke maatte kiendes. Der dræbte de Christian Skriver og hans Son Boldevin og overhoved 14. Personer, hvor iblant og Bodelen var, der havde halsbuggen Biskopen og hans Søner, hvilken de øste gloendes Blye i Halsen. Hvad Hvitfeld p. 1547. og Stephanius l. c. p. 31. med andre nyere Sribentere berette, at dette Mord og Mand.

Mandslet skal være skeet ved et Giestebud, hvilket under Venstabs Skin skulle være anstillet ved Melleinhandling af Bispens efterladte Søn, er uden ringeste Grund, og seer man deraf, hvad det har for Sviter, naar en anseet Historicus lader sig forleede af blotte Rygter, naar hand er saa dristig, uden videre Undersøgning blot efter andres Stigende at udgive det for en Sandhed, hvorved ofte den ærligste og beste Mand kand svertes, og lide Skaar paa sit gode Navn. Det følger nemlig deraf, at saadan en Skribenteres Autoritet ofte drager andre paa samme Afveje med sig, naar de ikke give sig Tid at see med egne Ønen (*) Biskop Jon efterlod ikkun een Søn, den kort tilforn omtalte Hr. Sigurder Jonssen Præst paa Greniadestad. Denne var saa fredsommelig, som hans Fader og Brødre vare færdige til Striid, hand levede bestandig og særdeeles fra 1542. af, da hand, som allerede paa et andet Stæd er bleven anført, aflagde Trostabs Fed til Kongen, rolig i sit Præste-Kald, hvor hand blant andet, der er optegnet til hans Berømmelse, siges at have gjort sig en Fornøjelse af, at lade fornemme Mænds Børn underviise, og holde til Studeringer. Men hand befattede sig aldeeles intet med alle de Uroeligheder hans Fader anrettede i Landet. Hans Majestæt var det meget at gjøre om, at hand kunde faae de Mænd opdagede og afstraffede, som havde begaaet det forommældte Mord paa Christian Skrivere og de andre, derfor skrev hand paa St. Gregorii Dag 1552. til Dade Gudmundsen, takkede ham naadig for den Trostabs hand havde bevist, at Jon Arasen og hans Sønner vare bleven fangne, saa

(*) add. Messenii Scand. Illustr. T. V. p. 105. Jeg har vel funden een af de Islandse Skribentere, hvilken foregiver, at Biskop Jon Arasens Daatter Thorum havde havt Deel i dette Mord: Hans Ord ere disse: "Man har villet sige, at Thorum Jons Daatter paa Grund i Nessford ved Penge havde formaaget de Norlandske Berrmand, at dræbe 18. Danske Mænd paa Besssted, og at hun selv har ladet tilføye Fogeden Christian Skrivere en forsmædelig Død, i det han var tilstæde medens 2. Tienerne snævede Hovedet af ham med Potte-Skaar, og hævne de "hun saaledes sin Faders og sine Brødres Død." Men saa liden Sandhed derudi er, at 18. Mænd bleve dræbte, og at dette Mord skeede paa Besssted, saa lidet fastser jeg Troe til det øvrige, efterdi saa mange andre tilforladelige Mænd i deres haandskrevne Beretninger ikke mælde et Ord derom: Det eeneste sige de, at da Christian Skrivere blev overfalden paa Gaarden Kirkebol, hand endelig kom levendes ud af Hul. t, men at hand med en Landsk fra neden op blev ihjelslunget af een der tiende hos bemældte Thorum, efterdi de ey paa anden Maade kunde faae ham dræbt, fordi hand havde en Harnisk paa.

saa de havde faaet hvad deres Misgierninger havde fortient, derhos
 beder Kongen ham og, at hand vilde bære Omsorg for, at de forbe-
 rerte Mordere kunde paagribes, saa de tilbørlig kunde vorde straffe-
 de. Da og Paul Hvitfeld i bemældte Aar blev sendt til Island,
 var det een af de Poster, hand efter sin Instruction havde at iagttage,
 at hand skulle gjøre sin største Flid dertil, at faae disse ugude-
 lige Mennisker i sine Hænder, og at lade dem dømmes efter Fortie-
 neste paa Althinget. Men da 16 af disse Mordere med Flugten hav-
 de salveret sig til Engeland, andre andenstæds hen, den Bonde paa
 Kirkebol, hvor Mordet var skeet, og en anden ved Navn Bjørn und-
 tagne, hvilke bleve halshugne og lagt paa Steil, saa blev Hr. Sig-
 urder Jonssen rolig siddendes i sit Embede, fordi hand, da hand
 havde en god Samvittighed, ey fandt Aarsag at frygte for noget,
 hand blev og ved Inquisitionen aldeles uden Tiltale, efterdi man
 var overbevist om hans Uskyldighed, ja hand fandt saa liden Behag
 udi sin Faders og Brødres Opførsel, at hand selv udi den Trofskabs-
 Eed hand med andre underskrev, erklærede dem for Oprørere (*) Den-
 ne Kierligheds Gierning lod hand see mod disse sine døde Paarørendes
 Legemer, at hand i efterfølgende Foraar 1551. af 24. eller 30. Mand
 lod dem opgrave paa Skalhølt's Kirke-Gaard, og føre dem til Ho-
 lum. Paa det de ved denne Liigfærd endog efter deres Stand
 maatte distingveres, saa blev ved Are Jonssens Liigkiste een Vield
 eller liden Klokke fæstet, ved Bjørn Jonssens 2 og ved Jon Ara-
 sens 3, at der saaledes kunde ringes over dem den heele Dey igien-
 nem, hvorvel det ikke gif saa stille til, i det der blev ringet med alle
 Kirkens Klokker, hvor de kom forbie med Liigene. Da de kom til
 Holum, bleve de ved en stor Forsamling nedsatte i Dom Kirken.
 Hvad for Mirakler der samme Tid skal være skeet, at de, som rorde
 ved deres Liig-Kister bleve curede for Dyen Svaghed, &c. &c. agter
 jeg ikke være vittløstigt at anføre, dog maaskee kunde Paven og hans
 Creature eengang faae i Sinde nøyere at lade dem undersøge, efterdi
 Biskop Jon maaskee saavel som mangen een af deres Martyrer, der
 ved

(*) Den Fejl bør derfor hos Hvitfeld rettes, naar hand l. c. ad An. 1552. p. 1547.
 siger, at Paul Hvitfeld lod rette og aflive Biskop Jons to Sønner.

ved at sette sig op mod Dyrigheden have fortient en Canonisations-Aet af dennem, kunde meritere en Plads blant deres Helgene, og i saa Fald kand Magnus Bismson i sin Beretning om Biskop Jons Levnet og Forhold give dem Anledning til nyere Undersogning.

§. 19.

Præsterne i Holum Stift forsamlede sig, efter at deres Biskop var af Dage, for at udvælge en anden i hans Stæd, og faldt da de fleestes Vota paa hans Son forbenaævnte Hr. Sigurder Jonssen, hvorover de og udstædte deres Udvælgelses Brev beseglet af 24. Præster, men efter som Hr. Sigurder ikke strax vilde samtykke udt samme, saa vendte man først sine Tanker paa Jon Finbogasen, der var Prior paa Mødrevelle Kloster, og siden paa een ved Navn Hr. Biørn Gislefen, hvilken blev udvalgt og af alle samtykt at være Holum Bispedømmes Vicarius indtil videre. (*) Men i det samme kom 2 Kriigs-Skibe til Landet, der bragte en Biskop over Holum Stift med sig, nemlig Hr. Olav Hjaltesen. Endskiont Hans Majestæt Aaret tilforn nemlig 1550. som allerede er bleven anført, havde befalet Geistligheden i Holum Stift, at udvælge en anden Biskop i Jon Arasens Sted, og særdeles havde navngivet Hr. Gisle Jonssen, at de hos deres Vall skulle reflectere paa ham, saa findes dog ingen Efterretning, at det dermed skulle være kommen til nogen effect, og have de uden Tvivl ved B. Jon Arasens voldsomme Forhold ladet sig affkrekke, at fuldbyrde Hans Majestæts Villie, som man og let kand slutte, at der endnu i samme Stift vare flere, hvilke havde større respect for Paven end for Kongen, og at man derfor ikke har gjort sig nogen Samvittighed over, at sette hans Befalninger til Side. Da nu Hr. Olav Hjaltesen indfandt sig i Kiøbenhavn, og bragde en udførlig Efterretning, hvor forvirret Tilstanden var i Holum Stift ja i heele Island, da

¶

hand

(*) Saaledes heder det om Biørn Gislefen i en Dom, hvilken 1551 Mandag og Tiisdag for Philippi og Jakobi blev sældet, (at Biskop Jon Arasens Børn skulle arve ham, fordi hand ey havde været viet til Broder eller Abbed,) at hand var udvalgt, at være Holum Bispedømmes Vicarius.

hand med sit Exempel bevilste, hvad de havde at vente, der ville siige et Ord mod det, som ey var efter Jon Arasens Hoved, da man tillige fandt hos ham en redelig Gudsfrugt og et oprigtigt Sindelag, at see Guds Ord efter de Prophetiske og Apostoliske Skrifter forkyndet og forfremmet udi sit Fæderneland, blev Hans Majestæt bevæget til en inderlig Medlidenshed over den tunge Skæbne, der var overgaaet denne Mand. Det første hand derfor gjorde, var det, at hand igien satte ham i det Embede, hand saa utilbørlig var udstødt fra, og udi følgende Kongebrev gav ham Lovaaes Kald igien, hvilket hand tilforn havde betient:

C. 3.

Gjøre alle witterligt att thenne bressuifer her Oluff hieltafen haffuer nu weritt for oss mett en dom, som Biscop Jon for norden paa wortt land Island mett XII. prestemend haffuer besiglet oc vdgiffuitt. Indholdindis att the haffue dømppt hannem fran hans kirke oc Beneficier som er lossaaf, Sameledis haffue the dømppt hannom till en vdsleger for nogen attskiellige sager, som same dom ydermere therom vdvifer oc indholder. Tha eptherthi att wij forfare, att same dom er vdgiffuitt, paa had, og aldelis emod wor ordinantz som Wij om religionen haffue ladett vdgaae, haffue Wii mett wor elskelige Danmarckis rüiges raad, aldelis dømppt same dom som for^{ne} Biscop Jon oc XII. prestemend vdgiffvitt haffue død oc machtesløf att were, oc ey att komme for^{ne} Her Oluff eller hans arffuinger til hinder eller skade y noger maade, Oc skall for^{ne} Her Oluff strax mue egen annamme Lossaafen som hannom er aff for^{ne} Biscop Jon frandømppt, Oc thet nyde bruge og beholde mett all sin rente oc rette tilliggelse herepther som hand thet tilforn hafft haffuer, Thi forbiude wii alle ehuo the helst ere eller were kunde Serdeles wore fogitter Embizmend geistlig oc werdzlig og alle andre for^{ne} her Oluff heremod paa for^{ne} Lossaaf att hindre eller vdi nogen maade forfang att gjøre vnder wor hylliste og naade. Datum Flensborg torspdag post Dnicam Quasimodogeniti 1551.

Men Hans Majestæt, fandt ham og af den Capacitet og Retfærdighed at være, at hand kunde betro ham heele Holum Stift, og den Indretning, hvilken derudi maatte gøres, for at faae den Lutheriske Religion indført. Til den Ende sendte hand Hr. Olav Hjaltesen med Hr. Axel Juul og Hr. Christopher Trundsen ibemældte Aar 1551. til Holum, der at indrette alt efter Kongens Bille. Hans Majestæt havde nemlig udi et Rescript til Riigens Raad, der vare forskrevne, at være tilstæde i Kiøbenhavn Dom. Judica 1551. givet sin endelige Meening tilkiende, at hand ikke længere ville taale Biskop Jon Arasens lovstridige Forhold, men lade tvende Skibe løbe for Norden under Island, Oc der først, (som det heder i Konge-Brevet,) wille wij lade mett villie handle mett Biscopen for Norden, oc thersom hand ikke will lade sig till handell, oc skikke sig tilbørligen, Tha wille wij mett wold lade handem nederlegge. Dette Brev er dateret Flensborg Fredagen næst efter Søndagen Oculi. Derpaa fuldte en anden Kongelig Mandat til Herr Eskke Bilde dat. Dom: Qvasimodogeniti, saaledes blant andet efter Originalen lydende:

Wij hassue for then whorsomhedtt som themm Biscop for nordenn hassuer brugt seg emod oss oc wore Wundersotthe, oc hassuer grebidt oc fangget vor superintendent for søndem, oc thennd superintendent tilfform wor for sønden, hassuer hannd ladett vpgrassue oc ladett jordit wdenn kyrcke &c. med andre wtibørlige stycker, som hannd seg emod Os (forseet) hassuer, Thett nu saa mett wore Elskelige Riigens Raadtt, som her tiillsteede ere beraadslaet, at wij wille nu strags afferdige of Elskelige Axel Juul wor mannd oc tiennere og Christopher Trundsen mett thuanne Orloffs skibe, att løbe thermett for nordenn paa Island oc schulle the were bemandett faa the schulle kunde gjøre laundganngh mett iij^c (300.) werasttige karlle oc besøge for^{re} Biscop for nordenn hanns søner swaager oc alle hanns Anhangh oc gjøre theris allerstørste flyed til att gjøre thendem nederlagh . . . Sameledis hassue wij (besluttet) att oss elskelige Otthe Styessenn wor mannd oc tiener schall løbe

mett wortt skib Davit for søndenn, Oc ther tilmett ett skib som the Kjøpnehaffuennste schulle wdreede, Oc schall forne Otte styepenn were 1^r (100) mand sterk, som handd schall kunnede gjøre Landgang mett Och schulle alle the dannike Karrlle haffue lannge Røer, Atj therfore wille thert saa bestylle att the tage gode harniff werge oc lange Røer mett thendem . . . Schreffuit paa wortt slott Flensborigh søndagen quasimodogeniti Aar MDLI.

Under vort Signet.

Den Instruction, som Hr. Otto Stigsen bekom, at hand med 100 Mand skulle gaae til Skalhøltz Stift, dempe de Uroligbeder, hvilte sammesteds maatte forefindes, sette Hr. Morten Eriksen paa frie Fode, eller hvis det ikke skulle være mueligt, da beskikke en anden til Biskop i Skalhøltz Stift, har jeg ved Hr. Justitz Raad og Archivarii Langebeck's Godhed faaet at læse i Original, hvorfor jeg er pligtig herved at takke hannem, og haaber jeg, det vil være Caseren behagelig, at den her vorder infereret, særdeels da paa de Stæder, hvor derom Efterretning skulle formodes, lidet eller intet er at antrefte.

Errende oc Werffue som wii Christian mett guds naade, Danmarckis, Norgis, Wendis oc Gottis Konning, hertog vdi Slesvig holsten Stormarn oc Dytmersten Gressue vdi Oldenborg og Delmenhorst, haffue tiltroett oc befalett oss Kærlige Otte styepenn vor mand thiennet oc Embizmand vdi listeleen, att skulle paa wore wegne Paa wortt landt Island, Wdrette.

Sørst haffue vi affferdigett oc befalett forne Otte styepenn, at løbe mett wortt skib Davidt for søndenn paa Wortt landt Island, oc naar hand ther Antommer skall hand gjøre Landgang mett ett hundrett mand eller saa sterk som hand kand words, Oc strax mett allerbeste lempe besøge thn. whørsam
Biscop

Biscop Jon for norden oc hans tuende sønner, swoger og An-
hanger som hassue wtilbørligen oc som wtro Wundersorte hand-
lett sig emod oss, oc giøre thennem nederlag aff theris yderste
macht oc formue.

Sameledes thersom hand fand offuerkomme forne
then wthorsom Biscop oc tuende hans sønner, oc swoger,
Tha skall hand fengtlig thennem paagribe, oc thennem til
oss forsticke.

Thyligeste skall forne Otte styesen giøre sin største flid
till, att handle mett then menige mand for sønden Att the
kunde komme till hørsom, Oc thennem lade forsamle paa en
beylelig tid oc sted, Oc ther lade then menige mand giøre
theris hyllinge og swere oss oc hogborne første hertug Fre-
derick wor tiere søn, oc ephertomer konninger y Dan-
mark oc Norge huldskaff og thro thieniste, oc thet tage nog-
achtige beschreffuitt, som thet sig bør.

Therrest wille wij, att thersom forne Otte styesen eller
the andre wor befallingsmennd som wij have forstickett for
norden, paa Island, kunde fange her Marthen, som wij lod
sette til Superintendent for sønden, løf aff thet fengselt som
forne biscop Jon hassuer handem vdi sett, Tha skall hand sette
hannem till superintendent egen for sønden, Thersom forne
her Marten icke fand komme løf, tha skall forne Otte styesen
hassue fuldmacht att sette en anden sticketlig mand till Super-
intendent for sønden, Huilken hand thertill tyctis best were,
till saa lenge wij anderledes therom tilsigendes worder, Oc
skall hand befale thet menige Clericij, oc Geistlige personer,
att the rette thennem epther, att were hannem, oc wor Or-
dinantz, som wij om Religionen hassue ladett vdgaae vn-
dergissuenn. Oc sticke thennem ther epther vdi theris ler-
dom, oc wdj andre maade epthersom forne her Northen,
eller oc then Superintendent som Otte styesen thertill foror-
dinerer, thennem therom wnderuisendes worder.

Oc thersom fornsden er tha skall for^{ne} Otte styefen bliffue vdi winterlag paa for^{ne} Island, oc beholde saa mannge werassftige Karle hoss sig, som hannem tøckis behoff gioris, oc thersom icke gioris behoff, att hannd bliffuer paa for^{ne} Island y winterlag, Tha skall hand sette en sogett ther paa landett, vdi sitt stedt eptther wortt breffs lundelpe, som wij hannem therpaa mett sig giffuit hassuer; Oc siden løbe mett stib oc folk tilbage til Kjøpnehassn, Oc vdi alle maade hervdinden, ramme oc giorre wort oc rügens gassn og beste som wij hannem tiltroe. Giffuitt paa Wortt slott flensborg Torsdagen eptther qualimodogeniti søndag Aar MDLI.

Under Wortt signett

Christen

(L. S.)

Paa samme Dag bekom og Hr. Axel Juul Embeds-Mand udi Asminude Kloster og Hr. Christoffer Trundsen Embeds Mand udi Ebelholt Kloster deres Instruction, hvilken var ligelydende med den, som Hr. Otte Stigsen blev meddeelt, undtagen i efterfølgende Poster:

1) at de skulle løbe for Norden paa Landet, og giorre Landgang med 300. werhafftige Mand, og giorre Biskop Jon Arasen Nederlag enten paa den Gaard hos Solum, som hand havde ladet befaeste, eller andenstæds paa Island, hvor de ham og hans Tilhængere overkomme kunde.

2) at de skulle handle med den meenige Mand for Norden, saa de kunde komme til Hørsom.

3) at de skulle tilstikke Herr Olav Hjaltesen, at være Superintendent over alt Solum Stift, til saa længe Hans
Maje.

Majestæt anderledes derom ville tilsiige, derhos' og befale det menige Klerisje og Geistlige Personer, at være hannem og Ordinantzen undergivne, og at de skulle stikke dem efter samme udi deres Lærdom, og i andre Maader, eftersom Hr. Olav Sjaltesen derom skulle underviise dennem &c. &c.

Hans Majestæt maage have forestillet sig, (uden Tvivl efter de Beretninger, hvilke Tiid efter anden indløb) at denne expedition en ville afgaae uden stor Vanskelighed, og at det heele Land var i Oprør, som dog ikke videre kunde siges end om Jon Arasen og hans Tilhængere, derfor tilskrev hand en Deel i Landet, hvis Troskab hand ellers havde erfaret, takkede dem for den Lydighed, de havde udviist, befalende dem derhos, at de en skulle giøre Jon Arasen nogen Bistand. Disse troe Undersaatters Navne fortiene her at conferveres, efterdi de vare Mænd, hvis Dyd og Ærlighed Kongen selv satte Pris paa, og vare de følgende: Ormer Stullesen Lav-Mand for Norden og Vesten, Erland Thorvardsen Lav-Mand for Sønden og Østen paa Island, Paul Vigfusen paa Hittederende, Einer Eyolfsen i Dal (andre nævne ham Eyolf Einersen) Biörn Erlandsen paa Ketelstad, Biörn Jonsen paa Evindeaae, Thorlef Grimisen paa Mødrevelle, Thorsten Finbogesen i Hafrefelstunge, Jon Magnussen paa Svalbard, Orm Jonsen paa Drastestad, Eysel Jonsen paa Skard. (*) I sær blev Dade Gudmundsen et Konge-Brev tilskicket, hvilket jeg og her vil tilføye, da jeg tilforn har anført nogle til denne Mand:

Vii Christian mett Guds Naade &c. &c. Vor Günst tilfforn. Viidt, att som teg uden thviffuel vitherligt er huorledes att theñ vñørsom Biscop Jonn for Norden hassuer grebit oc fangitt vor Superintendent for Syñden oc wpgraffuit them Superintendent som tilfforn wor for Syñden oc ladt hanem begraffue wden Kirke Gaarden, oc satt een af
Wore

(*) Da Hvitfeld l. c. p. 1546. anfører disse Navne til deels urigtig, saa fand de her efter corrigeres.

Wore Laugmeñd aff sitt Embit, oc een aff hañds Sønner i hands sted till laugmañd, mett mange andre Utlibørligheder oc Utrohed samme Biscop seg emod oss beviist hassuer. Tha ephertij Wij forfare, att thu alletid hassuer schicked oc hanndlett teg emod oss, Vor foget oc solck, som een thro och hørsom Undersaathe burde att giøre, bede Wij teg endnu oc ville, at thu schicher teg herepter som een troe Undersaatthe bør att giøre, och est Dore befallings Mennd som Wij tid nu mett wort Kriigs solck forskichendes worder, hørige, lydige oc følgagtige udiij huis Naade the teg paa Wore wegne tilsiigendis vorder, oc alldeelis ingen Sielp eller Bystand giøre for^{ne} Biscop eller nogenn hanns Anhenger i noget Naade. Wij wille were teg enn naadig oc gunstig Serre oc Konningh oc lade teg holle wed long skiel oc Rett oc ey tilstede teg att see nogen Wrett. Her viidt att retthe teg epher, oc lad thet inngendlunde. Befallendes teg Gud. Giffuit paa wort Slott Flensborrig Thorsdagen epher Søndagen Quasimodogeniti 1551.

Under wort Signett.

CHRISTIAN.

At og Indbyggerne i Holum Stift kunde wiide saavel Narfagen, hvorfor Hans Majestæt havde ladet sine Kriigs Skibe løbe til Island, som og, hvad Kongen ventede af dem, hvis Biscop Jon skulle giøre de Udsendte nogen Modstand, og hvad de kunde vente sig af Kongen, saafremt de i nogen Naade ville vise sig gienstridige, saa blev dem med Hr. Axel Juul og Hr. Christopher Trundsen følgende Konge-Brev tilskreven.

Di Christian &c. Helse etther alle wor Wundersotte prelatther presther bønder och Menige almue som bygge och boe offuer alit huolle stigt paa wort land Islandt Kuindeligen mett gud och Vor naade. Wiider att wij nu hassue afferdigett oss elskelige Axel Juul Wor Mand tiender och Embizmand

bizmand vti asmind closther och Christoffer truendsen (*)
 Embizmand vti Lbbbeholt closther mett thuenne wore skibe
 och mett ett tall frigs folck och ther mett att løbe for Norden
 paa Vortt land Islandtt oc ther giøre then vhorfomme Bi-
 scop Joen for Norden hans tuenne sømer suoger och alle
 hans Anhenggere som wtilbørligen hassue stückett thennom
 emod oss nederlag och straffe thennom som wedbør Och huil-
 lke aff etther som wille giøre thennom hielp och byestandt och
 emodstaae for^{ne} vhorfom Biscop Joen och hans anhang och
 giøre thennom nederlag Thaa skall thet Were huer tilgiffuitt
 allt hues hand seg emod oss forseeet hassuer Thii beede wii
 etther alle och huer serdeles strengeligen biude atti ere for^{ne}
 Axel Jwll och christoffer truendsen hørrige lydige och fylge-
 afftige vti hues mode the etther paa Wore wegne tilsigendis
 worder och aff etthers yderste magtt och formuge ere then-
 nom behielpelige att giøre for^{ne} Biscop och hans anhanggere
 modstand Sammeledis atti och paa beylelige tiid etther for-
 samble nar och huor for^{ne} Axel Jwll och Christoffer Truend-
 sen etther om tilsigendis Worder Och thaa retthe etther ep-
 ther att suerrie Oss oc høgborne første Hertug frederich
 Wor tiere søn och eptherkommer konninger i Dannemarf
 og Norge huldskaff och tro tjeneste som i Oss etthers rette
 herre och konning pligtige ere. Wij wille egen lade etther
 holle wed lough stieff och rett Ly tilstedendes nogen aff etther
 att wforrettis i nogen mode Fordristher sig oc noget till
 Entthen giesluige eller werdzsluige heremod att giøre eller och
 giør for^{ne} Biscop eller nogen aff hans anhangere nogen hielp
 eller byestandtt thet were seg ehvad mode thet helst were
 kandtt Thaa skall for^{ne} wore beffalingsmend lade straffe then-
 nem therfor paa liff och goetzs Ser kandtt Huer Wiude att
 tage seg ware for skade: Datum Slessborg Torsdagen eptiher
 Sønndagen Qvasimodogeniti søndag Nar MDLI.

CHRISTIAN.

M

S. 20.

(*) Hr. Christoffer Truendsen var beskicket til Admiral paa de 2 Krigs: Skibe, der bleve sendte til Island.

§. 20.

Dog da foranførte Herremænd kom til Island, fandt de det gandske anderledes end de havde formodet. Havde det tilforn udseet i Landet som paa det brusende Hav, hvor Storm og Uveyr true Skibne med Undergang og Skibbrud, saa var nu alt, ved det at et uroligt Hoved var borte, bleven rolig og stille, hvorfor det ikke hell'r kostede Kongens Sendebud mindste Vanskelighed at faae det efter Ønske udrettet, som dennem var anbefalet. Folket i Landet var villig til, at aflegge den dem forelagde Eed, at de nemlig vilde være Kong CHRISTIAN III. og alle hans Efterkommere Kongerne i Dannemark huld og troe, og aldrig enten ved Benskab Lokkelse eller Truselers lade sig gjøre affældige fra Kongen. Jeg har læst adskillige Afskrifter af denne eedelige Forpligt, hvilken Islænderne den Tid gjorde, som og af den Dom, der blev fældet over Jon Arasen og hans Sønner paa et Stæd kaldet Oddore, men som derudi en mærkelig Forskiel findes, saa har det om saa meget meere fornøyet mig, at jeg ved vores berømmelige Archivarii Hr. Justitz-Raad Langebecks Godhed har faaet Originalerne at see, og er jeg visse paa, at, hvis ingen anden, dog Islænderne vil bliide ham Tak derfor.

De for Norden og Vesten paa Island bleve Mandagen efter Barnabæ Apostoli Dag, som var den 15. Junii i Eed tagne, hvilken Eed saaledes lyder:

Wij Eftherstrevne Oluf Hialtassen Byscob oc Superintendentens wdj Hioole Stygt, Thomas Ericksen abbett wdj m. v. n. ketweraa klosther, Sygwrðth Jonssen Official tiill Greniastadt (*) Bispn Gyslesen tiill Mødruvell klosther, Gostalt Jonssen official Thorssue Joenssen tiill Swerby, Joen matiaßon tiill Bredebolstedt, Lopter petherssen tiill widedals-tunge Høgne Petherssen tiill Høskildstedt, Magnus Gud-
mynd-

(*) Deane Herr Sigurd var Biskop Jon Arasens Søn.

mundssen tiill Guddall Gudmynd Børnsen tiill Sagrenes oc Stole Lynerssen tiill meelffeldt Szom Sogneprestere ere, Vermer Stolassen Laagmand Thorsten Senbossen, Thorloff Grymssen, Possuill Grymssen, Tormod Aressen Szom Syzel-mendt ere, Joen Magnussen Vermer Jonssen, Lyner Bryndelssen Magnus Børnsen Gysle Hogensen, Gysle Joenssen Thorsten Semonssen, Thorberck Besessen Kwinder Gunderssen, Haed-ler Kyeldossen Szom Sworne Lauretismend ere, Nicolaus Thorstenssen, Fwess Thorstenssen, Grym Thorloffssen Mag-nus Jonssen, Brynyld Jonssen, Petther Lynerssen Thordt Petherssen Thorgrym Gudmundssen oc Thome Thorgryms-sen mett Menige Bønder oc almoe heer paa yslandt foer Nor-den oc Westen wdj hole boendis Sigree alle wittherligt oc kien-dis met thette wort obne Bress, foer off, wore arffuinge oc efftherkomere, Att efftherthy then almectigste Gwdt aff Syn Guddommelige nade oc forsyffne wden stoert Bloedts wdstyr-ning hassuer nw affstylth oc nederlagdt thette Skadelige wp-røer, wenighedt oc tuedracht Szom heer paa landit forme-delst then whørpsom wgudelige oc affalden Bystob Joen Hans Szønner oc Anhenger en tiidlangh (thezweer) werit hassuer, Szaa oc efftherthy Stormectigste Hogborne sirsib oc heer Her Cristiamm konningh Frederics Szønn Dannemarckes Noriges Wendis oc Gottis koningh Hertugh wdi Sleshuigh Holsthen, Stormarn oc Dytmersten Gressue wdi Oldenbo-righ oc Delmenhorst woris allernadigste koningh oc Heer hassuer nw aff Cristelige myldhedt Szaa oc aff Sønnderlige Gunst oc Nade Spaerd, oc forskonit off, woris hørstruer oc Bøorn, oc thette hiele landz indbøggere, ycke offuer off eller thennem at hassue ladit Strassuit (esther thenne woris Store Brøst oc forsemelße) met thesse Hans Nades koninglige Maie-statz weldige frigsfolck nw heer paa Landit Szaa well Szøn-den som Nordenlandz met Syn koninglige Hogmectighedtz orlogs Skibssflode Nw indskickit Szammeledis efftherthy Thetthe forbenessint woris Federnelandt yslanndt hassuer Stedtz oc aff Arildtz tiidt legith oc hørdt, oc endtnw er eth

tiilhengendelydmoedtt wnder Norgis Ruges Krone watstyldt,
 Tha haffue wi loffuit, huldit oc Sworit paa Hans Nades
 Koninglige Maiestets wegne these tuende Hans Nadis Ko. So.
 Befalingsmendt hiid tiil landit met samme kriigs machth nw
 indsticket Szom er Erlige oc Welbyrduge mend Cristoffer
 trwadssen Hoffuitzmand tiill Ebbelholt oc Axel Iwll tiill Wil-
 listrup Huldskab, Mandskab Ledth oc troff thienist Wdi
 Szaa made At wij wydt krafft oc machth thette wort obne
 Bressuis oc Segell paa wore egne saac oc Menuge landhsens
 Indbøggers wegne heer foer Norden oc Westen, engen wnder-
 derthagenne Andelige eller werdtslige aff them nw sbedth
 ere eller heer esther kome skulle tiill euige tiidt Alle endrecteli-
 gen oc huer y seer mett handth mwndt oc hierthe; loffue Swere
 oc forpliche oss paa wores oc thieris Cristelige troff, Ere
 oc Seels Salighedt Szaa oc wnder lyffuits oc Guotthes for-
 thabelse, Wden all wndskildinge eller Zielperede at wille oc
 Skulle were oc bliffue Hogbemelth Woris aller Nadigeste
 Koningh oc Heer Koningh Cristiamm Koningh Fredericks
 Szoon Thefligeste Stormectigste Hogboren Fürste oc Heer,
 Heer Frederick Wduald Koningh tiill Danemarck oc Norigh
 Hertugh wdi Slesuigh Holsthen Stormarn og Dytmersten
 Gressue wdj Oldenborigh oc Delmenhorst Hans Nades Ko.
 Maiestets kiere Szoon Szaa oc theris estherkomere konigher
 wdj Danemarck oc Norigh en esther then anden tiill Euige
 tiidt huldth oc troeff, Hörughe oc lyduge, Wndergiffuene
 oc sølligactige, theris koningliger Maiestaet Beste oc gaffin
 at ramme oc wyde Szaa oc theris Aergisthe oc Skade aff all
 woris yttherste machth oc formuge at affwende oc tiilbage-
 holde, Aldrige nogne theris koningliger Hogmecthighedt
 at affalde eller fraawighe huercken formedelst nogen woldt
 eller machth ther oss kunde fraatrengge Ey helder wydth
 Gwinst Lockelse eller Beuegungh eller formedelst nogitt An-
 det mytdell ther oss mett eller emodt were kanndt, Szaa
 Sandingen hielpen oss Gwdt allermectigste oc Sytt helige
 Ordth Tiill thetz ytthermere Wyndisbyrdt oc bette forua-
 ringe,

ringe, at thenne forskreffne woer oc menuge Islandz Indbøggers Ledth oc Syldyngh heer for Norden oc Westen boendes fast oc wbrødeligen wydt alle Syne ordt puncther oc artickler wdi alle made esther som forskreffuit Stander tuill ewige tiidth wssforkrenckelig holdis Skall Ere wij forskreffne presthemendt Laugmand Sytssellmendt laagretismendt met andre besthe oc frommeste mendt tiilbedit oc aff alle forne Landz Indbøgger beffalit oc swoldtmacth giffuenne paa woris egne oc alle theris wegne at henge woris Indsegell oc Signether neden thette woris oc theris obne Bress Szom Giffuit oc Skreffuit er heer paa Islandt paa oddersøre y søssurdth Thenn Mandagh nest esther Sti Barnabe Apostoli Szom er femthinde dagh Junii Manitth Nar estter Gudz Byrd MDL paa thet firssthe.

Herr Otte Stigsen og Germund Thorbensen Commandeur paa Skibet David toge ligeledes dem i Skalholt Stift den 30. Junii paa Oreraae Thing i Eed og de som i heele Stiftets Navn og paa alle Indbyggers Vegne aflagde denne Eed vare Biskop Morten Einerfen, Snorre Hialmsen i Holte, Einerfen i Wallenes, Arne Arnesen i Hiterdal, Gisle Jonsen i Selardal, Jon Thorleffen i Gufedal, Biörn Olaffen i Stad i Grindavig, Jon Biörnsen i Odde, Odder Halldorsen i Borg, Einer Olufsen i Garde, Freistein Grimsen i Stafholt, Eyolfer Grimsen i Melum, Jon Einerfen i Gördum, Simon Jonsen i Kalfholt og Jon Halldorsen i Öre allesammen Præster. Erlender Thorvaldsen Lav-Mand for Synden og Østen, Povel Fusesen, Eggert Hansen, Jon Thorvaldsen, Jon Biörnsen, Dade Gudmundsen, Philippus Ranolffen, Arne Gisesen, Orm Jonsen, Jon Jonsen, Hallur Olafsen, Thorlev Paulsen, Brander Einerfen, Sigurder Oddsen, Arvid Jonsen, og Biörn Jonsen Lavrettesmænd. Dette Hylbings-Brev er ellers gandcke overeenstemmende med det ovenansførte for Holum Stift, undtagen at Biskop Jon Arasen derudi nævnes Jon Arvitsen.

Efterat saaleedes det heele Land uden ringeste Modstand havde erklæret sig, at beviise Kongen og det Kongelige Huus Lydigbed og Troskab, fandt Hr. Axel Juul og Hr. Christopher Trundsen det fornøden, at lade undersøge de grove Excesser, hvilke Biskop Jon Arasen havde forøvet, og om noget til hans og hans Sønners Undskyldning kunde være at anbringe. Til den Ende maatte Lav-Manden for Norden og Vesten med tiltagne Sidselmænd, Lavrettesmænd og Bønder 24. i Tallet efter foregaaende Undersøgning udstæde en Dom over Biskop Jon Arasens Udsærd, hvilken da faldt saaleedes, at Jon Arasen og hans Sønners havde været Lands Forrædere, hvorfor og alt deres Guds rørendes og urorendes burde være forbrudt til Kongen. Denne Dom er i Island bekiendt nok under den Titul af Oddøre Dom (thi saa hedde det Stæd, hvor den blev sældet) men jeg troer, at saa af mine Landsmænd have seet den, og da den disuden tiener til et Beviis om det, jeg tilforn har anført, at nemlig Islanderne selv i de Tider have anseet Jon Arasens Opsørsel som et Forræderie, saa fortienner denne Dom her af Originalen at indrykkes:

Wii Eft^{ne} Vermer Stullesen Laagmand Thorsthen
 fyndbogsen, Nycklaus thorsthenen frosse thorsthenen Ver-
 mer Jonhen Gysel Jonhen Brynolff Jonhen Lynner Bryn-
 olffszzen Thoermoedt Aresen Thorsten Szemonssen Jon
 Lynnerhen Aerngrym Jonhen Brynolff Jonhen Bispen Thor-
 waldsen Magnus Bispenhen possuill grymhen Lynner Si-
 versen Thorsten Jonhen Jonn Grymhen Joen fyndbogsen
 Jonn Styggen Gostalk thomeken Gwnder gyslessen oc
 Haaldt eygelsen Sytselmend laagrettis Mendt oc Bønder
 Norden oc Westhen y Hole Byscob Stigt paa Islandt
 Gøre alle wittherligt oc kiendis mett tetze wort obne Bress
 at Aar effther Gudtzs Byrdt MDLI. Then Tuisdag nesth esthr
 Sti Barnabe apli dagh paa Oddøre huos Øsfiurdt (*)
 heer

(*) Hos Canceler Hvitsfeld l. c. p. 1547. læses urigtig Offveridt for Øsfiord eller Galle, hvilket er det Herred, hvori Oddøre ligger.

heer paa forne Ylandt ware wij forsamlett effther Stormectze
 Hogborne furskis oc Herris Heer Cristians Koning Fredericks
 Szon Danemarckis Norgis Wendis oc Gottis Koning Her-
 tugh wdi Slesuigh Holsthen Stormarn oc Dytmeriken
 Gressue wdi Oldenborigh oc Delmenhorst woris allderna-
 digste Koning oc Herris Bessalingh om nogen Merkelige oc
 dreblige erende thette woris federnelandt oc Rige anliggen-
 de, Tha war Schycket Kelige oc Welbyrdug Menndt Cri-
 stoffer trwindsen Høssuizmannd tuill Ebbelholt oc Axel Iwill
 tuill Willistrup Høgbemelt woris alldernadigste Herris ko.
 Majestz Bessalingsmendt oc tha beklagede the hweledis By-
 scob Joenn tuill Hole Stygt mett tuende Hans Szønner wydth
 nassn Nare Jonssen oc heer Biorn Jonssen ware Hans nadis
 konniglige Hogmectighed affalden, Oc hassde segh wpsaeth
 oc førdth Affuindzskioldt emodt Hans nadis ko. Majestet,
 oc wilde ther tuill Sigre landit oc Landens Indboggere met
 thennom affeldige, Samme landt oc folk wdi Szaa made
 at fforrade oc wnder fremnidt Herstab at fforuende, emodt
 then Ledt Hwoldskab, mandskab oc troff thienisth forne By-
 scob Jonn hassde ladet giurdt oc Suorit Hans nadis ko. Ma-
 formedelst en Hans egen Szønner Heer Syffuerdt Jonssen
 oc hans Swager Ybløff Sivrs Szaa oc en hans egen pres-
 ther Heer Oluff Hialtasen It. ath forstrne Byscob Jon wydt
 forne tuende hans Szønner mett offueruald oc machth loedth
 grybe oc Indsetth Heer marthen Lynerssen oc førde ham
 fencklige aff Syn egen Gardt Szom hogbemelt ko. Majestz
 hassde indsticth mett Bress oc Segell at uere mynduge By-
 scob oc Superintendent wdi Skaleholt Stygth heer Sonden
 lands Thesligeste wdi lige made Indridit mett waldt wdi
 tuende kronens Garde, Szom kallis hwam oc Biernenes.
 ther wdthaget oc affordt kronens oc kyrckens guoedts Szom
 hogbemelt ko. majestz hassde wndt oc forlent Brynyldt Jon-
 ssen oc Dade Bunde. wdi saadan oc mange andre made Hans
 Nadis ko. Hogmectigheds Bressue Segell Bwdt oc willy
 foracthet oc ryngwurdet Szaa oc mange Landtsens Ind-
 bog.

bøger forarmidt, offuerfaldet oc fortrengdth, at hand m3 same Syne Szønner aff Gudzs wunderlige forsyffn ere wdi same Syne myshandell døddt oc omkomit, Huilken forne Byscob Ions oc hans tuende Szønners wtrosskab affaldt oc wprøser off oc menuge Landet wittherligt er, formedelst Huilket wprøser Hogbemelt wor allernadigste Herre Ko. Maiest. Nøddis nu tiill m3 these Hans nadis ko. Hogh. orlogs Skuib at indskycke heer paa Landit saa well Szønden som Nordenlandz these Hans Nadis ko. ma. krügsffalck, Sligh whørskomhedt oc forredery at nederlegge oc aff Stille, Landens egen tiill Rolighedt oc querstedt at omwende, Syn nadis ko. Hogmectighed oc rygith tiill en merkelige omkosth oc besueryngh, Oc Szaeth forne Cristoffer oc Axel Iwll therfoer wdi retthe om forne Byscob Joenn m3 same Syne tuende Szønner burde ycke effther Slygh theris wtrosskab oc forredtliche gierninger at were landt Rademendt oc theres gwoedtz at uere falden oc forbroeth wnder Hogbemelt ko. Maiestets oc Norge krone, Tha atspurde wi Thorloff Grymsen oc Joen Mogensen som ware theris Børns formønder oc alle andre omstandendis om thet war nogne mandt ther wisthe eller kunde thennom emod saadan tultall og Skyllingher forantworde eller wndskulde, tha Sware the Ney oc war engen thet wisthe m3 retthe at kunde giøre eller bekenne effther slygh obenbarlige oc beuislige gierninger, Tha effther Slygh leylighedt Skillinger oc orsage som forstreffuit stander oc menuge landit wittherligt er Dømpthe wi effther woris Landiss logh oc rieth forskreyne Byscob Joenn Szaa oc forne Hans tuende Szønner Aare Jonsen oc her Biørn Jonsen reeth Landeraademendt at uere oc alt theris gwoedtz oc eygendom rørendis oc wrørendis ehuorsom helst thet findes eller wydh huad nassn thet nessnis kandt enthet wndertaget som thm m3 retthe haffde tiillhørdt at were falden tiill hogbemelt woris allernadigste Hs. Koninglige Maiestet oc Norges Ryge for forbroth gwoedtz tiill euigh tiidt at were, alle ne wnderthagenne hues wircheligh gielt effther Bress Segell
eller

eller Sand wyndisbyrdt theraff esther Logen bethalis skall,
Till yrthermere wyndisbyrdt henge wi woris Indsegell oc
Synether Neden thze wort obne Bress, Giffuit oc Skreffuit
Aar dag tiidt oc Stedt esther Som forskreffuit stander

Derunder 24. hengendes Indsegl.

§. 2L

Til Slutning paa denne Afhandling vil jeg endnu tilføye 2.
Breve, hvilke Biskopen i Siellands Stift D. Peder Palladius til
samme Tiid sendte til Island, da foranførte Herremænd ginge der-
hen. Begge kand tiene til et Vidnesbyrd om de Tidens oprigtige
og eenfoldige Skrive-Maade, og tillige om den Omhyggelighed denne
Biskop havde, at see Tilstanden i Island i Henseende til Religionen
forbedret, hvortil hand og saa meget mere var forpligtet, efterdi
Hans Majestæt havde anbefalet ham, at have Tilsyn med Refor-
mationen og Geistligheden i Island. Denne er og Aarsagen, hvor-
for hand i disse Breve viser sig en Myndighed, at hand forbyder dem
Prædike-Stolen og Lære-Embedet, som ville vedblive deres Pa-
pistiske Bildfarelser. Det første Brev er skreven til alle Præster i
Holum Stift, og har uden Tvivl skullet være en Recommendationis-
Skrivelse for Hr. Oluf Hjaltesen, at hand med dis større Bered-
villighed maatte modtages af dem. Det lyder saaledes:

Petrus Palladius Doctor Superintendens ii
Sielland ønsker alle Sogne-Præster och Sielesør-
ger paa Nørresfeld ii Island Guds Naade
och Miskund.

Fratres in Christo charissimi. Det gjør mig ondt aff mit ganste
hierte, saa sandt hielppe meg gud almættigste, att I hassue saa lenge hassit
en ret Wiff for Bisp, som inted hassuer leert wden att slyde och synder-
ruffue Jesu Christi Saar then blinde arme Jon Areson som icke hassuet
N led

Ierd naar saa megit som en arm sink eller pusille her y Skollen. Her er icke itt barn ii denne Skolle, som haffuer werit her itt Aar vnder sin Skolemester, att handt er eii beder end then som ii Kalde Biscop. O Herre Gud, huilcken Biscop for Guin och icke for Folck, si cæcus cæcum duxerit &c. Derfor er thet icke wnder, at I ere ey io selffue ochsaa blinde en stor Zaab aff Etther, och skulle findis saa disuerre, ther saa rettsindige ere som thenne fromne Her Oluff Zielteson, der gudz sagllige ordt predicker rent oc klart. Vor Herre Iesus giffue thet, att I wore allesammen saadann som handt er, saa tuiler meg dog intet therpaa, att thet findis ey nogle Christine Zieter eblant etther, huilcket ieg forseer meg till then gode Her Sigurd Biscop Jons egen Søn, att handt icke samtøcker wdi sin Faders blindhed, tyrannie och grumbhed, men holder det som hannd loffuit meg mett hand och mund, ther hannd waar her. Men alle eder, som wdi dette klaare Euangelii Lius wille hellder wandre y mørket end Liusit forkynnder ieg paa mitt embers vegne Bandoz Kraapper att were, och forbiuder etther etthers preste embæde endthill saa lunge att I rette och bette etther och holde etther efter Kongelig Majest. Ordinnanz: Thi ieg haffuer skriffuit etther thil tilforn (*) brad Siels faare y henge wdi, och thet aff then hellige Schrift: Maledictus, qui facit opus Domini fraudulentem, ego sanguinem illorum de manu tua requiram, stabit anima tua pro anima illius, omnis arbor, quæ non facit fructum bonum excidetur, & in ignem mittetur. Dette saa y att berencke, och huilcke Sielermordere y ere, om y lenger lyde then wgudelige Mand at, och icke sørge Christelige for the arme fattige blinde folck, som skulle hente Saligheds trøst aff etther ved Jesum Cristum alleene. Suorlunde skall man salte noget siger Cristus sielss, naar Salted er wsmagende, hvorlunde skulle ii lerre andre, och ii wiide icke sielss skilsmis emellom loven och euangelium. At loven, det er, de tij Gudz budord, skulle predictis thill syndsens bekendelse, och gaa ret ij hierted mett anger och ruelse, och att euangelium skal predictis, thill syndsens forladelse att saa aff Gudz Faders blote och bare naade wed Jesum cristum wden all fortieniste, och att i saa predike the rette gode gierninger vdi samme ty budord att were troens fruct till Gudzs ære, och wore neste thill gode, och kaarsit derhos medt tholmodighed och haabet, att i kunde wel rede itt fattig syndigt menniste fra etther thill det ewige liff, och komme saa siden selff medt, wed then samme vor herre Jesum cristum. Her ligger etther stor mact paa. Gud giffue etther sin naade till thette altsammen. Amen. Hafn. Dominica Jucund. anno domini M. D. L. I.

Wnder min indsigell

Det

(*) Det Brev, Palladius her beraaber sig paa, har jeg ikke seet.

Det andet Brev er skreven til Præsterne i Skalholt's Stift, hvilket jeg dog ikkun har seet en Oversættelse af i det Islandske Sprog, (*) hvoraf jeg har maatt betiene mig, og lyder denne Skrivelse saaledes:

Petrus Palladius Doctor Superintendens Sialandiæ.

S. D.

Dei Gratiam & Pacem per Christum Jesum, cum uera cognitione Evangelii & uera constantia & fide ad salutem vestram & gloriam Dei sempiternam. Amen. Amen.

Carissimi fratres in Christo. Sogne-Præster og Sieleførgerer for Synden paa Island i Skalholt Stift.

Efter den Befalning, hvilken jeg Uværdige har faaet af Hans Kongelige Majestæt, vor allertierreste og naadigste Herre, at jeg skal have Tilsyn med Religionen paa Island, da er jeg baade glad og bedrøvet, saa sandt hielpe mig Gud den Almægtige.

Jeg er glad, at I ikke alle ere strafaldne efter Eders Superintendentes sal. Sr. Giffers Død, men at der endnu findes saadanne Hierteer iblant Eder, som den ærlige Sr. Gisle Jonssen og hans Stall-Brødre have til vor Herres Jesu Christi hellige Ord og Evangelium. I bør have Tak, Ære og Salighed juxta dictum Christi: Qvi perseveraverit usque in finem, ille salvus erit. Jeg paaminder Eder, at I fremdeles bliver i det hellige Præste-Embedet efter den Naade, som Gud haver givet Eder. Jesus Christus vil selv være Eders Løn. Dan. XII. Qvi alios docent, fulgebunt in perpetuis æternitatibus &c.

Dernæst er jeg bedrøvet over Eder, som enten ere blevne fremtrædende i den Papistiske Lærdom hos dette klare Evangelii Lys, og endnu ikke ville samtykke og antage den sande Christi Lærdom, eller og efter Sr. Giffers Død igien ere strafaldne, da de viste Sandheden tilforn, men ey understode sig at vedblive Sandheden, for den ugudelige Biskop Jons Skyld, hvilken af sin Blindhed og Raserie begyndte at gabe og brøle imod

N 2

Guds

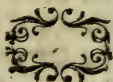
(*) Jeg har havt adskillige Oversættelser af dette Brev i Hænderne, hvilke temmelig variere fra hinanden, dog meener jeg, at den skal være den beste, hvilken jeg har fuldt.

Guds Ord, ret ligesom en Orm eller en Madike opløstet Hovedet mod Solen, og maae dog strax falde ned igien, og bliver ligesom tilforn en Orm og Madike, men Solen har ingen Skade deraf. I som blive udi Eders Papistterie, haver at betænke, at saafremt I vil findes iblant de Udvalde Eder til Salighed, I endnu har at omvende Eder, at aflegge Eders Papistiske Væsen, og at annamme Jesu Christi saliggjørende Lærdom, saa I kunde blive salige. Men saafremt I ey ville vorde udvalgte og salige, og I ville høre dievelen til, da faaer I at blive som I ere, og da hielper ingen Paamindelse hos Eder. Qvi forder, fordescat adhuc, & nemo perit, nisi filius perditionis &c. Eder forbyder Jeg paa mit Embedes Vegne, at betiene det Præstelige Embede, saa I aldrig hverken skal eller maae messe eller prædike, førend I forandrer Eder, bliver rette Præster, og forholder Eder efter Kong. M. Ordinanz. Derester har I at rette Eder. Gud give Eder en god Omvendelse. Amen.

Men I som have havt to Tunger i een Mund, og skammelig ere afvigede fra Guds Ord, I har at læse St. Povels Sendebrev til de Galater; I har ved en sand Omvendelse at forbedre Eder, og saaledes ifremtiden i Jesu Navn at begynde Eders Embede efter Ordinangen. Men saafremt I ikke ville gjøre det, da ere I Mænd, der fortiene at settes i Band, og de allerstørste Guds Forrædere, i det I har lagt Haanden paa Ploven, og derester seer Eder tilbage igien. I ere ey beqvemme til Simmeriges Rige: Reuertimini ad me, dicit Dominus &c.

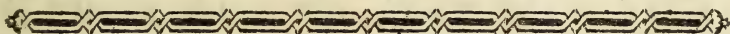
Den fjerde Hob ere de, som hverken holde det med Christne eller med Hedninger; De faae at fare til den, hvilken de tiene. Gud den allmægtige leede Eder allesammen ved Jesum Christum i een Saarestie, at I alle maatte blive Eenige derudi, at arbeide paa det Ene Nødvendige. Amen. Hafniæ Dominica Vocem Jucunditatis Anno Dom. MDLI.

Sub meo Sigillo.

Historisk og Phyfisk R E L A T I O N

om det mærkværdige Jordstuelv i Norge, Lisabon og andre
 Stæder den 1 Novembr. 1755.

Jordstuelv er visseligen det største, vældigste og skadeligste Phænomenon og Virkning, som i Naturen kand fremvittes, der aarsager de betydeligste Forandringer og ruiner, ey alleene paa Jorden, men og under Jorden, som adskillige Exemppler og Kiendeteqn kand stadfæste. I særdeelehed haver disse tvende forbigangne Aar gjort sig mærkværdige ved adskillige grusomme Jordstuelv i den Nordre halve Deel af Jorden i Asia, Europa, Africa og America. Hvad Gønden for Lintien er hendet, er os endnu ubekendt. Vi haver en Relation, skreven i Batavia d. 29. Octobr. 1754. (1) at der paa den store De Amboina, som er een af de Molucciske Insuler nær ved Lintien, skeede d. 18. Augusti 1754. saadant Jordstuelv, som aldrig tilforn af nogen kand mindes; thi Klokker mod fire Eftermiddag, begyndte Jorden og Biergene at bevæge sig op og ned, som Bølgerne i Havet, ja at de høieste Klipper bævede og rystede, som Blade paa Træerne i en stærk Storm, hvorpaa fulgte saadanne forfærdelige Stød, at fast alle Huuse bleve omslyttede. Castellet Victoria blev runset og bevæget, som det havde ligget i en Bugge; Deres Kiøbmands Huus, som stod paa 64 store Steen

N 3

(1) Denne Relation findes visseligen anført i den Nederlandske Post-Nyder Julio 1755.

Steen . Pillarer , blev gandske nedkasted; at ikke een Steen eller Stykke blev paa den anden. Den Maleysche Kirke, Stads-Huset, Hospitalet, ja alle andre Huse bleve ruinerede og mange Mennisker ihjelslagne. Jorden har paa mange Stæder aabned sig, og som af Fontainer kasted Vandet høyt i Beyret, og varede dette Jordskielv fast 4 Uger ved mange haarde Stød tid efter anden, dog ey saa stærke, som det første. Paa Pasbaqvale blev Kirken løftet høyt i Beyret, dog needsat paa samme Stæd ubeskadiget. Paa Harocko haver de paa een Dag føled 60 hæftige Stød og Bevægelser, og Vandet meget høyt opreyst sig, men hastig faldet tilbage. Paa Cheribon er eet stort Bierg udi Revieren nedstyrted, hvorved Vandet opreiste sig, at Dorper, samt Rys-og Caffé-Plantagier ere blevne ruinerede, med vidre i Relationen findes anført. Fra Amboina haver Jordskielvet trængt sig igiennem til Constantinopel, hvor det den 1te og 3^{die} Sept. og atter den 1te Octobris med megen Hæftighed angreeb Staden, og mest ruinerede den gamle og venerable Sophiæ Tempel, Seraillet, og omkastede nogle 1000 Huse, saa Kænseren, Seraillet og alle fornemme Folk i megen Hastighed maatte udflye af Staden. Smyrna, Alexandria, og gandske Ægypten har og lidet stor Skade. I særdeleshed er den store Stad Cairo gandske ruinered, og mange 1000. Mennisker omkomne, og er der intet at tvile, at jo dette Jordskielv haver yttred sine Bevægelser paa flere Stæder paa de Moluchiske og Philippinske Insuler i Asia og Tartariet, hvor vi ikke have Kundskab. Men som dette Aars Jordskielv haver begyndt i Osten i Amboina, og strækked sig mod Vesten til Constantinopel og Ægypten, saa synes det, at afvigte Aars Jordskielv 1755. haver begyndt i Vesten, og trænged sig igiennem til de Østerste Lande; thi Relationer fra England mælder, at man forleeden Høst haver fornummet til adskillige Jordskielv i Nord-America. Breve fra Island mælder, at den 11 Sept. fornant man udi Nordre - Syssel og Huusevigs Delstrict et vældigt Jordskielv, som begyndte om Midnat, men var allerstørst om Estermiddagen Klokken 2, da Præste-Gaarden Huusevig med 12 andre næstliggende Bønder-Gaarde bleve omkastede, og mange andre beskadiget, hvilket Jordskielv endnu siden har givet flere Stød, men ey af saa stort Betydende, dog fandtes Vandet

Vandet forandret i den ved Præste-Gaarden flydende Bæk, der blev hvidt, som Melk med en mineralisk Smag; Men da et Skib, som fra Island var gaaet, befandt sig ved Færøerne den 19. Octobr. mærkede, at Vinden der fra førte med sig en stor Hob Sand og Støv, som faldt ned paa Dækket, er det at slutte, Jordskælvet haver paa nye igien tiltaget, og med en hæftig Jld udbrudt enten af Hecla eller noget andet Bierg, og efter saadanne brændende Bierges Sødbane, udkastet en stor Mangfoldighed af Steene, Sand og Gruus, hvoraf det lætteste er ført saa lang en Vei, at det først ved Serøe er nedfaldet, hvor om nærmere Relationer vil give meere tilstrækkelig Ophysning. Nok er det, vi heraf kand slutte, at denne antændte Jld og brændende Luft haver ved de underjordiske Gange og Canaler trænet sig fra America til Island, derfra til Norge, Sverige og Tydskland, og endeligen til Portugal, Spanien og Africa, hvor den paa den fatale 11te Nov. i Særdeleshed fremvirkte sin skadelige Virkning; thi her maae mærkes, at i Lisabon og andre Stæder fornam man intet til Jordskælvet, førend efter Klokkeren 10. Formiddag, da vi i Christianssand allerede Klokkeren 4. om Morgenen fornam dets første Anstød. En Pige, som bagede i en Kjøbmands Huus, hørde om Morgenen Klokkeren 4. en stærk Brusen og Suusen, som af et vældigt Regn-Væyr, da dog Himmelen var gandske klar, hvorpaa Bord, Bænker og alt, hvad der fandtes i Brygger-Huusset, begyndte at hoppe og bevæge sig, saa Pigen løb ud af Forfærdelse og meente der var Spøgelse. En residerende Capellan, som boer nær ved Christianssand, opvognede i alteration, og med sin Søn og Pige mærkede samme Brusen og Bevægelse. Paa andre Fleccherøe, en stor Insul ved Christianssand, fandtes denne Rystelse end meere hæftig. Pigeleedes nogle Miile oppe i Landet, dog uden at aarsage nogen Skade; Men at det ikke af alle blev observeret, skeede en Deel fordi dets Anstød var ikke saa meget stærke, en Deel, det hændte paa den Tid, at de fleeste endnu sovode. Men det synderligste, som ved dette Jordskælv i Norge er at tage i agt, bestaaer derudi, at det meere yttrede sin Virkning i Havet og udi de færste Bænde, end paa Landet. En Skipper fra Christianssand, Søren Lund, laae og drev med sit Skib 16 eller 18 Miile Sonden
for

for Lindesnæs ved det Jydske Rix i stille Veyr, da Søen runden om Skibet begyndte med Brusen og høye Bølger at reyse sig og toppe sig høyt op i Vayret; Skibet begyndte at stielve og bæve, som hver Plante vilde brydes fra hinanden, som gav for Skipper og Folk en stor alteration, men efter nogle Minuter blev alting stille. En anden Skipper herfra, Lars Davidsen, laae med sit Skib for Anker ved Stavanger, hvor hand og fornam til samme Havets hæftige Bevægelse, der nær havde kastet hans Skib paa Stranden, hvilket og andre Skibe er vederfaret, baade ved Lisabon og Holland, som adskillige Relationer har givet tilkiende. Men det mærkværdigste og mest usædvanlig er dette, at Jordskielvet har og yttret sin Bevægelse i mange færske Søer og stillestaaende Vand, hvorom jeg efterfølgende sandfærdige Beretninger har kundet indhænde: 3 Miile Vesten for Christiansand findes et stort Vand imellem Mandal og Hartmark-Annex, kaldet Dybe-Vandet (fordi det paa nogle Stæder haver en utrolig Dybhed) derudi begyndte mod Klokken 10. Vandet at opreysse sig, som de aller største Bølger i Havet, og med en hæftig Brusn flød ind over Landet, som dog strax faldt tilbage igjen til sin sædvanlig Stæd. Længer Vester udi Urdals Præstegjeld findes et andet stort Vand, kaldet Tare-Vandet, paa samme Tiid begyndte og Vandet med en forfærdelig Brusn at ophæve sig, og opløstede fra Bonden meget store Træer, som mange Aar havde ligget der i Mudderet, og opkastede dem paa Landet: Hvad Baade og Pramme der fandtes fast bundne, bleve løsrevne og førte langt ind paa Landet. Udi Biellands Sogn, 4 Miile Norden for Christiansand, findes et meget stort og dybt Vand, Pre-Vandet kaldet, der blev mærket, at da en Pige skulle gaae hen at hente Vand, var Søen saa udfaldet, at hun stod med Forundring at betænke, hvor Vandet var afblevet, da hun den allerbeedeste Sommer aldrig havde seet Vandet saa fortorret og forminsket, men just i det samme kom Vandet tilbage med saadan Hastighed, at hun maatte kaste sin Bøtte, og med Nød fik retireret sig længer ind paa Landet, og her blev ligeleedes mange gamle og store Træer med sine Greene og mange nedstunkne Tommer-Stokker, som mange Aar havde ligget paa Bunden, opløstede, og paa Landet

indkastede. Nogle Mille Vesten for Christiania ved Ringeriget findes et anseeligt Vand, af nogle Milles Størhed, Holsfiorden kaldet, da en Qvinde skulle gaae did at hente Vand, var det og mange Aalen viget fra sin Strandbreed, og da hun ville paa nogle Steene gaae længer ud at fylde hendes Vand-Spand, kom Vandet strømmende med saa stor Magt tilbage, at hun med allerførste Hastighed maate kaste Spanden, og retrere sig tilbage, at hun ey af Vandet skulle udskylles, i det samme kom en stor Baad sejlende med tvende Mænd udi, som uformodentligen bleve omringede med høye og brusende Bølger, de saae, at Vandet strax hos, som af en fontain blev kastet gandske høyt i Beyret, og i det samme bleve de vare en blaa Damp, der som en Pyramide stigede høyt op i Luften, der antændte deres Seyl, og mestendeel forbrændte det, og det overblevne af Seylet fandtes at være gult, saavel som og deres Klæder, da de af Frygt kastede sig ned paa Bunden af Baaden, alle andre Baade og Jagter bleve løsrevet, og slæbde langt ind paa Landet, Sommer-Flaader bleve sønderrevne, og mange store Sommer Stokke stode perpendiculariter op og ned i Vandet. At Vandenes Urolighed er og fornummet ved Scheen og Laurviggen og i Tellemarken, har vi seet af Aviserne. Ikke mindre Bevægelse har man og mærket i den store Femmund-Søe, der er 12 Mille lang, og ligger høyt til Fjelds imellem Trundhiems Stift, Herdalen og Sverrige, saavel som og i den store Dale-Elf der af udflyder, og falder forbie Fahlunds Raaber-Værk igiennem Dale-Karlenes Egn, som Stokholmske Relationer giver tilkiende; Ja det er venteligt, at denne Jordskielvs forunderlige Virkning har vel yttred sig i mange flere Baae baade i Norge og Sverrig, men enten er den ikke observeret, eller derom ey udgivet nogen Efterretning; Ja det er at beklage, at fast ingen uden Bønder haver seet disse Vandenes Bevæggelser, der anseer saadant Nytt allene med Forundring og Forferdelse, uden al Skionsomhed og videre Estertanke, da man ellers fra fornuftige Mennisker kunde ventet langt flere Omstændigheder og vigtige Observationer.

Nu hvorledes dette Jordskielv herfra haver trænget sig til mangfoldige andre Stæder i Tydskland, Francherige, Portu-
D
gal,

gal, Spanien, Italien, alt til Algier og Barbariet, kand alle Post-Dage sees af Nviserne, og med hvad Hæftighed den har fremvrist sin Virkning, baade paa Landet og udi Vandet, kand i Særdeelehed det ødelagte Lisabon give det kraftigste Vidnisbyrd; Men at det og er mueligt, at et Jordkielsv kand fortplantes fra eet Stæd til et andet, fra Amboina til Constantinopel, fra Island til Lisabon, synes ikke vanskeligt at bevise. Brændende Bierge (2) findes i alle fire Verdens Deele. At mange af dem har været brændende fast fra Synflodens Tiid, kand ikke nægtes. Plato, Aristoteles, Seneca, Plinius, Marcellinus, og fast alle de gamle Philosophi veed at skrive om Æthna, Vesuvio og andre Ild-Bierge, der har brændet mange 100 Aar for deres Tiid. Saadanne Ild-Bierge findes ret mange allevegne, hvorpaa Varenus, Kircherus, Nieuventyt (3) giver os et stort Catalogve. At disse brændende Bierge haver nu i saa mange 100 Aar mærkeligen udhuulet Jorden, og derudi gjort mange Huler, cavernas, cryptas, canaler, Gange og Abninger fra det eene Ild-Bierg til det andet, er let at bevise af den correspondance, det ene brændende Bierg haver med det andet, saa at naar det ene brænder og med Hæftighed udkaster Ild, Steen og Aske, skeer det og fast paa samme Tiid med de andre nærmeste Ild-Bierge. Seneca giver derom Vidnesbyrd og Exempler i sin Tiid. (4) Langt mere kand det bekræftes i vore Tider, da disse underjordiske Ild nu siden i 1700 Aar haver fortsat og udvriet sine Canaler og Gange, hvorom kand findes Stadfæstelse og adskillige Exempler hos Kircherum, Schottum, Sturmium, Nieuventyt (5) og mange andre. I Særdeelehed haver jeg givet agt paa den Relation, den meget lærde curieuse Sicilianske Munk Sylvius Boccone (6) ha-

(2) Montes Ignivomi v. Vulcani.

(3) Varenus Geograph. Lib. I. Kircherus Mund. Subt. Tom. I. Lib. II. Nieuventyt, Beschouwingen der Werelt Contempt. XXII. 318. Pag. 507. seqv.

(4) Seneca Natural. Quæst. Libr. VI. Cap. 15. & alibi.

(5) Ath. Kircherus Mund. Subt. Tom. I. Lib. II. Schottius Phys. curios. Sturmium Phys. Elect. Tom. II. Cap. II. Pag. 283. Nieuventyt loc. cit. §. 20. Pag. 510.

(6) haver givet os i sin Beskrivelse over det forfærdelige og skadelige Jordskielv i Sicilia, der ødelagde den 9 og 13 Januarii 1693 mere end 700 Kirker, 250 Clostere 49 Stæder og Dorper, og 93000 Mennesker, der af Jorden bleve opslugede, og under Ruinerne thielslagne, neml. at samme Tiid Vena udbrød med sin forfærdelige Ild, og gandske Strømme af sinelted Steen; da kom tillige med Vesuvius, Tromboli, ja det som mere er, Hecla paa Island i en forfærdelig Brand, saa de paa Island i nogle Seculis ey haver føled til saa stærkt Jordskielv. Ja nærværende Tiids Jordskielv stadfæster det samme. Det var kun saa Dage imellem, at Jordskielvet begyndte i Amboina, og udbrød igien ved Constantinopel, og Cairo i Egypten. Det var paa samme Dag den 1 Novembr. Jordskielvet udviste sine Kræfter i Norge, Sverrig, Finland, Tydskland, Schweitzerland, Portugal, Spanien og Italien, og siden i Africa, alt til de osoriske og canariske Kylænder, da det gandske nyligen tilforn var begyndt paa Island og udi Nord-America, som alle overeenstemmende Relationer giver tilkiende: hvilket alt med mangfoldige Exempler af Auctoribus kunde bevises, om jeg ikke ville undsøge Bitløstighed. Endeligen er det værd at estertænke, hvorføre dette Jordskielv har haft den besynderlige, rare og usædvanlige Egenskab, at det ey allene haver fremviist sine Kræfter paa Landet, men endog udi Havet og de fleeste ferske Banske og Søer, ja udi Norge, Sverrig og Finland haft kun en ringe Bevægelse paa Landet, men i Vandet den allerstørste.

Alle Physici i denne Tiid, ere fast derudi overeenstemmende: at Jordskielve i Almindelighed er intet andet, end en Ild, der antændes af de sulphuriske, Nitreuses og Bitumineuses Particler og Materier, der findes i Jordens og Biergenes Aarer og cavernis. Disse cavernæ, Huler og tomme Stæder i Jorden, ere fulde af Luft; Denne Luft bliver af antændt Ild-Materie opløst, og sat i en hæftig Bevægelse, udviider sig gandske meget, og behøver langt større Rum og Spatium, end den havde tilforn, alt saa maae den med Be-

D 2

vælt

valt fremtrænge sig og udtrænge sig, hvor den kand, støder an med Biergene og Cruftam terræ med Magt, hvorved Jorden og Biergene bliver opløstede, som ved deres Tungthed falder tilbage: Herved bevæges Huse, Bygninger, og alt hvad, som findes paa Jorden, og gandske nedbrydes, naar Jordskielvets Anstød er meget hæftigt; Det kommer mig for, som naar man sætter paa et Bord Glas, The Kopper og andre Ting: Giver man et stærkt Slag under Bordet, da maae alle Ting paa Bordet bevæge sig, men vil man give et meget haardt og vældigt Slag, da maae det altsammen hoppe høyt i Beyret, nedfalde og brydes i Stykker. Saadanne haarde Stød giver og den antændte Luft under Jordens Cruftam, der kand hænde, optrænger sig over 100 Mille af Jordens Afgrund. Paa Harocko ved Amboina følede de 60 saadanne Stød paa een Dag, som forhen er anført: Boccone l. c. fortæller, at naar disse haarde Stød skeede i det Sicilianske Jordskielv, da var det umueligt, at noget Menneske kunde blive staaende, men maatte nedfalde til Jorden: Altsaa maae da denne bevægede Jid-Luft støde sig frem, hvor den kand, indtil den omfider finder et beqvem Stæd, hvor den kand ud-bryde sig, hvor da Jorden, ja Biergene selv maae revne, sprette i Stykker og give Abning: Saa det gaaer her med Jordskielvet, liksom med de Miner, der graves under en Fæstning; Naar Krudet antændes, kommer Luften derved i en hæftig Bevægelse, der med Magt maae bryde sig ud, kaster Jorden høyt i Beyret, og nedstyrter de høye og tykkeste Bolde og Taarne; Saa vi og her maae observere, det er ikke egentlig Krudet, men den antændte og bevægede Luft, der gjør denne violente Virkning. Jeg mærkede det samme ofte, da jeg som Felts Præst laae ved Køræas Kaaber-Værk, at naar de minerede dybt ned i Gruberne, kunde een Miine ikkun af 1 Pund Krud gjøre den Virkning, at den, der stod ikke alt for langt fra Minen, naar den sprang, allene af Luftens Præsning og Bevægelse i de smale Gange, blev nedkastet til Jorden, og naar man lagde Haanden paa Bierget, kunde man føle, at det gandske Bierg skielvede og bevægede sig: Hvad Under da, naar de antændte Svovel-Damper og den bevægede Luft, som i saa stor qvantitet findes i de store Huler og cavernis subterraneis, de maae jo aarsage en hæftig Bevæ-

Bevægelse, naar de med saa stor Magt og i saa stærk Extension anstøder paa Jordens Skorpe eller Crustam, da maae nødvendigden Jorden, Biergene og Vandet ryste og bevæge sig. Om den utrolige Kraft og Force den bevægede og indklemte Luft kand have, er at see adskillige Experimenta hos vore nyeste Physicos, og jeg her ikke vil anføre; (7) men min dessein er ikke her, at udføre Jordskielvets almindelige Historie, eller beskrive dets particulaires Virkninger, thi det kand findes tilstrækkelstgen udført hos Aristotelem, Senecam, Kircherum, Schottum, Varenium, Sturmium, Wolffium, Cartesium, du Hamel, Hon. Fabri Kryger og mange andre, men jeg vil ikkun vende mine Tanker til Slutning om dets mærkværdige Virkning i Norge og Sverrig, og da haver den Bevægelse og Anstød, det haver gjort paa Jorden, ikkun været ringe og af ingen Betydende: Men i Vandenes Indslugelse og hastige Udkaftelse, haver det fremvrist sin største Force, som og haver sat alle i den største Forundring: Hvorover min demonstration bliver denne: Det gandske Norge kand ansees, som et eneste Bierg, der begynder ved Lindesnæs, og endes ved Wardehus eller Nord-Capen, og er en Strækning paa 200 Mille; Denne Bierg-Ryg eller disse juga montium, haver vel mange Navne, men er dog kun et eneste Bierg, det haver paa mange Stæder en anseelig Høyde over Jorden, som strækker sig til $\frac{1}{4}$ ja til $\frac{1}{2}$ Mil op i Luften, alt saa er det at formode, det haver ikke en mindre Strækning og Dybhed under Jorden, og er derforuden et massiv og sammenhengende Bierg, der bestaaer af den haarde Marmor, Flint-og graae Steen, som ikke er læt at bryde i Sykker, hvorfor man haver Marsag at slutte: at denne antændte og bevægede underjordiske Luft vel haver anstødt paa dette Norske Bierg, men dog ikke har haft Magt at sette det udi nogen betydelig Bevægelse eller Rystelse: Hvorfor og herhos maae med Billighed observeres, at omendskönt vi ofte har haft Jordskielv i Norge, haver jeg dog aldrig hverken hørt eller læst, at det haver været af den Hæftighed, at det nogen Tid har aarsaget nogen ruin eller Skade,

(7) Om den sammentrykte Luftes Kraft i at restituere sig, see Sturmii Phys. Elect. Art. II. Cap. III. & IV. Chr. Wolff. Experiment. Tom. I. Cap. 5. Du Hamel Oper. Phil. Tom. I. III. Cap. 3. Pag. 723. Kryger, Phys. Pag. 319. §. 263.

men vel i andre Lande virket de bedrøveligste Hændelser, hvor Biergene ikke ere saa massive og stærke, som i Norge, og Sverrige; Men ikke desmindre, hvor den antændte Luft er kommen i Bevægelse og Extension, der maae det absolute en Stæds udbryde. I Havet og i Vandene haver den ikke fundet saa stærk resistence: Der ere ingen Bierge over superficiem terræ vel aquæ, Havets og Vandenes Bund er meget Dyb, Land hænde, det Bierg, der findes under Havets Bund, strækker sig heller ikke saa dybt under Jorden: Alt saa finder da denne bevægede Luft her den beste Lenlighed og beqvæmmeste Anledning at udtrænge sig, og det uden synderlig resistence. Anførte Phænomena og Observationer bekræfter gandske klarligen det samme. Dore tvende anførte Christiansands Skibe haver fornummet til denne Havets hæftige Bevægelse og Vandets Opkastelse og Røysning ved det Indske Riff og Stavanger: Andre Skibe haver mærket det samme ved Lisabon, under Holland, ved Lybeck og andre Stæder, som Aviserne beretter. Hvad Tumult denne udbrudte og opstigende Luft har aarsaget i de færste Bænde og Søer i Norge, Sverrige og Tydskland, er og mældet. Hvorfor Vandet saa hastigen er udfaldet og hastigen kommen tilbage i Bre-Vandet, Hols: Fiorden, Femmund: Søen, Tago: Floden ved Cadix, Avignon og andre Stæder, udflyder af samme Aarsag, nemlig: hvor denne antændte sulphuriske Luft har trænget sig op, igiennem Havets Bund, har den nødvendigen aarsaget en stor Abning, Riff eller Sprække, (rima) som og i store Jordskielver alle Tider er sædvanligt. (8) Hvorom Bocone anfører Exempler i det store Sicilianske Jordskielv, 1693. hvor Jorden revnede, og fremviiste Sprækker paa et Stæd $\frac{2}{2}$ paa et andet Stæd 2 Italienske Mile lange, hvoraf udgik Damp, Svovel-Røg, Vand med en hæslig Stank; Men strax derpaa igjen tilsluttede sig: Denne Jordens Abning haver da hastigen indsluget Vandet i sig, indtil den er fyldet, hvorved nødvendigen det øvrige Vand i Søen eller Havet er mærkeligen formindsket, og udfaldet fra sin ordinaire Strandbred, men saa snart denne andtændte Luft og

Damp

(8) Sylvius Boccone Anmærkning observ. VI. Pag. 121. 137. seq. Dette bekræftes og ved Exempler af Seneca Nat. Quæst. Libr. VI. Varenio Geog. Lib. I. Cap. 10. Sturmio Phys. Elect. Tom. 2. Pag. 290. Kirchers Mund. Subterræn. Tom. I. Lib. 2. &c.

Damp haver gjort sin Effect, og udtrænget sig af denne Sprække, haver Jorden ved sin egen naturlige Elasticitet og Tunghed igien tilsluttet sig, og altsaa med Magt igien udtrykt det indslugede Vand; paa somme Stæder, som af en Fountain kastet det høyt i Beyret, og derved aarsaget, at Vandet meget hastigen har trænget sig til Vandbredden, ja gaaet langt over den, indtil den omsidder har igien opnaaet sit æquilibrium. Boccone (9) skriver: at Vandet i Sicilien blev ofte igiennem disse Sprækker kastet 12 til 16 Alne i Beyret. Ved Syracusa udfaldt det saa hastigen, at Skibene laae tørre, og strax kom tilbage med den Hæftighed, at det overfkyllede Landet, og aarsagede stor Skade. Alt dette haver vi og observeret i nærværende Jordskjælv, hvor Vandet ikke allene meget hastigen er indsluget, men og hastigen kommet tilbage, steget høyt i Beyret, frembrudt i store Bølger med megen Brusen og Susen, hvilket er aarsaget, ey allene ved Vandets hæftige og hastige Udtrykkelse af Jorden, men og formedelst de antændte Jld- og Svovel-Dampe, det har ført med sig, der og i Hols-fiorden saaes, som en blaa Damp, og antændte Baadens Seyl; Derforuden naar et gloende Jern stikkes i kaaldt Vand, aarsager det en stærk Brusen: De igiennem Vandet opstigende Dampe ere et antændt og gloende Svovel og birumen, og maatte altsaa nødvendigen føre med sig ey allene Brusen, men og en hæslig Stank, som paa adskillige Stæder efter Nviserne er observeret, hvilket ydermere ved andre Jordskjælvs Historier og Observationer kunde stadfæstes, men for at undflye Bittløftighed, maae dette være nok, og vil altsaa slutte med en tredobbelt Observation.

Først, at dette Jordskjælv haver uden Tvivl været det største og almindeligste, som vores Jord-Klode nogen Tid haver følet; Vel har vi Exempler, at mange Jordskjælv haver aarsaget megen stor Skade. Udi Keyser Tiberii Tid blev paa een gang 12 Stæder ey allene omkastede, men og af Jorden opslugede udi Asia, som Seneca, Plinius og Tacitus fortæller. Det er kun en kort Tid siden, at Lima, Hoved-Staden i Peru, ved et Jordskjælv aldeles ned sank og undergik; Ja ey allene Sturmius (10) men og mange historici fremfører om saadanne Skade-

(9) Boccone l. cit. Pag. 140. Vide etiam Senecam c. 1. Sturmium loc. alligat.

(10.) Joh- Christ. Sturmium Phys. Elect. Tom. 2. Sect. I. Cap. II.

Skadelige Jordskjels utallige Exempler: Men om saadant universal Jordskjels, der fast paa een Tid fremvriste sig i alle 4 Verdens Parter, er vel ingenstæds noget Exempel at finde.

Den anden Observation uddrages af den første, nemlig, at den underjordiske Jld haver saaledes udhuilet Jorden, og allevegne giort sig Abninger, at fast alle brændende Bierge i den gandske Verden haver nu omstunder Communication med hinanden, saa at naar eet kommer til at brænde, bliver dens Jld og antændte og bevægede Luft ved de underjordiske Canaler fremtrængte til et andet Jld-Bierg, og saa fremdeles: Undervejs antreffer denne Jld nye Aarer og Gange der ere opfyldte med sulphure, nitro, bitumine og andre inflamable Materier, der hastigen bliver antændte, som skulte Miner under Jorden, hvor da den antændte Luft maae dilateres, og udbrede sig i disse cavernis terræ, og med Magt sege at udtrænge sig igiennem Jordens Skorpe, hvorved saa hæftige Bevægelser aarsages paa Jorden; Vel kand ikke nægtes, at jo saadan bitumineus Materie kand selv antænde sig i sin beqvemme mixtion, som det skeer med Lynild i Luften, og hvorom Lemmeri Boerhaave, Neuman, Boccone og andre Chymici haver meddeelt os adskillige experimenter: Men at just denne Materie skulle paa eengang og paa saa mange adskillde Stæder antænde sig selv, er ikke troeligt: men en antændt Jld flyer med en fast ubegribelig Hastighed fra et Stæd til et andet, som ovenskrevne i Novembr. haver viist os.

Den tredje Observation dette Jordskjels haver givet os, er det særdeles milde og varme Væyr, der har continueret i disse 4 Maaneder Novembr. Decembr. Janv. og Februariario, da vi veed af ingen Vinter eller Snee at sige, men Regn, Slud, Taage og hæftige Stormvinde haver continueret, saa at nu i Februariario begynder Marken at blive grøn, og Træerne at udbryde i Knopper, og adskillige Have-Urter at opkomme. Samme varme Væyr haver de i Sverrige, Sindland, Franckerige &c. som Avisserne mælder: Hvortil ingen anden Aarsag kand være, end denne: at de underjordiske heede effluvia ere optrængte igiennem Jorden i vores Atmosphæra, hvor den haver smelter og dissiperet alle de Jis og Snee-particuler, hvormed vores Luft alle andre Vinter-Maaneder pleyer at være opfyldte, og aarsager os den sædvanlige Vinter-Kuld; Men som der fornemmes, at Jordskjelvet endnu continuerer paa adskillige Stæder, opkommer endnu flere saadanne effluvia og exhalationes calidæ & igneæ, der smalter Jis og Snee-Particuler, og gjør dem til en vaad Damp og Taage, hvoraf og disse hæftige Stormvinde haver deres Oprindelse. Men jeg vil slutte med de beqvemme Ord, hvormed den behagelæe Seneca vil betage os den Forstrækkelse, Jordskjels gemeenligen fører med sig: Nobis ignorantibus, verum omnia terribilia sunt, utpote quorum metum raritas auget. Levius accidunt familiaria, ex insolito formido est major. Quare autem quidquam nobis insolitum est? Quia naturam oculis, non ratione comprehendimus.

Christianland
d. 4 Martii 1756.

Jens Christian Spidberg.

Om

Om
ATMOSPHERENS
Høyde.

Som der ere mange Ting, hvilke synes meget svære at ud-
finde, endskjønt de, naar man betænker dem nøyere, ikke
ere vanskelige, saa ere der og saa mange Spørsmaal, hvil-
ke i Forstningen synes lette at besvare, men naar de nøyere over-
veyes, findes de ofte meget tunge, ja undertiden fast uopløselige.
Iblant disse sidste kand man billigen henføre det Problema, om Atmos-
phærens Høyde, hvilken Philosophi med største Nøye i mange hundrede
Aar har stræbt at opdage, men forgieves, da altid nye Hindringer
ere komne i Veien, saa at det rette Maal ey har kundet fastsættes.
Vi boe udi Atmosphæra, den omringer os paa alle Sider, her spør-
ges om dens Høyde, hvem skulde tænke, den var vanskelig at finde?
Vi kand jo maale de høyeste Taarne, ja der ere ogsaa fundne Mid-
ler at fastsætte de største Bierges Høyde, hvorføre skulde man da
ogsaa ikke kunde maale Atmosphæram? Men saa let, som dette synes,
naar man ey dybere indseer Tingen, saa vanskeligt og tungt erdet, naar
man betænker, at her spørges om at maale en Høyde, hvis Ende
man ikke allene ey kand komme til, men som man endogsaa ey
med nogen Sands kand mærke eller fornemme. Det er ingen Kunst
at

at maale en Ting, naar man kand gaae fra den ene Ende af den til den anden med en Maalestok; Geometræ have ogsaa udfundet Midler til at maale de Ting, som vi ey kand komme til, naar man alene med Instrumenter kand sigte til dem; hvor langt Jorden og Skud ere borte, kand man ogsaa faae at vide, efterdi man med Hørelsens Sands kand fornemme dem; men naar Atmosphæren skal maales, vil disse vore Sandser ey mere staae os bie, og hvad Raad er der da tilbage, for at fastsætte dens Høyde?

Da Mennisket nyssen var skabt, satte Gud det paa Jordens Overflade (Superficies), her er vores Bolig, her skal vi blive, og uden for denne fastsatte Grændse kand vi ey komme; om Gud havde skabt en Bygning, nogle Miile op i Luften, med Trin op til, saa var det dog over menneskelige Kaar, at kunde komme op i den, thi Luften blev efterhaanden saa tynd og let op ad, at intet Menniske kunde leve derudi. Ligeledes kand vi ogsaa ikke stige langt neden for Jordens Overflade, thi Luften bliver jo dybere, jo mere sammenklemt og tungere, ja omsider saa tung, at intet Creatur, som vi kende, derudi kunde trække sin Aande. Om der var en Huule i Jorden mange Miile dyb, og man vilde spørge, hvad der skulde see, om derudi blev kastet en Steen, saa svares, at Stenen aldrig skulde naae Bunden, men den skulde blive hængendes et Sted i Huulen, nemlig der, hvor den kom i Ligevægt med Luften, ligesom vi see, at Skyerne henge i den høiere Luft, og ey falde ned til os, fordi de ere med den i Ligevægt. Heraf sees da, hvor enge de Grændser ere, som Gud har sat os, og hvor vanskeligt det er, formedelst samme Aarsag, at maale Atmosphærens Høyde. Nu er det da jeg vil nærmere begive mig til at forklare, hvad Midler Philosophi og Physici hidindtil have brugt, for at løse denne saa haarde Knude, men førend jeg gjør dette, er det ey af Behøven, at jeg først fastsætter, hvad jeg forstaaer ved Atmosphæren, paa det at det kand desto bedre skionnes, hvad det egentlig er, som her spørges om. Jeg kalder da Atmosphæren den tynde flydende Materie, som nærmest allevegne omringer os og Jorden, som veyer paa Jorden, og foraarfager ved sin Vægt, at Dørgsølvbet i Barometro staaer 28 Fransske Tom høiere, end det efter hydrostatiske Regler skulde staae.

Den første og eenfoldigste Maade at maale Atmosphærens Høyde, er ved at søge Skyernes Afstand fra Jorden, men som denne Maade er let at finde, saa sigter den ogsaa ey til Maalet; Skyerne ere ulige langt borte fra os, nogle ere tet nedre ved Jorden, andre meget langt borte, saa at man paa denne Maade kand faae, hvad Høyde man vil af Atmosphæren, og omendskjønt man vidste, hvor langt den længst fraværende Skye var borte, saa var man dog lige nær, thi Atmosphæren strækker sig langt over Skyerne, hvilke forblive altid i den nederste Part deraf; hvoraf følger, at om man end paa det nyeste vidste Skyernes største Distance, saa kunde man dog deraf ikkun lidet slutte om Atmosphærens Høyde.

En bedre Vey, som dog ogsaa er usikker og slibrig, have de gaaet, som have søgt at bestemme Atmosphærens Høyde ved Hielp af Tusmørket, nemlig, det er bekiendt, at dette Lys, som begynder omtrent et par Timer for Solens Opgang, og ender et par Timer efter at Solen er nedgaaen, haver sin Oprindelse af Soel-Straalene, som vel ey kand komme lige fra Solen til os, men som blive reflecterede af Atmosphæren til os saaledes, at de forarsager dette Skin for Solens Opgang og efter dens Nedgang: Da man nu kand vide, hvor dybt Solen er nedre, naar Tusmørket begynder og endes, saa skulde man ogsaa tænke, at man heraf kunde udfinde, hvor høy den yderste Atmosphæra er, som først og sidst reflecterer Solens Straaler. Denne Maade at maale Atmosphæren paa, have de gamle Philosophi og Mathematici, saasom *Clavius*, *Nonius*, *Alhazen* og *Vitellio* brugt, af hvilke de tvende første have fundet Atmosphæren 11 Tydske Mile, og de tvende sidste 13 Tydske Mile høy; hvilken Høyde, endskjønt den synes *Varenio* udi hans *Geographia generali* utaaelig, dog ikke er for stor, efterdi man har maaskee Marsag at tænke, at Atmosphæren strekker sig endnu langt videre.

Denne Maade at bestemme Atmosphærens Høyde, har ogsaa blant de nyere Monsieur *la Hire* betient sig af, som kand sees i *Memoires de l'Academie Royale des Sciences* An. 1713. p. 71., men hvad denne Methode angaaer, saa maae jeg tilstaae, at den grunder

fig paa mange usikre, wisse, ja ogsaa urigtige principiis: urigtigt er det, at de meene, at Lysets Straaler i Tusmørket ikke refringeres og reflecteres mere end eengang, inden de komme til os; De maae refringeres meget ofte, formedelst Atmosphærens adskillige Tykkelse, saa at de nyere Physici maae antage, at Lysets Straaler formedelst den mangfoldige Refraction, som skeer, komme til os i en krum Linie; De maae ogsaa mere, end eengang reflecteres formedelst de adskillige tykke Partickler, som de møde i Atmosphæra, og kand ikke komme igennem, hvorfore man ogsaa gierne med *Varenio* kand troe, at efter denne Methode skal Atmosphærens Højde ikke findes meget over en halv Mil, naar alt det i-agttages, som nu er sagt om Reflexionerne og Refractionerne.

Ligeledes er det ogsaa urigtigt, at allene Solens Straaler antages som Aarsag til Tusmørket, *Keplerus* gittede ret, at den lyse Materie, som er omkring ved Solen, og som af de nyere kaldes Atmosphæra Solaris, ogsaa haver sin Deel derudi; *Kepleri* Gisning er fuldkommen bleven stadfæstet ved den Mængde af Observationer, som siden ere blevene giorte af *Cassino*, *Fatio de Duillier*, *Francisco Noël*, *Kirchio*, *Eimarto*, *Mairan* og flere, hvilke alle bekræfte, at for Solens Opgang, og efter dens Nedgang sees i den Kant af Himmelen, hvor Solen skal komme eller nylig har været, en klar og flydende Materie, som bevæger sig med Solen, og kand ey andet end forarsage, at vi deraf maae fornemme noget Lys, endskient vi ey see Solen.

Fremdeles er det uvisst, at det er just den øverste Part af Atmosphæra, som forarsager Tusmørket; Da den er oven i saa meget subtil og tynd, saa er det meget at formode, at Straalerne gaae der lige igennem, uden at blive reflecterede, ligesom i Himmelen, og at allene i den nederste Part, som er fyldt med grovere og tykkere Partickler, skee Reflexioner; i det ringeste er dette vist, at om den øverste Atmosphæra hjælper til Tusmørket, saa maatte dette vare meget længere, end det gjør, og skulde vi da ikkun have meget lidet Mørke hos os om Natten de fleeste Tider om Aaret.

Endeligen antages, at Tusmørket begynder og ender, naar Solen er 18 Grader dybt under Horizonten, hvilket kand ikke andet end være meget usikkert; Instrumenter ere ikke endnu udfundne, til at maale Lysets Grad og Qvantitet med, og det er umueligt at sige, naar den første Lysets Straale kommer, og den sidste gaaer bort; foruden dette, saa gjør Atmosphærens Tilstand, ligesom den er tyndere eller tykkere, meget til, at Lyset før og sildigere fornemmes; endelig kommer det ogsaa meget an paa Observator, thi ligesom hand er meer eller mindre grandseende, saa merker hand ogsaa før og sildigere Lysets Straaler at komme eller gaae bort. Heraf kommer det ogsaa, at Astronomi saa lidet komme overeens om at determinere det, som kaldes Arcus visionis, det er, at fastsætte, hvor dybt Solen skal være nedre, inden en Planet eller en Stjerne skal begynde at kunde sees; nogle antage en større, andre en langt mindre Dybde, hvorpaa jeg allene vil anføre Jovem til Exempel, i hvilken *Ptolomæus* og *Keplerus* fastsætte arcum visionis at være 10 Grader, og derimod *Hevelius* ikkun 3 Grader.

Da nu denne Maade er usikker, saa er det *Varenius* i sin *Geographia generali* med stor Umage søger at finde en anden, som er bedre. Hand observerer en Stjerne paa to adskillige Højder, og ved at søge Forskiellen paa Refractionen, som skeer paa disse tvende Højder, vil hand udfinde, hvor høy Atmosphæren er: Hans Theorie, saa vidt Geometrien angaaer, er gandske smuk, artig og rigtig, men det er Skade, at Naturen og Physiquen ikke ogsaa stemme overeens dermed. Hand supponerer, at Lysets Straaler ikke refringeres mere end eengang, nemlig overst i Atmosphæra, inden den kommer til os, og spørger man, hvorledes det gaaer til i Naturen, saa kand man ey nægte, at jo Straalen maae u-endelig mange Gange brækkes i Atmosphæren, inden den kand naae til Jorden. Narfagen er let at begribe; efter de almindelige physiske Regler, er af alle antagen, at een Lysets Straale, saa snart den kommer i en Materie af anden Densité, saa maa den brækkes enten til eller fra Urelen, og da nu Atmosphæren ikke er nogen Sted af samme Densité, men jo høyere, jo tyndere, jo nedrigere, jo tykkere og mere

sammenflemt, saa er det klart, at Lysets Straale maae, medens den stiger ned til os, uendelig mange Gange brækkes i Atmosphæren, som bliver jo dybere ned, jo tykkere, og ey af samme Densité; hvorudover ogsaa Monsieur de la Hire finder udi Memoires de l'Academie des Sciences a. 1702. at Lysets Straale beskriver i Atmosphæra ey en ret, men en epicycloidisk Linie. Jeg nægter ey, at jo baade *Vareni* Theorie er artig, og at med Tiden noget Land haabes deraf, men da maae med den sammensøyes en Mængde af de nyere Opdagninger, som ey vare *Varenio* bekiendte, og naar dette skeer, vil visselig en skarp Geometra faae nok at bestille med at opløse dette Problema, efterdi en Hob Vanskeligheder løbe sammen, som ey lettelig kand adskilles fra hinanden, i det ringeste falder det *Varenio* tungt nok at opløse Qvæstionen, da hand dog antager saa simpelt et Principium, at begge Straalerne paa de adskillige Høyder gaae igiennem Atmosphæren udi en ret Linie.

Efterdi nu denne berømmelige Scribent ikke har kundet vide de nyere Opdagninger, saa er det ogsaa ey at undre over, at den Høyde af Atmosphæren, som hand har funden, er langt fra Sandheden, nemlig, hand mener, at den er ikke høyere end en halv Tydsk Meil, hvilket er visselig for lidet, som hand ogsaa selv lettelig kunde have sluttet af *Frölichs* Observation, gjort paa de Carpatiske Bierge i Ungern, hvilken hand selv i sin Geographia generali anfører: Da denne Observation indeholder adskillige merkelige Ting, saa vil jeg kortelig deraf anføre Hoved-Posterne. Da Observator med stor Møye og Umage, ey uden Livs Fare, var kommen op paa Toppen af det første Bierg, og saae neder ad, maatte hand til sin Forundring merke, at hand i steden for at see Skove, Søer, Marke og Enge, ey saae andet under sig, end den mørke Nat og blaae Skyer, saaledes havde alle Ting, som hand ellers skulde see, formedelsst denne store Høyde tabt sig, og syntes ham, at om hand havde faldet ned af Bierget, hand da ikke havde faldet ned paa Jorden, men lige ind i den blaa Himmel; det er at sige, at Observator var da kommen saa høyt paa Bierget, at den blaa Luft, som vi see, og tænke at være Himmelen selv, var allerede under hans Fødder. Da hand

siden

siden igien var kommen op paa et andet høiere Bierg, syntes ham, at hand var i en grumme stærk og tyk Taage. Dernæst, da hand efter nogle Timers Forløb endnu var kommen høiere, og nesten til den øverste Top af Biergene, merkte hand, at det, som hand tilforn havde holde for en Taage, vare nogle tykke, klare, hviide Skyer, over hvilke hand kunde see bort til en forskrækkelig Distance. Endelig, da hand omfider kom op til Bierge-Toppen, som var efter hans Slutning en Mtil fra Foden af Bierget, fandt han en meget subtil, tynd Luft for sig, og tillige saa stille, at end ikke et Haar rørte sig, da hand tvert imod længere nedre havde fornummet en stærk Blæst: Her øverst paa Bierget skød hand en Flint af, hvilken i Førstningen gav ey anden Lyd fra sig, end om man kunde have brækket en Riep, men siden opkom en stærk Brumlen, som opfyldte Skovene og Dalene, som vare under ham. Men da hand siden, efter at hand var kommen længere ned imellem Biergene, igien skød en Flint af, gav den en forskrækkelig Lyd, stærkere, end den største Canon, hvilken vedvarede omtrent et halvt Qvateer, med saadan en Vuldren, at hand frygtede, at heele Bierget skulde falde over Ende med ham. Hand merkede, da hand stigede op paa Bierget, at Skyerne ere ikke nær alle lige langt fra Jorden, men at nogle ere nærmere, andre meget længere borte, og kunde hand ogsaa slutte, at Skyerne største Afstand fra Jorden var omtrent en halv Mtil, og følgelig ikke nær saa stor, som nogle Physici sætte den, nemlig 72 Tydske Mile. Endelig observerede hand ogsaa, at naar det regner i Dalene, saa sneer og hagler det paa Biergene, endogsaa midt om Sommeren, og kunde hand af Couleuren kiende, at den Sne som hand fandt for sig, var ey altsammen af eet Aar, men at den i Tiidens Længde havde samlet sig, og var overblevet fra et Aar til et andet. Af disse Observationer sees tydelig nok, at Atmosphæra gaaer langt høiere end *Varenius* vil have det; Frölich var paa Toppen af Carpatho omtrent en Mtil fra Foden af Bierget, og fandt dog saa tyk en Luft for sig, at hand ey klager over, at Respirationen blev ham vanskelig, og da der desuden allevegne paa Biergetoppene laae Sne, er det Tegn nok til, at endogsaa Sne og Hagel-Skyerne strække sig langt høiere, end *Varenii* Atmosphæra.

Ja hvorvidt Atmosphæren, endogsaa den Part deraf, hvor-
udi Meteora eller Luft-Tegn observeres, strækker sig over Varenii
Maal, kand tydelig bevittes af det Meteoron, som An. 1676. saaes
paa adskillige Steder udi Italien, hvilket var ligesaa klart og lyst,
som Maanen, naar den er udi Fuldmaane. Dette Meteoron obser-
verede *Montanari*, Professor udi Bologne, og ved at ligne sine Ob-
servationer med andres, som vare giorte paa andre Steder, fandt
hand, at denne Ildfugle var 15 Franske Miile, eller 35000 Toises
fra Jorden, hvilket hand altsammen har beskrevet i en Bog hvis
Titel er *Fiamma volante*.

Da jeg nu saaledes har beskrevet alle de Maader, som de
Gamle have brugt for at fastsætte Atmosphærens Højde, saa er
det, at Ordenen fører mig til den nyeste og sidste Methode, hvilken
fast alle nu værende Physici bruge. Det er bekiendt af de Hydro-
statiske Regler, at Fluida staae altid i Ligevægt med hinanden, og lige
høyt, saa at, naar man kommer Vand, Dvægsølv, eller enhver an-
den flydende Materie i et Kar, saa seer man altid, at Superficies
af den flydende Materie er allevegne jevn og glat, og parallel med
Jordens Superficies. Ligeledes naar to Rør have Communication
med hinanden, saa merker man ogsaa, at, naar man kommer i dem
en flydende Materie, den da stiger ligesaa høyt udi det ene Rør, som
udi det andet: ikke desto mindre lærer Erfarenhed os dog, at i en
Sprøjte stiger Vandet 32 Fod høiere, end det staaer uden for
Sprøjten, og at Dvægsølvet i et Barometro staaer 28 Franske Tom
høiere inden for end uden for: Aarsagen er denne, at inden i Sprøj-
ten og Barometro er tomt og ingen Luft, men uden for er Luften,
som ved sin Tyngde forarsager, at Vandet stiger 32 Fod, og Dvæg-
sølvet 28 Tom; heraf følger da, at heele Luftens Tyngde, fra os af
og indtil Enden af Atmosphæra, er saa meget, som 32 Fod Vands
eller 28 Tom Dvægsølvs Tyngde. Naar man nu stiger op ad i
Atmosphæra, saa er det klart, at ikke saa megen Luft som tilforn
trykker paa os, thi det er allene den Luft, som er oven for os, der
tynger, den, som er neden for, have vi intet med at bestille; heraf
skulde man da slutte, at Dvægsølvet i et Barometro paa et høyt
Sted

Sted stiger ikke saa høyt, som paa et nedrigt Sted, dette stemmer ogsaa ind med Erfarenheden; Paa runde Taarn staaer Dværgsølvbet I til 2 Linier lavere, end nedre i Byen; paa Bierget Canigou i Frankerige synker Dværgsølvbet 8 Tom i Linie, ja paa Bierget Pichincha i America, som er det høieste Sted, hvor nogen Tid Observationer med Barometro ere skeede, synker Barometrum til 15 Tom II Linier, det er 12 Tom I Linie lavere end ved Havets Waterpas.

Nu er det fremdeles Spørgsmaalet, hvorledes man af denne Dværgsølvs Nedsstigende i Barometro, kand komme til at maale Atmosphærens Høyde? Man kand forestille sig, at ligesom Barometrum er inddeelt i 28 Tom eller 336 Linier, saa er ogsaa Atmosphæren inddeelt i 336 Lag, af hvilke hvert Lag vejer ligesaa meget, som en Linie af Dværgsølvbet i Barometro: var nu Luften, ligesom Vandet eller Dværgsølv, allevegne lige tyk og tung, saa skulde og et hvert Lag i Atmosphæren være lige høyt, og paa denne Maade blev det let at finde Atmosphærens Høyde, endskjønt vi ikke kunde komme til Enden deraf, thi man unde allene stige med Barometro, indtil det sank een Linie, og saa maale, hvor høyt man havde stiget, hvilket var Høyden af første Lag i Atmosphæren, og da nu de andre 335 Lag skulde være ligesaa høye, saa havde man intet andet at gjøre, end at multiplicere det første Lags Høyde med 336, som er Summen af Lagene, da man skulde faae heele Atmosphærens Høyde.

Men Sagen lader sig ikke saa let gjøre, Luften kand ikke, efter bekiendte Physiske Principia, allevegne være lige tung og tyk, den bestaaer af Particler, som ere elastiske, og det er en bekiendt Sag, at elastiske Corpora lade sig sammensklemme, og indtage ikkun lidet Rum, naar der trykkes sterkt paa dem, og at de derimod udviide sig og tage større Rum, naar Trykningen holder op; da nu den nederste Part i Luften trykkes af den heele øverste, og der er paa den anden Side intet, som trykker den øverste Luft, saa maae det følge, at de nederste Lag i Atmosphæra, som svare imod en Linie af Dværgsølv udi Barometro, maae være mere tykke, sammensklemte og mindre høye, end de øverste Lag, hvor ikke saa megen Trykning er, og som derfor

maae være subtilere, tyndere og højere. Lader os nu supponere for Exempel, at det nederste Lag i Atmosphæra er 36 Allen høyt, det andet Lag 37 Allen, det tredje Lag 38 Allen, eller det første Lag 36 Allen, det andet 38 Allen, det tredje 40 Allen, og saa videre, i en aritmetisk Progression, saa er det tydeligt, at Atmosphærens Høyde kand findes, naar denne Progression continueres 336 Gange, og den gandste Progression derefter summeres.

Den aritmetiske Progression, efterdi den er den lætteste, var ogsaa den første, som Mathematici betiente sig af, for at bestemme Atmosphærens Høyde, hvoraf kand sees Prøver i Memoires de l'Academie Royale des Sciences: den slog ogsaa til, saa længe man blev ved smaa Høyder, og ey havde Observationer, gjorde paa meget høye Bierge; men da saadanne bleve giorte, saae man strax, at Maalet ey ved denne Progression kunde naaes, hvorfore Monsieur *Cassini le Fils* udregnede en Table, som grunder sig paa Geometrisk Progression, hvilken haves udi Memoires de l'Academie pro Anno 1705. pag. editionis Amstel. 92. Denne Table stemmer vel ind med de Observationer, som til den Tid vare giorte, hvorfore den ogsaa blev antagen og beholdte sin Credit indtil An. 1740, da Monsieur *Cassini de Thury* havde maalt Høyden af det Bierg Canigou, hvilket var langt højere, end de Bierge, som hidindtil vare maalte, og stemmede ingenlunde overeens med den Table, som Monsieur *Cassini* havde beregnet. Heraf blev da sluttet, at, efterdi den Table af M. *Cassini* ikke længere duede, saa fulgte Lagene udi Atmosphæra ingen vis Progression. Knuden blev altsaa paa nye u-opløst, ja man troede fast, at den aldrig nogen Tid skulde løses. See Memoires de l'Academie Royale des Sciences a. 1740. p. 133.

Min Fader udgav a. 1737. en Tractat de progressionne harmonica, hvorudi hand viser denne Progressions mangfoldige Nytte i Physiquen, i at slibe Glas, og at finde deres focum, og saa videre; fremdeles applicerer hand ogsaa denne Progression udi hyperbola intra asymptotos, og viser, at, naar abscissæ tages in Progressione Arithmetica, skal semiordinatæ være in Progressione harmonica. Da nu Physici ved at raisonere efter Monsieur *Mariottes* Principia,

(at

(at nemlig Lagene i Atmosphæra, hvor Qvægsølvbet i Barometro ifftun stiger til 14 Tom, maae være dobbelt saa høye, som her, hvor Barometrum stiger til 28 Tom, at Lagene, hvor Qvægsølvbet veyer ifftun fjerde Deelen af 28 Tom, det er 7 Tom, maae være 4 Gange saa høye, som her, og saa fremdeles,) længe have seet, at Lagene udi Atmosphæra maae forholde sig som semiordinatæ i en hyperbola intra asymptotos, som Monsieur *Halley* in *Transactionibus Philosophicis* p. 181. a. 1656. har viist, og hvorom den berømte *Musschenbroek* udi sin *Physica* §. 813. nærmere forklarer sig saaledes: Verum aër est eo rarior, quo altior, ejusque volumina sunt reciproce, ut pondera comprimantia, sive ut altitudines Mercurii in tubo: idcirco ope hyperbolæ & asymptotarum res absolvi poterit; saa er det, at min Fader ogsaa med god Nytte har appliceret Progressionem harmonicam udi Atmosphæren, og viist, at det var i denne Progression at Lagene udi Atmosphæra forholdt sig.

Det er efter disse Principia, at min Fader for nogle Aar siden udregnede en Table, som hand tilligemed sine Brevs havde den Ære at præsentere for denne høye Forsamling, hvilken findes indrykket i Selskabets Skrifters femte Deel pag. 310. Den blev vel approberet, men der vare dog nogle af Membris, som ey uden Aarsag meente, at man ikke fuldkommen kunde forlade sig paa denne Tables Rigtighed, førend man havde Observationer fra høiere Steder end de, hvor hidindtil vare giorte Observationer paa, og da paa den Tiid saadanne Observationer ey havde, saa kunde ogsaa Objectionen ikke den Gang nærmere besvares.

Da siden den Bog kom ud, som kaldes *Voyage historique de l'Amerique Meridionale* par Don *George Juan* & Don *Antoine de Ulloa*, hvorudi indeholdes de Observationer, som det Franske Societets Mathematici tillige med de Spanske have giort udi America, var det første, som jeg søgte efter, at finde, om disse berømte Mathematici havde afmaalet nogle høye Bierge, og om de derpaa havde giort Barometriske Observationer. Jeg fandt, hvad jeg ønskede; jeg saae, at de geometrisk havde afmaalt 8 høye Bierge, af hvilke nogle vare meget høiere end noget Europæisk, og at de tillige noye paa hver af disse Bierge havde bestemt Barometri

Høyde; jeg saae ogsaa til min Forundring, at min Faders Table heel accurat og nøye stemmede ind med de Americaniske Observationer, ja accuratere og nøyere, end den Beregning selv, som de Americaniske Mathematici havde gjort, og som de havde grundet paa disse Observationer. For at bevise dette, vil jeg først anføre de Americaniske Observationer, baade i henseende til Biergenes Høyde og Barometri Nedstigende, og dernæst efter min Faders Table søge, hvor høye disse Bierge skal være i henseende til de Barometriske Observationer, da det skal viise sig tydeligt, at min Faders Table giver de samme Høyder, som man har fundet ved geometriske Maal.

I Voyage d'Amerique 2den Tome pag. 98. og 106. af de Astronomiske og Physiske Observationer, findes 8 Bierges Høyde over Carabura Bierges Høyde observerede saaledes:

Oyambaro 126 Toises; hvor Barometrum stod 20. 7. 9.
 Tanlagua 518 Toises, og Barometrum 18. 9. 9. Pambamarca 883 $\frac{1}{2}$. Bar. 17. 3. 4. Pichincha 1204. Bar. 15. 11. 0.
 Corazon. 985. Bar. 16. 9. 5. Pucaguaicu 1036. Bar. 16. 5. 4.
 Chufay 727 $\frac{1}{2}$. Bar. 17. 10. 0. Sinalagnan 1106. Bar. 16. 2. 9.
 Tømmene ere i disse Observationer inddeelte i 12 Linier, og Linierne i 12 Points.

Nu vil jeg give mig til at beregne, hvor store disse Høyder skal være efter min Faders Table, og saa see, hvad Forskiel der bliver imellem den beregnede og observerede Høyde:

paa Carabura stod Barometrum paa 21. 3. 3.
 paa Oyambaro - - - - - 20. 7. 9.

Forskiellen er . . 7. 6. hvilket
 giver efter min Faders Table for Biergets Høyde - 125. 0.
 efter Observationen er Biergets Høyde over Carabura 126. 0.
 Forskiellen imellem Regningen og Observationen er - 1 Toise.

Paa Carabura stod Barometrum paa 21. 3. 3.
 paa Tanlagua - - - - - 18. 9. 9.

Forskiellen er 2. 5. 6. hvilket giver
 efter min Faders Table for Biergets Høyde - - 514. 8.
 efter Observationen er Høyden over Carabura - - 518. 0.
 Forskiellen imellem Regningen og Observationen er - 3. 2.

Paa Carabura stod Barometrum paa 21. 3. 3.
 paa Pambamarca - - - - - 17. 3. 4.

Forskiellen er 3. II. II. hvilket giver
 efter Tabellen Biergets Høyde - - - - - 871. 9.
 efter Observationen er Høyden over Carabura - 883. 5.
 Forskiellen imellem Regningen og Observationen er II. 6.

Paa Carabura stod Barometrum paa 21. 3. 3.
 paa Pichincha - - - - - 15. II. 0.

Forskiellen er 5. 4. 3. hvilket giver
 efter Tabellen Biergets Høyde - - - - - 1215. 0.
 efter Observationen er Høyden over Carabura - 1204. 0.
 Forskiellen imellem Regningen og Observationen er II. 0.

Dette er det høieste Bierg, som nogen Tid er observeret,
 og dog beløber Forskiellen sig ey til mere end II Toises, hvilken er
 megen liden, og kand lettelig forarsages ved smaae Fejl, som udi
 Observationerne ey kand undgaaes.

Paa Carabura stod Barometrum paa 21. 3. 3.
 paa Corazon - - - - - 16. 9. 5.

Forskiellen er 4. 5. 10. hvilket giver
 efter Tabellen Biergets Høyde - - - - - 992. 6.
 efter Observationen er Høyden over Carabura - 985. 0.
 Forskiellen imellem Regningen og Observationen er - 7. 6.

Paa Carabura stod Barometrum paa 21. 3. 3.
 paa Pucaguaicu - - - - - 16. 5. 4.

Forskiellen er 4. 9. II. hvilket giver
 efter Tabellen Biergets Høyde - - - - - 1078. 4.
 efter Observationen er Høyden over Carabura - 1036. 0.

Forskiellen imellem Regningen og Observationen er 42. 4.

Denne Forskiel er den største af alle, men kand dog let for-
 aarsages af en liden Feyl i Observationerne.

Paa Carabura stod Barometrum paa 21. 3. 3.
 paa Chufai - - - - - 17. 10. 0.

Forskiellen er 3. 5. 3. hvilket giver
 efter Tabellen Biergets Høyde - - - - - 738. 7.
 efter Observationen er Høyden over Carabura - 727. 5.

Forskiellen imellem Regningen og Observationen er 11. 2.

Paa Carabura stod Barometrum paa 21. 3. 3.
 paa Sinasaguan - - - - - 16. 2. 9.

Forskiellen er 5. 0. 6. hvilket giver
 efter Tabellen Biergets Høyde - - - - - 1133. 6.
 efter Observationen er Høyden over Carabura 1106. 0.

Forskiellen imellem Regningen og Observationen er 27. 6.

Baade *Cassini* og *Maraldi* tilstaae i Memoires de l'Academie
 Royale des Sciences a. 1705. at der let udi Barometriske Observa-
 tioner kand begaaes en Feyl af 2 til 3, ja 4 til 5 Linier; Naar jeg al-
 leneste antager, at der i de Americaniske Observationer kand være
 begaaet en Feyl af 2 Linier eengang, og af 1 Linie eengang, saa bli-
 ver der imellem den observerede og beregnede Høyde ikke een Allens
 Forskiel, saa at det ey kand negtes, at der jo i min Faders Table er
 en meget stor Accuratesse, hvilket er saa meget meer at undre over,
 som min Fader havde ikke nogen Observation at grunde sin Regning
 paa, gjort paa et høiere Bierg end Canigou, som er ikkun 1441 Toi-
 ses

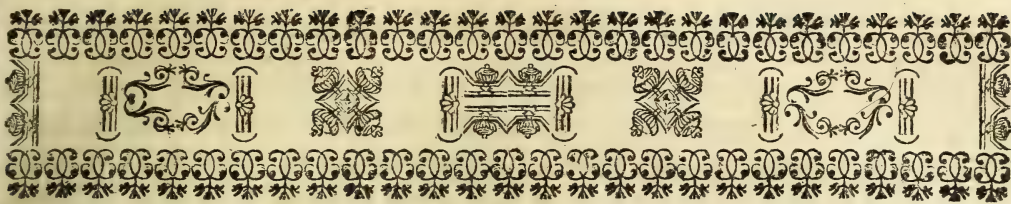
ses høy, da derimod Pichinca, som er omtrent 2500 Toises høy, gandske noye stemmer ind med Tablen.

Ellers maae jeg ogsaa her melde, at Høyden af det Bierg Carabura, som de Americaniske Mathematici sætte at være 1267 Toises høy, ey findes efter min Faders Table at være høyere end 1152 Toises, saa at enten maae Barometrum staae lavere ved Havets Batterpas i America end her, eller ogsaa maae de Americaniske Mathematici have begaaet en Fejl i at bestemme dette Biergs Høyde, thi Skylden kand ikke være udi min Faders Table, efterdi den for resten saa vel stemmer ind med alle Observationerne. Jeg troer snarere det første, at nemlig Barometrum i America staaer lavere, thi endskjønt de Spanske Mathematici Don Juan og Ulloa ey meene dette, saa maae de dog tilstaae, at i deres beste Observationer er Barometrum en halv Linie lavere ved Havet i America end i Europa, og at de andre Observationer, som de ikke holde for saa gode, udfordre endnu en større Difference. Vid. Observations Astronomiques & Physiques faites en Amerique pag. 99. 100.

Det er da tydeligt af det, som jeg nu har viist, at Biergenes Høyde kand ved Hielp af Barometro og min Faders Table gandske noye bestemmes, saa at man herefter ved liden Umage og Bekostning kand faae adskillige Bierges Høyde maalet, men, endskjønt min Faders Table, og Theorien, hvorpaa den grunder sig, saa noye stemme ind med Observationerne, saa følger dog ikke heraf, at man paa samme Maade kand finde heele Atmosphærens Høyde: thi det, som passer i de nederste Lag af Atmosphæren, og de Høyder, som man kand komme til at maale, passer ikke i den øverste Atmosphæra, hvor al Trykning holder op; Ligesom den sidste semiordinata i en hyperbola intra asymptotos er u-endelig, saa er ogsaa den sidste terminus in progressione harmonica u-endelig, og skulde altsaa den sidste Luft partikkel blive u-endelig, hvilket ikke kand skee, thi, endskjønt Luft particklerne lade sig meget udvide ved deres Elasticité, saa at de kand indtage mange tusinde Gange mere Rum, end tilforn, saa er dog herudi en Ende, og U-endelighed kand ingenlunde antages, hvilket letteligen af sig selv forstaaes.

Min Fader har 2 Gange i 2 adskillige Skrifter udregnet Atmosphærens Høyde, i den første Tractat, de continua Progressione harmonica, fandt hand den 14714 Toises vid. Operum Tom. I. p. 215. i den anden om Atmosphærens Høyde, fandt hand den 26862 Toises, hand spurde mig om Aarsagen til denne Forskiel, da begge Tavler vare udregnede paa samme Principiis og Theorie: ved at betænke Tingene nyere, merkte jeg, at den heele Forskiel reiste sig deraf, at i den første Tractat var Atmosphæra deelt i 28 Lag, og i den anden udi 336 Lag; thi endskiønt det er lige meget, i henseende til de nederste Lag, hvor mange Parter Atmosphæren deeles udi, saa gjør det dog en stor Forskiel udi de øverste Lag, hvilke blive, jo flere Lag der antages, jo større, ja, om Uniteten tages liden nok, blive de omsider u-endelige, hvilket min Fader ogsaa selv observerer, da hand skriver in tractatu de progressione harmonica pag. 213. *lat ut maximus progressionis terminus fiat infinite magnus, si unitas intelligatur infinite parva.*

Alf det, som nu er forklaret, sees da, hvor vidt man er kommet med at fastsætte Atmosphærens Høyde, og hvormeget os endnu der udi fattes; de nederste Lag kand man ved Hielp af Barometto sikkert maale, og kand deraf igien findes Biergenes Høyde, de øverste derimod kand ikke endnu udregnes, her mangler os at vide, hvad Progression der skal bruges; om den harmoniske strækker til, eller om en anden maae søges; her behøves fremdeles, ved gode og sikre experimenter at determinere Luftens Elasticité, hvilken ey endnu vides, og vil maaskee blive meget vanskelig at finde, efterdi det kand vel hende sig, at adskillig Luft paa adskillige Steder og i adskillige Lande, ogsaa har adskillig Elasticité; her er derfor nok endnu tilbage at søge, Naturen er altid ritig nok, jo flere Sandheder der findes, jo flere seer man, som endnu fattes, og saadant gaaer det altid, saa at Eftertiden aldrig skal faae Aarsag at klage, at Forfædrene have bortsnappet alle Ting, og at de have intet, hvorved de kunde distinguere sig; vil vi jage, er der altid mangfoldig at jage efter, Skabningen er som dens store Mester, den lader sig aldrig udtømme, og i hvor meget der end opdages, saa er der altid u-endelig meget tilbage, som vi endnu kunde søge og finde.

P. Kofod Anchers

Philosophiske Betragtninger,

angaaende det Spørgsmaal:

Enten Lyst til Got eller Afstye for Dnt formaaer meest hos et Menneske?

§. I.

 * * * * *
Menneske-Kundskab er uden Imodsigelse een af de vigtigste
 Deele af al menneskelig Kundskab. Den er den rette
 * * * * *
 sunde Philosophie, Philosophia vera non simulata, den,
 som gjør Mennesker ikke allene kloge, men endog viise, den,
 hvilken hverken den store eller liden Verden kand regieres vel. Det
 var at ønske, at enhver, men i sær at Studerende ville henvende
 deres Flid paa dette Studium meere, end de gøre. Det vilde være
 det kraftigste Beviis, til at igjendrive vore Tidens paradore Lardom:
 At Videnskaber hielp intet til gode Sæder. Men saa nyt-
 tig

tig en retskaffen Menneſke-Kundſkab er for os Menneſter, ſaa liden og ufuldkommen er ſamme. Hvad for en Deel af os ſelv vi vilſe udforſke fra Grunden af, ſaae vi overalt at ſee en Overſkrift af nogle ubekiendte Lande. Enten det forſtaaes om vores Siels eller Legems, om vores phyſiſke eller moraliſke Kundſkab, da kand der ſiges i Sandhed, at vi ſelv, iblant alle Ting, ere det vi kiende mindſt, og at vores Forſtand, ligesom Dyet, ſeer alt andet, men ikke ſig ſelv. Men den ſtorſte og ſkadeligſte iblant alle er viſſelig vores moraliſke Vanvittighed. Intet af os ſelv kiende vi mindre, end den moraliſke Deel af os.

Jeg ſigter hermed ikke ſaa meget til det theoretiske, ſom til det practiſke Stykke af Moralen. Vi have ikke ſaa meget derover at klage, at vi ikke viide, hvad vi ſkulle gjøre, ſom at vi ikke gjøre, hvad vi viide. Vore Pligter, hvad den ſtorſte og fornemmeste Deel anbelanger, have en medfødt Kraft til at indtage et Menneſke, og at overtale os til Biſald. Ingen veed dem, uden at troe dem. De troes og antages, endog førend de kiendes ſom Sandheder. Saa viſſelig har den ſtore Gud, til vores Lykſaligheds Befordring, givet diſſe høyvigtige Sandheder et beſynderligt Lys og Indtagelſes Kraft. Men naar Moralen ſkal henvendes paa os ſelv, naar vore Pligter, ſaa at ſige, ſkulle gaae over fra Hiernen til Hiertet: hvilken en Vanſkelighed at bringe det derhen? Vil man nu ſøge efter Kilden og Roden hertil, da er det vel klart, at alle vore frivillige og moraliſke Gierninger have deres nærmeste Oprindelse fra Villien og dens beſluttede Raad. Den er det, ſom ſætter Legemets Kræfter i Bevægelse; den giver dem Liv og Virknings Kraft. Men ſpørges der videre: hvor Villien ſaaer ſin Kraft fra? Hvad det er, der regierer hende? og hvoraf det kommer ſig, at det ikke gaaer ſaaledes til med Regierings Maaden i henſeende til vores Villie, ſom det burde, og ſom denne Regierings forſte Stiftelse og Henſigt fører med ſig? hvor ſtort et Mørke møder os ikke da?

Denne Vanvittighed, at vi ikke viide, hvad der er rette Narſage og Grund til vores Forderveſe, at vi ikke indſee de mange ſmaa Hiul

Hjul og Fiene, der sætte vore Stæringer i Bevægelse; den er det, jeg anseer for den farligste og værste, og som Hoved-Kilden til al vores Elendighed. Det er Umagen værd at søge efter Oprindelsen hertil. Thi som det er beskaffen med Legemets Sygdomme, at man ikke kand vente nogen Hielp derfor, uden foregaaende god Kundskab om Sygdommens Aarsag og Oprindelse; saaledes ogsaa med Sindets Svagheder.

En liden Deel af denne Kundskab om os selv, angaaende de 2de Hoved-Tilbøyeligheder i vores Villie: Lyst til Gode, og Afstye for Ondt, hvilken af dem der formaaer meest hos et Menneske? er det Dyemaal, som denne min Undersøgning sigter til.

Sant er det, at ansee vores Villie paa den Kant, hvor Lyst og Afstye vende sig imod hinanden, det er endnu ikke at opdage Kilden til vores Fordervelse, og at komme til den første Rod og Grund af vore Begierligheder. Men det er dog paa Beyen derhen, det er dog en Betragtning, der staaer i Sammenhæng med de allervigtigste Lærdomme, og som angaaer den ypperste Deel af et Menneske. Herudi er ingen Undersøgning saa liden, at den jo, i henseende til Vigtigheden, er noget stort. I sær er det mig nu derom at gjøre, for at legge vores Villies rette Art og Natur desto klarere for en Dag, at gjøre en Sammenligning imellem Sielens 2de Hoved-Tilbøyeligheder i henseende til deres Virknings Kraft. Men som al Sammenligning i Almindelighed, for at neye undersøge adskillige Ting's Lighed og Ulighed, Forskiel og Overeensstemmelse, er en Betragtning af stor Nytte. Det er ved Hielp af dette Middel vi komme til vores fornuftige Kundskab. Det Alphabeth, vi føre med os til Verden, er lutter enkelte Begreb, og ved at legge og ligne dem sammen paa adskillige Maader, er det, vi omsider komme til fornuftig og tydelig Indsigt: Saaledes kand heller ikke denne Sammenligning imellem vores Villies Tilbøyeligheder være uden Nytte.

Siden ville vi faae at see, hvor magtpaaliggende det er, i dette nu fremlagde Spørsmaal at være af rette Meening; vi ville

faae at see, at det er her at giøre om en Grund-Sandhed for de vigtigste Lærdomme i Gæde-Læren, Naturens Ret og Stats Konsten, og at tage fejl herudi, at det er nær ved at vende op og ned paa alle moraliske Videnskaber.

Hvad ellers i denne min Undersøgning maatte findes ufuldkomment eller urigtigt, vil jeg saa meget meere haabe, det holdes mig til gode, som jeg i en af andre uberørt Materie maa philosophere paa egen Haand, uden Bysledere og Anførere, uden andres Fodspor at gaae efter.

§. II.

Anledning til denne Materie har jeg taget af den berømte Peder Bayle: En Mand af anseelig Lærdom og store Naturens Gaver: En Mand, som vel ikke uden Marsag tillige beskyldees for adskillige paradoxes Mæeninger, som var meere skicket til at rive ned, end at bygge op igien, som veedste bedre at giøre Banskfeligheder, end at løse og ophæve dem, thi hand allene har indviklet og reedet saa meget sammen, som mange andre siden neppe have kundet udrede; men som ikke desto mindre, endog herudi, har sine store Fortienester. Thi jeg anseer Bayle som en Slibesteen for de største og skarpsindigste Hoveder i hans Tid. Det er ham, der har ført de store Genier, en Leibnitz, en King, en Jaquelot, en Jurieu, en Clerc i Harnisk. Maaskee den nyere Philosophie havde aldrig steget saa høyt, eller i det mindste ikke var bleven henvendt til saa vigtigt et Dheemend, maaskee den aldrig var bleven brugt til en Formuur for Guds Rige, til et Forsvar for GUD og hans Fuldkommenheder i hans Sag imod Guddommens Fiender, maaskee vi aldrig havde faaet nogen Theodicee, maaskee ingen havde drømt om den beste Verden, hvis ikke Bayle havde været. Det herlige Systema, hvor ved fastsættes et saa høyt Begreb om Gud, at Bayle selv maa sige: Det ophæver Guds Magt og Viisdom over alt, hvad man fandt forestille sig. Og paa et andet Sted i sit Diction: Critique anseer hand det som en vigtig *Conquête*, der overgaaer Grændserne

ferne af den verdslige Viisdom. Dette Systema er en Frugt, opvoren af Bayles Tvivlraadighed. Det er det Bytte, som er bleven erhvervet i den Leibniziske Striid imod Bayle.

Denne bekiendte Bayle, som hand har haft adskillige andre, saa har hand og denne besynderlige Meening: At Kierlighed til Glæde formaaer meere hos et Menneſke, end Had til Smerte, og at hand røres meere ved det Gode, end ved det Onde: Disse ere hans egne Ord i hans Pensées Diverses à l'occasion de la Comete, qui parut au Mois de Decembre 1680. §. 167. *La joye est le nerf de toutes les affaires humaines, & il est certain, quoiqu'on en dise, que l'homme a plus d'amour pour la joye, que de haine pour la douleur, & qu'il est plus au bien qu'au mal.*

Men som der ligger meget Magt paa, naar man skal forstaae en andens Tale ret, at man veed den Talendes rette Hensigt; den er som Livet og Sielen i et Menneſkes Tale; vil man være raisonnable i at inodfige en anden, bør man have Contra-Partens heele Systema inde, i sær bør man vide hans *πρωτον ψευδος*, hans Hoved-Bildfarelse, som Grunden og Kilden til de øvrige; saa vil vi og, i henseende til Bayle, holde os samme Regel efterrettelige.

Naar Bayle i hans Pensées diversés, efterat hand først har beviist, at Cometer ere ikke enten en virkende Aarsag til, eller et Guddommeligt Tegn paa uheldige Handelser, foretager sig siden at besvare Contra-Parternes Indvændinger, fremsætter hand først denne, som gøres af en Deel: "At GUD har gjort Cometer i den Hensigt, for at Hedningene skulle kiende hans Forryn, og ikke maatte have Anledning at nægte, at en GUD er til." Dertil svarer hand iblant ande: dette: "At Atheisterie er ikke, som en Deel meene, et større Onde, end Overtroe." Dette søger hand at beviise med adskillige Argumenter. Hand vitser, at hverken Forstand eller Villie ere bedre beskaffene hos Afguds-Dyrkere, end hos Atheister. De føres begge af samme Grund-Sætninger og bevægende Aarsager til det Onde. Kort at sige: Kilden er lige fordervet hos dem begge.

Hand paastaer ydermere, at Atheisterie fører ikke af Fornødenhed et Menneske til Udyd. Der er stor Forskiel, siger hand, paa at troe og giøre. Et Menneske indretter ikke sine Gierninger efter sine principia og Grund-Sætninger. Efter Bayles Meening er det ikke Kundskab om Gud eller Kierlighed til ham, hvorved et lastefuldt Menneske føres til Forbedring, heller ikke er det en falsk Troe, som egentlig forarsager Udyd og Ugudelighed. Hvorfor man ikke kand slutte deraf, fordi Folk leve tvertimod deres egne Religions Sætninger, at de derfor ikke troe, at der er en Gud til. See! det er det, som giver Bayle Anledning til at raisonnere over, hvoraf det kand komme sig, at en Deel Synder gaae saa meget meere i Svang, end andre? hvorføre, for Exempel, Gierighed, Hevnglerighed, Uhydsfæd, den Dane at lyve og bagtale, ere blevne saa almindelige Laster? Og heraf igien tager hand Anledning til at antage dette principium: At Lyst til Got formaaer meere, end Affkye for Ont. I den 167. s. begynder hand at tale herom saaledes: Je ne scai si tout le monde fait la reflexion que j'ai souvent fait, en voyant qu'il y a des pechez bien plus ordinaires que les autres. J'en doute fort. Car selon toutes les apparences, la plus part des gens s'imaginent, que cela vient de ce qu'il y a des pechez, qui paroissent si veniables & si petits, qu'on ne les conte presque pour rien en comparaison des pechez crians. Mais pour moi je n'en donne pas cette raison, & je tiens au contraire, que cela vient de ce qu'il y a de pechez, qui causent universellement une joye plus sensible que des autres & à moins de frais.

Man seer heraf, at Bayles Hoved-Sag her er at bevlise, at Overtroe er værre og skadeligere, end Atheisterie, og det synes, at hand af Hengivenhed til denne sin Hoved-Bildfarelse, har antaget den Meening: at Lyst til Got formaaer meere, end Affkye for Ont. Thi sætter man, at Frygt gielder meest hos et Menneske, ville Superstition derved komme til at nyde Fortrin frem for Atheisterie; eftersom superstitieuse Folk lade sig fornemmelig regiøre af Frygt: Frygt er som Livet og Stelen af Overtroe.

Hvad Sagen selv anbelanger, da har Bayle derudi ret, at det er ikke just Aarsagen, hvorfors en Deel Synder gaae meere i Svang, end andre, fordi de ansees, i henseende til deres indbyrdes proportion og ulige Størelse, for saa meget ringere, end andre. I det mindste er det ikke en af de fornemteste og almindeligste Aarsager. Jeg vil ikke nægte i Almindelighed, at det jo kand være en bevægende Aarsag hos en Deel Mennesker, hvorfors de hengive sig ikkun til visse Synder heller, end til andre, fordi mange andre ere, efter deres Meening, større og værre, end deres, fordi deres egne ere saa meget ringere, end andres, fordi samme bør ansees som uforgiengelige Skøbeligheder, og som et lidet Gran, naar de legges i Bægttskaal imod grove og himmelraabende Synder. Et Slags Folk, der bilder sig ind at have privilegium til at synde, fordi de synde ikke paa det groveste, der vel entholde sig fra grove Misgjerninger, men ikke uden Reseruation, imod at beholde den Frihed i mindre og ringere Synder, at maae leve efter eget Behag. Endskjønt dette, siger jeg, kand vel foruden andre ogsaa være en bevægende Aarsag hos en Deel, saa er den dog ikke en Hoved-Aarsag, den er ikke det store Hiul, der driver et Menneske til at synde. De fleeste Mennesker lade sig leede af deres Lyster, som af en flydende Strøm, uden at raisonnere, uden at bruge de Midler, som Naturen og Naaden forsyne os med til at imodstaae Syndens Herredømme. Vil man sige, at de Ugudelige undslaae sig ikke for visse Synder, fordi de ansee dem for saa meget ringere, end en Deel andre, da tillægger man dem en Character, som passer sig paa saa. Herved forudsættes En, som raisonnerer over sine Gjerningers Moralitet, førend noget sættes i Værk, En, der signer en Synd imod en anden, En, der giver agt paa Syndens indvortes Størelse, En, som undseer sig for at overtræde Loven, i det mindste med grove Misgjerninger. Denne Character, siger jeg, passer sig ikke paa Folk i Almindelighed. Et Menneske, der saa vidt lader sig leede af Fornuft og Overlæg, om ham kand man ikke vente, at hand med Forsæt skulle overgive sig, enten til smaa eller store Synder; Hand staaer saa got som paa Grændserne af Dydens Vej, og er alt for nær ved en oplyst Forstand, som indtager og forbedrer Villien, end at hand skulde lade sig føre til nogen Synd, fordi der ere andre grovere Syndere.

En

En derimod, som lever saaledes, som de fleeste leve, som beslutter sine Gierninger, førend hand faaer spurgt Fornuftten til Raads, er der ellers nogen naturlig Tilbøielighed, som fører ham af Sted, og er der ingen vigtige Aarsager, der holde ham tilbage, da er hand let at overtale til at handle imod sine Pligter, saavel i det største, som i det mindste. De Hiul, der drive ham til at kaste Aaget fra sig i det eene, føre ham til det samme i alt andet. Hans Samvittigheds Baand er i det mindste ikke stærkt nok til at holde ham paa Dydens Ben. Jeg vil ikke hermed sige, at En, der synder i det mindre, skulle ogsaa synde i det større. Thi endskjønt alle Synder i Almindelighed ere byggede paa et almindeligt Principium, og i den Henseende er sant, hvad Stoici have sagt, at alle Synder ere lige; Saa er det dog langt fra, at man derfor altid sikkert kand argumentere fra ringe Synder til grove, men der ere besynderlige Aarsager, som holde et Menneske fra grove Synder, omendskjønt hand ikke just fortjener at kaldes dydig. Jeg vil ikkun sige dette: at det er ikke i Almindelighed i Betragtning af Syndernes Størelse at Folk enten hengive sig til visse Synder, eller holde sig fra andre. Det skeer som oftest af anden Grund, Frygt for Straf og Beskiemelse, Frygt for at vove noget, eller at miste de Fordeele, som de ellers kunde have at vente, foruden adskillige andre Aarsager, ere de rette Motiver, som holde Folk fra grove Synder.

Man kand derfor gierne tilstaae Bayle, at den rette Hoved-Aarsag, hvorfor en Deel Synder ere, saa at sige, meere i Moden, end andre, bestaaer ingenlunde derudi, fordi samme ansees for mindre og ringere. Man kand tilstaae ham ogsaa dette, at Lyst og Begierlighed til det Gode, i sær til det, som Sandserne ansee for Gøt, visselig er det store Hiul hos et Menneske. De onde Følger, som efter Skaberens vilse Indretning ved en naturlig og fornøden Sammenhæng flyde af Menneskets moraliske Gierninger, Motiver af vores egen Lyksalighed, af Guds Billie, Retfærdighed og Straffe, af Guds Kierlighed og Forsonings Verket, ere alle som oftest alt for svage til at imodstaae og overvinde Begierlighedernes Kraft og Styrke.

Vi vilse da være eenige med Bayle derudi, at noget af det, som i sær driver et Menneske, er Lysten, at den almindeligste Aarsag, hvorfore en deel Synder ere saa gangbare, er, fordi Folk i Almindelighed finde meest Lyst og Behag i samme; og at Aarsagen derimod, hvorfore en Deel andre Synder ikke ere saa almindelige, er tildeels, Fordi Lysten dertil ikke er saa stærk og almindelig.

Hvad jeg nu ved Bayles anførte Argument har at udsætte, er dette i sær, at hand, for at beviise sin Sag desto kraftigere, synes at give Lyst til Blæde Fortrinet og Overvægten, ikke allene som en meere almindelig Motive hos Mennesker, men endog som stærkere og kraftigere til at indtage et Menneskes Villie. Han synes, om ikke med alle, at nægte Frygt for Smerte al sin Kraft, saa dog i henseende til den Magt, som Begjærlighed til Got har hos et Menneske, at gjøre den til noget u-endelig lidet. Saaledes, siger jeg, synes det at være Bayles Meening, efter som Ordene saavel som Hensigten i det Beviis, han bruger, fører med sig. I det øvrige lader jeg hans Mening staae ved sit Værd; thi mit Forsæt er ikke at bestride enten Bayle eller andre. Jeg sætter mig imod Bildfarelser, ikke imod Personer; jeg strider uden Contra-Part. Bayle siger, at Lyst til Blæde, de fleeste ellers, at Frygt for Smerte, formaaer meest hos et Menneske. Paa begge Sider tales visselig alt for u-indskrænket. Det er fornødent, at her fastsættes et principium æquilibrii, og legges for en Dag, at Ont og Got i Almindelighed formaaer lige meget. Denne Sandhed er det jeg agter at udvikle, at indslutte inden sine rette Grændser, og at henvende til sit rette Nyemaal.

§. III.

Naar Spørgsmaalet er: hvad Fortrin i Almindelighed det Gode har frem for det Onde? da er det u-imodsigeligt, at samme ere mange og store. Sigtes der til det virkelige Gode, da er dette alle-
ne Hoved-Nyemaalet af GUDs Gierninger. Thi saa vist, som GUD er en god GUD, saa vist har han ogsaa, i følge af sin Godhed,
S
villet

villet meddele sine Skabninger saa mange Fuldkommenheder og Lyfsaligheder, som deres Natur, som Tingenes Hensigter, og Guds evige Viisdoms Love det tillade, og i henseende til hans foregaaende Villie er det en u-imodsigelig Sandhed, at Gud vil ikke noget Ont. I sær vil han ikke, at hans fornuftige Skabninger, vi, der bære hans Billede, og ere at ansee som et Mester-Stykke af al hans Skabning, vi, som i sær ere beskikkede til at befordre hans Være, og at priffse hans Fuldkommenheder, paa hvilke hand har ligesom udøst al sin Viisdom og Godhed, at vi i nogen Maade skulle lide Ont.

Enten det forstaaes om Stæls ellers Legems, om det physiske eller moraliske Onde, er Sagen den samme. Ingen Smerte, ingen Lidelse saa liden og ringe, at den jo, i sig selv betragtet, er en Ufuldkommenhed og noget virkeligt Ont. Og som Gud efter sin Natur ikke vil eller kand ville noget Ont som Ont, saa har hand ikke heller bragt noget af det physiske Onde afsted, uden saavit det staaer i en u-opløselig Sammenhæng med det Gode. Det Onde og Gode er knyttet sammen som i en Kiede; og denne Sammenhæng er det, der leeder os til et Begreb om den beste Verden. I sær er det physiske Onde bleven sat som en Vold og Muur for det moraliske. Dette Onde har GUD villet, fordi hand vil det Gode. Saaledes foreenes Guds viise Hensigter med Ont og Got! endog det Onde maa tiene til at befordre det Gode; Begge Deele sigte til et fælles Dyemaal, og ere som sammenløbende Linier i et og samme Centro.

Saa meget sluttes nu heraf, at det Gode visselig derudi har et stort Fortrin frem for det Onde, at det henhører til Guds Hoved-Hensigt i Verdens Skabning. Var det nu saa, at ingen Ting existerede, uden hvad der kommer overeens med denne Hoved-Hensigt, og med den saa kaldte foregaaende eller behagelige Guds Villie; ja saa var der intet Ont til, følgelig var der heller ikke nogen Afstkye for Ont. Men saaledes er det ikke; thi som Guds Viisdom, i Betragtning af de fornuftige Skabningers Natur og Dyemaal, har bevæget GUD til at tillade det moraliske Onde, saa har den og fundet det fornødent, i følge deraf, at sætte det physiske Onde som et
Lulle

Lulle og Bierde for det moraliske, omendstiont ingen af Deelene kommer overeens med hans foregaaende Villie.

Men fordi vi efter Guds Hoved-Dyemaal allene ere beskikkede til det Gode; deraf følger ikke: at vores naturlige Begierlighed til Got overvener den Afstye, vi have for Ont. Skal noget deraf sluttes, bliver Slutningen tvertimod denne: Siden der virkelig er baade Ont og Got, og det Onde ofte tjener til at befordre det Gode, at vi saavel maae have Afstye for det første, som Begierlighed til det sidste, og at den eene Tilbøvelighed balancerer imod den anden.

Det er ikke allene i henseende til Guds Hensigter, men endog i henseende til Menneskene, at det Gode er Hoved-Dyemaalet. Tales der om Got i Almindelighed, uden at gjøre Forskiel paa det sande og falske, da er det vist, at et Menneske af sin Natur begierer lutter Got. En Verden udtrykt efter Menneskets Dnske blev en Verden af lutter Got. Endeel gamle Philosophi have for den Aarsags Skyld kaldet Villien τὸ ἀγαθoειδὲς τῆς ψυχῆς, den Sielens Kraft, som sigter til det Gode. Det Gode begiere vi for sin egen Skyld, fordi det er got; det er Hoved-Dyemaalet af vore Begierligheder. Tales der om det moraliske og virkelige Gode, hvilket et Fortrin, at det allene er det Maal, som Lov, Dyd og Erbarhed sigter til? Dyden bestaaer i Lyst og Begierlighed til Got. At vinde den Sammenhæng, vore moraliske Gierninger have med vores og andres Lyksaligheds Befordring, at indsee dette, og at finde Lyst og Behag i dette, See! det er Dydens rette Natur.

En Dydig, saavit hand er dydig, vil lutter Got, og bør ikke vilse noget Ont uden for at befordre det gode. Saaledes forholder Guld sig imod os. Saaledes bør vi ogsaa forholde os imod andre. Naturen har givet os adskillige Vaaben i Hænde, hvorved det ene Menneske paa mange Maader kand gjøre det andet Ont; Men enten det skeer af Herre eller Ligemand, enten i naturlig eller borgerlig Stand, er det visselig en Uret imod andre, at paaføre dem

noget Liddelses Ont, uden for at afsværge det Sædelige. See! saa mange Fordeele har det Gode frem for det Onde.

Endnu legger jeg dette til: Naar der spørges, hvoraf der findes meest hos et Menneſke, enten af Begierlighed til Got, eller af Frygt for Ont? Ja endog i den Henseende meener jeg, at det Gode har Fortrinet.

I den bekiendte Striid: enten der er meest Got eller Ont i Verden? (naar man ikke vil legge til Grund det principium compensationis, som den Svenske Greve Gustav Bonde, i sin saa kaldte Statera Universalis har søgt at fastsætte, og i Kraft deraf at slutte, at det Gode og Onde balancerer, og gaaer lige op imod hinanden.) I denne Stridighed, siger jeg, naar itkun Burderingen og Overregningen paa begge Sider skeer rigtig, thi derpaa kommer det fornemmelig an, skulde jeg helst falde hen til Leibniz's Meening: at det Gode i Verden overgaaer det Onde. I det mindste maa samme Meening ansees for den sikkerste og favorableste, som den, der i sær tiener til at befordre Guds Ære, samt at afvende Misforøynelse hos Menneſkene og ubillige Klager over Guds vilse Huusholdning.

Endog iblant dem, som gaae ud af Verden nøgene og blotte for alt Haab til et bedre Liv efter dette, troer jeg neppe, at mange skulde være af den Tanke med La Mothe le Vayer, som siger, Lettre 134. at hand ikke begierede, om det stoed i hans Vall, at begynde sit Liv for fra, og at gaae ind i Verden igien under Dilkkaar, paa nye at udstaae det samme, som Guds Forsyn allerede havde paalagt ham; (*) Allerhelst om dette kom til, siger Leib-

(*) Denne La Mothe Vayers besynderlige Tanke udfører en Fransk Poet saaledes:

Mortels, qui commencez la vie,
Je ne vous porte point d'envie,
Les troubles ici bas sont pires que la mort.
Si du fond du néant, j'avois prévu mon être,

Leibnitz, Theod. P. III. §. CCLIII. at dennem blev tilbudt nye Omstændigheder at leve udi, endstignndt ikke bedre, end de forige. (*)

Det synes ogsaa, som vi efter vores Natur ikke kunde imodtage saa meget Ont, som Got. Det Gode kand fordobles og tiltage uden Maal og Ende. Dyden for Exempel, i sær den christelige, som bygges paa Guds og Christi Kierlighed, samt den Fornøielse, som et dydigt Menneske finder i Dyds og Kundskabs Fremvert, stiger op til noget uendeligt. Deter vist, at Synd og Udyd ogsaa kand vore op til en stor Grad af Ondskab. Men jeg troer dog, at Dyden i sin høieste Fuldkommenheds Grad indbefatter endnu noget meere. Er det sant, at de Saliges ævige Lyksalighed bestaaer i en idelig Tiltagelse af Dyd og Kundskab, saa at ikke engang den lange Evighed sætter Maal eller Grændser for samme, hvor utrolig meget maa den da ikke indbefatte? Næppe kand der være saa meget Ont i Lovens Overtrædelse, som der er Got i dens fuldkomne Fyldestgjørelse.

Som jeg nu ikke andet kand troe, end at jo det Gode i Verden er meget meere, end det Onde, saa maa jeg og slutte, at der findes hos et Menneske meget tiere Begierlighed til Got, end Frygt for Ont. Men her spørges om Bægt, ikke om Tal. Spørsmaalet er ikke: Hvoraf der er meest, enten af Ont eller Got; eller hvilken

S 3

Til-

Et Dieu m'avoit laissé le Maitre de mon Sort,
Je n'aurois Jamais voulu naïtre.

Hr. Gottsched derimod i sine Anmærkninger til Bayles Dictionnaire, ad Tit. Vayer p. 421. anfører til Beviis paa contrarium følgende Historie af Zinkgrafs Apophthegm. Deutscher Nation: Ein sehr alter Bauer sagte: Wenn ihn Gott so lange wollte leben lassen als er wünschte, so wollte er die zween Berge, die gegen dem Schlosse über lagen, mit Körben, einen auf den andern tragen, und dazu anders nichts essen, als Erbsen ohne Salz und Schmalz gekocht, und Wasser aus der Rohre trincken.

(*) Jeg veed ikke, om Leibnitz med dette sit sidste Tillæg haver haft Chironis Exempel for Dyde, som der fabuleres om, at hannem af Guderne blev tilbudt Udodeligheds Gave, men at hand ikke ville imodtage samme, fordi alt det, der møder os her i Livet, er uden Forandring et og det samme.

Tilbøyelighed der bruges og øves meest, enten Begierlighed eller Afstkye, men hvilken der formaaer meest? Spørsmaalet her angaaer ikkun den Kraft og Indtryk, som disse 2de Tilbøyeligheder have hos et Menneske?

For at sætte dette Spørsmaal inden sine rette Grændser, maa jeg endnu gøre disse faa Erindringer: (1.) Naar jeg ligner imod hinanden disse to Villens Tilbøyeligheder: Begierlighed til Got, og Afstkye for Ont, i henseende til den Magt og Indgang de have hos et Menneske, da betragtes samme i Almindelighed efter vores Villies almindelige Natur og Begjærings Maade, uden Henseende til den ulitige Stnds Beskaffenhed hos adskillige Mennesker; (2.) Som Spørsmaalet, angaaende, hvilken Tilbøyelighed der formaaer meest, er *qvæstio facti*, ikke *juris*, saa maa jeg forestille mig Folk som de ere, ikke som de burde være, og tale derfor om Ont og Got, saaledes som det holdes for at være, ikke som det virkelig er i sig selv; (3.) Dette maae jeg ogsaa erindre, eftersom Ont og Got tages ofte privative, saavel som positive, at jeg da, for at undflye Tvetydighed og Ordstrid, i denne Sammenligning imellem begge sigter i sær til det virkelige: *Bonum & Malum positivum*; (4.) Endelig legger jeg denne Erindring til: Her supponeres det Gode og Onde saaledes, som det ofte findes, i en Riade og Sammenhæng. Naar begge Deele tillige kunde opnaaes, føres vi frem saavel af Afstkye for Ont, som af Begierlighed til Got, uden Ende, uden Maal og Grændser, og saa er det forgieves at spørge, hvilken af Parterne formaaer mest. Men her sættes, at det eene ikke kand erlanges, uden det andet maa undværes; enten at Nydelse af det Gode er samlet med noget Ont, eller at Befrielse fra Ont ophæver Besiddelsen af det Gode. I saafald existerer en virkelig Stridighed, saa det ikke er mueligt, at begge Deele kunde bestaae tilsammen; og ere begge tillige umuelige, da maa dergjøres et Vall, en af Deele maa foredrages for den anden: Enten maa vi miste det Gode, for tillige at befries fra Ont, eller nyde det Gode imod at liide noget Ont. I sliig Henseende er det der spørges: Enten det Gode eller Onde, og følgelig enten Begierlighed til det første, eller Afstkye for det sidste formaaer mest hos et Menneske? enten vi ere

meere genegene til at taale noget Ont, for at nyde og erlange det Gode, eller til at opofre gode Ting, for at afværge det Onde? Her aabnes da et Theatrum, hvorpaa fremstilles tvende naturlige Tilbøieligheder, Begierlighed til Got og Afsky for Ont. Disse begge sættes ved Siden af hinanden, de maales og lignes sammen i henseende til deres activitet og Kræfter, i henseende til den Magt de have i at bevæge og indtage et Menneskes Sind. Her spørges da, hvad samme deres Kræfter anbelanger, om meere eller mindre. Hvor der betragtes meere eller mindre, der forestiller man sig en vis Quantitet og Størelse; hvor der handles om Størelse, der behøves et vist Maal at afmaale den efter. Dette legger os for en Dag Vanskeligheden i denne Undersøgning. Intet kand være vanskeligere, end i det, som angaaer vor Sielses Natur, Kræfter og Egenskaber, nye at fastsætte Størelsen. Her fattes et nøyagtigt og almindeligt Maal, og hvor dette fattes, kand heller ikke nogen fuldkommen Udmaaling bringes affted. (*)

Men som her ikke spørges egentlig, hvor stort, nye at regne, det Gode eller Onde er i sig selv, eller hvor meget i forekommende Tilfælde, enten det Gode overgaaer det Onde, eller det Onde overgaaer det Gode; men her spørges ikkun om det Gode og Onde i Almindelighed, uden Henseende til besynderlige Tilfælde; Saa mener jeg og, vi nogenledes kunde fyldestgjøre det Nyemaal, som den vores Undersøgning sigter til, omendskjønt vi ikke fuldkommen vilde at udmaale Størelsen enten af Ont og Got, eller af vore Tilbøieligheder, saavit de have Ont eller Got til Nyemaal.

§. IV.

(*) Pour avoir l'estimation des momens heureux ou malheureux, il faut avoir égard non seulement à la durée, mais encore à l'intensité du plaisir ou de la peine. Une intensité double & une durée simple peuvent faire un moment égal à celui dont l'intensité seroit simple, & la durée double. En general l'estimation des momens heureux ou malheureux, est le produit de l'intensité du plaisir ou de la peine pour la durée. On peut aisément comparer les durées. Nous avons des instrumens qui les mesurent independamment des illusions que nous pouvons nous faire. Il n'en est pas ainsi des intensités; on ne peut pas dire si l'intensité d'un plaisir ou d'une peine est precisement double ou triple de l'intensité d'un autre plaisir ou d'une autre peine: Saaledes raisonnerer den skarpsindige Herr af Maupertuis i sin Essai de Philosophie morale, Cap. I.

§. IV.

At jo den viise Skabere har haft den Hensigt, saaledes at danne et Menneſke, at hand ſaavel kunde afværgge ſin Ufuldkommenhed, ſom befordre ſin Fuldkommenhed, derom kand vel ikke være nogen Tvivl. Dette Guds Dnemaal er det forſte Argument, jeg agter at bruge til et Beviis: at de tvende naturlige Tilbøyeligheder, et Menneſke har, i henſeende til Ont og Got, naar de betragtes i Almindelighed, ere lige ſtore og ſtarke, og formaae lige meget hos et Menneſke.

Gud har ſat os i en Verden omringede af Ont og Got. Verden den deeler ſig for os i diſſe to ſtore Deele: og denne Omkreds af Ont og Got indbefatter den heele Verden i henſeende til os; Saa vi kunde anſee os ſelv ſom en Middel-Punkt, og alt hvad der er i Verden ſom Linter, der concentrere i os. Men ſkulle den liden Verden ſvare til den ſtore; ſkulle Guds Dnemaal, der ſigter til vores Lykſalighed, opnaaes; maatte vi endelig i en Verden, beſtaaende af Ont og Got, ſaavel have en Frabøyelighed fra det forſte, ſom en Tilbøyelighed til det ſidſte. For den Aarſags ſkyld er det Naturen har givet os Menneſker ſom tvende Arme, een til at imodtage det Gode, en anden til at forſkyde det Onde: Den forſte kalder man Begierlighed, den anden Aſtkye. Det var viſſelig fornødent til Menneſkenes Lykſaligheds Befordring, at indplante i deres Natur ſaavel Følelſe af Ont foreenet med Miſhag, ſom Følelſe af Got ſammenføyet med Behag, det er at ſige, vi maatte have Aſtkye for det Onde, ſaavelſom Begierlighed til det Gode. Denne Aſtkye for Ont er ſat ſom ved Siden af det Onde, for at bevæbne os derimod, at vi ikke maatte fattes Iver til at imodſtaa og imodſtræbe vores egen Undergang.

Kiere! hvad for en Lykſalighed ville det blive for os, om vi i al vores Lyſt og Begierlighed til Got, ikke kunde vogte os for Ont? Hvad ſkulde have bevæget os til Frygt og Aſtkye for det Onde, naar ingen Smerte, ingen ubehagelig Følelſe havde formaaet os dertil?

Uden

Uden den havde vi ingen Drift haft, ingen Lyst og Villie til at afværge det Onde og at bevare os selv. At have Ont, og ikke at have det, havde været os eet og det samme. Vi havde manglet det naturlige Baand, som, saa at sige, binder os fast til os selv. Vi havde savnet den første og vigtigste Deel af vores egen Rikærlighed, den Deel, der sørger for at ved lige holde os selv. Vi havde staaet paa alle Kanter blotte og bare for Ont og Ulykke. Vi havde stormet til vores egen Undergang. Der var intet, der holdt os tilbage, at vi jo ved alle Hændelser kunde falde paa at give os selv til Preis.

Som det da er klart, naar der tales om disse tvende Tilbøneligheder i Almindelighed, at efter Guds Dyemaal, for at ved lige holde os selv, vare begge lige fornødene; saa sluttet ogsaa deraf, naar Spørgsmaalet er, hvilken af dem, i Overeensstemmelse af Guds Dyemaal, der har faaet meest Kraft og Indtryk hos et Menneske? at intet rettere kand svares, end at begge i Almindelighed have faaet lige stor. Naar Ont og Got ikke stride imod hinanden, er der ingen Aarsag, hvorfor vi ikke med en lige Grad af Hengivenhed skulle følge begge disse vore naturlige Tilbøneligheder, baade den at afværge det Onde, saavel som den at erlange det Gode. Begge ere jo lige naturlige, begge til vores Vedligeholdelse lige fornødene, begge sigte derhen, med samlede Kræfter at befordre vores Lyksalighed, og begge, uden Maal og Grændser, strække sig hen til noget u-endeligt. Saaledes ere disse tvende Tilbøneligheder efter deres Natur beskaffene, naar de betragtes i Almindelighed. Anseer man dem i henseende til adskillige onde og gode Ting i Besynderlighed, ja saa falder vores Villie hen nu meere til den eene Side, end til den anden, nu vælger den det Gode, omendskiont det er samlet med noget Ont, nu forskyder den det Gode, fordi det staaer i Sammenhæng med Ont, efter som Graderne af Ont og Got ere adskillige, og saaledes give Villien meere eller mindre Overvægt. Og denne Betragtning er det, som giver mig et nyt Argument i Hænde.

§. V.

Hvad vi begiere, det begiere vi som Got, og hvad vi forskyde, det forskyde vi som Ont: Dette er en Grund-Regel for vores Villie, som hos alle Tidens Philosophos har fundet en almindelig Bifald. Og det er vist, paa en fornuftig Maade kunde vi ikke begribe det anderledes, end at jo vore Begiærlighededer maae staae i Sammenhæng med en slags forestilling af Ont og Got, og være en Følge af samme. Denne saa almindelige og uimodsigelige Begiærligheds Regel er det, jeg vil legge til Grund i dette mit Beviis. Thi naar saa er, at vi, efter vores Villies naturlige Beskaffenhed, intet kunde begiære, uden hvad vi ansee for got, og intet forskyde, uden hvad vi holde for Ont; saa bliver det og en Følge, in casu collisionis, naar et af to skal vælges, og det eene maa sættes til Side for det andet, at vi i saa Fald begiære eller forskyde det større frem for det mindre. Men det bliver fornødent, at jeg udvikler dette Beviis noget tydeligere.

Jeg sætter forud, at der gives adskillige Grader, følgelig at man kand forestille sig noget meere og mindre i Ont saavel som i Got. Er det sant, at der ikke ere to Ting i Verden hinanden fuldkommen liggende, da maa det ogsaa være en Sandhed, at iblant de mange utallige Ting, der staae i Sammenhæng med vores Lyksalighed eller Ulyksalighed, Virkningen saavel som Virknings-Kræfterne ogsaa maa være uliggende; følgelig maa der være Grader af Ont og Got.

Denne Forskiel paa Grader kand man forestille sig ligesaavel naar Ont holdes imod Got, som naar man ligner Got imod Got, eller Ont imod Ont. Ligefom der ere adskillige gode Ting, der have langt større Kraft i henseende til vores Lyksaligheds Befordring, end visse onde Ting til at gøre os ulyksalige; saa kand heller ikke nægtes, at der jo er adskilligt Ont, som i Henseende til dets virkende Kræfter langt overvejer det Gode. Ellers maa man antage en Sætning, som neppe hos nogen Fornuftig vil finde Bifald. Man maa sætte, at der er ingen Grad af Got saa ringe, at den jo overgaaer

gaaer endog det allerførste Onde, nogen kand forestille sig. Kand dette ikke antages, som noget sridende imod Erfarenhed, (thi hvem veed ikke med sig selv, at vi i adskillige Tilfælde, naar det Onde ikke kand afværiges, uden tillige at miste noget Got, eller tværtimod det Gode ikke kand erlanges, uden tillige at liide noget Ont, lige saa vel vil falde hen til at forskyde det Onde, som at begiære det Gode) saa sluttet ogsaa deraf aabenbare, at vi ikke altid og uden Forskiel foredrage det Gode frem for det Onde, men at vi lige saa vel undertiden udvælge Afsky for det Onde frem for Lyst til det Gode, som dertimod paa andre Tider Begiærlighed til Got for Frygt og Afsky for Ont. Og saa bliver nu Spørgsmaalet ikkun dette: Naar og hvorvidt Frygt for det Onde overgaaer Lyst til det Gode? Dette maa have sin tilstrækkelige Grund. Nihil sine ratione sufficiente. Men enten ingen Grund eller denne: fordi vi holde det eene for større, end det andet. De adskillige Grader af Ont og Got ere det, som udgjøre den Vægt, der giver det eene Fortrinnet frem for det andet. Disse Grader ere som ulige Tyngsels Kræfter, som i Vægtstaaene give det eene Legeme Overvægten frem for det andet. Det er imod de allerførste Grund-Sandheder at sætte, at en mindre Grad af Kræfter formaaer meere, end en større. Det er visselig at imodsig sig selv; det er det samme som at sige, at det mindre tillige er det større, eller at det mindre tillige er og ikke er det mindre.

Maa man ikke tilstaae, at der gives Grader i det Gode, og i disse Grader at det mindre maa vige for det større? Dette nægter Bayle ikke, og hvo ville nægte saa klar og aabenbar en Sandhed? Men naar dette tilstaaes, maa ogsaa denne Slutning staae fast, at Frygt for et større Onde formaaer meere, end Begiærlighed til et mindre Gode. Thi naar Ont og Got, i henseende til Grader, lignes imod hinanden, tabe de, saa at sige, deres egen Natur: Ont bliver til Got, og Got til Ont. Et mindre Gode, i henseende til et større Gode, er at ansee som Ont, og et mindre Onde derimod i henseende til et større Onde, er at agte som Got.

Som man i henseende til Graderne kand ligne Got imod Got og Ont imod Ont, saaledes ogsaa Ont imod Got. Et mindre

Gode at erlange imod et større Onde at undflye, er at ansee som Ont, og dette sidste derimod, i henseende til det første, er at agte som got. Da nu et mindre Godes Nydelse (efter den Henseende, som Ont og Got, i Betragtning af dets adskillige Grader, have til hinanden indbyrdes,) imod Befrielse fra et større Onde, er at ansee som et mindre Gode imod et større, det er at sige, som Ont; saa er det klart, at et Menneske efter sin Natur, fornødentlig maa foredrage Befrielse fra et større Onde, frem for Erhvervelse af et mindre Gode. Og at nægte dette, er det samme, som at sige, at vi begiere det Onde, og forskyde det Gode, og det er jo at antage noget aabenbar stridende imod vores Villies og Begjærtilgheds Natur.

§. VI.

Det maa hermed være nok med Beviser à priori. Det maatte ellers synes en lastværdig Flid, vidtløftig at ville bevise en saa klar Sandhed, som Erfarenhed og Ugtpaagivenhed paa os selv nok som kand overbevise os om.

Finder ikke et hvert Menneske det saaledes hos sig selv, naar det Onde ikke kand afværge, uden tillige at miste noget Got, eller tværtimod det Gode ikke kand erlanges, uden tillige at lide noget Ont, at vi i saa Fald ligesaavel falde hen til at forskyde det Onde, som at begiære det Gode? Er vel Noget saa daarlig, at hand for en liden Gevinstes Skyld sælger sig bort til mange Aars Pline og Elændighed? Ja om det end skeer, saa skeer det dog ikke eller kand skee af anden Aarsag, end at hand anseer den Gevinst, hvor liden den og er i sig selv, for noget større, end det befrygtende Onde. Maaskee det Gode er nærværende, det Onde derimod langt borte; maaskee hand holder det Gode for vissere, det Onde derimod for noget uvisst. Disse og andre slige Betragtninger bringe et Menneske ofte derhen, at hand af tvende onde Ting foredrager det, som i sig selv er mindre frem for det større.

Et Menneske erfarer hos sig selv, naar der møder ham noget Ont, en besynderlig Misfornøielses Geyst. Der findes saadanne tværstændede Gemytter, som i alle Ting ere misfornøiede med Gud og sig selv, som opfyldte deres Sind med lutter fortredelige Forestillinger af Ont, som, saa at sige, tygge idelig paa det meget Onde, og derimod svælge det Gode ned, uden at smage derpaa, som ansee det Onde i Verden, som i et Størelses-Glas, større, end det virkelig er i sig selv, og det Gode derimod med blotte og kaaldsindige Dyne.

Jeg vil nu intet tale om den store Ubillighed imod Gud og hans wiise Regtering, der ligger skjult i saadant ubeføyet Klagemaal. Men jeg vil heraf ikkun uddrage denne Slutning: At som al Misfornøielse har sin Oprindelse af en Forestilling om noget Ont, saa tiener den og til et uimodsigeligt Beviis, at det Onde maa gjøre et stort Indtryk hos et Menneske, og ofte rører et Menneske langt meere, end det Gode.

§. VII.

Saa meget er vist, i Videnskaber er denne Sandhed: at det Onde formaaer meget hos et Menneske, og som oftest meere, end det Gode, almindeligen bleven antagen, og man har bygget de vigtigste Lærdomme i Sædelæren, Naturens Ret og Stats-Konsten paa Grund af samme. Dette er det, som jeg endnu med en Deel Beviiser agter at legge for Dagen.

Alle Love have deres Kraft og Myndighed af Forpligtelse. Hvor ingen Forpligtelse er, der er ingen Lov, ingen Moralitet. Men som al moralisk Forpligtelse har sin Oprindelse af Forestillinger saavel af Ont som Got, saa er det visselig at borttage halve Deelen af al Moralitet, det er at betage Lovene deres fornemteste Bægt, den Magt og Myndighed, de have til at forbinde, om man nægter eller formindsker Følelse af Ont, og den Virkning, det Onde naturlig viis har til at skrække et Menneske. Ingen Lov uden Motiver af Ont

og Got, uden Belønninger og Straffe. I alle Love er dette det dobbelte Baand til at binde Pligterne fast ved et Menneskes Sind. Vi see jo, at vore moraliske Gierninger naturlig - viis føre baade onde og gode Følger af sig; det er at sige, Belønninger og Straffe. Vi see jo ogsaa, at Gud selv i sit Ord bruger begge slags bevægende Aarsager til at indtage Menneskenes Sind, og at bøye dem til Lydighed. Og saaledes, som den Lærdom om Guddommelige Straffe fremsættes i Guds aabenbarede Ord, er det aabenbart, at samme maa have deres Grund i Guds Viisdoms og Retfærdigheds evige og uforanderlige Love.

I sær sees, at verflige Lovgivere have udvalgt Straffe, som den rette Kraft og Styrke til at stadfæste deres Loves Myndighed. Belønninger og Straffe, har den viise Solon sagt, ere de to Ting, hvorved en *Republig* vedligeholdes. Det er vist, at den Motive af Belønning er i sig selv langt ædlere og menneskeligere, end den af Straf. Belønninger indtage et Menneskes Sind, og indplante Lyst og Kierlighed til Lovene, Straffe derimod skrække ikkun, men indtage ikke. Lovgivere bruge derfor ogsaa Belønninger, saavit skee kand, for at opmuntre saavel som at skrække. Men hverken er det i sig selv inueligt, at en Lov, som er almindelig for alle, og skrækker sig til de fleste af Undersaatternes Gierninger, skulle have al sin Styrke af Belønninger, at, for Exempel, 1000 lydige Undersaattere skulle belønnes, i stedet for een Overtrædere straffes. Det ville visselig være meget kostbare Love, naar en Lovgivere skulle tilkiøbe sig Lydighed af sine Undersaattere ved lutter Belønninger. Ikke heller ere alle af det Sinds Beskaffenhed, at de lade sig overtale til Lydighed ved Tilskyndelse af det Gode. Som nu da borgerlige Straffe, i henseende til dem, ere det sidste og yderste Middel til at handthæve Lovens Myndighed, at Høfdingers Ære og Rædsel maa formeene dem at gjøre ilde, som Gudsfrygt og Rettens Kirklighed ikke kand lokke til at gjøre Got, som det heder i Fortalen til den Jydske Lov; saa sluttet ogsaa deraf, at i Verflig Ret holdes den Forpligtelse ved Straffe for et stærkere og kraftigere Baand, end den ved Belønninger. Saaledes skeer det i al
verd-

verstlig Regtering, saaledes ogsaa forholder en Fader sig imod sit Barn. Hand søger først at formaae ham med det Gode, at vinde ham med Belønninger. Kænd det ikke hjælpe, ja saa griber hand til Straffen. Hans faderlige Hierte tillod ham det ikke at bruge et saa haardt og voldsomt Middel, om hand ikke stod i den Tanke, at Straffen i saa Fald gjør et større Indtryk, end Belønninger.

§. VIII.

Vi ville gaae videre frem, for at see i den naturlige Rettes Lærdomme, hvor vigtige Sandheder der ere byggede paa denne Grund-Sætning: At det Onde formaaer ikke mindre hos et Menneske, end det Gode.

Det Spørgsmaal: Iblant adskillige stridige Love og Pligter, hvilke der bør gjælde og foredrages frem for andre? om det skulle besvares i Overeensstemmelse med Bayles Grund-Sætning, burde befalende Love foregaae de forbydende, da det dog er bekiendt, at, efter almindelig vedtagen Meening, bør de forbydende nyde Fortrinnet. Det retteste uden Tvivl er, ikke at give nogen af Deelene noget almindeligt Fortrin, ligesaa lidet de forbydende, som de befalende; Som jeg og paa et andet Sted ex professo har vrist, at denne Regel, om at foredrage forbydende Love frem for befalende, omendskiønt den finder hos de fleeste Bifald, i sig selv er urigtig og ugrundet, uden saavit en befalende Lov er almindelig, og den forbydende derimod particulair, og indbefatter exceptionem a Regula, og at der i det øvrige er samme Forbindtligheds Kraft i begge slags Love. See derom min Fortale til Hr. Kriigs-Raad Hedegaards Trifolium Juridicum, samt mine tvende Disputatser de genuina contrariarum legum rite conciliandarum ratione. Denne Sandhed, jeg nu søger at legge for en Dag, bestyrker mig i samme min Meening. Thi som befalende Love forbinde os til at gjøre det slags Gierninger, som tiene til vores Lykksaligheds Befordring, og de forbydende derimod forpligte os til de Gierninger at lade, hvorved vores Ulykksalighed

hed befordres; Saa fluttes ogsaa heraf, at de befalende Love forud sætte hos os en Begiærlighed til det Gode, de forbydende tværtimod en Affkye for det Onde. Naar vi nu efter vores Natur føres saavel til at søge det Gode, som til at skye det Onde, saa følger deraf, at de Love, der forbinde os til Gierninger at lade, hvorved vi giøre os selv ulyksalige, i Overeensstemmelse med vores Natur, forbinde os lige saa høyt, som de, der befale os at giøre det, hvorved vores Lyksalighed befordres, det er at sige, at vi forbindes saavel ved befalende Love, som ved forbydende.

§. IX.

Denne vigtige Materie, om forekommende Stridighed imellem adskillige Love og Pligter, gibe mig endnu et andet Bevitis i Hænde.

Naar adskillige Pligter stride imod hinanden, i sær naar de Pligter, der sigte til at afværge Ont, ikke kunde bestaae med dem, der tiene til at befordre det Gode; da er ingen, som jo, uden Modsigelse, giver det første slags Pligter Fortrinet frem for det sidste. Enten der tales om Pligter imod os selv, eller andre, tages denne Regel i Agt. I henseende til Pligterne imod os selv, er der ingen, som tvivler, at jo de, der sigte til vores Bedligholdelse, og at afværge vores Undergang, ere de første og fornemteste. De Gamle have derfor kaldet dem *prima naturæ*, τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν. Det er for disse Pligters Fornødenheds skyld, at den viise Skabere har indplantet i os saa stærk en naturlig Tilbøielighed til at vedligeholde os selv, og har givet den naturlige Affkye, vi har for Smerter, og den Frygt i os for Undergang, et saa stort Indtryk hos os. Det er heraf vi begribe, hvorfor Nødværge og Nød-Ret have saa stor en faueur i Lov og Ret.

Paa dette Fundament har man bygget den Regel i borgerlige Love: *quod potior sit causa damni avertendi, quam lucri facien-*

ciendi. Jeg meener ogsaa, at den Forskiæl, der gøres paa fuldkomne og ufuldkomne Pligter, er bygget paa denne Grundvold, og bør uddrages af samme Kilde. Denne i Naturens og Folke-Retten, saavel som i Lovgivnings-Konsten saa vigtige Distinction pleyer gemeenligen at antages enten som gandske ubeviist, eller som utilstrækkelig beviist.

Henric Koehler, een af de fornuftigste Skribenter i Naturens Ret, og som i sær har gjort sig Umage for at viise rette Grund og Oprindelse til denne Distinction, naar han vil beviise, hvorfor der tilkommer os, i henseende til visse Pligter i sær, en saa kaldet fuldkommen Rettighed, det er at sige, Rettighed til med Magt at tvinge andre til Pligternes Efterlevelse, om de ikke godvilligen efterkomme samme; synes vel at have haft nogen henseende til de fuldkommene Pligters Fornødenhed, frem for de ufuldkommene; (*) Men det synes tillige, at han har glemt samme sin Grund Sætning, naar han ydermeere lærer, at der er ingen fuldkommene Pligter, uden de, der angaae ikke at skade andre, samt at Kiærligheds eller Velgjørenheds Pligter altid ere ufuldkommene. Som oftest er det vel saa, at vores Fornødenhed liider meest ved Skades Paaførelse, og mindst ved gode Tings Nægtelse: dog ikke altid. Den Skade, der tilføyes os, kand være saa ringe, at vi liide derved langt mindre Ont, end ved et større Godes Mistelse. Der kand og existere saadanne Tilfælde, at det er lige saa høyt fornøden til vores Conservation at nyde Got, som ikke at skades af andre. Disse Vanskeligheder med flere høre op af sig selv, naar den Evangs-Ret, der tilkommer os i henseende til de fuldkommene Pligter, saavel som Nødværge og Nøds-Ret, udledes af visse Pligters Fornødenhed frem for andre. Men naar endog denne Stridighed sættes til side, saa komme dog alle derudi overeens, at den Rettighed, vi have til at søge Skade afværget og erstattet, efter Naturens Lov er

U

sam-

(*) Exercit. IV Juris Naturalis, §. 732. siger han: Ergo si detur extorsio officiorum erga alios, qva denegata & remota pereundum nobis esset vel miserè vivendum, illa extorsio officiorum nobis ab aliis præstandorum legi naturali & consequenter rationis di&amini conveniens esset.

fammenføjet med en Tvangs-Net, og saaledes har et besynderligt Fortrin frem for andre naturlige Rettigheder. Hvoraf det er ogsaa klart, at der sættes forud, at Frygt for Ont formaaer ikke mindre, end Begierlighed til Got. Skulle det ikke være uret, under den Forudsætning, at det Gode efter sin Natur har større Indtryk hos et Menneske, end det Onde, at forbinde nogen til at afværge det Onde, frem for at gjøre det Gode? Det var visselig at forbinde et Menneske til Ont. Det var en unaturlig ikke naturlig Lov, det er at sige, ikke en Lov, der passer sig med, eller er indrettet efter vores Natur.

§. X.

Henvende vi vores Betragtning til Stats-Ronsten, faae vi ydermere at see, at denne vores Lærdom: at Afstye for Ont regierer et Menneske saavel som Begierlighed til Got, der ogsaa legges til Fundament, og bruges som en Grund-Sandhed.

Det er allerede bleven erindret om Love i Almindelighed, at deres fornemteste Styrke beroer paa Straffe. Lov uden Straf er ingen Lov. Straf uden Ont er ingen Straf. Ont uden Følelse deraf er intet Ont. Saaledes hænger alt dette sammen som i en Kæde: Lov, Forpligtelse, Straf, Ont, Følelse af Ont, Afstye for Ont. Og at tage een af disse Lænker bort, det er at synderbryde den heele Kæde. I sær ere Straffe (Sanctiones poenales) noget uforbigtengeligt i henseende til borgerlige Love. Man kalder derfor Lovene usuldfomne (leges imperfectas) naar de ikke ere omgierdede med Straffe. Thi som borgerlige Love sigte meere til at holde Folk fra at gjøre Ont, end at faae dem til at gjøre Got; saa ere ogsaa Straffe det beqvemteste Middel til dette Øyemaal.

Det er sant, en Lovgivere bør ogsaa see derhen ved sine Love, saavit skee kand, at gjøre Folk gode. Visselig ere der Love, som forderve Undersaatterne. Visselig kunde Love forfattes saaledes, at de paa nogen Maade tiene til at indplante Dyd og Viisdom, at

de forestille Dyden som noget ædelt og elskværdigt, og Laster detimod som uanstændige og lastværdige. Visselig kand en Lovgivere fremsætte saadanne Love, hvormed hand kand indtage Undersaaternes Hjærter, og faae dem til at elske Lovene, i det hand overbeviser dem om, at hand intet andet søger med sin Lovgivning, end deres egen Velsfærd og det almindelige Beste. Dette er Hoved-Sagen i al Lovgivning; Thi skal en Lovgivere faae sine Underdaner til at leve efter sine Love, da maa hand først faae dem til at ville dem, og til at ville dem frivillig. Men skal hand faae dem til at ville, maa hand tillige føre dem til at troe og kiende dette, at det Gode, man kand vente sig af Lovene, virkelig er got, og det Onde, som flyder af Lovens Overtrædelse, virkelig er ont; det er at sige, hand skal faae dem til at elske og frygte. Og som det eene skeer ved Got, det andet ved Ont, det eene ved Belønninger, det andet ved Straffe; saa er det ogsaa klart, at Følelse af Ont saavel som af Got ere iblant de Grund-Støtter, hvorpaa Lovens Kraft og Myndighed er bygget: Thi uden Følelse af Ont og Frygt for Ont er ingen Forpligtelse, ingen Straf.

Endnu en anden Anmærkning af Lovgivnings-Konsten. I den vigtige Deel af denne store Videnskab, som angaaer Misgæterninger og Straffe, følger ogsaa Folkets Liv, Være og Velsfærd; at Straffene maa være billige, at de maae stemme overeens med Hensigten af borgerlige Straffe, at det maa tages i agt, hvad Poëten siger:

- - - - - Adfit
Regula peccatis & poenas irroget æqvæ,
Ne scutica dignum horribili lectere flagello.

er det visselig en Hoved-Sag for en Lovgivere, at blive ikke alene, enten Ont eller Got, enten Belønninger eller Straffe formaae meest, men ogsaa at vride, hvad for slags Straffe der have meest Indtryk hos et Menneske, og følgerig ere de beste Midler til at opnaae Straffens Nyemaal? Enten de, som føre med sig Mi-

stelse af Gød, eller de, der bestaae i en Sættelse af noget virkeligt Ont? hvilken Straf, for Exempel, er haardest? enten at miste sin Fred, og at rømme Kongens Riger og Lande, at forbryde sin Hoved-Lod, eller at dømmes til evigt Fængsel og Arbeide? I saa vigtige Materier, angaaende et Menneskes timelige Belsærd, burde man ikke lade det komme an paa en Slump; Det er visselig Umagen værd, herudi at philosophere noget viidere, end almindelig pleyer at ssee. Saa meget er vist, at alle Criminelles Love komme derudi overeens, at de ikke uden Forskiæl foredrage enten Ont for Gød eller Gød for Ont; men at de, i henseende til Misgierninger og den almindelige Sikkerhed fastsætte Straffene (hvad heller der ved betages noget Gød, eller paalegges noget Ont) eftersom det Gode eller Onde ansees enten for større eller mindre.

Jeg ville ønske, jeg endnu kunde gaae videre. Hvem der noye kunde udgøre, hvor megen Indtryk enhver slags Straf gjør hos adskillige Mennesker, og hvor stor en Straf noye behøvedes til at fyldestgjøre Straffens Dvemaal? Hvem der kunde fuldkommen fastsætte Graderne af Ondskab i enhver slags Misgierning, for at bringe Straffene under en saa kaldet Arithmetisk proportion? hvor billige kunde da Lovene blive? hvor noyagtig en proportion imellem Misgierninger og Straffe? Det er sant, ingen Straf, hvor ringe den end er, kand hede billig, uden saavit den er fornøden for den almindelige Sikkerhed. Saa vidt maa der straffes, ikke viidere. Er det mindste Gran i Straffen, der ikke behøves for den Marsags Skyld, da er det ikke en Straf, men en Uret. Men hvem kand veye os dette ud i Dvintin, Gran, og Scrupler? Ja kunde der skaffes et ligesaa fuldkommen Maal til at udgøre de moraliske Tings Størelse, som Alen og Bægt til at fastsætte et Legems Længde, Breede, og Tyngsel; saa vilde denne Udregning ikke blive umuelig. Men dette Maal er det vi savne, og maaskee vore Efterkommere ville komme til at savne saavel som vi. Maaskee et saadant Maal er uden for det Maal og Grændser, som Staberens har sat for vores Kundskab. Ingen tænke, at Lovgivningen i henseende til Straffe, er derfor gandske

arbitrair, og at Straffens Fastsettelse berøer allene paa en Slump, paa et blot Behag uden Lov og Regel. Aldeles ikke. Men jeg vil ikkun sige dette: at som det Maal, der bruges, har allene sin Oprindelse af en Sammenligning imellem mere og mindre i besynderlige Tilfælde; saa kand heller ikke den proportion enten imellem Misgerninger og Straffe, eller imellem Straffe indbyrdes fastsættes saa noye, at jo en Lovgiveres Frihed, i at fastsætte Straffe, strækker sig meget vidt.

Denne Erindring tjener til Forsvar for Love og Lovgivere. Endeel prædike stærkt imod Lovens Haardhed i at straffe. Ingen Ting, sige de, kand mere forderve et Menneskes Sind. Et Menneske indtages lige saa vel ved maadelige Straffe, som ved haarde; og endog Haardheden selv taber sin Kraft, naar den bliver almindelig.

Saa meget er sant: uden Fornødenhed, saalænge nogen mildere Straf kand udvirke det samme, bør de haardere aldrig bruges. Det er ogsaa vist, at haarde Straffe bruges med større Nytte i besynderlige Misgerninger og til en kort Tid, end bestandig og i Almindelighed. Naar de blive almindelige, tabe de visselig deres Kraft, og Lovene deres Myndighed. Den Onde hærdes, og andre vænnes til at see paa Straffene, uden at røres derved. Haarde Straffe ere et Meteoron, der i Begyndelsen giver et stort Skin fra sig, men strax derpaa adspredes og bliver borte. Men at forbigaae hvad andet, som hertil kand svares, vil jeg nu ikkun spørge: hvem kand fastsætte os saa noye, hvor stor en Grad af Straf i forekommende Tilfælde behøves, for at afværge en Misgerning for Fremtiden? Heraf skal det udgøres, om Straffene ere for haarde eller ikke? Og saa længe dette er uafgjort, har en Lovgiver visselig en frie Villie, paa adskillige Maader at fastsætte Straffe efter Omstændighederne, og det allene, at haarde Straffe i visse Tilfælde bruges, er visselig ikke Aarsag nok til at beskylde Lovene for Ubillighed.

§. XI.

Jeg har hermed, saavit jeg har kundet, søgt at fyldestgjøre mit Nyemaal, nemlig: at viise i det fremsatte Spøsmaal: Enten Begierlighed til Godt eller Afskye for Det formaaer meest hos et Menneske? at den eene af disse to Villens Tilboyligheder ikke kand i Almindelighed tillægges noget Fortrin frem for den anden; men ligesom vores Lyksalighed, naar den skal udgjøre en fuldkommen Cirkel, maa indbefatte to Semicirkler: Befrielse af Ont, og Besiddelse af Godt; saaledes ogsaa maa der være to Hoved-Afsecter, hvorved et Menneske kand ligesom vende sig hen til begge Sider, een til at tragte efter det Gode, en anden til at vogte sig for det Onde; begge Deele ere nogle usforbigiengelige Middeler til vores Lyksaligheds Befordring.

Lillige har jeg søgt at viise, at hvad der bøyer Villien meere til den eene Side, end til den anden, nu til at begiære det Gode, nu til at forskyde det Onde, er allene Graderne af Ont og Godt. Nemlig af Ont og Godt saaledes, som det ansees af os, og i Følge deraf gjør Indtryk hos os, ikke som det virkelig er i sig selv. Paa samme Maade som i en Vægtstaa, dens Hængivenhed til den eene Side, frem for den anden, beroer ikkun paa en større Grad af det eene Legems Tyngsel og Tryknings Kraft, frem for det andet. Thi jeg betragter her vores Villie efter Siæle-ikke Sæde-Lærens Grund-Regler, saaledes som vi efter dens Natur, i Almindelighed betragted, føres enten til eller fra de adskillige Ting, som have Henseende til os, og staae i nogen Sammenhæng med os, det maa være hvad det være vil, enten virkelig eller indbildt, enten sandseligt eller fornuftigt Ont eller Godt. Fornuftens eller Sandsernes Domme om Ont og Godt ere visselig meget ullige, og som oftest gandske stridige. Ikke desto mindre, som vores Natur fører det saaledes med sig, at vi, i at begiære og ville, maa følge vores egen Indsigt: Andres Domme og Meeninger,
 hvor

hvor megen Eftertryk de end og have hos Endeel, saa formaae de dog intet, førend de, ved vores Samtykke og Bisald, ere blevne til vores egne; Saa kand det heller ikke være anderledes, end at jo vore fornuftige og sandfælsige Begiærligheder maa derudi komme overeens med hinanden, at begge Deele uden Forskiæl paa vores Dommes Grund eller Ugrund regteres af een og samme almindelige Lov: At begiære det Gode, og at forskyde det Onde.

Skal nu denne Lærdom henvendes paa os selv, ville vi i Anledning heraf spørge: Hvorledes vores Villie efter sin Natur skal føres til Forbedring? da vil det i sær komme an paa Virknings-Kræfterne, paa Intensiteten af den Kraft, som adskillige virkende Aarsager have hos et Menneske. Fornemmelig vil det beroe derpaa: alt det, der løber sammen til at røre og bevæge vores Villie: Fornuft, Affecter, sandfælsige Forestillinger, Guds Ord og Aand, Naturens og Naadens Middeler, hvad Kraft og Formue de have, i Overeensstemmelse med vores Natur, til at vinde og indtage vores Villie? I Philosophien er det en almindelig Grund-Regel: at Kræfterne svare til Virkningen; at en Virkning, betragtet i henseende til sin fastsatte Størelse, fornødentlig udfordrer en vis lige danned Kraft, og at en større Virkning aldrig kand bringes af Sted ved en mindre Kraft. Denne Regel maa legges til Grund, og den indbefatter visselig en stor Deel betydelige Slutninger. Thi vil man spørge videre: hvorfra skal Villien faae den Kraft, hvorved den kand føres til det virkelige Gode, og holdes fra det Onde? beroer det allene paa Forstandens Brug? Er ogsaa en oplyst Forstand altid mægtig og formuende nok til at bøye og regiere Villien? er den stærk nok til at imodstaae Affecternes og de sandfælsige Begiærligheders Anfald? Eller steer det ikke tit, endog med dem, som man ikke kand nægte en tydelig Kundskab og Overbevisning om Ont og Got, efter som Medea siger: *Video meliora proboque, deteriora sequor.* (*)

Da

(*) Omendskiont man vil holde det for umueligt, at Villien skulle kunde handle imod Forstandens klare og tydelige Kundskab, saa kand det dog ikke nægtes, at jo mange Mennesker sætte

Da er jeg af den Tanke, at i den bekiendte Stridighed: Om og hvorvidt Villien regieres af Forstanden? kommer det fornemmelig an paa Graderne og Størelsen af Forstand og Oplysning. Endog en tydelig Kundskab har visselig sine Grader, hvorpaa beroer Forstandens Fynd og Styrke i at regiere Villien. En mindre Grad af tydelig Kundskab kand ikke formaae samme, som en større.

Naar man derfor siger, at Forstanden regierer Villien, maa der tillige sættes en vis Grad af en oplyst Forstand, som ester vores Siæles naturlige Bessaffenhed har den Magt at bøye og indtage Villien. Erfarenhed lærer, at sandfælige Forestillinger finde stor Indgang hos et Menneske, frem for de fornuftige. Jeg veed ikke, hvad dertil er rette Aarsag? Om det indbyrdes commercium imellem Siæl og Legeme er Aarsag dertil? Om det har sin Grund i vore Ideers Natur og Oprindelse? Om det er, som Malebranche meener, de la recherche de la verité Livre III. Chap. IV. at de sandfælige Ideer ere os nærmere, og at abstractes Sandheder derimod forekomme os som længere borte? Eller hvad? Saa meget er vist, skal den Kraft, som Sandserne have, overvindes ved fornuftige Forestillinger, da maa det skee ved Modstand. I denne Modstand kommer det an paa Kræfterne; og hvad Forstanden anbelanger, maa dens Kræfters Størelse, for at regiere Villien, fornødentlig beroe paa Oplysningens Størelse. Vil man sætte, for Exempel, at en sandfælig Forestilling har saa stor Kraft til at bøye Villien, at samme kand beregnes til 12 Tal. Skal da Forstanden faae Herredomme over Sandserne, da

sætte det i Værk, hvad de fort Tiid tilforn selv have holdt for syndigt og fordsømmeligt. Und so bleibt doch so viel gewiß, (siger den lærde Canceledor Mosheim i sin Sittenlehre 1 Th. 1 Abschn. Cap. 1. §. IX.) daß der Wille das Vermögen nicht habe, den guten Vorsatz, den er nach einer klaren und deutlichen Ueberzeugung gefasset, bey sich zu erhalten, und oft in wenig Augenblicken durch innerliche oder äusserliche Hindernisse auf andere und schädliche Schlüsse gezogen werde. Was brauche ich mehr, als dieses? Ein Mann, der in anwesenheit des Arztes sich hütet gegen seine Regula zu handeln, aber gleich hernach durch einen andern, der sich angiebt, bewegen lässet, seinen guten Raht zu übertreten, und ein Mann der im Angesichte des Arztes gegen seine Ordnung sündiget, sind beide gleich elend und untüchtig ihre Gesundheit zu befördern.

da er det ikke nok, at den har en Oplysning af 10 eller 11. men til at føre Villien paa sin Side, maa den endelig have en Kraft af 13.

Heraf iglen vil jeg uddrage en anden Slutning. Heraf sluttes, hvor fornødent det er, at bruge Naadens saavel som naturlige Middeler til vores Villies Forbedring.

Eftersom Forstandens Herredomme over Villien beroer paa en vis høy Grad af Oplysning, saa bør vi ogsaa, om vi ville os selv vel, gjøre os almuelig Flid at bringe vores Oplysning saa vidt, at vores Kundskab kand blive levende og kraftig til at faae Villien under sit Herredomme, saa er det visselig fornødent at philosophere over vore Sierninger. Skulle vi naturligvis føres til Dyd, maa vi først have Lyst og Kiærlighed til Dyden og dens Regler. Til at blive dydig, er derfor ikke nok at frygte for Lovgiveren, man maa tillige elske hans Love. Og skulle vi faae Kiærlighed til Lovene, da er det ikke nok, vi viide, at Lovgiveren har befalet det saaledes, men vi maa kiende, at det er got, hvad hand befaler, det er at sige, vi maa indsee den Sammenhæng, hans Bud og Befalinger have med vores Lyksalighed. See, dette er den store Nytte, den moraliske Philosophie og den naturlige Lovkyndighed har i henseende til Dyden! Den forestiller os Guds Bud som faderlige og kiærlige Formaning, den fører os til at ære Gud og at elske hans Befalinger. Men dette allene er endnu ikke nok.

Naar man betragter den Styrke, som sandsellige Affecter og Forestillinger have hos et Menneske, følgerlig ogsaa den store Grad af Oplysning, der behøves til at imodstaae og overvinde disse stærke Modstandere: Hvem der betragter ydermeere, hvor stort og vidtløstigt et Arbeide det er, endog for de allerskarpfindigste, at erhverve sig en fuldkommen Overbeviisning om alle deres Pligter: Vores Leve-Tid er saa got som borte, førend vi bringe det saa vidt: Betragte vi ogsaa de store Vanskeligheder, der møde os i de moraliske Lærdommens Udøvelse, og som tildeels beroe paa vores endelige og indskrænkede Kundskab. Vores Indsigt tabes med Ti-

den. Det som for nogen Tid siden blev erkiendt for en uimodsigelig Sandhed, det ansees nu ikke længere derfor. De Grunde, hvorpaa en Sandhed er bygget, forfalde med Tiden, en ulykkelig Forglemmelse gjør dem til intet.

Nu har et Menneske med af sin Flid udstuderet et System at leve efter; men strax derefter fremstiller sig en sandfelig Forestilling, en Affect og Begjærighed, som river Cirklerne af Lave, og ofte gandske nedriver den heele Bygning. Den (siger jeg) som legger alt dette sammen, hand er i Stand for at indsee Forstandens naturlige Uformuenhed i at regiere Villien. Hand erkiender ogsaa, hvor ulyksalige vi Mennesker maatte være, om vi uden at Hielp af Naade vare blevne overladte til os selv og vore naturlige Kræfter allene.

Endnu en Erindring. Jeg troer, denne samme Regel kand vejlede os til nogenledes at indsee, hvad det er for en naturlig Mangel, der skal erstattes ved Naaden. Det er ikke om nye Sandheder at gjøre, men at gjøre Sandhederne levende, at give Sandhed den Kraft og Indtryk, at den kand indtage et Menneskes Villie. Jeg paaستاaer aldeles ikke, tydeligen at kunde forklare, hvorledes dette gaaer til, naar Guds Ord og Aand arbejder i et Menneskes Hierte. Den nyere Stridighed: hvorledes Guds Ord virker hos et Menneske enten paa en physisk eller moralisk Naade? lader jeg staae ved sit Værd. Jeg nægter heller ikke, at jo denne Virkning (saavit vi kunde begribe samme i Overeensstemmelse med vores Villies Natur) maa skee ved Motiver. Ikke desto mindre holder jeg det for en højvigtig og uimodsigelig Sandhed, at den Hielp af Naaden, et Menneske efter sin Natur fornemmelig behøver, bestaaer i Motivernes Styrke og Virkningskraft. En kand naturligtvis være overbeviist om Guds Ords Sandheder, om Fornødenhed af Dyd og Gudsfrøgt til at opnaae en rettskaffen Lykksalighed. Men dette er endnu ikke nok. Denne Kundskab skal gøres levende. Jeg troer ikke, at mange Christne skulle gjøre den bekiendte Skottiske Mathematico Johan Craig denne

denne Sandhed disputerlig, hvilken hand (*) vidtloftig søger at bevise, nemlig: at den rette indvortes Værd af den af Christo forjættede Fornøjelse virkelig er uendelig større, end al nærværende Livs Fornøjelse. (**) Jeg troer, siger jeg, at denne Sandhed skal finde Bifald hos mange, omendskont de ikke indsee den paa Grund af et saa mathematisk Beviis, som den skarpsindige Johan Craig.

Men hvor klar en Indsigt et Menneske ogsaa har herudi, saa staaer dog endnu dette store tilbage: At give denne samt andre vigtige Sandheder Liv og Kraft, for at faae dem ind i Hjertet. Men som mine Tanker saaledes føre mig bort uden for Grændserne af Philosophien, maa jeg herved blive staaende.

§. XII.

Jeg føres omfærd hen til de yderste Grændser af denne mindste Afhandling. Hvad som staaer tilbage, er endnu at lægge noget til, angaaende denne Lærdoms Digtighed, og med saa Ord at vise, at det visselig er Umagen værd i denne Materie at undersøge den rette Sandhed, og at fastsætte en vis og fast Grund-Regel; og at det aldeles ikke er lige meget, hvad her sættes, men at det er at gjøre om en Grund-Sandhed for de vigtigste Hoved-Lærdomme i Sæde-Læren, Naturens Ret og Stats-Konsten.

At eftersøge de gode og onde Ting's Natur, det er at betragte Verden paa den Side, hvor den vender sig imod os; og at kende vores Villie i henseende til Ont og Got, det er at vide den Sammenhæng og Forening, vi staae udi med Verden og med

X 2

Lin

(*) I sine Principiis Mathematicis Theologiae Christianae, hvilken rare Piece Mag. Joh. Daniel Titius til Leipzig har ladet oplegge paa nye 1755. Parte II. Cap. III. seqv.

(**) Den tilførn anførte Svenske Greve Gustavus Bonde har mathematice villet bevise det samme i en Disputat holden i Tubingen 1703. under Titel af Staterna Universalis, pag. 63. seqv.

Tingene i Verden. Vores Villie har tvende Kræfter, Begjær-
lighed og Afsky: Ved disse tvende Kræfter bliver det Onde og Go-
de i Verden til vores eget og som en Deel af os: Og som alle mo-
raliske Stjerner berode af vores Villie og dens Tilbøjeligheder;
De ere i Sjælen det samme, som Bevægelses Kræfterne i Legemet;
Saa er det og paa denne Grundvold at al vores Lyksalighed
og Ulyksalighed beroder.

Det er en afgjort Sag, at der behøves til en fuldkommen
Kundskab om en virkende Ting ogsaa at viide dens Kræfter, og,
saavidt ske kand, at viide at udmaale samme. Det er derfor ikke
nok at viide, at og hvad der er Ont og Got, men vi maa tillige vi-
de, hvorvidt og hvor meget det Gode og Onde formaaer hos os.
Vi maa have ret lært at tage Maal af os selv. Det er visselig li-
gesaa betydelig en Sag, i den Videnskab angaaende vores Sjæl,
som i Henseende til Legemet, at viide Virke - Kræfternes Stør-
relse. Kand vel ogsaa nogen siges at have en tydelig og fuldkom-
men Kundskab om en Machine, naar hand intet veed, hvad det er
for Stul, der sætte hende i Bevægelse, og hvor stærkt samme
bevæge sig?

Det er visselig og bliver en vigtig Grund-Sandhed, at Frygt
for Ont og Lyst til Got ere to Hoved-Affecter hos et Menneske,
begge lige naturlige, og i henseende til denne Verden lige fornødene
til Skaberens Nyemaal at opnaae, og et Menneskes Lyksalighed
at befordre. Begge Affecter maa derfor ogsaa være lige kraf-
tige og mægtige hos et Menneske. Frygt for Ont maa røre og ind-
tage vores Villie lige saa vel og lige saa meget, som Lyst til Got.
Thi uden Rørelse af Ont er ingen Frygt, og uden Frygt kand
intet Menneske eller menneskeligt Selskab bestaae.

Frygt er en Rod og Kilde til det meeste Gode i Verden. Det er ved Frygt vi faae vores første moraliske Skikkelse: Ved Frygt fornemmelig vi dannes fra ufornuftige Børn til fornuftige Mennesker. Ved Frygt har den viise Skabere sat som Bold og Gierde for os. Som vores naturlige Omsorg for os selv er bygged paa den Frygt, vi have for Ont, saa er og denne Frygt en Hoved - Stykke for alle Pligter imod os selv, saavelsom andre.

Borgerlige Selskaber, Love, Ret og Rettergang ere alle Børn af denne Moder. Ved Frygt er det en Regent har sit Rige bunden ved sin Haand. Hvorfore at borttage Frygt, eller at betage den sin Kraft, er at overskiære det stærkeste Baaud, hvormed alt Menneskelig Selskab holdes ved lige.

Hvor vigtig en Lærdom er ikke denne i Stats - Konsten? for en Regent og Lovgivere er det visselig en Hoved - Sag, nøye at kiende sine Undersaatter, og vel at have udstuderet saavel et Menneskes almindelige Natur og Besskaffenhed, hvad det er, som regierer dem, Begierlighed eller Afsky, Haab eller Frygt; som sit eget Folkes besynderlige Character, Sindelag, og Tilbøieligheder. Af denne Kilde bør alle Love og al Stats - Konst have deres første Udspring.

At bliide, hvad Frygt for Ont formaaer hos Undersaatter, det er for en Regent at kiende sin egen Magt, det er at kiende Styrken af det Baaud, hvormed de Onde holdes i Awe, og det heele Borgerlige Selskab holdes ved lige.

Lovgivnings Konsten beroer fornemmelig paa denne Kundskab. Det er jo en Hoved - Egenskab ved alle Love, at samme ere Menneskelige og Naturlige, det er at sige, at de passe sig paa

Mennesker saaledes, som de virkelig ere, og indrettes overeensstemmende med vores Natur; At en Lovgivere ikke forbinder sine Undersaatter til noget imod deres Natur, eller over deres Kræfter, at hand tværtimod veed at benytte sig ret af Menneskenes almindelige Sinds Beskaffenhed og naturlige Tilbøneligheder, for at opnaae sit Øhemaal. Saaledes, for Exempel, veed en fornuftig Lovgivere, i det hand seer at Begjærtilighed efter Være er det store Hiul hos et Menneske, at bruge Værdighed som en Stykke for sine Love; hand veed at afblide de Gjerninger, der stride imod Staten, som skammelige og uanstændige. Hand seer, at som oftest er det et indbildt Gode, en Lyst, en egen-Nytte, der fører Folk til Ont; hand veed derfor ogsaa at indrette Lovene saaledes, at ingen lettelig kommer til at nyde den Fordeel, hand søger ved at gjøre Ont. Hand veed, at Straffe ikke ere tilstrækkelige Middeler til at holde onde Folk fra Lovens Overtrædelse, dersom ikke det Onde, som Straffen indbefatter, overgaaer den indbildte Fordeel, der søges ved at handle imod Loven; hand holder derfor Ont og Got imod hinanden, for at afvæie det eene efter det andet. Saa stor en Menneske-Kundskab udfordres der af en Lovgivere!

Sid aldrig nogen Regent maatte falde paa Bayles Meening: At Ont intet skulle formaae hos et Menneske! Er der nogen farlig Rietterie til for en Stat og den almindelige Sikkerhed, er det visselig denne. En Lærdom, som vil tage Scepteret fra Regentere, som ville betage Lovene deres Kraft og Retterne deres Myndighed. En Lærdom, som vil rive Gierdet ned for den almindelige Sikkerhed, som, imod at spare Stokhuuse og Fængsler, ville overgive os onde Mennesker

nesker til Rov og Bytte! En Lærdom, der ville føre os tilbage til den naturlige Stand, det er at sige, til en bestandig Krigs- Stand, hvor Retten leveres dem i Hænde, der meest formaae! Ja det var at ønske, at denne Kundskab maatte strække sig ikke allene til Lovgivere, men endogsaa til Dommere og Rettens Handthævere. Hvilken en herlig Republikve, hvor ingen Dom blev affagt, uden af saadanne Folk, som vel forstaae sig paa Ont og Got, og ere retskaffene Menneske- Kiendere? Hvilken en Forandring ville det give ved Criminelles Retter, hvilken en Sikkerhed ville det være for den Uskyldiges Liv, Ære og Belsærd, naar al Slump og Hændelse kom til at høre op ved Retterne? Naar et uhyksaligt Menneske kunde have den Tillid til sine Dommere, at de ikke allene ansaae de udbortes Omstændigheder af en Sierning, men at de tillige indsaae den første Rod og Kilde til Menneskelige Sierninger?

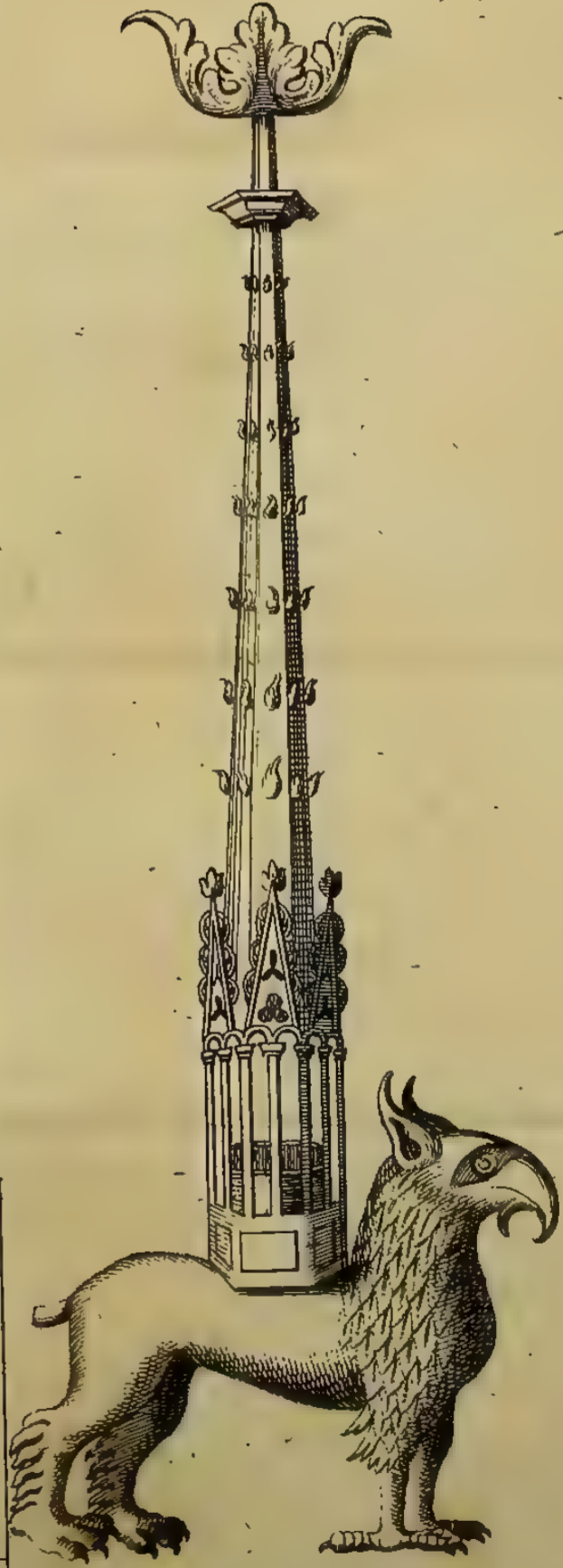
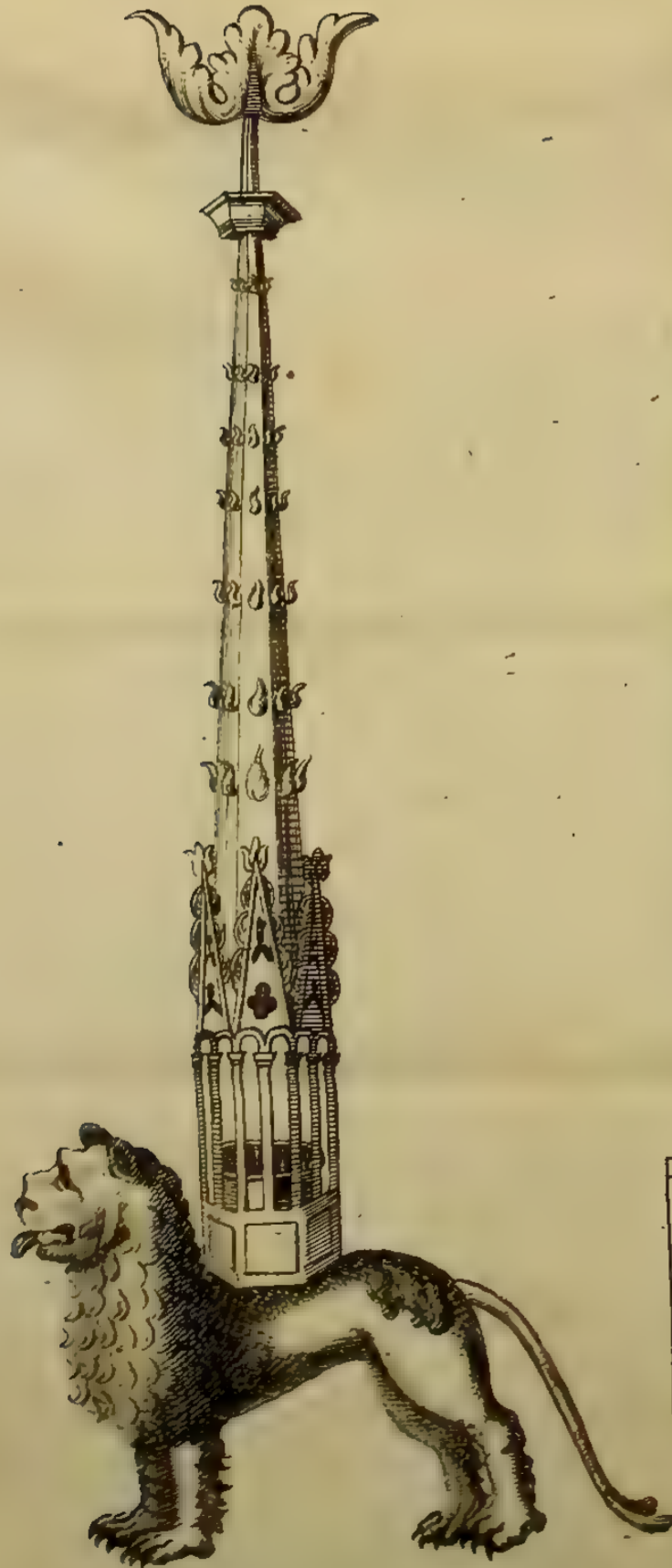
Lad os derfor tage Verden, saadan som den er, be- blandet med Ont og Got, og os selv, saaledes som vores Natur fører det med sig, skabte saavel med Afskye for Ont, som med Begjærlighed til Got! Denne Forening imellem Ont og Got, imellem Begjærlighed til Got og Afskye for Ont, er et u-opløseligt Baand, som Gud og Naturen selv har knyttet. Ingen af Deelene ville vi derfor sætte til Side, men begge Deele ville vi stræbe at bruge til GUDS Æres Befor- dring.

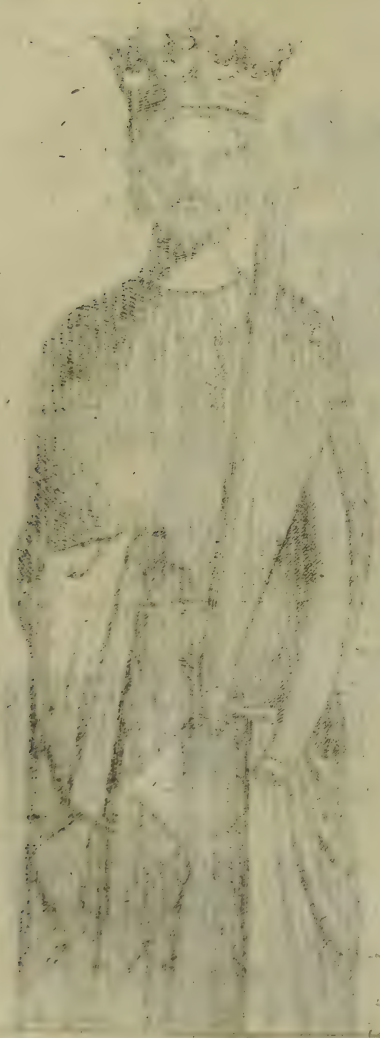
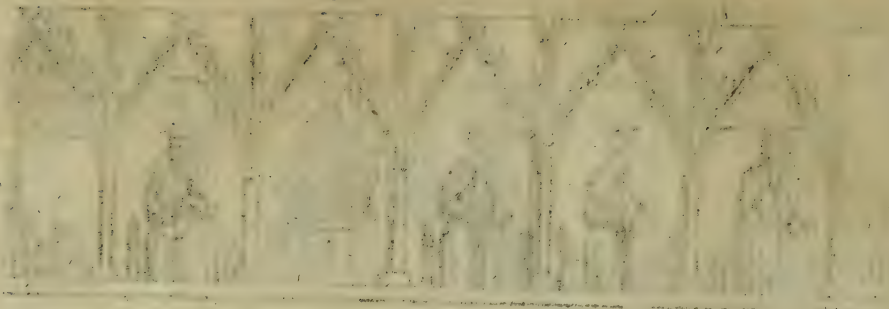
Vi leve nu i en Verden, hvor Ont og Got ere samlede, og hænge sammen som i en Kiæde, men denne Sammenhæng er ikke evig. Det vil skee, naar den Kiæde af nærværende Ting

Ting bliver opløst, og denne Verden faaer en nye Skikkelse, at det Onde og Gode bliver adskilt, og ligesom deeler sig til tvende Sider.

Maatte vi imidlertid være saa lykkelige, saavel at lære at kiende baade det Onde og Gode, at vi aldrig lade os bedrage med Ont for Got, eller Got for Ont! Maatte Enden paa alle Ting blive god! Maatte alt vores Onde omsider tabes i det Gode! Vare vi saa lykkelige, at den sidste Linie af vores Liv maatte føre os hen til det Dyemaal, vi ere skabte til!

A. G. C.

S p l y s n i n g,

Angaaende Dronning Euphemias af Danmark
Herkomst, som har været Kong Christopher
den Andens Gemal.

§. I

 Dersom den midlere Tids Historie-Skrivere havde ikke allerede for længe siden opvakt en almindelig og billig Misforneyelse imod sig, ved deres taabelige Bane, at opholde sig, indtil Bæmmelse, ved Eventyrer og ubetydelige Ting, og derimod at forbigaae eller og ufuldstændigen at anføre de vigtigste Omstændigheder af Historien; saa skulde man neppe forestille sig, at det er endnu ikke lidet tvilagtigt, af hvilket Huus den Danske Dronning Euphemia er født, som var Kong Christopher den Andens Gemal og Moder til den store og Statskloge Kong Valdemar Atterdag. Ved den Bendzelske Udgivelse af Vastovii Vite Aquilonia findes et Slægt-Register over de Christne Konger i Danmark, som endes med Kong Christian den III. (I), hvilket giver hende ud for en Datter af Grev Bert

De adskillige og ugrundede Meeninger om Dronning Euphemia af Danmark hender Herkomst.

V

i Hol.

(1) Genealogia Regum & Principum Christianorum in Dania, ab Erico Benzelio filio ex cod. msc. De la Gardiano depromta & Annotationibus suis in Vastovii Vitem Aquiloniam p. 78. 79. subijuncta. Ibi p. 79. Christopherus septimus Erii frater. [Uxor ejus] Euphemia filia Gerhardi comitis Holstatiæ.

See den
næst sidste
Afhandl.
i denne
Deel.

i Holsteen. Men saavel Autor for denne Efterretning, som og de udlændiske Slægt-Beskrivere (2), der tillegge Kong Christopher en Elisabeth, Hertug Ottes Datter af Sachsen, formænge den samme aabenbarligen med hans Søn og Med-Regent Kong Erik, hvilken (som herefter i Besynderlighed skal vitnes) lod sig kort for sin Død vie til Elisabeth, Hertug Johan den II. af Neder-Sachsen hans Enke og Søster til Grev Bert den Store i Holsteen. Lyschander (3) gør Kong Christophers Gemal til en Fyrstinde af Estland, og foralemler saaledes, at hun er først bleven det ved hendes Egteskab. Hans Bildfarelse grunder sig usenbarligen paa et Sted i Hamsforts Serie Episcoporum Ottoniensium (4), hvor, i stedet for det urigtige Estonica, maars læses Euphemia, som den høye Person's usridige Navn, hvis Herkomst her spørges om (5). Hvittfeld (6), Pontanus (7) og Meursius (8) meene at ramme det bedre, naar de give Dronning Euphemias Fader ud for en Marg-Greve af Brandenburg af den Ascaniske Stamme. Imidlertid fordrifte de sig ikke til at næv-

(2) G. E. Hennings Theatr. Geneal. in II. & III. regni in IV. monarchia parte altera p. 171. Anton. Albizius in Princip. Christianor. Stemmat. fol. XX. Georg Lohmeier i hans historische und Genealogische Erläuterung der Europäischen Reiche, XX Stamme-Table.

(3) Lyschanders Danske Kongers Select-Bog Lib. VI. Part. II p. 238.

(4) Corn. ab Hamsfort. Ser. Episcop. Otton. i det IX Stykke af det Danske Bibliothek p. 414. Eodem anno [1330] VII. Kal. August. moritur Estonica, Regis Christophori conjux, sepulta Soræ.

(5) Tabula Cisterciensium Sorana à Wielandio edita p. 30. In Presbyterio vero ad sinistram Domini Absolonis Archiepiscopi in tumulo illo cupreo jacet illustrissimus Princeps Dominus Christoferus cum uxore sua Domina Euphemia Regina, cum filio suo Domino Erico electo in Regem &c.

(6) Hvittfeld p. 413. 461. ed. in fol.

(7) Pontan. p. 356. 451.

(8) Meurs. Hist. Dan. post. excess. Valdem. I. Lib. II. p. 74. [col. 95. ed. Lamii].

nærne ham, hvoraf man seer, hvor visse de vare paa deres Meenings Rigtighed. Man kand og virkeligen ikke anse- re noget betydeligt af Historien til at stadfæste denne Mee- ning, men allermindst beviise deraf, at vores Euphemia, som Hübner i hans 84de og 174de Tabelle, og andre med ham, gandske tvært imod Tiid-Regningen, foregive, har været en Datter af Marg. Greve Johan den IIIe af Brandenburg. Og hvorfor skulde Hr. Gebhardi, hvis Aquilonales Mar- chiones Electores Brandeburgici documentorum autori- tate asserti give os den beste og grundigste Efterretning om de gamle brandenborgske Marg. Grevers og Churfyrsters Slægt-Register, have udeladt Kong Christopher den An- dens foregivne Gemal i hans VI^{te} Stamme-Table, der- som hand havde fundet nogen Troværdighed i hendes Brandenburg. Afskaniske Herkomst? Med saadan Mørk- hed er endnu paa denne Tiid en Dronnings Oprindelse paa alle Sider omgivet, hvis Leve-Tiid er ikke saa aldeles langt fra vores. Skulde man da ikke beviise Elskerne af Fædernelandets Historie en behagelig Tjeneste dermed, at man umagede sig for at udfinde denne Fyrstindes egentlige Herkomst paa en tilforladelig Maade, og saaledes at op- fylde den eneste Mangel, som var endnu blevet til overs i vore Dronningers gandske Følge fra Kong Svend Estrit- sens Tider af?

§. II.

Den nærmeste Anledning til at komme her i paa den rette Ven giver os Kong Christopher den II^{dens} og hans Gemals og Børns Grav-Minde af et slags Erk i Sorøe Kirke. Vel finder man der ikke noget Spor af denne Kon- gelige Begravelse paa det Sted, hvor den i Begyndelsen

Levningerne af hendes Grav Sted i Sorøe Kir- ke, der viise, at hun har haft en Grif

til hendes Stamme: har været at see (9). Imidlertid har dog Morten Peder-
 Baaben, søn, Abbed i Sorø, og derefter Sogne-Præst til Dom-
 bringe os al Kirken i Roskilde (10), bevaret os den endnu i hans Tid
 lerede paa de foresundne, endskjønt, da Monumentet en Gang blev op-
 Løstet, noget beskadigede Grav-Skrift, saa vidt hand har
 søge hendes kundet læse deraf, og i den Skikkelse, som jeg her fremleg-
 rette Her- ger den (11).
 komst i det
 Pommerste
 Huus.

Stemmæte dignos, corde benignos, reqve
 potentes.

Regia Reges, hæc tenet ædes morte ruentes.

His decorus - - - - -

Qvi Regno fuit heu proprio sine crimine
 pulsus

Alter ERICUS positus, Rex hic est filius -

- - - cum matre pia, sua cui sociatur

Progenies: vtinam requies sibi contribuatur

Victor clarus, sensu gnarus frater ERICI

Rex tumulum Patris - - - - -

- - - istum vult & Christum quomodo ve-
 nerari.

Dg

(9) In Presbyterio ad sinistram Absolonis Archiepiscopi. See sørhen den 5te An-
 mærkning.

(10) Biscop Absolons og Her Esbern Snaris Herrekønst og adelige Etamme ic.
 Sammensereffuen met sid aff Morten Pederson, den 50 Abbat i Sore Closter ic.
 og nu Sogneprest til Roskilde Domkirke, Anno Domini 1572. Er tillagt i enden
 de Forsters og Forstunders ligs naffu, som ere i Sore begraaffne. De nogle
 Epitaphia og Graffschriffter som ere der funden ic. Prientet i Kiøbenhavn ic. 1589.
 fol. G. 4.

(11) Undtagen at man her i det fette Vers læser matre i Stedet for mater, og i det
 ottende gnarus i Stedet for det uforstaaelige guaris.

Og om end denne derforuden usuldstændige Grav-Skrift ikke gjør noget besynderligt til vores Nyemaal, saa kommer det os derimod desto bedre tilpas, at af Grav-Mindet selv ere overblevne nogle Stykker, som man først for kort Tid siden har borttaget bag fra Alteret, hvor de laae paa Gulvet ved den nordlige Side af Kirke-Muuren, og lagt dem under en Bælving i Sacristiet, paa et noget fra Jorden oprettet Træ-Fodstykke. Disse Levninger af Alderdommen, hvilke det her hos foyede Raaberstykke forestiller i deres egentlige Bestaaffenhed, dog ikke just i den Orden, som man nu har fundet for got at sætte dem i der paa Stedet, bestaae, som man seer, af Kong Christsophers, Dronning Euphemias og et af deres med hinanden avlede og hos dem hvillende Kongelige Børns (12) noget beskadedede Billeder, tillige med Afbildinger af en Løve eller Leopard og en Grif, af hvilke enhver haver en Pyramide paa Ryggen; og tvende Plader af ulige Længde og Breede, hvorpaa sees Konger, Prælater og andre Personer i adskillige Skikkelser; af hvilke Plader formodentligen den længste haver været sat paa een af Stenderne, og den anden paa een af Enderne af det over Jorden oprættede Monument, som nu ey meere er til. Grifsen, som sees iblant disse gamle Sitrater, har jeg strax, ved

V 3

første

(12) Uden Tvil en af de tvende Prinsesser Helvig og Agnes, som efter Tab. Sorana p. 30. og Morten Pederson c.l. hvile hos deres Kongelige Forældre, og i Grav-Skriften betegnes med disse Ord:

- - - - - sua cui sociatur

Progenies.

Kronen hvormed Barnet er ziiret, sigter vel til dets høye Byrd, ligesom det endnu i nyere Tider ikke har været usædvanligt, at tillegge Kongelige Prinsesser end og den Titel af fødte Dronninger. Ellers ere alle tre Billeder bag til gandske flade og ikke indrettede til at staae opreiste; til Beviis, at de i Begyndelsen have lagt oven paa Monumentet. Og da Hovederne ere temmeligen høvede for over, saa er det formodentlig, at der maae have været noact høyt, ligesom Hoved-Plader, under dem paa Pladen, som Monumentet var bedækket med. Deslige paa en Hoved-Plade hvillende Billeder finder man paa adskillige gamle Rig-Stene i Eccards Hist. geneal. Princ. Sax. sup. ad col. 77. 95. & 99.

første Dyekast, holdt for et Kiendetegn paa den Stamme, af hvilken Dronningen er kommen, og det som fuldkomneligen bestyrker mig i denne Meening, er den mærkværdige Omstændighed, at den Kappe, som omgiver hendes Billede, er verelviis besat med Løver eller Leopardter og Griffer; til et sikkert Tegn, at ligesom Leopardterne ere tagne af hendes Kongelige Gemals Vaaben, saa skal derimod Grifferne forestille hendes. Nu kand jeg vel ikke negte, at alle disse Griffer, den store ikke undtaget, som strax i Begyndelsen har opvakt min Agtsomhed, sees uden Vinger, og ere i Almindelighed noget uformeligen afbildede, saa at de have ingen fuldkommen Lighed med den Grif, som Hertugerne i Pommern og Herrerne til Rostok paa den Tid førte i deres Vaaben (13). Men som der imidlertid ikke kand gøres andet end en Grif af den tvedannede Vanskabning, som Raabberstykket saa ofte stiller os for Dyne, hvilken Grif har vel ikke en alt for regelmæssig Anseelse, men er og forfærdiget af en Haand, som var ikke dygtig til at gjøre noget Mester-Stykke; saa lader jeg mig ikke ved denne liden Scrupel afholde fra at paastaae, at Dronning Euphemia, i Anledning af hendes brugte Vaaben, har været født af et af fornævnte tvende høye Huuse, og meest rimeligen af det Hertugelige Pommerste, da Kirchbergs meget omstændelige og allerede i Aaret 1378. skrevne Metlenborgske Krønike (14) ikke melder om noget Svogerkab imellem Kong Christopher og de Rostokske Herrer. Og denne Formodning skal, som jeg haaber, forvandles til en afgjort Sandhed, naar jeg noget nyere faaer under-

(13) Den Rostokske Grif sees af den ottende Raabber-Table i den IV Deel af Hr. Scheime-Raad von Westphalens Monum. ad. col. 1254. og at den Pommerste paa den Tid, saavel som endnu, har været hin gandske liig, seer jeg af tvende Segl, som ere bragte af Hertug Barnim den I. i Aarene 1266. 1267 og 1270, og af Hertug Bogislaw den IV. i de Aar 1280. og 1287.

(14) I det IVde Bind af Hr. Geh. Raad von Westphalens Monumentis.

undersøgt vores Euphemias Herkomst og Slægtskab, og
 andvist hende sit egentlige Sted i de Pommeriske Hertugers
 Slægt-Register.

§. III.

Kong Christopher den Andens rette Svoger. Fader har uden Tvivl ingen anden været end det Pommerisk-Volgastiske Huuses Stifter, Hertug Bogislaf den IV. Jeg er først kommet paa den Tanke, da jeg har forefundet følgende Sted hos Alberti Stadensis Forsætter (15): Cui (Regi Danorum Erico) successit frater ejus Dux Christoforus; qui ab eodem suo fratre pro sua perfidia & malitia diu expulsus a regno in Slavia apud socerum ejus Wartzlaum Ducem & apud alios Principes in magna mendicitate degebat. Sammenhængt udvæiser, at Historie. Skriveren med de Ord: apud socerum ejus Wartzlaum Ducem sigter til Kong Christopher, og alt saa her, ligesom hand og gjør paa andre Steder (16), og som det i Almindelighed er aldeles ikke usædvanligt hos den midlere Tiids Stribentere, allene sætter ejus for suum. Kong Christopher har alt-saa allerede i hans Broders Kong Eriks Tiid været be-svogret med den Volgastiske Hertug Bartislaf den IV., og da Hertug Bartislaf var ikke, i henseende til hans Schlesiske Gemal, besvogret med det Kongel. Danske Huus, saa lader dette Svogerskab sig ikke med søye anderledes udtøde, end naar man holder for, at Kong Christopher, da Prins af Dannemark, har udvælt til Gemal en Pom-merisk-Volgastisk Prinsesse, nemlig, i følge af Tiid-Be-regningen, en Søster til meerbemeldte Hertug Bartislaf, og

Dg at hun virkelig har været en Datter af Hertugen af Volgast, Bogislaf den IV. bevæiser (1) et Sted i Fortsættelsen af Alb. Stad. efter hvilket denne Hertugs Son og Efterfølger Bartislaf IV. har været Kong Christophers Svoger.

(15) Cort. Alb. Stad. ad a. 1319. p. 85. 86.

(16) Id. ad a. 1298. p. 24. ibi. Invenit etiam ejus filium. i stedet for: invenit etiam suum filium; item ad a. 1315. p. 69. ibi. cum inelyta ejus Conjuge, i Stedet for: cum inelyta sua Conjuge.

og Datter af Hertug Bogislas den IV. og at følgeltgen det Ord Socer, som Chronisten bruger, har den samme Bemærkelse her, som hand tager det udi paa et andet Sted (17), hvor hand melder om Hertug Bartislafs Svo-gerfskab med Hertug Erik den I. af Sachsen-Lauenborg: *Ipsumqve Ducem (Ericum Saxonix) cum multis suis Vassallis ceperunt & captivatum tradiderunt socero suo Wartzlao Duci, cujus sororem antea in brevi duxerat in uxorem. Nec non ipse Wartislaus ipsum generum suum captivatum tradidit Woldemaro Marchioni.*

§. IV.

(2)
Et Haand-
Skrift af
1315, i hvilket
den da væren-
de Danske
Prins Chri-
stopher kalder
Hertug Bar-
tislaf sin Bro-
der.

Med denne Beviis Grund er vel Sagen endnu ikke gandske afgjort. Men den bliver og meget bestyrket ved en i Aaret 1315. af Christopher den Anden, som formodentlig Arving til den Danske Krone, til Hertug Bartislaf udgivet Forskrivning, hvilken vel fortjener at læses her i sit fulde Indhold, saaledes som den nu salige Hr. von Schwarz har indført den, efter Originallet, i sin Pommerst. Rygenske Læn-Historie (18): *Omnibus presens scriptum cernentibus Christophorus d. g. dux Hallandie & Samshoo. Salutem in Domino sempiternam. Notum facimus vniuersis, quod nos nostro fratri karissimo Dno. Wartzsclavo d. g. duci Sclauorum & Cassubie totis viribus astare debeamus, similiter & liberis suis si quos sibi Deus dederit sicut ei assistere ac cooperari & iuuare teneamur contra omnes qui in mundo sunt, fratre nostro karissimo domino*

(17) Id. ad a. 1316. p. 75.

(18) Schwarz Pomm. og Rüg. Læn-Hist. I Deel II Cap. p. 290. Anm. hvor der og gøres en Beskrivelse over det underhængende Segl, at det er serkantet og af brunt Bly, med de tre Danske over hinanden gaaende Leopardter og denne Omkrift:

Secretum Cristofori ducis Hallandie & Samsöo.

mino Erico Dei gratia Danorum Slauorumque rege excepto. Dampna eciam & iniurias ubicunque locorum in quantum poterimus ipsius volumus impedire & sue promotioni incedere toto posse. Insuper promittimus quod si dominum Wizsclauum principem Ruganorum absque filio herede legitimo mori contingat, & nos post (19) fratris nostri Domini Regis Dacie memorati coronam regni Dacie adepti fuerimus, debeamus & tenemur *dicto* Dno. Warzsclauo fratri nostro & suis filiis si quos habuerit legitimos concedere & dimittere perpetuo iure feudali omnes terras memorati principis ruganorum. Ipseque Dominus Warzsclauus teneatur & debeat nobis & nostris filiis, de eisdem terris, sibi taliter à nobis concessis, homagium facere & corone regni dacie seruire fideliter & deuote. In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus est appensum. Actum & datum Wulgast. anno Dni. M. CCC. XV. in die beatorum martirum Crispini & Crispiniani. Hertug Christopher kalder her Hertugen i Pommern tvende Gange sin Broder, og sigter dermed useynsbarligen til det Svogerskab hvormed de vare forbundne. Thi at hand skulde have betient sig af dette Navn som et blot Ere-Ord, er derfor aldeles ikke troeligt, efterdi det var paa den Tid endnu ikke ret kommet i Brug, end og iblant kronede Hoveder, at kalde hinanden Brødre i deres Haand-Skrifter og verlede Breve, uden Hensigt til et virkeligt Slægt eller Svogerskab; men, naar der var ingen saadan Forbindelse imellem dem, som kunde udkræve eller give Anledning til at bruge det Navn Broder, pleyede de alleeneste at kalde hinanden Blodsforvandre eller Venner (20).

3

§. V.

(19) Her fattes mortem.

(20) Derom er jeg blevet forfikkret af Leibnizes Codex Juris Gentium diplomaticus, og den store Rymerske Samling, hvilke jeg i denne Hensigt har giennembladet.

§. V.

(3)
Et Brev af
Kong Valde-
mar Atter-
dag, af Aar
1346. hvori
hand kalder
Hertug Bar-
ti. lafs tre
Sønner og
Efterføl ere
sine Fættre.

Endnu et gammelt Brev, som mærkeligen be-
sker min Meening, finder jeg hos Hr. von Schwartz. Det
lyder saaledes (21): Nos Woldemarus D. G. Danorum
Slavorumque Rex omnibus presens scriptum cernentibus
salutem in domino sempiternam. Noverint universi quod
nos *illastribus principibus nostris avunculis dilectis dominis Bu-
gislao Barnim & Wartislaf ducibus Stetinen.* presentibus pro-
mittimus & stamus pro omni dampno & expensis quas
una cum suis quos in nostrum duxerint servitium à pas-
sagio ubi naves intraverint usque dum ad partes nostri
regni & ad nos venerint & de nostro regno usque ad sua
propria redierint libere satisfaciendum integraliter & ex
toto. In cujus rei testimonium sigillum nostrum presen-
tibus duximus apponendum. Datum hafnis an. dn.
MCCCXL sexto tertia feria pasche. Hvorfra dette
nær Slægtskab har sin Oprindelse, i hvis Betragtning
Kong Valdemar Atterdag kalder Hertug Bartislaf den
IV. des tre Sønner og Efterfølgere sine Fættre, avunculos,
ligger strax tydeligen for Dyne, naar det sættes for ud,
at Dronning Euphemia, Kong Valdemars Moder, har
virkeligen været af det Volgastiske Huus, og en Datter
af Hertug Bogislaf den IV. Man see alleeneste denne
Slægtskabs. Forestilling:

Bogis.

bladet. Vel finder jeg hos Leibnitz Tom. I. p. 15. at allerede i Aaret 1232.
Kønsen Friderik den II. kalder Kongen i Frankrig Ludvig den IX. carissimum
Amicum & Fratrem. Men foruden dette eneste Exempel er mig i begge for-
ansorte Skrifter ikke forekommet noget videre, som, efter sin Tid. Alder, kunde
komme her i Betragtning.

(21) Schwartz Pomm. og Rüg. Læn-Historie 1 Deel II Cap. p. 378. Anm.

Bogislaw den IV. Hertug af Volgast.

Euphemia, Kong Christopher
den Anden i Danmark
hans Gemal.

Bartislaw den IV.
Hertug af Volgast.

|| ||
Valdemar Atterdag. Bogislaw V. Barnim IV. Bartislaw V.

Dette Kong Valdemars Slægtskab med de tre Fyrstelige Brødre af det Volgastiske Huus, som det sees her i sit Sammenhæng, giver tillige en ny Oplysning i den udi hans Historie forekommende Omstændighed, at hand i Aaret 1363, i Selskab med Hertug Bogislaw den VI i Pommern, er reyst til Cracau, og der, som en høy Gæst, har bivaanet Hertugens Datter Elisabets Brølups Fest, som af hendes Morfader Kong Casimir i Polen blev givet til Keyser Carl den IV. Dlugoffus (22) melder vel herved om et Forbandskab imellem Hertugen i Pommern og Kongen af Danmark, men gjør vrangeligen deraf et blot Svogerskab. Og omendstønt vor berømte Gram (23), hvis Forbedringer i Kong Valdemars Historie give en meget nøyagtig Forklaring om den gandske nys anførte Tildragelse, saavel i dette som i andre Stykker viger fra den Polke Historie-Skrivers urigtige Fortælling, og udtrykkelig melder, at Hertug Bogislaw har været en Fætter af Kong Valdemar, saa bestemmer hand dog ikke nøye deres egentlige Forbandskab, hvilken Man-

3 2

gel

(22) Jo. Dlugoff. Hist. Polon. Lib. IX. col. 1139. ibi: Sigismundus vero Daniz Rex, in Stolpensium Ducatum mari Oceano adueniens, cum Boguslao Duce Stolpensi affine suo, & Virgine Elisabeth noua nupta, Cracouiam in sumptibus & expensis Casimiri Poloniz Regis aduenit.

(23) Gram i det Kiøbenhavnske Selskabs Skrifter, IV. Deel 124 Side.

gel denne nærværende Afhandling alleene kand raade Bod paa, efter hvilken de vare kiødelige Sødskende-Born.

§. VI.

(4)
Den af Chri-
stopher, som
Arve-Prinz
af Danne-
mark, ved
hans anden
Undvigelse af
Kongeriget,
til Hertug
Bartislaf
tagne Til-
flugt, og med
ham indgaae-
de nye For-
bundsse.

Bed alle disse Grunde var allerede den Slutning noksom stadfæstet, at Dronning Euphemia har virkeligen været af det Pommerst-Volgastiske Huus, og en Datter af dets Stifter, Hertug Bogislaf den IV. Men for dog ikke at gaae noget forbi, som kand tiene til at bestyrke en Sag, om hvilken ingen Pommerst Stribent veed at sige noget, vil jeg endnu til Overflod korteligen viise, hvor nye adskillige Omstændigheder i de Tidens Historie træffe ind med min Meening. Den Tilflugt, som Christopher den II, da Arve-Prinz til Dannemark, og Hertug til Hal-land og Samsøe, strax tog til Hertug Bartislaf, da hand i Aaret 1315. var anden Gang blevet u-eenig med sin Broder Kong Erik Mendved; Det stærke, og en Arve-Foreening ikke ulige Forbund, som hand paa Crispini og Crispiniant Dag eller den 25 Octob. i samme Aar, i egen Person oprettede med ham i Volgast (24); Den Bistand, som hand derpaa, efter Hertug Bartislafs og hans Fætter Hertug Ottes af Stettin Exempel, gjorde Marg-Breve Baldemar af Brandenburg, med hvilken de havde foreenet sig imod Kong Erik (25), da hand i Aaret 1316 foretog en fiendtlig Landgang paa Fyen (26); er lutter Tildragelser, som have et tydeligt Sammenhæng med hans Gemals

(24) See det af Cont. Alb. Stad. i den II §. anførte Sted, og Hertug Christophers Haand-Skrift i den III §.

(25) Cont. Alb. Stad. ad a. 1315. p. 68. Freds Instrument af 1317. hos Pötter Samlung Mehl. Schrift. und Art. III Stykke. 14. og f. S.

(26) Cont. Append. ad Annal. Sialandor. ap. Du, de Westphalen Monum. T. I. col. 1391. Huissfeld. p. 390. Pontan. p. 417.

Gemals Herkomst af det Pommerst-Bolgastiske Huus. Vel har Hvitfeld (27) vildet anføre det foregibne Svogerskab imellem Hertug Christopher og det Marg-Grevelige-Brandenburgske Huus, som en Ursag, hvorfor Hertugen tog Deel i den Krig imellem Kong Erik og Marg-Greve Baldemar. Men hand skulde snarere faldet paa et af den Danske Arve-Prins med det Hertugelige Huus Pommern indgaaet Svogerskab, dersom han var forekommet noget i gamle Skrifter om Prinsens Ophold hos Hertug Wartislaf, og den Forening, ved hvilken de saa stærkt havde forbundet sig tilsaammen.

§. VII.

Der er endnu een herhid hørende Omstændighed, ⁽⁵⁾ De i Si-
hvilken, hvor ringe den end i Forstningen maatte synes, storien fore-
vil dog ikke findes ubetydelig. Hertug Bogislaf IV har kommende
haft Margaretha, Fyrst Bislaf den III. af Rugen hans Omstændig-
Datter til ægte (28), af hvilken (efterdi det er ikke troeligt, beder, af hvil-
at hand tilfor har været i Ægteskab med en Mechtilde af se det lader
det Brandenburgske Huus (29)) ham maa være født sig slutte, at
vores ^{den Rugenske} Margarethe,

3 3

vores

(27) Hvitfeld cit. p. 390.

(28) Testamentum Witzlai III. de a. 1302. i Gerdes Mekl. Schrift. und Urk. IX Samling p. 11. ibi. Item Domine Margarethe, dilecte filie mee, uxori domini Bugislai, duo bechoria mea argentea.

(29) Om hans Fader Barnim I. er det vigtigt, at hand har tredie Gang giftet sig med en Mechtilde af det Brandenburg-Mscaniske Huus, hvilken, efter Hr. Gebhardi Aquilonal. March. Tab. VI. ad p. 84. ejusque Assert. p. 160. har været en Datter af Marg-Greve Otto den III. eller Fromme, og, efter et gammelt Monument i Marie-Kirke, i gammel Stettin, hos Cramer i den Pomm. Kirkl. Krønike II Bog p. 74., er først død Dagen for Thomæ eller den 20-December 1316. Af denne Mechtilde have de Pommerke Historie Skrivere vrangeligen endnu gjort en anden, som skal have været Mara-Greve Johan den I. Datter, og Hertua Bogislaf den IV Gemal; hvilket i Særdeleshed lader sig see deraf, at de fortælle om den opdigtede Mechtilde, at hun i Mar 1280. har for-

Hertug Bogislas den IV af Volgast hans Gemal har virkelig været Dronning Euphemias Moder.

Euphemia. Og just dette bestrykes ikke lidet derved, at Fyrst Biskop, foruden bemeldte Margaretha, havde og iblant andre en Datter ved Navn Euphemia, som blev giftet med Haagen, Hertug og derefter Konge i Norge (30), og af hvilken, som en tiodelig Moster til vores Euphemia, denne, efter al Anseelse, (ligesom og hendes Sødfkende-Barn, en Datter af Biskop den IV. til Rygen, og den Svenske Printzes og udvalte Thronfølgers Magnus hans Brud (31)) har faaet sit Navn; at jeg ikke engang skal tale om, at ligeledes iblant Kong Christophers Døtre findes een Margaretha, der var giftet med Ludvig den Ældre, Churfyrste til Brandenburg (32), og som uden Tvil har i Daaben faaet dette Navn til Erindring af hendes Mormoder, den Rygenske Margaretha. Her fremstiller sig Sagens gandske Beskaffenhed:

Biskop

førligt hendes Gemal Hertug Bogislas med hendes Broder Marg. Greve Albert af Brandenburg; en Beretning der nødvendigen maae forstaaes om Hertugens Sti-moder, den da værende Enke: Hertuginde Mechtilde hvilken, som en Datter af Marg. Greve Otto den Fromme, virkelig var Marg. Greve Alberts Søster. Alt saa har denne foregionne Datter af Marg. Greve Johan den I, og Gemal til Hertug Bogislas den IV, udslætted i Hr. Gebhardis VI Stamme-Table.

(30) Testam. Witzlai III. i Serdes Mehl. Urk. IX Samling p. II. verb. Item domine Regine Norwegie, filie mee per dilecte, duas cratheras argenteas magnas, quas dedi [dedit] mihi Rex Suecie, & p. 13. Presentibus suprädicto Domino Haquino rege, & domino [domina] Eufemia Regina Norwegie.

(31) Udtog af den i Maret 1314 sluttede Tractat angaaende den Rygenske Printzesse Euphemias Erolovelse med den Svenske Printz Magnus hos Hvitsfeld p. 370. og Pontan. p. 410.

(32) Lit Ludovici. March, de a. 1333. verb. Ufer liewen Vrowen, Vr. Margareten der Margreuienen, vid. Script. Soc. Hafa. P. IV. p. 31. not. (c)

Bislaſ III. Fyrſte til Rygen.

Margaretha, Bogislaſ IV Hertug i Pommeren hans Gemal.	Bislaſ IV Fyrſte til Rygen	Euphemia, Haagen Konge i Norge hans Gemal.
---	----------------------------------	--

Euphemia, Chriſto-
pher II. Konge i
Dannemark hans
Gemal

Euphemia, trolo-
vet med Magnus,
Kong Birgers
Søn i Sverrig.

Havde begge dette Navn
eſter deres Moſter og
Fæſter, Dronningen i
Norge.

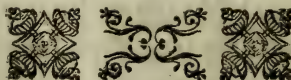
Margaretha, Ludvig
den ældre, Churfyr-
ſte til Brandenburg
hans Gemal.

Havde dette Navn af
hendes Mormoder Her-
tuginde Margaretha.

Hertil kommer endnu, at Fyrſt Bislaſ III. ſom ef-
ter foreſtaaende Slægt-Regiſter har været vores Euphe-
mias Morfader, har i ſit paa Johannis Evangeliftes Dag
eller den 27de Decemb. 1302. til Opſlo i Norge oprettede
Teſtamente betænkt Prins Chriſtopher, og eſtergivet ham
en eſter de Tidens Beſkaffenhed anſeelig Sield. De egent-
lige

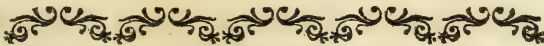
Ilge Ord ere (33): Item cum villa Seby in Seelandia cum omnibus suis pertinentiis obligata est mihi per Domicellum Christophorum pro sexcentis marcis argenti, ponderis Coloniensis, do lego hospitali Sancti Johannis in Anwartstog ducentas marcas argenti, ponderis ejusdem, de prefatis sexcentis marcis, & debet eadem villa Seby dicto hospitali esse obligata, donec memorate marce ducente erunt hospitali memorato integraliter exsolute, & postquam ex parte dicti domicelli prelibate ducende marce eidem hospitali sunt solute, *ego dictum domicellum Christoforam dimitto liberrime pro me & heredibus meis super quatringsentis marcis argenti residuis & quitum & penitus absolutum.* Vel er det neppe at formode, at Prins Christopher har allerede virkeligen været i Ægteskab med Fyrstens Datter. Datter paa den Tid da dette Testamente blev oprettet, efterdi Fyrsten vilde ellers, efter al Anseelse, kaldet ham: Genermeus, eller med et andet Forvandskabs-Navn. Men jeg seer ikke, at heraf flyder noget, som kand stride imod min Meening. Var end den Ægte-foreening, som her tales om, endnu ikke da fuldbyrdet, saa er det dog meget rimeligt, at den allerede har været aftalt, og at der i dette allerede fastsatte tilkommende Svogerskab maae søges efter Aarsagen, hvorved den gamle Fyrste, som Brudens Morfader, har været bevæget til at vilse sig saa gavmild imod den høye Brudgom i sin sidste Villie.

(33) Testamentum Wiglai III. p. 11. 12.

Beskrivelse

Over det, i Island, den 11 Sept. 1755. paakomne
Jordstjælv, og den derpaa, den 17de Octobr. samme Aar,
fulgte Jlds-Udbrydelse af den forbrændte Bierg-Kløfte-Kat-
legiaa udi Is-Bierget Myrdals-Jökul; efter de sammesteds
observerende Studenteres indsendte
Beretninger.

Den 11 September, da bemældte Observatores laae un-
der Tælt, nær ved den Gaard Høfde udi Skag-
* * * * * gefjords-Syssel, Norden paa Landet, mærkedes først,
om Formiddagen Klokken 8, en temmelig stærk Bevægelse, hvorved
Jorden 5 eller 6 gange skød sig frem og tilbage, dog uden at gaae
nogensteds af Lave. Kort derpaa, da Klokken var henimod 9, yttre-
de sig atter en Bevægelse, med foregaaende suusende Lyd eller
Hvidslen i Luften, som, i Henseende til Hæftigheden og Tidens
Længde, langt overgik, baade den første, og alle de paafølgende:
Denne begyndte først med stærke, dog tillige noget langsomme, Hæ-
velser i Jorden, hvilke, efter et Par Minuter, bleve forvandlede til
en hæftig Rystelse, hvorved Jordskorpen bølgeviis blev opløstet,
saa at Tættet ligesom hoppede op og ned: En Mængde store Steen-
Dynger nedstyrtede i det samme strømmeviis, fra de allevegne
Na omlig.

omliggende Fjelde, med en forstrækkelig Bulder og Knagen, samt tyk Røg, der skulede Bierge-Toppene, saa man ikke ret kunde see hvad der gik for sig, men var dog intet andet, end et fiint og hvidagtigt Støv, som opstigede fra de tilsammen stodende Klipper, Gruus, og Steene: En, paa dette Sted, lidet fra det faste Land beliggende De, Malinøe kaldet, som rundt omkring bestaaer af meget høye og steile Klipper, og Sandsteen-Bierge, samt en ligedannet Halv-De, Thorder-Høfde, en Fierding Vens derfra, tabte store Berg-Stykker; dog raammede sigt i Særdeleshed 2de spidse Klipper, sædvanlig kaldte Hrutar eller Bøddere, som fra Arilds-Tid have staaet Norden paa Halv-Den, noget høiere end det øvrige Bierg, af hvilke den eene reent faldt ned, og den anden revnede, saa at den er nær ved at falde; Ikke at tale om andre Bierg-Stykker, hvilke her, ved nærmere Eftersyn, befandtes at være udfaldne paa 3 adskillige Steder, samt, udi den faste Klippe, en Riste, 5 Favne dyb, og oven til 1 Fod breed: De klipperige og steile Strand-Bredder, Kietubiørg kaldte, som ligge strax Østen for det Forbjerg Skagen, der adskiller Skagefiords-og Huunevands-Syssel, henimod 8 Mile fra Høfde, gave en forstrækkelig Røg fra sig, just som Steen-Stredet skeede fra de andre nærliggende Fjelde; hvoraf rimelig formodes, at og de have havt samme Skæbne, og at de, til en stor Deel, maae være enten revnede eller udfaldne. Denne Rystelse varede 10 Minuter.

Samme Dag, som var den 11te Septembr. fornant man elerst alt 9 Gange til Jordstjælv; den 12te 5 Gange, nemlig: Klokk. 7 og 10 Formiddag, samt 2. 3. og 11. Eftermiddag; Den 13de 4 Gange, Klokken 8 og 9 Formiddag, men 10 og 11 Eftermiddag; Den 14de 1 Gang, Klokken 10 Formiddag; Den 15de 2 Gange, Klokken 2 og 3 Eftermiddag, noget stærkere end sædvanligt; Den 16de 1 Gang, Kl. 11. Formiddag; og endelig den 24de 1 Gang, Klokken 11. Formiddag, da Observatores opholdte dem paa den Prøstegaard Hrafnegil i Desfjorden: Dog varede disse Jordstjælve neppe 1 Minut ad gangen, og bestoede ikkun udi 3 til 4 svage Stød; eet eeneste undtaget, som skeede den 12te, og holdt ved i 3 Minuter.

Længere borte gjorde den første Dags Jordstælv ulige Virkninger, dog som oftest i den Orden, at det allerførst og stærkest har angrebet de yderste Hukke, Næs, og Forbjerg, men derimod tilsidt og allermindst rørt de inderste Fjeldbøygder og Dale. Thingøes-Syssel maatte derfor lide meest herved: thi der bleve, paa Tjør-Næsset, 8, paa Slatø, 4, og kort herfra paa det faste Land, 3 Bøndergaardte aldeeles omkastede, samt nogle Fisker-Huuse beskadigede.

Præsten til Siglefjord, hvilken just den samme Formiddag som Jordstælvet paakom, seylede med en Baad midt inde paa Fiorden, der paa begge Sider er omgivet med høje og steile Fjelde, berettede, at han først havde hørt en Lyd, som af en stærk Hvirvelvind, og strax derpaa mærket, at Baaden ligesom standsede og blev paa begge Sider klemt og slidt af Bølgerne; da hand i det samme fik at see Regen, og hørde Steen-Skredet yderst paa Næssene, hvilket i en hast tog til, og forflyttede sig efter Haanden alt længere op ad det faste Land, lige ind til de Fjelde, som ligge tværs for den inderste Ende af Fiorden. Endeel Fiskere paa disse Steder stode og højest Fare for, at Baadene skulde blive, nu slidte, nu klemte i Stykker, formedelt Svøens forvirrede Bevægelse.

I øvrigt anføres det som noget særdeeles mærkværdigt, at man ved Begyndelsen af dette Jordstælv, bestandig havde stille og varmt Væjr heele 14 Dage efter hinanden, hvilket paa denne Tid af Aaret er meget usædvanligt; Samme Land altsaa tillige paa en vis Maade tiene til at stadfæste den Fortælling, som alle gamle Folk i Island baade selv eenstemmig antage og udgive for en Sandhed, at nemlig Jordstælv altid har medbragt en tyk Luft og et besynderlig mildt og godt Væjr.

At ellers dette Jordstælv i sær yttrede sin Virkning paa de yderste Bynter og Næs, førend i de Fjelde, som ligge høiere oppe i Landet, gav Anledning til at slutte: at den underjordiske Bevægelse, fra det Sted, hvor Jordstælvet har havt sin første Oprindelse,

delse, som ventelig har været mod Osten eller Syd-Ost, maa have taget Søe-Veyen Nord ad Osten omkring Land-Kanten, hvorfor og samme Bevægelse nødvendig maatte trænge sig igiennem de yderste Næs og Forbjerg, førend den kunde komme længere ind til eller igiennem det øvrige faste Land. Man blev endnu ydermeere bestyrket i denne Tanke, ved den forunderlige Støv-Taage, af Indbyggernes Mistur kaldet, hvilken strax den 18de om Formiddagen Klofken 10 begyndte at lade sig til Synne: thi denne trækkede ligeledes op fra Osten, først over Søen; hvorfra den siden drev alt videre frem mod Vesten langs Strand-Kanten, og udbreedde sig i saadan en Hast over alle Fiorde, at den allerede inden Osten stod ligemed de høieste Bjerge-Toppe; Den havde desuden en bleegagtig rød Farve, og førde med sig et meget fint dog skarpt Støv, som man kunde fornemme paa Dyne og Ansiget. Vel falder sig Støv-Taage undertiden i Island; dog ikkun naar det blæser overmaade stærkt: Denne gang tværtimod var Luften saa reen, at man, paa de høye Fielde, oven over Taagen, kunde see den klare Himmel, og saa stille, at man endog der ikke kunde fornemme til nogen synderlig Blæst; hvoraf man da videre formodede, at denne Støv-Taage maatte være forarsaget, enten ved et Jordskælve, eller nogen deraf flydende Omvæltelse; og det saa meget desto vissere, som man har erfaret, at Jordbrand og Støv-Taage her i Landet gierne pleye at følge paa stærke og idelige Jordskælve.

Udgangen viiste og at saadan Formodning ikke var uden Grund, men at disse Jordskælve meget meere vare at ansee som naturlige Forvarfeler for den kort derpaa opkomne underjordiske Jlds-Udbrydelse; ved hvilken dette i Særdeleshed er mærkværdigt, at de med samme umiddelbar foreenede Jordskælves første Directions-Pinte er gaaet imod Norden til Osten lige til Skialfanda-Fiord, uden at røre det Bierg Krabla eller dets Omkreds, som brændte omtrent for 30 Aar siden, hvilke Steder dog ikkun ligge 4 Danske Meile Osten for bemældte Pinte; da samme Jordskælve derimod have sat heele Nord-Landet Vesten for i Bevægelse, hvilket maaskee tillige er et Tegnetil, at Landets Grundvolde paa dette sidste Sted maa være meere bevægelige.

Jlds-Udbrydelsen selv opkom af en Isbjerg-Kløfte, Katlegiaa kaldet, hvilken vel adskillige gange før, især 1625, 1660, og 1721 er udbrudt med Jld og Vand-Flod, men synes dog denne Gang at have forarsaget nok saa stor Udeleggelse som nogenstunde tilforn. Den ligger i Vester-Parten af Skastefields-Syssel, 12 Miile lige frem mod Osten fra Hekla, udi et Isbjerg, som i vore Tider er bekiendt, under Navn af Myrdals-Jökul, hvilket har paa sin Vester-Side, i samme Strækning, Vefields-Jökul, og paa sin Øster-Side Oræse-Jökul, 2de Isbierge, som begge tilforn have sprudet Jld; Endelig er samme ligeledes mod Norden indsluttet med den Ræde af vidtloftige Fjelde og Isbierge, der gaaer midt igiennem Landet, og strækker sig lige til Nordlandets Grændser. Naar nu alt dette betragtes, vil det vel ikke falde forunderligt, at bemældte Isbjerg denne Gang har udstødt en saa forstrækkelig Mængde Vand, og saa megen Jld og Aske, over den største Deel af Landet, ja langt ud paa Havet imod Syd-Ost lige ud til Færøe; allerhelst da dette støder sammen med saa mange andre store Is-Bierge, har tilligemed dem hvilet i saa mange Aar, og er, naturligviis at slutte, imidlertid idelig blevet forsynet med nye Materier.

Besunderligt er det, at man, 1755. om Sommeren, førend Jlden udbrød, endnu ikke fornåm det mindste til nogen usædvanlig Bevægelse udi Myrdals-Jökelen selv; uden dette maaskee skulde regnes derhen, at samme da begyndte at udstyde 2de nye Elver, som man tilforn ikke havde vidst af: Dog, dette blev af Naboerne ikke udtydet paa nogen tilkommende Jlds-Udbrydelse. Saa meget er alligevel, af adskillige troeværdige og meere agtsomme Folk, nogle Gange tilforn erfaret, at det i de brændende Is-Bierge smeltede Vand, paa et halvt Aars Tid førend Jlden for Alvor har faaet Luft, meget har tiltaget, ja samlet sig i store Søer paa deres Overflade; hvilket og maa være Aarsagen til de fast utroeltige Oversvømmelser, som gierne pleje at følge med de stige Bierges endelige Antændelse. Is-Smeltningen selv maa usensbarlig være en Virkning af en nærværende underjordisk Jld; hvilken vel kand give fra sig nogen Varme, igiennem de sædvanlige runde Vand-Huller i Jökelen, endstøndt disse almindelig ere oven til ikkun $\frac{1}{2}$ Fod igiennemsviidt, og neden-

til endnu smaalere; men er dog ikke i Stand til ret at bryde løs, saa længe den ikke ved de smaa Vandhuller kand blive forshnet med tilstrækkelig Luft, og saa længe Isen derimod oven paa samme er tyk og stærk.

Saaledes er det gaaet paa dette Sted indtil den 17de Octob. Kloften 10 Formiddag, da man allerførst, i Myrdalen, fornam et overmaade stærkt Jordstælv, med u-ordentlige og meget hæftige Rystelser, som uden Tvivl ere blevne forarsagede af det Stød, hvorved den af Ilden udvældede Luft endelig har opsprenget den øverste Iis-Hvælving. Til Beviis herpaa lod sig strax i samme Øyeblik en forfærdelig Vandflod til Syne, hvilken, med en overmaade bruusende og hæftig Fart nedstyrtede fra Bierg-Kløften Katlegias, i 3de adskilte Strømme, mod Sønden, Østen, og Vesten, og oversvømmede alle omliggende Egne, i sær den Sand-Strækning Myrdals-Sand, som er, i Længden fra Østen til Vesten omtrent 5, og i Bredden, fra Vesten til Syden, eller fra Iis-Bierget til Stranden, 4 Danske Mile. Vandstyrningen saae ud som en stor Søe, og medførde en utroelig Mængde Iis-Stykker, og iblandt disse, nogle heele faste Klipper: Klipperne vare at see til som store Bygninger; og de flydende Iisbierge, saa mange, at de, ved deres Udlob i Søen, gjorde et nyt Næs; og saa anseelig tykke og høye, at nogle af dem, da den Strøm hvoraf de bleve førte havde tabt sin Kraft, stode paa Grund i Havet paa 40 Favnes Dyb: Jorden, hvor Vand-Floden gik over, blev omvæltet, Creature, og hvad andet den traf paa, bortskyllet, og de Folk, som samme Tid reyste frem og tilbage over denne Egn, tvungne til at tage deres Tilflugt til Høye og Bierge; ja endeel af disse maatte, uden at faae noget at spise, udholde, under aaben Himmel, den idelige Ild, Afke, og Bimpsteen-Hagel, indtil paa 7de Dag, da de, med største Livs-Fare, ved at lægge deres Heste paa Siden, og slæbe dem efter sig over Isen, endelig opnaaede en Bondeggaard. Den vestlige Arm af Vand-Floden begyndte igien at aftage allerede den første Dag sildig om Afte-
nen; den østlige Oversvømmelse derimod varede meget længere; dog var Vandet aldeles udlobet, og Myrdals-Sanden derfra gandske

ske udtømmet, inden den 7de Novembr. da et Sælskab af 18 Personer vovede den første Rejse derover, hvilken desuagtet ikke kunde skee uden største Besværlighed, formedelst de halv-smæltede Jis-Stykker og Dynd, som stulede heele Grunden, og gjorde samme overalt meget usikker.

Af dette første Jordskælv kunde Naboerne endnu ikke fuldkommen slutte hvad der var paa Færde, førend de tillige vendte deres Øyne til Katlegiaa, hvilken just i samme Øyeblik, som den anførte Bierg-Styrtning skeede, opstod en overmaade tyk Sky-Støtte, med en gruelig Knagen, samt stærke og langvarige Stød og Bulder i Jorden. Hermed fulgte først en stærk Hagel, som af andre gandske faste og tunge gloende Steene, saa især af Pimpsteene, hvoriblandt nogle venede 2 til 3 Pund; og med denne Hagel igien, en anden af det sædvanlige Slags, hvilken havde dette særdeels, at man, inden i hvert Jis-Korn, fandt noget sort Sand. Derpaa begyndte Jlden strax paa 3 Steder at lade sig see, dog ikke i nogen bestandig Lue, men udi store, nu meget klarstinnende, nu rødagtige Flammer, tilstgemed en stærk Røg og Damp, samt hæftige Vandstyrtninger. Denne Jld kom alt meere og meere til Synne imod Aftenen ligesom Dagens Lys tog af, saa at Luften omkring den ildsprudende Bierg-Kløfte gandske blev oplyst af Jlds-Luer og Flammer; hvoriblandt man blev nogle overmaade store Jld-Kugler vaer, hvilke ligesom af Canoner bleve opskudte i Luften, hvor de igien med et stærkt Knald splittedes ad i utallig mange Stykker: Ja endog den heele øvrige Luft i alle omliggende Bøygdelave blev derved tillige opfyldt med Jld-Blus, Gnister, og brændende Materie, af hvilken store Stykker overalt nedfaldt paa Jorden; da den Jld, som spillede i den Røg-Støtte, der opgik af Bierget, forestillede imidlertid sammesteds, et ligesaa sørgeligt og forskrækkeligt som forunderligt Fyrværkerie, med alle slags Skikkelser og Farver.

Den 18de var stille Vejr med Regn og Taage, hvoraf Bierget var skjult; dog hordes endnu den samme Bulder i Luften; Man fornam og i Jorden idelige Bevægelser, hvilke gave en Lyd fra sig som

som en suusende Vind; Ilden derimod saae man ikke, denne Nat, spille, som den forrige.

Den 19de var Vinden Nord-Vest, og Beyret klart i Myrdalen, saa at man tydelig kunde see den ildfulde Røg-Stotte, hvilken gjorde den paafølgende Aften og Nat saa lyse, som om det havde været midt om Dagen: hvortimod den Sand og Aske, som Bierget kastede fra sig, førde samme Dag saadant et Mørke over alle Bøygdelave Osten for Myrdalen, som om det havde været en Vinter-Nat. Knaldene vare denne gang saa stærke, at de lydelig lode sig høre mange Steder paa Sønderlandet, over 25 Miile borte. Det var og denne Dag, da det sorte Sand-Fog faldt, paa eet af de fra Island tilbage gaaende Skibe, under Færøe (*).

Den 20de da Vinden endnu var Nord-Vest, rasede Katlegiaa ligesaa stærkt som før; I Særdeleshed hørde man 2de Knald, hvilke langt overgik alle de forrige; man saae og tilligemed samme, 2de overmaade store Ild-Kloder.

Den

(*) Hr. Professor Kratzenstein har undersøgt saavel den Aske, der faldt paa bemældte Skib under Færøe, som den, der faldt paa Den selv: Den som faldt paa Skibet bestaaer af et sortebrunt, fint, og tungt Støv, hvilket temmelig let flyder sammen til et sort Slagg, naar det, i et udhullet Kull, holdes imod Luen af et brændende Lys, og denne bliver punstet derpaa: Den Materie derimod, som faldt paa Den selv, bestaaer af ulige rund- og lang-agtige Korn, omtrent saa store som en Ert, hvilke naar de brydes over, viise noget glindsende, der liguer Slaeg eller Steen-Kull; Disse opsvolne vel og røse op i Begyndelsen ved den oppuustede Lue af Lyset, men falde dog siden igien tilfammen, da de ikkun blive til et meget hullt Slag, hvilket atter, naar det med borraax bliver smeltet, giver et temmelig fast sort Glas. I Følge denne sidste Materie's Udseende naar den brydes, og af dens Væning, skulde man slutte, at saame maatte have sin Oprindelse af halvbrændte Steen-Kull, hvilket maaskee kunde bestyrke deres Lærdom, som udelede Aarsagen til Jordfficels og Ildsprudende Bierge af antændte Steen-Kull. Men et Stykke Steen-Kull, naar det paa samme Maade behandles ved Luen af Lyset, vil for sig selv aldeles ikke sammenmelte til et saadant glindsende Slagg, da derimod et Stykke Svovel-Ries for sig selv, ret ligesom det forste Slags Aske, og endnu meget lettere, sammenflyder til et sort Glas, og seer desuden, naar det brydes, ligesaadan ud som den; Forskiellen er allene, at man ved dette sidste ikke mærker nogen Væning i Materien. Det er altsaarimelig, at denne Aske maa have sin Oprindelse af en Blanding, enten af begge disse, nemlig, af Steen-Kull og Svovel-Ries, eller tillige af Berg-Olie (Petroleo.) Den saa kaldte Surterbrand, som i Mængde findes i Island viiste, da den paa samme Maade blev behandlet ved Luen af Lyset, ingen Lighed med denne Materie.

Den 21de faldt Sandet og Asken over Myrdalen med en Nordost-Vind.

Den 22de faldt Aske-Støvet allerhæftigst, saa at der, i Myrdalen og Østerbørgden, blev gandske mørkt; derimod astog Biergets Knagen, og Knaldene i Luften: Dog kunde man endnu denne Nat, fra Vedøe i Guldringe-Syssel, tydeligt see oven over Biergene, saavel den lyse Røg-Støtte, som de store Ild-Kugler, hvilke i Luften sprang i tusinde Stykker.

Fra den 23de til den 28de drev en nordlig og nordøstlig Vind Aske-Støvet alt længere imod Sønden, med et forskrækkeligt Mørke, og langsomme, dog stærke, Stød af Jordstælv, hvilke jævnlig vare samlede med nogle Bierg-Stred og Vandstyrtinger. I disse Dage blev det, hvor Vinden stod paa, saa mørkt som midt om Natten, formedelsst den tykke Sand-Hagel, hvoraf Jorden 3 til 4 Fod høyt gandske blev bedækket, deels med forbrændte, deels knusede Steene.

Den 27de faldt dette Aske-Fog paa Vedøe, saa at Sneen deraf blev gandske sort.

Den 28de var et stille Deyr med Regn og tyk Luft, som holdt ved til den 7de Novemb. i hvilken Tid Ilds-Udbrydelsen af Bierget ikkun sielden kunde sees; man mærkede allene af de Knald, som kunde høres i Luften, at dens Raserie nu begyndte at formindskes; Jordstælvne toge ligeledes af. Man fornam og virkelig ikke siden til nogen betydelig Ildspruden eller Vandstyrting indtil den 17de Novemb. da der atter udbrød en temmelig hæftig Vandstrøm; dog mærkedes endnu efter denne Tid lige ind til Nyt-Aar 1756, af og til, nogle Ild-Stud, og en graa-agtig Damp, paa 5 adskilte Steder i Bierget.

Efter Nyt-Aar 1756. yttrede sig derimod ikkun een og anden Gang nogle svage Levninger af den foregaaende Jordbrand, s. E. den 15de Januarii; i Febr. Maaned nogle smaa Ild-Straalr eller

Bluus; og atter nogle Bevægelser den 28de og 29de Junii; Men fornemmelig den 12te og 13de August, da Katlegtaa igien opkastede en Mængde Pimpsteen og Aske, som, ved Hielp af en vestlig Vind, paa nye overdækkede det Bøngdelav Skaftraa-Tunge, medførde et tykt Mørke, og satte de arme Indbyggere i en ny Bæængstelse; og endelig den 25de i samme Maaned, henved Klokken 6 om Formiddagen, i klart og stille Solskins Vær, da de som boede nogle Mile Østen for Jis-Fjeldet, synede en Jld og Røg-Støtte, som i en hast blev opskudt med et slags Hæftighed, men blev dog igien usynlig efter een Time. Observatores gjorde dem i denne Tid al Umage for at besee dette Jld-Sted, komme og virkeltig op paa Jis-Bierget selv, men maatte formedelst en idelig Vedholdende Taa-ge see sig tvungne til at staae fra dette Forsæt.

Saa langvarig og saa voldsom en Jlds-Udbrydelse kunde ikke andet end have bedrøvelige Virkninger: Den Hæftighed, med hvilken Vandstyrningen frembrød, og den store Ddeleggelse, som ved samme blev forarsaget, er allerede anført; Dog havde den ubeskrivelige Mængde Røg, Sand, og Aske, som Bierget tillige opkastede, fast endnu meere skadelige Følger. Samme opfyldte Luften saaledes, at Solens Staaler og Dagens Lys ikke kunde trænge der igiennem. Tre Mile fra Bierget, hvor Vinden endda ikke stod paa, blev det, den 22de og 23 Octob. aldrig meere end halv-lyst, og den 24de maatte man inden Klokken 2 om Eftermiddagen tænde Lys i Husene; hvor Vinden derimod stod paa, faldt Asken og Sandet Strømmeviis ned af Luften, som den hæftigste Plads-Regn, og forarsagede midt om Dagen saadant et Mørke, at Folk, som gik sammen paa Marken, ikke kunde see hverandre, og maatte tage hinanden ved Haanden for at de ikke skulde adskilles; nogle Steder kunde man, heele fire Dage, aldrig see sin Haand om man end holdt den tæt op til et Vindue; og paa andre Steder, skal Mørket have vedvaret hentimod 8 Dage: Ja den stærke Vind paa Fjeldene havde allerede den 20 Octob. saaledes udsprede dette Aske-Fog lige hen i Mule-Snyffel, 50 Mile borte, at de reysende sammesteds ikke kunde bitte deres Vær, men maatte holde stille, og de som vare i Huus kunde om høy Middag ikke see mindste Skint af Dagen.

Men

Men ikke det alleene: Denne Aske og dermed følgende Sand-Gruus fordervede tillige, hvor den faldt ned, heele store Land-Strækninger: Sønderlandet tog vel nogen, endskjønt ey saa betydelig Stæde; Derimod blev den største Deel af Østerlandet over 40 Mile i Længden saaledes overstrøet med samme, at den endnu laae 3 Tommer dybt i Jorden, efterat det øverste deraf deels ved Vinden deels ved Vandet var bortført. Dog blev i Særdeleshed det skønne Landskab Skafraa-Tunge og omliggende Egne, derved ødelagt. Forbrændt Gruus og Sand, som her laae 1 til 3 Fod høyt paa den slette Mark, og 4 til 6 ved Gærder og paa lave Steder, skiuledede alle Enge og Marker, og betog Creaturene al Græsning: En fast utroelig Mængde Aske, Pimpsteen, samt andre større og mindre Steene, bedækkede Skovene saa aldeles, at man ikke kunde see uden Toppen af det høieste Birke-Ris, hvilken endda af den stærke Heede saaledes var bleven forbrændt, at den faldt hen i Aske saa snart man rørde derved; Et svovelagtigt Dynd, hvormed den opløste og udblødte Aske opfyldede alle Vandbække, Kilder, og Brønde, gjorde Vandet oprørt, tykt, og affinagende baade for Mennesker og Dvæg; Endelig blev Luften overalt saavel inden som uden Husene opfyldt med Svovel-Dunster og en ulidelig Stank, hvorved Folk ikke allene bleve trangbrystige, men endog reent tabte baade Lugt og Smag; Tandkødet satte sig Hævelse, som udbrød med Materie og onde Vædsker; Tænderne bleve løse i Munden, og Dynene svage og røde, med en smertefuld Svie.

Ildens Virkninger vare det forfærdeligste; Creaturene bleve derved vilde og galne, saa at de løb heele 15 til 20 Mile Vægs bort til Fielde og Udørkener, og Menneskene fast affindige af en inderlig Forfærdelse over de idelige Jordstælv, Jorden, Lynild, og Knagen i Luften. Dog bleve ikkun tvende Mennesker reent ihjelslagne deraf, nemlig een Mands Person og een Pige, hvilke begge paa samme Tid og Sted bleve truffne af Ilden, just som de vare komne uden for deres Dør, i Tanke at gaae ud i Marken. Paa Mands-Personen var den heele høyre Side, saavel de inderste Klæder, som Huden og Kjødet lige indtil Beenene, gandske forbrændt,

saar at han strax døde paa Stedet. Pigen derimod maatte udstaae en meere langvarig Smærte, i det hun ikke døde førend længe derefter, da der var gaaet Rodd i det forbrændte Klod, og Forraadnelsen endelig havde indtrængt sig til de indvortes Deele. Det mærkværdigste var, at den overmaade fine Jld ikke endnu havde forladt hendes Legeme, da man siden fik hende ind i Huuset og trækkede hende af Klæderne, men sviede endog de Klæder, som man iførde hende i de forriges Sted. Af Creature bleve elleve Heste ihjelslagne, hvoraf de tre stode tilfammen indelukkede i et Huus; dog kunde man paa ingen af disse see mindste Tegn til Jld, undtagen alleene at Haarene bag Dreene paa den eene vare noget svædne. Til Beviis paa Jldens Maade at virke paa, kand ellers dette tiene, at den, ligesom den sædvanlige Lynild, paa et par Steder i Skafstaa-Tunge, i et Dyeblisk smeltede smaa rundagtige Huller i den faste Klippe, og trængde sig saaledes der igiennem; og til Beviis paa dens Hæftighed, at Bierget iblant andre Ting befandtes at have opkastet en overmaade haard og fast Steen der veyede $14\frac{1}{2}$ Pund, hvilken, tilligemed andre Steene af 2. 3. til 10 Punds Vægt, nedfaldt Natten imem den 20. og 21 Octobr. fuldkommen fire Miile borte.

Det som ved andre Jldsprudende Bierge i Island nogle gange tilforn er bleven baade seet, og optegnet i de gamle Aar-Bøger, mærkedes og ved dette, at man nemlig, iblant de af Jlden opkastede Ting, fandt en Mængde Kjøkken-Salt, hvilket, især udi klart og tørt Veyr, kunde opsamles oven paa Sandet.

Til Slutning er erfaret og af alle Naboerne eenstemmig stadfæstet, at det mod Vesten tilgrændsende Isbjerg Defields-Jokel, ved denne store Mængde Vand, Is, Steene, Grus og Aske, som Kattlegiaa opkastede, mærkelig er aftaget, saa at ikke alleene Isen paa samme er bleven øyensynlig lavere end den tilforn har været, men at endog store Fjeld-Spidser, som man ikke før har kundet see, nu begynde at stikke temmelig høyt frem over Jisens Overflade.

Fort:

Fortsatte Efterretninger

Om

Nogle Coloniers

eller

Fremmede Folkes, særdeles Indskers og Fransosers
Ankomst

Og

Fortplantelse her i Danmark,

Sillige med Besvarelse paa det Spørgsmaal: om
slige Fremmedes Modtagelse bør regnes for et Lands
Gavn eller Skade?

af

E. Pontoppidan.

§. I.

Det er nu en halv Snees Aar siden at jeg, i dette Selskabs
Skrifters tredie Bind, publicerede Amagernes og nogle
andre fra Nederlandene her ankomne og boefatte frem-
mede Folkes Historie. Den gang lovede jeg, at give ligeledes Efter-
retning om en Deel flere deslige Colonisters eller Nyboerers An-
komst i Hans Kongl. Majestæts Lande, særdeles om dem af Indisk
og fransk Nation. At dette mit Forset og Løfte ikke længe siden er

Bb 3

op.

opfyldt, dertil har mine Embeders Omskiftelse været den fornemteste Aarsag. Imidlertid erindrer jeg, at Løfte gjør Gæld, og at gammel Gæld taber ved Ælde intet af sin Gyldighed. Derfor vil jeg stræbe at efterkomme bemeldte Løfte, om ikke saa fuldkommelig som jeg ønskede, dog saaledes som jeg formaaer, og som mine nærværende Omstændigheder af Tid og anden Lejlighed vilse tillade.

Allerførst vil jeg melde noget om de Tydske og Frandske Colonier, som Tid efter anden have nedladt sig her til Lands. Dernæst vil jeg føje her til, nogle uforgribelige Tanker over det problematiske Spørgsmaal: Enten det er gavnligt eller skadeligt for et Lands gamle Indbyggere, at en Deel Fremmede, ved visse Anledninger, nedlade sig iblant dem, til Deelagtighed i samme Lands Fordeele.

§. II.

Ligesom Danmark ved Eideren, eller Sønder-Jydlands Ende, grendser umiddelbar til Tydskland, saa har vi og derfra faaet adskillige Colonier ved adskillige Anledninger. I de ældste Tider, da Tydskland, saavel som de Nordiske Riger, var beboet af barbariske Hedninger, skeede tvært imod herfra mange Udvandringer, deels til Tydskland selv, deels derigennem til Italien og andre Lande. Jeg lader staae derhen, om de Bandalers Navn har taget sin Oprindelse af de store Vandringer og Vandrer-Skarer, som ved Dyr-Tiid, Vandfloder, indbyrdes Krig og Oprør, eller andet Tilfælde, fik Anledning til at forlade deres Føde-Stavn og gaae ud, for at søge bedre Lykke i fremmede Lande. Vist er det, at Norden den gang fornemmeligen svarede til det Navn, Vagina gentium. De mange slags Folk som Tacitus tilskriver Cimbrien eller Jydland og Holsteen allene, ere formodentlig ikke blevne ham bekiendte anderledes, end ved deres Udreise, da de ligesom adskillige Biesværme streifede vidt og bredt omkring, naar deres eget Hiem blev dem for trangt.

Dette varede ved, lige indtil Christendommens Tider, da de Tydske, særdeles under Keyser Henrico Aucupe, lagde sig efter at befæste deres Stæder med Ring-Muure, oven til Lands mod Hunnernes, men i Neder-Sachsen mod Altmannernes, det er de Danstes Overfald, hvilket særdeles gav Anledning til at befæste Bremen og Hamborg.

I det tiende og ellefte Seculo ytrede sig, tillige med nogen liden Kundskab om den christelige Religion, Begyndelsen til en mere rolig og fredsfærdig Leve-Maade hos os Danske. Til Engelland og Normandien i Frankerige skeede vel endnu nogle Krigs-Tog, af Danske Fribyttere, men da de der fik Herredom og tillige antog Christendom, saa havde deres Streiffertier paa fremmede Stæder en Ende.

Derimod indfandt sig, fra samme Tidd af, adskillige fremmede Folk i Danmark. Siden S. Anscharii Mission, komne af og til Franke, Engelske og Tydske Monke, eller andre Gettslige i det vigtige Errende, at oplyse og omvende de Danske Hedninger, hvor om jeg i vor Kirke-Historie Tom. I. Cap. 2. og 3. har givet fornøden Efterretning. I de sildigere Tider, have adskillige Tilfælde foraarsaget, at fremmede Folk langt sædvanligere har søgt Tjeneste og Bolig hos os, end vi hos dem, og det baade i Fred og Feide. Det sidste sees deraf, at efter A. Hvitf. Ord R. Waldem. I. Ao. 1158. lod bygge en Muur paa Dannevirke, for at hindre de Sachsers og Slavers Indfald, i steden for at andre fordm byggede Muure for at holde de Danske ude af deres Lande og Stæder. De Anledninger ved hvilke Fremmede ere indkomne til at boe blant os, kunde være mange og ikke alle bekjendte, men i Almindelighed at tale, da har det været Krigs-Tog, Kiøbmandskab, Haandværker, Religions Forfølgelser og Herre-Stifter, som i nogle hundrede Aar, have hentet og inddraget saa mange tusinde Fremmede, særdeles Tydske, Franke og Skotter, at en femte eller siette Deel af Nationens Blod er ikke ret gammel i Danmark, skiont derfor Landet ligesaa nyttigt, som det øvrige, hvilket siden skal vises med nøyere Undersøgelse.

Hvor ofte saadant er skeet, særdeles i de ældre Tider, kand jeg ey forsikre, efterdi vore Aar-Bøger opfyldes fornemmelig allene med det som hører til Krigen og andre anseelige Bedrifter, men give liden Efterretning om Borgerlige Ting, og særdeles Hændelser. Det lidet som jeg kand udfinde, skal anføres i ovenbemeldte Orden, da jeg vil viise i det mindste nogle tydelige Exempler paa hvert slags Nyeboeres Ankomst i Dannemark, saasom først

§. III.

Bed Aulledning af Krigs-Tog ere Fremmede indkomne og indkomne endnu, særdeles fra Tydskland, i temmelig Mængde, hvor af vel nogle, efter kort Tild have søgt hjem igien, men ogsaa en god Deel, ja undertiden de fleste, ere blevne i Landet, og af Soldater blevne Bønder eller Borgere. Saaledes indførte Kong Sveno Grache, efter at hand to Aar havde været landflygtig i Tydskland, en god deel Sachsiske Hielp-Tropper med sig og brugede dem mod sine tvende Rivaler Waldemar og Knud, baade i Siælland og Jydland. Da Hertug Otto Christoph. II. Søn vilde indtage sit Fæderne-Rige, førde hand en Tydsk Armee ind i Jydland Ao. 1337. Men den blev slagen og adspredt. Tre Aar derefter, eller 1340. indførte Brev Gerhardus Calvus atter i Jydland 10000 Mand fra Stift Bremen, Westphalen og Rhinstrømmen, hvilke af deres korte Klæder bleve kaldte Gung-Hoster, som holdt ilde Huus, men bleve ligeledes flygtige, efter at Niels Ebbesen havde slaget deres Herre i Randers. Hvitf. p. 467. Næste Aar derefter, indførte Kong Waldemar Atterdag en Hob Beyeriske og Markiske Følk, idem. p. 478. Ao. 1416. kom den i Sverrig affatte K. Albert fra Mecklenborg ind i Jydland med Westphaliske og Tydske Ryttere og Knegte, Forsterne til Hielp. id. p. 667. At Waldemar Atterdag ved sin sildige men lykkelige Heimkomst fra Tydskland, har forsørget sig med ligesaadan Hielp, synes rimeligt af alle Omstændigheder.

Et større og tydeligere Exempel herpaa findes i Kong Hanses Historie, nemlig at Ao. 1497, da man rustede sig til Krig mod de Svenske,

Svenske, kom her ind paa een gang 6000 Mand, under Navn af den store Garde, hvilket Krigsfolk tilforn havde staaet i Keiser Maximiliani, og dernæst i Hertog Magni af Sachsen hans Tieneste, og blev anført af en Colnisk Herremand, ved Navn Junker Slentz, (maaskee Schleinitz) af hvilken Hvitfeld siger T. II. p. 1015. det Ord-sprog er kommet, at naar man taler om en stiv Selle, kaldes hand Junker Slentz. Ligeledes finde vi udi Christiani II. Historie, at denne Konge har sanket, foruden 2000 Fransoser, mange Tydske, Engelske og Skottske Soldater. Hvitfelds Ord ere T. II. p. 1142. disse: Kongen betænkte fast ilde Sagen, at hand indlagde i Kiøbenhavn de to tusinde Fransøske Knegte, som Jacobus de Walles førde, og derforuden de Tydske, Engelske og Skotter, som dog stedse ilde forligtes sammen, hvilke hans Forvanter en Part havde sendt ham, en Part vare antagne for Sold. De burde at være fordeelte udi andre Lande og Stæder, dog hand blev tilforn raadet, at hand ikke skulle legge saa meget Folk af fremmede Nationer derind tillige. Men hand svarede: Nebbet Qvæg forligges best, de vare af eet Haandværk.

I den saa kaldte Grevens Fende, som det skadelige interregnum efter Friderici I. Død gav Anledning til, sankedes ogsaa mange Tydske Krigsfolk i Dannemark. Ikke allene Grev Christopher af Oldenborg med de Grever af Hoya og Tecklenborg, indførde en stor Hob fra Westphalen og Nederland, men ogsaa den Lybekske Borgemeester Meyer, som selv agerede Oberst, og omfider Hertug Albert af Mecklenborg, understøttede med meget Folk, det borgerlige Partie, som ville aabne Christiani II. Fængsel, og sette ham paa Thronen igjen. Af disse bleve vel en god Deel nedlagt, i det Slag paa Drenbiørg ved Assens, men ved den efter Kiøbenhavns Indtagelse paafulgte Fred, bleve mange i Landet, og fandt særdeles i Tyn (hvor nogle afbrændte Kiøbstæder fik nye Privilegier) Leylighed at nedsætte sig med Borgerlig Næring.

I den syv Aars Fende mod Sverrig, under Kong Frider. II. indkom atter et stort Tal af Tydske Hielp. Tropper, med Grev
 Cc Gun-

Gunther af Schwarzhorg, Helmer von Münnichhausen Biskoppen af Osnabrug og Baderborn, Grev Johan af Hoya og 13 andre Tydske Grever. Skiont de nu ikke forligtes vel med de Danske, i Beleiringen for Elfsborg, og derover snart bleve aftakkede igien, saavidt de udgjorde et fremmet Corps, saa toge dog mange af dem Tjeneste under Danske Regimenter, og efterlod sig Levninger i Landet.

Da Kong Christ. IV. Ao. 1611. rustede sig til Krig mod Sverrig, havde hand foruden 24000 Mand lutter Danske og Norske, 4000 fremmede i sin Tjeneste, nemlig 2000 Tydske til Hest og 2000 Engelske og Skotske til Fods, siger Slange in vita Christ. IV. pag. 244. ligeledes da denne Konge 1625. blev forviklet i den Tydske Religions Krig, sendte han hans Svoger Kong Jacob Stuart 6000 Mand Engelske og Skotske, under General Morgans Comando, af hvilke itkuns saae omsider indkomme i Dannemark, men de fleeste bleve i Tydskland (*) Ao. 1627. indkomme efter Slanges Beretning p. 610. først 1400 og siden 800 Mand Fransoser under Grev Montgomerie hans Anførelse, hvilke K. Ludv. XIII. havde tilladt at hverves i Frankertig, saavel som givet nogle af sine fornemme Officerer Forlov at træde i Dansk Tjeneste. Samme Aar indfaldt den Kæserlige Armee under Hertugen af Friedland i Sønder og Nørre-Jydland, blev der liggende i tvende Aar, saasom i et got og mageligt Qvarter, hvor bemeldte N. Slange p. 624. roser deres ordentlige og Deconomiske Opførsel, efterdi de haabede at beholde Landet. I steden for at hindre, befordrede de baade Agerdyrking og Skibsfart, dem selv til beste, følgerigen sluttes, at de ikke alle ere komne tilbage. Ja nær havde de besat Landet med en meget skadelige Colonie og Yngel af Tiger-Dyr, thi en Oberst, som havde ført værd sig baa-

de

(*) Af den Skotske Nation har forðum været en temmelig forsamling i Kiøbenhavn, som sluttes blant andet deraf, at de Ao. 1539. have havt en egen Stiftelse i Helligaæbles Hospital, hvilk. n. K. Christ. III. perpetuerede for treende Personer af Skotsk Herkomst. I Bergen er en egen Gade kaldet Skotte-Bye, forðum b. boet af dem allene, ligesom i den nye Kiøbskød Christians-Gund, Skotterne nu drive den største Negoce. Blant Skotske Familier, som deels forekomme i vor Lands Historie, deels endnu have deres Afkom ibant os, ere Brysche, Dishinthun Kromarti Leslie, Middelthun, Movat, Sincler egentlig Saint Clair og Sandru egentlig S. Andrew. Wallace og flere.

de Han og Hun af dette Slags, hvilke vare tanne og afrettede til at bringe ham Bildt hjem af Skoven, doede i Sæbne, da Dyrene bleve vilde og gjorde megen Skade i Vendsyssel, indtil en Herre-Mand navnlig Jørgen Kruse, skød Hannen ihjel, og Hunnen fandtes død frussen i en Mose, efter sidst bemeldte Autors Ord, p. 690.

I denne Kænsferlige saabelsom i næstfølgende Krig med Sverrig, efter General Thorstensons uformodentlige Indfald i Holsteen og Tydland, blev hværvet meget Tydsk Folk til Danmarks Tjeneste, og skönt det ikke kunde være andet, særdeles i Betragtning af Adelens Uvillighed til at forsyne sig i Freds Tid, med det som Krigten udkræver, saa viiste man dog kort efter, sin store Misforøynelse over disse fremmede Tropper, ved K. Frider. III. Udvælgelse, da i Haandfæstningen blev blant andre nye Vilkaar, indrykket og-saa dette: At ingen fremmede Tropper maatte føres ind i Riget.

Den ulykkelige Svenske Krig under Kong Frider. III. midt i forrige Seculo, gav desverre alt for stor Anledning til Polke og Tydske Soldaters Ankomst i Danmark, under Navn af Hielpetropper, skönt det Savn som de gjorde, knap veyede op imod den Skade og Bold som de øvede i de fleeste Danske Provinzer og af dem bleve ved Udmarschen vel ikke mange tilbage.

§. IV.

Derimod var Kong Christiani V. Regiering frugtbarere paa det som land regnes her hen. Efter den forandrede Regierings-Form, var Hans Majestet betænkt paa Militair-Etatens ordentligere Indrettelse, som skeede efter et Model tagen af de Franske, hvilke i Krigs-Konsten længe siden har været heele Europa's Lære-Mæstere. De Franske Generaler Comte de Roze, Cormillion, Cicignon og flere Stabs Officerer førde deels af deres egen Nation, deels og fornemmelig fra Tydskland, de allerfleeste Krigsfolk herind. Landmagten blev nu sat paa en bestandig Fod, og gjort mere end dobbelt saa stor

som tilforn. Men da man ikke ville tage Bonden fra Ploven, saa hværvedes Armligen de fleeste recruter i Tydskland. Derforuden indkom Ao. 1677. paa eengang henimod 8000 Mand, nemlig 1800 Hessiske og 6000 Mynsteriske Tropper, til Bistand i den Krig mod Sverrig. De første som Kongen havde faaet til Laans af sin Svoger Land-Greven, komme for en god Deel tilbage, da Krigen endtes. Men de sidste, som den navnkundige Mønsteriske Biskop Christoffer Bernhard von Galen havde sendt, under General Grev Vedels Commando, bleve her bestandig. Vel krævedes de 1679 tilbage af den følgende Biskop Ferdinand v. Fürstenberg, som ikke ville blive ved sin Formands Alliance med Dannemark. Men da Formanden havde overladt dem, uden at bestemme nogen Tid, og da hverken de eller deres General havde svoret den nye Biskop nogen Troskabs Eed, saa og heller ynskede at blive i Dansk Tjeneste, saa skeede dette sidste. Vel har jeg hørt, at nogle af dem skulle have søgt hjem igien, men i Olearii Holstenske Chronicks Continuat. heder det, at de bleve her alle, og da dette vel ikke kand tages gandske nøye, er det dog venteligt om de allerfleeste.

Ved Land-Militiens Oprettelse saa snart Høylofl. Kong Frider. IV. havde tiltrædet sin Regiering, var dette vel et Høvet-Dyemærk, at man Efterdags mindre ville trænge til fremmede Krigsfolk, ikke heller har man siden den Tid Exempel, saasom tilforn, paa hele fremmede Regimenters Antagelse i vor Tjeneste. Men til de gevorbnæ, særdeles Infanterie-Regimenters Bedligeholdelse, eller hastige Forsøgelse, har man hidindtil ikke kundet undvære de udenlandske Recrut-Hværvinger. Disse falde vel temmelig kostbare, helst da man for gode Penge ikke altid kand vente at faae lutter got Folk, betragtede ihenseende til deres egentlige Brug, i Krigs Tid. (*) Dog saa vidt gaaer mit Dyemærk ikke paa dette Sted, hvor de fremmede Recruter betragtes allene saasom Mennisker, ved hvilke saavel som ved deres Uffom, Landets Indbyggerses Tall forøges

(*) Recrut-Pengene vindes tredobbelt derved, at Landet i en Saacs Aar selger til Fremmede alle de Victualier, som saadan en Recrut ville have kostet at opføde i sild fremmede ikke havde fødet ham, sig til Skade.

ges og bestyrkes. Det er vanskeligt at sige, hvor mange saadanne Re-
cruter aarligen indkomme i Hans K. M. Lande fra Franckfurt,
Mühlhausen eller andre Hværvinge-Pladser, dog meene de som ha-
ve nogen Kundskab herom, at naar man vilde sætte et Middel-Tal,
kunde samme aarligen belobe sig til 600 Mand, saa og at i det
mindste den halve Deel af disse, nemlig 300, naar de have udtient,
forblive i Landet ved een eller anden Næring. Efter denne Reg-
ning, kand man da slutte, at siden dette Seculi Begyndelse, 16000
Fremunde ere blevne her i Danmark og formodentlig efterladt sig
en Afkom 3 eller 4 gange saa Tall-rig.

§. V.

Nu kommer jeg til den anden Hoved-Anledning, ved hvilken
jeg tilforn sagde, at fremmede Folk, særdeles af Tydsk og Fransk
Nation, have søgt Boepæl i Danmark. Denne er Kjøbmandskab
og Haandwerker eller adskillige Fabriker.

Vore ældste Forfædres eenfoldige og tarvelige Leve-Maade
fritog dem for at bruge eller behøve de allerfleeste Ting af det Slags,
som efter nærværende Tids Indbildning, ere umistelige. Afling og
Fædrift skaffede dem Føde og Klæde efter naturlig Fornødenhed.
Vidre vidste de af intet at sige, indtil andre Folk, som tidligere vare
blevne det man kalder polerte og raffinerte, antændte disse Barba-
rers Begierlighed og, efter første Anseelse, befordrede deres Velstand,
ved at forbielpede dem til en behageligere, mageligere og anseeligere
Leve-Maade, i Mad og Drikke, Klæder, Boliger og Boeskab. Hvor-
vidt dette er gaaet, endogsaa i een Mandes Alder, det seer enhver
Skionsom med Forundring, og hvorledes den Fremgang er skeet,
Tiid efter anden, det var en Sag som fortiente at een af vore An-
tiqvariis hentede den frem for Dagens Lys. Jeg har vel havt Lyst
men ikke Tiid og Lejlighed der til.

Mit nærværende Nyemærk udkræver ikkuns dette, at fra de
barbariske Tider af, hvis Grendse jeg vil sette under Kong Knud
Et 3 den

den Store eller i det ellefte Seculi Begyndelse, har Kunst og Kjøbmandskab her til Lands alt mere og mere aabnet Døren, og banet Veyen for mangfoldige fremmede Folk, som ved deres Fortrin i hine Handteringer, have fundet beqvem Leilighed til at gjøre deres Lykke i Dannemark, saa velsom i de øvrige Nordiske Riger. Det velbekjendte Ordsprog: Svad gjør ikke Tydsken for Penge, har uden Tvivl sin Oprindelse deraf, at hiin Nation har været vore første Lære-Mestere, ey allene i Kjøbmandskab med indbragte fremmede Vahre, men ogsaa i Haandværker og Fabriker, da man omsider ynskede at see de nye og fremmede Ting forfærdigede hos sig selv. Et tydeligt Bevis herpaa er dette, at næsten alle vore Redskaber samt det som gøres ved dem, endnu bære Tydske Navne, og altsaa vidne om deres Oprindelse i Tydske Lære-Mæsters Mund. Ex. gr. Hammer, Tange, Fisl, Raspe, Numbolt, Dre, Høvl, Kulle, Kile, Lium, Pensel, Farve, Naal, Traae, Lest, ic. Jeg vil ey tale om visse Kunster og Haandværker, som sildigere ere indførte og endnu daglig drage mange fremmede, særdeles Tydske Mæstere og end flere Svenne herind, saasom adskillige Klæde- og Silke-Bevere, Strømpe-Strikkere, Bogtrykkere, Cortun-Trykkere, Urmagere, Instrumentmagere, Papiirmagere, Steenhuggere, Raaberstikkere, Gartnere, Byffe-Smidde, (*) og andre deslige, som vi nu efterhaanden have god Forraad

(*) Byffe-Smidde og andre Gevær-Magere af Tydske Nation udgiøre nu en Colonie paa et Par hundrede Mennisker, boende i Tie-Kjøb-Sogn ved Helsingør, og at de Tydske af Arilds Tid her til Lands have nærret sig med at forfærdige adskillige Krigs-Vaaben og deslige Redskaber, det sees blant andet deraf, at *Saxo Gramaticus* Lib. XII. p. 244. edit. Stephan: fortæller, hvorledes den oprørske Prins Harald Kæse ikke kunde fordrives af sin Fæstning Haralds borg ved Jise-Fiord, førend de Tydske som boede i Roskild, havde paa Kong Erich Emunds Begiering, forfærdiget saadanne Muur-Brækkere, ved hvis Hielp bemeldte Castell blev saaledes knust, at Harald saae sig usikker deri og om Matten flyede deraf, men siden da hand fik Overjaand igien, hevne sig haardeligen paa hine Tydske Kunstnere, i det hand lod deres Mæser afskiære. A Saxonibus, qui Roskildia degebant, tormentorum officia mutuatas, domesticas vires externis cumulavit ingeniiis. Qvippe Nostri, rerum adhuc militarium rudes, raro talium usu callebant. . . . Interea Nicolaus, Haraldus Theutonicorum supplicia exigentis, precibus inclinatus, Roskildiam irrupit, comprehensasque in urbe germanos, inceptoris arbitrio mulctandos dimisit. Quos Haraldus, tum quia tormentorum opifices, tum quia de falsa nece sua gloriantes

Forraad af, og ikke saasom forðum tør ved at forskrive. Men af Begyndelsen have alle de som dreve den Slags Handtering blant os, været og ere endnu for en stor Deel, af Tydsk eller Fransk Nation.

§. VI.

Hvad Handel og Kiøbmandskab angaaer, da har samme længe siden draget mange Fremmede herind, særdeles fra de Tydske Hanse-Stæder, som alt forlænge beholdt det Monopolium, hvilket de tilsnigede sig i de Bankundigheds Tider, da vore Forfædre, ligesom Resten af de Nordiske Folk, forsmædede denne Næring. De Danske fore til Søes, enten allene for at fiske, eller og at øve Søe-Røverie, som den gang passerede for et ærligt Haandværk; Mod Enden af det tolvte Seculo, eller under Kong Canuto VI. da den Tydske Nation fordrev den Vendske, og bemæstrede sig de Stæder omkring Øster-Søen, begyndte den ogsaa at faae Indpas i Danmark, og der at udhøfke sine Kiøbmands-Vahre. Saa siger *Pontanus* Lib. VI. pag. 292. Cumqve tum Simul Vandalix Urbes, Lubecha, Hamburgum, Rostochium, & Stralesunda, a Saxonibus vicinisqve Theutonis exaugeri atqve frequentari essent cæpta, illis etiam permissa erat apud Danos Negociatio, qvæ indigenis, seu Vandalis ipsis, utpote Christiani Nominis ac regni Danici perpetuis hostibus, haud qvaqvam concedebatur. Saa var det da Hedenskabet, som indtil den Tid, havde udelukket hine Stæders Indbyggere, men Christendommen som aabnede dem Døren til at handle her, og deels at nedsette sig iblant os, dog ikke altid saasom bestandige Borgere, men allene saasom Factorer, hvilke her til Lands kaldtes Udliggere, og med et andet Navn Peber-Svenne, fordi de soldte særdeles adskillige Spicerter, af vilke Peber den gang var det sædvanligste. Siden er det Navn Peber Svend brugt til at betegne en gammel ugiftet Mands-Person. Thi det var de Tydske Husbonders

antes audierat, extrema narium parte præcisâ, deformes reddidit, percontatus, an Haraldus eorum fuerit jaculis intersectus. Hvorledes Kysler Lotharius siden antog sig sine tydske Lands-Mænd, skiont det var underligt, at hand befattede sig med dem, da de vare Danske Undersaacfter boende i Roskild, derom see noget mere i *Job. Grammii* Notis ad *Meursii* Hist. Dan. edit. Florent. 1746.

bonders Politike, her ligesom endnu paa Comtoiret i Bergen, at ingen af deres udsendte Factorer eller Udliggere, som holdte Vahre fall paa fremmede Stæder, torde gifte sig der, eller slaae Nodder i fremmede Lande, og derved aabne Dynene paa Landets egne, eller lære dem en Handel og Næring, som Hanse-Stæder allene ville have sig forbeholden; Til den Ende havde de i vore beste Danske og Norske Søe-Stæder, deres saa kaldte Compagnie- eller Handels-Huuse, og derhos et sluttet Selskab af Kiøbmands-Karle, som skulde passe paa Næringen, sætte Prisen og mage det saa, at Profiten blev deres egen. Dette varede ved, indtil det 16de Seculi Begyndelse, u-anseet at Kong Waldemar Atterdag og flere Konger indsaae nogenledes den Skade, og begyndte at klippe de Tydskes Privilegier, ved een og anden Lejlighed. Kong Christian II. Som var Borger-Standen ikke mindre fiær, end Adelen forhadte, saa og, i Anledning af sit Giftermaal, de Nederlandske Kiøbmænd langt mere end de Østersøiske bevaagen, tænkte alvorligen paa, at skaffe en Forandring i denne skadelige U-orden, begyndte ogsaa baade i Kiøbenhavn og Helsingør, at trykke de Tydskes Compagnie, som ville være nesten independent, og adskilt fra det Danske Borgerkab. Af deres Forsamlings Stæd, har Compagnie-Stræde her i Kiøbenhavn, endnu sit Navn, ligesom ikke langt derfra, Hysken-Stræde Quasi Häuschen-Stræde, kaldes deraf, at imellem gammel Strand og Vinnelskæftet stode den gang mange smaae Hytter og Kramboder, i hvilke de Tydske Peber-Svenne holdt deres Vare Fall om Sommeren særdeles, da mange af dem droge hjem om Vinteren til Lybek og Rostok.

Hvad nu Kong Christ. II. som før er meldt, havde i Sinde, det begyndte Kong Friderich I. eller egentlig Rigens Hoff-Mæster Mogens Giøe, som en trefflig Patriot, baade for Kirken og Staten, at sætte i Værk. Grunden lagdes in Augusto 1526. da efter A. Hvitfelds Ord T. II. p. 1294, blev besluttet, At de Tydske intet særdeles Compagnie skulde have til Kiøbenhavn, men de Tydske Borgere skulde være i Compagnie med de Danske. Hvad Breve som de Tydske derpaa tilforn havde haft af Kong Christ.

Christ. I. de lydede med Forbehold at forandre og tilsette. Dog hvilke Tydske som ugifte ere, de maae holde dem et Compagnie &c. Af de sidste Ord sees noksom, at allerede den Gang en Deel Udliggere eller Peber-Svenne, havde overtraad deres Regel, om ugift Stand, eller taget sig Hustruer, saa velsom Huus og Boe-Pæl i Kiøbenhavn, ligesom det samme efter haanden skeede paa andre Stæder i Kongens Lande, undtagen i Bergen. Her bleve de Tydske paa Contoiret af Lehusmanden Christoph. Walchendorf vel temmelig ydmygede, og ved Trusel med den nærliggende Fæstnings Canoner, tvungne til Subordination i andre Henseender. Men indtil denne Dag, tør deres Handels-Forvaltere ikke gifte sig, uden de forlade Contoiret, og nedsette sig i Byen som Borgere. Ja efter at nu næsten det gandske Contoir hører Byen selv til, saa finder man dog sin Regning ved, at besætte alle Handels-Stuer, ikke med Norske Dreng, som kunde have alt for mange Bekientere eller Drage-Dukker i Byen, men med Tydske Lære-Burscher, af hvilke Nærligen indkomme nogle Snese ja Hundrede, og det uden Landets Skade, thi naar de have udtient og ville nedsette sig selv som Borgere, da gifte de sig med Norske Piger, og deres Afkom udgjør nu nogle hundrede gode Kiøbmænds Familier i Bergen. Paa visse Maader kand man sige, at det er gaaet ligesaa her i Kiøbenhavn, og gaaer saaledes endnu til deels, da Kræmmerne, af Frygt for en indfødt Drengs Fristelse til Utroskab ved Samfund med de omtalte Drage-Dukker, allerhelst forskrive sig Lære Dreng fra Tydskland, eller i det mindste fra Holsteen.

§. VII.

I Anledning af det første Norske Solv-Værk, som under Kong Christ. III. blev optagen i Tellemarken, indkomme fra Sachsen, efter *Nic. Kragii* Beretning, in *Annal.* p. 204, en deel Tydske Berg-Folk, men samme forligtes ilde med de Norske Bønder, som ey forstode deres Sprog, hvor over blev et Oprør, som kostede nogle Liv. Siden gik det bedre, da Kong Christ. IV. 1623. atter lod indhente den Colonte af samme Slags Folk, hvis Afkom endnu boer

paa Kongsberg og der holder Guds-Tjeneste i deres Lands Sprog, endskjønt de længe siden ere blevne Nordmænd, hvad den største Deel angaaer. (*)

I Helsingøer har Tydske og Nederlandske Kiøbmænd, fra Christ. II. Tid af, haft en temmelig Colonie, men siden Frid. II. Tid, en Kirke og Tydsk Guds-Tjeneste. Saa indkomme og under Kong Frid. III. midt i forrige Seculo, adskillige Familier af samme Nation til Fridericia i Jylland, hvilken da nylig anlaagte Stad Høybemeldte Konge gierne vilde see peupleret, og til den Ende forundte, ikke allene de Tydske Lutheraner deres egen Kirke og Guds-Tjeneste, men ogsaa de Reformerte og Røman Catholske deres, hvorfor næsten den halve Deel af bemeldte Byes Indbyggere ere fremmede af Tydsk og Fransk Nation, om hvilken sidste herefter skal følge nogen mere Beretning.

At i dette Seculo, særdeles i de sidste 20 Aar, en temmelig stor Mængde af fremmede Fabricanter og andre Haandværks Folk, deels forskrevne, deels kommende af deres egen Drift, have nedsat sig i adskillige Danske Byer, men særdeles her i Kiøbenhavn, er noksom bekiendt, og hvormeget de have forøget Folke-Mængden i denne Kongel. Residents Stad, sluttet blant andet af Huisleyens høystigende Priis, saavelsom af den meget forøgede Consumption. Vil man sette denne kiendelige Tilvæxtes Grendser lidet bedre ud, da kand det siges, at Kiøbenhavns store Ildbrand og nye Opbyggelse, siden Ao. 1728, samt den kort efter foretagne nye Slots-Bygning, har hentet Haandværks Folk i tusende Tull her til Stedet, og at ellers den store For-andring paa Bygninger, i saa kort Tid, ikke havde været mueltg.

§. VIII.

Den tredie Høvet-Anledning til fremmede Nationers Modtagelse i Hans Kongel. Majestæts Lande, har været udenlandsk Religions

(*) Nylig har jeg hørt, at den tydske Guds-Tjeneste i Kongsberg er afskaffet, siden den var gandske overflødig og for de allerfæste uforstaaelig.

ligions Krig, Forfølgelse og Sambittigheds-Evang. Ved Reformationens Fuldbyrkelse, eller i Kong Christ. III. Regierings første Aar, tabte Landet en Deel Indbyggere, særdeles Monck og andre Geistlige af det Slags, som heller ville fravige deres Fæderne Land, end deres Fæderne Tradition, og Overtroe, i hvad man end sagde dem om Bavedomets Nøhed og Lutheri Lærdoms Overeensstemmelse med den gamle Bog Bibelen. Derimod indfandt sig i hine flygtiges Stæd, ndt Høyfæmlede Konges sidste Tider, ved Haab om Religions-Frihed her at vinde, adskillige større og mindre Flokke af Fremmede, mest Tydske og Nederlandiske Folk. Jeg vil ey tale om de fra Engeland fordrevne Exulanters Reise-Selskab, som under Anførelse af den Polske Baron Johannes a Lasco, Ao. 1553. ankomme til Helsingør og i samme Aar maatte rømme Landet, efterdi man ikke fandt deres Lærdom overeensstemmende med Lutheri Lærdom og den almindelige Besfærd, hvorom in Annalibus er anført det jeg vidste, men siden har jeg med Fornøjelse seet samme mærkelige Tildragelse udførligere beskrevet og documenteret i Hans Høyærværdigheds Hr. Biskop Ludvig Harboes lærde Fortale til Hr. Detlev Zvergii Efterretning om det Siællandske Clerisje. Af disse fremmede, deels Tydske og Nederlandiske Folk, blev ikke nogen tilbage i Danmark, hvorfor de ikke heller komme i nogen synderlig Betragtning paa dette Stæd. Men det samme land ikke siges om adskillige mindre Hobe og mange enkelte Familier, som baade kort for og efter den Tiid, indfandt sig her og der i de Danske Provinzer, og ikke saa lettelligen bleve observerte, skjønt naar det skeede, deres Concilium abeundi var ligesaa vist som hines. Deres almindelige Navn vare paa den Tiid Sacramenterere og Sværmere, men ellers bestode de af Reformerte, Ostandrister og Anabaptister, særdeles fra Vestphalen og Nederland. Blant dem vare Bøvere, Tapet-Magere, Guldsmidde og andre gode Haandverks-Folk, hvorfor de paa adskillige Stæder blant Adelige og Borgelige, bleve vel antagne, og ikke alle udviste, endskjønt Dyrigheden omsider gjorde sig temmelig Umage derfor; Thi at de allerede havde slaget nogenledes Rodder her i Landet, lattes blant andet deraf, at de tvende Fyenske Præster Mag. Christopher Michelsen og Hr. Lauritz Hellefson, toge ved deres Lærdom

dom, angaaende Børne-Daabens Forkastelse og derover blede domte til stedsevarende Fængsel Ao. 1552. To Aar derefter, udkommetvende Konge-Breve med Befalning, at naar nogen fremmet Mand begierede Bolig eller Ophold her, da skulle hand tilspørges, om sin Religion og sit Fæderne-Land. Næste Aar blev samme Befalning igientagen med det Klagemaal, at man fornaa, de forrige Befalninger vare ikke fuldkommelige efterlevede, da de fremmede Folk endnu indfandt sig her, hvorfor dette Brev skulle offentlig anslaaes paa Kirke-Dorene. Endelig havde man endnu 1569 Aarsag til at igientage samme Klagemaal, og da at foreskrive 25 Artikler, over hvilke alle de som ville nyde Bolig og Borgerskab i Hans R. M. Lande, skulle være pligtige til at erklære sig. Det medfølgende Kongel. Mandat, indeholder blant andet disse Ord hidhenhørende: **Vi FRIDRIK** den anden &c. gjøre vitterligt, at efter som vi komme udi vis Forfaring, at meget fremmet Folk af adskillige Nationer begive sig ind i vore Riger Danmark og Norge, og er at formode, at en stor Deel af demnem haver en anden Troe og Meening om den sande Religion og rette Guds-Tjeneste, end vi Selv og vore Undersaatter &c. Dette Slags Exulanter synes for en god Deel at have været Levninger af Johan von Leydens og Knipperdøllings Tilhængere, som til Mynster forsøgte at oprette et eget underligt Kongerige, og hvor disse siden kom hen, der maatte de endelig være Øvrigheden meget ubehagelige Gæster. De fik derfor her til Lands ingensteds Frihed, undtagen i Eidersted, hvor baade Ana-baptister og Davidjoriter, omfider bleve en Tidlang tolererte, under Hertugen af Gottorp. Ao. 1574. gjorde nogle af dem sig saa dristige, at de offentlig modsagde Præsten i Eckelsford. Dem paatog sig en Herremand, ved Navn Rumohr at omvende med Hug og Slag, hvorfor de flyede til Preussen.

§. IX.

Men ligesom det er venteligt, at en god Deel af disse mange fremmede, saasom adspredte i alle Danske Provinser, efterhaanden lod deres Secteriske Nidkerhed fare, og forstode sig til at antage bemeld-

bemeldte Articulos, de quibus interrogabuntur peregrini, og følgende vandt Borgerkab, saa findes det ogsaa, at desforuden mange andre Fremmede, mod det siette Seculi Ende og i Begyndelsen af det følgende, indfandt sig her, og uden nogen Vanskelighed, bleve modtagne, efterdi de allerede vare Lutheraner, som for deres Betsindelses Skyld, maatte rømme, deels visse Provinzer i Tydskland, hvor Religions-Freden ikke førend Ao. 1648. blev udvirket, deels og fornemmelig, vare de Lutheraner fra Antwerpen og andre nederlandske Stæder, hvor Hertugen af Alba stræbte at indføre den Spanske Inquisition, og med sin ret tyranniske Adfærd, drev mange Tusende got Folk ud af Landet, som saaledes blev blaattet for Indbyggere, at endnu mange store Stæder i Brabant og Flandern staaer halv øde. Af disse droge vel de allerfleeste til Holland, hvor man ved Daaben forsvarede sin Samvittigheds-Frihed, men en god deel andre søgte de Protestantiske Provinzer i Tydskland, saa og de Nordiske Kongeriger, særdeles det nærmestliggende Danmark. Udi Flensborg og flere Schlesviske Byer, nedlode sig mange, deels velhavende Familier, hvis Børne-Børn endnu vide god Rede for deres Andkomst. Til Nørre-Jylland droge ogsaa nogle, særdeles til Aarhus, hvor deres Ansøjer omfider blev Borgemeester og var Stamme-Faderen til de Wormers berømmelige Familie. Men i Helsingør og fornemmelig i Kiøbenhavn indfandt sig de fleeste, og fik derover Ao. 1585. egne Kirker og Guds-Tjeneste, i det Tydske Sprog. Paa et Stæd i mine advarsariis finder jeg dette at være skeet 10 Aar tilforn, nemlig 1575, da maaskee nogen Begyndelse dermed kand være skeet, efterat St. Petri Kirke, siden Ao. 1536, havde været brugt til at støbe Canoner i, men Ao. 1585. synes det, at den Tydske Meentighed i Kiøbenhavn ordentligen er etableret. Siden finder jeg at Ao. 1618. og 19. den gang mange flere af samme Nation, som flyede fra Tydskland for den begyndte Religions-Krig, indfandt sig her, er St. Petri bleven en ordentlig Sogne-Kirke, og har faaet tvende Præster, samt ligesaa mange Prædikener som de andre Kirker, Froe-Prædiken undtagen.

Åo. 1621. Maas man i Kiøbenhavn have formerket en ny Tilbert af Fremmede, som her indkomne, og ikke alle vare Lutheraner, hvorfore Biskopen D. Johan Resenius, efter Kongel. Ordre, sammenkaldte i vor Frue-Kirke, alle saadanne Fremmede, som ikke holdt sig til vor Bekiendelse, og sagde dem i Kongens Navn, at de enten maatte blive Lutheraner, eller og rømme Byen. De som antog saadant Billaar, gjorde Fed paa forbemeldte 25. Artikler pro peregrinis, hvilket alle ikke synes at have gjort. I mine advarsariis heder det: *Quam Conditionem qvi eligebant, in Frid. II. de religione articulos jurabant: Nic. Slange siger, in vita Christ. IV. T. I. p. 402. At den Examination af Biskopen blev anstillet i nogle Dage, og at af Haandværks-Folk fandtes en deel Menoniter og Bedder-Dobere, som strax bleve advarede, inden en vis Tid, at forlade Riget, og under høy Straf, siden ikke der at lade sig finde. Om andre dissenterende meldes her ikke, at de tillige bleve udviiste, dog tvivler jeg ikke paa, at nogle Reformerte saavel som Romansk Catolske, den gang ogsaa indfandt sig her, skiont ingen af Deelene havde nogen offentlig Guds-Tjeneste. Om nogle af disse have gjort Fed paa Artiklerne, eller om de ey vare angivne, findes ikke.*

I Betragtning af denne nye Varetægt, som særdeles i Kong Christ. IV. Tid, blev holdet over Bekiendelsens Eenighed her til Lands, synes det ikke meget rimeligt, at høystbemeldte Konge skulle have inviteret de fra Holland emigrerende Arminianer, til at nedsette sig i Glückstad, ligesom Hertug Frid. III. af Gottorp 1619, havde indrommet dem det Stæd, paa hvilket en saadan Hollandsk Colonie opbyggede den siden nette og nærsomme Bye Friderickstad, hvor de, saavel som siden Menonisterne, item nogle Nederlandske Papister paa Nordstrand eller Pilborn, nyde tillige med Landets egne, bestandig Religions Frihed, visende sig at være et fredelig og flittigt Folk, og om den Colonie har jeg allerede tilforn meldet noget lidet, saasom et Tilheng ved Amagernes Historie. Angaaende Kong Christ. IV. Forset om at sanke fremmede Indbyggere uden Religions Forstærk, til den af ham anlagde nye Glückstad ved Elben, hvor og nogle fremmede virkelig henflyttede, da holder jeg det ikke saa urimeligt, som

Hr.

Fr. Lakmann. Tom. II. p. 468. naar hand meener, det var ifkuns Prælerie at Cæsp. Barlæus in Epist. Parænet. ad Confæd. Provinc. ordines, skrev saaledes, Invitant ad se, quos vos fastiditis, Danus, Svecus & Hollatiæ dux, item Joh. Uytem Bogardus, til Conv. Vorstium. de Neapoli, quam Rex Daniæ Moliri Dicitur, (Gluchstadt) aliquid etiam Nobis innotuit, estqve jam illis in Regionibus, qui istius Regis Animum tentare decrevit, nostro autem nomine, apertè quid agere, hactenus minime Consultum putamus. See Limborg Epist. Eccles. & Theol. p. 613.

Ao. 1632. Er her til Stælland ankommen en deel Erulanter fra Böhmen, uden Tivul saadanne Böhmske eller Mähriske Brødre, som Bapisterne, i den langvartig Religions-Krig, havde fordrevet af deres Fæderne-Land. Jeg søger forgieves i mine ad-versariis om det Sted, paa hvilket disse have nedladt sig, men dersom ikke min Hukommelse feyler alt for meget, da har jeg nogen Steds læst, at de sit Boepæl i Ktøge, hvor dog nu ikke haves nogen Efterretning derom. Alt hvad jeg veed til visse, er at Biskop Joh. Pauli Resenius, i et Monito Synodi Roeschildensis, givør Præsterne den Formaning, de maatte stræbe efter beste Formue, at hielpes disse fattige Folk, hvilke af det Bittenbergske Universitet vare hannem recomenderte, saa at enhver Præst til hannem indsendte den dem bestikkede Hielp, hvilken ikke kunde være ringere end een Specie-Daler.

§. X.

Ao. 1685. da det navnkundige Nantiske Edict, som forsikrede de Reformerte i Frankertig om deres Religions-Frihed, af Kong Ludov. XIV. blev ophævet, indkom her til Kiøbenhavn en god deel Fransøske Familier, som i Faveur af hendes Majest. Dronning Charlotte Amalia, ikke allene fik frie Religions-Øvelse i en egen Kirke, hvis Bygning Ao. 1688. blev færdig, men endogsaa 20 Aars Frihed for personlig Skat og Paaleg, samt visse Fortrin, i henseen-

de

de til Tolden og Grundskatten for dem som ville bygge Huse. See *Lundorp. Acta Publ. Tom. XII. p. 156.*

Høysibemeldte Dronning, som var af deres Kirke, gjorde derhos en saadan Stiftelse, at de fire Reformerte Præster, nemlig tvende Franske og tvende Tydske, skulle af en fastsat Capital, nyde aarligen hver 400 Rdr. og ved Testamente forøgede hendes Majestæt omsider Gaven til 500 Rdr. Aarlig for enhver, lod ogsaa opbygge 4 gode Præste-Boliger, nest ved Kirken. Af Tydske og Hollandske Reformerte, var allerede en temmelig Menighed her tilforn som søgte Guds-Tjeneste hos fremmede Ministre, og da disse nu fik deel i den Naade som hine fattige Refügiez egentlig var tiltænkt, saa forpligtede de sig til, at give Aarligen 100 Rdr. til den Franske Menigheds Fattige, saalenge som samme behøvede det. Hvem de første Franske Familier vare, sees af nogle Breves Underskrift, særdeles af eet dateret paa Jule-Dag eller den 25. Dec. 1685. Saa og af en anden Fortegnelse fra samme Tid, hvor følgende Navne findes foruden Præsternes. Frid. Charles Comte de Roys, de la Rochefaucault, Marechal des Armées, Monsr. Rambouillet de la Sabliere, Danty, Les Junies, Girmay, Frid. Henry Marquis de la forest, Henry de Cheusses, Susannet, des Loges, de la Pottrie, de Buy, du Perron, La fossée, Nizet, Abr. de Lys, Theod. Colas, Drelincourt, Terial, Daniel Schalck, *Denis Piengart*, Jean Grimpret, Jaqves vallon, Nicol. Dumor, Philippe Beaucourt, Jean Linefer, Henry de Moor. Kort efter, neml. 1694. findes Personernes Tall i den Franske Menighed at have været 215 af hvilke 36 stode i Kongel. Krigs-Tjeneste; deres Præster have været Monsieur Mesnard til Ao. 1699. La Placette 1711. en Mand af meere en sædvanlig Fortieneste og Retsfindighed, le Blanc. 1709. de St. Ferol 1708. de Loges, 1712. de la Tour dalies, 1711, Martin, 1720 Eyraud 1743, Mourier 1754, Eyraud siden 1743. Mourier siden 1754. de tvende sidste have succederet hver sin Fader i Embede og berømmelig Forhold. Af Eyraud har jeg disse Efterretninger, og takker ham meget derfor paa Publici Vegne.

I Anledning af disse Fransøske Refugiez, indkomme baade tillige, og siden, Aar for Aar, mange flere Reformerte af Tydske Nation, fra Pfalz og andre Lande, saa at den Tydske Meemighed nu overgaaer den Franske, baade i Tæll og formue.

Ao. 1720. bekom en anden Reformert Colonie af Fransøsk eller egentlig Vallonisk Nation, frie Boepæl og Religions-Ovelse udi Fridericia i Jylland. Anledningen dertil gav en Oberst-Lieutenant navnlig du Boulet, som søgte saadan Frihed for disse Folk, hvilke den gang boede i det Brandenborske, men begierede, formedelst deres Børns Udskrivning til Soldater, at emigrere til Dannemark, hvilket og skeede i følgende Aar, da nogle og tredive Familier, som nu have formeret sig til dobbelt saa mange, ankomme i bemeldte Stad, og fik Anvisning paa frie Bygge-Pladser, samt nogen Hielp til Bygningen selv, derhos en deel Agre paa Byens Marker, som blev Borgereskabet gotgjorte, item 20 Aars Told-Frihed for deres Plantages Producter, en Dommer af deres egen Nation, og 300 Rdr. til aarlig Løn for deres Præst, hvilken først var Monsieur Jean Martin, som baade agerede deres Commissaire og deres Stue-Sørger, siden David Moutoux, derefter Jaqves Bovet og nu Moise Hallard, hvilken sidste har været saa god at meddele mig denne Efterretning. Den Franske Kirkes Bygning i Fridericia blev fuldend- det Ao. 1735. som sees af en Latinsk Opskrift paa Frontespicen, hvor Kongen og Dronningen takkes for deres Velgierning mod Colonisterne. Disse arbeidsomme og sparsommelige Folk, hvilke nesten alle komme dertil Stedet, ligesaa fattige som den vandrende Jakob med Staven i Haanden, men nu ere velholdne og til deels at regne for nogle af Byens bedst bemidlede Borgere, tiene til Beviis paa stige Coloniers store Nytte, i det, at Landets Egne undertiden af dem lære bedre end tilforn, at benytte sig af deres naturlige Fordele. Deres egentlige og allermeste Hantering er at plante Tobak. Dette har Stadens Borgere lært dem af, saa og siden besaaet deres Agre, til Forandring, hver tredie eller fjerde Aar med Hvede, hvilken her geraader nok saavel som i Laalland, og fast bedre. Derved er bemeldte Agres Priis stegen saa kiendelig, at en Lod Jord, som

Ao. 1720. kostede 100 Slette-Daler, gielder nu 300 Rdr. ja ikke alene Stedet som de boer paa, men ogsaa nogle Ejere i omstiggende Provinser, har af dem lært at benytte sig bedre af deres Jorder, baade til Tobaks-Plantning og anden fordeelig Sød.

§. XI.

Endnu er til overs den fjerde Post af det Slags, som jeg i Begyndelsen sagde at have givet Anledning til at peuplere Danmark med en Blanding af fremmede Nationer og Folke-Færd, nemlig Herre-Skifte og Kongers saavel som Dronningers Indhentelse fra andre Lande, da begge Deele i Fordum Tid har hanet Veyen for mange Fremmede, særdeles af Tydsk Nation. Dog er denne Classe af Landets nye Beboere den mindste, i henseende til Personernes Tall, ligesom det er den største, hvad Anseelse og Velstand angaaer, thi de Personer som ved den Lejlighed ere her indkomne, bestaaer fornemmelig i adeltige Familier med deres Betientere.

Naar *A. Hvitfeld* T. I. p. 147. giver nogen Beretning om den Danske Adels Herkomst, særdeles siden Waldemari I. Tid, da siger hand blant andet saaledes: Negen Adel er og hid indkommen i Riget fra Tydskland, som tilforn var beadlet der ude, efter at Kongerne raadede for Lante Venden og brugede i deres Tjeneste fremmet Folk. Til disse Ords Bestyrkelse vil jeg anføre nogle Exempler, skiont ikkuns faa af mange. Saaledes siger *Hvitf.* ib. p. 395. Ao. 1317. haver Margref Waldemar til Brandenburg og Lufsig udgivet sit aabne Brev, "at hand haver lovet *R. Erik*, at "alle de Riddere og Vasaller i Slaven og Tydskland, som have tient "*R. Erik* og hans Anhang i denne Krig imod hannem, skal hand "fnye deres Gods igien, og forhandle hos andre Forster, at de skal "igien bekomme hvis Lehn-Gods de af dennem havde havt, og ikke "hindre dem derpaa. Vilde disse ogsaa heller blive NB. hvor de ere "hendragne, og selge deres Gods, da maae de det gjøre, inden ti "Aar, og da vilde vi forskaffe, at de som flobe skulde unde samme
"Gods

"Guds med sig Frihed, som de der soldte det, aatte". Disse Ord vise, at ligesom K. Erik Mendved, efter foregaaende pag. 390 havde Ao. 1316. sendt 7000 Mand til Straalsunds Beleiring, under hans Marschalls Hermann von Glichen Commando, saa vare, den gang, mange Mecklenborske Pomerske og Brandenborske Adels-Mænd i Kongens Tjeneste, og derved forbrød deres Lehn og andet Arve-Gods under Hertug Waldemar af Brandenburg, item at endskönt denne lovede at tage dem til Naade igien, saa troede de ikke alle Freden, men betingede sig heller det Vilkaar at kunde selge deres Tydske Lehn og Landgods, for at sette sig ned i Danmark, hvilket venteligen ogsaa er skeet.

I det syv Aar lange Interegno, som fulgte efter K. Christophori II. bekiendte Stiebne, indkomme mange baade Holstenske og Wendiske Herrer i Danmark, hvilke efter Hvitf. Klagemaal, p. 463. holdt ilde Huus, saasom Pants-Herrer. Særdeles var Grev Gerhard, Henrich og Johannes hvis beskikkede Lehn-Mænd brugede et fremmet Tungemaal og Holster Ret, men ikke den Danske. Saa ilde havde K. Christoph. holdet Huus, at alt Kronens Gods paa et par Slotte nær, var bleven forpantet og afstaaet til fremmede Grever og Herrer, hvorimod Kongens tvende Sønner, Ottho og Waldemar maatte rømme Landet. Sine Panthavere indførte nu saadanne Folk, fornemmelig af Adels-Stand, som de kiendte og kunde betroe deres Slotte og Fæstninger, sølgelig komme alle Kronens forlehninger i deres Hænder en Tidlang, og efter at Kong Waldemar Atterdag, omfider kom tilbage paa sin Fædrene-Throne, da varede det længe nok, førend hand efter haanden fik alting tilbage i sin forrige Skik, som sees blant andet deraf, at de tvende Nationers Folk ofte holdt sinaa Feldt-Slag med hverandre, da de Tydske snart gjorde Udfald af deres faste Slotte, og overrumplede Land-Manden, snart denne dem igien, saasom Ao. 1343. da 300 Tydske i Sicilland, som nyligen havde brændt Riøge, og fanget Hr. Boe Falk, samt slaget hans Folk ved flasse Mølle, strax efter bleve slagte af de Danske, som dræbte 300 Tydske paa Stedet, Hvitf. p. 480. Item at Albert von Osten 1346, holdt Slag til Kiøbenhavn, med den unge Mas-

qvard Schar og blev ham overlegen, idem, p. 493. At jeg en skal tale om, hvorledes det allerede tilforn var gaaet Grev Gerharo Calvo selv, da hand i Randers blev overrumplet og dræbt af den Tydske Herremand Niels Ebbesen.

I Kong Erici Pomerani Tid, bleve ligeledes nogle Vendske Herremænd boefatte her til Lands, ikke allene ved Anledning af deres Krigs-Tjeneste, men ogsaa særdeles derved, at hand, efter Stændernes gjentagne Klagemaal, indrømmede til Hertug Bugislaaf de Slotte Nærborg, Hagenskov, og Hinggavel, item til Hertug Barmmin Naleholm og til Grev Witslaaf Rafnsborg, hvilke des foruden fik fremmede Krigsfolk til Forsvar. Den gang mener man, som Hvitf. skriver p. 792, at det Stetinske Huus er bygget i Odense, og for got anseet, at Adelen skulde indflytte og boe i Riøbstæderne, saa at det andet Folk maatte desto bedre holdes i Hertug Bugislaafs Lydighed.

Under Kong Christophoro Bavaro, fik den Danske Noblesse en ny Tilbert af Beyeriske og andre Adelsmænd, som deels vare i hans Folgeskab fra Beyren, deels fik Tjeneste og Forlehninger under ham, hvorom Hvitf. siger p. 838. De Danske og Svenske lode ilde med ham, at hand havde saa mange Tydske i Gaarden, og fik dem Lehn, iblant, disse vare, efter samme Autors Ord, p. 841. de Pasberger og Poisecker. Andensteds finder man de Brockenhuuser, Skeler, Walkendorfer og flere at henregnes til samme Classe. Men af dem som i de forrige Kongers, særdeles siden K. Erich Mendeveds Tid, ofte findes nævnte i Danske Breves Underskrifter, ere adskillige endnu her florerende Familier, saasom Bulow, Devitz, Holst, Lützow, Nolch, Osten, Pentz Plesse, Putbusch, Direct og flere.

§. XII.

At med Kong Christiano I. nogle Tydske Familier skulde være fra Oldenborg indkomne, finder jeg vel ikke udtryffeligen, dog
formo-

formodes at hand, ligesom sin Formand, har haft Anledning nok til at søge sig et Folgeskab af Landsmænd paa Reysen til et fremmet Land. Da Holsteen, ved denne Konge, kom under Dannemark igien, saa gav og dette Anledning til, at under de følgende Høyloflige Konger af det Oldenborgske Huus, ingen Forskiel er giort paa den Danske og den Holstenske Noblesses Afgang til Betieninger ved Hoffet og i Armeen. Ligeledes har den nærboende Mechlenborske Adels, deels ved sit ældgamle Slægt- og Svogerskab med den Danske, deels ved tvende Høyprisfæltige Dronningers Indhentelse fra det Land, fundet nærmest Afgang til Dannemark, og der største deels giort god Lykke, saa velsom viist god Tjeneste og Troskab.

§. XIII.

Hidindtil har jeg anført en kort Historisk Opregnesse af de vigtigste og meest bekiendte Exempler paa fremmede Folkes Ankomst til Dannemark, og deres Blanding med vores Nation, ved Anledning af adskillige Tilfælde, saavidt som samme ere mig bekiendte. Hernæst har jeg lovet at anføre noget saadant, som henhører til Besvarelsen af det Høvet-Spørsmaal: Om det ogsaa er gavnligt for et Lands gamle og egentlige Indbyggere, at saadanne fremmede Nationer, udi mindre eller større Tal, nedlade sig blant dem, til Deelagtighed i samme Lands Fordeele.

Hertil svares nu først i Almindelighed dette, at da efter Salomons Meening og alle Tiders Forfarenhed, et Lands Styrke og en Konges Ære beroer paa Folkets Mængde, (hvilket bedst sees i Holland og flere Republikker af lliden Udstrækning, men dog af stor Magt, Velstand og Stridbarhed, følgelig af den almindelige Hielp baade i Freds og Krigs Tid) da kand bemeldte Slutning ikke tages i Tvivl, Cæteris paribus, eller saa fremt som ikke derhos indfinder sig noget Tilfælde af saadan ond Virkning, at den befrøgtede Skade virkelligt veyer op imod det forventede Gavn.

Dernæst er mit andet almindelige Svar dette, at her forud maae afgjøres, enten de omtalte Colonister komme fra et Land og Folk, som er mere sleben, vittig og forfaren, end det Folk som de blande sig i, eller og, at det som er tværtimod haver Sted? Setter jeg det sidste Fald, nemlig at en mindre sleben Nation indblandes sig i den som har bragt det vidre i Kundskab og Duellighed, da er Blandingen ikke strax gavnlig, i alle Hensigter, endskjønt den med Tiden kand blive det, nemlig da, naar jeg setter, at disse Nyeboere lære det Gode af deres bedre Naboer, eller forbedres i Omgang med dem, og siden hielpe dem med fælles Kræfter, men ikke, dersom de blive i deres slettere Tilstand, og forarge andre med sig selv, hvilket sidste kand have Sted, naar disse slette Gæster komme i saadan Mængde og med saadan Magt, at de spille Mæster i Landet. For Exempel: da de Barbariske Nationer Gother, Vender, Longobarder og deres Lige, i det femte og siette Seculo, indtrængde sig i det polerte Italien, undertrykkede de Romere selv, forvirrede deres Sprog, forqvælede deres Bygninger, fordervede deres Smag paa Konstler og Videnskaber, og altsaa formørkede Landets Lys, i steden for at lade sig selv oplyse derved. Eller og, da de Araber og Morer satte over fra Afrika til Spanien, og der spillede Mæster, baade over Kirken og Staten, fordervede de ældre polerte Rømeriske Colonier og indførde vel nogle Philosophiske Grillen ved en Arabiske Oversættelse af Aristotelis Skrifter, men langt mere Blindhed og Overtroe ved Alkoranens Fabler, item Afriskansk Stoltthed, Dovenskab, Bedragerie og Røverie.

§. XIV.

Men tvært imod denne Forandring fra det bedre til det verre, ved fremmede Nationers Blanding, settes her det muelige Fald, at en mere sleben og bedre opløst Nation, ved Guds Styrelse, kommer ind i et Land af ringere Lys og Kundskab, og da er det nnegtelligt, at dette sidste, efter Haanden, seer sin Velfærd derved forbedret. Saadant Tilfælde er nu ikke allene mueligt, men ogsaa, efter alle Tiders Historie, virkelig i mange Exempler, af hvilke det første skal

skal være vore egne Nordiske Lande. Den gang Othin med sin Vandre-Skare af Aser eller Asiater fra Asgardia, kort for Christt Fødsels-Tiid, indtrængede sig i Danmark, Sverrig og Norge, fandt hand disse Lande beboede af en ældre, Celtisk eller Skytisk Nation, dens Sæder kand maaskee have været uskylligere, ligesom de vare eenfoldtigere og fredeligere end hine nyekomne Afers; Thi da disse, efter Pompeji Magni Triumph over K. Mitridates, flygtede fra Ponto og de Asiatiske Egne, saa førde de med sig meget af de Grækers og Romeres Leve-Maade, Kunst og Videnskab, tienlig, baade i Freds Tiid, til et mageligere Levnet, og i Krigs-Tiid, til bedre Forsvar. Derover floge sig de Klogeste af Celterne til Afernes Parthi, og befandt sig vel derved, men de saa egensindige, som holdt hart ved deres gamle Sæder og Klæder, maatte tage deres Tilflugt til Fjeldene og de ringeste Egne, hvor deres Afkom endnu kiendes paa Finlapperne, som jeg udførligere har viist i Norges Naturlige Historie T. II. C. IX. pag. 356. seqv.

Udi andre Lande er det samme skeet, nemlig en Forandring til Forbedring, ved adskillige Nationers Vandringer, helst fra Sonden mod Norden og Westen. Saaledes har de Phrygier, som eet af de ældste polerte Folk, ved deres Colonier først poleret Lybien og Grækenland fra Cadmi Tiid og derefter, ligeledes Grækerne Italien, men Italien Frankertig, Engelland og Tydskland. I dette sidste levede man, efter *Taciti* troværdige Beretning, *de moribus Germanorum*, ikke meget anderledes end Tartarerne eller Finlapperne endnu leve, nemlig ustadig, umageltig, og vankundig. Men da de Romere efterhaanden anlagde ved Rhin-strømmen og andensteds, deres Plante-Stæder eller Colonias, af hvilke visse Byer endnu bære det Navn Köln, saasom Köln am Rhein, Köln an der Spree, &c. saa gav den Blanding efterhaanden Leyslighed til at slibe Sindet og forbedre Sæderne, forstaae ihenseende til det borgerlige Livs større Hielp, Magelighed, Fornøielse og Sikkerhed, thi at visse Laster derved ogsaa have taget til, ligesom den Barbariske Eenfoldighed tog af, det tilstaaes gierne, og kunde ikke være andet, i Hedenkabet, som ikke havde noget tilstrækkeligt Antidotum eller Modgift til at

at afværge det Onde, som i flige Forandringer vil indsnitge sig tillige.

Herved rinder mig i Sinde det sildigere Exempel af vore Danske Nyboere paa Grønland, ligesaa tienligt til min Setnings Bestyrkelse. Vi have nu syv Danske Colonier paa Grønland, spørges her, om samme gjør Grønlænderne noget Gavn, da vil jeg, pro affirmativa, ikke strax beraabe mig paa det store Staae-Gavn, at nogle Hundrede af disse arme Hedninger, ere blevne nogenledes oplyste om den sande Guds Væsen og Billie, samt døbte paa hans Navn, thi min Hensigt gaaer her egentligen allene til Statum civilem, og hvad som lader sig hentyde paa andre Europæiske eller allerede christelige Nationers Blanding. Jeg tilstaaer ogsaa, at dersom ikke Grønlænderne blive bedre Christne, end som en Deel af vore Matroser ere, hvilke ved Slagsmaal, Druffenskab og anden medfølgende Liderlighed, mere forarge end opbygge dem, da har Grønlænderne os lidet at takke, for deres Daab og saa kaldte Christendom. Men alt dette at forbigaae, da meener jeg, det er for Resten ikke Grønlændernes Skade at vore Søe- og Haandværks-Folk nedsette sig iblant dem. Thi først fortrænges ingen, efterdi Landet er mere end stort nok, og kunde tage mod langt flere. For det andet kunde de ved Colonierne have den Fordeel, altid at affette deres Vare, og kiope sig det Fornødne, som ellers maatte søges ved uvissere Lejlighed af et forbi sejlende Skib. For det tredie kunde de lære, selv at anskaffe sig bekvemmere Redskab til Fiskerie og Jagt, følgerig at forbedre deres Næring. For det fjerde ventes, at de ved vore Folkes Exempel, værne sig noget mere af med deres Flytning og Omflakken, foretagende sig hver et kortere District at befare, og saaledes blive mere stadige, følgerigen have bedre Gavn af deres Jordhytter, og legge sig efter at bygge dem til mere Bestandighed, end for een Vinter. Skulle Grønlænderne nogen Tiid blive et stadigt og boesiddende Folk, da kunde den store Næring af Hvalfisk-Fangsten, som saa mange europæiske Nationer nu tage fra dem, for den største og beste Deel, allervissfest falde i deres Lod, efterdi ingen, saa tidlig eller sildig om Aaret, kunde være paa Færde som

som de, naar de med maadelige Skibe og Baade vare forsynede.

§. XV.

Men jeg maa komme fra dette Almindelige til noget særdeles, og fra hine Exempler, tage af Barbariske Folk i ældre eller nyere Tider, til noget nærmere og vissere. Naar jeg da, endnu een gang fremsætter forrige Spørgsmaal: Om det er godt for et Lands gamle Indbyggere, at Folk af fremmet Nation nedlader sig iblant og omsider blandes med dem? Da svares atter: ja visseligen, med det Vilkaar, at de som tage Deel i Landets Gode, ere beqvemme til at forsøge dets Gode, og at bære dets Byrder i broderlig Samfund. Er vis unita fortior, eller den foreenede Kraft en større Kraft, saa kand det ikke seyle, at hvad som gjør Selskabet folkerigere, gjør det tillige fuldkomnere og bedre. Setter jeg dertil dette, at Nyeboerne eller de Fremmede ere af saadant Folkefærd, som har noget Fortrin i Kunst og Videnskab, hvis Udbredelse geraader flere til Gavn, da bliver Fordeelen endnu større og vissere. Er det Principium: per fice te ipsum, en naturlig og uskylldig Kierligheds-Regel for hvert Lem i Selskabet, da bliver samme ogsaa det gandske Selskabs Regel, følgelig er den ingen forstandig Patriot, som seer surt paa en fremmet Nabo, allene fordi hand er fremmet og nyekommen, al den Stund at hand ifkun er af det Slags, som kand og vil tiene Kongen og Landet til Bestyrkelse med det som hand har lært. (*)

Monne Rusland endnu være det samme som for 50 Aar siden? Forfarenhed siger nej. Baade hvad fredelige Konster, Kiøbmandskab og Fabrikker, saa og hvad Krigs-Konst og Disciplin angaaer, da forbedres Rusland mere end dets Naboer nogen Tid ventede, og

Ff

viser

(*) Alle Slags Arbeid re, særdeles Haandværks Folk fra fremmede Steder, som have underholdt dem i deres Barndom, ere en Binding for det Land hvor de komme i deres mandige Alder, da de strax kunde begynde at arbejde.

vifer Petri Alexii Ret til det Navn Peter den store, thi hans store Land, var fordum et lidet Land, betragtet Civiliter, eller ihenseende til dets borgerlige Kraft og Belsærd. Hvad var det da, som i dette Seculo har begyndt at giøre den Forandring? Sandelig det var Omsorg for at indbyde fremmede Siæster, ikke just i stor Mængde, eller til Bønde-Arbeid, thi af det Slags ere ikke mange indkomne i Rusland, men Søe-og Land-Officerer, lærde Folk, Handels-Mænd, Kunstnere, Manufacturister og alle saadanne, som man haabede at have strax Tieneste og med Tiiden gode Lærlinger af, blant Landets egne Børn. Mangen Nation, som ikke har Mangel paa Mennesker, har dog Mangel paa Lære-Mæstere. Der-som Polakkernes Grund-Love vare anderledes, eller og deres Konge havde Magt til at giøre det samme som man har gjort i Rusland, da blev det snart eet af Europæ mægtigste Lande, i sieden for at det nu er tvært imod.

§. XVI.

Her til kommer fremdeles dette, at da det sande Ordsprog siger, *Cos acuit ferrum, homo hominem*, og da den ene Folkesærds naturlige Art og Egenkab, just ved sin Adskillighed, best siber og skærper den anden, opvækker Emulation og setter ligesom en Fermentation i Sindet, hvilket kommer i mere Arbeid og Bevægelse, saa skeer det ikke sielden, at nogle saa fremmede Borgere i en Bye eller saa saadanne Mæstere i et Laug, hvis de ere af et mere nærsomt eller stræbsomt Naturel, uformærkt drage flere til deres Efterfølgelse, opvække dem til mere Flid, og paa visse Maader nøde dem til at gaae saa langt som de ellers ikke gif paa egen Haand. Exempel her paa har man særdeles seet i London, siden den Tid at de mange Franske Refugiez af adskillige Professioner, der bleve boesatte, mod Enden af det forrige Seculo. Man har sagt mig for vist, at deres Fortrin i Tærbellighed og Arbeidsomhed, men særdeles deres Sparsomhed over den Time efter Maaltidet, da en Engelsk Haandværks-Karl vil spadserere og tage frie Luft, men den Franske bliver paa sit Værk-Stæd, har opvakt i Begyndelsen ja-

lousie,

lousie, og siden en fornøden Efterfølgelse, hvis man ikke ville komme til kort eller staae tilbage paa den fælles Løbe-Bane. Jeg troer og forvist, at Engelsmandens Blod, som længe siden er en Blanding af adskillige fremmede Folkes Blod, har faaet en Samling af disse adskillige Folkes adskillige Egenheder, og just ved den Adskillighed, et slags fermentum, tam physicum quam morale. (*)

§. XVII.

En Ting er mig endnu tilovers, nemlig at bevare de Indvendinger, som maaskee kunde gøres herimod, og som man undertiden virkelig har hørt, nemlig, at bemeldte Blanding let kunde forderve en Nations gamle Brug og Sæder, forvirre Religionen, forderve Sproget og endelig svække den patriotiske Troeskab og Nidkerhed for Fæderne-Landets Belfærd.

§. XVIII.

Til det første svarer jeg, at fremmede Sæder, Adfærd og Leve-Maaade er noget Vilkaarligt, som staaer til enhver at antage eller forkaste alt eftersom det staaer ham an eller ikke. Er det noget ringere, skadeligere eller u-ansændigere end vort eget, da sees ingen Fristelse til at udvælge det med vort egets Forkastelse, og man beskylder sig selv for en daarlig Letsindighed, i saadan Efterabelse. Derimod, hvis det sandelig er noget bedre, bestandigere, nytteligere, sparsommeligere eller mageligere, da vil jo sund Sands, at vi skulle

§f 2

antage

(*) Monsr. VAN DER MONDE i sin *Essai sur la maniere de perfectionner l'espece humaine*, holder meget af adskillige Nationers Blanding ved Egteskab. Hand meener, at en Tydsk Fader med en Franssk Moder kunde gemeenligen vente skønnere Børn, end hvis en hver af dem havde ægtet en Person af sit eget Land. Grunden til det gamle Roms Herlighed setter hand der i, at Romerne ved Rov forskaffede sig fremmede Sabiniske Qvinder. Endogsaa Forstanden skulle ved dette Middel merkkelig stærkes. Her i følger denne Skribent Monsr. Buffons Grundsetning, men modsiges i de Gottingiske Anzeigen af Mar 1756. p. 1313.

antage og bruge det, uden at spørge videre efter Udkomsten. Naar vores Adeltige Ungdom reysser Udenlands, da er jo det beste som den burde bringe tilbage, en Efterretning, ikke just om det Allernyeste, men om det Allernyttigste og Fornuftigste, som forekommer i andre Nationers Brug, Levemaade og Huusholdning, hvilket i hvor fremmet det end er, bør være os kjærkommen. Jeg holder for, at een af de Ting, som hindre Fremgangen af Land-Væsenets og Oeconomiens Kundskab i det kiære Norge, er den store Vanskelighed for Fremmede at tilkiøbe sig Eyendomme i Landet, formeddelt Odels-Retten, som gjør uvís Besiddelse for en Fremmet, hvilken ellers ved sit Exempel, uformerket vilde blive en nyttig Lære-Mæster for mange Naboer; thi disse adlyde langt snarere Exempler, end Love og Befalinger. Ikke langt fra Bergen havde Salig Oberst Prizier, for en Snees Aar eller længere, forskaffet sig Eyendom til en Bonde Gaard, hvis Skov var gandske øde og forbugget. Hand freddede og snittede den saa vel, at den nu af alle med Forundring sees at være den tætteste og fortreffeligste af lige Storhed paa nogle Mile. Af alle sine Naboer, blev hand i Begyndelsen udleet som en selvfløg Tydsker, men omfider maatte man give ham Ret. Dog, jeg erindrer mig, at det ikke heller er alle Fremmede, som hos os beholde deres eget Lands Brug og Skik. Nogle vilde heller træde over til os, end drage os til deres Efterfølgelse. Exempel sees paa en god deel Fabriqveurs og andre Haandværks-Mæstere, indkomne i de sidste Aaringer fra fremmede Lande, hvor de, efter egen Tilstaaelse, levede meget knappere og tarveligere end her, folgeligen ogsaa kunde give bedre Kiøb. Hiemme toge de til takke med det allerfordeneste til Levnets Ophold. Her vilde de ikke nøyes foruden Delicatter, Lyst-Reiser, Frie-Manddag og hvad Kiøbenhavn's Leve-Maa-de fører med sig, saa at i Steden for man maatte have haabet, vore Danske skulle af dem have lært mere Sparsomhed og Arbejd-somhed, da lære de hellere af os Kræsenhed og Magelighed, magende det just derved saaledes, at vore Danske Mæstere vel kunde holde Kiøb med dem, hvilket ellers var umueligt, uden at efterfølge deres Lands Leve-Maade, saasom jeg nyligen har erindret dette om Arbej-derne i London af adskillig Nation. Slutningen bliver da til denne

Indvending's Besvarelse: Jeg ønskede at i alle deslige nyttige Ting, de Fremmede ikke snarere rettede sig efter vores, end vi os efter deres Stil og Leve-Maade.

§. XIX.

At fremmet Folke-Færd kunde forvirre Indbyggernes Religions-Principia, synes en vigtigere Indvending, og derpaa svares først dette, at hvad os angaaer, da have de allerfleeste her indkommende Fremmede, felles Religions-Bekjendelse med os, og ikke en tredie eller fjerde Deel kand siges at være saadanne, som vi kalde Dissenterende. Atter igien blant disse, er ikke den halve Deel af saadanne Religions-Principii, som sigte til at forvirre enten Kirken eller Staten, ved at gjøre sig fremmede Tilhængere. Om de Roman-Catholiske, kand dette ikke negtes, og i Følge af den Indbildning, at uden for deres Kirke er ingen Salighed følgerig hver foregIVEN Kætters Omvendelse, en Siæls Frelse fra Døden, item, at man til Guds Gæres Befordring, ikke just tør holde hvad som loves en Kætter, i følge af dette Systemate, siger jeg, gøres vist nok høyligen behov, at vaage over dem og at forestille sig, at hvor man i protestantiske Lande, indrømmer dem een Finger bred, der ville de ufeylbarligen stræbe at indtrænge sig en Fodbred og langt længere, om mueligt. Men just derfor have vores Høypriselige Kongers Omhu sat saadanne nye og stærke Grændser ved Loven og adskillige Rescripter, særdeles ved de som befale Børn af ulige Egteskab, at opdrages i den Evangeliske Lærdom, saa at jeg ikke seer, hvorledes de her til Lands, paa den Bøyn, ville komme ret vidt, lad være at deres Tal endogsaa var større end det er.

Angaaende de af den Reformeerte Kirke, da er mig ikke bekjendt noget Exempel paa deres Tragten efter at gjøre Profelyter blant os, ja ikke at give mindste Anledning til nogen kirkelig Bevægelse. Dette maae dog nogle af vore velmeenende Theologi udt forrige Seculo have befrygtet, og af den Aarsag saa alvorlig fraraadet

det Antagelsen af de Franske Refugiez. Denne blev og derfor difficulteret og opsat saalænge, at det omsider var for sildig, efter at man i det Brandenburgske og andensteds, med største Fordeel havde modtaget de velhavende og beste Familier. De sildigere Indbydelsers og Tilladelsers, som vidne om bedre Indsigt, have ikke haft og kunde ikke heller have nogen skadelig Virkning, naar Lovene efterleves. Doct. Heft. Gottf. Maassi Controvers med Sam. Andrea om det Spørgsmaal, enten den Lutheriske eller Reformeerte Kirkes Lærdom stemmer bedst overeens med den høyeste Øvrigheds Magt og med den Lydighed som Undersaatterne ere samme skyldige, hvorom jeg in Annalibus ad an. 1690, har givet nogen Efterretning, synes mig at have været en overflødig Ordstrid, thi begge Deelene ville lige lidet undskyldte det fiende Budts modtvillige Overtrædere, og! naar nogle saadanne ere fundne paa begge Sider, da have disse forgrebet sig mod Øvrigheden, ikke saasom Lutheraner eller Reformeerte, men saasom Syndere og Daarer, hvilke ville have fulgt deres eget Sind, om endstønt de havde været af en anden Religions Bektendelse, thi i slige Tilfælde handler man ikke altid efter sin egentlige Grundsetning, eller Systema, men efter visse Tilfælde.

§. XX.

Nu kommer jeg til den tredie Indvending mod fremmede Folkes Antagelse, nemlig at samme Land drage slette Følger efter sig, i Henseende til Landets eget Sprog at forderve og forplumpe med fremmede Ord, saaledes at det omsider bliver sig selv uligt, hvorimod det er anstændigere, at hvert Folk bevarer sit Tungemaal reent og rigtigt. Her til svarer jeg først dette, at andre Europæiske Sprog ere selv samme Vandheld underkaste, om det ogsaa skal regnes for et Vandheld, og ikke snarere noget som sigter til Sprogens Berigelse, formedelst fremmede Ord, hvilke efter nogen Tid's Forløb, ikke mere ere fremmede, naar hver Mand forstaaer dem, da de og kunde saasom naturaliserte, skrives med indenlandske Bogstaver

staver og Endelser. Bort gamle Danske Sprog findes nu ingen Steds uden paa Island, og ikke engang der, i sin fulde Reenhed, formedelst Handel med Danske og Tydske. Men om vi end kunde kalde det tilbage, da tænker jeg ikke, at det var ziirligere og ikke nær saa fuldstændigt som det nærværende Danske. Tingenes Mængde og Brug voxer hver Dag, følgerlig Menneskernes Tanke. Billeder ligesaa, skulle nu Sprogene ikke beriges med saadanne Ord, som udtrykke Tankerne, da blev man uden Fornødenhed i en modtvillig Mangel, og hindrede sig selv fra at naae Sprogets Hoved-Pyemerk, som er at forstaae, og forstaaes. Engælænderne, som i anden Henseende ere meget kræsne og sparsommelige over deres Naturalisations-Act at tilstaae de fremmede Folk og deres Sæder, gjøre sig ikke mindste Betænkning over at antage fremmede Ord. Just derfor have de eet af de allerrigeste og betydeligste Sprog. Blant dem findes mange saa kaldte Puritaner, af et andet Slags, men ikke hvad Sproget angaaer. Alt hvad dem fattes og de finde beqvemt i noget andet Sprog, særdeles Kunst-Ord til at udtrykke visse høye eller delicate Tanker, det antage de og give det Borger-skab, var det end et grædske Ord. De nyere Tydske Skribenters Kræsenhed i denne Henseende, og deres umaadelige Bemøyselse for at bortkaste alle fremmede, skiont velbektendte Ord, og i deres Sted at smidde sig splinder nye, hvis Bemærkelse man endnu længe maae glette sig til, disse Tydske, siger jeg, udlees undertiden af deres egne Landsmænd, saasom naar de begynde at skrive Hör-Sahl, Bücher-Sahl, Lehr-Stuhl, Kunst-Richter &c. Paa samme Grund, nemlig for den fremmede Oprindelses Skyld, maatte de bortkaste mange hundrede flere Ord, og mig er sagt, at een har projecteret, i steden for Fenster, a Fenestra at skrive Tageluchter, i steden for Closter, a Clauastro, Jungfern Zwinger &c. Er dette latterligt, saa siger jeg: Magis vel minus non variat Speciem.

Jeg meener da ikke, det er enten Skam eller Skade for et Sprog, at der i antages eet eller andet enkelt, men betydeligt Ord, af det Slags, som Brug og Bane noksom gjør bekiendt, og derhos beqvemt

bequemt til Tankernes Udtryk. Men hvad jeg beklager og finder ligesaa daarligt som ufornodent, er, at man af fremmede Sprog laaner gandske Phraser og sammensatte Tale-Maader, hvilket ikke saa meget kommer fra fremmede Colonister, boende blant os, som fra fremmede Bøgers eller Avisers Oversættelse, Ord fra Ord, for Ex. Herren har indtaget sit Middags-Maaltid der og der. Fruen er kommen ned med en ung Søn, det affælede Lege-me skal begraves, Søst samme begik sin Geburts Dag &c. Dette Dansk som aabenbar bestrider og fordrer Sprogets Idiotismum, duer slet intet, og er ikke bedre Dansk end Obscurorum virorum Latin, fortjener altsaa vel at lastes og rettes af vore Journalister.

En Ting er der, hvor i jeg ved denne Lejlighed tilstaaer, at vort Sprog fornærmes, i Aaledning af indkommende fremmede Folk, ikke hvad Reenheden, men hvad Brugen og Anseelsen angaaer, nemlig dette, at fordi vore hværvede Infanterie-Regimenter recruterer meest med Tydske Folk, saa er vore Krigs Mænds Sprog, efterhaanden bleven Tydsk, og Armeen der i commanderet. Dette gjør ingen anden europiske Nation, end ikke den Hollandske, skiont den ogsaa faaer sine fleeste Recruter fra Tydskland, men lader dem sinukt lære de faae Commando Ord paa Hollandsk. Den hele Norske Arme, de Danske Cavallerie Regimenter, saa og Land-Militien, retter sig efter de Tydske, hvilket er underligt nok, ligesom Monsr. Chardin, i sin *voyage en Perse*, siger, at Persianerne ikke commanderer deres Arme paa Persisk, men paa Tyrkisk. Dette tænker jeg ikke gjør Perserne til desto bedre Soldater, efterdi Gloria rei militaris, med alt hvad dertil henhører, over alt passerer for at være Summa Gentium Gloria, hvis Contrarium falder tilbage paa Landets Folk, naar dets eget Sprog udelukkes fra den Brug. Dog dette underkastes vore Statisters nøyere Overbelyselse, og fortjener den maaskee meere end man strax forestiller sig. Sat Sapiienti.

§. XXI.

Endelig møder endnu til Besvarelse, denne fjerde og sidste Indvending, at en Nations Blanding med fremmede Folk, kunde svække det Patriotiske Sindelag, eller Trofskab og Nidkierhed for Fæderne Landets Belfærd. Derfom dette befandtes overeensstemmende med Forfaring, da maatte det regnes for een af de allerfskedeligste Virkninger, efterdi Kierlighed til Fæderne Landet, vist nok er saadan en god, og til almindelig Belfærd hensigtende Sinds-Bevægelse som den viise Skaber kiendeligen har indplantet i alle Mennesker, og sielden eller aldrig savnes nogensteds, endogsaa i de Lande, som Naturen har været mindst gunstig, ved sine Gavers Uddeelse. Giver jeg imidlertid Ngt paa bemeldte Forfaring, saasom den beste Lære-Mæster, da siger den os just det som er tvert imod, eller, at det Folke-Færd, som fødes og fremkommer af en udlændisk Stamme, oversat til vort Land, og forplantet der i, staaer ligesaa dybe og gode Hierte-Rødder i den nye Jord, som nogen anden, ja undertiden frem for de Indenlandske. Om her i er nogen Forstikæl, hvad de første Stamme-Fædre angaaer, saa at den navnkundige Dulcis amor patriæ, hos dem har noget Fortrin, det lader jeg staae ved sit Værd, og hvis saa er, da kand derpaa hentydes det Ord-sprog: Før sviger den Svorne end den Baarne. Men hvad Colonisternes Børn angaaer, da har jeg i mange Exempler kiendelig merket dette, at deres Patriotiske Sindelag mod Føde-Landet ikke allene ligner, mens endogsaa ofte overgaaer deres, som ere fremspirede af Landets ældste Indbyggere. Jeg kiender adskillige saadanne Mænd, som i Danmark ere fødte af Udenlandske Forældre, og nogle som i deres Barndom ere her indkomne og opdragne, hvilke dog intet eftergive Resten i Patriotiskab, ja undertiden gaaer videre der i, end mange andre, næsten ligesom det Sæde-Korn, der hentes fra en anden Egn, gemeenlig frugter best, og bevæger Bonden ofte til at forandre sin Sæd.

§. XXII.

Slutningen som drages her af, er denne, at en forstandig Patriot, ligesaa lidet som en god Christen, bør misunde den Fremmede som Guds Forsyn fører til os, al den stund det er saadan een, som baade kand og vil nære sig redeligen iblant os, bestyrke vort Selskab, bede og arbeide med os, samt i Nødsfald stride for os. Jorden er HErrens og al dens Fylde, hand ville at Israel skulle elske den Fremmede, og ihukomme, at man selv havde været fremmet i Egypten. Af vore Lande, særdeles af Norge, Vester Jylland og Slesvig, udryse aarlig nogle Tusinde til Skibs, og det ikke af de Svageste og Eenfoldigste, som helst blive hjemme, men af de Allerstærkeste og munterste, som ville friste Lykken i fremmede Riger eller Farvande. Af disse kommer maaskee den halve Deel omsider tilbage og fortærer i Alderdommen det som i Ungdommen er forhvervet. Den anden halve Deel og maaskee flere, døer Udenlands. I deres Stæd indkomme aarlig nogle hundrede Udlændinge, og om der end kom flere, da vare de ey overflødige, naar det ikkun er saadanne, som efter min forrige Setning, due til almindelig Velfærd, og det borgerlig Selskabs Bestyrkelse.

J. L.

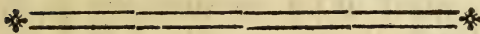
Anledning

Til en Historie om de

Norske Bergverkers Opfindelse og Fremvæxt.

Første Stykke.

Endstønt jeg ikke har haft sonderligt Tilfælde at legge mig paa Naturlæren, og Bergverkeri meget mindre staaer i Samfund med mine Historiske Studeringer, saa jeg finder mig gandske ubevæbnet, at til sammes Befordring gjøre nogen ny Opdagelse, som kunde fortiene i lærde Selskaber at fremlegges; Dog, af Høitagtning for disse saa vel som andre Videnskaber, udbeder jeg mig Tilladelse ved Leilighed at opgive for denne oplyste Forsamling nogle smaa Stykker, som jeg, dels ved Læsning i trykte Bøger, dels ved Brevverel og Meddeling af en og anden Belynder, dels og ved lang Ransagning i de Kongelige Archiver og andensteds, haver fundet, og efterhaanden samendraget, af saadane Ting, som i Tiden kunne tiene dem, der vilde falde paa, enten videre at oplyse disse Rigers Naturlige Historie, eller i sær fornøie Verden med

en fuldstændig Beskrivelse om vore Norske Bergverkers Op-
rindelse og Fremgang.

Saa vidt har jeg ikke bragt det, at jeg kan love eller udrette noget stort enten i den ene eller anden Part. Alt det, jeg kan gjøre, er, at give andre Materie ved Haanden af gamle Optegnelser og Urbreve, hvilke bør anses saa meget rarere og mere verdt at komme for Lyset, som de hidindtil for Mængden have været ubekjendte, og kunde kanske i Fremtiden ved ulykkelig Hændelse staae Fare for Undergang.

Man undrer ikke uden Aarsag, naar man veed, hvor flittige vore Naboer paa alle Sider har været til at udbrede Kundskab om deres Bergverkers Vilde og Tilstand, at meget faa af vore Landsmænd have skrevet, men ingen ret udførligen, om de Norske Bergverker og i sær om deres første Opkomst, da dog Metallerne ere af de herligste Frugter, som den ene Part af vort Fæderneland, Kongeriget Norge, giver af sig, og meddeler ei alene til Danmark, men endog til fremmede Lande, og altsaa en betydelig Grundstytte for Rigernes Handel og Næring.

Naar man undtager, hvad de lærde Mænd, D. Oluf Worm, og D. Holger Jacobæus, den første i sit eget Museo (a), den anden i Museo Regio Havniensi (b), og efter denem D. Otto Sperling i sin Boreas, hvis 7de Capitel handler de Metallis Borealium (c), og i sit Skrift de Nummis non cufis, hvis 36 Capitel handler de Metallifodinis (d), Baron Holberg i sin Danmarks og Norges Beskrivelse (e), og frem for dem alle Herr Biskop Pontoppidan i hans
Norges

(a) Museum Wormianum p. 119. de Argentifodinis Norvegie.

(b) *Olig. Jacobæi* Museum Reg. Havn. Part. I. Sect. VII. men formeret i det nyere Oplag af Joh. Lauerentzen.

(c) *Ott. Sperlingii* Boreas p. 224 sqq.

(d) *Ott. Sperling* de Nummis non cufis p. 254.

(e) *Holbergs* Danm. og Norges Beskr. p. 39. sqq.

Norges Naturlige Historie (f), veed jeg ingen Danff, som forsæt-
ligen haver skrevet derom, uden hvad nogen ved Hændelse og med
saa Ord kan have ladet indflyde i almindelige Geographiske og Hi-
storiske Skrifter (g). Et heller har andre af de Norske, som ellers
herudi skulde gøre det beste, saa vidt mig bevidst, derom ladet no-
get i Trykken udgaae. Jeg vil ikke hidregne det lidet Tydske Skrift,
som først er forfattet 1631. siden formeret og oplagt igien i Kiøben-
havn 1685. paa to Ark in quarto (h), med denne Titel: Kurze
doch warhastige Beschreibung der Silber-und anderer Berg-
werke in Norwegen, so viel derselben An. 1649. im Königreiche
bekandt gewesen, durch einen Liebhaber der Bergwerk an Tag ge-
bracht, anjcho aber auf begehren wieder neu aufgelegt, und mit
allen denen Gruben, welche von selbiger Zeit an ferners gefunden
worden, vermehret; efter som Forfatteren, som nævner sig D. J. F.
N. H. (i) og har været Berghauptmand ved Sølvverket, ikke var
indfødt, men fremmed indkommen i Norge, og af Herkomst fra
Tydskland, ligeledes hvad Christoph. Steinkuhl hos sin Tydske Over-
settelse af Peder Clausens Norges Beskrivelse har tilføiet om sam-
me Riges Bergverker (k).

Men man bør troe, at Mangel paa gode Efterretninger,
som Skabningen har misundet de nyere Tider, er Skyld der udi, at ikke
B g 3
noget

(f) I. Deel 8 Cap. p. 291 sqq.

(g) saasom Nic. Cragius Hist. Christ. III. p. 204. 205. Arnd Bernstson Bergens Danm. og No-
ges frugtbare Herlighed I. Bog p. 274. sqq. Slanges Christ. IV. Historie, see i Regist.
Norske Bergverker, og mange flere baade ældre og nyere, baade ud- og indlændske, Skri-
benter.

(h) Fortalen er skreven 1631. men jeg veed ikke, om piecen da ogsaa første gang er trykt, eller
det er det første Oplag af 1649. som nævnes i Resenii Bibliotheca p. 264. Alb. Bartholin
de Scriptis Danor. Ed. Mollerii p. II. og i Sibberns Biblioth. Hist. p. 141.

(i) Beschreibung des Königreichs Norwegen p. 133.

(k) Hans Navn var Johan Friderich Norman. Det foransaaende D. skal formodeligen bety-
de Doctor og den Bogstav H. maa ske hans Fødested.

noget fuldkommere i dette Evne (1) er udkommet, eller og, at her og der ligge skrevne Afhandlinger forborgene, som endnu aldrig ere komne i Tryk og for hver Mand's Dien. Paa dette sidste har nyligen vist sig et Exempel, i det at man udi en Bog-Auctions Catalogo har læset saadan Titel: *Voss Einleitung der Norwegischen Bergwercks Historie, Manuscript*, hvilket jeg vel endnu ikke har seet, men haaber i det efterfølgende at kunne give Kundskab derom.

Jeg vil i denne, og kanskee i flere Dele af dette Selskabs Skrifter, opholde mig ved og omkring de Norske Bergverker, og beskue dem historiskvis og i deres udbortes Skikkelse, uden at see dem ind i Hiertet, som jeg lader være de Bergkyndiges egen Sag. Jeg vil mere holde mig ved deres første Ungdom og Opvært, end ved deres modnere Alder, i hvilken de lettere og med mindre Mangel paa Hielpemidler i et fuldkommere Verk af nogen anden kunne beskrives. Hvor hos jeg ikke andet kan formode, naar jeg forud har tilstaaet min Ukyndighed i Videnskabet, end at Bergmanden letteligen tilgiver mig, som ved Bergmands Stil er aldeles uvan, om jeg enten i Ord eller Talemaader, som dertil høre, tager feil. Vil han tillige rette og forbedre, da vinder baade det Almindelige og jeg, og bliver hannem dobelst taknemlig.

Intet har jeg, til dette Forehavende, mere ønsket, end at kunne komme efter, og med Bished fastsætte Tid og Anledning til Bergverkers første Baatanke og Optagelse i Norge: Men med al den Nøde, jeg har gjort mig, enten at eftersøge i Bøger og Documenter, eller at udforske hos vore vitige Nordmænd, har jeg ikke nær bundet mit Niemerke, eller naaet saa langt, jeg har attraaet. Jeg mener, hvad de ældste Verker angaaer; thi om de nyere kan vel ikke eller bør fattes nogenlunde tilstrekkelig Underretning. Dog kan jeg ey heller rose mig, at jeg om de nyere haver overflødigt Forraad,

(1) Evne er et got og gamelt Norsk Ord, og betyder Materie, deraf er Evne-Træ ic. i Sverige heder det *Umnæ*. Den Norske Hirdskraa Cap. XI. nævner Hertuga, *Ufni*, den som skulde gøres til Hertug.

raad, men haaber, at disse Blade skulde blive lykkelige Hververe for mig hos enhver, som noget derom besidder.

Men, for at komme nærmere efter Oprindelserne, bliver det fornødent, og kanske ikke ubehageligt, at jeg, førend jeg begiver mig til Norges Rige, forud opholder mig noget ved Bergverkeriers Optrin hos Nabo-Folkene, de Tydske og Svenske, og om der ellers har været noget saadant i de øvrige Lande, der enten nu ligge, eller før have ligget, under det Danske Konge-Spir. Paa det man deraf kan fornemme, hvor meget ældre Metallernes Opfindelse kan være hos disse Folk, end hos de Norske, og om man kunde komme paa Spor efter, fra hvem af Naboerne, og ved hvad Tid omtrent, Norges Indbyggere allerførst har faaet Smag paa saadant Rundskaab, og begyndt at tænke paa Metalleres Opdagelse i deres eget Sten-Rige.

Tydskland.

De fleste, som har skrevet om de Tydske Bergverker, henføre deres Oprindelse til Ottonis Magni Tider, som regierede midt i det X. Seculo, beraabende sig paa de ældste og beste Skribenters (m) Udsigende om de Harkiske Sølv-Grubers Nabning. Men at visse Middel-Alderens Krønikeskrivere (n) have tillagt Henrici Aucupis Tid denne Opfindelse, deri have de vel ikke saa aldeles Uret, eftersom man finder kiendeligt Spor dertil i et Diploma af An. 936. som melder,

(m) *Vitichindus* Monach. L. 3 ap. Meibom. T. I. p. 659. *Ditmarus* Mersburgensis L. II. edit. Maderi p. 24. *Sigebertus* Gemblacensis ad An. 968. *Godefridus* Viterbiens. Chron. P. 17. *Otto* Frisingens. L. 6. c. 24. *Conradus* Urspergensis, Magnum Chron. Belg. ap. Pistorium T. III. p. 79. Chron. vet. Saxon. membran. citeret af *Sperling* i hans *Boreas* p. 226. og de *Nummis non cufis* p. 251. og flere, af hvilke de senere have til dels udføret de ældste, til dels med eget Tilleg villet forbedre deres Fortællinger.

(n) *Theodorus* Engelhusius Edit. Maderi p. 176. En gammel Chronic hos *Leibnitz* T. I. p. 261. *Hermannii Corneri* Beretning af en ældre Krønisk, i *Felleri* Mon. inedit. p. 143-146. Den gamle Tydske Krønisk i *Casp. Abels* Samling p. 85. og kausse mange flere.

melder, at Greve Sigfrid skenede til Klosteret Corbei hæreditatem suam in pago Hardga, scil. Ecclesiam ipsam, cum clericis & metallis (o). Har han nu ved de Tider, da Keiser Henric døde, kunnet skenke Bergverker bort, er det troligt, at de tilforn maae have været i Drift. Slutningen bliver da denne, at under disse Keisere, Otto I. saavel som hans Fader Henricus Auceps, ere visse Bergverker i Tydskland, i sær de hartziske Sølv-Miner, dels først optagne, dels satte i driftigere Gang end tilforn. Hvorledes siden, udi et Seculo efter det andet, ere fundne og optagne mangfoldige Bergverker af alle Slags Ertser i adskillige Provindsler af det Tydske Rige, er af Agricola, Albino, og en stor Flok senere Stribenter (p) almindeligen bekiendt, og blev for vidtløftigt her at omrøre.

Men ingen kand negte, at Tydskland jo har haft ældere, og langt ældere, Kiending af Bergverker, end fra det X. Seculo, endskiont de vel ikke med nogen sønderlig Eftertryk, Fordel eller Bestandighed have været drevne. Man finder temmeligen grundede Beviser derfor i adskillige vigtige Documenter, saasom udi et Caroli M. Capitulare om hans Byer og Gaarde, som til dels laae i Tydskland, af omtrent An. 800, hvor det heder Cap. XXVIII. Volumus, ut per annos singulos intra quadragesima, juxta ordinationem nostram, *argentum de nostro laboratu*, postquam cognoverimus de præsentis anno, quanta sit nostra laboratio, deferre studeant. it. Cap. LXII, Vt unusquisque iudex per singulos annos ex omni conlaboratione nostra, quid de bobus &c. quid de *ferrariis & scrobis*, id est, *fossis ferrariciis*, vel aliis *fossis plumbariciis &c.* habuerint, ad nativitatem Domini nobis notum faciant, ut scire valeamus, quid

(o) *Meibomii Script. Rer. Germ. Tom. I. p. 759.*

(p) Til hvilke bør fornemlig regnes vor lærde *Otto Sperling* i hans *Boreas* p. 225. sqq. og de *Nom. mis non culis* p. 245. sqq. Om de Goslariske og Hartziske Bergverker kand i sær læses *Heineccii Antiqu. Goslar. Ed. 1707. p. 8. 18. 19. & passim, Thom. Schreibers Bericht von Kunst der Hartzischen Bergwerke, Henr. Meibomius de Metallifodinarum Hartzicarum Origine & progressu, Jo. Ern. Brauns de Metallifodinar. Hartzicarum origine &c.*

quid vel quantum de singulis rebus habeamus (q). Og i Ludovici Pii Skiftebrev imellem sine Sønner af Aar 817. Cap. XII. De tributis vero, & censibus, vel *metallis*, quicquid in eorum potestate exigi vel haberi poterit, ipsi habeant, ut ex his in suis necessitatibus consulant, & dona seniori fratri deferenda melius præparare valeant (r). At jeg et skal tage Tilflugt til de Sariske Sølv-Penninge og Skillinge (denarii & solidi Saxonum), som nævnes i et ældere Capit. Caroli M. af Aar 797 (s), og hvad som ellers om Mønten forekommer i de Sariske, Frisiske (t), samt Saliske, Alemanniske, Bajoriske, og andre ældgamle tyske Love, saa vel som i andre Caroli Magni, Ludovici Pii, og flere Frankiske Keiseres Capitulis (u), af hvilkes Tyske Mønter der og skal være fundne baade i Dansk og Svensk Jord (v), eller og til de Monte-Friheder, som Ludovicus Pius An. 834. og Ludovicus VI. An. 900. har givet til Tyske Klostere og Stæder (x), saa længe man er i Uvisshed, om Metallet, som dertil brugdes, var Tyskt, hvilket dog kand være formodeligt. Og jeg seer ikke, man kan have Marsag at mistroe den ærlige Agricola, som An. 1550. i sin Bog de Re Metallica har skrevet saaledes: Schemnicii & Cremnicii communia argenti & auri metalla ad octingentos iam annos durant, quod antiqvissima incolarum privilegia loquuntur (y). I hvilke Ord hand klarligen hidleder disse Bergverkers Oprindelse, som hørde med inden det gamle Tysklands Grændser, fra det VIII. Seculo, og til Bevis beraaber sig paa Indbyggernes urygamle Privilegier.

H h

Et

(q) *Baluzii Capitul. Regum Francor. T. I. p. 335. 340.*

(r) *ibid. p. 577. Conf. Meibom. de Orig. Metallifod. Hartz. p. 23. Reuschii Origines Metallifod. Germ. p. 37. 38.*

(s) *Monument. Paderborn. Ed. 1672. p. 335.*

(t) *Vid. Leges Saxonum & Frisionum edit. Gærtneri Lips. 1730.*

(u) *Baluzii Capit. Regum Franc. Tom. I. p. 279. Conf. p. 264. 280. 283. 351. &c.*

(v) *C. R. Berchs Tal om Svenska Myntets Alder p. 13.*

(x) *Monum. Paderborn. Ed. 1672. p. 131. Reuschii Orig. Metallifod. Germ. p. 33.*

(y) *Agricola de Re Metall. 1561. p. 3. conf. idem Agricola de Vet. & Novis Metallis 1546. p. 396. 407. Albini Meisnische Berg Cronik p. 82. Jod. Willich, ap. Schardium T. I. p. 162.*

Et skionere Bevis og langt mere sikkert rekker os Otfridus, Munk i Weissenburg, som har levet til Ludovici Germanici Tider, og ved Aar 870. oversat Evangelisternes Historie i Tydske Rim. Denne Skribent, naar han skal rose sit Fædernelands Herligheder, vidner udtrykkeligen, at de Tydske eller Frankerne opgrove Erts, Kober, Jern, og Sølv, men Guld sankede de af Sandet (z). Jeg vil anføre hans egne Ord med en Oversættelse ved Siden, hvor af man tillige seer, hvor nær det gamle Tydske og nu brugelige Danske Sprog kan komme overens:

Zi nuzze grebit man ouh thar

Er inti kuphar.

Joh bi thia meina

Ifine steina.

Ouh thara zua fuagi

Silabar zi nuagi

Joh lesent thar in lante

Gold in iro fante

Til Nytte graver man og der

Erts og Kober.

Ja i stor Mængde

Jern Stene.

Og der til foie

Sølv til Note.

Ja lese (sanke) der i Landet

Guld i deres Sand.

Og gaaer man vel høit op i Tiden, da giver Tacitus, som først har oplyst os om Germaniens gamle Skikke og Tilstand, tydeligen at forstaae, at dette vidstrakte Land ikke har manglet saadan herlig Jordens Afgift, hvilket og Estertiden fuldkomligen har lagt for Dagen; Thi, omendskiont hand et steds siger: Argentum & aurum propitii an irati Dii negaverint, dubito. Nec tamen adfirmaverim, nullam Germaniæ venam argentum aurumve gignere; Qvis enim scrutatus est? Jeg veed ikke, om Guderne i Naade eller Vrede have negtet Guld og Sølv, dog vil jeg ikke paa-
staae, at ingen Aare i Germanien giver Guld og Sølv, thi
hvo

(z) Otfridi Evång L. I. c. I. i Schilteri Thesauro T. I. p. 23. Sperlingius in Borea p. 228. & de Nummis non cufis p. 252. og efter ham Reuschius Orig. Metallifod. Germ. have begge anført dette Sted, men med nogen Forandring i Oversættelsen.

hvo har søgt derefter (a), saa udelukker han ikke de andre og ringere Metaller, fordi han om disse rigere er i et slags Uvished. Han kunde heller ikke med noget Skel negte, at Tyskland havde Guld, saafremt han ellers har vidst, hvad andre, et alene Romere, men og Græker, have berettet, at den navnkundige Flod Rinen gav Guld af sig (b), hvilket endog her i Norden forudm har været saa bekiendt, at vor gamle Edda ibland de Navne, den tillegger Guldet, kalder det *Malmur Gnytaheidar og Rynar*, Metallum tesquarum Gnitensium & Rheni (c), af hvilke de saa kaldede Rinske Gyldene efter nogles Mening først skulle have faaet Navn (d). Ikke heller burde han været i Uvished om Sølvet, om han, da han skrev sin Germaniam, havde vidst eller erindret sig, hvad hand selv fortæller i sine Annalibus (e), at Curtius Rufus fik af Claudio insignia triumphalia, fordi han in agro Mattiaco, som efter de fleste Lærdes Forklaring skal være i det Hessiske (f), havde aabnet Gruver for at eftersøge Sølv-Aarer, endskjønt Arbeidet skede med ringe Fordel, og varede en føie Tid.

Paa hvor mange Steder taler ikke samme Skribent om Jernet og dets Brug hos de Tyske (g), i hvorvel han her og der lader

Hh 2

sig

(a) Tacitus de Moribus Germanorum Cap. V.

(b) Nonnii Dyonyfiaca Lib. 43. *Hachenbergii* Germania Media 1709. p. 255.

(c) *Resenii* Edda Island. fol. ff. b.

(d) *Althameri* Comment. Germ. Aug. Vind. 1580. p. 49.

(e) Taciti Annal. Lib. XI. c. 20.

(f) At Ager Mattiacus har ligget i Tyskland, kan ingen tvile, som vil troe Plinii Ord Lib. 31. c. 2. og Ammiani Marcellini L. 29. c. 4. ja Tacitus selv, foruden at han in Annal. L. I. 56. siger, at Mattium var Cattorum gentis caput, setter ogsaa paa mere end et Sted Mattiacos og Cartos strax hos hinanden som Rabosfolk, saasom Historiar. L. IV. 36. & de Mor. German. Cap. 29. 30. Conf. *Dithmari* Not. in German. Taciti p. 174. 177. *Gronovii* Tacitus T. I. p. 67. T. II. p. 415. *Cluverii* Germania 1631. p. 529. til 535. *Junckers* Geographic der Mitlern Zeiten p. 105. *Senckenbergs* Selecta Juris & Histor. Tom. I. p. 510.

(g) Taciti German. Cap. 6. 18. 30. 40. 43. 45. 46. Ejusd. Annal. L. I. c. 14. Conf. de gladiis et hastis ferreis vet. Germ. *Diodor. Sicul.* L. V. *Strabo* L. IV. *Agathias* L. II. *Ammianus Marcellinus* L. XVII. c. 12.

fig forstaae med, at de ifftun havde maadeligt Forraad deraf, saasom i disse Ord, naar han forud har talet om Guldet og Sølvet: Ne ferrum quidem superest, sicut ex genere telorum colligitur, Der er ikke engang Jern til Overflod, som sluttes af de slags Spyd de bruge (h). Men paa et andet Sted giver han udtrykkeligen tilkiende, at de har haft Jern-Gruber, naar han taler om Gothinerne, et vist Folk i Germanien dog af et andet Tungemaal, hvilke af Qvaderne vare undertvungne, og af demnem brugdes til at arbejde i Bergverkerne: Gothini, quo magis pudeat, & ferrum effodiunt (i). Ptolomæus viser nærmere til disse Jernverkers Lægde, naar han siger: Sub Hercynio saltu Quadi, sub quibus ferrifodinæ & Luna silva, eller, som de første Editioner have, Sub nemus autem Orcynium Cuadi, sub quibus ferri minera & Luna silva, sub qua gens magna Boemi usque Danubium (k). Om det Noriske Folk vidner Clemens Alexandrinus, at de har virket Metaller, og været de første, som har lutret Jern (l). Hvilket Noriske Jern ogsaa de Latinske Skribenter, Ovidius, Horatius, Martialis, og Plinius ofte om tale og berømme (m). Ja, om man ellers stort kan forlade sig paa de gamle Poeters Sagn, har samme Jern allerede til Homeri Tider været bekiendt (n). Hvor rig den Noriske Jord ogsaa har været paa Guld, fortæller Polybius (o) og Strabo ret prægtigen og med adskillige Omstændigheder (p), ligesom og Strabo et andet Sted skriver

(h) Taciti Germania Cap. 6.

(i) Idem Cap. 43.

(k) Ptolomæus Lib. 2. c. XI.

(l) Stromat. Lib. I. Reuschii Orig. Metallifod. Germ. p. 5. sqq.

(m) Ovidii Metamorph. L. XIV. Horatii Carm. L. I. od. 16. Martialis Epigr. L. IV. 55. Plinii Hist. Nat. L. XXXIV. c. 14. 18. Conf. Agricola de vet. & nov. metallis. p. 388. Albini Weisnische Berg-Kronik. p. 90. 92.

(n) Iliad. B. v. 578.

(o) See Agricola de vet. & nov. Metall. 1546. p. 402.

(p) Strabonis Geographia Lib. IV. circa finem Ed. Basil. 1571. p. 228.

ver om Helvetierne, at de vare rige paa Guld (q). Ellers skal der af Noriskt Metal være slaget et slags smaa Kober. Mønt udi Keiser Hadriani Tid, med hans Billed og Overskrift (r). Der har og i de første Seculis efter Christi Fødsel været Møntested udi Trier (s): Men kanske har Metallet ikke været hjemme avlet af den Tydske Bond. Endog Plinius, som skal have skrevet før Tacitus, melder om Kober, at han havde hørt sige, at man til hans Tider havde fundet af dette Metal i Tydskland (t).

Allt dette lærer os, at de Folk, som fordum har været begrebne under Navn af Tydske, have i meget gamle Tider, i det mindste ikke længe efter Frelserens Fødselse, vidst, at der fandtes Metaller i deres Jords Indvolde, og at der ogsaa har været Folk, som har betienet sig af en saa dyrebar Skat, omendskjønt ikke til alle Tider, ei heller paa saa mange Steder, eller med saa stor Hefstighed, som siden efter det X. og XI. Seculum. Ikke heller synes det, at saa mange i de ældgamle og tarvelige Tider har kiert sig derefter, saa at man uden Tvil med større eller mindre Efterladenhed i et Hundred-Aar end et andet har angrebet dette Arbeid, ligesom Smagen for Mønt, Gevær, og andre af Metaller giorte Redskaber og Hus-Sager, hos dem har været sterkere eller mindre til. Det kan og gierne være, at Tydslands ældste Bergværker har, hele Secula tillige, ligget stille, dog tør jeg lige saa lidet negte, som paa staae det, saalænge jeg ikke finder noget, som giver Sagen sit fuldkomne Lys.

Men at undersøge, om de Tydske først har lært af Romerne, som man har god Grund til at troe, at opsoge og arbeide sine
 H h 3 Metal-

(q) Ibid. p. 209.

(r) *Sperlingius de Nummis non cussis* p. 247.

(s) *Hachenbergii Germ. medii* 1709. p. 257.

(t) *Plinii Hist. Natur. L. 34. c. I.*

Metaller, og fra hveim Romerne igien havde sine Berg. Videnſka-
ber, vilde blive mig for vidtloſtigt her at indlade mig udi; ligesom
det ikke heller bliver min Sag, at røre om de Tydſke Bergverkers
Fortgang og Tilſtand efter de Frantſke og Syriſke Keiſeres Tider,
da det er bekiendt, at Førſterne i Riget, ſom de paa Land og Folk
bleve mere mægtige og mere hugede for ſin Huſes Oplomſt, ogſaa
begyndte med større Jyrighed at drive Metallerne til deres store
Fordel, efterſom ikke fattes de af Nationen ſelv, ſom vel og udfør-
ligen have ſkrevet om denne Materie.

Dog, førend jeg ſlutter den Tydſke Artikel, vil jeg tilføie
nogle ſaa yngre Data, ſom jeg ved adſkillige Bøgers Stenmemblad-
ning hændeligen haver udmerket, hvormed kanſkee nogen maatte
være tient, ſom gjør Samling til de Tydſke Bergverkers Historie.

An. M C L. dat Chounrat Rex jus fodiendi Metalla in He-
resburg (u).

An. 1193. Henricus VI. Imperator Monasterio Corbeia
Novæ facultatem tribuit qværendi aurum, aut argentum aut aliud
metallum in fodinis (v).

An. 1197. Om den Syriſke Fæſtnings Choruti Beleiring
ved de Chriſtne fortællæs ſaaledes: Et qvia locus ille præruptus
erat nimis & qvaſi inaccessibilis, novum genus expugnandi, hoſti-
bus vero omnino incognitum, ſunt agreſſi. Fuerunt ſane ibi
*nonnulli de Saxonia, quibus erat notum, qva arte excavatur Mons argenta-
rius, qvi apud Goſlariam multis eſt cognitus.* Multo igitur labore ex-
penſaqve plurima opus illud agreſſum eſt, præfectis qvidem ope-
ris vigilantius inſiſtentibus, cooperatoꝝ vero caſtrorum in gyrum
reciproca vice ſeſe alternantibus. Cumqve tali arte montem ca-
varent

(u) Annales Corbeienſes ap. *Leibnitium* Tom. II. p. 308.

(v) Diploma habetur apud *Martene* Tom. I. p. 1002.

varent, appositoque igne, prout libuit, muros cadere facerent, hostes exterriti, nesciebant, quid agerent, dum castrum subruui quasi sine tormento murorum viderent (x) &c. Paa samme Maade havde Bergfolket af Rammesberg tilførn An. 1168. ved Miner hiulpet at indtage Fæstningen Dasenburg (y).

An. 1222. Fridericus II. Imperator Ludovicum Lantgravium Thuringiæ & Juttam Marchionissam Misnensem hortatur, ut Brunoni Episcopo Misnensi *quasdam foveas argentinas* & decimas pertinentes ad illas, sitas in territoriis Episcopatus sui, & ei ac Ecclesiæ pertinentes, violenter occupatas, restituant. Datum apud Neapolim X. kal. Aprilis, Indictione X (z).

An. 1292. *Minera Auri* apud Heidelberg invenitur (a).

Keiser Friderik III. i det Privilegio, han 1471. gav Greverne af Sultz, melder ibland andet saaledes: *Es sollen auch dieselben Grafen zu Sultz all und jedlich Erzschatz, Steinbruch, Müllstet und ander Herrlichkeit in ihren Graffschafften haben, selbe bauen und gebrauchen, oder andern zu bauen vergonnen* &c. (b)

Udi Alberti Achillis Churførstens af Brandenburg Disposition 1473. findes og noget om Bergverker: *Doch sollen die Bergwerke gemein sein* (c) &c.

Til dette XV. Seculum henhøre de *Leges Goslariensium Metallicæ seu fodinariæ antiqvæ pro fodinis in Rammelsberg, som Leib-*

(x) *Arnoldi Lubecensis Chron. Slavorum*, Edit. Bangerti p. 443. Conf. *Heineccii Antiqv. Goslar.* p. 195.

(y) *Helmoldi Chron. Slavor.* Edit. Bangerti p. 234. Conf. *Heineccii Antiqv. Goslar.* p. 168.

(z) *Diploma findes udi Kreyfjs Beyträge zur Historie der Sächsischen Lande*, Tom. II. p. 6.

(a) *Annales Dominicanor.* Colmar apud *Urstifum* Tom. II. p. 27.

(b) *Senckenberg Selecta Juris & Histor.* Tom. IV. p. 511.

(c) *Lentz Brandenburgische Urkunden* Tom. II. p. 683.

Leibnitz af Manuscript har udgivet, endskjønt andre føre dem til foregaaeni: XIV. Seculum (d).

Siden her tales om de Goslar'ske Berg-Love, kan jeg endnu ikke forbigaae at melde om endel gamle Documenter og Privilegier, de Goslar'ske Bergverker angaaende, hvoraf hos os findes bevidnede Copier, som Raadet til Goslar i Aaret 1538. haver ladet overgive til Kong Christian III. formodeligen da Kongen med flere Protestantske Førster og Herrer var i Brunsvig, med underdanig Begiering, Hans Majestæt vilde antage sig deres Handel med Hertug Henrik den yngre til det beste. Nogle faa Stykker deraf vil jeg hele indføre, de øvrige, for Vidløftighed at undgaae, alene til Indholdet opregne.

I. Det ældste, endskjønt det er uden Aarstal, synes dog af Beskrivelsen over Sigillet at være af Keiser Henrik VI. og altsaa ikke længe efter 1190. udgivet. Samme, siden det for den Goslar'ske Mont's Skyld (e) er merkverdigt, og kanskee ikke tilforn trykt, bliver her Ord til andet anført.

Notum sit cunctis huius pagine inspectoribus, Monetarios Goslarienses, ex pia ordinatione Imperatorum, Regum, vsque ad hec tempora, tali jure fuisse gauissos, ut nulli in eadem ciuitate liceat monetare denarios aut cambire, nisi quibus ipsi, quod vulgariter dicitur opus aut cambium, concesserint. Nullus Monetarius alium super vtilitate argenti, quod dicitur valse, Incusare potest vel debet. Qui vero fuerit Incusatus, ipse propria manu se poterit expurgare. Equale jus in negotio eorum, Nec magister monete nec aliquis maiorum aliud jus habebit, quam minimus eorum. Nullus etiam argentum examinabit per ignem, quod dicitur

con-

(d) Leibnitii Scriptores Brunsvicenses Tom. III. p. 535. sqq. Conf. Praefat. ejusdem Tomi p. 18.

(e) Staden Goslar har allerede haft Mont-Presse for Aa. 1093. See Heineccii Antiqv. Goslar. p. 104.

conburere, nisi fuerit monetarius vel manifestus Siluanus. Magister monete pro denariis, qui suo ferro cuduntur, & publico nummismate monetantur, respondebit, & satisfaciet. Si fuerit incusatus de pondere vel argenti vilitate, ipse se per slescattum expurgabit, faciet eum, si oportet, slescattum conburi, & ostendet, meliorem monetam ex eo non potuisse perduci. Verum si de suo priuato argento, quod predicti monetarii ipsi non obtulerunt, denarios monetauerit, & in tali moneta nocens fuerit repertus, non ad slescattum recurret, sed de suo satisfaciet. Concessimus preterea eis, vt nullus ad cambium in eadem ciuitate se applicare presumat, nisi de ipsorum permissione sine licentia spetiali. Inhibemus etiam auctoritate Regia, qua fungimur, vt nemo nobilium vel aliqua inferior persona, precum cogentium instantia, vel alia qualibet violentia, ipsis inuitis operis siue collegam adjungere presumat. Prohibemus etiam, sub obtentu gratie Imperii firmiter injungentes, ne predicti monetarii aliquem illorum falsariorum, qui denarios monetauerit, vbi moneta ex antiquo non fuerit, in ipsorum recipiant vnitatem. Habet etiam Dominus Rex siue Imperator in monetarios Goslarienses hoc jus, vt si quando in predicta ciuitate curia celebratur, tenentur idem monetarii centum marcas de Regio argento sine questu monetare. Vt hec rata & inconuulsa permaneant, sigillo nostro ea duximus munienda.

Hec supra scripta littera habet sigillum appensum cum filo sericeo glauci coloris de cera glauca, In qua cera apparet Imago sedens in folio Regie Majestatis, habens in manu dextra sceptrum Regale, in sinistra manu pomum Rotundum, In circumferentia scripturam videlicet: *Henricus dei gratia Romanorum Rex semper Augustus.* In medio vero scripturam hanc Scil. *Dux Svevie.*

Auscultata est presens Copia per me Rodolphum Krudener Clericum Mindensis diocesis, sacra Imperiali auctoritate publicum Notarium, & concordat cum suo vero originali sigillato de verbo ad verbum, quod hac mea attestor manu propria.

2. Keiser Wenslaw giver Staden Goslar, som ligger for Harken og af hans Forfædre Romerske Keisere og Konger for Ertsens Skyld er anlagt, Privilegium, til deres Bergverkers og Erts-Rulers Optømt, som længe havde ligget øde. Dat. Prage 1390. S. Martini Dag. Om dette privilegio skriver Heineccius: Nondum vidi hoc Wenceslai privilegium, cum in amplissimi senatus nostri archivum penetrare nondum integrum fuerit, Meminere tamen illius ipsi Goslarienses in commemoratione succincta &c. quæ prodiit anno 1544 (f).

3. Forening imellem Werner Konningk og ni andre paa den ene og Raadet i Goslar paa den anden Side, om Bergverkerne paa Rammesberg, som laae øde, paa ny at optage og i Stand sette, saaledes at Raadet skulde paatage sig en fjerde Part Berg og Bary til at arbeide og bygge, Gabriel von Magdaburgk den anden fjerde Part, Werner Konningk og hans Selskab de øvrige to Parter. Dat. 1407. i Paaske Ugen.

4. Keiser Ruprecht tager Borgemeistere, Raad, og Borgere i Goslar under sin Beskyttelse, og stadfæster alle deres Privilegier. Dat. Heidelberg 1410. Onsdagen efter Epiphania Domini.

5. Hinrik van der Heide og fiorten andre Borgere til Goslar forene sig med Raadet sammesteds om at antage for sig og sine Arvinger en fjerde Del af Rammesberg, som de igien dele imellem sig i sexten Parter, til at anvende Beføstning paa den Kunst at føre Vandet ud, gjøre Berget tør, sette Bergverket i Stand, og arbeide efter Guld-Erts, Sølv-Erts, Kobber-Erts, og Bly-Erts, og alt andet slags Metal &c. Dat. 1418. S. Petri og Pauli Aften.

6. Keiser Sigismundus, paa det at Guld-Sølv-Kobber-Bly- og Jern-Minerne ved Goslar, som ved Vandflod vare ødelagte, kunde

kunde igien bringes til forrige Velstand, stadfæster en Contract, som 1418. var oprettet imellem Raadet og Borgerne i Goslar og en Prest af Prag, hvilken sig havde paataget at udføre Vandet af Gruverne, at de igien kunde komme til at legge Haand paa Arbejdet. Dat. Pataviæ 1422. d. 15. Octobris. Samme betydelige Document fortæner til sit fulde Indhold her at finde Sted:

Sigismundus Dei Gratia Romanorum Rex semper augustus, ac Vngarie Boemie Dalmatie Croatie &c. Rex, Notum facimus tenore presentium uniuersis, Inter varias multiplicesque sollicitudinum curas, quibus mens nostra pro nostrorum & Imperii sacri fidelium & subditorum commodo frequenter distenditur, occurrit nobis cogitandum potissime ea reducere & reformare ac ad pristinum statum restituere, quantum nobis ab alto conceditur, Quibus respublica, per negligentiam precedentium suppressa decubuit, restauretur feliciter, & que per nostram vigilantiam, seu virorum industriam & peritorum sagacitatem, quos ad hujus operis completionem inuestigare & habere possumus, salubriter erigatur. Sane dudum percepimus, qualiter fodine auri, argenti, cupri, plumbi, ferri, & aliorum metallorum, in loco nostro Imperiali in Goslar retroactis temporibus in magna & habundanti resplenduit copia, quod partes ille inferiores ex eo solo loco eminentibus redundabant diuitiis. Verum post diuina permissione & hominum negligentia Idem locus Goslariensis ad tantum decreuit, quod eedem fodine per aque inundationem per multa annorum curricula laborari non poterant & excoli, Sed quia Deus omnipotens non semper in ira continet miserationes suas, & sinum sue pietatis eum puro corde inuocantibus non semper tenet clausum, Nolens etiam rem tam grandem & magnam suis diutius occultare fidelibus, Magistris ciuium, Consulibus, juratis, ciuibus, & toti communitati loci predicti, spiritum consilii sui indidit, yt laborem fodinarum ipsarum resumerent, & peritorum in tali arte vterentur consiliis, quibus hoc opus explore valeant ad consolationem reipublice, & sui nominis gloriam & honorem. Cum autem honorabilis Michael de

Broda teutonicali, plebanus sancti Adalberti sub Zdras Pragensis Ciuitatis, deuotus noster dilectus, huiusmodi artis tamquam peritus & sciolus, per predictosque ciues vocatus, se de eisdem fodinis & montibus reducendis intromiserit, certosque tractatus & pacta cum eisdem ciuibus pro laboribus suis consumandis contraxerit, prout in literis desuper confectis clarius continetur, Idem *Michael* nostre Celsitudini humiliter supplicauit, quatenus sibi, heredibus & successoribus, ac collaboratoribus suis, litteras predictorum ciuium de Goslar datas & traditas, ratificare, approbare, auctorificare, de nouo concedere, & confirmare gratiosius dignaremur, Cuius littere tenor sequitur in hec verba.

Nos *Henricus de Vsler* proconsul, *Wernerus Konningk*, *Henricus Elebrecht*, *Bruno Becker*, *Henricus Wildefur*, *Gossvinus de Ruden*, *Henningus boteken*, *Johannes Himpteken*, *Boto Bornbusen*, *Henningus Papetran*, *Henricus Heidekenn*, *Conradus Selhoff*, *Libertus Bodenborch*, *Tidericus Notberch*, *Sanderus Bodeker*, *Conradus Sluter*, *Henricus de aluelde Junior*, *Johannes de Were*, *Henricus Plumeken* & *Henningus Bokemuller*, Jurati moderni, Necnon *Johannes Svartekop* Proconsul, *Johannes Wildefur*, *Henricus van der Heide*, *Henricus de Aluelde Senior*, *Henningus Ernstes*, *Ebelingus Bokemuller*, *Henningus de Boken*, *Hermannus Calbecht*, *Johannes Kerberch*, *Bortramus Stacis*, *Johannes Poltener*, *Ebelingus Tunzell*, *Fritzo Fenstermeker*, *Conradus Oldendorp*, *Henningus Kannengeter*, *Geuerbardus Schennel*, *Heideco de vvere*, *Hermannus Jordons*, *Tedricus Backe*, & *Ludolphus Gosken*, Consules & ciues jurati antiqui, totaque communitas ciuitatis Goslariensis, Hildesemensis Diocesis, Necnon Venerabiles & religiosi ac Honorabiles viri, Domini, *Johannes Abbas Monasterii in Walckenrede* ordinis Cisterciensis, totusque conuentus ibidem, *Maguntinensis* diocesis, pro parte quarta, *Henricus Decanus* totumque capitulum Ecclesie collegiate Sanctorum Symonis & Jude Goslariensis, pro vna octaua parte, *Michael de Broda teutonicali*, plebanus Ecclesie parrochialis Sancti Adalberti sub Sdras Pragensis, pro alia octaua parte, *Henricus* & *Johannes* proconsules, Necnon Consules moderni & antiqui superscripti, ac tota communitas ciuitatis

Gosla-

Goslariensis predictæ, pro alia octaua parte, *Henricus van der Heide* & *Teodericus Notberch*, ciues Goslarienses, pro Residua quarta parte, Montani cultores & collaboratores minerarum & fouearum Montis Rammesberg prope muros dicte ciuitatis siti, per nos Proconsules & Consules supradictos ac communitatem predictam, ac dictas partes conjunctim & diuisim admissos, ac eisdem collatis, ad laborandum & percipiendum omnes & singulos prouentus & obuentiones secundum Jura montanorum, vulgariter *Berchrecht* nuncupata, pro nobis successoribus & heredibus nostris perpetuis temporibus in futurum. Notum facimus tenore presentium vniuersis, quod nos Proconsules & Consules suprascripti ac Seniores Communitatis dicte Ciuitatis, pluries retroactis temporibus intracordis nostri archana reuoluimus, qualiter Dominus omnipotens ab alto oculo misericordie respiciens locum ciuitatis predictæ, & montem prefatum sibi elegit propter gloriam nominis & cultus sui augmentum, ac gentem in & circa prefatam ciuitatem habitantem, Cum Dominus non gentem propter locum, sed locum propter gentem elegit, & preteritis temporibus, dum prefatus mons excolebatur, propter habundantiam temporalium ex eo prouenientium predecessores nostri reddiderunt Deo, que Dei, et Cesari, que Cesaris sunt, diuersas enim ecclesias & oratoria pro augmento cultus diuini construxerunt & dotauerunt, Et consequenter Imperatores & Reges Romanorum diue memorie propter habundantiam minerarum ex dicto monte prouenientium ac bonorum temporalium habundantiam, in prefata ciuitate residentiam fecerunt personalem, & eandem diuersis prerogatiuis, priuilegiis, libertatibus, & ornamentis extulerunt & libertarunt, ac pro fidei cristiane & cultus diuini augmento, diuersa Monasteria virorum ac mulierum, & ecclesias in eadem & extra eandem fundauerunt, dotauerunt, ac diuersis Sanctorum Reliquiis adornauerunt, & tantum effectum ex inspiratione diuina, ac ciuitatem & locum predictum habuerunt, de quorum numero HENRICUS Imperator diue memorie pro tunc sanctissimum in Cristo patrem & Dominum *Leonem* Papam, Sancte memorie, ad dictam ciuitatem, cum multitudine dominorum & prelatorum,

videlicet Sancte Romane Ecclesie Cardinalium, Archiepiscoporum, & abbatum vsque ad numerum Septuaginta trium sibi assistentium inuitauit, qui Monasterium siue Ecclesiam Collegiatam in dicta ciuitate per Dominum HENRICUM Imperatorem fundatam, bene dotatam, & diuersis Venerabilibus sanctorum Reliquiis adornatam, ad petitionem dicti Imperatoris in honorem sancte Ciuitatis, Et beate Marie semper virginis ac Simonis & Jude atque Matie, apostolorum, & aliorum patronorum Sanctorum personaliter consecrauit, & Missarum solemnias in eadem celebrauit, ipsamque thesauris spiritualibus & diuersis indulgentiis ac priuilegiis & reliquiis Sanctorum mirifice dotauit atque decorauit. Tandem successu temporis, peccatis parentum nostrorum exigentibus, ex permissione diuina, foueae minerarum in dicto monte existentes vehementibus aquis fuerunt & sunt submersae, & propterea diuinus cultus fuit diminutus, parentesque nostri fuerunt atque nos successiuis temporibus multis oppressionibus propter defectum bonorum temporalium, & vsque in diem presentem fuimus & sumus afflicti, & sic oppressi, ad Dominum recurrimus, & cum propheta dicere possumus, ad Dominum, cum tribularer, clamaui, & statim sequitur, & exaudiuit me, Clamemus igitur ad Dominum, qui prestabilis est super malitia, qui non in perpetuum irascitur, neque in ira sua continebit misericordias suas, cuius miserationes sunt super omnia opera eius, vt aperiat nobis montem Sion, quem delegit, vt det benignitatem, & terra fructus suos, vt etiam thesauri temporales & Minere in monte Rammesberg predicto abscondite nostris reuelentur temporibus, vt reedificentur ecclesiarum & Goslariensium muri ad imponendum super altaria Domini munera & oblationes olim consuetas, & nobis ad Dominum clamantibus, & ipso nobis inspirante, cogitare incepimus, qualiter pro gloria ipsius & sui diuini cultus augmento, & releuamine nostre oppressionis & afflictionis, atque reipublice vtilitate, aquam predictam de monte & foueis predictis euacuare & extrahere, & montem & foueas huiusmodi ad statum pristinum reducere possemus. Nos igitur, audita fama laudabili honorabilis viri Domini *Michaelis de Broda teutonicali,*
plebani

plebani siue rectoris ecclesie parrochialis sancti Adelberti sub Sdrax pragensis, prefati, qui in hujusmodi arte, videlicet extractione & ductibus aquarum expertus & peritus, vt asseritur, existit, eundem per litteras et diuersos nostros nuntios vsque ad nos veniendum inuitauimus, qui in premissis vtilitatem reipublice considerans, & nobis cupiens specialiter complacere, ad nos propria venit in persona, & foueas prefatas in dicto monte existentes intrauit, & ipsas & aqueductum conspexit, & requisitus, Vtrum posset aquam prefatam de foueis predictis extrahere & euacuare, Qui nobis respondit, quod per Dei gratiam propositum nostrum & affectum ad finem laudabilem perducere, & aquam de hujusmodi foueis, per aqueductum subterraneum, ad hoc antiquitus sub quibusdam testudinibus fitis factum, extrahere & euacuare vellet, & posset, si cum ipso super premissis vellemus & possemus pro suis laboribus faciendis concordare. Nos igitur proconsules, Jurati prefati, & tota communitas prescripta, Nec non collaboratores & cultores dicti montis minerarum & fouearum prefatarum attente considerantes, quod honorem & commodum non modicum ex hujusmodi monte & foueis, aqua predicta extracta, possemus reportare, Igitur de legalitate & circumspectione dicti *Domini Michaelis* confisi, ac matura prehabita deliberatione, diuersisque consiliis & tractatibus cum eodem *Domino Michaelae* super premissis, eidem instanter supplicauimus, vt se de hujusmodi labore & opere intromitteret, & aquam de tribus foueis in monte predicto sub testudinibus lapideis prefatis fitis & factis, ac duabus aliis foueis prope easdem existentibus, extraheret & euacuaret, vt sectores & laboratores mineras in dictis & aliis foueis, in dicto monte & per dictum totum montem longe vel prope existentibus, factis vel fiendis, habitis & habendis, prout antiquitus factum existit, fodere possint, de communi omnium nostrum suprascriptorum consensu & assensu cum prefato *Domino Michaelae*, in Cristi nomine & beate Marie semper virginis & Sanctorum Patronorum, quorum hic habentur reliquie, super premissis concordauimus & concordamus in hunc modum, qui sequitur, Videlicet.

Quod

Quod prefatus *Dominus Michael*, sui que heredes, videlicet honorabilis & discretus vir *Dominus Franciscus*, plebanus siue rector Ecclesie parrochialis Sancti Laurentii in Bisritz, & *Stephanus*, fratres germani, quondam procopii dicti *Taufentmargk* de Broda teutonicali, predicti Pragensis diocesis, filii sororis ipsius, & Successores sui, ac ipsorum perpetuis temporibus in futurum habere debent & debebunt percipere & leuare, & de omnibus & singulis mineris, auri, argenti, cupri, plumbi, vel quocumque alio vocabulo nuncupentur, omnesque alias & singulas vtilitates & obuentiones ex dicto monte & de singulis foueis in eodem, & per dictum totum montem existentibus habitis & habendis prouenientibus & deriuandis, aut quas prouenire seu deriuari contigerit ex eo quomodolibet in futurum, nostris tamen & successorum nostrorum laboribus & expensis, Octauam partem liberam omnium & singulorum minerarum & obuentionum predictarum, quam quidem octauam partem sibi, suis heredibus & successoribus per se vel alium seu alios nobiscum residentibus liberaliter & integraliter tenore presentium, exnunc prout extunc, extunc prout exnunc, dare promittimus & admittimus ad eandem, & damus & assignamus ante aliam quamcunque diuisionem seu distributionem minerarum cuicunque seu quibuscunque dari debitam seu debendam, quocumque alio vocabulo nuncupetur, Decima duntaxat excepta, que alias *Vrbera* nuncupatur, que ante omnia debet dari & distribui, secundum antiquam ipsius montis consuetudinem, ratione fundi & domini temporalis, & deinde prefata octaua pars libera dicto *Domino Michaeli*, suis heredibus & successoribus, dari debet & assignari, postquam huiusmodi minere & quelibet earum de monte & foueis predictis in eodem existentibus factis & fiendis conjunctim & diuisim extracte fuerint, & quantotius in casis, huttis, siue furnis, ad hoc factis & fiendis, purgate, & in aurum, argentum, cuprum vel plumbum, conflatae fuerint & redactae, Etiam quotienscunque scorias dictarum minerarum rejectas & rejiciendas, habitas & habendas, ad nos de presenti, vel quomodolibet in futurum quouis modo spectantibus, conflare & reuocare contigeret, Impedimen-

dimento ſeu excuſatione quacunq; ſeu quibuſcunq; ceſſantibus, Octauam partem liberam predictam dicto *Domino Michaeli*, ſuis heredibus & ſucceſſoribus, dabimus & aſſignamus indilate, quam etiam licite & libere recipere poteſt, debet ac debent, & leuare, Et nihilominus eidem *Domino Michaeli*, ſuis heredibus & ſucceſſoribus, facere volumus & fatiemus & tenemur ſemel facere ad minus in quolibet ſeptimana futuris temporibus de omnibus & ſingulis mineris & aliis quibuſcunq; perceptis ac obuentionibus debitam & juſtam rationem in loco tuto & honeſto, quem ad hoc in dicta ciuitate nos cum eo ſeu ipſis duxerimus eligendum, & quod dictus *Dominus Michael*, ſui heredes & ſucceſſores, aurum, argentum, cuprum, plumbum, vel quacunq; alias mineras & obuentiones predictas per ſe vel ſuos & heredum & ſucceſſorumꝑ officiales ad hoc deputatos vel deputandos, abſque quacunq; ſolutione, impoſitione, contributione vel pagimento, recipere, ducere, portare, vendere libere poſſit ſeu poſſint, in noſtra ciuitate predicta & extra eandem, quibuſcunq; perſonis voluerit ſeu voluerint, vel ipſi ſeu ipſis placuerit publice vel occulte, abſque omni contradictione & impedimento, tenore preſentium plenam & liberam damus & concedimus poteſtatem, Adicientes inſuper, quod huiusmodi mineras in monte & foueis prefatis acquiſitas & acquirendas ſiue fodiendas per officiales collaboratorum & cooperatorem dicti montis communes ad hoc iuratos & deputatos ſiue deputandos, cum dicti *Domini Michaelis*, heredum ſuorum & ſucceſſorum officialibus diligenter fatiemus ſiue permittemus colligere & cuſtodire, nec nos eaſdem alienari ſeu diſtrahi permittemus, ſed quantotius de monte & foueis predictis fuerint extracte, ad caſas ſiue huttas, in quibus purgari & conſari ſolent, diligenter fatiemus ſiue permittemus adduci & cuſtodiri, per predictos collaboratores totiens, quotiens ipſis videbitur expedire. Inſuper de communi noſtro conſenſu, pro vtilitate reipublice, nos de conſenſu omnium cultorum, collaboratorum & montanorum predictorum, damus & concedimus plenam licentiam & auctoritatem dicto *Domino Michaeli*, ſuis heredibus & ſucceſſoribus, quatenus vna nobiſcum ratione ſeu occasione dicte octaue partis libere habeat ac habeant & habere poſſit & debet & debeant

habere plenam & omnimodam potestatem, cum aliis & inter alios collaboratores & cultores dicti montis, ponendi, locandi & ordinandi omnes & singulos officiales, majores & minores, tam in foueis predictis, quam extra vel supra easdem, etiam in casis siue hutis, vbicunque locorum necessarios, & quod ad singulas rationes & tractatus per prefatos officiales fiendos & computos faciendos totiens, quotiens fieri contigerit, vocari debet ac debent, vt possit seu possint interesse per se vel alium seu alios, & habere potestatem inter alios cooperatores, cultores & collaboratores cum eis & ipsi cum eo de singulis factis necessariis, montana quomodolibet concernentia, ordinandi, disponendi, tractandi & diffiniendi. Potest & debet etiam dictus *Dominus Michael*, heredes sui & successores, ratione dicte octaue partis libere pro interesse suo locare & ponere suos proprios officiales, tam in foueis predictis, quam extra eosdem, Etiam in casis siue hutis, Vbicunque locorum, quandocunque sibi placuerit, suis tamen propriis sumptibus & expensis, qui possint foueas & hutas predictas intrare & exire, & singula facta conspiciere & disponere cum aliis officialibus collaboratorum predictorum, & rationem siue computum facere de collectis & perceptis, ac expensis factis & fiendis. Hoc etiam adjecto, si, quod absit, post reformationem & restaurationem dicti montis, ex permissione diuina contigerit, eundem montem & foueas in eodem existentes, in quibus minere foderentur, desertari & montem incultum siue incultas foueas remanere, propter communem pestilentiam siue rupturam montis, siue per diluuium, siue per guerras terre generales, & deinde successu temporis, nos uel nostri successores, cultores, collaboratores predicti, eundem montem & foueas in eodem existentes vellemus seu vellent excolere & laborare, quod extunc dictus *Dominus Michael*, sui heredes & successores, notorie moniti & requisiti iterum tenetur & tenebuntur, & debent dare consilium auxilium & fauorem pro recuperatione dicti montis & restauratione ac aque retractione siue euacuatione, vt idem mons & fouee in eodem restaurarentur, & aqua extrahatur, prout de presenti facere debet, nostris tamen & successorum & collaboratorum & cultorum dicti montis, laboribus & expensis, prout dictam octauam partem

partem liberam velit seu velint percipere & retinere, sed medio tempore, quo predictum montem & foueas totaliter contingeret desertari, & incultum seu incultas foueas permanere, vt premittitur, extunc predicto *Domino Michaeli*, suis heredibus & successoribus in illo medio in nullo debemus, nec volumus esse obligati, quovsque predictus mons & fouee restaurentur & reformatur modo, quibus supra. Insuper volumus & ordinamus, quod dictus *Dominus Michael*, sui heredes & successores, pro recuperatione dicti montis, aquam de fontibus fluentem, siue riuulos aquarum decurrentes, ad hoc jam ordinatos seu dispositos, & alios quoscunque & vbicunque fluentes in bonis nostre ciuitatis, eandem & eosdem absque omni contradictione & impedimento ad vtilitatem dicti montis potest recipere & adducere per quoscunque meatus, siue sub terra siue supra terram, per campos & prata quorumcunque ciuium & incolarum nostre ciuitatis, contradictione qualibet non obstante, nostris & collaboratorum & cultorum dicti montis sumptibus & expensis, euidente duntaxat necessitate urgente. Etiam nos Proconsules prefati, ac communitas Goslariensis predicta, promittimus, prefatum *Dominum Michaelem*, suos heredes & successores, & ipsorum familiares, in nostra Ciuitate predicta, & extra eandem, sub nostro saluo conductu in libertate manutene-
 nere protegere & defensare, & sibi *Domino Michaeli*, suis heredibus & successoribus, cum bonis & rebus ipsorum, dare, & damus nostrum saluum conductum, etiam extra nostram ciuitatem predictam, vsque ad aliam Ciuitatem, seu alium locum tutum, quotiens super hoc fuerimus requisiti. Ceterum dicto *Domino Michaeli*, suis heredibus & successoribus, damus plenam licentiam de consensu omnium collaboratorum, cultorum, & montanorum dicti montis, predictam octauam partem liberam in toto vel in parte dandi, testandi, donandi, legandi ad ecclesias, Monasteria siue Hospitalia, & in alios pios vsus conuertendi, vendendi, obligandi, ecclesiasticis siue secularibus personis quibuscunque iuxta dicti *Michaelis*, heredum & successorum suorum, beneplacitum & voluntatem, Archiepiscopis, Episcopis, Principibus Secularibus, Baronibus & potentibus personis secularibus duntaxat exceptis, dummodo sibi, suis heredibus & successoribus,

bus, omnia premissa obseruabimus & adimplebimus, & per nos obseruabuntur & adimplebuntur. Quibus de predictis vtilitatibus & obuentionibus iuxta supra scripta respondere, & omnia supradicta volumus eisdem fideliter & integre obseruare & inuiolabiliter adimplere. Et nos Proconfules & confules predicti & tota communitas suprascripta, ac omnes & singuli cultores & cooperatores dicti montis suprascripti, conjunctim & diuisim, premissa omnia & singula suprascripta promittimus bona fide, absque omni dolo & fraude, prefato *Domino Michaeli*, suis heredibus & successoribus firmiter & sinceriter adimplere tenere & inuiolabiliter obseruare. In quorum omnium & singulorum robur & testimonium premissorum, presentes literas fieri fecimus, & magno Sigillo nostre ciuitatis Goslarie, Necnon Dominorum abbatis & conuentus in Walckenrede, ac capituli ecclesie Sanctorum Simonis & Jude Apostolorum predictae, Necnon *Henrici de Heide & Teoderici Notberch*, Dominorum & ciuium supradictorum sigillis de certa nostra scientia presentibus fecimus appensione communiri. Datum *Goslarie*, Anno Domini *Millesimo quadringentesimo decimo octauo*, Sexta feria, que fuit vigilia uisitacionis beate Marie uirginis gloriose.

Nos itaque considerantes prefati *Michaelis* supplicationem iustam esse & consonam rationi. Attendentes etiam, quod pium opus pro Deo facimus, vt premium Immercessibile & anime nostre salutare a Diuina clementia reportemus, si negotium reipublice pio zelo & mente pura promouerimus, Ideo non per errorem aut improuide, sed matura deliberatione prehabita, sano etiam fidelium nostrorum accedente consilio, & de certa nostra scientia, prefato *Michaeli*, ipsiusque heredibus, successoribus & colloboratoribus, prefatorum ciuium Goslariensium tractatum & contractum cum eo initum, & omnia & singula inde secuta, Necnon ipsorum ciuium literam sibi datam & traditam in omnibus suis clausulis, sententiis, punctis & expressiõibus, prout de verbo ad verbum sonat, & limpide superius expressatur, ratificauimus, approbauimus, auctorisauimus & tenore presentium & auctoritate Romana Regia gratiosius confirmamus,

mus, Mandantes vniuersis & singulis, Principibus ecclesiasticis & secularibus, Comitibus, Baronibus, Nobilibus, Militibus, clientibus, ceterisque, cuiuscunque gradus, status & conditionis, hominibus nostris & Imperii sacri fidelibus dilectis, presentibus & futuris, firmiter & districte, quatenus prefatum *Michaelem*, ipsiusque heredes, successores & collaboratores, in predictis fodinis & earum cultura, siue in siluis, lignis, hutis, viis, stratis & aliis necessariis, non impediant, sed potius manu teneant fideliter & defendant, prout indignationem nostram & sacri Imperii grauissimam voluerint arctius euitare. Presentium sub nostre Maiestatis sigillo testimonio litterarum. Datum *Patauie*, anno Domini *Millesimo quadringentesimo vigesimo secundo*, quintadecima die Mensis *Octobris*, Regnorum nostrorum, anno *Vngarie Tricesimo sexto*, Romanorum *tredecimo*, *Boemie vero tertio*.

Ad mandatum Domini Regis

Franciscus prepositus Strigoniensis.

7. Henrik, Ernst und Albrecht Hertogen zu Braunschweig Lüneburg verkauffen dem Rade und Borgeren tho Goslar ic. ihre Harde Holten an dem Harthe twuschen der rechten Herstraten von Goslar nach Oesterrode, mit Hutten, Tobehoringen und Rechte, alse de Meysend at in vorlophen Jaren von ihren Vorolderen gehadt ic. Datum 1457. Fridage nach der Hilligen Richams Dage.

8 Forlig inellem Hertugen af Brunsvig Lüneborg og Staden Goslar, oprettet af Hertug Albrecht af Saren. Datum Leipz 1488. Mitwoch n nach Sontage Cantate.

9. Keiser Maximilian stadfæster Borgemeistere, Raad, og Borgere i Goslar alle deres, i sær de af Carl IV. og Friderico III. givne, Privilegier. Datum Speyr 1494. den 7. Junii.

10. Hoibemeldte Keiser Maximilian stadfæster atter alle Stadens Goslars Privilegier, og under dem i sær denne Frihed, at ingen Edelmænd, Indvaaner eller Fremmed, maatte hos dem

ete noget Berg-eller Hytte-Verk, med mindre han var Staden med Borger-Ret forpligtet ic. Datum Insbruk 1497. den 6 Octobris.

Om de Bømske Bergverker som og ere temmelig gamle og regnes fra VIII. og IX. Seculo, deres Oprindelse og Fremgang, kan læses, hvad *Bobuslaus Balbinus* Miscell. Histor. Regni Bohemiæ, Pragæ 1679. fra pag. 37. til 55. derom vidtløftigen har skrevet. Hvortil kan føres de adskillige nyere Privilegier og Berg-Love for Joachimsdal, som findes i Schöttgenii og Kreyfigii Diplom. & Scriptor. Rerum German. Tom. II. p. 69. til 96.

Estland og den øvrige Strefning hos Østersøen.

Om Tacitus gjør ret eller ikke, naar han regner Estierne, som formodeligen skulle være en Del af de Folk hos Østersøen, saa vidt de Preussiske, Curiske, Liflandske, Estniske og Ingriske Strande strekke sig, ibland Germanierne, er her ikke det rette Sted til at afhandle, ei heller vil jeg sige ham imod i den Beretning, han giver om Estierne, at Jern brugdes ikke meget hos dem, *rarus apud eos ferri usus* (g); Thi deraf kan man hverken negte eller bekræfte, at paa de Lider har hos disse Folk været Jerngruber eller noget slags Jern-Åbl. Man er og uvis paa, om Tacitus har haft note Efterretninger nok om disse og flere saa langt fraliggende Folk.

Men at bemeldte Lands Indbyggere, af hvilke en anseelig Del fordum har været det Danske Herredom undergiben, have i langt senere Tider haft sig bekiendt, at deres Jordsimon har indholdet alle slags Metaller, ja uden Tvil ogsaa vidst at benytte sig der af, skal ikke være vanskeligt at vise. Jeg vil ei ret meget beræbe mig paa Adamus Bremensis, som beretter om Curland (i fald det ikke, som nogle ville (h), skal læses Gutland, eller og snarere forstaaes om de gamles Kyrialand eller Finnonia (i)), at der

(g) Taciti Germ. cap. 45.

(h) Pontani Chorograph. Daniæ p. 734. conf. Sperlingii Boreas p. 248. sq.

(i) Rudbecks Atlant. Tom. I. p. 479. Ol. Benzelius de Sveonum cum gentibus Europæis commerciiis p. 129. 130.

der var mangfoldigt Guld i Landet (k), og om Sember og Prutzer, at de agte Guld og Sølv meget ringe (l); Thi det beviser ikke, at disse Metaller ere optagne og tilvirkede af deres egne Lands Miner. Evert imod, man har Spor nok til, hvorledes Curerne, saa velsom andre Folk i de Dage, ere komne til deres glimrende Metaller, enten ved Røverier i andre Lande, eller ved andres Krige i deres Land, paa hvilket sidste en langt ældere Skribent end Adamus, jeg mener Rembertus, fortæller os et Exempel, at de Danske, ved Midten af XI. Seculo toge sig for at undertvinge bemeldte Nation, men bleve afflagne og maatte lade dem til Bytte en stor Deel Guld og Sølv (m).

Men, at der dog udi bemeldte Egne have været saadane Miner, kan til dels sluttes af Kroniker og Landenes Beskrivelser; saaledes melder en gammel Romisk Kronike, at Polakerne i Aaret 1220. bleve af Prysser og Russer og af Bergfolkene ved Guldminerne ilde ihjelslagne (n), An. M. CCXX. Poloni a Prutenis et a Rutenis et a fossoribus auri mactati miserabiliter interierunt: og en Beskrivelse om Hockerlandet i det Preussiske vidner, at 1343. har i denne Egn nyret sig en Sølvgrube, hvilken til Hofmester Kniprodens Tid har givet saa meget Sølv, at man for I. Mark lodigt Sølv har betalet XI. Ferding Preussisk Mønt (o): Tildels og meget mere kand det godtgjøres af klare og uimodsigelige Documenter, saasom Privilegier, Gave-Breve, Skøder, og deslige, hvoraf mig følgende ere forekomne:

I Aaret 1226. har Keiser Friderik II. ved et Diploma, dateret til Parma udi Maji Maaned stadfæstet Hermesteren Volqvin og Ordens-

(k) Ad. Brem. de Situ Dan. ap. Lindenbr. p. 58.

(l) ibid. p. 59.

(m) Remberti Vita Ansharii ap. Lindenbrog. p. 70.

(n) Chron Bohem. ap. Pezium Tom. II. p. 1031.

(o) Acta Borussia T. III. p. 107.

Ordensbrødrene i Lifland alt det Gods og Rettigheder, som Biskopperne af Lifland og Leal dennem havde overladet, og tillige undet dem at nyde og bruge, hvad slags Metal de enten under eller over Jorden maatte finde, som det Keiserlige Kamer tilhørde (p). Samme Bevilling har Høibemeldte Keiser Aaret derefter ved et andet Diploma, dateret Cathaniæ mense Januario, paa nyt igientaget, med ingen sønderlig Forandring, hvad denne Post angaaer, undtagen at i Stedet for det første staaer: *concedimus eis, ut quodcunque genus siue materiam metalli sub terra siue etiam super terram in districtu & terminis supradictis de cetero poterunt invenire, quod ad Imperialem Cameram nostram pertineat vel pertinere possit, accipere debeant &c.* læses i det sidste: *in districtu & terminis suis &c.* (q), hvilket giver et vidtloftigere Begreb.

Aar 1230. haver Hertug Conrad af Mazov og Cujavien foræret de Tyske Ordens-Brødre hele Culmer-Land med alt sit Tilbehør, *cum omni utilitate et omnimoda libertate et jure eorum, quæ esse possunt in terra, ut est, aurum, argentum, ceterorumque metallorum genera* (r) etc. Derimod har Ordens-Brødrene tilfagt Biskopen af Preussen, at han skulde nyde en vis aarlig Indkomst af det gandske Culmiske Land, og beholde for sig og Efterkommere fem Gaarde der i Landet, hver af fem Tyske Plogland, med al Tilliggelse, *pratis, pascuis, fluminibus, lacubus, piscationibus, molen-dinis, sylvis, venationibus, falis fodinis, auri fodinis, argenti fodinis, vel cuiuscunque metalli fodinis* (s) etc.

Udi

(p) See Arndts Liefländische Chronik T. II. p. 19.

(q) Originalerne af disse tvende rare Udbreve har jeg i Aaret 1754. selv seet og afskrevet i det Kongelige Antiquitets Archiv i Stockholm. Det sidste af dem har denne Tyske Udenkrist: Keyser Frederic de tweste bestedet den Swertbroderen allent, dat sy hebben van den Biscoop to Liflande vnde to Lehal, vnde noch verkrigen moegen, vnde verlenet en *alle Erisen bynnen der erden vnde bouen der erden*, de den Keyser to behöoren mochten.

(r) Documentet herom læses i Actis Boruff. T. I. p. 402. 403.

(s) Ibid. p. 407. 408.

Udi det Privilegio, som Høimesteren af den Tydske Orden i Aaret 1233. har givet Stæderne Culm og Thorn, læses, blandt andre, denne heel merkeltige Artikel, at Ordenen forbeholdte sig selv, i deres Gebet, alle Søer, Salt-Aarer, Guld-og Sølv-Gruver, og alt slags Metal, foruden Jern, dog saa, at den, som enten fandt Guld, eller paa hvis Grund det blev fundet, skulde have samme Rettighed, som saadane i Slesien er forundet, og den, som enten fandt Sølv, eller paa hvis Ager det blev fundet, skulde nyde Freybergsk Ret: *Retinemus, heder det, Domui nostræ in bonis eorum omnes lacus, castores, venas falis, auri argentique fodinas, & omne genus metalli, præter ferrum, ita ut tamen inventor auri, siue is, in cuius bonis inventum fuerit, idem jus habeat, quod in terra Ducis Slesix (t) in hujusmodi talibus est concessum: Inventor autem argenti, siue is, in cuius agris inventum fuerit, Jus Friburgense (u) in hujusmodi inventione perpetualiter obtinebit (v).*

Aar 1276. skenker Hertug Samborius af Pomern til den Tydske Orden Landet Wenzke, med alt tilhørende, montibus, vallibus, viis & inviis, *auri argentique fodinis, et omne genus æris siue metalli ac gemmarum, fontes et venas falis, et quicquid omnino in terra vel supra terram, seu in aquis inventum fuerit (x) etc.* Og udi et Forlig, som 1282. blev sluttet imellem Hertug Mestvin af
 El Pom.

(t) Dette er et skjønt Sted for de Slesiske Guld-Bergverkers Alder, om hvilke ellers fandt læses Joach. Curei Schlesiſche Chronic T. I. p. 187. Albini Meynsniſche Berg-Chronic p. 70. sq.

(u) De Freibergske Bergverker i Meisen skal først være opkomne ved Aar 1171. som Georg Fabricius Orig. Saxon. p. 556. vidner, Conf. Albini Meynsniſche Berg-Chronica p. 9. 199. Bemeldte Fabricius in Annalibus Friburgensibus skriver ved det Aar 1294. at Freiberg da har faaet Berg-Ret: MCCXCIV. Leges civiles & Jura Metallica Friburgensibus conferipta, hvorom Albinus l. c. p. 64. har nogen Tvil, og det med rette; thi af ovenſtaaende sees, at Freibergsk Berg-Ret allerede 1233. har været bekiendt i Preusen, altsaa maae den endnu være ældere i sit eget Land.

(v) Privileg. Culmenſe ap. Dusburg p. 457.

(x) Hertugens Gave-Brev findes i Actis Boruff. T. III. p. 284. sqq.

Pomern og den Tydske Orden i Preusen, har Hertugen stadfæstet Ordenen bemeldte Land og mere Gods, med alle sine Tilliggelser, og deribland Guld og Sølv-Miner, og alle slags Miner af Erts, Metal, Edelstene, Kilder, Salt-Aarer (y) ic. Ligeledes findes Hertug Lesko af Cujavien 1317. for et Pengelaan af 562. Mark at have afstaaet til den Preussiske Orden sit Land Michelow, med alle sine Grændser og Rettigheder, *judiciis, jurisdictionibus, auri, argenti-que fodinis ac metalli, æris, cupri, ferri, et venis salis, ac omnibus utilitatibus aliis, quæ sunt in terra & supra terram (z).* Nogle Aar tilforn nemlig 1310. havde Margreve Woldemar af Brandenburg saalt til den Tydske Orden et stykke Land af Pommern med Danzig og flere Slotte, *cum utilitate & fructibus, qui de dicta terra percipi poterunt in iis, quæ super terram humano se repræsentant conspectui, aut qui percipiendi sub terra futuro tempore apparebunt, videl. in sale, ferro, plumbo, cupro, argento, auro, ac in cuiuslibet generis metallo (a) &c.*

Skulde jeg endnu gaae et godt Stykke længere ned i Pomern, da har Hertug Bugislav længe tilforn, nemlig 1287. foræret til Reinfeld Kloster i Bagrien Byen Theusin i Fogediet Dymmin med al sin Tilliggelse, hvoribland Jern-Gruver opregnes, *cum pascuis, pratis, stagnis, aquis, aquarum decursibus, rivulis, usugiis, pedagiis, salinis, ferrifodinis (b) &c.*

Endelig finder jeg, at da Kong Waldemar af Danmark 1346. afhændede Hertugdomet Estland, som imod halvandet hundrede Aar havde ligget under de Danske Kongers Scepter, til den Tydske Orden, har han saalt Landet med Ager, Eng, Skov, Mark, vaadt,

(y) Denne Forligning staaer i Actis Boruff. T. III. p. 274. sqq.

(z) Acta Boruff. Tom. III. p. 380. 381.

(a) *ibid.* pag. 541.

(b) Urvrevet glemmes her i det Kongel. geheime Archiv.

vaadt, tørt, Fiskevand, Færgang, Hede eller Fællid, bygt eller ubygt, med allehaande *Erts, Metal, Guld, Sølv* og anden deel *Mineral, Salttyden*, som der nu udi findes, eller i Fremtiden kunde blive (c). Hvilket i den Latinske Original-Text saa lyder: cum pascuis, pratis, paludibus, sylvis, mericis, nemoribus, agris cultis & incultis, *mineris auri & argenti & metalli alterius cuiusque*, atque falis, si quæ sunt in præsentia, vel quæ fieri poterunt in futurum &c. Og udi Margrebe Ludvigs af Brandenburg, som havde Kong Waldemars Søster, Afstaaelse-Brev givet Ordenen i samme Aar paa bemeldte Hertugdøm, heder det saaledes: cum omnibus et singulis pertinentiis & utilitatibus, quæ ad dictum Ducatum seu terram, tam in mari salto, quam in aliis terris, fluminibus atque riuibus, viis & inuis, theoloneis, monetis, *mineris*, multetis, multarum poenarumque compendiis, ab antiquo pertinuerunt (d).

Jeg vil ikke opholde mig ved at undersøge, om og hvorvidt disse Metal-Miner i bemeldte Lande have været optagne og satte i Drift: Men lader det være nok, at have beviset, det man der temmelig længe har haft Kundskab om indlændske Metaller, og at have anledet andre til videre Efterforskning.

Finland og Lapland.

Vi gaae da videre, og nærme os fra det Tydske Rige og de Estniske Folk til vore Grander de Svenske. Og siden Tacitus har regnet et alene dennem, men og Finnerne til sin Germania, vilde vi tage Veien til Sverige gienem Finland, og med et hastigt Die
 § 1 2 see,

(c) See *Hvitfeld* in fol. p. 494.

(d) Af begge disse Documenter fik jeg udi Riga 1754. Copie af den von der Hardtske Samling, som mig af Herr Conrektor Arndt var meddelet.

see, om man der i gamle Dage har haft noget med Bergverker at bestille.

Dersom Tacitus har været vel underrettet, da synes det, som han har negtet Finnerne saadant Kundskab, i det mindste tillegger han dem Mangel paa Jern, og at de af den Aarsag skærpede deres Pile med Been(e), hvilket formodeligen flere Nationer fordmum have gjort, ligesom indtil vore Tider Grønlænderne har brugt saadane Pile. Uden Tvil har Tacitus havt ret, i hvor meget end Forfatteren til den nyffikkede og lidet verden Finske Kronike (f) paa-staaer, at man deri ikke bør troe ham, sigende, at et Folk, som bygde Skibe, udrustede Floder, og drev Handel paa langt fraliggende Steder, har ikke kunnet undvære saa fornødent et Middel. Men om og saa var, at Finnernes Levemaade har i gamle Tider været saa prægtig, som vel er at tvile paa, saa beviser det derfor ikke, at de have haft Jernverker, med mindre man vil troe det samme om andre og mere opdyrkede Nationer, om hvilke det er mere bevist, at de har haft Skibsfart, ført Krige, drevet Handling, uden at have vidst af, eller bekymret sig om, Metal-Aarer i deres egne Lande.

Hvad Sognet Rautalambi angaaer, som har sit Navn af Jernverk og det meget Jern, som der udi Kier og Søer findes og opgraves (g), da er det uvist, hvor gammelt Navnet er, og om ikke dette Sogn først har faaet saadant Navn, efterat de Svenske havde indtaget og opdyrket Landet, og formodeligen lært Finnerne, maaskee endog mange hundrede Aar efter, at betiene sig af denne Myr- og Sø-Malm. At jeg ikke skal tale om, hvor usikkert det er, at bevise noget af Navne, da Aarsagen til et eller andet Steds Navngivelse har kanskee været gandske anden, end den, man nu forestiller sig,

(e) Tacitus de Mor. Germ. Cap. 46.

(f) Chron. Finlandiæ i Nettelbladts Schwend. Bibliothek I Stük. p.106.

(g) Burei Descript. Sveciæ Edit. Elzevir. p. 61.

sig, og derforuden mangt et Navn ved Tidens Længde saaledes forandret sig, at det ikke ligner sig selv i sin første Skikkelse.

Der kan ingen Tvil være, at jo Finland fra ældste Tider har haft Erts-Gange i sine skjulte Stammer. Erfarenhed i nyere Tider har noksom lært, at der ei alene findes Jern, men endog ædlere Metaller, indtil Sølv og Guldet selv, om hvilket man dog vel tør betiene sig af Hollændernes Maer wenig, ja Klendinger af Tin, som noget rart i disse Nordre Lande (h). Derksom Agricola har haft rigtige Beretninger, da har han allerede til sin Tid vidnet om Guldet i disse Ord: *Atque etiam in Fennorum regione, qvam Finmarchiam (i) nominant, in qva dominatur Rex Suedorum, reperitur aurum (k)*. Og ved Perno Kirke i Nyland habes Kalk og Disk, giorte 1612. af Sølv og med Guld forgyldede, hvilke begge Metaller skulle være opgravne af et Berg der i Sognet (l).

I Samlingen af de Kongl. Svenske Berg-Ordninger findes slet intet nævnet om Finlandiske Bergverker, før i Dronning Christina's Tid. Men at der jo har været nogle ældere, kand ikke paatviles, omendskönt man mangler Efterretning derom. Jeg finder et gammelt Papiir, uvist hvem tilskrevet, som i det mindste synes være af Gustavi I. om ikke af Christiani II. Alder, hvis Indhold, om det her til kan give nogen Oplysning, jeg vil anføre:

El 3

Gnedi-

(h) Læs herom *Mich. Grubbs Delin. Officinorum Ferrar. in Finlandia sub Præsid. D. C. F. Menandri* p. 7. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

(i) Man maae forlade Agricola, som en Fremmed, at han setter Sinmark for Finland.

(k) *Agricola de Vet. & Nov. Metall. L. II.. Edit. 1546. p. 404.*

(l) See *Spöringii Observ. de Auro Svecano in Actis Lit. Sveciæ 1737. p. 216. Conf. Mich. Grubb. Delin. Officin. Ferrar. Finlandiæ p. 7. 9.*

Gnediger Herr.

zu Behuff dem Berge in Feynlandt.

2. Paar Lynsen in de Blasebelge.

2. Formen in de Smeltzouen.

1200. Schiffphunt Bleis das men den Steen leest oder Blei arbeiten.

600. Schiffphunt eyser staffeyser das men leest Gezench machen zum Berge vnd in de Hütten.

Eyn halb Schiffphunt Staal.

2. Smeltzere.

10. Berch-Knechte mit den das Berchwerck allen eynden lassen zuvorsuchen bes auff sunthe Michaelis zukunfftich.

60. Pauen, die dar Holts Hamren, Kollen Brennen, die Hütte pauwen, vnd war zw men sie behuff hatt.

Zw speysen das Volk 3. Last Rocken, 2. Last Maltz, das mach men von Gaasthwsen verschreiben.

30. Seyden Specks eyn halbe Last Saltz 3. Schiffphunt Hophe.

I Maret 1737. er forste Kober-Malinstreg i Finland funden af en Bonde udi Tavastland, og af Herr Bergs-Raad og Kamer-Herre Tilas til Bergverk indrettet og sat i Drift (m). De fleste Jernverker der i Landet ere og i dette Seculo optagne. Om de Finlandste Bergverkers Tilstand ved pas 1676. har jeg denne Beretning (n), at de da for Tiden aleneste bestode af en ny Rymning,

(m) Mich. Grubb de Offic. Ferrariis Finlandiæ p. 12.

(n) Af en skreven Beretning fra Bergs-Collegio til Kong Carl XI.

ning strax ved den gamle og ødelagte Nijoma Jerngruve. Svilten Rymning 1661. er optagen. Siden er ogsaa en ny Jern-Malmstreg i Kaseborg Grevskab, Ingo Sogn, opfundet, og en endnu rigere i Kimito Sogn paa Longholmen. Man gjør mueligste Flid, ved de til Finland forordnede Malmledere at opsoege flere nyttige Malmgange, paa det Bergverkerne, nu ganske faa, maatte der noget mere efter Landsortens gode Bequemlighed med Skov og Strøme, tiltage og forfremmes. Ved samme Tid 1676. vare følgende brugelige Hamre og Masovne i Finland: (1) Svartaa Masovn med 2. Hamre. (2) Fiskiars Masovn, staaer øde. (3) Fagerwits Masovn med 2. Hamre. (4) Vildnæs Brug bestaaende af 2. Hamre.

Om Svartaa og Ansfogs Jernbrug i Finland finder jeg, at de har tilvirket

					Taljern
Anno 1641.	-	-	-	-	405.
1642	-	-	-	-	779
1643	-	-	-	-	531
1644	-	-	-	-	991
1645	-	-	-	-	734
1646	-	-	-	-	1198
1647	-	-	-	-	714.

Men, om Finnerne i gamle Dage har haft noget Kundskab om disse deres Metaller, førend de Svenske i langt nyere Tider, og vel mueligt ikke førend under den Gustavianiske Familie, har indført det i Landet og lært dem først at optage Jern af Myrer og Søer, siden at udhule Bergene efter denne og rigere Metaller, det er Spørgsmaalet, som jeg lader henstaae til andres Besvaring, hvis Diemerke det mere, end mit, kan vedkomme at efterforske Oprindelserne

delferne af de Finlandſke Bergverker. At Finnerne ellers ved Aar 1240. forſt ſkulle have fundet og aabnet Salbergs Sølvgruver i i Sverige, og givet dem Navn af ſit Sprog (o), gjør her ikke meget til Sagen, og ſaa meget mindre, ſom denne Sag beroer alene paa de gamles mundlige og paa ingen ret gammel ſkriftelig Beretning.

I Lapland ere Bergverkerne alle nye og intet ældere end af forige Seculo. De Kongelige Privilegier til Bergverkers Opkomſt i Lapmarkene ere af 1640. 1673. 1723 (p). Af Sølv-Gruver ere der i Landet *Nassa*-Fjeld fundet 1635. i *Pitea* Lapmark, *Kiedkevvari* funden 1660. og *Alkawari*, begge i *Lulea*-Lapmark. *Swappavari* og *Schangli* Kobbergruver, begge i *Tornea* Lapmark, den forſte funden 1655 (q). Om de Laplandſke Bergverkers Oprindelse giver os vor lærde *Sperling* en artig Underretning, ſom han har haft af Bergmeſterens *Anton Trozigs* egen Mund (r). Af en ſkreven Extract paa Sveriges Bergslagers Tilverkning i endel Aar af forrige Seculo, ſeer jeg, at *Kiedkevvari* Sølvgruve har 1662. givet 54. lodige Mark 3. Lod Sølv, og 1663. 38. lodige Mark 12. Lod Sølv. Men *Pitea* Sølvgruve fra 1636. til 1660. givet omtrent 4078. lodige Mark Sølv, og fra 1636. til 1648. ved 786. Skippund Bly. At jeg en ſkal melde om de Spor af Dveg-Sølv, ſom Doct. *Urban Hiærne* har merket i de Laplandſke Bergverker (s). Om Lappiſkt Guld, og de andre Laplandſke Metaller, har *Schefferus* ſkrevet et helt artigt Capitel i dette Lands Beſkrivelse (t).

Seriv-

- (o) *Laur. Benzelius* de Re Metall. Sveciæ p. 36. *Wollenii* Delin. Argentifodinæ Salanæ p. 2. 3.
 (p) *Stoſholmſke Samling* af Berg-Ordninger 1736. p. 117. 282. 628.
 (q) *Benzelius* l. cit. p. 31. 40. *Mich. Grubb* de Offic. Ferrar. Finlandiæ p. 9. *Tunelds* Sveciſke Geographie p. 312. 314. 319.
 (r) *Ott. Sperlingii* Boreas p. 256. til 259. Conf. *Högſtröms* Beſkrifning öfver Sveriges Lapmarker p. 28. 29.
 (s) *Urb. Hiærnes* Korte Anledning til Malm- og Berg-Ärters Opfindende.
 (t) *Schefferi* Lapponia p. 362. ſqq. Conf. *Acta Lit. Sveciæ*. 1737. p. 212.

Sverige.

At komme til Sverige og de Svenskes Bergverker, da kan man vel ikke billigen bestride dem en temmelig Alder, eller negte, at de jo ere meget ældere, end de Norske, hvilke begges Alder Holberg dog, følgende den lærde Sperling, synes at sette i Ligning sammen, naar han siger: *Udi Taciti Tider vidste man ikke, at Tydskland var saa rig paa Metal, meget mindre Norge og Sverige (u).* Men at giøre de Svenske Bergverker ældere end de Tydske, og saa gamle, som de fleste deres egne Skribenter have giort dem, er alt for meget bobet i disse Tider, da Verden, med al sin Oplysning, er tillige bleven saa vantroende og varsom, at den i Historiske Ting vil have klarligen documenteret, hvad den for Sandhed skal antage, og ikke let lader sig bedrage ved falske Slutninger.

En lærd Svensk, som selv er Bergmand, holder det rimeligst, at Sveriges første Indbyggere strax efter Syndfloden have haft Metal-Miner, som de ikke har kunnet undvære, fordi de havde Agerdyrkning (v), og en anden vil paaastaae, at man længe før Christi Fødsel, og for mere end 2000. Aar tilbage, ved Platonis Tider, har haft Kober-Gruber i Sverige, og udført forarbejdet Kober til Fremmede (x). Hvilke Meninger af mange flere, som hænge i den gamle Overtro om dette Riges høie Ælde, baade for og efter hannem ere vedtagne. Dog findes nogle saa beskædne, at de ikke gaae høiere dermed, end til Christi Tider, andre kommer det ikke an paa nogle hundrede Aar for eller efter. Men førend saadan Sætning almindeligen kan blive bifalden, skulde efterfølgende Tvilsmaale først opløses og afgjøres: (1) Om Sverige haver haft Indbyggere strax efter Syndfloden? (2) Om disse have haft Agerbrug? (3) Om

(u) Holbergs Danmarks og Norges Beskrivelse p. 39. Sperlingii Boreas p. 224.

(v) Laur. Benzeli Sched. de Re Metallica Sveo-Gothorum p. 3.

(x) Naucleri Delin. Magnæ fodinz Cuprimont. p. 9.

(3) Om deres Agerdyrkning er dreven ved Metaller? (4) Om de Metaller har været af Landets egen Udl? Bliver dette tilstaaet og bevist, kan man paa samme Skel forlade sig til, at Danmark og Norge, som vel i Alder og Næring have været af lige Vilkor med Sverige, i de ældste Tider ogsaa have haft Bergværker, hvilket dog vel ingen troer, omendskjønt man og ikke med disse Rigers Alder vil løbe op til Syndfloden.

Efterdi de have søgt Bevis af Agerdyrkning, hvortil man, ogsaa fordum efter Theodorici Gothorum Regis (y) og ældere Skribenters (z) Vidnesbyrd, har behøvet Jern, da undrer mig, om ingen haver draget Taciti Vidnesbyrd frem om de Svenskes Skibsflooder (a), hvortil Metaller have været ligesaa umistelige, saa fremt ikke de ældste Nordiske Skibe har været af nogen lige Art med Grønlandernes eller andre grove Nationers. Men om de og have brugt Metaller til deres Skibsbygning, er det derfor ikke sagt, at disse have været optagne af deres eget Lands Jord, med mindre man vilde sige det samme om ethvert andet Land, som i gamle Dage har haft Skibe og Skibsfart, og dog aldrig haft noget Slags Bergværk eller Metaller, uden fra fremmed Haand.

Det Bevis, som nogen vilde tage, for Metaller og i sær Sølv-Mtters Uld i Sverige, af Odins, Thors, Thorilds, Tutils, Otars, Oluf Trætællies, Biörns, Sivards Fros, Erik Sigerfæls, og andre formentede Hedeniske og Runiske gamle Mønter, har næsten forloret al sin Kraft, siden Herr Cancelli-Raad Berch, i sin smukke Tale om Svenske Møntens Alder, har heel fyndigen bestridit de fleste disse Mønters Rigtighed, og tillige den utidige Heder, som nogle deres Antiquarii tilførn i Møntens, saa vel som i mange andre Ting, umaadelige Uld har villet forhverve sit Fæderneland, lige-
som,

(y) *Casiodori Varior. Lib. III. Epist. 25.*

(z) *Aristotelis Oeconom. L. I. c. 2.*

(a) *Tacitus de Moribus Germ. cap. 44.*

som, siger han, der laae stor Magt paa, at forsvare Kunstens tidligere Opkomst hos os, end i de Lande, som ligge nærmere ind til de længst opdyrkede Folkslag (b). Men om de endogsaa kunde opvise Monter fra saa gamle Tider, slagne i Sverige, var derfor ikke sagt, at Metallet, som dertil brugdes, var Svenskt.

Nogle Svenske Lærde har villet stadfæste deres Bergverkers Ælde af vor Danske Saxo Grammaticus. Saaledes skriver Wexionius (c) et steds om Sveriges Rigdome: Sed quis omnes enumerarit? hic demum sese offert thesaurus ille argenti, æris, ferri, omniumque Metallorum & mineralium, quem *Saxo Lib. 2.* sub velamine poetico indigitat hisce verbis:

Insula non longe est præmolibus edita clivis
 Collibus æra tegens, & opimæ conscia prædæ,
 Hic tenet eximium montis possessor acervum (d).

Men først er det ikke bevist, at ved denne insula forstaaes Sverige, dernæst var det ikke Bergenes egne medfødte Metaller, her tales om, men et skilt Liggendefæ, som, efter de gamle Poeters Digt, forvaredes af en Slange, Drage, eller andet Udyr, eller snarere nogen gammel Sorøver, hvilken Kongen skulde overvinde, før han kunde komme til Skatten. Dette sees og af strax paa følgende Ord: Repertæ pecuniæ Regem locupletem fecere, quibus instructus &c. Nogle beraabe sig (e) paa et andet Sted hos Saxo, hvor han ibland andre Sveriges Landskaber nævner provinciam *Farnherorum* (f), og slutte deraf, at Jernbergslagen allerede har været bekiendt i Kong Frode den Fredgodes Tid. Men,

M m 2

som

(b) C. R. Berchs *Tal om Svenske Myntets Alder* fra pag 18. sqq.

(c) *M. Wexionii Gyldenstolpe Descriptio Sveciæ Lib. VI. c. 5.*

(d) *Saxo Grammat. Edit. Stephani p. 20.*

(e) *Eric. Benzelius in Colleg. MS. de Antiq. Patriæ. Pet. Uglæ de Præfectura Næsgardensi p. 5.*

(f) *Saxo Grammat. Edit. Stephani p. 89.*

som Saxo allene nævner Provindsen med det Navn, som den havde i hans Tid, saa bliver det et saare svagt Bevis for saa gamle Tider som Kong Frodes.

Paa ikke fastere Fod staaer dette Bevis, at, fordi man læser, at der i ældgamle Tider har været Overflødighed af Sølv, Malm og Jern i Landet, og man ikke, som om Guldet, finder, at eller hvorfra det er blevet indført, maas der nødvendigen været Sølv-Miner og anden Bergbrug i Sverige (g). Men dette kan være lige saa godt Bevis for Danmark og Norge, som ikke have haft mindre Rigdom af Metaller end Sverige, og som man dog ikke troer, har i gamle Dage vidst af noget Slags Bergverkeri at sige. Om Afguds-Templet i Upsal, som man lader ankomme paa deres Troværdighed, der berette det, har været enten af Guld, eller med Guld helt beklædet eller tækket, og med en Guldlenke omgivet (h), det er Tegn nok til overflødigt Guld. Og naar Kong Rolf Krakes af Danmark tolv Kæmper kunde forlange af Kong Adils i Sverige for beviste Undsetning hver tre Pund Guld foruden andre Klenoder (i), da har man ei fornødent at tvile, der jo har været stor Rigdom af Guld i Landet, helst om man tillige kunde troe, at Herodotus har menet Sverige, hvor han forundrer sig over den store Mængde Guld, der var hos Scytherne, meldende derhos om Grifferne, som opgrove Guld af de Hyperboreiske Berge (k). Men det er vel lige saa lidet Sverige som Svenske Guld-Miner, her tales om.

Ikke

(g) *Naucler. Delin. Magnæ Fodinæ Cuprimont. p. 8. And. Svob de Juribus & Privil. Metall. in Svecia p. 12. Benzelius de Re Metall. Sveogoth. p. 14. Wollenii Delin. Argentifodinæ Salaranæ p. 5. Conf. Dalins Hist. Tom. I. p. 65.*

(h) *Ad. Bremensis de Situ Danicæ ap. Lindenbrog. p. 61. & vet. Scholiast. ibid. Ericus Olai Lib. I. Joh. Magnus L. I. c. 8. L. IV. c. 3. Olaus Magnus L. III. c. 6. Conf. Schefferi Upsal. Antiq. p. 28. 29.*

(i) *Edda Island. Mythol. 64.*

(k) *See Lundii Zamolxis p. 57. Benzelius de Re Metall. Svec. p. 20.*

Ikke heller er det Sverrige alene, som fordum haver haft saadan stor Overflodighed af Guld. Man finder det samme om alle Naboerne, dog paastaer man derfor ikke, som Olaus Magnus om Sverrige (1), at de fordum har haft Guld-Miner. Samtlige Kongerne i Norden sendte jo fordum Odins Billed af Guld eller med Guld beklædet til Byzantz, hvor Gudernes Collegium og Høisæde var (m). Hvad Foræringer af Guld har ikke Kongerne givet til Poeter og andre, som de med nogen besønderlig Naade-Skænk har villet hedre. Hvad Guld har de Gamle ikke anvendt til Prydelse paa Krop og Klæder, paa Vaaben, Sadelser, Skibe. Hvad Guld har ikke tvende Danske Haralder samlet og eiet, naar den ene, nemlig Strut-Harald, har i Struden af sin Hat ti Marker Guld (n), og den anden, som var Kong Harald Blaatands Brodersøn, fik Navn af sine Guldklister og sin store Rigdom, og blev kaldet Guld-Harald (o). Hvad for en Guld-Klump førde ikke Harald Sigurdson med sig fra Grækeland hjem til Norge, naar tolv Karle neppe kunde bære den (p). Om en af Danmarks Provindser vidner Adamus Bremensis tydeligen: Aurum ibi plurimum, quod raptu congeritur piratico (q). Enten nu dette bør forstaaes om Lund i Skaane eller om Siceland (r), som efter Beskrivelsens Samenhæng er det retteste, saa er det, saavel som næst forrige Exempel, tillige en

M m 3

Hiemel

(1) *Ol. Magni Hist. Sv. L. VI. c. 10.*

(m) *Saxo Grammat. Edit. Stephanii p. 13. 45.*

(n) *Ol. Tryggvasons Saga Edit. Skalholt. Tom. I. p. 154. 158.*

(o) *Oluf Tryggvasons Saga Edit. Skalholt. Tom. I. p. 38. 82.*

(p) *Vet. Scholiaft. ad Adam. Bremensf. ap. Lindenbrog. p. 47. Conf. Snorre Sturlesons N. Hist. Edit. Wormii p. 341.*

(q) *Ad. Bremensf. de Situ Danix ap. Lindenbrog. p. 56.*

(r) Dette har *Ib. Bartholin Antiq. Dan. p. 458.* meget vel anmerket. Saa jeg undrer, at adskillige Lærde har henført ibi til Lund. Det kunde i sig selv være lige meget, siden saavel den ene Provinds som den anden var da Dansk: Men Auctors Fortælling, naar man læser det foregaaende og efterfølgende, lider ikke anden Forklaring end om Siceland.

Himmel for det gamle Nordens Adkomst til sine Guld-Berge. Vil man endog i Sverige beraabe sig paa de kostbare Stykker af purt Guld, Sverdfæster, Armringe, Kiæder, Guldplader, som ere fundne i Svensk Jord, og forbares i det Kongelige Antiquitets Archivi Samling i Stokholm (s), da har Danmark i sine Guld-Horne, Guld-Urner, Ringe, og deslige, saa uskatterligt Danesæ at fremvise, hvis lige neppe nogensteds findes. Endog Rusland har mange dyrebare og meget vægtige Guldstykker af fundne Alderdoms Levninger, som jeg selv har seet i det Keiserlige Academies Kunstkamer til Petersborg, og som med Forundring af Skuerne betragtes.

Ei heller har i Sverige været lidet Forraad af Sølv, naar Sigtuna Stads Indbyggere kunde give i Brandskat 100 Marker eller Bund Sølv (t), naar en af de først indkomne Prestere har faaet ved en Messe til Offer 70. Marker Sølv (u), naar en Biskop i Starra holdte det verdt at rømme af Landet med en sanket Skat af Guld og Sølv, og en anden Biskop sammesteds kunde efterlade sig, foruden andre store Midler, fem Lispund Sølv (v). Flere Exemppler at forbigaae, da ingen af dem beviser, at Sølvet, mere end Guldet, hos dem selv har været opgravet. Overalt behøver man ikke længe lede efter, hvorfra Sølvet, saa vel som Guldet, kom, naar man af vore gamle Historier veed, hvad Mængde baade af Metaller og alle Slags kostelige Sager vore gamle Nordiskes Røverier og Krigte bragte ind i Landet. Og er det vel troligt, at de mest har besittet sig paa Guld og Sølv, som baade det dyrebareste og mageligste at føre. Det er derfor ret underligt, hvorledes en saa belæst Mand, som Biörner, har kunnet komme til at foregive, at man aldrig finder, Sølv, men vel Guld, at være i gamle Dage indført fra udlandsk

(s) *Benzelius de Re Metall. Sveo-Goth. p.21.*

(t) *Remberti Vita Ansharii ap. Lindenbrog. p.62. Conf. Dalins Hist. Tom. I. p.492.*

(u) *Ad. Bremensf. de Situ Daniæ ap. Lindenbrog. p. 62.*

(v) *Anhanget hos Westgötalagen Edit. Stiernhielmii p. 95. 96.*

landske Steder (x), og vil deraf meddele et Slags Bevis for Svenske Sølv-Gruber og deres Velde. Jeg vil ikke engang gjøre den, her uforholdne, Erindring, at man af Stribenternes Stiltienhed ikke kan eller bør gjøre nogen fast Slutning. Men, hvad skal det da være, naar en saa tro-og ære-verdig Stribent, som Rembertus, der har beskrevet vor Nordiske Apostels Ansharii Levnet, beretter, at de Svenske, da de atter gjorde sig de affaldne Curer skatshyldige, fik ei alene alt det Guld, Sølv, og Vaaben, som disse Aaret tilforn havde faaet til Bytte fra de Danske, men endog for hvert Menneske i en eneste Stad, hvor der vare alene 15000. Stridsmand, et halvt Pund Sølv (y). Den gode Björner maa have saa fordybet sig i Bogstaven af vore gamle Islænderes baade sande og Fabelfulde Sagar, at han ofte har forglemt andre gode Skrifter, og ikke betænk, at hine ei alene under Navn af Guld, som det fornemste af Metallerne, undertiden har forstaaet ogsaa andre Metaller og alt hvad som var Guld verdt, men endog, hvor de har skrevet om den Rigdom og Formue, som de Gamle ved deres idelige Krigstog forde ind med sig fra fremmede Lande, oftest har brugt det Ord Fie eller Fæ, hvormed de ikke mere har betegnet Guld, end Sølv, Kobber, Jern, og alt andet, som de holdte for dyrebart og verdt at ele.

Hvad i sær Krigsvaaben angaaer, som baade Tacitus beretter, at Sviones i hans Tid have været forsynede med (a), og man har fundet Levninger nok af i Jorden af adskilligt Metal, da finder man, endog i meget yngre Tider, Spor nok til, hvorfra deres Harnisk og Bevær har forskrevet sig, og at de ikke saa lige have været hjemegjorte; Thi, foruden at igjentage det nyligen af Remberto anførte Sted, har det ikke været for intet, at de gamle Rejsere og Franske Konger, Carolus M. og hans Eftertrædere i IX. Seculo,

(x) See *Wolhenii Delin. Argentifod. & Urbis Salanzæ p. 5.*

(y) *Remberti Vita Ansharii ap. Lindenbrog. p. 71.*

(z) *Tacitus de Moribus Germ. Cap. 44.*

Seculo, have i adskillige deres Forordninger, under Straf at lyses for Lands-Forrædere og Christenhedens Forstørrere, forbudet deres Undersaater at sælle, eller give til Fremmede, Brynier, Sverd, og andre Vaaben. Aarsagen legger Carolus Calvus til in Edicto Pistensi af Anno 864. Quia in nostra vicinia Nortmanni deveniunt, & eis a nostris *brunia & arma atque caballi* aut pro redemptione dantur, aut pro pretii cupiditate venundantur, cum pro redemptione unius hominis ista donantur, vel pro paucio pretio venundantur, per hoc auxilium illis contra nos praestitum, & regni nostri maximum fit detrimentum (a). Det er at sige, at Normænnene, naar de indfaldt i Landet, rare saa sluge at opkøbe eller tage til løsen af Indbyggerne Brynier, Vaaben, Heste, og saadane Ting, som de siden brugte imod dem selv og til Rigets Svækkelse. Hvortil man endnu kan regne, hvad de enten røvede med Uret, eller toge med sig fra Ballestederne. Har der nu været Svenske med blandt disse omstreifende Normæen, som man vil troe, da kan ikke paatviles, de jo har faaet sin Del, og ført saadant skiont Bytte hjem til sit Fæderneland. Desse Exempler maae tiene for mange flere, som ikke vare vanskelige at finde, til at vise, paa hvad Maade man fordim har faaet lige saa vel Sølv og andre Metaller, som Guld, ind i Norden, og at det ingen Følge bliver, at man skulde have opgravet dem i Landet.

Vilde man tage den flygtige Rudbeks Mening for fulde, at Atlantica Platonis skal være Scandinavien, og med hannem drage Platonis Vidnesbyrd om sin Atlantica til et Bevis for Sverige, at man da allerede der har opgravet Kober af Jordens Indvolde (b), da var Sagen nogenledes rigtig, og man burde intet tvile, at Bergverks Videnskab og dets Dyrkelse der i Landet jo kunde være saa gammel som Folket selv.

Saadan

(a) *Baluzii Capitul. Regum Francor.* Tom.I. p.393. 425. 496. 768. Tom.II. p.186.

(b) *Ol. Rudbeckii Atlant.* Tom.I, c.7.

Saadan bliver og omtrent Herr Cancelli-Raad Dalins Mening, som han paa adskillige Steder i sin Svenske Historie tilkiende giver. Omendskiont denne berømte Mand ikke uden Grund har skaaret et temmeligt Stykke fra den Alder, som andre have tillagt det Svenske Folk, saa gør han det dog, men paa nok svage Grunde, til det ældste og først indkomne i Norden, og tyktes være af den Tanke, at de første Indbyggere har bragt ind med sig fra Scythien det Videnskab at opgrave og omgaaes Metaller, hvilket de strax have begyndt at udøve i deres Manhem eller Sverige, saasuart de fra deres Godhem eller Scythien ikke har kunnet have Forraad nok af Jern-Verktøig til deres Agerbrug (c). Men, hvorledes dette kan bevises af Tacito (d), hvor han taler om Gothinerne, som af Sarmater og Quader vare et undertvinget Folk, og dennem skatkyldigt, og maatte som Træle arbejde i deres Jernverker, det seer jeg ikke, ei heller troer, at Mængden af den lovlige Svenske Nation skulde give dette Bifald.

Rige saa lidet vil et andet argument holde Stik, som saaledes gøres (e): *Tacitus* regner *Sviones* hen til de Tydske: Nu vidner ei alene Tacitus paa adskillige Steder, at de Tydske har haft Metaller, men endog Plinius, at der nylig, som Ordet gif, var fundet Kobber i en af Tydscklands Provindsfer (f), og Julius Cæsar, at de Tydske holdte dennem alene for Guder, quorum opibus aperte juvantur, Solem, & *Vulcanum* (qvod scilicet metalla incolis largiretur) & Lunam (g): Derfor har de Svenske i de ældste Tider haft Bergbrug i Landet. Men først vilde det blive svart at bevise, at disse Strøbenter paa de anførte Steder, hvor de tale om

Nu Metal-

(c) *Dalin* Tom. I. p. 63. *Conf. Benzel. de Re Metall. Svec. p. 7. Hollenii* Diss. 2. de Dalekarlia p. 96.

(d) *De Moribus Germanor. Cap. 43.*

(e) *Benzel. de Re Metall. Svec. p. 67. Dalin* Tom. I. p. 65.

(f) *Plinii* Hist. Natur. l. 34. c. 1.

(g) *Jul. Cæsar* de Bello Gall. L. VI.

Metaller, har menet de Svenske. Dernæst kunde alt andet, hvad som fortælles om de gamle Tydske, med lige Grund forklares om de Svenske. Og endeligen kunde, med samme Ret, et hvert andet Folk, som Tacitus regner til Germanien, paa staae at have haft Bergverker, hvilket dog ikke saa har været.

At bevise Bergverkerne's Ælde i Sverige af Navnet Garpeberg udi Dalene, saa kaldet af Carpi eller Garpi, som i Selskab med Gother og Svever først har beboet de Nordiske Lande, efter Zofimi, Jornandis, og Orosii Vidnesbyrd, er ikke mindre dristigt, end naar man af det Navn Hedengrufwa vil godtgjøre, at denne Gruve allerede har været optagen i Hedenske Tiderne (h). Thi, som det er bekiendt, at de Ord, som heden tillegges, intet andet betyde, naar der tales om Tid, end det, som er noget gamelt over Mands Minde og noget langt heden op i Tiden, saasom Hedenshøss (i), saa troer man ogsaa, at Garpeberget i Sverige, lige saa vel som Garpebryggen i Bergen i Norge (k), kan være meget yngre end Hedenske Tiderne, og har rimeligen Navn af Garperne eller de Fremmede og Tydske, som paa begge Steder først ere indkomne, i Sverige for at optage Bergverker, og i Norge for at befordre deres Handel og Handverker. Dog, naar de ville regne mørke Hedendomen til det XIV. Seculum (l), eller til det XII. i hvilket endnu en Part af Dalene, som de gamle Norske Historier kalde Jarnberaland, var Hedensk, (m), kan man, uden at forsee sig, tilstaae dem saadan Alder til Bergverkers Brug, kanskee ogsaa til

Garpe

(h) Acta Literaria Sveciæ Tom. II. p. 287. Dalin Tom. I. p. 63. Ol. Benzelius de Sveonum cum gentibus Europæis Commerciis p. 120. 121. Holenii Diss. 2. de Dalekarlia p. 92.

(i) Diplom. Vasten. 1492. myn sædhernes deel, som mino forældre hafde aath *vrhaff bednoms-höiff* &c.

(k) I gamle Skrifter, som angaae Bergen i Norge, ved 1563. har jeg, foruden Garpebryggen, fundet nævnet Garp, Garperne, Garpedreng, Garpekone, Garpequinde, Garpegaard, Garpehunde, Garpefude &c.

(l) See P. Suxholm de Ferro Svecano Osmund p. 22. 23.

(m) Torfæi Hist. Norv. Part. III. p. 589. Holenii Diss. 2. de Dalekarlia p. 124.

Garpebergets og Hedengruvens Navn. Herr Benzelstierna kan derfor have ret, hvor han siger: Carpenbergensis fodina a Germanis primis sui cultoribus dicta est (n) &c. naar han alene vilde forstaae dette om de midlere Tider, og ikke legge den Forklaring til om Garpernes Fælleskab i Fred og Fejde med de gamle Gotther. Og at jeg skal skrifte rent, da frygter jeg, at Garpebergets Gruver ikke blive meget ældere end fra Kong Magni Smeks Tid, i fald de formodeligen skulde være de samme Fossata, per Thomam Litlagarp & Godhsvenum Unga inventa & culta, om hvilke Høimeldte Konge taler i en Forordning om Roberberget (o) af 1360. Uagtet de Navne Thomas Litlagarp og Godhsven Unga til første Anseende see noget Svenske ud, saa dog, om det Ord Garp skal betyde en Fremmed eller Tydsker, i hvilken Bemærkelse det bruges paa adskillige Steder i den gamle Svenske Rimkrønike (p), mærker man let, hvad Landsmand den første har været, og den sidste

N n 2

Navn

(n) *Benzelius de Re Metall. Sveciæ p.37.*

(o) *Acta Literar. Sveciæ 1722. p. 254.*

(p) *Hadorfs Edition af Rim-Krøniken p. 167. 179. 419. Det Ord Garp, Garpur, kommer ofte for i de gamle Norske og Islandske Historier. Wormius in Lexico Runico p.40. forklarer det ved vir magnus, elatus, & strenuus. Gudmundus Andreae in Lex. Island. p. 84. Garpr, vir grandis, dives, & militiæ aptus, og synes at ville have det af det Græske *καρπύριος* &c. Verelius in Lex. Scytho-Scand. p. 88. Garpur, Driftig, Ræsevis, Storsfrytare, Høgmødig, Audax, elatus, jactator, aliorum contemptor, sibi præsidens, sed cui robur & vires suppetant, Han forkaster deres Mening, som lede Ordet ex *Carpis* populis aut ex pisee *Carp* a Germanis huc delato; Germanos enim, siger han, nostri Garpar vocare solent, non convitiandi libidine, sed quod moribus ipsorum vocabulum hoc sit convenientissimum. Conf. Verelii Not. ad Thorsten Vikingsons Sagan p.III. sq. Thangbrand var *Garper mikil*, siger Ol. Trygg. Saga Edit. Skalh. T. II. p.15r. Reyndist enn *mesti Garpur*, Holmver. Saga i Biörn Marcussons Samling 8vo p.91. Deras er *Garpskap*, audacia, strenuitas, Sogudættir Island. ved Biörn Marcusson 4to p. 72. 153. Hin *mesti Sio-Garpur*, en stor Sø: Helt, ibid. p.169. *Gerplegar* i afsonu, driftig af Nafnu. Ol. Trygg. Saga Tom. I. p. 103. 104. *Garpsdal*, et gammelt Steds Navn paa Island, ibid. Tom. II. p. 88. Edda Island. Edit. Resenii fol. Hh 2. b. nævner Kappar, Kempur, *Garpar* hetjur, Heroum, Athletarum, *Pugilum* nomina. Karl Karlson S. Birgittes Sønneson kalder sine Halv-Systre af Spot *Garppiffor*, fordi de havde en Tydsk Fader, see Margarete Abb. Vadsten. Chronic. p. 16.*

Navn er snarere det udenlandſke Gosvinus, end noget indlandſt Navn. Maaſke har deſſe tvende, eller deres Fædre, været Formænd for dem, ſom forſt have optaget og navngivet Garpeberget. Dog underſtaaer jeg mig ikke, herudi nogen vis Slutning at gjøre, men henſtiller mine Tanker under de Svenske Lærdes egen nærmere Ransgning og fornuftige Kiendſe. Imidlertid kan jeg ikke forbigaae et Sted i den gamle Væſter-Nars Biſkops-Kronike, ſom kommer min Mening til ikke liden Styrke, hvor der nemlig om den berømte Biſkop Iſrael Erlandſon, ſom fra An. 1311. til 1332. foreſtod Stiftet, habes denne Fortælling: Han ægde en ſtor del til ſin indkomſt i Bergſlags grufworne, och foreſtod Bergswerck væl. Men Hedmora Koppargrufwa ægde han alt ſamans allena, efter han var næſtan den förſte, ſom den har begynt uptage igenom ſina Garpar, dem han i ſit bof monga hade (q). Derforuden finder jeg, at Rigs Raad og Præſidenten Baron Erik Flemming haver offentlig for Grube-Netten 1659. berettet, at Paven har An. 1350. udgivet et Brev paa Latin om denne Orts förſte beboende, Gruvens Begyndelſe, ſamt om et Capel, ſom da her er blevet opbygget og kaldet Capella Cuprimontana (r).

Saa wiſt nu ſom det er, at de Svenske i Hedenske Tiderne, eller för det IX. og X. Seculum have haft Bergverker, ſaa wiſt bliver det og, at de i ſaa gamle Tider med deres Jern og Rober har drevet Handel hos fremmede Nationer, indtil Grækerne, Tyrerne og Chartaginenserne (s). Dog kan ingen negte, ſom har læſt Rembertum, Adamum Bremſem, og vore gamle Iſlandſke og Norſke Sagar, at de Svenske, lige ſaa vel ſom Danſke, Norſke, og enhver anden Nation, have i gamle Dage, ved Chriſtendomens Indførelſe og tilforn haft nogen Handel paa udenrigs Steder, og Fremmede igien hos dem. Men, ſaa vidt man af deſſe gamle Historier kan

(q) Hiſt. om Biſkopperne i Væſteraars udgiven af Hr. Cancelli-Raad von Stierman p. 11.

(r) Holenii Diſſ. 2. de Dalekarlia p. 92.

(s) Dalins Svenske Hiſt. Tom. I. p. 64. 250: Naucleri Delin. Magnæ Fodinæ Cuprimont. p. 9.

kan dome, ſynes dog ikke mange af Landets Varer til Forhandling være udforte, allermindſt Metaller, men altid udenlandske Varer, dels fornødne, dels ſtadſelige og koſtbare, baade ved fremmede og egne Kiebmænd i Mængde indforte. Og hvad Sverige i ſær angaaer, da ſtafſæſter Adamus Bremeniſis det med rene Ord: Sveonia eſt regio fertiliffima &c. Ubique peregrinis mercibus omnis regio plena (t). Jeg vil ikke tale om det artige Sted, ſom vor lærde Bircherod af Benjam. Tudelenſi har opdaget om de Nordiſkes Handel paa Alexandria (u), thi det er nyere og af XII. Seculo, i hvilket og efterfølgende der ingen Tvil kan være om de Nordiſkes Handling og Segladſer paa fremmede Lande, til med veed man ikke, om vore Nordiſke Skibe bragte Varer ud herfra til Alexandrien, eller alene hentede nogle derfra. Ei heller vil jeg anføre det Vidnesbyrd, ſom Peringskiold har fundet hos Homerum om en Kong Erik, ſom af Norden ſkal være kommen til Grækeland med 3000. Skibe, førend Grundvol- den blev lagt til Trojæ Stad (v), efterſom ſamme er for gamelt og ikke verdt at holde ſig op ved.

Var det ſandt, at den D i det Indiffe Hav, hvorom Geograph. Nubiendiſis beretter, at dens Iudbyggere opgrave Jern, forarbejde og ſælle den, betydede Sverige, havde man dog noget rimeligt Skel for ſig, og bedre end deſſe, at, fordi Britanniernes, efter Cæſaris Beretning (x), brugde indført Kober, derfor maatte det være fra noget Naboland, og ſølgelig fra Sverige (y), efter Platonis forhen anførte Vidnesbyrd, eller, fordi Cypern ikke har kunnet forſyne alle Nationer med fornødent Kober, derfor har Sverige

An 3

glort

(t) *Adam. Bremeniſi. de Situ Daniæ ap. Lindenbrog. p. 60. Conf. Herrands og Boſa Saga p. ii.*

(u) *See Bircherodii Arctos Alexandria. Hafn. 1685.*

(v) *Peringskioldii Not. ad Vitam Tl eodoricici p. 412.*

(x) *Jul. Cæſar de Bello Gal. Lib. V. c. 12.*

(y) *Ol. Benzelius de Sueonum cum gentibus Europæis Commerciis p. 120. Naucleri Delin. Magnæ fedinæ Cuprimont. p. 9.*

giortdet(z). Men som den lærde Rudbek, som har ladet sine flygtige Indfald alt for meget raade, og forklarer om sit Fæderneland alt, hvad han finder got til at styrke sine Paafund (a), har giort denne Udtydning om Insula maris Indici (b), grundende sig dels paa nogle nyere Skribenters Fortolkning, dels paa Thorsten Vikingsons Saga, som er en bekiendt Fabelbog, paa hvets Indieland er intet mere at bygge, end naar vore gamle Kæmpeviser synge om Indieland, Islands Koning, Bern i Grækeland, og deslige, som den ærlige Anders Wedel kalder Poetiske Legeverk (c), tør jeg ikke forsikre for, hvor vidt nogen vil sette Tillid til saadan Forklaring. Desuden nævner Forfatteren af Thorsten Vikingsons Saga paa samme Side Svithiod eller Sverige som et andet og adskilt Land fra hans Indien (d). Og en anden lærd Svensk med ikke større Visshed gjør dette Indieland til America, og vil bevise, at denne Del af Verden ei alene har været de gamle Svenske bekiendt, men og af dem befaren (e). Men om man endeligen vilde hielpes paa Sagen, kunde anføres et Sted af Theodorici Regis Breve hos Cassiodorum, hvor han skriver om Guldets og Sølvets Opfindere saaledes: *Primi dicuntur Eacus aurum, argentum Indus Rex Scythiæ reperisse & humano usui summa laude tradidisse* (f). Naar Sverige kan være ny Scythien, kan Indus være en af de første Indbyggeres eller deres

res

- (a) *Naucleri Delin. Magnæ fod. Cuprimont. p. 8. In tam sacris quam profanis scriptis sæpius occurrit mentio cupri apud omnes gentes usitati; Sed unde illud omne de promptum fit, nulla tibi ratio constabit, nisi ex fontibus nostri Septentrionis aliquid hauseris. Pauciores enim regiones venis cupri foecundæ apud veteres referuntur; & quæ fuerunt, ut in insula Cypro, Romæ, ali-bique, nequaquam tanti reditus, ut præter usus domesticos omnibus exoticis suffecerint &c.*
- (a) See *Dithmari* Notas ad Taciti Germaniam p. 236. 238. 240. 243. 248.
- (b) *Rudbekii Atlant. Tom. III. p. 198. sq. 541. 553. Benzell. de Re Metall. Svec. p. 8. 9. Dalis Tom. I. p. 64.*
- (c) *Kæmpeviser* Edit. 1739. p. 80.
- (d) *Thorst. Vikings. Saga p. 25. Conf. Not. Renhielmii ibid. p. 35. 36.*
- (e) *Car. Lundii Zamolxis p. 54. 56. Conf. Benzell. de Re Metall. Svec. p. 23.*
- (f) *Cassidori Var. Lib. IV. Ep. 34.*

res Scythiske Fædres Konger, maasse en Ingo eller Inda-Thyrse (g), og af hannem Landet kaldet India-Land. Men dette er efter de Skribenters Maade, som ere alt for hastige til at opsnappe Folks og Steders Navne, og alt for dristigen bygge Historier paa Etymologiske Gietninger.

Men at komme til Handelen igien, da har man i en Forordning, som Sveriges Riges Raad 1491. til Telge har udgivet, et klart Bidnesbyrd om, at ingen Varer fordum sendtes ud af Riget, saa længe de Fremmede havde deres Kiebmandskab der paa; Saa lyder den 7de Artikel: Hafwe wii ofwerwegit och ofwer lesit Rigesens Register, och funnit ther uti, hvad bestand och fordeel Riget hafde vppa then tiid, Tyske seglede til Sytherköpingh, Kalmarne, och andre stæds hær i Riget, och hafde ther sin Köfmandskap, oc tha som thet skedhe, *tha sendes ingen Ware hær vth af Riget*, vtan blefue i mæsta Köpstæderne inriges, och tha stode wore stæder och menigheden i godh bestand: En sydhan hon fördes swo vtriges, tha ære uredha opkomne och forbæthreda theres Stæder i Danmark (h). At Hansestæderne, som fordum vare Mestere af hele Nordens Handel, og forsynede desse og flere Lande med Kar, Gryder, Kander, og andet af Kober, Jern, Tin, og andre Metaller, neppe har endnu mod Enden af det XIV. Seculo taget Metaller fra Sverige, i det mindste ikke mange, det kan man nogenledes slutte sig til af deres egne Optegnelser, som paa et Sted under det Aar 1376. udtrykkeligen opregner de Stæder, hvorfra Hansestæderne pleiede tilhandle sig deres Kober, Tin og Bly, nemlig Prag, Breslau, Lignitz og Krakau, altsaa fra de Bøimiske, Slesiske, og Poliske Bergverker. Ordene ere desse: Ok so worden breue ghesant to Praghe, Bertslawve, Leghenitze, vnde Krakowve, vmme Klaghe willen der Kannenghetere, dat se ere breue vortan senden an de stede, dar men Kopper, Thyn, vnde Bly plecht to handelende, dat se

(g) Om denne Hyrde-Scythernes Koning see Dalins Svenske Hist. Tom. I. p. 31. 33. 49.

(h) Gamle Stadgar hos Bispeka-Retten p. 68.

dat also pur maken, dat me dar mede iewelken kopman moghe mede vul doen; Werit dat id nicht en schude, so moeste me dat vor valsch richten, wen dat here qweime (i). At der udi Dale-Lagen (k) tales om Bøder for den, som dræbte nogen Fremmed, Engelsk eller Dansk: Dræpis giæstir at Bondans, *Ænskir ælla Dænskir*, deraf har nogle gjort den Slutning, at de Engelske og Danske i gamle Dage, endog ved Canuti M. Tider, har handlet paa Dalene i Sverige for Koberet og andet Metals Skyld (l). Og paa et andet Sted heder det: *Commercia Dalekarlorum antiquitus inita fuisse probat (m) cum exteris, nominatim Anglis & Danis. Huiusmodi cum exteris commercandi institutum illustrat e nummis Arabicis, Anglicis & Danicis, in Dalekarlia haud ita pridem repertis. Permutationem autem rerum necessariarum in effectibus metallicis, ex aere, ferro, argento, plumbo, variaque insuper pellium copia, qvondam constituisse monstrat (n).* Af ovenmeldte Sted i Dale-Loven, synes vel at kunne sluttes, at de Engelske og Danske fordum have haft nogen Handel i de Lands-Egne, som denne Lov har været givne, men siden det er uvisst, hvor gammel Dale-Loven er, saa er det og uvisst, hvor gammel bemeldte Handel har været, men endnu meget uvissere, om Handelen har strakt sig til Metaller, siden det beroer alene paa Gietning, og paa intet andet gamelt Vidnesbyrd. Om de Engelskes og Tydskes Handel andensteds i Sverige har man ogsaa Spør i Westgota-Lagen (o). Men det er troligt, at disse fremmede Gæster har ført flere Varer ind i Landet, end ud deraf, og at de stedse der har haft deres Piggere, for at indkræve deres udstaaende Steld.

Jeg

(i) Ex Cod. membr. in Biblioth. Excell. Dn. *Comitis de Holstein* Lethraborg.

(k) Dale-Lagen p. XI.

(l) See *Hadorphs Fortale* til Dale-Lagen.

(m) *Holenius* in *Diff. 2. de Dalekarlia* p. 130.

(n) *Acta Literar. Sveciæ* 1727. p. 290.

(o) See *Westgota-Lagen*, *Arfda Volkens* XIV. Slut.

Jeg lader det Bævis staae ved sit Verd, som de om Gruvernes høie Alder tage af deres umaadelige Dybde og Slagvarpens Mængde, og overlader det til Naturgranskeres og lærde Kunst-Maaleres modnere Omdømme. Saaledes har visse erfarne Bergmænd, Rommelius, Silfverström og Swab, ved Opmaalings Prover, og ved at udregne, hvor meget Kober saa stort Ruin kan have givet af sig, udfundet, Store Koberbergets eller Faluns Gruver at være hundrede Aar ældre end Rom, eller 800. Aar ældre end Christi Fødsel, og altsaa nu i det mindst 2500. Aar gamle, eftersom disse, saa vel som Salbergs Sølv-Gruver, strekke sig i Dybhed fra Jordens Overflade over 160. Favn (p), og forevise saa stor Mængde af forældet Graabergsvarp og forsmuldret Slag, som nødvendigen maae have givet saa megen ren Malm af sig, der kunde være nok for saa mange hundrede, ja tusinde Aars Afgrode (q). I hvilket Henseende saadant et Bærk som Faluns Gruver vel kunde fortiene det Navn, man har givet dem, af det ottende Verdens Mirakel og den største Kobergrube i hele Verden (r). Dog ere de, som staae noget af i Regningen for Salbergs Gruver, og gjøre dem ikke ældre, end fra det andet Seculo efter Christi Fødsel: Andre regne dem end yngre, nemlig nogle fra det VII. Seculo, nogle endnu Sandheden nærmere fra det XII. og XIII. Seculo (s), og de gjøre vel deri; Thi hvo kan troe, at de første skulde alvorligen have menet, hvad de har foregivet, med mindre de har stillet sig for, at de Gamle, som kanske lidet eller intet har forstaaet sig paa Haandverket,

D o

- (p) Om Dybets Maal, af Faluns Kober-Gruver, See *Naucleri Delin. Magnæ fodinæ Cuprimont.* p. 16. conf. p. 30. it. *Holenii Diss. 2. de Dalekarlia* p. 91. Ligesaa af Salbergs Sølv-Gruver, See *Wollenii Delin. Argentifod. Salanæ* p. 9. 10. 11. 13. 14. 18. 19. 25. 26. *Benzelius de Re Metall. Svec.* p. II. 12.
- (q) *Acta Liter. Svec. T. II.* p. 287. *And. Svab de Juribus & Privil. Metall. Svec.* p. 12. *Naucleri Delin. Magnæ fodinæ Cuprim.* p. 9. 10.
- (r) *Naucleri Delin. Cuprim.* p. 3. 4. *Benzel. de Re Metall. Svec.* p. 40.
- (s) *Wollenii Delin. Argentifod. Salanæ* p. 2. 6. *Ol. Benzelius de Sveonum cum gentibus Europæis commerciiis* p. 58.

verket, have med alt for stor Efterladenhed drevet det, og igienem alle Tider sat meget faa Folk til Arbeidet, eller og i hele Hundred-Aar tillige ladet det rent ligge stille. Hvilket hvorledes i ældere Tider er tilgaaet, vilde blive vanskeligt at udgiøre. Ikke des mindre har man dog i Fortalen, som staaer for den store Samling af Berg-Ordninger, som 1736. til Stockholm er trykt, saaledes udsat sig: The ænnu i gaang Warande och ældste Grufworne, saa som, ibland andra, the mæst namnkunnige *Sala Silfver-Grufwor*, samt *Falu och Garpenbergs Koppar Grufwor*, med flere, æro jem wæl saa gamle, at man med inga tilförlaateliga handlingar theas första början kan bestyrka; skönt otwifwelaktigt ær, at the under *Heden-domen*, och æfwen en del af them för *Christi naaderika födelses tid*, utur sina diupa sköten riktat Sweriges Indbyggare med sina härliga skatter.

Men, efter mit ringe Begreb, maatte et saadant Verk, naar det drives med Kraft, og ved nogle tusinde Mennesker om Dagen (t), i sær siden man har begyndt at faae Krud og saa mange ypperlige Machiner til Hielp, kunne være kommet meget vidt i Dybhed og Bide udi et hundrede, end siye i sex til syv hundrede Aar, men i halvtredte tusinde Aar til en utrolig, om ikke umu lig, Dybde og Rumlighed. Og vist nok umueligt, at selv samme Grube i saa mange hundrede Aar kunde lade sig grave og arbeide. Vi har overflødigt Exempel i vore Norske Sølv-Gruver, hvoraf visse ere meget dybere end ovenmeldte Svenske, ja næsten dobbelt saa dybe, da dog deres ganske Alder løber ikke meget over hundrede og tredive Aar. Dernæst kunne der slaae utallige Omstændigheder ind, i henfeende enten til Arbeidernes Tal og Arbeidsmaaden, eller til Tidernes, Redskabernes, Bergarternes, Aarernes og Malmens Beskaffenhed, hvorved man i et Seculo maatte komme enten langt fortere eller langt senere afsted, end i et andet, som og alt gjør Regningen saa meget wissere. Overalt holder jeg, for min Del, slige Udregninger, naar

(t) *Naucleri Delin, Magnæ Fodinæ Cuprismont. p. 4.*

naar de alt for noie tages, for mere flygtige, end useellbare, og kan ikke ansee den Maade, at regne Bergverkers Alder efter vist Maal, for mere sikker, end at enten grunde Rigets Elde paa den Mening om Vandets Mindskning, eller domme Høienes Alder, og de deri fundne Antiquiteter, efter Jordarternes Lag og Muldens Bestaaffenhed (u), som dog i disse Tider skal være ligesom Grundstene for nogle Lærdes forefattede Meningers Bygning og Befæstelse.

Dog lade saadane Beviser, som tages af Maalet, for Bergverkerens Elde, sig meget bedre høre, end naar nogen vil søge Faluns Gruvers og andre Svenske Metal-Verkers Alder enten i en dyb Berg-Revne, som nævnes i den lidet vigtige Thorsten Vikingsons Saga, eller udi vor Islandiske Eddes Guld-Alder, Glidstiaff, og Kopparrhiat (v), hvilket synes gaae alt for dybt ind i den mørke Alderdom, og er vel aldrig af Forfatterne dermed henseet paa Bergverker enten i Sverige eller andensteds.

At beraabe sig paa Jordebøger, som kunne være et eller høiest to hundrede Aar gamle, thi ældere har man dem vel ikke, beviser ingen Ting for de ældste Tider, og gjør hos Kiendene af det, som ægtegamelt er, ikke meget mere til Sagen, end de fra Bergverkerne til Bergs Collegium indsendte Beretninger (x), hvilke skrives efter enhver Forfatters eget Begreb og Indsigt, eller af Forsæt at smigre og ophøje sit Fæderneland, og derfor ofte indholde selsome Ting, saasom at Leerhyttan, som ligger $3\frac{1}{4}$ Mil fra Falun, skulde være ældere end Odin, hvilket dog en Bergmester 1731. har indberettet (y), og at Grufbyen ved Salberg, efter en anden Bergmesters

Do 2

(u) *Rudbeckii Atlant.* T. I. c. 6. Conf. *Wollenii Delin.* Argentifod. Salanz p. 4.6. *Holenii Diss.* de Dalecarlia p. 90. 130. *P. Uglæ de Præfectura Næsgardensi* p. 58.

(v) *Benzel.* de Re Metall. Svecix p. II. *Biörners Hielta-Prydnad* p. II. 13. 16. 17. *Lundii Zamolxis* p. 57.

(x) *Wollenii Delin.* Argentifodinæ Salanz p. 4.

(y) *P. Uglæ de Præfectura Næsgardensi* p. 71.

mesters Beretning, skulde først være bleven By circa Annum Christi 600. eller 700 (z). Men om nogen af de indberettende havde vidst at frembringe noget ret ældgamelt Document, som for gyldigt kunde antages, og bevise det, som bevises skulde, da havde vedkommende vel ikke forsømt at give Verden Part deraf.

Det er ellers meget at beklage, at de instrumenta, som Herr Silfuerström haver haft i Hænder til at bevise Faluns Gruvers Vælde, indtil 100. Aar før Rom bygdes, ingen Tid ere komne til Lyset. De samme kunde uden Modsagn regnes blandt de største Antiquiteter, Norden eier, og med al Billighed fortiene at kaldes tanta vetustatis pignora (a). Det var vel at ønske, vi her i Norden havde Documenter, som vare halvandet tusinde Aar yngre end Rom. Af dette Slags have vi neppe engang Skyggen til overs, og meget faa endda af de første tre til fire hundrede Aar derefter: Men de meget ældere, og fra saa mange hundrede Aar op i Hedendommen, kan endog billigen omtvistes, eller rettere omtviles, om de have været til i Verden eller ikke.

Det er langt fra, jeg med alt dette vil gjøre vort Nabo-Rige den Ære stridig, som dets Lærde søge i at ophoie deres Bergverfers Alder. Men, som vi Nordens Indbyggere fra Forstningen vist nok have været eet Folk, og det ene ikke haver stort at rose sig for det andet, at jo altid Fordelene paa begge Sider nogenledes veie op mod hinanden, saa kunde vi og, ligesom vi bør tage Del i det, som kan være til hverandres sande Ære og Ansæelse, have Ret til at bestride al pralende og falsk Heder, som enten det ene eller det andet Folk har taget Tilflugt til, udrodde alt det vægte og anstødelige, som i vor fælles Historie endnu er tilbage, og efterhaanden jævne, hvad ujævnt er i de Fortrin, som enten den ene eller anden Part med liden Ret har villet tilegne sit Fæderneland, være sig i

henseen-

(z) *Wollenii Delin. Argentifod. Salan. p. 6.*

(a) *Nauclerij Delin. Magnz fodinz Cuprimont p. 10.*

henseende til Alder, Herkomst, Magt, Herredom, Sprog, Sæder, Videnskaber, Opfindelser, og Indretninger, eller andre formentlige Fordele; Naar alene Sandheden bliver i sin esse, og hver Nation skeer den Ret og den Ære, som den tilkommer. Den, holder jeg for, gjør den oplyste Verden Tjeneste, som veileder til at aabenbare de Sandheder, som længe have enten ligget skjulte, eller under urigtige Forestillinger været fordulte. Og, mener jeg, det kan være Ære nok for de Svenske, at kunne bevise deres Forfædres Duelighed i Berg-Videnskab fra fem eller sex hundrede Aar tilbage, og deres Bergverker altsaa at være nogle hundrede Aar ældere end de Norske, og ikke mange hundrede Aar yngre end de Tydske, nemlig efter dennes Fornøelse under de Sariske Keisere. Jeg vil alene sige, hvad ældere angaaer, at ingen af de Grunde, som de Svenske lærde fæste sig paa, ere hos mig overbevisende nok, at jeg derefter skulde troe, at de i Hedenske Tiderne, eller før IX. og X. Seculum har haft noget slags Bergverker der i Riget, langt mindre til Christi Fødsels Tid, og allermindst før Rom bygdes, eller hote-re op indtil Noe Aar. Jeg har ikkun fremsat mine Tvilsmaal, og hvad jeg ved deres Beviser, som jeg heller vil kalde angene og skinnende Formodninger, haver haft at erindre. Men jeg ønsker herudi at oplyses af andre, som bedre Indsigt have, og bedre Bevisligheder kunde frembringe, end dem, jeg hidindtil haver fundet, skal ogsaa gjerne falde fra, saa snart jeg med gode Grunde anderledes bliver overtydet. Tviler og ingenlunde, der jo ere de af de Herrer Svenske selv, som ganske vel og meget bedre end jeg indsee Sandheden. Men der hører meget til at aftræde og fornegte de gamle og vedtagne Meninger, og som ved saa mange berømte Mænds Myndighed og saa mange Aars Hævd ere saa godt som aldeles rodfæstede.

Det kommer mig betænkeligt nok for, at hverken Rembertus udi St. Anscharii Levnet, eller Adamus Bremensis i sine Skrifter, som begge har adskillige Besønderligheder om Sverige, ikke have det mindste om saa betydeligt et Nærings-Middel i Landet, som dets

Bergverker ere; thi hvad de paa et eller andet Sted melder om det meget Sølv, Guld, eller andre Metaller, som da fandtes i Landet, derom har jeg forhen rørt, hvorfra det kunde være kommet, og hvor lidet man deraf kan gjøre Slutning til indenlandske Bergverker. Havde noget saadant paa de Tider været til, da havde de vel neppe tiget det, og man skulde ikke troe, at Indbyggerne havde glemt at berette dem det. Et heller findes i nogen af de gamle Svenske Love mindste Fodspor af Bergverker eller af Handel og Kjørelse med indenrigs Metaller. Jeg vil ikke hertil regne Kong *Christofers* Lov, som meget nyere end de andre (b), udi hvis *Köpmala Balks* tredje Capitel tales om Falskneri, som begaaes med at stikle Kobber under Guld, slaae Stene i Fad med Jern &c. eftersom endog denne Artikel findes alene tilsat (c) i de Editioner, som med Kong Carl IX^{des} Forbedringer ere udgangne, men ikke i de gamle skrevne Codicibus membranis, hvoraf jeg selv eier nogle Stykker, et heller i den Latinske Oversættelse, som D. Ragvaldus Ingemundi 1481. har gjort og Messenius udgivet i Stofholm 1614. Om der nogensteds i de gamle Love og Historier meldes om Guldsmede og andre Smede, eller noget slags Smederi, det gjør ingen Ting til Sagen, efterdi man endda bliver i lige stor Uvished, hvorfra Metallerne, som de arbeidede, have haft deres Herkomst.

Ikke heller vil det Tilleg hos *Vestgöta* Loven, hvor der tilsiges Bøder for de Jernblæsere, som sælle ondt Jern (d), stort udrette for de gamle Tider, eftersom samme Tilleg efter al Formodning er meget yngre end Loven selv. Men hvad det beste Bevis angaaer, som nogle har villet

(b) Denne Codex Christophorianus, er først given og stadfæstet 1442. men ingenlunde da trykt, som P. Saxholm de Ferro Svecano Osmund p. 5. siger, ja ikke engang i det første hundrede Aar derefter, og jeg tviler paa, den nogen Tid er trykt før 1608. See *Stiernmans* Biblioth. Sveogoth. p. 6.

(c) Uden Tvil i Kraft af Rigsdagens Beslut til Norköping 1604. hvis 13de Artikel melder om saadant Bedrageri, hvorved Jernet blev foragtet og vanverdet hos Fremmede.

(d) *Vestgöta* Lagen Ed. *Stiernhielmii* p. 87. og i den rare Latinske Edition af *Lundio* p. 66.

villet hente af det Ord Bergward i Helsinge Loven (e), hvilket de udtude om dem, der skulde holde Vagt ved Bergverkerne, illi, quibus, ingrudente bello vel alia calamitate, peculiaris officinarum & fodinarum data erat custodia, ne, illis depilatis, damnum sentiret respublica maximum (f), da, foruden at det ikke er afgjort, hvor gammel enten denne eller de andre fordum dages Svenske Love ere, falder dette Bets ganske over Ende, naar man betænkter, først, at Helsingeland er ikke den af Sveriges Provindser, som frem for de andre haver haft Metal-Miner, tvært imod det heder derom i en ny Beskrivelse: Neque credibile est, plurimis iisdemque altissimis Helsingiæ montibus *venas metallicas* plane deesse, licet adhuc in visceribus eorum latentes, usque dum sagax aliquæ venturæ ætatis industria easdem indagaverit (g). Og af et Brev, som Erkebiskopen af Upsal 1344. har skrevet til Erkebispnen i Trondhiem, seer man, at dette Lands fornemste Næring har fordum været Jagt og Fiskeri: Nam homines illius terræ Helsingoniæ, qui sunt pro majori parte venatores tam in sylvis quam in aquis (h) &c. Ja, det som mere er, i en Kongl. Resolution af 1689. regnes Helsingland blandt de Provindser, som havde Brist paa gode Gruver, men Overflodighed af Skov, og faaer derfor lov at tilhandle sig Tak-Jern til sine Hamre fra Mora, Lunde, og Vesterbergs-Lagen, paa det Skovene i Bergslagen kunde blive beholdne for sin egen Brydning og Blæsning (i). Helsingland er derforuden af de Landeorter, som have været forbundne at gjøre Tilførsel til andre Provindcers Bergverker (k). Hvorfor skulde da Helsingelands Loven mere end de andre Svenske Landskabers Love, i sær deres, hvor Bergverkerne længst have

(e) Konungsbalkens IX. Hof.

(f) *Benzelius de Re Metall.* Sv. p. 10. *Dalins Hist.* T. I. p. 250.

(g) *Sven Balter Diff. de Helsingia Upsl.* 1735. p. 49.

(h) *Diplomatar. Oernbielmii Tom. I. Upsaliens.* in Archiv. Antiqu. Holmæns.

(i) Samling af Svenske Berg-Ordninger, Stockholm. 1736. p. 386.

(k) *ibidem* pag. 71.

have været bekiendte, melde om saadane Bagter. Dernæst, at Ordet Bergward er paa ovenstaaende Maade vrangt fortolket, og at dets rette Bemærkelse uden al Tvil er og bør være de Bagter, som udstilles paa Biergene for at oppasse Fienders og Røveres Indfald i Landet, ligesom Næsiæ ward, Böta ward, Stranda ward, Bya ward, Utward, som i nogle af de andre gamle Love (l) forekomme, vare de Bagter, som til samme Endemaal udsattes paa Næsser og Stier, ved Strande og Byer &c. Hvorfor ogsaa Loccenius i hans Lexicon Juris Suec. Ed. Upsal. 1665. p. 24. 214. ganske urigtigen har forklaret Bergward ved, Excubiæ ad Cuprimontem, Wacht wid Kopperberget. Dog har denne lærde Mand siden, naar han har hugset, at Roberberget ikke laae i Helsingland, indseet det rette, og i en nyere Edition (m) saaledes udtolket Ordet: Bergward, Næsiæward, Excubiæ in montibus & promontoriis contra adventurum hostem. Hvilken ogsaa er den lærde Verelii Mening (n). Om af dette Ord bagvendt Wardberg i Halland haver sit Navn, synes vel ikke utroligt, men vister det, at dermed komme overens de i de gamle Norske Love og Historier forekommende Varder og Bavne, Vedwarder paa Bergene i Norge, Stenwarder, Vards, Vardehus &c. Men, uanset der hverken hos ovenmeldte gamle Skribenter, eller i de gamle Lands-Love findes noget rigtigt Klendetegn til Svenske Bergverker, veed jeg meget vel, at man af deres Tagshed ikke bør eller kan drage noget fast og sikkert Bevis.

Jeg vil derfor forlade de gamle og ubisse Tider, og begive mig til dem, i hvilke man med nogen større Visshed kan gaae frem. Jeg vil sette de uægte Beviser til side, og holde mig til dem, som virkelige og mere overtydende ere. De ældste Documenter, som mig

(l) Uplands-Lagen, Konungs Balken 12. Flof. Sudermanna-Lag, Konungs Balken 12. Flof.

(m) Loccenii Lexic. Juris Sv. Holmiæ 1674. p. 25.

(n) Ol. Verelii Index Scytho-Scand. p. 283. in voce Vard.

mig enten i trykte Bøger eller blandt skrevne Sager ere forekomne, hvoraf man med Visshed seer, at de Svenske nu allerede i mange hundrede Aar have haft med Bergværkeri at gjøre, ere vel ikke ældere end af XIII. og XIV. Seculis, eller fra Kong Magni Ladulaafes og Kong Magni Smeks Regering. Og før den Tid har de Svenske, af deres eget Lands Skrifter, ikke noget eneste antageligt Bevis at fremlegge. Men efter disse Konger har man endnu meget flere Privilegier, Berg Ordninger, og andre didhorlige Brevskaber, af Kong Alberts, Droning Margretes, Erici Pomerani, og følgende saa vel Danske som Svenske Kongers Tider, hvilke dels findes i den store Samling af Sveriges Riges Berg-Ordninger, som 1736. til Stofholm er udkommen, dels i andre Skrifter ere indførte, og tildels endnu utrykte.

Men dermed vil jeg ikke sige, at der jo har været ældere Begyndelse til Bergværker i Sverige, end fra det XIII. og XIV. Seculis, i hvilke flere Slags synes være optagne, og de ældere at have undergaaet nogen god Forandring, og begyndt at drives med bedre Virkning, paa flere Steder i Riget, og efter flere Metaller, end tilforn. Thi naar man kan documentere, at et eller andet Verk paa de Tider har været i Drift, er det troligt, at de en Tid lang forud have været begyndte, om ikke mange, saa dog nogle, som efterhaanden har givet Anledning til at anlegge flere. Endskiont andre holde Koberet for det først fundne Metal i Norden (o), er jeg dog af den Tanke, at Jernet, og uden Tvil det saa kaldede Myre-Jern (p), har været det første af Metallerne, som har viset sig, og gjort Nationen begierlig efter flere. Om vel ikke deres egne Historier, saa kan dog Naboernes vise nogenledes kiendeligt Spor til noget saadant Bergbrug i Sverige udi det XII. Seculo, og kan man derfor vel gjøre dets Oprindelse endnu noget ældere, men hvor meget, er og bliver vel altid en Ubished, med mindre Lykken skulde

P p

føre

(o) L. Benzal, de Re Metall. Svec. p. 14. Naucleri Delin, Magnæ fodinæ Cuprim. p. 8.

(p) Dalin Tom. I, p. 63. Benzal, de Re Metall. p. 17.

føre noget hidindtil ubekjendt Monument for Dagen, som derom kunde give Oplysning.

At *Jarnberaland*, *Jarnberorum* provincia, som nu kaldes *Jernbergslagen* (q), nævnes af de tvende sine Tiders store Mænd, vore gamle Danske og Norske Historiekrivere, Saxo Grammaticus (r), som levede og skrev i det tolvte, og Snorro Sturleson (s), som levede og skrev først i det trettende Seculo, holder jeg for, saa vidt endnu er opdaget og mig bevidst, at være det ældste og beste Vidnesbyrd, som kan give noget Lys til de Svenske Bergverkers Ælde. Dog vil jeg ikke kalde det et ganske ufeilbart Bevis. I det mindste er det et rimeligt Klendetegn, at Dalene paa XI. og XII. Hundredtalet have været bekiendte for at bære Jern af sig, men om det alene har været af Kier og Myrer, som synes have været det ældste Slags og veiledet til videre, eller tillige af Bergene, kan man ikke vide. Men det er ingen afgjort Sag, at, fordi bemeldte *Jarnberaland* nævnes i Kong Oluf den Helliges Historie hos Sturleson, hvor der tales om, at han efter sin Landflygtighed ved Aar 1030. drog igienem dette Land ind i Norge, Landet derfor i Kong Olufs Tid haver haft dette Navn og været bekiendt for sit Jern. Dog er det meget mere sandsynligt, end at Landet saa skulde have hedet og haft Jernbrug ved Christi Fødsels Tid eller i vor Danske Kong Frodes Tid, fordi Saxo i denne Konges Historie nævner Provinciam *Jarnberorum* ibland de Lande, som han satte *Dimarum* over. Alt hvad man af dette Sted med Sikkerhed kan indføre, er, at Landet haver haft dette Navn til Saxonis Grammatici Tid, og følgerigen ogsaa et alene i Snorro Stur-

(q) *Ol. Benzelius de Sveonum cum Europæis gentibus Commerciis* p. 61. *P. Uglæ de Præfectura Næsgardensis* p. 5.

(r) *Saxo Grammat.* Edit. Stephanii p. 89.

(s) *Snorro Sturleson* Edit. Peringskioldii Tom. I. p. 755. i *Kong Oluf den Helliges Historie*. Conf. *Torkæi Hist. Norv.* Part. III. p. 589. 596. *Holenii* Diss. 2. de *Dalekarlia* p. 94. III. II2. af *Kong Sverrers Saga*. Udi *Wormii* Danske Edition af *Snorre Sturleson* p. 503. heder det *Jærnbergene* udi *Dalen*.

Sturlesons Tid, som levede noget senere, men endog i den Norske Kong Sverrers Tid, som var samtidig med Saxo, om hvilken Konge hans Saga eller Historie beretter, at han paa sin Reise i Sverige drog tvende gange igienem Jernberaland, som lydede under den Svenske Konge og var endda Hedenst, hvilket skede omtrent 1177. eller ved de Tider. Altsaa kan af disse Skribenter intet videre bevises, end at Jernbergslagen har til deres Tider, og, om man høit vil skenke, til Kong Oluf den Helliges Tid, hedet Jarnberaland, for modeligen ogsaa svaret til sit Navn og været bekiendt for at frembære Jern-Malm.

Skulde nogen vilde gjøre saadan Indvending, at denne Landstreg kunde af Hændelse i gamle Dage faaet det Navn Jarnberaland, lige saa vel som flere Steder i Sverige, der enten have Navn af Jern, og kanskee aldrig har givet Jern af sig, saasom Jernarp, Jernatorpe, Jernskog, Jernlunden &c. eller af Guld, og endnu meget mindre givet Guld af sig, saasom Gullberget i Helsingland, Gullbergshærad i Östergötland, Gullbergshed i Westergötland, Gullbringe i Bahus Læn, Gullgrufwa et Jernbrug i Helsingland, da skulde man have ondt ved at besvare samme Indvending, dersom ikke Erfarenhed og Tiden havde lært, at det første rigtigheden svarede til Navnet og var et Jernrigt Land, og alle de sidste ikke saa vel kunde hiemle Tidkomsten til deres Navne, eller havde viset op de Metaller, som de vare kaldede efter.

Alf alt, hvad jeg hidindtil har sagt, falder det enhver let i Diet, at man ikke har noget tilforladeligt Spor til Bergverker i Sverige i de ældste og Hedenstke Tider, ikke engang i det IX. og X. Seculo, og at de første nogenledes skimbare Kiendtegn dertil ere af Kong Sverrers, og høiest af Kong Oluf den Helliges Tid, eller i det XI. og XII. Seculo, udi Navnet Jernberaland. Jeg siger nogenledes skimbare Kiendtegn; thi jeg ingenlunde giver det ud for et fuldkommen vist og uimodsigeligt Bevis. Jeg skulde derfor snart falde paa at holde med Vastovius, som i sin Bog om de Svenske Helgene,

i Tilskriften til Kong Sigismundum (t), beretter, at de Svenske før Christendomens Indførsel ingen Bergverker have haft, og at de med Religionen først har tillige faaet Kundskab om at opsoge Metaller hos sig selv. Hans egne Ord ere disse: Et certe illud vere affirmari potest, una cum religione omnium aliarum rerum atque adeo ipsam felicitatem ad Gothos Sueonesque pervenisse; *Satis constat, tum primum auri, argenti, ferri, cupri, cæterorumque metallorum fodinas repertas, ut harum rerum copia nulli cæterarum regionum cederent, cum antea nullam haberent.* Vel setter Vastovius ikke, hvorfra han dette haver, dog synes det af hans *Satis constat*, at han haver haft nogen gammel Efterretning for sig, og at det ikke er en blot Gietning af ham, som Loccenius mener (u).

Troligt nok kan det være, at de Christne Lærere af Fransk, Tydsk, og Engelsk Nation, som i IX. X. og XI. Seculis komne udenlands fra ind i Sverige, og bragte mange nyttige Videnskaber ind med sig til Folkets Oplysning og Landets Forbedring, om ikke de allerførste, saa dog de senere indkomne, hvortil jeg vel og tør legge fremmede Ridsmænd, have først givet Nationen Begreb om, at der maatte ligge et skjult Skatkamer af alle slags Metaller i deres mange Berge. Dette har de ei andet kunnet end tage til Eftertanke, som noget der vilde blive til deres store Fordel, og om ikke strax, saa efterhaanden ladet kyndige Folk indkalde, som kunde lære dem, hvad de ei selv forstode, eller kunde komme affred med. Jeg er ikke den første, som efter Vastovius troer dette. Der findes af de Svenske selv en og anden Sandheds Bekiender, som forsvarer denne heel rimelige Mening. Af demnem, som mig ere forekomne, fortienner frem for andre at nævnes Ericus Schepperus, som i sin Afhandling om Jernets Tilredning og Brug (v) viger aldeles fra

(t) *Jo. Vastovii Vitis Aquilonia 1623. in Dedicat. p. 4.*

(u) *Loccenii Antiquv Svedgoth. 1670. p. 170.*

(v) *Eric. Schepperi Diff. Mechan. Chym. de Ferri Confectione ejusque usu vario. Upsal. 1725. p. 5. 6. 7. 8.*

fra de fleste andre sit Fædernelands Lærde, og paastaar, at hans Landsmænd i de ældste Tider intet har vidst af Metaller at sig. De har derfor brugt Øxer og Stridshamere af Sten, hvoraf endnu findes Mængde, og vises i Karitet-Kamerne, under Navn af Tordenstene. Han giver Tacito Ret, naar han taler om de Svenskes Rigsdomme: Est apud illos opibus honos; Men legger til, hvorfra de kunde have dem, nemlig ved Sørøveri: Sed unde obsecro opes? imo *ex piratica* potius, og anfører til Exempel af Taciti Agricola, at Britannien gav Guld og Sølv og andre Metaller af sig, som nok vare verdt for Fremmede at attraa Geirvindinger for, Fert Britannia aurum & argentum & alia metalla, pretium victoriae (x). Deres Sverd og andre Metal-Sager vare derfor aagtede for deres største Liggendesæ, og glemtes som Urveguld til Efterkommerne. End videre giver han Vastovii ovenansførte Ord Bisald, og siger, at de fremmede Lærere, foruden at endel af dem har forstaaet Chymie og Pbyssik, saadant som disse og andre Videnskaber forud lærdes i Klosterne, ikke heller har kunnet være vidende om de fra ældste Tiderne saa berømte Bergværker i Asien, Grækenland, Cypern, Sicilien, Spanien, og andre Lande, med hvilke at ville ligne de Svenske Gruver i Alder, han holder aldeles urimeligt, og bruger endog dette Bevis, at man ikke engang her i Norden, for man af Fremmede har lært det, haver vidst at nævne Metallerne, men at de Navne, vi kalde dem med, ere de samme, som de Tydske og Engelske bruge, og som disse igien have lært af Romerne og andre Naboer uden for deres Grændser. Endelig mener han, at det i Kong Magni Ladulaafes Tid har endda ikke været meget bevendt med Sveriges Bergværker, eftersom de i Aaret 1282. foruden andre Ting bleve anslagne til Underholdning for Kongens Hoffstat (x), og slutter saaledes: Quod utque ab illorum opinione plurimum distat, qui ad *ostingen-*

Pp 3

(v) Taciti Vita Agricolæ Cap. XII.

(x) Af Messenii Scandia illustrata Tom. II. p. 60.

tos usque supra natum Christum annos fodinarum nostrarum culturam extendunt &c.

Naar man derforuden overveier Naturens Orden, at intet Land haver alting hos og af sig selv, men om det skal bringe sig op af sin Mangel og sit Mørke, behøver det andets Hielp og Oplysning, og man tillige paaminder sig, hvorledes det har sig med de fleste Videnskaber, Kunster og Handteringer, at de fra de sydligere Lande have efterhaanden og ligesom uformerket indfueget sig i de nordere, falder det saa meget mere troligt, at det paa samme Maade er tilgaaet med Metallernes Kundskab og Bergverks Videnskab, nemlig at, ligesom Tydskene have haft dem fra Romerne eller andre, som de grændsede til, saa har og de Svenske uden al Tvivl haft dem af de Tydske, efterat disse Nationer, efter Christendommens Fortplantelse i Norden, begyndte at have mildere og fortroligere Omgang med hinanden, saa vel i henseende til Religionen, som Handel og Kiøbmandskab.

Omendstønt man intet udtryffeligt Vidnesbyrd finder derom, synes dog mange Omstændigheder støde sammen for at gøre det rimeligt, at Bergverks Brug i Sverige er nyere end Christendommen, og at de Svenske først har faaet Kundskab om deres Metaller af Fremmede og efter al Formodning af de Tydske. (1) Jeg har forhen forklaret, at alle deres Beviser for Bergverker i ældste og hedenske Tiderne ere af ingen eller meget liden Vigtighed, og at man intet tilforladeligt Spor haver til noget saadant, endog under Christendommens Begyndelse, enten af coævis i det IX. X. og XI. Seculis, eller af andre Skribenter, førend i XII. og XIII. Aarhundred. (2) Man troer at de Fremmede, som komne ind i Landet efter Christendommen, har lært Nationen mange nyttige Indretninger, altsaa intet urimeligt, at de og kunne have givet dem Begreb om Bergverker og deres Nytte. (3) Selv Metallernes Navne ere fremmede og, som det synes, igienem første Haand fra Tydskland, med hvis Sprog de have nærmest Overensstemmelse, saasom Guld, Svec.

Svec. Gull, Germ. Gold, Angl. Gold. Sølv, Svec. Silfver, Germ. Silber, Otfrid. Silabar, Uphil. Silubr, Angl. Silver, Anglo-Sax. Seolfer, Sulfer. Kober, Sv. Koppar, Germ. Kupfer, Otfrid. Kupbar, Angl. Copper, Gall. Cuivre, Bret. Cuëvr, Coëvr, Lat. Cuprum, æs Cyprium. Messing, Sv. Messing, Germ. Messing. Tin, Sv. Ten, Germ. Zinn, Gall. Etain, Lat. Stannum. Staal, Sv. Staal, Germ. Stahl, Angl. Steele, Lat. Chalybs. Jern, Antiqv. Jarn, Sv. Jærn, Germ. Eisen, Isen, Ifern, Isarn, Ulphil. Eisarn, Angl. Iron, Anglo-Sax. Isern, Iren, Cambr. Hajarn, Bret. Houarn, Hoarn, Heërn, Hisp, Hierro, Perro, Lat. Ferrum. Bly, Sv. Bly, Germ. Bley, Bret. Ploum, Bloum, Lat. Plumbum. (4) De mangfoldige Tydske Bergglofer eller af Tydsk i Svensk oversatte og til dels med Svenske Endelser beklædte Ord og Talemaader, som bruges ved Bergverkerne i Sverige, bære noksom Vidne om fremmed Oprindelse. Foruden utalige, som mig nu ikke ere til Haands, vil jeg til Efterdomme anføre disse faa, som jeg løseligen har anmerket: Bergs · Knapar, Bokwerk, Bokwatn, Drefhus, Drifwa, Erz, Förslagare, Geschworner, Gediegen, Garmacherie, Glitter, Guardinen, halten, Sytte, Kies, Knechtschacht, Marchscheider, Masnestare, Masugnar, Naser, Quarzius, Rostar, Kostwendare, Rote · Karlar, Rotmestare, Ruthe, Røedbrækt, Schacht, Scheda, Schicht, Schlichter, Skierping, Slagewarp, Smedieslaget, Smidewerk, Sofra, Stigare, Stollar, Tilmakning, Weisgyl dig 2c. 2c. (5) Garpeberget, et af de gamle Verker, har og sit Navn af Fremmede og Tydske, hvilke i sær synes fordom af de Nordiske Folk være kaldede Garper (y), hvortil henhører flere Steder, som af Garp have Navn, saasom Garpedalen i Österaotland, Garphyttan, Garpström, (2) og fornemlig Garp · Chorret

(5) See Renbielms Noter til Thorsten Wikingsons Saga p. 113. Og hvad jeg forhen i Anledning af Garpenbergets Navn haver skrevet.

(2) Tunnels Svenske Geographie p. m. 78. 94. L. Bök de Mechan, Ferrar. in Svecia p. 47.

ret eller St. Annæ Chor forðum ved Hedemora Kirke (a), hvor Garperne eller de Tydske Bergfolk enten har holdt deres Guds-Tjeneste, eller haft deres Sæde i Kirken. (6) Andre Steders Navne i Sverige og ved Bergverkerne, som bære Vidne om fremmed Oprindelse, saasom Tyskebo, et Jernbrug i Dalene (b), og Tyskebo da ved Danemora Gruver i Upland (c), hvortil fornemligen bør legges de Steder, som efter al Ligning have Navn af Saxerne, saasom Saxe-Hytta, Norre-Saxen, Søder-Saxen, Saxe-wall, Saxe-Hundari, Saxesten, Saxe, Saxeullen, Saxensjø, Saxholm (d), og man veed, at Tydskland i de gamle Nordiske Historier glerne kaldes Saxland, og de Tydske Saxones. Hvilke og flere saadane Navne alle vidne om fremmede, og i sær Tydske Colonier og Bergfolk, omendskiønt kan skee nogle af dem i senere Tider kunne være indkomne. (7) Som Kong Magnus Ladulaas i det XIII. og Kong Magnus Smek i det XIV. Seculo, hvilke synes have været de første af Kongerne i Sverige, som har ladet sig Bergverkers Opkomst være anliggende, ere begge bekiendte for, efter de Svenske Historieskriveres egen Tilstaaelse, at have befordret mange Ublændinger til Landets videre Opdyrkelse og til Kunstens og Videnskabers Fremme; Saa er det og gandske troligt, at baade de og deres Eftertrædere i Regeringen have til Bergverkers Opdagelse og Istandsættelse indkaldet og betienet sig af fremmede, og det isformodeligen Tydske, som baade vare de nærmeste og da allerede mestere i Kunsten.

Alle disse gode Formodninger faae saa meget større Styrke, naar dette kommer til, at de Svenske i meget nyere Tider, endog i forrige Seculo, da Bergverker allerede saa længe havde været drevene

(a) P. Uglæ de Præfectura Næsgardensi p. 139.

(b) Tunelds Svenske Geographie p. m. 108.

(c) Paa Kårtet over Danemora Grufve, Sunborg de Metallo Danemorensi p. 3.

(d) Salanus de gladio Scythico p. 43. Tunelds Sv. Geographie p. 5. 6. 109. 197. 200. P. Uglæ de Præfectura Næsgard. p. 13. 16.

ne hos dem, ikke have taget i Betænkning, at indkalde i Hobetal fra Tydskland, Nederlandene, Frankrige, og andre Lande, Bergknaper, Bergmestere, Geschworner, Hammersmede, og alle slags Metal-virkere, dels for at faae deres Bergverker i bedre Stand end før, dels at faae indrettede nye Jern-Manufacturer, Gævær-og Støf-Brug, Plattsinederier, og alle slags Metal-Fabriker, som alle deres Lærde selv tilstaae (e). Jeg seer derfor ikke, hvorfor man for de gamle og raa Tider skulde segte saa meget imod, at man da ikke skulde have indtaget fremmede Bergkyndige, for at lade Landets Børn lære af dem, hvad de selv havde lidet eller intet Begreb om. Og, foruden at nævne Fordelen, seer jeg ikke heller, at det kan være nogen mindste Skam for en Nation, at have lært noget got af den anden.

At jeg nu ogsaa skal opregne den Orden, i hvilken Metallerne, efter mine ringe Tanker, i Sverrige ere fundne, da, naar man setter alle de Fabelagtige og nægte Beviser til side, og alene grunder sig paa rene Documenter og gode Skribenters Bidnesbyrd, samt deraf giorte rigtige Slutninger, kan man gjerne give Jernet det første Sted. Dog vil jeg ingenlunde herudi være paaastaaende eller seen til at forandre min Mening, saasnart nogen legger mig andre Bidnesbyrd for Dien, end dem, jeg hidindtil baade i trykte og utrykte Skrifter har fundet, hvorved jeg anderledes kunde blive overbevist. Det ofte ommeldte Myre-Jern og Sø-Malm har formodeligen været det allerførste, og det som lettest kunde falde Jndbyggerne, kanske og efter Fremmedes Anvisning, i Dinene, hvilkets Brug og Nytte uden Tvil haver veiledet til at søge efter mere nyttigt baade i Jord og Berge. Og siden Mængden deraf har vist sig i en stor Part af Dalene, har man givet Egnen Navn af

D 9

Jern-

(e) *Benzel. de Re Metall. Sv. p. 83. Laur. Bök. Conspectus Mechanicæ ferrariæ in Svecia p. 27. Ejusdem de Officinis ferrariis p. 9. 10. II. Wollenii Delin. Argentifod. Salanæ p. 17. 43. 44. Granagrius de prudenti ferri monticola Norebergensi p. 10. Dalins Tal om Swerige i sit Æmne p. 12. 13. Pet. Uglæ de Præfectura Næsgardensi p. II.*

Jernberaland, hvilket Navn den ganske sikkert har haft efter Midten af det XII. Seculo, ja endog efter Formodning ved Begyndelsen af det XI. Seculo. Jeg skal ikke heller være meget derimod, om nogen vil forsegte, at baade Navnet og Jernets Kundskab der til Lands er endnu noget ældre. Men efter det XII. og XIII. Seculum har man nok af Kiendetegn og Vidnesbyrd, som sette Jern-Bergværkerne i Sverige uden al Tvil.

Hvad Koberet angaaer, da har jeg forhen viset Urimeligheden af den Alder, som endel Lærde have gjort sig stor Umag for at tillegge Kober-Bergværkerne i Sverige. Jeg vil endnu føie dertil, at de, som ville bevise Faluns Ælde af vor Danske Saxo, som et steds nævner *Falu oppidum* (f), tage meget feil; thi det er klart, at han der taler om et Sted i Norge, og ikke i Sverige. Ligesaa lidet beviser Navnet Amundshyttan, at denne Hytte skulde være fra Kong Braut-Anunds Tid (g); thi, om den ikke har faaet Navn af Lægden, at den kanske har ligget hos nogen Namunde, saa har der været mange i nyere Tider af det Navn Amund, af hvilke en kunde have givet Hytten Navn, uden at man har behov at søge det i Heddendomen. Om Koberet i Almindelighed er ældre end Jernet, vil jeg ikke imodsig, eftersom det af gamle Skribenter bekræftes, ei heller vil jeg her undersøge, om det længere har været i Brug i Norden end Jernet, som nogle Lærde foregive (h), men efter alle hidindtil seete vel grundede Bevisligheder, er Koberet tidligere fundet i Sverige end Jernet, og kanske ikke førend langt hen i det XIII. Seculo. Det allerførste sikre Vidnesbyrd, jeg har fundet om Svenske Kobergruber, er i et Document af 1288. hvor der nævnes Koberberget *Fiskasjöberg* i Thorsanger Sogn (i). Dog er det

(f) *Saxo Grammat.* Edit. Stephani p. 144.

(g) *P. Ugla de Præfectura Næsgard.* p. 59.

(h) *Salanus de Gladio Scythico* p. 31. 33.

(i) *Hist. om Westeraars Biskoper*, udgivet af *Stiernman* p. 41. *Resenberg de Territorio Cuprimont.* p. 13. De bekante Kong Magni Ladulaases Berg privilegier af 1272-1280. som M. Sahlstedt i sin store *Luna Minne* p. 51. nævner, ere snarere aldeles ubekendte; og det gamle Dombrev, som han anfører i Bihaget *Nom. XLVII.* af 1268. tør vel blive et hundrede Aar eller to yngre.

det slutteligt, at dette Koberberg nogen Tid lang tilforn haver været fundet og optaget. Men om det er skeet ved Kong Magni Ladulaases Regerings Begyndelse, eller før hans Tid, er uvist. Efter hans Tid har man ingen Mangel paa Beviser for Svenske Kober-Gruver.

Sølv-Miner, kan jeg ikke heller troe, de Svenske i ældste Tiderne have haft eller vidst af at sige. De Beviser, som nogle med større Møde end Lykke har samenskrabet saa vel om dette som de andre Metaller's Ælde, bevise ingen Ting for Sagen. Vel har en Bergmester 1694. indberettet, at i Kong Magni Ladulaases Tid vare Salbergs Gruver i fuld Gang (k), men uden noget antageligt Bevis, og kanske paa blot Gietning af visse Omstændigheder. Af Hellig Aands Holmens Beslut 1282. kan det ikke fornemmes; thi de Levninger, man om denne Rigs-Forsamling nu haver, tale intet om Sølv eller noget vist Metal: Den 1423. vidimerede Copie af Kong Magni Brev, som Herr Professor Bring har bragt til Lyset, nævner alene *alla Wercka* (l), og Messenius, som kanske har lagt noget til af sit eget, nævner *quaslibet Sveciæ & Gothiæ Metallifodinas* (m) at være da Kronen tildømte: Altsaa kunde her alene være mente Kober-og Jern-Bærkerne, som da allerede vare optagne, men fornemlig hvad derefter af alle Slags Metaller kunde hende at findes og optages. Ei heller kan det forlig, hvorved Høimeldte Kong Magnus havde forbundet sig at betale til Kong Eric Glipping af Danmark for giorte Undsetning 6000. lodige Mark Sølv, være Vidne derom; thi det er neppe venteligt, at Sølvet var Svenskt, tilmed har man Exempler nok, at saadane og meget større Summer Sølv ere endog ofte udbetalte i Lande, hvor aldrig enten da eller siden har været Sølv-Miner. Var det vist, som nogle ville, at Salbergs Sølv-Gruver skulde først være fundne af Finner

D q 2 og

(k) *Wollenii* Delin, Argentifod. Salanæ p. 4.

(l) Disp. de Decreto Comitiali vulgo *Helge Aands Holmens Beslut* p. 14.

(m) *Messenii* Sccond, Illustrat. Tom. II. p. 60.

og optagne ved Aar 1240. eller da, som andre har det, komne i bedre Stand og blevne rigere (n), saa kunde det og være vist, at de til Kong Magni Tid havde været i fuld Drift, men der fremsføres intet til Bevis derfor, uden Navnet *Fingruven*, og Beretning af *Skribenter*, hvilke dog ikke navngives, samt en og anden Formodning, som alt ingenlunde afgjør Sagen. Jeg kan her ikke forbigaae, af den gamle *Svenske Rimkrønike*, som er et af de *Svenskes* ældste indlandske Skrifter, der noget melder om deres Metaller, at anføre et *Bidnesbyrd*, hvormed nogle (o) har villet bevise, at *Sveriges Bergverker* saa vel til *Solv* som andre Metaller have været i fuldkommen *Rørelse* under *Begyndelsen* af *Kong Erik Lespes* Regering ved An. 1223. Stedet heder saaledes (p):

Ther göres nog *Silf, Bly, Farn, och Koppar,*
Som föres utländs i stora hopar &c.

Omendskönt man vel har *Narsag* at troe, at noget slags *Bergverk* og *Metals Tilvirkning*, i sær hvad *Jernet* angaaer, allerede har været til før denne *Tid*, noget mere opkommet i eller strax efter de *Tider*, saa bevises det dog ikke af disse *Rimkrønikes* Ord, hvilke ingenlunde henbøre til *Kong Erik Lespes* *Historie*, men læses fort forud i den almindelige *Beskrivelse*, som *Forfatteren* gjør om sit *Fæderneland* og dets *Herligheder*. Hvilket saa meget lettere merkes af den, som vil eftersee de *Stykker*, hvormed *Herr Professor Bring* har opfyldt *Manglerne* i *Hadorfs* Edition af *Rimkrøniken*, hvor der anføres mangfoldige *Konger* imellem dette *Sted* og *Erik Lespes* *Historie* (q). Men alt, hvad dette *Sted* beviser, er, at alle *Slags Bergverker* i *Sverige* har været i god *Drift*, den *Tid*

(n) *Wollenii Delin*, *Argentifod. Salanz* p. 2. *Ol. Benzelius de Sveonum Commerciis* p. 58. *Dalins Sv. Hist.* Tom. II. p. 202.

(o) *P. Saxholm de Ferro Svecano Osmund* p. 5. *Ol. Benzelius de Sveonum Commerciis* p. 57.

(p) *Svenske Rimkrønike*, *Edit. Messenii* p. 2. *Edit. Hadorphi* p. 17.

(q) *Sv. Brings* *Svenske Handlinger* Tom. I. p. 60. sqq.

Auctor skrev sin Kronike, nemlig ved Midten af det XV. Seculo, og at Sverige da har fortient den Berømmelse af sine Metalleres Rigdom (r), men ikke i Kong Erik Lespes Tid. Det er omtrent det samme, som Ericus Olai, de Svenskes ældste Historieskriver, som har levet ved samme Tider, siger i disse Ord: Habet & terra illa mineras multiplicium metallorum, argenti, cupri, plumbi, & ferri, quæ continue & in multa abundantia ac pondere ad terras alias, maxime Alemanniam deportantur (s). I hvilke Ord denne Skribent ligeledes taler om Tilstanden af de Svenske Bergverker, som den var udi hans, og ikke i ældere Tider; og skulde man snart heraf slutte, at een var Forfatter til begge disse Kroniker, eller at den ene havde taget sit af den anden. Af lige Beskaffenhed bliver et Vidnesbyrd, som kunde tages af Westeraars Biskopskroniken, hvor der berettes om en Biskop Petrus, som levede efter 1135. og skal have været en Dansk Mand fra Samsø, at han af Paven bleven kaldet det Apostoliske Sædes Skatmester, efter han boede i det Stift i Sverige, der Jern, Kobber, Messing, Sølv, tilvirkes, paa det han skulde fremstaae til Pavens Kamer St. Peders Skatpenning (t). Sandt er det vel, at denne eller nogen anden Biskop i Westeraars fordum er af Paven bleven tituleret for Camera Apostolicæ Commissarius eller Romanæ Curia per Sveciam Commissarius (u): Men at dermed skulde være henført paa Bergverkerne i dette Biskopstift, kan jeg aldrig troe; Meget mere bliver det Forfatterens eget Tilleg, som har taget Ursagen til saadan Titel af Stiftets Tilstand i sin Tid. Og at denne har været en bestandig Titel for

D 9 3

Biskoper.

(r) Rantsee vel ogsaa i Kong Magni Smeks Tid, skjønt det ikke kan bevises af dette Sted i Rimkroniken, som dog citeres derfor i Dalins Hist. Tom. II. p. 470.

(s) Erici Olai Hist. Svec. Edit. Schefferi. p. 5.

(t) Hist. om Biskopperne i Westeraars, udgivet af Stiernman p. 3. 26.

(u) Verelii Not. ad Hervarar Saga p. 65. 66. Hag. Spogels Gy. Kirke-Hist. Tom. II. p. 345. Rhyzelii Episcoposcopia p. 246. Messenii Scandia Illustr. Tom. II. p. 7.

Biskoperne i Arus eller Vesterdaars, har den lærde Oernhielm uden al Tvil megen Ret til at negte (v).

Det allerførste viffe Spor til Svenske Sølv-Berker, jeg i alle de Skrifter, jeg har gienemløbet, haver fundet, er udi et *Erici Pomerani Privilegio* for alle Sveriges Bergverker af 1420. som udtryffeligen nævner Sølvberg (x), men synes tillige at tilkiendegive, at dette Berg, saa vel som de andre, har været til og haft Friheder tilforn, i det mindste udi Droning Margretes Tid. Under det Aar 1481. nævnes et Sølvberg i Films Sogn i Norunda Herred, som da for saa Aar siden var fundet (y). Hvad Salberget angaaer, da, endskjønt det udgives for urgammelt og det ældste af Sveriges Sølv-Berker, frygter jeg dog, dets Oprindelse bliver meget nyere, end almindeligen troes. Og jeg kan ikke dølge, at jeg jo har nogen Tvil om, at det bliver samme Sølvberg, som ved Begyndelsen af det XVI. Seculo blev fundet, medens Herr Svante Sture var Rigs-Forstander, hvorefter i adskillige Breve, som jeg siden skal anføre, og kanske det selv samme Sølvberg, som Bergsmændene 1511. holdte Raad med ham om paa Vesterdaars Slot (z). Vel mueligt jeg herudi tager feil. Men i det mindste har jeg ei fundet Salberget nævnet før ved denne Tid, og, siden en af de ældste Gruver heder Stens Grufven, formodeligen efter Herr Sten Sture den yngre, som 1512. blev Rigs-Forstander efter sin Fader, og en anden Biskops-Grufven efter Biskop Otto Svinhufwud, som samme Tid forestod Vesterdaars Stift (a), synes mit fremsatte Tvilsmaal at komme saa meget nærmere til Sandhed, og endnu mere, om Kong Christian den Anden skulde have ladet sette hundrede

(v) *Cl. Oernielms Hist. Eccl. Sv. Goth.* p. 454. 455.

(x) *Samling af Svenske Berg-Ordninger 1736.* p. 15. Med mindre det er samme Silbergh som nævnes *ibid.* p. 7. udi *R. Magni Berg-Ordning af 1354.*

(y) *H. Spegels Skriftlige Bevis til Kirke-Hist.* p. 65.

(z) *Hadorphs Svenske Rimkrønike* p. 575. 578.

(a) *Wolkenii Delin, Argentifod, Salanz* p. 9. 12. 63.

drede Finske Karle til at arbeide i Salberget, hvoraf Fingruven kunde have faaet Navn, hvilket kan gives mig Aaledning til at troe af et original Forslag, angaaende Salberget, som jeg ibland andre denne Konges Papiere haver fundet. Dette endskiont det er uden Nar, Steds og Forfatters Navn, fortienner dog, som et meget rart Stykke, her at have Sted:

Allergnedigster Her, Juwe Koningliche Maiestadt nichts vor tobeholdende, der Berch by Westeroers genomt Salberch, den J. Ko. W. to beholden vor eyenen Schatt vnd nicht wech geuen, sunder allein vor J. Kon. Majtt. lathen brukenn mit eyn hundred Fynsche Kerlle vnd veffrich Berch knechte, vnd mit den dat ouerhouett touordingen uhor eynem Kobell, als van X. Kobell i. Gulden, dat is vyff Schippunt, holtt der Czintener eyenen Marck syn, dat is XV. Marck vor einen Gulden kommet dat ertz tho staan na der Swaartz wyse vnd Ordeninge.

Gnediger Her, so kann Juwe Gnade de XV. Czintener ertz lathen dorch gann mit III. Gulden und gyfft flucks Bly van sych, dat het dat Werck.

Gnediger Her, wen men hefft V. edder VI. Schyppunth Blyes gemakett, so mach men dat tho glyk vppe eyenen Hertz aff dryuen, wes men synt in eyner kleynen Brobe im Werck effte Bly, dat syntt man dar nha im affdryuen by eynem haluen Loth.

Gnediger Her, so gyfft eyn Lyspunth Blys van Saalberch i. Marck Suluer, dat is dat Schyppuntt XVI. Marck syn, so geuen de sees Schyppunt Bly ader Werck XCVI. Marck vppe dem Driueherde in eyn Blyck, dat kan men in X. stunden affdryuen.

Gnedi-

Gnediger Her, so hett der Driueheertt hartt Blye vnd de geleertt da van kommett van dem Dryuehertt, dat mach men vorsamelen, vnd wen men eyn Schyppuntt effte hundredt des hefft, mach men idt lathen dorchgan dorch den auen vnd mach luther Bly dar vth maken, dat is alle tydt nutthe.

Gnediger Her, da mach J. Kon. Mayt. heren, dat de Ertz van Saalberch mit geringer Kost gudt tho maken ys.

Gnediger Her, vpp den Saalberch Heynzen vnd Thaafhaspels vnd Gepell zuhangen, dat men dat water vthdriven mach, hebbe ick keynen Vorstandt.

Guld-Miner har man i Sverige, uagtet der ingen Mangel har været paa Guld, i gamle Dage intet vidst af at sige; thi de Hyperboreiske Guldberge, hvori Grifferne arbeidede, ere intet andet end søde Drøme. Og hvad Guld, som i nyere Tider er fundet, har været lidet og neppe løuende Møden, som de fleste selv tilstaae. Saa skriver en lærd Mand, som ikke har behaget at nævne sit Navn: Certum est, nec mineras Svecis nostris fuisse auri, nec auriferos fluvios, quin & aurum, quod nostra ætate argentifodinarum aliquot patriæ dedere, maiori arte, & illa quidem maioribus nostris incognita, quam lucro extractum est (b). Omendskiont Olaus Magnus har hørt sige, at Gustavus I. havde fundet Guld (c), saa har man dog Tvil derom, efterdi aldrig siden om dette Guld er hørt. Men at man i forrige Seculo paa adskillige Steder i Sverige, Finland og Norebotn, har fundet Guld, derom kan læses de Observationes, quibus *Aurum Svecanum* ab oblivione vindicavit H. D. Spöring (d). Om det

(b) Acta Lit. Sveciæ 1724. p. 592. Ol. Benzelius de Sveonum Commerciis p. 58.

(c) Ol. Magni Hist. Sept. Lib. VI. Af hannem har kanssee Gemma Frisius og andre Fremmede, hvad de har berettet om Guld-Miner i Sverige. Benz. de Re Metall. p. 22. 62.

(d) Acta Lit. Svec. 1737. p. 211. sqq. Conf. L. Benzelius de Re Metall. Sv. p. 22. 50.

det Gulds, som i dette Seculo i Sverige har viset sig, finder man paa andre Steder Efterreining.

Men førend jeg afbryder denne Artikel om Sverige, vil jeg, for at ydermere stadfæste, hvad jeg hidindtil har skrevet, efter Naarene give Fortegning paa endel Historiske Data, saa vel som paa alle de Documenter, som mig enten hele eller i Udtog ere forekomne, og kunne tiene til Oplysning udi de Svenske Bergverkers og Metallers Historie, fornemligten de ældste, eller saa mange som findes fra Førstningen af lige til Unionens Ophævelse ved Gustavi I. Regerings Begyndelse, efter som de fleste enten i adskillige Skrifter Hayes adspredede, eller endnu ere utrykte og ubekjendte, af hvilke sidste jeg saa mange vil hele indføre, som jeg haver ved Haanden. Jeg haaber, dermed at bevise vore Naboer en angennem Tjeneste, hvilken ikke heller kan blive mine Landsmænd ubehagelig, siden en stor Del deraf ere givne af vore Danske og Norske Konger, eller i de Tider, da enten Norge og Sverige, eller siden alle tre Rigerne stode under et kronet Hoved.

Hvorvidt de Beklagelser have Sted, som nogle Svenske Lærde gjøre, og ved alle Leiligheder igjentage, om deres Documenters og Privilegiers Tab, naar de gaae uden for den almindelige Skabne, som Archiver og gamle Skrifter i alle Lande have haft, og tillegge Fremmede at have bortført dem (e), vil jeg denne gang, som paa det urette Sted, ikke undersøge: Men alene ønske, at de af bemeldte Lærde, som sige os, at man endnu har saa mange af for-dum Tidens Vidnesbyrd og berømlige Mænds Skrifter, som vidne om de Svenske Bergverkers Ælde (f), havde tillige navngivet og opregnet samme Skrifter og Vidnesbyrd, hvormed de havde gjort publico ikke en liden Fornøielse. Meget mere var at

R r

ønske

(e) *Nauleri Delin. Magnæ fodinæ Cuprimont, p. 11. Laur. Bök de Officinis ferrariis in Svecia p. 8.*

(f) *And. Svvab de Juribus & Privil. Metall. in Svecia p. 12. Nauleri l. c. p. 11.*

ønske, at den Historia Naturalis Metallorum Sveo-Gothicæ, som Hr. Erik Odbellstierna længe havde arbejdet paa (g), var kommen for Dagen, hvoraf man har formodet et stort Lys i de Svenske Bergverkers Historie. Kanstee der og kan være nogle Skrifter i den Materie, som jeg ikke haver eller kiender. Men at jeg skal komme til den lovede Fortegnelse, da, naar jeg undtager den gode Formodning af Saxonis og Snorre Sturlesons *Farnberaland*, veed jeg intet ældre Document for de Svenskes Bergverker, end af Kong Magni Ladulaas Tid, nemlig:

1282. paa den Rigsdag, holden til Stockholm, som Kong Magnus Ladulaas havde samenkaldet, ere, i det saa kaldede Helliglands Holmens Beslut, foruden andet, som til de Kongelige Indkomsters Forbedring blev henlagt, ogsaa Rigets Malmstreg og Bergverker Kongen og Kronen tildømte (h).

1288. 16. Kal. Julii, paa Feringø, oplader Petrus Biskop i Westeraars til sin Systerson Nicolaus (nepoti suo Nicolao Christianæ filio) en ottende Del i Koberberget kaldet Fiskasjöberg i Thorsanger Sogn, for et Laan, han af hannem havde faaet. Dernæst gjorde de saadant Bytte, at bemeldte ottende Part skulde igien tilhøre Biskopen og Kirken, og den anden derfor have Gaarden Fröslundir i Haraker Sogn (i). Over hvilket Bytte siden i Aaret

1318.

(g) *L. Benzelius de Re Metall. Svec. p. 2.*

(h) *Messenius* i sin *Scandia Illustrata* Tom. II. p. 60. er den første, som skriver om dette Rigsdags Beslut. *Conf. Stiernbök de Jure vet. Sveonum p. 270. Dalins Sv. Hist. Tom. II. p. 285.* Historien af dette Beslut og de deraf opkomne Disputer have i en Disputation, som under Hr. Prof. *Brings* Præsidio er udgivet i Lund 1753. af *J. F. Pravitz. Conf. And. Swab de Juribus & Privileg. Metall. Svec. p. 15 16. Wollenii Delin. Argentifod. Sal p. 43. De paafølgende Omstændigheder, som same Wollenius p. 4. 45. paa troverdige Mænds ndsigende fortæller, kunde behøve nogen tydeligere Bevisning, var og at ønske, han havde forklaret, hvad det er for Scripta clarissimorum virorum, som han p. 5. beraaber sig paa.*

(i) *See Hist. om Westeraars Biskoper p. 41. Resenberg de Territorio Cuprimont. & Sæterens p. 13.* har dette Document paa Latin, men med urigtigt Aarstal 1282.

1318. blev klaget for Biskop Israel i Westeraars, som maatte skaffe fyldest derfor (k).

1303. har den bekiendte Rigs Marssk i Sverige Torkil Knud-son gjort et Magestifte paa adskilligt Gods med sin Herre Kong Byrger, hvorved han ibland andet til Kongen overdrager Øen og Gaarden Oena i Dalene, med alt Tilliggende, item Noreberg, og hvad han samesteds eiede i Jern og Staal-Berget (l). Bemeldte Dna saalde siden Kong Byrger 1311. til Biskop Israel i Westeraars for 180. Mark Sølv Svensk Vegt, som da gjeldte 900. Mark Penninge i gangbar Mønt (m). Fornævnte Magestifte-Brev lyder af Originalen saaledes:

Omnibus presentes literas inspecturis, *Thyrgillus Knutsen*, Mariscalcus Domini Regis Sweorum illustris, Salutem in Domino sempiternam. Tenore presentium constare volumus evidenter, Nos cum Magnifico Principe ac Domino nostro, Domino B. Dei gratia Sueorum Gothorumque Rege, fecisse *prediorum & possessionum commutationem* in hunc modum, videlicet quod nos eidem Domino nostro Regi & suis heredibus dimisimus & assignavimus curias nostras & possessiones infra-scriptas, scilicet *insulam & curiam Oena dictam in Dalum*, cum omnibus attinentiis suis, nec non & *Hiortathorp*, cum omnibus pertinentibus ad eandem, totalemque possessionem nostram in *Aghastadum*, cum piscatura in torrente ibidem, item *Norobergh*, & *quicquid ibidem possedimus in monte ferri & calibis*, ac omnia quæ possedimus in *Dalum*, tempore quo presentes emanabant. Item curiam *Oestby* sitam in *Vestmannia*, quam habuimus de Domino *Averno* Dapifero. Item *Husaby*, *Oedmarchi* & *Skyraoos* in *Niericia*, ac molendina

Nr 2

(k) *Stiernmans Hist. om Westeraars Biskoper* p. 37.

(l) Heraf sees, at *Olaus Magnus* har haft nogen Ret, naar han Lib. VI. c. 1. nævner Staal-Mi-ner, siden man saa længe for hans Tid har gjort Forstel mellem Jern og Staal-Berg. Ellers holder man rigtigst for, at Staal-Malm er intet andet end Jern-Erz af det beste Slags. See *Benzelius de Re Metall.* Sveogoth. p. 17. 18.

(m) *Stiernmans Hist. om Westeraars Biskoper* p. 52.

in *Rytlu* juxta *Grenna*. Item Molendina in *Thorsbargbe*, duo videlicet que nobis Dominus *Ulpho Karlsfon* bone memorie contulit, & unum quod nobis dedit Reverendus Pater Dominus *Pfarus* Episcopus Strengnensis, perpetuo & irrevocabiler possidenda. Ipse vero Dominus noster Rex, ratione recompensationis pro predictis bonis & possessionibus, dimiserat & assignaverat nobis & nostris heredibus totalem partem de communibus prediis in Diocesibus Lincopenfi & Wexionensi sitis, sibi attinentem, vulgariter dictam *Kumungshut*, nec non & curiam suam *Tuna in Thyust*, & possessionem *Bry* - - - -
- - - in *Oestgotia*, cum singulis earum attinentiis, que quidem curia & possessio de prefata tertia parte communium prediorum dinoscuntur derivate. Hoc adjecto, quod ubicunque compertum fuerit, quod aliqua pars de prediis supradictis, communibus scilicet, nobis dimissis, rite & amicabiliter diuisa & distincta fuerit, ac nomini Regio taliter assignata, siue culta sit, siue inculta, videlicet in curiis, coloniis, agris, pratis, pascuis, siluis, piscariis, molendinis, vel molendinorum locis, infra sepes & extra, ipsa pars ad nos & nostros heredes pertineat, diminutione qualibet pretermissa. Si autem aliquid de tertia parte predicta possessionum per commutationem inventum fuerit dimissum pro aliis equivalentibus bonis, ita quod de hoc gerimus nos contentos, hujusmodi commutatio rata maneat atque firma. Si vero fecus factum fuerit, ipse Dominus noster Rex nobis facultatem liberam dedit & commisit, taliter dimissum vel reuocandi & reassumendi, vel etiam satisfactionem plenariam, prout justum est, petendi pariter & acquirendi. Preterea voluit idem Dominus noster Rex, ut quicquid de parte predicta prediorum per commutationem vel venditionem factam forsitan per progenitores ipsius, vel alio quocumque modo, fuerit alienatum vel distractum, retroactis temporibus quantumcunque antiquis, hoc integraliter ad nos deuoluatur, ita quod nichil penitus sit exceptum, quin totum nobis cedat, quod in premissis suo nomini dinoscitur attinuisse, prout in literis suis super hiis confectis plene patet. Hanc igitur bonorum & possessionum commutationem, inter ipsum Dominum nostrum Regem & nos rite & legitime factam, tam ratam & irrevocabilem habere volumus ex
utra

utraque parte, quod neque per eundem Dominum nostrum Regem, neque per nos vel heredes nostros aut suos revocari valeat, aut aliquatenus irritari. Hoc etiam adjecto, quod si quid in bonis, prediis vel possessionibus predictis, que nos ipsi Domino nostro Regi dimisimus & assignavimus, impeditum vel calumpniose fuerit impeditum, ita quod hoc diebus nostris sibi non poterimus appropriare, vel de prediis nostris aliis sufficienter refundere, heredes nostros ad hoc faciendum esse volumus obligatos. Similiter & ipse Dominus noster Rex tenebitur ad tantum nobis vel heredibus nostris refundendum, sicut de predictis possessionibus aut prediis nobis per ipsum assignatis impeditum fuerit vel impeditum, quod si diebus suis factum non fuerit, successor suus, qui post eum regni regimen susceperit, hoc idem nomine suo tenebitur adimplere. In premissorum igitur omnium robor & evidentiam pleniorum, una cum Sigillis Nobilium Dominorum *Erici Sueorum & Waldemari* Finlandie diuina providentia Ducum, ac aliorum discretorum de consilio ipsius Domini nostri Regis Sweorum illustris, Sigillum nostrum presentibus est appesum. Datum *Alsin* Anno Domini Millesimo CCC. III. quarto Kal. Augusti.

1310. XIII. Kal. Augusti, efter det Forlig, som blev giort til Helsingborg imellem Kong Byrger og hans Brødre Hertugerne, skulde Kongen, foruden hans øvrige Del af Riget, beholde hans Part i Koberberget, som han havde arvet (n).

Udi et Brev af 1317. meldes, at Biskopen i Westeraars, for noget sig tilforhandlet Gøds, har givet i Betaling, foruden andet, unum talentum Cupri, ligeledes at han af Erkebiskopen havde kjøbt Decretum & Decretales for 6 Skippund Kober, som da giældede 100. Mark Peninge, pro VI. talentis cupri, quæ tum valebant centum marchis denariorum (o).

Nr 3

1336.

(n) *Hvitfelds Hist. fol. p. 346.* Documentet paa Latin findes i *Messenii Scandia Illustr. Tom. XII. p. 159.*

(o) *Hist. om Biskopperne i Westeraars p. 53. 54.*

1336. feria 5. Nativ. Domini, i et Brev givet til Stokholm, klager Magnus Konge i Sverige og Norge, at han, for et Penge-
laan til Rigets store Udgifter, havde, foruden endel af Rigets Pro-
vindser, maattet pantsætte 500. Mark Silvers Indgiæld af Ko-
berberget (p).

1340. har Kong Magnus givet Vestre Jernbergs Lagen
i Nerike en Berg-Ordning, dateret Walby feria 3. ante Martini,
saavel til dens Ophjelp og Forsvar, som til dens Esterrettelse, hvor-
ledes dens aarlige Skat burde til Kronen betales (q).

1345. den 22. Novembris, til Paholm, har Kong Magnus
paa sin Reise ind i Norge skenket til Biskop Sigmund i Strengnæs
nogle Hytter i Nerikes Bergslag, som Biskop Frenderus tilforn
havde haft (r).

1347. Første Løverdagen i Faste, paa Kongsgaarden ved
Husaby Kirke, har Kong Magnus givet Mestermændene og Al-
muen paa Koberberget i Falun nye Privilegier, i stedet for
de forige, som af hans Forfædre dem vare givne, men for-
medelst Vangiemsel forkomne (s) Dette er et meget got Bevis
for ældere Koberverker i Sverige, end det XIV. Seculum: Men om
meget ældgamle Tider beviser det slet intet; thi det kan være, at
Kong Magnus alene har her forstaaet sine næste Formænds Privi-
legier fra R. Magni Ladulaases Tid. Ellers ibland andre Friheder,
som Kong Magnus i bemeldte Document giver Bergfolket, er denne
merke-

(p) Dalins Sy. Hist. Tom. II. p. 440.

(q) Ibidem p. 458.

(r) Ibidem p. 478.

(s) Dette Privilegium læses paa gammel Svenski i den store Samling af Berg-Ordninger trykt 1736.
p. I. og paa Latin oversat i Actis Lit. Sveciæ 1734. p. 83. Det er ikke dette Privilegium af
1347. men det følgende af 1354. som Loecenius har gjort et hundrede Aar ældere og henført til
Magnus Ladulaas, See Benzel, de Re Metall. Svec. p. II.

merkellig, at han giver dette Bergverk jus asyli for Fredløse og dem som vare domte til Landsfngtighed, Mesterne tillades det, at have Sverd, Skjold, Jernhat, Vaabenhandske, Almuen derimod forbydes at bære alt slags Vaaben, Stekemets, Bue, Kølbe, Spyd, Sverd, Bredøre, undtagen en Mad-Kniv.

1347. die Assumptionis b. Mariæ har Haraldus *Cuprifaber* faalt sin Gaard i Linköping, med hans Hustrues Margareta og hendes Sønners Villie, til Hr. Tideman Hemkosen for XXII. Mark Penge i gangbar Mønt (t).

1350. Skal Paven i Rom have udgivet et Latinsk Brev om Faluns første Beboelse, Gruvens Begyndelse, samt om et Capel, som paa hans Befaling der paa Stedet er blevet opbyggt, og kaldes Capella Cuprimontana (u).

1354. S. Matthiæ Dag, har Kong Magnus givet Jernbergsmændene paa Noreberg en meget nyttig Ret og Berg-Ordning, hvilken og Wikaberg, Lindaberg og Jernhytterne paa Silberget skulde have (v). Loccenius har læst Aarstalet urigtigt af dette Document, og derfor begaaer en stor Feil, i det han henfører det til 1254. men endnu en større, at han tilskriver det Kong Magnus Ladulaas og vil rette Aarstalet til 1262 (x), da dog denne Konge ikke kom til Regeringen før mange Aar efter. Endskönt Herr Swab meget vel har anmerket denne Feil (y), saa har den dog, foruden andre (z), anledet Herr Dalin til at forandre Aars-

(t) Ex Cod. membr. Lincop. in Archiv. Antiqv. Holm.

(u) *Holenii* Diss. 2. de Dalekarlia p. 92.

(v) Den findes paa Svensk i *Granagrii* Diss. de prudenti ferri monticola Norebergeni p. 35. og i Samlingen af Berg-Ordninger p. 6.

(x) *Loccenii* Antiq. Sveogoth. Cap. 18 & Hist. Svec. L. 3.

(y) *And. Swab* de Juribus & Privill. Metal. Sv. p. 17.

(z) *Resnelius* in Diss. de Magno Ladulaas p. 39. *Wallin* in Diss. de Sigtuna p. 293.

Årstalet til 1284. og til at berette, at Kong Magnus Ladulaas i dette År har gjort en Jernbergs-Ordning, og søgt paa alt vits at ophjælpe Bergslagen, som siden har været en saa dyrebar og anseelig Sveriges Bille (a), da dog saadan Jernbergs Ordning af 1284. vel aldrig har været til.

1360. die cinerum, i Besteraars, har Kong Magnus udgivet en merkelig Forordning for Bergfolket paa Koberberget (b), hvorudi han setter dem til rette for den Uenighed, som herskede imellem dem, og deraf flydende Uorden i Arbeidet, og anordner, hvorledes de skulde dele Arbeidet imellem sig. Det er i denne Forordning, de Gruver nævnes, som af Thomas Litlagarp, og Godhsven Unge, og flere, vare fundne og optagne, og som jeg tilforn har meldet om, at kunne kanskee være Oprindelse til Bergslagen og Navnet Garpenberg.

Samme År 1360. har Kong Magnus givet nogle Friheder, dat. in *Men e ferri*, til Peder Holmfastfön og alle dem, som sig paa Jernberget vilde nedsette (c).

1361. betalte Kong Magnus sin Gæld til alle Domkirker af 4400. Mark Penninger med 88. Skippund Kober, som han anviser dennem i sin aarlige Indkomst af Koberberget i *Arus* Biskopdom, efter hans Brevs Lydelse til Bergmændene paa bemeldte Koberberg, dateret Stokholm die Assumpt. b. Virginis (d). Documentet erindrer jeg ikke nogensteds at være trykt, og vil det derfor Ord til andet indføre:

MAG.

(a) *Dalins Hist.* Tom. II. p. 288.

(b) Den læses paa Latin i *Actis Liter. Sveciæ* 1722. p. 254.

(c) De findes paa Svensk i *Samlingen af Berg-Ordninger* p. 9.

(d) *Dalins Hist.* Tom. II. p. 533.

MAGNUS dei gratia Rex Swecie Norwegie & Scanie, Dilectis sibi prefecto & cultoribus montis cupri dyocesis Arosiensis, in domino salutem. Quoniam venerabiles patres, domini, Archiepiscopus Vpsalensis, sui que suffraganei, ac capitula eorundem, quandam summam pecuniariam, videlicet *quatuor milia marcharum & quadringentas marchas denariorum*, nunc in regno nostro Swecie predicto vsualium, ad cameram sedis apostolice spectantium, nobis pro sustinenda guerra toti regno pronunc imminenti, mutuauerant jam de facto, ipsis que pro solucione & euacuacione summe predictæ *octoginta octo Skippund cupri de monte cupri* predicto, duximus deputanda, prout in literis nostris apertis super hoc confectis clarius exprimitur & docetur. Vobis sub obtentu gracie nostre firmiter precipimus & mandamus, vt eisdem dominis prelati & capitulis, eorumve successoribus, seu eiam eorum procuratoribus, predicta *octoginta octo Skippund cupri de redditibus nobis de ipso monte primum prouenientibus*, nostro nomine soluere & assignare curetis, & nulli alii quouis modo, non obstante, si *redditus montis cupri predicti per nos, quibusuis aliis, cuiuscunque sint conditionis siue status, jam actu fuerint deputati*. Datum *Stocholmis* Anno domini M. CCC. LX. primo, die assumptionis beate virginis.

1366. Arosiæ d. 12 Julii har Kong Albret stadfæstet Koberbergs-Mændene de dennem af hans Morbroder Kong Magnus i Svenskt Sprog givne Privilegier (e), efter deres derom ved tvende Fuldmægtige Tidekinus Petersøn og Thomas Unge giorde Ansøgning.

1367. Dominica infra Octavas corporis Christi, til Stokholm, har Kong Albret ligeledes stadfæstet Jernbergs-Mændene paa Noreberg deres Privilegier, som Kong Magnus dennem givet havde (f).

S S

Sam-

(e) Denne Stadfæstelse habes paa Latin i Samlingen af Berg-Ordninger p. 10.

(f) Dette Document findes paa Latin i Samlingen af Berg-Ordninger p. 11.

Samme Aar 1367. paa S. Agathæ Dag, til Kalmarn, har Kong Albret udgivet til Greverne Henrik og Adolf af Holsten sit Brev for halvfierde tusinde Mark lodigt Solv, hvorfor han pantsætter denem, som det i den plat Tydske Original lyder, Hundert Schippund Coppergheldes iarleker rente vp vsem Copperberghe, som de selv eller ved deres visse Bud skulde opbære to Tider om Aaret, nemlig ved Johannis 50. Skippund Rober, og ved Michaelis 50. Skippund ic. Denne Forskrivning, som kanssee ingensteds tilforn er trykt, vil jeg her forelegge Læseren (g):

Wi ALBRECHT van Godes gnaden Konig der Sweden vnd der Goten bekennen vnd betughen openbare in dessem breue vor vs, vor vse eruen, vnd vor vse nakomelinghe, dat wi van rechter schult weghene schuldich sint den Edelen heren *Hinrike vnd Alue Greuen to Holzsten*, vnd eren eruen, *verde half dusent mark lodeghes suluers*, hir vore hebbe wi en ghe fat vnd ghe laten, vnd setten vnd laten en, in dessem breue, vor vs vnd vse eruen, vnd vor vse nakomelinghe, na rade vser truwen ratgheuen, to enem rechten brukelken pande, *hundert Schippund Copper gheldes iarleker rente vp vsem Copper berghe*, de de vorbenomedn Greuen vnd ere eruen suluen, oder bi eren wiffen boden, de se dar vmme senden, iewelkes iaes to twen tiden vpboren scolen vppe vsem vorbenomedn berghe, alse io binnen den ersten verteynachten na sunte Johannis Baptisten daghe scolen se vpboren *vestich Schippund*, vnde io bynnen den ersten verteynachten na sunte Mycheles dagh *vestich Schippund*, vnd scolen de to iewelken vorbenom. tyden vpboren, vri vnd vmbeworen, vnd moghen se voren na eres sulues willen, wor en dat best behaghet. Were ok dat to der vorben. tyden ienich den vorben. Greuen vnd eren boden de vorben. *vyftich pund coppers* nicht vullenkömelken ghe antwordet worden, wes en to der tide ienich dar borst ane wert, den borst vnd den broke scal to den suluen

(g) Originalen paa Pergament giemmes her i det Kongelige Geheime Archiv, og desforuden en Vidisse udfædet af Hertug Otto til Brunsvig og Lüneborg, dateret Len. borg 1442.

uen tyden de voghet, we vppe dem vorben. berghe dan voghet is, en ganzliken vorvullen van der anderen Rente vnd gulde des vorben. berghes, funder ienegherleye bewerniſſe oder weddersprake. Ok ſo ſcal den vorben. Greuen vnd eren boden de vorbenom. voghet, de lude de den bergh buwen, to bereder vnd rader beredinghe des vorben. coppers to den vorben. tiden drenghen vnd dwynghen mit guden willen vnd mit ganzen truvven, lykervvys als oft dat ſulue copper to vſer eghenen oder vſes leuen vaders, de naſcreuen is, nut komen ſcolde. Vortmer ſo ſcole wi vnd willen deſſe vorben. Rente loſen vnd vntfrien van den vorben. Greuen twiſchen hir vnd ſunte Jacobus daghe, de negheſt kumpt vort ouer dre iar, vor de vorben. ſummen mit aldusdanem vnderſchede. Were dat wi oder vſe eruen oder vſe nakomelinghe den vorben. Greuen oder eren eruen bynnen deſſer vorben. tyd bouen deſſe vorben. Rente wes afgulden van der vorben. houetſummen, ſo ſcal men dar na to ievvelker vorbenom. tyd de vorſcreuenen copper gulde vermynneren na redelker rekenſcop. Were ok, des god nicht en wille, dat deſſe vorben. rente den vorben. Greuen vnd eren eruen, er der vorben. loſinghe vntfernet worden, wilkerleye wys dat ſchude, ſo ſchole wi doch io vnd vſe eruen vnd vſe nakomelinghe den vorbenom. Greuen vnd eren eruen de vorben. houetſummen bynnen den vorbenom. dren jaren ganzlyken vnd vullenkomelken bereden vnd ghelden, funder ienegherleye weddersprake vnd bevernynſſe. Alle deſſe vorbenom. ſtucke ſtede vnd vaſt to holdende, dat loue wi, vor vs, vnd vor vſe eruen, vnd vor vſe nakomelinghe, den vorben. Greuen *Hinrike* vnd Greuen *Alue*, vnd eren eruen, in guden truvven in deſſem breue, dar wi to tughe al deſſer dyngh vſe ingheſeghel vor ghehenghet hebben. Vortmer dat wy *Albrecht*, van Godes gnaden Hertoghe to Mekelenborgh Greue to Zwerin to Stargarde vnd to Roſſtok Here, vnd ok nemant van vſer weghene, deſſe vorbenom. ſettinghe nynerleye wys hynderen ſcolen, noch dar vimme dat deſſe vorſcreuene *Coppergulde* vs vor *funderlyke ſchult vor deſſer tid to pande ſet is*, noch dor ienegher anderen ſake willen, mer dat wi vor vs vnd

vse eruen alle vorscreuene stucke mit guden willen vulborden in dessem breue, also vele als es vs anroren mach. Des to tughe is vse hemelke Ingheseghel ghe henghet an dessen bref, de gheuen is to *Calmar* na godes bort *drutteyn bundert iar an deme souen vnd sofstegeffen iare*, in funte Aghaten daghe der hilghen iuncfruvven. Vnd wi *Nicolaus* to *Lyncopinghe* vnd *Magnus* to *Arosen* van godes gnaden Bysscope, vnde wi *Bendictus Phylippusson* Ridder, vnd *Boo Jonsson* Knappe, Tughe deffer vorben. dingh dar wi sunderlyken to ghe esschet worden vnd dar wi ouer weren hebben, to ener openbaren betughinghe aller vorscreuenen dingh vse Ingheseghele henghet an dessen bref.

1368. feria secunda post Palmas, til Aros eller Westeraars, har Kong Albert givet bemeldte Bergsmænd paa Noreberg adskillige til Bergverkets Opkomst sigtende Artikke, hvoribland desse, at deres Landbo skulde være fri og frelse, som deres ere paa Roberberget, at de ingen Skiutsfærder eller Skiutsheste skulde holde for nogen Mand (h) &c.

1378. har Boghel de Hoo, uden Tvil en Adelsmand, i sit Testament dateret Bygestad die b. Lucae Evangelistæ, skenket til Brødrene i Julitta Kloster, som ellers kaldes Saba, en Hytte i Jernberget i Nora Sogn (i), unam hytta in Monte ferri in parochia Nora, og, foruden andet Gods, endnu qvinqve oras terræ cum dimidio folido in Köpberghæ in parochia *Methallose* in Næricia.

1380. den 10. Januarii, til Telge, har Sveriges Riges Raad, paa Kong Albrets Behag, udgivet til Rigets Beste en Forordning, hvorudi, blandt de Ting, som skulde raades bod paa, den tredie Artikel saa lyder: Foghata, Læhnsmen, och thera budh, röfvva af fattigom bondom oc frællis landbondom thera korn, flæsk, sinör, humbla, wadmal, och annor thera æthande wahrer, ther

(g) De findes paa Svensk i Samlingen af Berg-Ordninger p. 12.

(h) Testamentet paa Latin, sjaer i det Oernhielmske Diplomatario Tom. XI. p. 73t. i Antiqv. Archivu i Stockholm.

ther the til *Fernbergh*, *Kopparberg*, eller *Staalbergh* föra eller och i thera atherfärd, thera *Fern* eller *Staal*, som the hafwa sin wärdhöra wthi bytt, thet tyckir off moote Laghin och rätt, och mothe godhogambla Sedhvænio wara (k).

1388. som var det sidste og ulykkelige Aar for Kong Albret, har denne Konge udgivet et Brev, dateret til Örebro paa Christt Himmelfarts Dag, hvorudi han tillader Abbedissen i Risabergs Kloster, til Klostersets Forbedring, at opføre en Hytte paa Staalberget ved Amogværn i Nerike, og forunder Klosteret samme Bergbygning fri for al Stat, Paalæg og Tyng. Siden dette Brev mig ikke i nogen trykt Bog er forekommet, vil jeg det her meddele, som jeg det udi Oernhielms store Diplomatiske Samling i Antiqvitets Archivo i Stokholm haver fundet (l):

Nos *Albertus* dei gracia Sweorum Gothorumque Rex, dux Magnopolensis, Comes Zwerinensis, Stargardie & Rotzstok terrarum dominus. Tenore presencium notum facimus vniuersis, quod nos ad *edificium montaneum*, videlicet *vnam Hyttam*, quod venerabilis domina, Domina Margaretha, Abbatissa in Risabiærghom, *prope Amogværn in Monte calibis, in Nericia*, ad vsu & melioracionem sui monasterii construere jam incepit ædificandum, perficiendum & consummandum, omni rigore iuris, quo id possemus impetere, quiescente, nostram benetolenciam tribuimus & assensum. Et quia memoratam venerabilem dominam abbatissam totumque conventum in Risabiærgum, suis meritis exigentibus, fauoribus profequi volumus graciosis, adjicimus & concedimus de nostra gracia speciali, ut abbatissa prenominata, que nunc est, & que pro tempore fuerit, cum suo conuentu in Risabergh, predicto edificio constructo perfecto & pro earum voluntate consummato, sine omni condicionem pensionum, tributorum, impositionum, exactionum, & aliorum onerum quorumcunque, nobis qualitercunque debitorum, frui libere valeat & gaude-

(k) Den findes paa Srensk bland de gamle Stadsar hos Biörköa Rätten p. 30. 31.

(l) Oernhielmii Diplom. Tom. XI. p. 1105.

gaudere, a quibus omnibus & singulis presentibus & futuris, debitis & debendis, memoratum *edificium*, siue *Hyttam*, usque ad nostre voluntatis beneplacitum, per presentes liberum dimittimus & exemptum. Prohibentes sub obtentu gracie nostre firmiter in his scriptis, ne quis aduocatorum nostrorum, presencium vel futurorum, eorundem officialium, seu quiuis alter, cuiuscumque condicionis aut status existat, memoratam venerabilem dominam abbatissam, vel eius conuentum in Risfabiergh, in prefato *edificio siue Hytta*, vel ipsius dependenciis, contra hanc nostram graciā aliquialiter impetere, turbare vel impedire presumat, prout graciā nostrā diligere & Regiam vitare voluerit ultionem. Datum in castro nostro *Oerabro*, Anno Domini M. CCC. LXXXVIII. ipso die ascensionis ejusdem, sub secreto nostro, quo loco sigilli utimur, apposito presentibus in euidenciam premissorum.

Kort tilforn i samme Aar 1388. paa Palme-Søndag, har en stor Del af Sveriges Riges Raad og Adelsmænd; alle Rigsdrostens Bo Jonsons Testamentarii, udi den Dagtingning, de gjorde med Droning Margrete, opladet hende alle de Slotte, Fæstninger og Lande, som Bo Jonson til Pant for laante Penge havde indehaft, hvoribland nævnes halve Koberbieregene, og halve Dalene, med Jernbieregene, som der inde ligger (m).

Derimod har Droning Margrete, samme Aar og Dag, i den Forsikring, hun ved sin første Antagelse til Sveriges Riges Regering gav Indbyggerne, iblant andre Artikle bebreuet Drostens Bo Jonsons Testamentariis, til Underpant at beholde, foruden andre Rigets Provincer, halve Dalene, halvt Koberberget, og halvt Jernberget, som i Dalene ligger (n).

Endnu

(m) Denne dagtingning findes paa Dansk hos Hvitfeld p. 581. 582. Ellers er den endnu til overs her i det Kongel. Archiv udi en Original-Vidisse udstædet af Biskop Nicolao i Roskilde 1389.

(n) Droningens Forsikring er trykt paa Svensk bland Documenterne hos *Hadorfs Rimkrønike* p. 51. 599.

Endnu samme Aar og Dag har forbemeldte Svenske Herrer givet Droning Margrete paa alle deres og Sveriges Riges Begne Fuldmagt, efter eget Behag at handle med de Holstenke Grever om den Rente og Indkomst, som de af Koberberget i Sverige hidindtil havde haft (o). Hvitfeld legger til, at de Holstenke Herrer havde endel af Koberberget inde for den Tieneste, som Kæmpe Henrik havde gjort Riget i Finland imod Rysser og Careler.

1389. haver Sveriges Riges Indbyggere, efter Rigs-Raadenes derom udgivne Brev, dateret Suderköping Søndagen for Simonis & Judæ, for den Trost og Bistand Droning Margrete dennem beviset havde, givet hende en almindelig Landhielp, hver Bonde og Landbo en Mark Svenske Penninge, udi rede Penge, eller og i disse Kiøbmands Varer, Smør, Koper, Jern, Graaskind, Sælhuder og Bultskind, i saadan Maade, Skippund Smør for sex Mark, Skippund Koper for atten Mark, Fad Jern for tre Mark, Tymber Graaskind, Sælhuder og Bultskind, efter det Fogderne tage dem i Skat for (p).

Af Aarene 1395. og 1396. finder jeg tvende Tingsvidner i Plattydskt Sprog, som de Holstenke Grevers Fuldmægtig Wagen Biörnson havde ladet tage af Berg-Tinget paa Koberberget, hvoraf man seer, hvor mange Aar Velger Bergfolket paa Kronens Begne havde bygget udi fire Aar fra 1392. til 1395. og hvor meget

(o) Denne Fuldmagt staaer paa Dansk hos Hvitfeld p. 583. Men Originalen er Plattydsk og haves i Bispes Nicolai af Roskilde Vidisse af 1389. Hverken udi næstføremeldte eller i dette Document meldes, at Droningen skulde udlase de Holstenke Grever af halve Kober- og Jern-Bergene, som Hr. Dalin beretter i sin Hist. Tom. II p. 578. Evertimod, om hun vilde, kunde hun lade dem beholde Renten af Koberberget, og af den Aarsag, som Hvitfeld siger, for at drage Greve Gert fra Kong Albrets Haand. Originalen siger saaledes: dat se vulle macht van vnser allen weghene vnde van des Rikes to Sweden weghene heft vnde hebben schal, oft se wil, den Holsten Heren to latende, vnde to stedende, vnde to bebreuende de Rente unde de Ghulde, de de vorbenom. Holsten Heren van deme Koperbergh in Sweden an deffen dach hat hebben. Om Jernberget har jeg ikke fundet, at Greverne af Holsten have haft noget deraf til Part.

(p) Ex Apographo Archivi Antiqv. Holmens.

get de deraf til Afrad havde givet. Det første, som er forsetalet af Jøffe Findson Foged over Berg og over Dale, Bernt van Kamen Bergsfoged, Claus Deken og Herman Nagel Mestermænd, har denne Udenskrift: De redditibus cupri in Swecia, og lyder saaledes:

Alle de genen, de dissen bref sen hören eder lesen, de grôte wi Bernt van Kamen, Claus Deken, Herman Nagel, vnde Jøms Gertenson, med vsemme heren Gode. Dat schal allen liden witslich wesen, dat Wagen Børnson was oppe vsemme berges Dinge, vnde was dar tyges begerende, we mannich par belge dat wi ghebwet hadden van der kronen wegene, dar vi eme afrat van ghe geuen hadden binnen dissen dren jaren, also hir na gheschreuen stat. Dat erste jar also men schref dat jar vses heren Dusent vnde Drehundert jar vnde negentich jar oppe dat andere, do bwede men hir vstehalf par belge van der kronen wegene, do börde he op van islikeme par belge vere schippunt koppers. Item dat jar dar negest, do men schref dat jar vses heren Dusent Drehundert negentich jar vnde oppe dat derde, do bwede men hir vifte half par belge van der kronen wegene, do börde he op vere schippunt koppers van islikeme pare, dat were achtein schippunt koppers van deme jare vnde of also van deme jare dat hir vör was. Item dat derde jar dar negest, do men schref dat jar vses heren Dusent Drehundert negentich jar vnde oppe dat verde, do bwede men hir vif par belge enes verdendels min, do börde he op vere schippunt koppers van islikeme pare, dat were negentein schippunt koppers van deme jare. Tho ener höger betychnisse disser vor gheschreuenen stycke so bidde wi berges lude alto male disse erliken lude, also is Jøffe Fintson foget ouer Berch vnde ouer Dale, vnde Bernt van Kamen berges voget, Claus Deken vnde Herman Nagel, mestermans, dat se ere ingesegele vor dissen bref hengen. Datum Anno Domini M. CCC. XC. quinto, ipso die sancti Gregorii Pape.

Det andet af 1396. som har været forseiglet af fire Bergsmænd foruden Jøffe Fintson foged over Dalene, har, uden paa, denne Skrift: Afraad van dem Kopperberge, og med en anden Haand: Ezlich quitantz vff Kopper auff dem Kopperberge in Sweden, og er saa lydende:

Alle de genen, de dissen bref sen hören eder lesen, de late wi gröten Luert Luerteson, Claus Deken, Herman Nagel, Bernt van Kamen, vnde Jönis Bertenson, med vsene heren gode. Dat schal allen luden wittlich wesen, dat hir ghebuwet is oppe deme Kopperberge van der Kronen wegene, dar men afrat van geuen scholde, werde half par vnde en verden del in deme jare, also men schref dat jar vses heren Dusent Drehundert vnde vif vnde negentich jar, also deme beschedene manne Wagen Børnson der Holsten heren knechte wol wittlich is, vnde van islike me pare bort des jars tho geuende tho afrade vere schippunt Koppers. De summa van deme vorghescreuenen jare is viftein Schippunt Koppers. Tho ener tychnisse disser vorghescreuenen sake jö bidde wi Luert vorghescreuen, Claus Deken, Herman Nagel, Bernt van Kamen, vnde Jönis Berteson, den welbornen man Jössen Fintson, voget ouer Dalen, dat he sin ingesegel med vsen ingesegelen vör dissen bref henge, de ghescreuen is oppe deme Kopperberge na der bort vses heren Dusent Drehundert sesse vnde negentich jar.

Om Niels Michelson, som var Biskop i Westeraars udi Droning Margretes Tid, og døde 1401. læses, at han havde, saavel af Koberbergs Gruve, som Garpenbergs Koberverk, store Indkomster, baade medens han var Kantk i Upsal og Sogneprest i Lina i Österdalene, og siden han blev Biskop i Westeraars (9).

Et

Udi

(9) Hist. om Westeraars Biskoper udgivet af *Stiernman* p. 14. Sahlstedts Stora Lina i Bihaget No. XI. At Biskoperne i Westeraars længe havde haft Del i Koberberget, See ibid. p. 37. 41. Af hvilken Ret de Navne Biskopshytten og Biskopsberget endnu ere til overs, See *Naucleri* Delin. *magnæ fodinæ Cuprim*, p. 43.

Udi den bekiendte Nykiøbings Forening, som med Droning Margretes, og Kong Erik's Samtykke af Sveriges Riges Raad var giort, dateret in castro Nycopiæ in Suecia 1396. Vigilia b. Matthei apostoli (r), læses ibland andre denne Artikel: Item ærom wi swa ouer eno wordhne, at Koperberghit skal alt høra til Konungen oc Kronona, wtan tw par bælghe, som Biscopen i Westerars ther nu yppa hauer, oc thet Bo Jonsson oc hans sou Herre Knwt Bosson eller Sten Bosson ther i hafdo, thet er vnder Kronona met Lagh komit, swa at ænghen ægher i fornempda Koperberghit, wtan Kronan oc Biscopen, som før ær sacht. Og strax derefter: At Drotning Margareta skal hawa oc behalda i hæne lifdagha, først hæne egghen morghongawa alt Oftergötland ic. oc alt Wester Gotland, oc Rind, oc Mark, oc Dal, og Wærmaland, Moohæredh ic. oc Westerars Slot oc Koppstadh, met Norbohæredh oc Dalana oc Koperberghen oc Jærnberghen, met allen konungsliken ræt skal hon bestia oc behalda i alle mato ic.

At Droning Margrete ogsaa haver ført sig Fordelen af disse Bergverker til Nytte, og til sine Udgifter ofte anviset Betalingen i Kober og Jern, det viser adskillige endnu forhaanden værende Brevskaber. Saaledes finder jeg, at den Tid Swen Sture med hans Forlovere 1398. antvordede til Droning Margrete og Kong Erik Helsingland og Fareholm, med hvad der fandtes paa Slottet, hvoribland var en tynde stikkathe pilæ oc eet faat Jern, da skulde Herr Sten Beyntson og hans Medlovere paa Kongens og Droningens Begne erlegge til Hr. Sven Sture tre tusinde lybske Mark, som skulde betales enten i Sverige i Kober og i Jern og i andre Kiøbmands Varer, eller i Halland i saadane Tydske Mont og Penninge, som i Danmark er gæve og gænge (s). Nogle Originale

(r) Originalen paa Pergament gienmes endnu her i det Kongel. Geheime Archiv. Ellers er den trykt paa Dansk hos Hvitfeld p. 600. sqq. og paa Svensk hos Hadorfs Rimkrönike p. 62. sqq.

(s) Originalen, somer paa Pergament, er dateret in castro Almerstegh Anno 1398. crastino b. Dionysii.

ginale Dvitteringer, som Biskop Peder i Roskilde og hans Capitel i Aaret 1402. har givet hoibemeldte Droning Margrete for to tusinde Mark Sølv eller lodige Mark, som hun af denem havde laant, vise ogsaa, at hun nu igien havde betalt denne Steld med to hundrede Læster Osmund eller Svenske Jern (t). Jeg vil her anføre en af disse Dvitanher, nemlig af den Canik, som paa Biskopens og Capitelets Begne imodtog Jernet i Stokholm af Droningens Fuldmægtige, hvilken har saadant Indhold:

Jak Michel Clemitsøn, Canik i Roskilde, kennes thet meth thættæ mit opnæ bref, at jak, som i dach ær, hauer anamet oc vntfonget aff Anders Inguarsøn oc Morten Jensøn, uppa min Herre Biscop Pæthers aff Roskilde oc Capiteles wenna, i thæn samnæ stadh, Tw hundreth Læster Jern i Stokholm, sæt, fadet oc wæyet, for tw thusende lodich Mark, som myn nadheghe Frwæ Drotning Margretæ fornesnde Biscop Pæther oc Capitel i Roskilde schyldich war. For huilket forscresne lader jak fornesnde min Frwæ oc hennes arutinge oc efterkommere quit ledheghe oc gankæ orsaghæ. Oc til mere bewaring at allæ thæsse forscresne Stykke seulæ stadheghe fastæ oc wbrødestæ bliue oc holdes i alle mata, som fore screuet star, tha henger jak fornesnde Michel Clemitsøn myt Inciglæ met welghe og witscap for thettæ mit breff, oc til witnessbyrdh Anders Inguarsøns, Bo Dyures, Morten Jensøns, oc Thorbørn Jensøns inciglæ. Datum *Stokholmis* Anno Domini Millesimo quadringentesimo secundo, feria secunda infra octavas Ascensionis Domini.

Ligeledes har Droning Margrete i Aaret 1406. ved sin Foged i Dalene Jösse Findslön ladet betale til Henrik Kölner og Hans Ouerkamp 76. Skippund Kober og 22. Læster Jern, nok 105.

Et 2

Læster

(t) De findes i Danske Magazin Tom. IV. p. 355. 356.

Læster Osmund, hvorom vidner følgende trende Documenter (u):

I.

Wytlik sy allen guden Lüden, de dessen breff zeen, horen eder lezen, dat ik Hans Ouerkamp bekenne openbare in dessem breue, dat ik upgheborn unde vntfaughen hebbe na mynen willen unde na myner vullenkomen nöghe van dem bescheden Manne Jess Fintzsson Sess unde seuentich Schippund Coppers, unde twe unde twintich Last iserns, de my de vorser. Jess Fintzsson to dank wel beret heft, van der Hoghebornen Edelen Vorstynnen wegghen Browe Margareten mit Godes ghenaden Koningynne to Sweden unde to Norweghen unde recht Erftam des Rikes to Denmark. Hir minne so late ik den vorser. Jess Fintzsson van der Hoghebornen Edelen Vorstynnen wegen quitich, ledich unde looff, unde danke der vorser. Hoghebornen Vorstynnen ghenade unde Erbaricheyt, vor gode Betalinghe, unde dem vorseren. Jess Fintzsson, van der suluen Edelen Vorstynnen ghenade wegghen. Des to tughe und groter Vorwaringhe so hebbe ik Hans Ouerkamp vorser. myn Inghesegl mit ja unde myt guden willen vor dessem breff ghehenghet; unde hebbe seder ghebeden gude lude, alse Her Niels Iwerffson unde Her Johan Scharpenberg, de Riddere sin, Her Hermen Muntere, unde Hans Horn, dat se ere inghesegel to ener wittlicheyt hebben vor dessen breff ghehenghet, wind se hir mede
an

(u) Originalerne paa Pergament, saemhæstede, giennes i det Kongel. Geh. Archiv. Udenstrift, paa det første: Litera Johannis Ouerkamp quitantis Dominam Reginam Margaretam pro LXXVI. *talentis navalibus cupri* & XXII. *lestris ferri* per Johannem Fintzsson expositis. Paa det andet: Litera Henrici Cölnner & Hans Ouerkamp, dantium Euerardo Ouerkamp & Hermanno Enbeken plenam potestatem ex parte eorum leuandi de Johanne Fintzsson CV. *lestris ferri*, quas ipsi solueret ex parte Domine Regine Margarete. Paa det tredje: Eet betugghisses briff vnder flere gothe mans incigle i Stockholm, at Jens Fintzsson vntvate vpa Drotning Margaretes weynæ Hermen Enbeken CXXVII. læster Jern oc LXXVI. schippund kop, per vpa Hinrik Cölnners oc Hans Ouerkamps weynæ, æfter thv som fornæsude Drotning Margarete them thet schyldich war.

an[un]de ouer weren, do dyt ghedeghedinghet wart. Datum Anno Domini MCD sexto, Feria tertia poſt feſtum B. Petri Apoſtoli ad Vincula.

II.

Wy Hinrik Kelner, unde Hans Querkamp, doem wyltich al den ghenen, de deſſen bref zeen un horen leſen, dat wy mechtich maken Luerd Querkamp unde Hermen Enbeken up tho borende van Jeſſen Synſſon hunderd Laſt Oſemundes, unde vyf Laſt Oſemundes, tho deme Stockholme, alſe van vuner Bro-
wen wegghen Marghareten Konynt Waldemars Dochter van Denemarken, unde wan Jeſſe Synſſon heft Luerd Querkamp unde Hermen Enbeken tho erer noghe betalet deſſe vorgheſcreuene hunderd Laſt Oſemundes unde vyf Laſt, ſo late wy Hinrik Kelner unde Hannus Querkamp vorghenomt unde unſe Eruen quid ledich unde loos Unſe Browen Marghareten Konynt Wolde-
mars dochter, unde ere Eruen, unde Jeſſen Synſſon, unde ſyne eruen, vor de betalynghe, de Jeſſe Synſſon vns ghedan heft van unſer Browen wegghen der Konyntymen, unde wes Luerd Quer-
kamp unde Hermen Enbeken vorghenomt hir by doen, des make wy Hinrik Kelner unde Hans Querkamp vorghenomt deſſen vor-
benomden Luerde unde Hermen willen komen mechtich, lyker wys oft wy ſiluen dar iheghewordich woren. Unde tho eyner beteren bewyſinghe zo hebbe wy ghebeden Ser Magnes van Allen Rid-
der, Houetman to deme Lyntholm, Skanor unde tho Valſterbode, unde Luden Holtuſen, dat ze hebben tho eyner merer Wyl-
tychyd ere Ingheseghele by unſe Ingheseghele tho eyner tuchniſſe vor deſſen bref ghehaughen. De ſcreuen is tho Skanor na Godes bord veerteyn hunderd jare in deme ſeften jar, des Manda-
ghes na Sunta Dyoniſius Daghe.

III.

Alla the thetta breff hõra eller see, helsom wi Erik Jaops-son Hwsfoghode oppa Stocholms Hws, Hannus Sodde, oc Kwerdh Greuerodh, Radhmen i Stochholme, Lydecha Sult-hws, oc Hannus van der Bæche, Borgharæ ther samma stadz, Kerlika meth warom Herra. Thet Kal allom mannom witerlikt wara, at wi næær oc ouir warom, oc aahordhum, thet Herman Enbete, Syrenbergx Swen i Lybekæ, kendis sit hawa anamat oc til fullo nosghio oppburit æfter sinom eghnom wilia af welbornom Manne Jõsse Fintzsson Foghode i Dalum, allan then Koper, oc Jern, som thesse twu brewin wt wisa, som thetta waart breff er ginom hengt, swa som er, først siex Skippund Koper, oc siwtighi Skippund Koper, oc twa Lester Jern oc thinghu Lester Jern y ene Summo, som then första brewit wtwiser; y the andro summone, hundretha Lester Jern, oc fem Lester Jern, som thet andra breuit wtwiser. Om hullkin Koper oc Jern Hogborna Forstiina waar Nadugha Frw Drotning Margareta inwiste Henrik Kølner oc Hannus Querkamp til fornempda Jõs- sæ Fintzsson, oc thenne fornempde Herman Enbete loot sit oppa thera wegna i alla mato wel nosghia, oc thakkathe waræ forscrifnæ Nadughæ Frw Drotning Margareta, oc Jõsæ Fintzsson oppa henne wegne fore godha beredhning. Til thes meræ wisso, ec hogh- re Bewiisning tha hengiom wi waar incigle witerlika fore thetta breff. Datum *Stocholmis Anno Domini Millesimo quadringentesimo sex- to*, feria sexta infra octavam omnium Sanctorum, in testimonium præmissorum.

1413. da Kong Erik af Pomern, efter Droning Margretes Død, havde alene antaget Regeringen over Nordens Trilling- Rige, haver han givet adskillige Privilegier til Bergverkerens Op- komst i Sverige. Saaledes har han ved sit Kongelige Brev, da- teret Stokholm paa Palmesøndag, optaget dem af Jernberget i Ber-

Wermeland under sin Beskyttelse, og undet dennem at nyde og bruge same Frihed, Naade og Frelse, som de have, der paa andre Jernberge i Sverige bygge og boe (v). Samme Aar og Dag har Kong Erik taget under sin Fred, Hegn og Værn, Bergmesteren og alle Bergmændene og hele Almuen, som Bergs Ret og Bergs-Frelse nyde vilde paa Koberberget i Dalene, stadfæstende dem alle de Privilegier, som Kong Magnus dennem undt og givet havde (x).

Høibemeldte Konge har ogsaa undet og givet alle dem, som bygge og boe ville paa Atvidaberg, og der Bergverk øve, saadane Friheder, som Bergmændene paa Koberbergene i Dalene have. Endskjønt dette Document tilforn er trykt (y) og det med Aarstal 1413. som kanskee er det retteste, vil jeg dog her anføre en Afskrift, som mig i Stokholm af de Drnhelmske Samlinger blev meddelet, siden det saavel i Aarstal som i mere skilner fra det andet:

Wii ERICH medh Gudz Naade Swerges Norges och Wendes Konung och Hertig i Pomern, helsa alla mæn, tatta bref sea ællær hora læsas, kärliga medh gudh och war nade. Och kundgöra, att wii af synnerlig nade och willa unne och giswe alla tæm, som byggia och boo willia pa Atwidabærgh och bærghbruk öfwa oc göra wele, i alla matto sadan frihet, frælsse, nader och privilegier, bade mædh strömmen, wega och skoga och alle annor stycke, som bærghmænnerne hafwa och nytta pa Kopparbærghet i Dalerne, och thy förbiuda wi alla fougтар och embegmæn, och alle andre, Bærghmænner af förbemelste Atwidabærgh att hindra æller oförrættta i nagre matto emote tæsse war nadhe och willia,

(v) Findes i Samlingen af Berg-Ordninger p. 13.

(x) Ibidem p. 14.

(y) Ibidem.

wid ware hæmbdh. Datum *Ringstadabolm* Anno Domini M.CD.XVI. Dominica tertia post festum Pasche, nostro sub secreto presentibus appenso.

Hos dette Document stod skreven denne Anmerktning: **Detta Privilegie** bref er skrifwit af samma **Bok**, som **R. Magni Smeks Bærgz** priuilegier, under hwilka søljande: Scriptit & ligauit hunc librum **Sveno Johannis Plebanus Ecclesie Godegarda**, orate pro eo, ut Deus det requiem in celo. Item tessa bog skrefs tån tild **Lasse Afsillson** war **Bærssfogte**, **Lasse i Dalby** och **Byrge i Grisatorp** the woro mæd honom i rade. Læggyn af idra stora drykio, och bygge fast opp edra rotna hytto.

1420. have de, som paa **Noreberg**, **Bitsberg**, **Wikaberg**, **Sølfwerberg**, **Tunaberg** og **Stinkatteberg** bygge og boe, ved deres Bud anholdet hos **Rong Erik** om **Friheder** og deres **Privilegiers Stadfæstelse**. Hworpaa han giber dem til **Giensbar**, dateret **Kalmar Mandagen** efter **Dominicam Oculi**, at, efterdi **Rigets Raad** ei var tilstæde, da hverken kunde eller vilde han nu stadfæste dem nogle **Privilegier**, dog havde han befalet sin **Foged** at lade dem nyde al **Frihed** og hvad de havde **Ret** til, eftersom de det havde i hans naadige **Frues** og **Moders Droning Margretes Dage** (z).

Et Document af 1420. som viser ibland andet, hvo da var **Foged** og **Herredshøvding** over **Dalene** og **Jernbergslagen**, har saadan begyndelse: Allom thom, thetta breff hera hæller see, hellsar ja! **Henrik Symbla** **Herredshovdinge**, dom haswande i thetta synn ofwer **Dala** med øster och wæster **Jarnbergit**, swasom ær **Næsgards** hundari medh allom thom socknom, som ther af alder ligat, ad ærlig oc wælbortin mans wignar **Jøsse Finsson** **Fogthen** paa **Stækaborgh** (a).

Ibland

(z) Ibidem p. 15.

(a) P. *Ugla* de *Præfectura Næsgardensi* p. 3.

Ibland de Gods og Etendome, hvormed Kong Erik af Pommern i Aaret 1420. forbedrede sin Dronings Philippæ Livgeding, i fald hun hans Dod skulde overleve, vare ogsaa Bergverkerne i Sverige. Han tillagde hende med al Kongelig Ret Drebro og Nerike, Staalberg og Malmberg, som der nu vare eller der-
 efter findes kunde, Arboga med Bergslagen deromkring af Sølv og Bly, som da af hans Capellan *Nicolaus*, og Jernberget, som af Laurentz Ringemach inde havde 20. Vester-
 aars med Jern- og Kober-Bergene i Dalene, som indehaves af Jøns Erikson, Enköping, Fregden, Upsala, Almarestæck, Stockholm, Nsthammar, Telsje, med Læne og Slotte, og alle Berg-
 verker, som i nogen af disse Orter kunde optages (b).

1422. d. 23. Januar. ved Noraberg er af Petro Tidemanni Clerico Roskildensi, Notario Publico, udgivet et Vidnesbyrd, over den Forordning, som Biskop Oluf Knop af Vester-aars da gjorde med Norabergs Stads Indbyggere (cum habitatoribus *oppidi ipsius montis Noorberg*), hvad de aarliggen bør give til Biskopstolen for Tomptegteld (c).

1427. in crastino Scholasticæ virginis købte bemeldte Biskop Oluf i Vester-aars af Helena Sigurdsdotter, fordem Jønis Biørn-
 sons Husfrue, en Sytte i Langohytto Berget over Biskops-
 strømen paa Koberberget i Dalene (d).

1428. har Kong Erik givet Bergsmændene i Hællestad en Forordning, dateret Haraldsborg Domin. 20. post Trinitatis, at de
 Uu skulde

(b) *Dalins Sv. Hist.* Tom. II. p. 632. Conf. *Hvitfeld* p. 679. *Hvs P. Uglæ* de Præfectura Næsgardensi p. III. undtages Jernberg og Koberberg i Dalene.

(c) *Stiernmans Hist. om Biskopperne i Vester-aars* p. 67.

(d) *Ibidem.*

skulde holde sig til den almindelige Lov eller Herreds-Tinget, og ikke leve efter Bergs-Ret, som de begierede (e).

Uf dette Aar 1428. og af 1432. har jeg fundet Documenter, som vise, at man paa visse Steder i Sverrige har givet Jern til Landgilde af Jordegods. Saaledes har Jøns Erikson Lænsmand paa Vesteråars foræret til St. Johannis Chor i Vadstena, foruden andet Gods, en Gaard Halstad i Besmanland, som ligger for et Markland Jord, og renter to fad Jern hvert Aar, en Gaard i Røpungs Sogn i Akerbo Herred, ligger for et halvt Markland Jord og renter et Fad Jern om Aaret 2c. Datum Arosie 1428. Vigilia Pentecostes (f). Til samme Jøns Erikson har Erik Philpuffon saalt og opladet tvende sine Godser i Hedabo i Fernabo Sogn i Norbo Herred, det ene ligger for fem Dres Landjord (og renter to Fad Jern om Aaret til Afrad, og det andet renter otte hundrede Jern, og ligger for halvfemte Dres Landjord, og det for hundrede Mark Svenske Penninge, saa god Mynt, at otte Mark giøre en lodig Mark Sølv. Skødet er dateret Vesteråars 1432. Onsdagen for Midfaste (g).

1440. den 20. Jan. i Vesteråars har Rigs-Forstanderen Carl Knudson tildømt Biskop Oluf og Domkirken alt, hvad de tilforn opbaaret havde af Noraberg, Skinskatteberg, og Risberg eller Risbyttan, hvoraf hver og en Malmbryder skulde give Biskopen og Kirken 30. Osmunde (h).

Siden Kong Erik af Pomern havde forladt sine Riger, og under sit Ophold paa Gotland, lod ved sine Udliggers til Søes op-
passe

(e) Dalin. Tom. II. p. 640.

(f) Oernhielmii Diplom. MSS. Tom. IX. p. 1575.

(g) Af Hadorfs store Brev-Bog p. 319. i Kongel. Antiqu. Archiv i Stofholm.

(h) Dalins Hist. Tom. II. p. 691. Conf. Hist. om Vesteråars Biskoper p. 68. hvor, fornuodentlig urigtigt, er trykt Skinskatteberg for Skinskatteberg.

passé de Svenske, som han holdte for sine Fiender, borttog han paa engang udi Skæerene syv store Stokholms Skibe lastede med Kober og andre kostelige Sager (i).

1442. Dominica Reminiscere til Vester-Arus har Kong Christofer af Bayern givet Bergmesteren, alle Bergsmændene, og hele Almuen, som Bergs-Ret og Bergs-Frelse nyde vilde paa Koberberget i Dalene, sit Beskermelse-Brev, og stadfæstet dem alle de privilegia, Frihed og Frelse, som Kong Magnus denem undet og givet havde (k).

Høibemeldte Kong Christofer har ligeledes ved sit aabne Brev, dateret paa Stokholm Slot 1444. feria sexta infra Octavas Epiphaniæ, taget Bergsmændene paa Noraberg under sin Kongelige Beskermelse og stadfæstet dem alle de Privilegier, som fremfarne Konger i Sverige dennem givet og bebrevet havde, dog at de ingen Forrædere eller dem, som uærligen gjort have, skulde der paa Berget tage i Forsvar (l).

1449. har Kong Carl Knutson taget Koberbergs Mændene i Dalene under sin Beskyttelse, og stadfæstet de denem af Kong Magnus forundte Privilegier, undtagen at de ei skulde have mere end een Afrads-Dag om Aaret. Ligeledes har han i samme Aar givet Bergsmændene paa Norberg sit Beskermelse-Brev og stadfæstet deres Privilegier, indtil han med Rigets Raad fik overveie, om noget kunde tillegges eller fratages (m).

Uu 2

1450.

(i) *Erici Olai Hist. Svec. Edit. 1654. p. 154.* Dalin, som har brugt den Svenske Oversættelse af Erico Olai, i sin Svenske Hist. Tom. II. p. 706. legger Jern til.

(k) Brevet staaer i Samlingen af Berg-Ordninger p. 16.

(l) Ibidem p. 17.

(m) De findes begge i Samlingen af Berg-Ordninger p. 18. 19.

1450. har Kong Carl, ved en i Vadstena udgiven Forordning, sat Verdi paa adskillige Varer og Kjøbmands Gods i Sverige, og deribland paa Metallerne saaledes: Et hundrade Jærn en half mark, Koper, Messing, Malm, Tin oc Bly, gælde, som thet gælder i Stokholm. (n).

Paa en gammel Minde-Seddel, som synes være skreven i Kong Carl Knudsons Tid, hvorpaa en Foged eller anden Betjent har optegnet adskilligt, som skulde bestilles, findes ibland mange andre denne Post: Item vin Lertmar, at han hafver bœriat et Jernbergh.

1457. paa S. Thomæ Dag til Stokholm har Kong Christian I. forlænet Droning Dorotheæ paa Livstid Kronens Jernbergh, gamle Norebergs Lag, med al sin Tilliggelse, som hun det udi Kong Christofers Tid havde. Forlænings-Brevet, hvor uden paa staaer: Breff vpa Jernbergh vdi Swerighe, vpa Norsk, er af saadant Indhold (o).

Wii CRISTIERN meth Gutz nadh Swerikes, Danmarks, Norghis, Wendes oc Gotes Konung, Greve udi Oldenborg oc Delmenhorst, Gøre alla witerlight, at wii aff wor sønderliga Gønst oc kerligheet haffua vnt oc forlent, oc met thetta wort opna Breff vnnom oc forlenom hoghboren Förstinne Drotning Dorothee wor kera Husfrw wort oc kronene Jernbergh gamble Norebergs Lagh, met alla sine tilligelse oc konungsliga rentto oc rettughet, ehvat thet helzt ær eller neffnes kan, enchtet vndentaktit, i alla matto, som hun thet tilforen haffdha i wor Forfadhers Konung Cristoffers tiidh, i swodan matto, at hun thet forscresna Norberghs Lagh fruit niwte, bruke oc beholde skal, swo lenge hun leffuær, oc naar hun dødth oc affgangen ær, tha skal forscresna Norberghs Lagh fruit met sine tilligelse igen komme til Oss eller wöre epterkommere Konunga i Swerike, vden alt hinder eller gienssielse i nokra matto. Thii forbiwthe wii alle
wora

(n) Gamble Stadgar hos Biorksa Ketten p. 51.

(o) Originalen paa Pergament, med det Kongel. Inseigl under, forvares i det Kongel. Geheime Archiv.

wora Fogheta oc Embizhmen oc alla andra, ehwo the helzt era, eller wæra kunno, forseresna wor kera Husfiro, eller hwem hunt het befalende wordher paa sine weghna, her wtinnan at hindra eller hindra lata, mōtha, awelia, eller i nokra matto oforretta, under wora konungrliga hempd oc wrethe. Datum in *Castro nostro Stokholmeni*, die beati Thome Apostoli, Nostro sub Secreto, Anno Domini M. CD. quinquagesimo septimo.

Dominus Rex per se.

Følgende Aar 1458. Mandagen efter Hellig Trefoldigheds Sondag, til Stokholm, har Kong Christiern, med Sveriges Riges Raad fuldbyrdet og stadfæstet den Morgengave og forlæning, som Kong Christoffer havde givet Droning Dorotheæ, som er Drabro Slot og By med Læn og Land, Nerke og Wermeland, til Morgengave, og Norestow til Forlæning i hendes Livsdage (p). Udi den Proces, som 1486. og derefter paa høibemeldte Dronings Begne blev gjort Hr. Sten Sture for same Morgengaves og Forlænings Forholdelse, læses ibland andet desse Ord:

. eandem Serenissimam Principissam, & Dominam *Dorotheam Reginam*, principalem, vel procuratorem seu procuratores suos eius nomine & pro ea, in pristinam possessionem tam castri quam oppidi Oerebro, eorumque dominiorum, nec non terras Nerke, Wermeland, & *Narreskovv cum monte & juribus regalibus eiusdem montis minere ferree Norebergeschlach*, in regno Swecie consistentium, tam cum iuribus suis universis, quam exinde annuatim exigendi, petendi, recuperandi, releuandi universos & singulos fructus, redditus, prouentus, jura, obventiones, introitus, & emolumenta, quibuscunqve nominibus nuncupentur, ex prefatis locis eorumque dominiis provenientes & provenientia, restituitis &c.

Bemeldte Aar 1458. paa Kyndelmisse Dag, til Strengnæs, har Høimeldte Kong Christiern annamet Bergsmændene paa Norberg udi sin Kongelige Værn, Hægn og Beskerming, og stadfæstet deres Privilegier, indtil han med Raadet fik Leilighed at over-

Uu 3 veie,

vele, om der vare nogle Artikke, som hannem og Kronen og dem ei nyttelige kunde være (q).

Eigesaa har Kong Christiern i samme Aar 1458. paa S. Agatha Dag til Upsal taget Bergmesteren og alle Bergmændene og Almuen paa Koberberget i Dalene under sin Fred og Besterrelse, og stadfæstet de dennem af Kong Magnus meddelte privilegia, derhos forundende dem at nyde alle almindelige Skove og Strøme, som de i hans Forfaders Kong Christofers Tid haft havde (r).

1461. S. Bartholomei Dag paa Stokholm Slot tildømmer Kong Christiern Hellig Nands Huset i Stokholm og dets Forstander, for fire Læster Jern og fem Sad Jern, som Herr Jon Karlsson dem skyldig var, noget hans Arvingers Gods, at beholde Renten deraf, indtil same Jern var betalt (s).

1465. giver Hr. Ingel Jönsson Ridder, med hans Frues Brigittæ Sonesdotters Samtykke, til Vesteraaars Domkirke sin Gaard Næs og Næsboholm, med mere Gods, nemlig Bergsgard, som aarlig renter sex hundred Jern og fem Ortuger Penninger, og Lundeboda om eet Sad Jern og fem Ortuger Penninger, it. Myraby om sex hundrede Jern og fem Ortuger Penninger, og dette Gods ligger i Husaby Sogn (t).

Udi et Brev, skrevet i Vadstena 1471. Onsdagen efter Ægidii, af Herr Sten Stures Tilhængere til Rigets Raad og Mænd, som da i Stokholm vare forsamlede, nævnes Bergsmændene ibland de andre Rigets Indbyggere, som ikke vilde samtykke Kong Christian I.

(q) Stokholmske Samling af Berg-Ordninger p. 20.

(r) Ibidem p. 19.

(s) Denne Dom findes i *Hadorfs* store Brevbog p. 66. udi Kongel. Antiq. Archiv i Stokholm.

(t) *P. Uglæ de Præfectura Næsgard*, p. 93. 94.

stian I. for deres Koning. Paa samme Maade opregnes i mange andre og nyere offentlige Handlinger Bergsmænd ibland de øvrige Rigets Stænder, og det undertiden efter, undertiden for ved Riobstadsmand (u).

1474. S. Bartholomæi Aften, til Kalmar, har Rigets Raad, til Landets Beste, udgivet en Recess, hvis 10de Artikel handler om Forprang paa Landet, og melder bland andet saaledes: Wel magha Landzmen for thera tarf skuld kopa, sælia och byta hwar medh androm korn, fisk, eller Smør, oc annad tolskid, oc ætande warur i Jern, oc i skaal, eller koppar, ther tolskit faller, sig til løsn oc nødtofs, eller annad hward thet helst ær, som i Bondens Bo werer eller faller, nar han eig koper til at utpranga oc sælia bonda warur, oc twert amot (v).

1481. Fredagen efter S. Bartholomæi Dag, paa et Møde til Telge, har Sveriges Riges Raad undt og givet Erkebiskop Jacob i Upsal og hans Efterkommere en fierde Del i det Sölberg i Films Sogn i Norunda Herred og Upsals Biskopdom liggende, som nu nyligen for nogle Aar siden er opfundet; vil og samme Berg ei nyttigt være til Söl, Bly eller Kober, skal det komme til Kronen igjen uden Gensigelse (x).

I dette Aar 1481. var Erlig och Welbördig Man Eric Ersson Fogoth i Dahla och Jarnbergit (y).

1485. Hellig Kors Aften, have Sveriges Riges Raad, paa et Møde i Stokholm, gjort en Forordning om Malmberge, som af
ny

(u) See gamle Handlinger hos Hadorfs Evenste Rimkrönike p. 267. 335. 350. 363. 370. 434. 436. 455.

(v) Gamble Städgar hos Biörksa Retten p. 57.

(x) Findes udi Haq. Spögels Skrifstlige Bevis til Ryske Historien p. 65. Conf. Sanborg de Metallo Daunemorensi p. 7. Dalins Hist. Tom. II, p. 796.

(y) P. Uglæ de Præfectura Næsgardensi p. 7.

ny findes og optages maatte, hvem de skulde tilhøre, og hvad Nytte Kronen deraf skulde have. Samme er saa lydende (z):

Wii Jacob met Gudz naade Erchebiscop i Upsale ic. Coort med sama naad biscop i strengnes, *Sten Stovre* swergis rikis Forstaandare, *Niels Stovre*, *Göstaff Karsson*, *Aake Jensen*, *Eric Ottson* oc *Niels Erikson*, riddara, *Arffuid Trolle*, *Suante Nielson* oc *Förrien Aakesson*, *Wepnara*, Swertigis rikis raad oc män, gore wetherligit, ath Nar epter gudz byrd 1485. helga kors affren exaltationis, tha wi forscreffue församblade waara i stocholm i graabrødra closter, för naager merkeliq rikrins ærinde, Tha ibland annath war rört oc talad om *Malmberg*, huad malm thet helst wara kunde, oc hwar saadana malmberg finnes kunde, hwem the skulle tilhøra, hwad fordeell cronen haffua skulle, oc hwad retther ægande; tha epter langt tal i thetta ærende, paa thet ath saadana *Berg*, som hertil haffua lönth warit oc förborghen, maatte her æpter yppes, riked oc thess inbyggjara til gagn oc bestaand, worda wi alle forscreffue endregtiliga saa eens oc samtlyctom alle met enne resth, at, om saadana *Berg*h sinnas paa skatstylloga ægor, Itha skal Cronen haffua sin tianda, som her til aff all anner berg vant ær. Doch saa ath enghin haffwi waald, för saadana berg skull, gora rettom ægande grannom eller naagrannom naagit förfaang paa theris skoga eller andra ægedela, som them enskylt tilhøra, utan theris minne. Er thet oc frælse, tha maa sielffuer ægande, oc hans arffua epter honom behaalla, brwcha, oc androm bruka latha sig til gagn, utan naagra affgift til Cronana. Och offuerwogom, at thet ey kunde komma Cronane til skada, vthan hæl- ler til gagn oc bestaand, om Cronanes rikisins inbyggjara aff saadana malmberg, kunne förbætrade warda, ath Cronan finge tess ithermera tiensth baade aff æganden ther æpter, som han aff saadana

(z) Ex Codice vet. Chartaceo in Biblioth. Gymnasii Lineopensis. Ellers er dens Indhold trykt ibland Samble Stadgar hos Bispeps Retten p. 63. og deraf atter i Samlingen af Berg: Ordninger p. 21.

dana berg forbætrader worde oc andre flere saadana berg brvka ville, naar saa behoff giordis, oc sagde the ælsta traadet, som Her Grels, oc andre flere, at swa samtyckt war i Konungh Cristofers tidh. Til mera vissö oc aaminneelse ær thetta notered i Rigisins Register.

1486. anlagde Ridderen Inge Johanson og hans Frue Brigitta Husby-Kloster i Kopparbergs Læn paa Ridderhyttens Grund. Udi dette Kloster, som og kaldedes Mons Domini, eller Gudsberga Kloster, levede ved eller kort efter samme Tid en hellig Munk, ved Navn Broder Stephan. (a), som gav sig ud for at kunne spaae om tilkommende Hændelser, og skal have forud sagt, at en rig Sølvgruve skulde findes og optages paa Løsaasen, hvilket ogsaa siden skede (b).

Udi en Stadga eller Forordning, som 1491. af Sveriges Riges Raad giordes udi Telge, blev ogsaa tænkt paa Rigets Bergverker; thi saa lyder Art. 6. Enghen skal och drifue fææ vtrikes, hwar oc en ma kopa fæ i sin markedhe, oc drifue thet hær tvrikes, til Stokholm oc Telge S. Michels Dag, oc om Nordsmesse til Westeraars, Koperbergh, Sölsbergh, och anner Bergh och Stæder, som af alder varit hafuer ic. Art. 8. Alle Bergsmen gøre goth Godz, Kopper, Sölf, Jærn och hward Malm thet kan helst vara, thi at thet læres i Stæderne, ath tiidt föres argt Godz; thi forbyvdha wii thet widh then plicht, som Rigesens Radh hafwer thet widerlagt. Art. 9. Enghen före Rigesens Nynt wth, utan sine retta Lærepenningar, och en Sölf vtriges,

K r

widh

(a) Uden Tvil den same, som var Abbed i Gudsberge Kloster 1487. og har da givet aandeligt Broderskabs Brev til Frue Brigitta Eriksdotter, men ingenlunde den Hellige Brigitta, som var død mere end 100. Aar tilforn, og hvis Fader ikke hed Erik men Birger. See P. Uglæ de Præfectura Næsgardenst p. 98. 99.

(b) *Messenii Scondia Illustr.* Tom. IV. p. 44. Tom. IX. p. 47. *Rhyzelii Monasteriolog.* Sviogoth. p. 258. 262. *Dalins Hist.* Tom. II. p. 811.

widh litt och Gog (c). Ellers Hayes og adskillige Svenske Forordninger af 1471. 1483. 1485. 1489. hvorudi strengeltigen forbydes at forfalste Sølvet og beblande det med Kober. (d).

I næst bemeldte Aar 1491. har Rigets Raad udgivet en Ordning for Sølvybergs Gruven, dateret Stokholm S. Petri Aften, hvorudi (1) befales, at Bergsfogeden og Teknimesteren skulle være tilstode, naar Sølvet drives, og see til at det bliver klart og fint, (2) forbydes alle, enten selv eller ved deres Piggere, at kigge Sølvy der paa Berget, (3) forelægges Bergsfogden og alle Ejende, og hvo Sølvyberget bruge ville, at gøre Ed for Biskopen og Hovedsmanden paa Westeraars. Samme mener jeg blive saa meget mere klarkommen, som den hverken findes i den Stokholmske Samling af Berg-Ordninger, et heller noget andet Sted tilforn trykt, og vil den derfor her heel indføre (e):

Wii efterscreffne *Jacob* medh gwodz nadh *Archebiscop* i *Bysala*, *Olaff* i *Westheraars*, *Niels* i *Dersis*, *Magens* i *Ubo*, medh same nade biscooper, *Sten Stuvre* *Sweriges* *Richis* *Forstandere*, *Niels Stuvre*, *Gregers Matsson*, *Iffwver Green*, *Hans Agesson*, *Erik Otzson*, *Niels Faderesson*, *Riddere*, *Arwuidh Trolle*, *Karl Bengtsson*, *Niels Clauffson*, *Suantte Niellson*, *Lindorm Biörnsson*, *Arffwuidh Knvvtsson*, *Erik Trolle*, *Bengt Ryningh*, och *Abram Cristiernsson*, *Deppnare*, kennis och giorom vithertigidh, adh wy haffwom fulbordat och stadfest och medh thetta vorth opne breff fulbordom och stadfestom tette vorth viderhengiandis breff i alle syna articka och puncta, som thet lüder och inneholler, och ytermere veliom wii, adh Bergsfogeten scal her eyter stedikt vare hos teknimestæren, ner som the driffwe silffwidh, ad the hode thage til vare, adh thet bliffwer got och fynt silffwer, och scole the

(c) Gamble Stadgar hos *Biorksa Ketten* p. 68. 69.

(d) *Ibidem* p. 59. 62. 64. 65.

(e) Originalen haver *St. Etats-Raad Gram* haft i Hænder og ladet tage Copie af, men det er Skæde, at det andet vedhængende Brev, som dette beaaaber sig paa, ikke har været at finde.

the boyed, och see til, adh thet bliffwer klart och rent silffwer, for en ther komer kronens merke oppa, och Ingen maa eller scal driffwe nogith silff, uten i bergsfogotens och teknmesterens nerware. Er thet swa sache, ad te icke kunne komme tess widh, adh ware her allestadz utoffwer, ner som thet skal driffwis, tha scole the tilskilla, en boofast dandeman, i hwort quarteer, som ar utoffwer paa theris vegna, och seer vel til, adh thet bliffwer synt silffwer. Swilkin som icke vil fulselia som forscreffwidh stonder, tha haffwa, forbrotidh silffwidh, och ther til XL. marc for hwar lodigh marc, som han driffwer uten theris nerware, som forscreffwidh stondher. Och forbyndom wy alle andeltige och werdzlige, borgere, kopmen, theris tiener, Ehwø the helst are eller ware kunne, adh vare ther, oppa bergidh, eller haffwe syne liggere ther, adh kiope ther nagidh silff, moth thette vort forbodh, widh then Blickt, som tetta wort breff vederhengian-dis inneholler. Icke heller scal nogen gullmedh adh waare ther paa bergidh, uten then som teknmestaren ar. Item velom wy, adh bergsfogoten, och alle agende, i fornesnde silffbergis grwen, eller the som her epther agende vorde, och silffbergid brwche vele, adh the scole gore theris eedh, fore biscoopen, och then som ar Høwizman pa westeraars, i swodane motte, som her epter screffwidh stonder, Jach beder mich swa gud til Hielp, adh jach vil och scal vare Swerigis crono hul oc tro, och fulkomlta holla, och gore alle the Articla och arende, som the verdigiste verdige fædere Herrer och gode men, rigesens radh, haffwe samtyckt fulbordet och stadfest, och giffwed ther oppa tenna twenne breff beseglde. Tenne forscresne articla och Puncta, bywde wy eder strengelige adholle, hwert widh sigh, widh liff och godz. Datum *Holmis* in vigilia Sancti Petri apostoli, sub Secretis & sigillis Reuerend. Patrum & Dominorum, *Nicolai* Dei gratia Episcopi vexsionensis, *Magni* eadem gratia Episcopi Aboensis, necnon nobilium virorum, *Arvvidi Trolle & Benedicti Rynningh*, armigerorum. Anno Domini M. CD. XCI.

1497. har Kong Hans taget Bergmændene paa Noreberg udi sin Besterrelse, og stadfæstet alle de dennem af hans

Forfædrene givne Privilegier (f), Dateret Stokholms Slot paa S. Andreae Dag.

Samme Aar og Dag har Her Sten Sture opladet og antvordet Kong Hans Vesterars Slot og Læn, alle Berge og Bergsmænd, med alle Dalene, og alle andre Slotte og Læne over Sveriges Rige, hvorom hans aabne Brev saaledes formelder (g):

Jach Sten Sture Riiddere, Gør alle vetherligith, ath jach effther werdigste werdige fedhere menige Sverigis Riichis Radz radh och sammeledis medh min egen frit velie swlbordh och samtuckie hafwer oplatedh och antwordeth Högboeren Forste Kong Hans Sverigis Danmarkis Noriges Koning ic. Min Kæreste Nadige Herre, Vesterars Slot och Læn, alle Bergh och Bergsmen, medh alle Dalene, och alle andre Sloth och Læn ower alt Sveriges Riiche. Ty oplathær jach medh thette mit opne breff all forscresne ganzske menige Almoge och hwar serdelis, som byggie och boe ower alt Sverigis Riiche, och vdi forscresne Vesterars Læn, alle Dalene, och tesseligis alle Bergsmennene, all then tieniste hulskap troskap och manskap, som the mich pa Sverigis Riichis vegne gjort och facth hafwe, och tackær jach tom alle for theris trohet. Bedhær jach och swlkomelige radhe tom alle och hwar serdelis, ath the ware forscresne Högboeren Forste Kong Hans ic. min Kæreste Nadige Herre her effthir hørige och lydige med trohet tieniste hulscap och manskap pa hans Nadis och Sveriges Riichis vegne, och ingen annen, som tom aff ære och ræth bør ath ware theris swlmechtige Herre och Koningh i Sverige. Giffwit pa Stocholms Sloth sancti Andree dagh aar effthir Swdz byrdh M. CDXC. pa thet siwende. Under mitht incigle.

1498.

(f) Brevet staær i Samlingen af Berg-Ordninger p. 23.

(g) Originalen paa Pergament i det Kongl. Archiv.

1498. Onsdagen efter Pauli Omvendelse til Halmstad forlæned Kong Hans Herr Sten Sture med nogle Bergverker, i sær med en Del i det nys fundne Sølberg i Dalene (h).

1499. S. Petri Dag, til Stokholm, har Hoimeldte Kong Hans givet Bergsmændene paa Koberberget i Dalene nogle merkelige Privilegier og Friheder, om Pris paa deres Gruve-Bed, Kof, Afrads Løn, og for Smeder, Skreddere, Stomagere, Skinnere, og forbydes Kiobmænd at kjøbe Kober paa Berget, men det skal føres til Stæderne (i) r.

Samme Aar 1499. Fredagen efter S. Hans Dag, har Kong Hans bebrevet Erkebiskop Jacob i Upsal et Par Belger udi Sølbergs-Gruven i Dalene, med saadane Vilkor, som han der et Par tilforn haft havde. Forlænings-Brevet lyder saaledes (k):

Wii HANS med Guds nade Swerges, Danmarks, Norges, Wendes oc Gottes Konung, Hertug uti Sleswig oc uti Holsten, Stormarn och Ditmarsken, Grefwe uti Oldenborg oc Delmenhorst. Gore allom witterligt, at wii hafwom nu af wor sønderlige Gunst oc nade unt oc forlænt, oc med tætte wort opne bref unne oc forlæne off elskelige wærdogaste Fader Her Jacob Erchebiscop i Upsala ith par uti Sølbergz Grufwan pa Sølberget i Dalene, them at niuta oc beholde i swadane matte, som han then par niutandes er, han ther pa berget tilførne hafde. Forbiudandes alle, eho the helst ære, eller wara kunne, forscrefne wærdogaste Fader her emod at hindre, hindre late, eller i nogre matto att oførrætte under wort hyllest oc nadhe. Gifwet pa wort Slott Stokholm, fredag nest effter

Ar 3

S. Jo.

(h) *Dalins Hist.* Tom. II. p. 839.

(i) *Samling af Berg-Ordninger* p. 24.

(k) *Oernhielmii Diplom.* Upsal. Tom. I. in Archiv. Antiq. Holmæns.

S. Johannis Baptistæ Dag, Urom 2c. M. CD. XCIX. under wort Signet.

Ibland denem af Sveriges Riges Stænder, som 1498. ti tusinde Ridders Dag vare forsamlede i Stokholm til Hertug Christierns Kong Hanses Sønns Udvælelse, opregnes visse udskillede af Koberberget og Dalene, foruden mangfoldige Fribaarne Mænd, Bergsmænd, og Kiøbstedsincænd (1).

1500. Fredagen efter Nytaarsdag, til Suderkøping, haver Hr. Swante Sture med nogle Stokholms og Linköpings Borgere indgaaet en Forening om et Sjöloberg og et Koberberg i Linköpings Stift, Bankekind-Herred, Björnsäter Sogn, som de nu havde optaget og ny begyndt at bruge, lydende af en lige gamel Copie saaledes:

Wii effterscreffne Swante Niellson i Eclesis Riddere 2c. Engelbret van Nynster, Henrich Hillabrant, Mattis Gwlsineth, Claws Kogemester, borgere i Stockholm, Mauricius Gwlsineth, borgere i Linköping, Mickil Johansson, mester Johan bocholt, Daniel schoben, Adam tilemansson, oc Claus boninck, gøre witterligit met thette wort opne bress, thet wii nu i the Hølge tresaalogheth nampn Haffue vptagit oc ny begynt at brwckæ eth silffberg liggendis i linköpings Biscopsdöme i bankekind Herrit oc i björnsäter socken wed Nagergölstog, meth saadane skal, thet wii allæ skulle meth sammadhæ Hand forneseude bærg forbygge forbætre oc bekaaste, oc ther emodh skulle wii oc allæ haffue oc niwthæ hwat opbyrd som saadane waar forbeneimpde brwckningh rænthæ kan til ræt skift, effter som hwarss manss deel forslaar i forneseude bærg. Framdelis haffue wii oc vptagit eth Koperberg i forscresne socken wed grønehøge meth samman wii. taar, som forscressuit staar, Hwickit Koperberg wi haffue vnt oc tilstad

(1) See Documenterne hos Hadorfs Rimkrønike p. 369. 370.

tilstad olaff berffman borgere i Lynkoping, oc lænsmannen i samme biornscater socken, then som nu ær meth seg sielff fiærde bondæ, at brvke oc brythæ meth saadannæ forordh, at the skulle giffuæ os Swar tollffte baar malm aff theris. egghen brvkening met waar friheth kaast oc tærning vii paa forneste berg bekaasthet haffuæ. Til meræ wissæ oc bære Forwaring lataæ wi fornde Swanthe Niellson Riddere, Engelbret van mynster, Henric Hillebrant, oc Metil Jahansson, witerlige trycke waare Indsigle paa riggen aa thette breff. Screffuit i Suderköping næste fredagh efter ny-aarsfdag Anno Domini M. D.

1502. har Hr. Sten Sture tilstædet Kirstine Anders Beltares Efterleverfke i Skodwe at fare fri ind paa Koberberget, Sölberg og Jernberg at indkræve hendes rette Sield, med saadant hans Brev:

Jach Sten Sture Riddere Swerigis Rikis Forstændere Gor allom vitherligit, at jach af sonerlige gunsth och god wille haffwer annammed och vntfangit och medh thette mit opne breff nu annamer och wiffar Hederligh quinne Hustru Kyrstine Anders Beltaris efftherlæuerfke, i Skodwe borgerfke, i myn och Rikezens hagen fred beskerman och forswar, besynnerligh at forswara hegne frede och beskermæ til Rette, Och ydermere wuner och tilstæder henne at fare fry ock wtan alt hinder in vppa Koberbergit, Sölberg och jernberg och annerstædh her i Rikit, hwar henne tekis, at inkreffwe och vpbære Hennes rette skyller, Och byder och wiil, at alle dandemen forde och fremme Henne for myn skuldh til tet beste, Her fore forbywder jach alle, ee hoo the helstz æro eller vare konne, the for mynæ och Rikezens skuldh vele skole gore och lathe, Besynnerligh alle fogoder och æmbitzinen forscreffne Hustru Kyrstine her amot ath hindre eller hindre lathe møde quælle pladze eller i nogen mothe offorrette pa persona barn godz gard geldh röreligt eller öröreligt i nogre Hande motthe wid myne och Rikezens strenge Plichth och Hemdh. Giffwit i skara dagen nest epter natiuitatis

tatis marie Anno Domini M. D. Secundo, vnder mit Inzigle trycth
vitherlige pa Riggen a tette bress.

Relator Dominus Decanus
Scarenfis Magr. Olafwus
Petri &c.

Jeg vil her indføre nogle Stykker egenhændige Breve, som
ere uden Arstal, men alle Herr Svante Nielfson Sture til-
skrevne af hans Fogeder og Bergsfolket, i den Tid han var Sveri-
ges Rigs Marsk, altsaa før 1504. i hvilket Aar han blev Rigsfor-
stander. Desse Breve, som de mest angaae Jern-Kober-og Sølv-
Gruverne i Dalene og deres Tilstand i Begyndelsen af det
XVI. Seculo, give ikke liden Oplysning i Svenske Bergverks-Histo-
rien af de Tider.

I.

Myn ydmngelighe troo tiensthe edher tilskreffuet nu och al-
tid, mai widhe Herræ, ath bersfoden wdh aff nordebergh wor-
ner mig, och saudhe, ath han kan inthe faa aff skatten wdh ic. nar
han taller om skatten, tha wedh han icke then swind han leffuer.
Item samledhe the nordeberff karlle och lynderbers karlle, och
fordhe ind i Feletsbro sogn, och toghe bondene med sigh, och gynnge
til Arboode, och sloghe Jens Falster ihiet selff fyrdhe, och toghe
the borth hanss auedele, thet mesthe the kwndhe offuerkomine, och
thom haffue the alle opdrucket i Arbode, for the fordhe aff by, och
strax the haffde slaget forscresne Jens Falster ihiet, tha skreffue
the Her Sten til, huadh bestande the widhe sygh ther aff hanum,
wedh jak inthe wdh aff. Hermed edher Gudh besalendes, skreffuet paa
Örebro fredagen effther Kwassimodigenti. Pædher
Borgesson.

(Opkrif

(Opkriften)

Wellig och welbyrdig man Her Swanthe Nielsson
Marck i Sverige och Hoffuekman paa orebroo, sendhes thette
bress ic.

II.

War edmywltth Hellsö och redboghen tæntst alltiidh för senth
met gudh, Skw i vetha tiære Her Swanthe, ath alle the dande-
mäen, som bygia och boo vppa Kopperberg fatigh och ryf, haffwa
en Ricremal in för edher vppa var Foeth, hwilkiid han gör oss my-
kndh offwerwal och offwerræth, försth swa at inghen man nywter
hws eller hemffrendh utaff hans egna tiæncere, Som ær meth roff
och meth drap, Och sidhen tör inghen fatigh man komma til tings
eller kyrkio Och ey til gewsswe si om var bestha Ther vi skwm
alle haffwa var velfordan aff, Ther före liggher kronenne
bergh i ödhe. Thy bydiom vi edher alle kærstha, ath i för Gudz
skwl och rætwisennæ skwl ramer warth bestha her vthy, ath i vele
komma hiith vp och nagre godhe Herrar meth edher, och höra och se
war skadha och fördærff och kronnenas, ythermera kwnna war sen-
næbodh vnder visa eder meth miwncæn æn som för skriffwat star,
Ey mer i thetta synne vthen eder alzmectogh Gudh befallendes och
sancte Erik konungh. Skriffwath po Kopperberg, St. Stephani pa-
pe & martiris dag, vnder war eghen insigl.

All menoghethen vppa Kopperbergh
idher alltiidh vel willtoghe

(Opkriften.)

Wellig och welbærdogh Herre Her Swanthe Nielsson
sendes thette bress meth edmykth oc kærlicet.

III.

Myn edmyllika ttenisth oc klerligh helso altidh forsendh met Gud. Som eder weel fortænker kiære her Suante, thet y ær mit nogat skyllogh for 2 Heste i købte aff mit, konne y helpe mit meth et par ore heller 2. i then betalningh, Tha kommer the mit veel til gauffuen. Haffue y like empne ther vppa, konne y tha ondsætte mit i winthers meth korn heller oc klædhæ i then saame betalninghe, Thet ær myn edmyllika oc klerlika bøn til edher. Item ma i wetha, jach var i westeraars om maarmysso, tha stodh ther alt veell til, Ther var oc bodhæ bersmen oc bõnder, som gerne hafde seeth, thet y haffde ther varet. Item bersmennen haffuer dressueth Niels maghensson nidher aff bergbeth, oc aatho oc drucke meth honom, swaa han haver mynne igieen. Oc utan ther kommer en annar bersfogdhe swarth, thaa vordher ther eth stoort mordh oc en vnderligh regerelsæ. Ey mere vppa thene tydh, edher Gud beffalendes oc Sancto Erico. Scriffuith i dylæ Sabbato for, Sancti Michaelis dagh. Josef Persson.

(Opkriften)

Erligh och welbyrdugh man Hær Suante Nielsson vppa Steegborrigh, Maarst i sverighe, er thetta tilkomendes meth edmyweth ic.

IV.

Edmywlliga Helso forscænth meth gwddh, ma i vetha kære Herre Swante, ath jak clagar for edher myna nodh of ofswermal, som vtofwer mit gaar. Thet forsta jak veth mit aldre ingten dagh vara fredugh oppa mith liff eller mit folk i kyrkie eller kyrkie vagh, skole i of veta kiære Herre Swante, radher jak hwadzste om mynne Hustrw fædherne eller modherne siyra eller rada. Ma i veta, ath jak redh nedh til maramesso nu sidzst var, och hadhe aft
adh

adh mit fara til then goda werdoga Herran Erchiebiscopen of til eder, for æn jak hade farith hem, of klagat myna nødth of ofswermal, Tha klagada jak mit nagor ordh for Herre Sten Twreson lagmanen, tha var, ther stodh vtofwier meth Herre Sten Niels Bese of Jon Jønson of flere gode mæn i Domsyrkione i vestheras. Tha fulle te gode mæn ther vtii korth, ath vy skullom frandelis ingien clagamal giöra in for the goda Herra vtan pa en forlikielse, hwilkith jak of sa giörde, stodh han i alla the gode mens ahoringh of sade mit venstfab och kerlek och goth, of togo the godemæn of lade wora handher til hoga, hwilkith jak fulleligha oppa trodhe of offwergaff then sama resa of foor hem, of han foor til stochholm meth afradet. Tha han kom til baka och hem igiæn, ta trodde jak at jak skulle mota myn brodher of godha wen, som han tilforenne sakth hafde, Jak foor til kyrkio om alla Gwdz Helgone dagh nw stidzstib var, ta tidher ware vthe vy skullom fara hem, ta hade han sæth for mit i fornessade kyrkio vegh 3. haal et framan for Falabro ændha, of et mit oppa falabro i nagon vedh, ther stodh, of et haal vid boorss hyttoner, stælf kom han bak oppa mit i hyndher hal han of hans son vtofwier mith hofwodh meth dragen swærdh of dragna lankntsa, of slogo of drogo mith folk, som for gwidi klagath huru the thet marterade, of lot hwogga hoffwodet aff myn' drænggh vtan dom of ransakan of rosuade mit borth myna vario of lather henne bæra dagliga for myn egon mit til smælef, sa holth han mit then venstfab som i nw horth hafwe sa i matto, som han hulth Per Hanson Gwdh hans siel nade sith fængelse, sa hwolt han mit then venstfab, skal han længher fogote offwier os vara, ta magom vy sætia nyklane i dørrene of gaa fran fædherne of modherne. Ma i of veta, at nw ær komen then ræt of the lagh oppa Kopperbergh, thet en fatugh man nyther hwadzste Sws heller hemfredh, vtan fatigh folk nywta ingan hem fredh i syne sæng, vtan varda bla och blodoga of rosuade, of theras hustrur voltagne. Frandelis som Her Swæn edher cappelan væl veth sægia edher meth miwinnen, her skedde væl V. bilstogh mal om ena nath medan han her var, hwar fore bedher jak edher kære Her Swante for Gudz

Skul of for rætvifona skuldh, thet i giffoen mit edhert forfwar breff
 ofwiver mit of mith folk of thet jak i myne hafwandes væria hafwiver
 til rætta, fa at i ville for Gudz skul hõra myn ræt of oræth, thet
 ekkie skal han fitia myn ræth. Thetta ær myn kerliga bõn til edher
 of stora tro, of vil jak vara edher ttenare fa længte jak lefiver of
 forfkyllat met alla godho. Skal eder of vitherligith vara, ath al
 themme landz ændhe Dalakarla of alle falla alles teres røstih til
 edher, skal edher of vitherligith væra, ath her bleff dødh en klop-
 swæn pa Kopperbergith i somnors och heth Henrik fan guken,
 hafwer han her vte standandes vedh XL. skipundh of C. of æra her
 inga ærvinga æn kompone, ta star thet til en wagan at ther blifwer
 Dana arff aff, tha vil jak thet bestælla of skrifve edher til ta til then
 tiidhen komber. Ma i of veta, ath en hans kar hwgh ena yre vti
 ena kona ved en manodh sedhen, thet skedde fa at lwngone folde yr-
 enne vt, holkín sama kar som gar of gior fa danth valz voa pa fa-
 tikth folk, røfwar og valtagher, bedher jak edher ther om, ath han
 of hans karar maga sta mit til rætta, ta then tiid komber. Haf-
 wer jak of opskrifuat nagon sak-øør vedh 200. mark som ekkie vt
 kom en penningh aff æn, som han hafwer opburith. Hafwer han
 of ena grwfw, som ingin ma komma in vtan then han vil
 hafua in, som kallas skyttegrwfw, hafwer han solth ther malm
 for V. lodegha mark of LXX. tiære thet ær myn kerliga bõn til
 edher, at mit matte vedherfaras nagon ræth of saa en hofwalelse
 for thet ofwernial mit ær sket, of vil jak sænda mit bodh til edher
 thet jak matte faa et swar aff eder igiæn, hwar jak skal rætta mit
 epther. Ey mer thenna tiidh, edher Gudh befalandes of sancte
 Jerik meth lifff of siæl. skrifuat pa Kopperbergh logherdagen næst
 for Palm søndagh, vndher mith infegle 2c.

Jak Gudsstaff edher
tro man.

(Opfkriften)

Wærligh of Valbordhug Herre Herre Swanthe Marck i
 Swerrie ødmyrøffliga sændes thetta breff 2c.

V. Bores

V.

Vores ydmirigh of kerligh tienistæ nu of altid met vor Herre. Kiere her marsk nu i vethe vor beleyghed of fatigdom, hworledis wy fatige men haffvom inghen gruwen hasth i III. aar of nu paa thet fierdæ, som wy noghen bering kunna hasth wdass, wthan vor gamle slagh, som wy haffuæ optæ till forna giort skat wdass, of hwad malm som wy kunna faa aff gammel grawerpen, som for vor bortkast, then haffue wy bructet her till off til ganstæ lithet gaffuen. Kiere her Marsk haffvom wy of bructet eth berg som hether tverternbergh off til storen skadhe, thet haffuæ wy giort wdass hwerie tredie baar aff til skath, som ligger till stedess. Kiere marsk nu of wethet, ath Stig Hansson of Per Hansson lagdhe wd for off som i Wintherst eth aar XX. lode marc solffuer of siden haffvom wy inghen skath giort. Kiere herræ er woris ydmirvaligh bon of kerligh till edher, i goren som en godh herræ of syen off eth goth radh her wdi, hwar wy skullæ os retthæ epter, forti wy haffvom fatigdom ath skattæ wdass. Kiere her marsk war her betenckt wdi, thet wil læ wy altid gernæ fortænæ meth edher i alla matthæ. Idher her meth almeectighen gud of sancte Erik künungher besalendes. Screffuet paa Silffberghit manedagh nest epter sancte petri ad vincula dagh.

Jens Svensson oc all almoghen
pa Silffbergit, idher fatige
wenner 2c.

(Opkriften)

Erligh of velbordvgh man her Swanthæ Nielson Riddher
of marsk i Swerige, kerligh of ydmilligh 2c.

1504. St. Erik's Aften kom Hr. Svante Sture fra Kalmar til Stokholm, og havde da, efter Erkebiskopens Samtykke forskrevet et Herremøde at skulle staae i Stokholm om Pintzedagen. Da forsamledes did Rigets Raad, Erkebiskop Jacob i Upsal, Biskop Otte i Westeraars, Herr Knut Eskilson, Hr. Sten Thurelon, Hr. Erik Trolle, Hr. Folke Gregerfon, Hr. Sten Christiernson, Hr. Erik Johansson, Hr. Christiern Bentsson, Hr. Trotte Moensson, Riddere, Hr. Karl Laursson, Doctor Ragwald Erkedegn i Upsal, Hr. Yrien Niellson Erkedegn i Strengnes, Bendt Arendsson, och Niels Eskillson, wepnere. Vare der og tilstede alle friborne Mænd i Upland og i Södermannaland, desligest *Christoffer Olsson Bergsfoget paa Kopperberget, Stig Hansson, Hans Jeppesson, Domere, Knut i Gylle foget i Dalene, Moens, Niels, og Götstaff, Kopperbergs mænd og Silffbergsmænd (m) &c.*

Ved og efter bemeldte Aar 1504. efterat Hr. Svante Sture, var bleven Sveriges Riges Forstander, har jeg fundet efterfølgende originale Breve, alle uden Aarstal, og mest af Fogderne og Bergsmændene i Dalene hannem tilskrevne, hvilke, ligesom de forhen anførte, ogsaa vise Bergverkerens Tilstand i Sverige paa de Tider:

I.

Min odmywckth tro tienisth mi och alltidh tilforenne scnt kerliga meth var Herre, som i fortænker, at sist, i war her i Dalener och tingade meth menege almogen neder och ofwan, ta dragher edher vel til mynnes, at te lofuade edher alle hulfkap och manskap, sa hafwer jak varit allestads vida vegna bode i Twna pa selfberghit, bade met Stigh och Knwt, og hafwe vi besport och forhort och fornwmit, at the wilia edher alle vara retradege, ogh göra thet hulfkap of manskap fulth, som the hafua edher lofuat, nar thet görres behoff, ther ma i fullseliga sætta edher liit til, wil nagor anner terra

(m) Af en gammel Optegnelse paa samme Tid skreven.

ferra och föra noget annat för edher, tha sææther inkte edher litit ther til herre. Om så var at nagher vtaff rikensens rad ville göra någon splitningh, och sætia sigh vp imot edher och gefua sigh hit op i Landit, ta bedher vy edhert herredome, at i gefuen oss thet til Kiene, hoppas oss til gud, at vy skole föra edher honom til handen igian, om han kan thet nitwa, så at i skole få god hogsualelse ther fore. Kere herre bedher jak edher ærlighet, at i blifue vidh en gode trosth och gefwer edher til glædine met Gudz hielp, thet blifwer alt epther edher vilte. Takker jak edhert herredome ganzske kerliga för then del i vnte mig på selfbergit, not jak edhert skrifuelse ganzska got aat, te vnfængnade mig som dandemen för edre skul, herre segher jak edher thet til igian, som jak sade edher i henemora och æn ythermer, at rad och daad liiff och makt, alt thet myn formoga ær, vil jak förvaga för edher och edher kiære son, så længe jak lifer, så sannerliga hielp mig Gwd och sancte Erik konungh. Eder verdighet her met alzmectigh gud befalandas och alle helgte sueries patroner met liiff och siel til ewigh tiidh. Skriffuat på Kopperbergh mandagen nest epther bernardi vnder mit signet ꝛ.

Eristoffer Olsson.

(Opkriften)

Ærligh och velbordugh herre her Suante Niellson sueries riktes förstandere tilkommandes thetta breff ꝛ.

II.

Myn ødmykt tro tiænest til forenne sænt kerliga meth wor herre ꝛ. Skole i beta herre om edhers afrad, ad jak hafwer ekkie saad thet alt op æn, för ty her ær swa stoer armod och fatigdom, the vilia gerna göra hwat thom bör, ta gwd vil te kionna komat a stad, nu kionna te ingan stad koma med thet för den stora drapeligh skada te haft på grwfwone, hon hafwer så mongan tiid fallit igian

igien, som Nangs Nielson kan edher ythermer vndherviisa med
 mronnen, bedher jach edhert herredome, at i tage mit ikke til vedher
 villa thet jach kom ikke nu ned med afradet, gud skal thet kienna,
 kvnde jach thet forra faat jach skulle hafua varit nær edher, nu hop-
 padz mit til gud at skal komma ofortofuat til edher med afradet,
 for ty jach hafwer faat mestedelen op vtasset. Skole i och beta herre,
 at jach sit ingien skrifuelse aff edher, nar herredagen skulle sta, som i
 mit sade, ther med kvnde jach ingan stepna nedh aff bergymennener.
 Ey mer pa thenne tiidh, edher herredomme her med almectogh
 Gud befalandes och sancte erik konungh med litif och siel. Skrefuat
 pa Kopperbergh fredagen nest epter helga sekame dagh vnder mit
 signet ic.

Cristoffer
 Olson.

(Opkriften)

Uerligh och velbordugh herre herre Suante Nielsson swe-
 ries rikis forstandare til kommandes thetta breff ic.

III.

Myne odhmylke tro och tienste nu och altidh forsenth met var
 herra, kere herre, sich jach eder scriuelse met eder sina sinen kristoff,
 Thet jach skulle vnsethia eder herredome meth 600. marc, tha hade jach
 ikke anetradh, en jach screff myntemestaren tel, han skal late eder the
 400. som jach har in pa mynthet, jach vil gerna see tel, om ther kan fin-
 nes nagen rath tel, ath vnsethya mynthet paa nith igien. Kere herre ba-
 de jach eder herredome, thet I ville geve myl edert breff, thet jach
 matthe fa myn betalningh aff then forste skat ther vth gar aff
 silbergheet, myl hopes tel eder, thet i ikke ville vethe myn ska-
 dhe, har jach ingen del fornunnet, sen i var her selff en alt goth
 pa edher veghna. Her meth edher herredome alsmectoch Gudh
 och

och sancte Erik koningh beffalandhis. scriwath pa silbergheet tors-
tagen nesth for sancte marie magdalene, vnder mith insighel.

Stig Hansson

(Opkriften)

Erlech och velbordoeh herra herra Svante Nilsson sveries
rikes forstandare odmyklege sendes thette breff.

IV.

Mai vetthe kære herre, ath om thenne her Selffgruiffwer her
oppe, then gamble Selffbersgruiffwa oc Skytthe gruiffuen oc
Vitagruffuen, athe ære alle nedlagdhe for folk skyld thet er
borth dytth. Och effter thet war herre har saa forsitthet, ath
thenne pestelencia hon stiller seg her oppe, oc ather kwinne finnes
nakre godh raadh tel athe kunne faa folk hit op igen, taa tage te
strax gruiffuerne op igjen, of kunne thet saa skee, taa vaare thet
strax eder tel bestandh ic. kære herre, som i screffue mig til, oc som
jag sich edertth breff XIX. dag twill, oc forstod jag i eder scriffuillse,
at jag skulle sende eder nakra karre, oc i satte thet intel mig, effter
ty som lægleggheten waare, Oc kære Herre kunne jag icke sende eder
them nu, for en jag hade væretth paa Kopperberget oc i henemora
of bestellet eder ærendhe, effter thet jag sich ecke eder scriffuelse, for
en i same stundhen som jag for aastad. Ther fore kære herre hæf-
uer jag nu strax giorth VI. karle redhe til hesth, oc sendher them nu
strax ned tel eder, oc hæfuer jag saa befallet them, athe skulle vara
hoff eder eller hwar i velle hæfue them, oc inte skellies fran eder,
for en i velle selff skycke them fran eder, kære herre tactis eder ati
velle skycke then VI. mine karle tel Mans Grenn, athan hadhe
them hoff seg paa eder vegne, hwar behoff gors. Her mig eder
erleghet alsinectug Gud befalendes.

Jon Jenson.

(Opſkriften)

Erleg oc velboren herre her Suanthe Nielfſon Suerigts
rikis forſtandare, ſyn kære herre, ſendes thette breff.

V.

Min ødmøſke tro tænſt altidh for ſende met varom heru Jheſu
Kriſt, kære heru takar jak eder for allen then godh vilcø, ſom i miſ
bevifſt hafent, di helge trefalhet eder thet løne, of jak altidh thet for
ſkølla vill met min tro tænſt. Item mai vetha kære herre, at jak
hafer thet illa nytet, at jak var nær eder i Præſtha moth of klagede
mina ſtora nød for eder, ſom eder vel for tænker, tena ſølf køpere
her i henemora di tallede tel miſ, of ſporde miſ at, hvi jak hade
dom beſakth of beklagat, da ſvarede jak dom ſa, at di hada ſit ſælſe
bekladat, at di køpa rikelfſons ſølv, ſom forbyddit er, of ſænda
thet tel als vara ſigende eder of alz vara fordærf, da ſæde di
villia gefa ena ſomo pænigha for miſ, of jak ſvarede ſa, at jak var
ekky fal, kære herre jak hafer ena ſtora aføn pa miſ, for at jak ſæ-
ger ſanthy, æn mæden jak hafer di helge trefalhets kærlet of eder tel
help of troſt, ta nokar thet inte, æn di vaktu opa miſ nat of dak,
alle di ſom ſølf ſæla of di ſom ſølf køpa, di halla et. Item mat
vetha, at Jogen Jønſſon of Pæder ſkrifere of nagra met dom di
geingo tel ras, hrv di ſkulle gøra miſ et homot, for thet jak var nær
eder of Præſten met i henemora, da ſynno di for et radh of ſæde,
at jak hade forgifit mine Hvſtrv, of hun var opa den tidh i Vaſte-
na of kom hem helbrøde, gudh thes lof haſe, for en hon kom hem
da bade di knveth i gølle, at han ſkulle thaka borgen af miſ for lif
of goſ, ſadana nytet jak thet at, at jak far tel eder for ingen min
broth. Item mai vetha, at jogen jønſſon of pæder ſkrifere di halla
bade et of alt opa mit værſtha, kvonne di fordærſa miſ tel lif of goſ,
thet giordi di gærna for nakra ſak ſkøl, ſom jak vil eder vnderviſa,
nar jak komber tel eder. Item mai of vetha, at jak ſporde, at i
hade

hade skrifet nakra tel, at di skulle koma vt tel eder, of di ginge tel ras of sade ekki villea fara vt, for en di vilte alle tel maramæsen, bersmanna met herrædes, hvar om sik om thet sølf, som kongen fik en sa stora ena sumo i san thaka sakteleda her opa meth dena bersmen i komu veltet mata æn da. Item kære herre jak sporde nokon ordh som Jogen Jønson hade sak for nakra sina vener, ten tidh han drok midh tel eder, han sade villen beklaga mig for eder, sa at jak skulle allerk fa eder venskap mera, ær thet sa at han thet gor, da beder jak eder, at i sæten ingen tro der tel, jak vil koma til svars meth Gus help, han skal ikke møket vinna, jak vil vera eder for en tro tæner, sa længe jak lefer, eder her met di helge trefalhet befaus tel æfel tidh. Skrifat i Semmor om var fro dagh næst for maramæssona.

Lauris Hansson
eder tæner

(Opkriften)

Sinom værdogom heru heru Svanta Nilsson Sværse ri-
kens forstandere tilkomme thette bress.

VI.

Jach Swante ic. Ser allom vetherligith, at nagre mynce och kronenes skatskylloge bønder i Twne søkn haffue lathet mich forsta meth Gerlach Marqwartsson, at the nu alzstings nylege haffue sinnet et nyt struick hart affides vid Dika gruffue och silffberg, och haffue ther mikit kostwart opa møde oc arbeydhe, och æn nu engte igen faet for theris kost, fore arbeide och vtlegning, dog hopandis, at the nest Gudz hielp mage fa nogen oprettelse aff forscresne struick, om æn the bliffue ikke trengde fra theris arbeide, som the ther pa kostwert haffue ic. Thi forbynder jach alle, ehoo the helst vara kwnne, som for mynce och Richesens skuld vele och

skole gøre och lathe, the kronens och myne skatte bønder pa forstrefne striick eller gruffue at hindre, hindre lathe, møde, plasse eller i nogen matte forfang at gøre vid myne och Richesens strenge hempd oc brede. Føger Gud at thet striick forbatrar sig, sa at flere kwnø fa barning vtaff, tha skal ingen bywde sig ther in meth trwng eller welle, vthen meth myne oc allis theris, som thet nw kostwart haffwe, ja oc god wille og samtyckie, vid then plicht som forseressuit staar. Scriffuit oc giffuit pa ic.

I Aaret 1506. have Bergsmændene paa Koberberget været i Arbeid med at oprense Berget og Gruwen, som nogen Tid tilforn var falden efter og havde forarsaget stor Glæde. Derom vidne følgende tvende Breve:

I.

Min odmywka weluilligh tro tlenist altydh til forne senth met gudh. Na i wettho kere herre, ath nw jak kom bydh op, ath tha komma byth til migh 2. bergsmen aff Kopperberggyth, som the godhe men hadhe senth til migh oppa alles theras vegna, och begeredhe the aff migh, ath jak skulle strax geffwa migh op til them til ordh och talz meth them oppa edra vegna, och nw jak kom tydh op til them tha ware the alla til hoppa, och the lothe migh se then store skadha och forderess som the hadhe fath ath theras greffwa, hon war nw igen fallen, och the haffwa nw hollyth oppa then samma eth ar til forne och rymptly borth wff henne jordh och grabergh, och tha som jak war ther oppe pa edra vegna, tha som the dobbladhe ath tha ware the alla vel til fredz och ved ena godha trostly. Kiere herre tess ver at sadana skade skulle nw ske, Kiere herre, ginghe the alla til radz til saman sa the wille plath geffwana effuer, och jach fan radh til, sa jach togh in til migh Cristoffer Olsson och Hans Jepsson, och gaff jach them radh til oppa edra vegna, ath the skulle engelundh ath

ath gesswa sygh ther tiil, ath gesswa then groffwa sa plath wt offuer, och kom jak tiil al menyghetten, at the skulle ga offuer en sydha och betenka sigh om eth annath swar, och tha som the komma igen, tha gesswa the mitgh for ith swar och ware begerendhe, ath jak skulle scriffwa edher tiil, sa ere the begerendha qwynth affradhet i thette areth, om the skulle bekosthet ath tagha groffwana op. Kiere herre, hulkit som jak gaff them strax igen for ith swar, ath jak inthe trosthe tiil at scriffwa sadanth til edher oppa thera vegna, ati skullen sa gesswa tiil alth affradh, och sadhe jak tiil them om then swore kosth, som i haffwen daglega hallnyth och en nw hallen, och om thet mykla foldh, som i hallen och them och menygher Swerigis Ryske tiil skerm och lyssa, och sa talade jak met them, ath the gynge er yt sin tiil radh til saman, och som the hadhe haffth seth Radh tiil saman, itha sendhe tiil migh 2. bergsmen, och ware begerendhe ath jak skulle scriffwa edher tiil, sa the ere begerendhe eth $\frac{1}{2}$ skerpund qwynth aff hwan fierdinghen, och fem lyspund villie the gesswe vth, tha gaff jak them for ith swar ath jak ingha swondh betrosthe migh tiil ath scriffwa edher sadanth tiil om thet samma, tha war jak strax tiil talz met them alle, och war jach sa til ens meth them oppa edra vegna, ath the haffwa loffuit, ath the ville gesswa ith $\frac{1}{2}$ skerpund wth aff hwan fierdingh, och tha som the hadhe thette loffuith, tha loffwa jak them strax igen, ath jak ville scriffwa tiil edher fore them, ati willen vel gore och for draga them the fem lyspund aff hwan fierdingh, och the haffwa alla loffwath migh oppa edra vegna, huath the saa groffwana op eller egh, tha ville the leckewel gesswa eder ith $\frac{1}{2}$ skerpund aff hwan fierdingh, och hadhe the dobladh ther in IV. par, sedan dobbelth war, sa ther var nw VIII. par och XX. Kere herre radher jak edher, ati lettthen nw her blyffwith vedh, som thet er nw skycketh, effther thy som leglyghetten er nw fallen. Kere herre, loffwade jak the goda men oppa edra vegna ath frandeltis huath i kwnnen wetha theras bestha och bestandh, ther skulle inthe tywffuil wara wodi, wyllen thet altyd gerna gore. Kere herre sende the nw 2. syna bergsmen tiil eder om thette her sama arendhe. Kiere herre bedher jak eder ati gesswan

thesse bergsmen gode swar, och scriffwen meth them hem till the gode men god hogswalysse, att wyllen wettha theras besitha. Gudh forbytdhe ath Kopperbergit kome i myken swaghet, tha skulle edra och Rykesens fyendhe ware mikit glade wtass. Her meth eder ærlighet alsmectug Gud beffalandis. Scriffuith i Hemenora fastelagis legerdag Anno Domini M. quingentesimo exto.

Jon Jansson.

Ærlig och Welboren man och strenge Ridder Her Swante Nielsson Swerigis Rykis Forstandere odmyrkelig sendis thette bress.

II.

Min odmynghe tro tiensise altid tilforne sendh met wor herre. Kære herre, maa i vidhe, ath her oppo slottthet tessiges och her oppe i Landet staer altingist wel till Gud thess loff haffue swa och paa bergith, och holle bergsmennen oppo at lathe reense bergeth och grøsswen, som igen fallen war, swa at grøsswen ær noget nær opreensidh. Kære herre, skulle i och widhe, at Knuth i Sullæ och Stigh Hansson ære hiem kommen wtass Dalen och haffwe waret ther oppe och tinghet met almogen, och haffue the fonget ganske godhe swar aff then meene man alstingist effther ether willæ. Kære herre som jach schreff ether till nw sisth met Anders Winther om Aaswndehereth. Tha haffuer jach nw opboret heststade peningene, och midfaste skatten skal jach fonghe nw strax om midfasthe, och ære the dande men ther i haredet ganske gladhe, ath the skulle sware ether och ingen annan. Kære herre, ær her fore ith menigth røcthe oc tiendher her oppe i landet, swa at edhert folk och Her Niels Bossons skulde haffue warit tilhope och ath ethert folk skulle haffue grepeth noget folk fran Her Niels Bosson, hvilket almoahen behagher moled wall, och ær almogen ther ganske glade ath, thet the sporicæ ether ther midhre nær wore
sien.

fiendher, och ath ether gangher wæll. Kære herre, ære her nu ingen tidendher at scriffue ether tiil annen ænd gode, Gud tess loff hæffue, och bedher jach ether gerne kære herre, ati wille biwdhe migh till ether willicæ, huar effther jach migh retthe schall, huilket i skulle finne migh altid weluilligh tiill trolige gerne gøre som mig bor. Her meth ether Gud met liff oc siell befallendis och sancte Erik Rønningh. Screffuet paa Vesterkaarss sloth, Tisdagen nest effter Søndagen Oculi, Anno &c. Quingentesimo sexto. Vndher mith insigle.

Olaff Jonsson.

Erligh Welbyrdugh man och strenge Riddher Her Swante Niellson Sweriges Rikiss forstandher, sin kære Herre edmygelighen sendis.

Om Koberbergets, Wika-Gruvens og Solobergs-Gruvens Tilstand i Aaret 1507. findes følgende Breve:

I.

Min edhmywkeligh of wælwilloghe tro of kientsth nu of altidh til førenda senth meth Gudh, maa i witta kære Herre, ath nu fisth jaf foor aff stochholm, taa foor jaf til swartasho of hadhe jaf Mickil Polffwermakare tith meth mik, og bestæltthe jaf ther wppo edher weghna, suaa thet han skulde komma til wægha of gora edher ther nokketh bestandh of gaghn, of suaa foor jaf tædhan of til wæsther-aars, of war jaf ther wppo slotteth, of fornam jaf ther intet annath, wtan edher ærendhe the æra ther alth wæl bestæltthe of ther staar alt wæl til wppo edher wæghna ty bæther Gudh see loffuath. Of taa som jaf hæffde waret ther, taa foor jaf strax hith wv of strax taa jaf war hith wv kommen, taa fik jaf strax edher ærlighe scriffwelse of fik jaf eth edhert wppit breffh, som i hæffue screffuit til Kopperberghit of til menighe Dalarna, Of laath jaf strax forkynnda thet wppo Kopperberghit, of framdelis bestæltthe jaf swaa, ath thet
 Com

Kom wþ i dalarna, Of Kare Herre følger ther eth storth bestandh meth of en stor wilia, ath i nu swa scriffwe fran edher hith til tessa dandemen hær wþpe, ath the singho witta, thet i ære widh wælmakth of widh bestandh Gudh see loffwath ther førre, Of the fornymma i edher scriffuelse thet i ære widh ena godha trosih, ath i skulle snarth faa en godhan ænda wþpo thet Kalmarna, hulkit Gudh griffwe ath i motte siælfue fœra the tidhende hem meth edher. Of Kare Herre gyffuer edher wæł til fredz om thema hær landzænda, for ty ath jak fornyummer, ath hær ær inthet annath wtan thet som edher ær til huldheth of til troobteh, ath i moghe tæs bæther bestælla edher ærende ther nedher, epther thet ath thet ær swaa belæghet hær wþpe, Of Kare Herre følger ther mykkit bestandh meth blandh almoghen, ath i scriffue swaa fraan edher hure edher ærende æra sigb belæghen, swaa som i nu giorde. Of Kare Herre maa i witte, ath nu epther tenne søndagh nesthkommandes taa wil jak wara wþpe widh wyka of ther komma the godhe men aaffh Kopperbergit til mit of noghra wtass selfberghit, of taa wil jak læggia mit ther al win om, ath then wyka grøffwan han skal blyffua wptahen i gæn, edher til godha of til bestandh, of Kare herræ nar som jak hæffuer bestæłth edher ærende hær wþpe, of jak weth ath thet ær alth wæł forwarath hær wþpe paa edher wæghna, taa wil jak strar gyffua mit nidh at til wæstheraars. hær meth edher ærlighet alsinetogh gudh beffalandes. Scriffuat i Dormsyð om tridhte dagh Paaste Anno MDVII.

Jon Jonsson.

(Opsskriften.)

Erligh og wæłborin Herre of strengb Riddere her swante nilsson swergis rikes forstandare sin Kare Herre sendis thetta bressh.

II.

Min' ødmuykkil tilspictoghe tro tæenisth forsenth met vaar herre. Kare Herre, verdugis eder verdughet vithet, thet Jon Jonsson

son of jaß vii vaare til tallß i Maaremisso, of sidhen drogh han strax op til bergith, of loffwadhe mich, ath han skulle skriffwe mich of ortenath til om al ærendhe, saa fik jaß intet æn nw hans skriffuise, men Her Swen kom mith vtaff bergith of sadhe mit ganske godh tiendhe oppo idre vegne, gudh tesloff vaffwa, of staar Selßbersgruwan of Kopperberggruwan ganske vel til, saa ath the stodhe ikke bætre til i monghe daghe, of ære bersuennene ther ganske gladhe ath. Maa I vethe kære herre, thet idher affraß koper ær vth kommen LVIII. Stykke, of them sendhe jaß strax ath Stockholm, of staides ther till thess Jon Jønsson kommer ic. Skreffwith oppa Vestraas Sancte Matthise dagh Anno Domini M. D. VII.

Oleff Joenßon.

Erlik of Velbyrdugh man of strenge Ridder Her Swanthe Nilsson, sin kære herre sendis tetthe breff.

1508. 12. Julii, har Joan Jønsson i Glads, Bæpner, givet til Huseby Kloster i Dalene sin Sædegaard Dorinso, med de Gaarde, Torpe, Hytter, Dværner, Hyttestrome, og Skove, som derunder laae, Item Gaardene Kætilsboda, Flene, Kolareboda, Blorboda, Svensboda, Skomareboda, Køriga et Hundrede Jern, og Herrehyttan paa Garpenberg (n).

Af 1509. findes følgende Breve, hvor udi meldes noget om Garpeberget, Koberberget, Norastog, og deres da værende Tilstand:

Mina ødmødlig wnderdanige helse nu och altid send med godh. kære herre lothe i mit forstaae i eder scriuelse, ati ære nw
Aaa beze

(n) Rhyzelii Monasteriol. Sveec. p. 269. Documentet findes best hos P. Uglu de Partectura Næsgardens p. 100. sq.

begerendes then skat, som her skal wtgaa aff Garppabergit, och saa thet i kwnne honum faa ynnen en stackoten tiid, Tha mai wete kære herre, at her ær nw stor fatigdom med tesse-fatige men om allen then deel, som nw görs behoff, Och icke er bergit nw saa wiid makt som thet hawer warit antige med silff eller copper. Tha likawel ære tesse fatige men och ytermere wese ware eder til wille thet yterste the formaage oc makten tilsiiger. Ther fore kære herre bider jac eder, atti wele werdiges at see och skode theris fatigdom thet yterste ider werdighet tilsiiger eller kræffwer, Men tha kære herre haffwer jac lachth mit al wyn om, saa thet i scal faa then skat nw til Walborgemesso nest komande aldresenast, kan jac førre honum aff stad kome, tha sender jac hanum wth. kære herre huad ider ær til wele kerlik eller bestand gjør jac altid gerne, iders lifff oc swndhet then alzmettog gud befelendes oc sancte Erik kong. Screffuid i henemora annen dag pasca vnder mit Incziple anno D. ix^o.

Peder swensson

idess.

(Opsskriften.)

Erligh oc welbyrdog here her Swante nielsson ridder i Ekesis Swertigis rikis Höffwiltzman oc forstandare odmitwefelige send.

II.

Myn odmywkt tro tkænest edher til reda nw och altidh ic. Kære herre om edhert dobel bedher jac edhert herredome at i wille biwda mit til meth thenne beskedherligh man hans skanwnggh, hwat edher villie ær ther om, hwat jac skal haalla dobbledh pa edra vegna eller huru edher tykkes ther om. Framdelis bedher jac edhert herredome, at i fragen hans skanwnggh om grwffwone huru thet ær fat met henne i manga handa matto, som han kan edher bæther vnder.

dheruise meth minnen æn jak kan edher til skrifua, vil han ikke sægat, ta ma i vara aat honom frigeligh, ta ma han sægat, for ty eder kan liggla maett oppaet, hær æra flere fogotar æn veten aff, bedher jak edher herredome, at i skrifwen hiit op meth hans skanvongh om al ærende, hwat edher vilte er bade om grøfwone och om dobledh. En mer pa thenne tiid, edhert herredome alzmeettigh gud befalendes och sancte Erik konungh. hasteliga skrifuat pa Kopperbergh fredagen nest for sancte tommoss dagh sub sigillo 2c.

Crestoffer Olsen
edher tro tæener

(Opsskriften.)

Ørligh och velbordugh herre her swante nielson sweries rikes forstandare ødmywlliga sændis thetta breff 2c.

III.

War ødmywll tro tæenisthe eder nadz wærdoghett altit ffor send meth war herra ihesu Christo. Kære naadig herre, Bidiom wij eder kære Naadhig herre, at i for Gudz skul gøre vela of war fatigdom skul, at wij motthom ffaa Alnetorp in til skatthen ighen, hvilket som rentter I. sat jærn, aff huseby 400. jærn, 200. jærn aff ælmatorp, en trediong i brøsdatorp rentter III. tretig of I. orter Øssmunds. Kære herre thetta haver waret borttha i mang fforludin ar, her imoth ære hær siwa manga øde hytther of øde deler, først sybba hytta rentter arlega 800. jærn, Elina- torp 200. Risbakkim 100. Sywlsø 100. Griffisholmen 100. Løffstoghan wid kirkian 150. Niels joanssons stoogha 100. morthens gord 50. Kære Nadig here kwinde wi saa then til skatthen ighen, som besittit ær, for then dæl som øde ligger, i hwat motta wij kwinne vara eder til villa tro tæenisthe, wiltom wi alle gerna

Aa 2

wara

wara villsactoge til. her metheder Nades verdoghet a'zmettog Gud
bessellandes of sancte Eric konung. Ex Noraskoga Dominica Oculi
undher wart bergs Insigle, anno Domini M. D. ix^o.

Vi ffattige bergsmen
vppa Noraskoga.

(Opkriften)

Var Nadtig Herre Her Swantte Niellson Sveriges rikis
fforstandare odmywklif ic.

Udi det Mode, som stod i Riobenhavn 1509. vor Frue Dag
Assumptiotts, imellem de Danske og Svenske, blev, foruden andre
Artikle, saaledes affskedet, at Sveriges Riges Raad skulde aarlig
af Kronens Rente give Kong Hans tolv tusinde Stokholms Mark udi
Kober, Jern, Sølv, og Penninge, saadan Mont, som i Sve-
rige gænge og gæve ere, regnende hver Læst Jern for XXXII.
Mark Ortuger, Skippund Kober for XXI. Mark, og Lø-
demark Sølv for XIII. Mark Ortuger (o).

Til Aaret 1510. henhøre næstfølgende trende Breve, af hvilke
det første er fra den unge Herr Sten Sture, som ibland andet tak-
ker sin Fader for den Del, han hannem havde undt i Solvgruven.
I det andet tales om tre skønne Stykker Sølv, som Sander
Urendsson skikkede Herr Swante Sture og hans Frue formode-
ligen fra Salberget.

I.

Sønlig tro ticensist altid Tilfornna sent Kerligt met wor
herra. Kære her fader Tacker jach edert herredome gandske odmyw-
klif

(o) Documentet hos Hadorpbs Rimkrønike p. 420.

lig for dhen forlæmning edert herredome meg nu wnthe, wille her
 Twre alre latet ga siig iffra, wthen iach wille scriffue edert herre-
 dome serdeles til, at han kunne faa gwdhems herad ighen ic. Saa
 tackar iach edert herredome kerlig dhen dell edert herredome meg
 wnt haffwer i dhen selffgrwffwe, hoppas meg iach will ware dhen
 deth skall forticene i alle motthe, kære herre fader ære her ingen ny
 tidende anner æn Per Lycke lather wedergaa thet han wille lathe kom-
 meth i dagh emellen westergotlandh och halland, hvad edert herre-
 dome synes ther om, begærer jach eder herredomes swar offortoff-
 uat, her paa theses edert herredome scriffue min herre bispen til aff
 Scara, Tha ær han en tro och en fast man, ther mai setthe tro
 och lit tiil. Kære herre fader wore sacher at edert herredome teckris
 wntne Bencth Gylthe Benherad ther Matz kaffe hade, Tha
 hoppas meg, at han skall ytermera tiænist gøre edert herredome
 och rigit ther aff, Och haffuer jach kendz wid heradet til tess jach
 wet edert herredomis synne her i ic. Huad jach kan ware edert
 herredome til ødmuigt och tiænist gør jach altid gerne, her med
 edert herredome alzumectig Gud befaendis. Aff morynge fredagen
 nest epter hwithe søndagh Anno Domini M. D. X.

Sten Swantheson.

(Opkriften.)

Erlig welbyrdog mann och Streng Ridder Her Swanthe
 Nielson Sweriges Riigis forstandere Syn alskeligh kære ffader
 ødmuigh.

II.

Mynæ ydmuikæ tilplictoghæ thro tiænistæ nu och altidh til-
 forne sændæ met wor herre. Erlighæ herræ og Streng Ridder,
 wærdis welkæ wethæ ath jach sænder eders Strenghet nu och myn
 Frve tessligis III. skøne stycke Silffuer, them Per Nielsson paa
 hytten antwordadhe meg i logerdags, oc klagadhæ han segh om
 A a a 3 byt.

hyttedamen er wthæ och tessligest om naaken annen del, som theinne breffwisare Henrich Lar wet eders Strengheet wnderwisæ, huat brysth ther er paa færdhæ, hytten oc Grøffwen ære baadhæ wigdæ effther eders werdoghetz befallningh. Iak hadhæ th . . . ther hos, æn jach fik swara forfal, the megh folghæ forsthæ aar til æn . . . jach ganske folghæ æn nw, Togh likæwæl wil jach læggæ megh winningh om edert gagn ther oc annerstadz thet ytherstæ i myn maht kan waræ. kere herræ, som eders Strengheet fortænker om then brysth her war paa Slottidt, nar I foræ hædhen, særdelis om salt, hymbæl och thør fisk, som nw staar nok til fangs i Stocholin, thet eders Strengheet willæ waræ fortæneth om naaken wntsetningh hitth at gørcæ met swaadæn del i tide. Och som I forwisthæ megh til Snæffwingen om then skat til tessæ swenærs løn, swa swaradhæ the fort ney ther til, som Sten Olson weth eders Strengheet wnderwisæ, then skat i wyntthers wtgik, han staar nw ok . . . haffuæ I engen lith ther til ath sæthæ. Thy erlighæ herræ beder jach eders werdigheet æn nw thet I welie besørghe thessæ fattighæ karlæ met theris klædhæ och penninge, swaa jak kwinne ther paa fongæ naaken godhæ swar met tessæ breffwisere, anners ær jach ganske illæ wtsath, oc wordher tha finne ther annæn raadt til. æn hwor jach kan woræ paa edert gagn oc bæsthæ wil jach læggæ megh winningh om, swaa længe jach leffuer. Her met eders Strengheet allsmæctogh Gud og sancte Erik kong befalendis til ewigh tidh. Scressuit paa Westeraars tredie dag pingis, vnder mit Signet, Anno M. D. X.

Sander Arendsson.

Erligh wælbyrdogh man och Strenghe Ridder Her Swante Niellson Sweriges Nikes herræ och hōffwidzman, ydmuvelighæ.

III.

Myn ødmuveliga helso och tro tjenest nu och alstid tel forne sendt meth war herre. kere herre feþ jæk edder herredome scriffuillse om

om thet folk edder herredome war begerendes aff Noraskogh och aff Lindesbergh, werdes edder herredoma ath vetha, ath the haffde loffnat meg eth tal ffolk aff badom bergom, meth saa skel om ther ginghe noger vth aff dalannar och aff koperbergit, nu for dessinal schyl fet Jon Jansson inthe ffolk aff forscreffne dal-lar och bergit, utan bode honum en swimme Peninga aff silff-bergh och koperbergit, ithemera wara the godemen pa forscreffne Noraskogh och Lindesbergh begerendes aff meg pa edder herredomes vegne, ath te mate nitota samma nadh som the andre bergh och ville gerne geffva edder en swimma Peninga eller jern cepter moegelighet, ath mathe bliffwa heima. kære herre som edder herredome screff meg til om nogra peninga, tha wil jak, thet först jak faar edder herredome scriffuise, sende edder the meste penninga jak kan af stad koma. kære Herre scriffue meg edder wille her om bade om the bergs men och om alle stücke. her meth eder herredome Gud befallendes och sancte Erik kongh. screffuit wedh økethe in die Kalixsti Anno Domini M. D. X.

Anderff Karsson.

(Opfkriften)

Erligh welbordogh man och strengæ Ridder her Swanthe Niellson swerigis rikis herre och hoffwidzman ydhmykliga ic.

Til samme Aar 1510. eller kan skee til det følgende 1511. synes desse tvende Breve, Saleberget angaaende, at henhøre. Det sidste er meget betydeligt, siden det synes tydeligen vidne om Salebergets Nyhed, og taler derom som et nylig anlagt Bergverk, hvor ved Bergsmændene paa gamle Noreberg fand sig høiligen fornærmede:

I.
Myn odhmykkelige tro thianesth nu och altid forffentth. ana i wetthe kære herre, ad her gar eth storth røcthe om her Sten
Cri

Cristiærsson, ath han far wim kring landeth och hulle bændener til sygh wppa eder skada och fordærff, en ære the 3. eller fyra, som honum swara wel æffther hans wellie, da ære the xx. eller xxx. som sware honum i moth och sege swa, ath the loffwade honum alre ynthe goth och intthe goth welle the holle hanum en the danne men som ther byge och bo wppa Salleberg the sege swa, ath ær thet swa ther kumber nogher, som nogen wppresutigh well gore, tha sege the swa, ad the wele aler ingen here sege hwaste hwilskap eller manskap for en menoge landeth ere tel stede oc eder werdogh forst och fremsst, och ær thet och swa, ad Her Sten Cristersson kumber tel falleberg, da haffwer jak swa retth i moth honum, ad ecke skal han blyffwe mycket ryck aff eder peninge, och weth jach, nar jach sseger alle grøsswe drenganer tel, da ære the wedh tiiij. och xx. kara meth swille weriar. Item ma i wette here here, ath jach forde nw fran nyge hytthan och tel wessras xix. lodhe marker self i mer. Her meth eder Gud beffallandes och alle hellge sweriges patronær. haffthelng sseriffwath wpa Salleber ffredagen nest æfter sse berthelmess dagh.

Anders jønsson.

(Opstt...)

Ærligh och welbordogh herre her Swante Nielson Swærges ryckes Forstandara.

II.

Odhwilf bon of helle met wælnylsogh tyænisth nw of altsidh forscenst met warom herre Jesu Christo. Maa I wette kære herre of hosbondhe, ath wy fatighe mæn of edher skatskylloghe almoghe oppa gambla Norabergh klaghe storlighe wara nodt of fatighdom os gaar oppa for edher ærligheth, i swa matthe ath kryn.

kyngdom alt thetta ryke kan ikke fynnes større jæmbyr og fatigdom æn her nær os, før thy ath thet, wy fatighe man forðhom hassom hassi til bærnings, føris alth til Saaleberggyth, of the kôpa os mathen fraa nyvnen met sine pæninghe, æn the ware bæther bestandoghe tiil, ath brwka sin æter of sine æng, of fôrðha of fræmya os fatighe bersinen wtaf sin æter swa nw som fordom, of wy fatighe bersinen matthe brwke bærs arbothe, hwar thet kwinne fynnes, som ikke annath hassiwe tiil drækt. Ythermere kære herre of hosbondhe, skwle Jwethe, ath then fattighdom her komber han ær swa dyr, ath wy formaghom ikke wæghan op met yærn, hælter brwka swa mykth y dæn ene wykwinne, som wy fortære dæn annen. Annath ær thetta her, ath tha wy skwle bywhe wth then lysla of sinwndh wy hassiwe fatighe man, thaa ær han swaa wan wrdhen, ath the bedhya hyn illa hassiwa wart jærn. Thy kære herre, fare wy storle føre, ath wardhe wy ikke nywrandis edher ærligheth of hogheligheth tiil, ath wy matthom komma yn y thet Salebærgbet, of faa ther naghet til bæthre bestanth tiil en tiidh, thaa kwinne wy hwasske hælpa edher ærligheth hælter os swælfwe fatighe bersinen, her farom wy storlika føre, thet maa wy sæya met sanningh. Thy bedhye wy edher ærligheth alle samyns, ath i gore før ræthwysone of ware fatighe bøn skwldh ath ware os behælpegh, som forscreffwynth staar, of war godhe tro ær til edher, of wy gerne forskylle wele ærle hælter ferle, nar os tiil sakt wordher met alt thet bestandh wy formaghom ath stadh komma. Ther met edher ærligheth of wælbwrdigheth alzincætoogh Gwdd Jomffru Maria of sancte Erik Kwinwng befallendis til liiff of swæel of alth thet I wæel wylhe. Scriffwith oppa gambla Norabergh, in die sancti Egnidii (p).

Wy menoghe bersinen oppa gamla
Norabergh altidz til tyænisth.

B b b

Ærligh

(p) Dette Brev, hvilket ligesom alle de andre til Hr. Svante Sture er skrevet paa Papir, har været forsejlet med Jernbergets eller Norebergs Bergslags store Seigl, hvori man ser Maria med Barnet, siddende paa en Trone, med Lilie-Scepteret i høire Haand, og denne Omkrift: S. CONVIVII SANCTE MARIE IN MONTE FERRI.

Wrlig of Walwardogh herre Hær Swanthe Niellson
oppa Ekesho, Ryddare of Sweriges Rykes Förstandher sän-
dis thetta breff met odhmylth.

Bed Begyndelsen af det Aar 1511. har Biskop Otto i Vester-
aars tilskrevet Rigs-Förstanderen Hr. Svante Sture et Brev, hvor-
udi han af hannem begierer at faae en Del udi det Berg i Sala,
og det paa disse tvende Grunde, først fordi de Biskopelige Privi-
legier tilholdte det, dernæst fordi han nu mistede den største Part
af den Tiende, han, for dette Berg fandtes, havde af Bondens
Agerbrug. Dette artige Brev, som rekler os et Nyt Bevis om Sal-
bergets Nyhed, er af saadant Indhold:

OTTO Dei gracia
Episcopus arosiensis.

Sinceris nostris dilectione & salute premissis. Kere her houth-
man, besynnerlige gode wen, wij singe edher scriffuelse for noghra
forlidne daga, at wij skulle gore wort folk redha i Rigens tiensih,
som wij of gjorde, icke ændende wethendes, hwart wij thet sända
skulle, til Wastena eller westhergylland. När wij faa edher scriff-
uelse ther wm, skulle the komme til edher werdoghet of wara i rit-
gens tienst, hwar behoff gors, of I them haffue wille. Vii scress-
ue edher werdoghet til i sommars til Calmarna wm thet Län wti
miste, Tesliges wm thet berg i Sala ther oss met rätte essther
waare privilegier of breffs lydelse byrde haffue en deell wti.
wij misthe waare rätte tyendh swa, ther wij til forende, för en thet
berg fandz, singe v. eller vj. læsther, tha faa wij nw ecke iij. eller
iiij. pund, of haffue skade paa alle sidher. Hwar fore bidie wij
eder werdoghet wille scriffue oss til, om wij skule nogon deel for-
wante oss i thet berg eller nogen för læning aff cronenne. wij wele al-
tid wære edher werdoghet til wille of tienst hwar of naar os tillsagt
worder, thet Gud lenne, huilken wij eder befale saligh of swndh
til ewigh tiidh. Ex Arosia anno Domini M. D. XI. in crastino circum-
cisionis, nostro sub Signeto.

(Opkrif-

(Opkriften)

Nobili viro Strennuoque militi *Domino Swantoni* Regni Suecie
Gubernatori amico nostro nobis in Cristo Sincerrimo.

I et andet Brev af 1511. skriver Frue Mette Iversdotter iblant andet til sin Herre Hr. Svante Sture, at hun lader sig-
be Sølv paa Saleberget, for dermed at sette Monten i Gang.
Brevet, som vidner om hendes Omhu for hendes Herres og Fæder-
nelands Velgang, fortæner heelt at trykkes:

Hvostwelligh kærlich helsæ nu och altidh tilforenne sændæ
meth war herræ. Alderkærestæ hiearthæ, Som i bodhæ megh thil
i dagh meth Daniel om nokra penninge ædher ath sændæ, Swaa
wethæ i wæl, ath jach hæffuer icæ meræ æn the twindæ marc
och ther aff sit jach Benth Ericsson i sifst 200. marc, hwath ther
ær vtoffuer, kan jak wel formærkiæ, ath the gøris eder behoff, nar
gudh fogher i kommæ hith nedh igen, æn i skulle hæffue 200. marc
aff eders foghit i dalanær, kwinæ i ther faa sølff fore, thet
waræ goth, och ær sølff paa færdhæ, ther vtoffuer finnæss wæl
raadh, nar i kommæ sielff til stædes. Jach lather oc køræ silff paa
Salæbergh, Swaa jach wel gernæ kommæ myntædh til gaangss,
som alderstørsthæ maeth paa ligger. Alderkæreste hiearthæ,
Som i of scriffuæ megh thil i dagh, at kongen ær affdragen, och
min søn her Sthen følger honum effter paa fodh, alssinæctugh
Budh giffuæ honum lyckæ ther til, Fogh allen waræ hæffuer min
Søn Szander meth myt Raadh sænth eth wisst budh aff stedh
nedh til wæstergotland at forwethæ sannigh, hwre ther om ær, ther
i ofortoffuit skullæ faangæ wissæ swar igen. Swaa hæffuer jach
och screffuit her holger Karlsson thil meth Johan Wiffs budh, ath
han skal sig beware paa then sidhæ. Edhræ wennær allæ tycker
raadhæligit waræ, om kongens maeth ær affdragen, ath nar i
Bbb 2 hæff.

haffuæ besøkt thet landzting i Dalanæ, ath i æstæ eth mögelligt thal folk ther vth for eth rycthæ skuld, och thet then almwgæ kronnæ stillæ sithæ, wora mölit nyttæ for maangæ saker skul och i meth thet mangh actughæ folk fulfolghdæ fiændernæ, effter the æræ komnæ paa flucthen, Swaa eder forshymelsæ ecke skal mærkis ther ndinæn, Thenne breffwisare hadhæ meth sigh hith Per Wghærops dreng, hwath thicændæ han haffuer, weth thenne breffwisare eder wonderwisa, oc skal drengen bliffwæ her tilstædes til eders tilkiwinsth for sakar skuld. Allsmæctugh Gudh giffuæ eders reysæ gaa wel och allæ Swerigis helghæ Patroner them jach eder befaler meth lif och siel til ewigh tidh. Screffuit paa wæsterars loqerdaghen næst effter Dorethæ, vnder myt Signet anno M. D. XI.

Matthæ Jwersdotter.

Item alderkærestæ hiearthæ, maa i wethæ, ath thenne breffwisare henningh haffuer stort thal hafft om kongen, thet han acther sigh thil Karlsmarn oc Borcholn, oc sigher han, ath the sloth ære icke wæl ferwaradhæ, om naaktit paa kommer, Ther om mwghæ i ythermeræ rangakæ hans thal oc meningh, nar han kommer eder til ords.

(Opkriften)

Erligh welbyrdogh man och strenge Ridder her Swanthe Niellson Swerigis Rikes herræ och hofwidzman, Sin alderkæristæ hiearthæ sendis.

Mod Slutningen af samme Aar 1511. udi Julen, havde Herr Svante Sture Bergsmændene hos sig paa Westeraars Slot, og raadsløg med dennem om et Sølberg, som da nyligen var fundet. De samme Bergmænd, saa snart Hr. Svante var død, som skede i de første Dage af følgende Aar 1512. vare de første og fornemste,

ste, som hiulpe Sonen Herr Sten Sture til at blive Rigs-Forstander igien (q).

I begyndelsen af sidstnævnte Aar 1512. har Provsten i Linköping Johannes tilskrevet den ny Rigs-Forstander Hr. Sten Sture den yngre et merkverdigt og efter de Tidens Skrivemaade meget vel sat Brev, hvorudi han underviser hannem, hvad Undervegt Sveriges Montvæsen stod i mod Naboernes, og tillige giver den besønderlige Efterretning, at Lødig Mark af Saleberg holdte noget til Guld. Brevet lyder saaledes:

Premissis omnibus & singulis, que obsequii reuerentieque sunt & honoris. Som edert herredømme vel fortenker, ath blant annen ærende, jach eder sistens til screeff rorde jach om thet gotz ther Linköpungs Kyrkio haffuer til vederkoop aff Her Trotte, Gud hans Stelnade, ath thet sta sculle edert herredømme til bodh for kyrkennes trangh medh frv Mereta thet ey droog til sinnes, oc om eder vile swa ware, tiente os best lødigt silff, ath wi motte ther met holle the dannemen halling, ther oss i stederne vusat haffue i gode troo. Beder jach, edert herredømme vilie verdis ath binde mit her innen sin vilie. Item verdis oc edert herredømme vilie betracte, ath the tysche Stæder, ther Danske huiten haffua for II. penninge, sende her i riket swara summor oc haffue the lødige marc for VIII. marc, ther andre haffue henne for XII. Tessligis sætte the os Rinste gyllene for $2\frac{1}{2}$ Marc danske, og haffue swa lødig marc for VI. gyllen eller lithet mere, oc swa ær borta III. danske marc aff hware lødige marc a torra landz, oc holle os for blinde, oc om wi scole kopa lødige marc aff them i Lypke, scole wi giffua ath minste $8\frac{1}{2}$ gyllen, ther os staa XXI. Marc danske oc IV. Stilling. Tessligis siden myntheh lettedis, steegh kopmannen op met alle sine wara, som for øgen ær, swa ath kopmannen tyger jo II. marc betre kop a lødige marc æn kyrken ridderskapet eller almogen. Tessligis huad XII. marc i danske huite for lødig marc holle i silff,

Bbb 3

ær

(q) Hadorphs Rimkrønike p. 575. 576. 578.

ær edert herredøme noog betherligt, oc ther fore kan jac ey anneth formerke, æn ath swadane handel forbætra the Tysche oc Danske, met rigesens drapelige scada i lengden, helst met lødige marc aff Saleberg holler noget til gull, som edert herredøme nytherliger storstandet haffuer, æn jac kan skriffue, oc ther fore hopes mit, ath edert herredøme vil wara anners fortenkt her epter om thette forscrefne swa wel til edert eget som menige rikesens bestand og heder, oc ath edert herredøme ey ville vende mit til nogen ogønst, thet jac gør i en gode acth, I tage ther doc aff, huys eder behager. Edert herredøme her met then almæctige gud befallendis til hans gudelige tienst oc Rigesens langtlige welsærd, hwar jac kan wara eder til vilia oc bestand epter mine fornooge, scole I finne mit weluillig. *Ex Lincopia Anno Domini M. D. XII. IX. mensis Januarii, meo sub Signeto.*

E. V. S.

Johannes prepositus Lincopensis &c.

Strennuo & generoso viro Domino *Stenoni Sture* in Ekesjö militi, Regni Suetie Gubernatori, cum debitis reuerentia & honore, d. h.

Udi samme Aar 1512. har Herr Sten Sture givet Biskop Matthias i Strengens Brev paa en Ild i Salbergs Gruve, dateret Stokholm den 12. Julii (r). For hvilken Gave Biskopen aflegger sin Taksigelse i følgende Brev:

*Matthias Dei gracia
Episcopus Strengenenfis.*

Sincerrimis nostris in Domino dilectione & salute premisfis. Kære Her Sten beshynderlige gode wen, om then deel i Salagruffwo ider kære fader, gwd hans siel nade, vnthe oss for the weluillig

ullig og tianst, vj rikit och hannum offthe och idkelige giorde, besynderlige then tiid wij komme fran Calmarne och hade anannat westergoland of orebro til ider bestand och godha i idhra franwara, paa huilken dell wij och nu ider herredomes breff singe, i Stokholm i neste forlidin herredaag, ffor huilkit wij ider herredome kerlighe tacke, Swa haffwom wij fornummit paa nyth, at at the bonder ider breff aldeltis forakte och wille off paa nyt wtstlutha, huilkit off hoppes ider herredome ingelund tilstaya wil, Gud forbiude, at ider herredome skulle then smædillse owerгаа, at wij och andra rikesens infodde skule fly til bonder i swadanna eller andra wardendes ærende thom paa røre kunne, epter thij ider herredomes scriffuillse ingen makt skulle haffwa, thet ware eth onth epherdome och jemerlig obestands begyndelse, at thet i eder tiid skee skulde. Ther fore Her Sten, trækker off nyttugt wara, ati wille them aluerlige tilscriffwe, at the sadanth affsættie och icke hær epter gøre w'ld sadanna plict, som ther tilhører. Then trohet och hulskab wij haffwe eder tilsætt thet maa ider herredomme fulleliga litha til oc inthe paa twile, wij setie och fulleliga litha, at ider herredomes ord lyffthe breff och Indrigle skulle obruslegen bliffwa hallin, som ider herredome loffwat och giffwit haffwer, hær meth ider herredome alsmectug Gud befallandes. Raptissime, Ex *Strengenes* M. D. XII. Sabbato proximo post assumptionis Marie, nostro sub Signeto.

(Opkriften)

Erlig och welbyrdug man och strenge Ridder her Sten Swanteson Sweriges rikis forstandare waar besynderlige gode wen.

Alt ogsaa Erke-Biskop Jacob i Upsal havde havt en Tid i Salabergs Gruven, som af Bønderne for nogen Mistanke var hamnem fratagen, derom vidner en hans Skrivelse til Hr. Sten Sture, saa lydende:

Jacobus miseratione diuina
 Archiepiscopus vpsalensis &c.

Sinceris nostris Dilectione & Salute premissis. Kere besynnerlige gode wen, Wij sende i gaar en war swen til eder, at wnderwise, hwat swar han fik widh Sala bergit i tesse daghe paa edert breff, thet i sende oss ludende pa then eld the bønder hade tagit ther fra oss ic. i dagh war oss wnderwist, at en bonde, som heter Olaff Magnson swarede paa samme tiid, at wij lothe slaa marghe bønder i hæl widh Rothebro, oc sidhen swælte marghe i hæl widh Stækit, hulchet ecke skal finnes i sanningen, wij wore inthe i thet slagh widh Rothebro ecke eller ware swene, the komme ecke for æn eder fader oc flere the gode men komme til ryggtte fra Rothebro til Norremalm, Oss ær wnderwist at forde Olaff magnsson ær nær eder i Stocholm. Tekkis eder wnderwise honum, at han haffue fordragh seye nagot annet æn han kan meth skæl bewise, wij ære inthe hans skæde begærende eller nager anners, almectig Gud giffwi tolemotiid han haver mere lidhet for ware skul, forde Olaff mangnson ær then samme bonde som war sagt for eder oc oss i siiste herredage i Stocholm, at han berrynde siig tæss, at han hade saadt xv. marc oc en bwl swl aff miodh oc wyn, for thet tal han hade pa oss i Erics messe, om fornesnde bonde ær fra eder faren, for æn i faa thetta wort breff, Tekkis eder tha scriffue fogden oc eder embitzmen i thet læn widh bergit, at the wnderwise honum oc flere aff almogen, at the leggie swadant obeqwæmd tal aff pa oss oc andre gode men. Ther wil folgite owilie oc obestand wtass, wij wiste wæl radh at sielffue faa ret aff forde Olaff, waret ecke latiid, for wars herre skul, Ther er marg god man liffuendes, som tiente eder fader, then tiid han ok wij wore bestallede pa Stækit, the withe wæl hwrw thet hade siig meth slaghit widh Rothebro, oc at wij foore wæl meth the bønder, som grepne wore, tha bestalningen war forlossen oc løste thom for ware egne penninge aff the Rytters. Eder her met Gud besalendis, wij gore altiid gerne, huat eder kan komme til gode oc bestand. Ex *Upsalia* feria VI. infra octavas assumptionis, nostro sub signeto.

J ære

J ære sielffue plictige at gøre ware wirsæft i swadane ærende, som oss swa orekrlige pasføres, swa at eder thet straffa borde, ty thet gæller mere eder fader til æn oss, ty then skade oc fordærff, wij tha finge oc wij worde bestallode, nitwte wij eder fader aat, oc hade thet eke eller sket. Iterum valete.

(Opkriften)

Strennuo ac generoso viro *domino Stenoni Swantefon* in Ekefiö militi Regni Swecie gubernatori, amico nostro nobis sincerrime dilecto.

Endnu samme Aar 1512. S. Elisabeths Dag paa Stokholms Slot, har Herr Sten Sture taget Bergsfogden, Bergmand og menige Almue, som Bergs-Ret og Privilegier nyde ville paa Koberberget i Dalene, i sin Bæstfærd, og stadfæstet alle deres Friheder, som dennem af fremfarne Sveriges Riges Konger og Hofdinge givne vare (s).

Omendskiont Biskop Otto i Westeraars i Aaret 1511. havde anholdet hos Hr. Svante Sture, om en Del i Salberget, saa har han dog endnu ikke 1513. fuldkommen naaet sin Begiering, men igientaget den til Sønen Hr. Sten Sture og da først faaet det som han vilde, hvor om disse tvende Breve bære Vidne.

I.

Otto Dei gracia
Episcopus arosiensis.

Sincerrimis nostris dilectione & Salute^m premissis. Kere her Sten besinderlige gode wen, som i wel wisthe, athi eders herre faders liifs tiit wij ganska lithet nywtandes wore i Salegrewbene for andhra tiilskindare skwol, och ganska senth komme wij in
Ecc i her

(*) Stokholmske Samling af Berg-Ordninger p. 25.

i hertegrwuen och ingen deel finghe wij i bondegrwuen, En thi wore gamble preuilegia och statuta, som monga herrer, Konunger, och Försther oss och wore forfædra ther oppo lidandis giffuit haffwe, ath nar bergh fwinnes i worth stict, hwadh helst thet wara kinne, tha skulle wij strax komme ther in och nywthe en deel, saa lenge grwuen i makth wore, Som i oss sielffwe loffwade, nar i nylesth i Besterars wore, at wij skullet foth en eldh i bondegrwuen, hwelit wij en nw en fongit haffwe, wor herre wethet, meth hwaris tilskyndelse thet her til skith ær, och haffwe wij ganska swor stoor skada aff wore byttha, thi wi holle like mykit folk kosth och forteringh och ingen fordel haffwe ther wtass, hwar fore biddie wi ider kere her Sten ffor Guds skul, ath wanne oss en deel i bondegrwuenne eller anders stades, hwar ider ticks, Epter thet wij staddæ ære i ider och rigesens mectwoge ærinde poo ware swore kosth och forteringh, och komme tha en parthi in i bondegrwuenne i then deel som i oss sielffwe tillsagde, som efke haffwe waryth riget saa mikit tiil gode och stigh for riget wtlakt, som wi giorth, och achte en nw nesth Guds hielp gore. wether har wthinnen worth besta, som wij ider herredome fulletiga tiil tro, hwar wij kunne ware ider tiil kerlig gode och bestandh, skullen i oss altiith synne welwilltoge och redebone. Ex mansione nostra Gronöo Dominica 2da post trinitatis M. D. XIII. nostro sub Signeto.

(Opkriften)

Strennuo ac generoso Militi *Domino Stenoni Sture* Regni Swecie gubernatori, amico tanquam fratri nostro nobis sincerrimo.

II.

Otto Dei gracia
Episcopus Arosiensis.

Sincerrimis nostris dilectione ueneracione ac salute premissis.
kere her Sten besinderlige gode wen, Vi haffwe fornumet, ati ære hit
offuer

offuer kompnæ aff rikessens oc edre ærende i Finland i gode motte bestelte, alzmetogeste Gud thes loffwat, oc kenne, ath ider wælfard oc tilkommelse ær oss aff alth hyerthe lyff, wij komme oc nw for nogra daga wp aff then resa til Danmark, nær Gud søger oss til orde komme, wij tha yterligere om beges waare resa forhandle ic. Kære her Sten, nw i tesse daga wnsinge wij, oc worth ælskelige capittel idert breff met then kerlige gønst, oc gaffwe, som i thenne fatige kyrke met forseet haffwe i saleberghet i then deel Westerarss closter hæc til hafft haffwer, ffor huilken wnnelse wij eder ganske kerlige tackæ, oc wille met wart ælskelige capittel oc menige klarerith oc wundersate thet met ider altith forskille, betændendis idre kære framfarne forældris aarligha syæle ryft, met sadana gudelige tyænsta som tilbørligit ær, oc for Gud skal antswarligt wara. Huar wij kwnne wara ider til kerlig wille oc gode, thet skule wij altid gerne gøre thet Gud kenne, huilken wij eder saltigh tiil lyff oc syæl ewinnelige beffalle. Raptim ex arosia die saturni iii. septembris M. D. XIII. nostro Sub Signeto.

(Opsskriften)

Strenuo ac Generoso viro domino Stenoni Sture Militi Regni Swecie gubernatori amico nostro nobis in Christo Sincerrimo.

Under det Aar 1516. fand jeg fremgive et helt vidløftigt, men tillige i Svenske Bergverks-Historien merkverdigt Brev, Herr Sten Sture tilskrevet, som fornemligen oplyser Solobergets Tilstand paa de Tider, lydende, som følger:

Mine ødmødige tro thieneste Eder Verdoghæt nw och altidh forsænth medh Gudh. Kære Herra, som eder Verdoghæt mich i befalningh gaffwe om tessa nya Rymnyng, thaa lath jach ther oppo taaghe daghen nesth epther Sancta Margretthe dagh medh XX. Karra och hwondrae, och lath saa holla vth the VII. Daghe nesth epther, och nw dagligha sedan medh LXX. Kaara, och ther

till hwar dagh XII. Hester, som slæppe 200. Stocker fram ath Brenneberget off medh, och haffwe vii incthet annat ath ryma en hordde berget, then Kosnynggh och arbetthe, her oppo Kwstath er alla redhe, gruffwer sügh fore hwar then Man her Komber, och incthet haffwe wii til goz Kommett en nw, ther stadwgtt wiill bliffwe, alzmegetof Gwdh och Sancte Erligh Kongh gæffwe vss nogra bettere hwzswalilsæ epter thenne dagh ic. Latther jach och hemeliga frestaa annar stadh i Markan, ther som inctet folg thil forendha waarith haffwer, och vil jach thet alwerltgga swifolia oppo bodhe Sydher, thet kan nest Gwdz hielppe ecke baade stæz felæ, en thaa ath thet wiill mykith kwstaa, vil alzmegetof Gwdh gæffwe Naadhæn til, ath thet kwnne taaghe till goz oppo baade Sydher, vore thet edher Herredome til eth storth och gwt gagn och en stor nodh aff Gwdh, atheder Herredome motthe bliwe wiidh mackth i eder tiidh, edra eptther kommondhe niwthe thetas Lycko ic. Saa haffwer jach edher Herredome til styckæt 4 $\frac{1}{2}$. paar i themme Rymnynggh, ther aff latther jach holla III. paar qwyth och fry, saa ath the edher Herredome incthet kwstaa, thet 1 $\frac{1}{2}$ paar mosthe jach besorgia och thaa mögelighaa, och forläner her alzincthet borth aff for en jach Komber til talz medh eder Herredome. Saa haffwe bönderna V. paar, XII. bönder om paaræth, haffwer jach lattidh ryma for Joan Jönsson I. paar, thet veth enghæn vthan bönderna her i Songnen, Her Per $\frac{1}{2}$ paar, och mich I. paar. Kære Herra, jach haffwer her nesth waarith i alla største bekomber och Faare och ennt daglighe er, hwru edher Herredome her om tycgis, sættther jach tiil edher, thet er alz XII. paar tiil hoppa. Kære Herra, Saa er allis thetas bon til eder Herredome ati wille nw gæffwe thom medh thetta samme bwdh eder werdoghætz breff, och Stadfæstilsæ, som jach them loffwit og ttilsaagth haffwer oppo eder Herredomes vegna, ath paaren skulle aldrich flere bliffwe i themma Rymnynggher, ner the saa themme Forwarnynggh, teß wiltogare ære the tiil at rymæ. Jach vil thet och alwerltga swifolia, emet en bondhæ forntaa en Darwerkæ ic. Haffwer her och waarith baadhe Legthe och Lerdhe, hwar och en som

boo her oppo XX. Myser nær, alle ville in i Rymnyng, nu haffwe the siith thetta stora arbetthe och daglighæ sy thenne stora Rymnyng, thet stor thæm myket for Nassuna, som her boo langth i froo, the frwoethe ath matsæggen skal edæ reckæ tiil endhan. En ære her en stor Hopp, som staa vel fasthe i theras tro, och til thæm fynnes ganska godh rodh ic. Saa vore thet vel nyttogeth, ath edher Herredome kwnne haffwe thæn Moremesse fordragh, och incthet komme til thæn Samqwendh oppo thenne tiidh, eder Herredome bliffwer thet myket behindrat och alle mest om thetta berget, the acthe och mena edher Herredome thet fynne oppo samme Tiid, och the ære alle tiil hoppa, mene the thaa begaa theras ærendhe epter theras æghæn wilia. Ther X. eller XII. aff the Bønder falla oppo eth Anropp eller begærilse, thet wilia the alle tiil. Al edher Herredomes ærendhe kwnne I ganska vel bestella medh eth mynnogth bwdh och edher Herredomes godhe Scriffuillse til Almoghan, hworu eder Herredomes Ærendhe ære forflytthen i Dalmarc och medh the Rytzer, Fredh Dag och Strondher oppo alla sydor, alzmetol Bwdh tesloff haffwi, och almogen foor saadanne Hwgswalilsæ, och hwar fore sadanne god tiidendhe hæm i syn stadh, berectas fryngom alth Ritget, thaa haffwer eder Herredome Rosthen aff then mennghe man, och en welwillogh almwoghe offwer alth Swerghæ. Nær thæn Samqwendh er forflytthen, haffwer eder Herredome goth tiilfelle ath komme til Westeros och bestælla all edher Herredomes Ærendhe epter edher æghæn wilia vthan alth roopp och behindringh ic. Berddhens och wetthe, ath jach haffwer nu sænth in oppo Westeros Mynth, sedan Sancte Crutgh Kongis dagh, 150. og 43 $\frac{1}{2}$ lodig Mark Sølff aff Hytterna och nogon lodh offwer, Swman aff Myntthet ighen løpper siig 2500. Mark och XX. Mark offwer. Wiil jach en nu nesth Swds hiespplathe gøre XXX. lodig Mark til innaan Naaremese, mer om jach kan ic. Kare Herra, saa er jach ganska illa vsath for Jærn til Hytternas behoff. Kirko herran her i Songnen lontthe mich 3 $\frac{1}{2}$ Fath løppe jærn (s)

Ecc 3

ath

(*) I et Brev, som An. 1504. er tilskrevet Hr. Svante Sture, heder det: Kare Herre beder jeg eder gierne, at I vilde sende $\frac{1}{2}$ Last Løppe Jærn over bode til Bolther til thet ny Skib oc til Slog. behoff ic.

ath holla Systererna oppe med tiil Moremesse, ellis haffde Systererna skoth for mich utan myn tack, Kwnne jach faa thet falth for penninga, thaa vore mich engen Rodh. All annan ankwoth, som mich her behoff gors, haffwer jach och kan wel besoria medh penninga vthan jærneth. Kære Herra waare fortencfte tiil 2 $\frac{1}{2}$ eller 3. lester loppe jærn hiid meth thet snarasthe att holle Systererna medh, tiil aakefore bliffuer. Osmwdz jærn thianer ecke vel ath smeltthe medh, om Loppejærn kan foos ic. Saa acther jach nu strax epter Moremesse opp sätie Systererna paa otthe dage, och latthe nuore skorstena i them, therforderffwas en hwar then Smelttare, jach offuer komber och tiid sätther, aff thenne starcke Røken ic. The Syster ære ganske ulla thilsatte och bygde, jach mosthe ther rodh til fynna moth thenna Vintther, ehwat thet koste kan ic. Kære Herra, her wanker och ganska twnth til sølffwer oppo berget, bønderne faa lytthet tiil Malm, och Berget er ecke mer en VI. paar i Gruffwenar, och Berget er ecke wiidh saa swille mach, som thet her tiil varidh haffwer, och the Herremæn och Bergsmæn haffwe XVII. paar i Forlæningh, som aldriich haffwer kommyth och ecke komber heller epter thenne tiidh I. Lodh Sølff tiil Nynttet aff, eder Herredome tiil godhe, och the haffwe i thet nestha Berget inna och meste delz bortthæ allan Malmen, swome latthe sielffwe smeltthe, och swome sælye thetas Malm for Sølff vtsongnys bønder, och aff al then kōppe Malm, som her kōppis, komber ecke eth Lodh tiil Nynttheth aff, vthan Stocholms boaa kōppet alth opp tiil 2. øre och XII. Mark lōdig Marken, badhe i Senemora Songh och allæ annarstadz, som thet falla kan, och the sølff sløsera veth Olaff Byørnsson swlgranth. Vore thet vel mogeligit, ath the motthe gore redhe fore, hwar the framdelis sælye Sadanna Sølff, och acthe thet Forbwidh, som bescriffwit stor, wiidh Twlvodhan ic. daglige for thetas øgon. Sadanna Kōppenskap folge en stor Stadhe med ic. Tesligis haffwer her waarith Husfru Kadrin Niels Gwlsmedz Husfru och flere medh hæne her oppe Berget hos migh, och faaridh Gordh froo Gardh, latthet sy

edher

edher Herredomes opne breff, och latthet thet læsseth for hwar Bondha, och stoth thæm voor allan fara, om the them lødig Mark Sölff sielya vüldhe for XII. Mark och II. øre. Kære Herra, saadanne Breff vtgæffne ære eder Herredome tiil stor Skadhe och en stor willa her blandh almoghan, jach mosthe alsforthy lempeligæ starffaa thæm, som Sölffwet soldhe, saa ath annar syr wedh ic. Tyngis eder Herredome ath latthe aname the 2500. Mark aff Myntthet nu om Moremessæ, och kalla en deel aff eder Herredoms gotz igæn med, saa laucth the ræckæ kwinne, the penninga gorer ther incthet lengher staa, nest Gudz hielp ther skal och snarth komme meer in ic. och røre oppo thet Hallans gotz, som Henningh Gagge och lille Her Jacob Her Hendrich Kromedygh til pantthe satthe, och thet swlfelia medh penninga, thet sloge eder Herredomes owenner for egonen i Dalmark, ath eder herredome ære wiidh saa swlle Macth ic. Kære Herra werdhens til Eckæ taage mich tiil mistiggis, ath jach saa dierffwelige her om scriffwer, kænne Gudh jach gior thet i en godh acth, myne tro thicæneste actandis i alle tesse forscressæ ærendhe ic. Edher Werddoghæt thæn alzmegtøf Gudh och sancte Critgh ewtigh befallandis. Snarligh aff Wesby ic. Anno Domini M. D. XVI.

Kædiil Pawalsson.

Erligh Velbyrddogh Man och Strenghe Riddare Her Stæn Stwre Swergis Riigis Forstandare, Syn kære Herra med al ødmiwgh.

Hos dette Brev ligger et andet og mindre, i samme Materie, og uden Tvil ved samme Tid skrevet, saa lydende:

Mine ødmiwge tro thicæneste ic. Kære Herra werdhens bethe, ath jach engelunde kan fortoffwa her thenne dagh, jach moste lattha driffwa i morgen. Telligis ære ther oppo berget 2. Mandrappare, som jach her loffuit ath fly Scressft i morgen, med Byscoppen

pen ær ther oppo, festligis mongh annan ærende, som bestellas skule paa eder Herredoms vægna, om Gwd fogher Helbrodhen. Morghen om VIII. dage viil jach komme inctil eder igen medh 100. lødig Mark Sölff in oppo Nyntthet, och meera, om Lycken ær medh. Jach moſte i morghen scriffua nyth Mantal oppo Skatthe Sölff, och gors behoff, ati sende mich opp 500. Mark penninga ath kōppa Sölffuer fore, Nynttemestaren haſſuer them tiil redhe, nere Skattasölffuit begynner gaa vth, thaa gøres penninge behoff. Verdhens och waara fortencfte om VI. Lester Loppe jærn til Hytterna, Bengt Brunſſon kan them vell bestella. Thet gagner eder Herredom 1000. lødig Mark Sölff igen. Kære Herra, om al ærende kan thenne Bressuisare Olaff Laurensſon eder Herredome vnderwiſſa. Thet skal vel waara plas ath faa Skattesölffuit rederliga vth i thenne Omgang, ther fas ganska lytthet til Malm. Edher werdogh then alzmeget Gwd befallandis.

Kædiil Pawalſſon.

Erligh Velbyrdogh Man og Strenghe Riddare Her Sten Sture Swerigis Rigts Forstandare, Sin kære Herra
odmiwglit.

1517. har Koberbergsmænd, Sølbergsmænd, Jernbergsmænd, og mentge Almue over alle Dale, paa ny forſikret Hr. Sten Sture om Troſkab og Biſtand imod Kong Christian den Andens forehavende Indfald i Sverige, ved efterfølgende merkkelige Brev:

Wor ødmiwng weluillig tro Tienist oc Hwllſkap altid forſenth met wor Herre. Kære Herre, wiil ſinghæ idert herredoms Bwdh oc Scriffuillſe, i huillæ idert Herredome rorer, at Konwng Criſtiern achter ſig nw endheliga hiit till Swertigæ, wnssethendis wnge Erkebispæn, ſkinnæ, rowe oc bræunnæ Riikit wtoſſwer, om han
Macht

Macht faar, thet Givdh forbiwdhe, achtendis sig oc hardeligæ hemp-
 næ hans Forældres Staadhæ oc offerdh ic. Saa ginghe wi strax
 till tals al Almogæ i Twana Soken Sondagē nest efter Paschaa
 daagh, och offwer enss wordhæ allæ meth en Røsth, at gaa Man aff
 Hwse, om saa kwanne behoff gøris, affwærie wort Fædernis Riikis
 Staadhæ oc Forderff. Nihermere wordhe wii thaa strax vtnempdhæ,
 Tolff aff Twana Soken, Fyræ aff Dikaa, aff Henemora, aff
 Skødwe, aff Hwseby, ok aff alla Sokenar forsamblis pa Kober-
 berg, Thet wii oc saa gjorde then Sondagē nest epter qualimo-
 dogeniti, at endrechteligæ oc alwarligæ samfelle oss i thette Riche-
 sens wordandhe ære, Och wore wii thaa till tals vedh Koperbergs
 Kirke, som ære Koperbergs Men, Sølffbergs Men, Jern-
 bergs Men, Tolff fulmyndigæ aff Noræ Soken, siden aff alle
 Sokenar offwer menigæ Dalaa meth all Almogens Jaa fullaa Macht
 oc Samtyckia. Ther hordhe wii ider Herredomis Scriffuillse oc
 Befalningh. Och thaa wordhe wii aldelis saa offwer enss, ath swl-
 kompligæ oc obrotligæ halla thet Hulskap, Manskap oc Troeth,
 wi alle edert Herredome tilsaadhe nw sist i Twana. Tesligis vele
 wii bliffwe vedh thet tall, wii saman hadhe meth Sweriges Al-
 mogæ paa Næss ængh, stadugt bliffue wort Fædernes Riike hul-
 læ oc retradigæ, hatha oc fordrinæ alle the, Nitthit wele forraa-
 dha, Saa wele wii oss nw strax redhe gøre met wor swllæ wærior
 oc sitthie alle redhe, at huath Tidh thymæ eller Stiwndh wi ider
 Herredomis Bivdh oc Scriffwelse faughæ, wele wii strax wtgaa
 met saa stor Macht oc Manna taall, som idert Herredome i Bress-
 wedh begære. Ther skal idert Herredome sig alwarliga paa laathæ.
 Idert Herredome her met alnæctig Gud befalendis. Scressuit paa
 Koperberget Mandagē epter Ridder Sancte Oriens Daagh,
 Anno Domini M. D. XVII. wnder landzens Insigne trickendis paa
 Ryggen.

Koperbergs Men, Sølffbergs Men, Jern-
 bergs Men, oc menigæ Almoge offwer
 allaa Dala.

Erleg welbyrdig oc Strengæ Riidder Her Sten Stwre
Sweriges Riiches Forstandere, theræ kære Herre ødning-
lige sendendis.

Da Kong Christiern II. i Aaret 1520. var kommen for Stof-
holm, lod han Tisdagen for Christi himmelfarts Dag udgaae Breve
for at samentkalde Rigets Stænder til et Møde i Stokholm, og næv-
ner derudi, foruden Fribaarne, Frelsesmænd, Riobsteds mænd, og-
saa i sær Koberbergsmænd, Siulswerbergsmænd, og Jern-
bergsmænd (u).

Udi det Fordrag, som samme Aar Onsdagen for S. Egidii blev
giort paa Bangsøen for Stokholm imellem Kong Christiern II. og
Hr. Sten Stures Enke, blev ibland andre denne Artikel betinget:
Hwes deel aff kronens renthe oc afradt paa Koperbergit, som
fallen oc vpbaaeren war, for end Her Sten hennes husebonde
dødt bleff, skal Frw Christine vhindret følge, hvor thet findes end-
nu vskindret paa hennis gaarde eller hytter (x).

I dette Aar 1520. har det formodeligen været, at det for-
hen indførte Forslag om Salberget er indgivet til Kong Christian
den Anden, hvori det raades hannem, at ikke give dette Sølv-
berg til andre, men beholde det som en Skat for sig selv og
lade det bruge med hundrede finske Karle og 50. Berg-Kneg-
te. Kan vel ogsaa være, at Høibemeldte Konge ved disse Tider har
haft noget for med Bergverker i Finland, i Fald det er ham, som den
tilforn anførte Fortegning er tilskrevet om de Ting, som til det finske
Bergverk behøvedes. Men om begge Dele skal kan skee Eftertiden
give vissere Oplysning.

Udi den Forsikring, som Borgerstabet i Örebro og Almuen i
Närke i bemeldte Aar 1520. gave Kong Christiern II. om Huldskab

(u) Docum. hos Hadorfs Rimkrønike p. 442.

(x) Ibidem p. 449.

og tro Tjeneste, nævnes, næst efter Kjøbstedmændene, Bergsmændene paa Noraskoge, og derefter Kronens Skatsskyldige Bønder, Landbo og menige Almue (y).

Etgesom ellers Bergsmændene i Sverige, i Sønderlighed de af Dalene, som gemenligen kaldes Dalekarlene (z), næsten altid havde holdet med Rigs-Forstanderne og det Parti, som vare Kongerne og deres Tilhængere imod, saa vare de ogsaa de første og Formænd for de andre Sveriges Riges Indbyggere, som 1522. reisede sig op imod Kong Christiern II. og opsigde Hans Majestet Huldskab og Troskab. Det er derfor, Mester Gotstalt Erikson, en af Kongens tro Tjenere, i det merkelige Brev, han fra Stockholm skrev sin Herre til, raader hans Naade til at skikke sin Magt ind i Landet og at straffe Dalene og de Bierge, Helsinge, og andre, som disse Fordero mest have begyndt, og ført den anden fattige Almue dermed ud (a). Opsigelse-Brevet, som de skikkede Kongen, begynder saaledes: Eder Høybornen Første och Stormæctigh Herre Her Cristiærn met Gudz naade Danmarks och Norrigis Kunghz. Gore wil Koperbergismæn, Sölffbergismæn, Jærnbergismæn, Staalbergismæn, Kjøpstadz mæn, trononis skatsskyllitige bønder, Landbor, och menige almoge, som bygge och boo i Dala och wotoffnær alt menige Sueriges Riche met thette wort opne breff wittherlitigt zc. og har denne Slutning: Screffuit på Twæn Landztingh, mondagen nest epter palme Sondagh wore, wunder wort egiid oc noger Landz tessligis Herredz Indsegle, oppa menige Sueriges Richtis inbyggeris vegnæ, Anno zc. M. D. XXII (b).

DD 2

Endnu

(y) Ibidem p. 450.

(z) Om dennem melder *Agricola* de vet. & nov. metallis 1546. p. 408. Sed *Suedorum Metallici*, vocabulo ex valle & viro, qvi firmo & magno animo sit, composito, *Dalekarli* nominantur. Conf. ibid. p. 410.

(a) *Hvitfelds* Hist. p. 1185.

(b) Originalen er paa Papir, med otte Seigl trykte uden paa Ryggen.

Endnu har jeg et Par Documenter at tilføie, hvoraf det første skulde tilforn været anført under Aar 1444. Dette Brev, i hvilket Kong Christoffer af Beyern giver Folke Thureson Frihed og Frelse paa sin Hytte Nordansis i Norabergs Lag liggende, lyder saalunde af Originalen:

Wii Cristoffie met Gudz naadh Swerges, Danmarks, Norges, Wendes ot Gotes Konningh, of Hertogh i Bajaren, ogh Balanz Grefwe oppa Riin, kærliaha met Gudh, Kungore wii met thetta worth opet breff, ath wii haffwe giffuet oc vnth waar oc Rikensens tro tienare wælbyrdogh Man Folka Thureson, hannem oc alle hans æpterkomande, frælse och friheth oppa sina hytto Nordansio i Norabergs Lagh liggandes, met alla hyttone til lagher, som aff aller til ligath haffuer, ec æn sportas kan, som hans hustrw rættha egith of arff ær. Oc forbiwda wii wara foga tha oc æmbotis Mæn, hoo the hælzth kunna wara, ffornæmpdha Folka Thurson æller hans æpter komandho her hindre æller gwællia vthi æller offorættha, vndher wara konungrligha hæmpdh oc wrede. Datum *Castro nostro Stocholm* Anno Domini M. CD. XL. quarto, sub Secreto nostro, ipso die beati Sigfridi Episcopi, die & anno, ut supra est notatum.

Det andet er mere betydeligt, og hører under Aaret 1489. Det er en Forordning af Sveriges Riges Raad om Sølv til Mønten i sær det af Sølvbergs Gruven, nemlig den samme, som nævnes udi den under 1491. forhen indførte Ordning, hvilken jeg da savnede, men siden har fundet Originalerne af begge, paa Pergament skrevne og sammen heftede, og med 19. hængende Indseigl forseiglede, hvoraf det første og sidste er borte. Denne Forordning, hvortil den forrige egentligen er et Tilleg, lyder saaledes:

Wii eytherscreffne Jacob med Gudz nadh Erchebiscop i Upsale, Kort i Strengnis, Oloff i Westheraars, med same nads Biscopa, Sten Stwre Swertigis Richis Forstondere, Nigels
Stw.

Støre, Gregers Matson, Ake Jonson, Erik Atteson, Iwer Gren, Hans Ageson, Nigels Faderfson, Bengt Cristierfson, Riddere, Nigels Clauffon, Swantte Nigelfson, Knwt Estilfson, Cristiern Johansson, Erik Trolle, Nigels Boson, Bengt Gregersfson, Lindorm Bisrnfson, Sigge Larfson, Bengt Saderfson, Jøns Knwtfson, och Peder Erikfson, Zepnare, Sweriges Richef Radh, Sorom vithertligidh, ath Aron epter Gudz byrdh M. CD. LXXX. nono, Torsdaghen nest epter Egidti, ware wi församblade i Rigefens Wende her i Stocholm, i Grabredra closter, och forhandlet i blandh annidh om Nyntidh, hwro thet best sculle bliffwe bestondende widh makt, och ware swa offwer eens medh waar Hoffwikman, at inthet annid scal beris op i Twlin i Stocholm en Silff, Swa ath thedh kommer pa Nyntidh, som gamalth och soorth waridh haffwer. Tesligis haffwe wi och waridh offwereens i Myntemestarens, Borgemestare och Radsins, Swlsmedir aff alle Stedher, och theris Sendebwdh aff Silffbergidh Nerware, At epter thenne her Dag alle Silffbergsmen scole gøre synth och skærth Silffwer, och sla ther oppa theris egidh boo merke, Siden føre thet til Bergsfogethen och Teknmestaren, ath han thet proberer: Sinner han thet synth och skærth, tha scal han slaa ther Krononis Merke uppa, och scal eller forma ingen forwegre honom, ath han ma wylke bøne och probere Silffweridh, thet beste han kan, swa ath han faar sye thet innen. Kommer och nogidh Silffwer for Fogote och Teknmestaren, som icke ær synth, tha scal Teknmestaren the gøre synth, for en han ther Krononis Merke oppa sæther. Scal han haffwe aff hwar lodigh Mark synth Silffwer twa Penninge, och fyre Penninge for thet han gør synth, for synmode, thet scal han gøre medh sin egin Redscap, som ther til horit. Ther oppa scole alle Silffbergsmen medh Myntemestaren holla Teknmestaren frit Kosth och Hws. Sidhen ath Silffweridh ær swa synt giorth och merkt, scole the ingom androm thet sælie vthen Myntemestaren, oppa thet ath Nyntidh motte forøktis, och swadane seade och forderff som her til waridh haffwer pa menige Swedane

rigis Riche, och tess Inblyggare, motte affleggs, Ewa ath Silffwidh icke fördis i frörende Landh, som her til steth ær. Sterthet och swa, ath Teknimestaren sigher Silffweridh icke ware synt, och then thet ægher sigher thet synt ware, och kwanne thes icke eens worde, tha sende egenden thet til Myntemestaren, och han thage tha Werkmestaren i Swlsmidz æmbethet i Westeraars, och en annen Swlsmidh, hwem honom teckis, hwad the tre gulle, bliffwe gylt, och egenden haffwe ther medh inthet forbrotidh. Item scal Myntemestaren icke dyrere bethale lodigh Mark synt Silffwer, en $10\frac{1}{2}$ Mark, och hoo ther inrichtis, Swlsmidit eller andre, Silff behoffwe ath kope, tha scole the thet kope aff Myntemestaren for same Penninge, thet honom icke gors behoff, och hwar Myntemestaren swa seliende wordher, ther satie han sith Merke oppa. Fins och nagidh Silffwer omærkt i anner Mannis Hender, en then thet giorth hawer, tha scal thet ware forbrotidh, och hwar soche sin Fongeman. Item ær hwar Bergsman pliktidh ath lade merke sith Silffwer innen XIV. Dage sidhen thet driffwidh ær, anners bliffwer thet och forbrotidh, som forscreffuit staar. Fwonnis och nagher, ther kopte, salde, eller wtförde forscreffne Silffwer, anners en som forscreffuit staaer, tha scal han haffwe forbrotidh Liff og Godz. Stiffwe wli alle swolle Makth, ath hoo thet kan fins eller bekrehta nagon, ther nogidh Silffwer annerledis koper, sælier, eller wtfører, ath han scal thet aname och beholle fore sit egidh, och ladhe forware Personen til retta eller sware hans saak, och scal han føre thet Silff pa Myntidh, och sælie thet Myntemestaren til Mynsens behoff. Item scal Myntemestaren giffwe strax hwarom sin redhe bethalning for sith Silffwer. Ware thet sache, ath Myntemestaren hade strax icke redhe Penninge ath bethale medh, tha scal hwar man ware tilpliktogh ath forbide epter sin Bethalningh i VIII. Dage och icke lengher, ther mage the alle tryggeliga borga och læna oppa, wthen the ther ære swa fatighe som bæere en lodig Mark eller myndre, the scole strax haffwe theris betalningh. Framdelis hoo ther gor Akome pa Myntemestaren, hans tiener, Fogothen, Rigesens tiener, Teknimestaren, eller andre Embizmen

men i fornempde Rigesens ærende, haffve forbrotidh Liff och Godz, och ingestadz nyvte Fridh her i Richidh, hwast i Kirkie, Closter, eller Grwwe. Vii haffve och befolidh Her Nigels Strvre, alle hans epterkomende, Hoffwikimen pa Westeraars, och alle andre, ath the troltige beuise thet i alle tesse forscreffne ærende, ath swa worde hollidh, som forscreffuit staar 2c. Datum *Holmis*, in monasterio fratrum minorum, anno, die, ut supra, nostris sub secretis & sigillis.

Foruden alle desse efter Narene anførte Data og Documenter findes ibland Beviserne til N. Sahlstedts Stora Tuna Minnesdøme (c) adskillige hidhørende artige Breve af XIV. og følgende Seculis, som her paa sine Steder burde til sit Indhold været nævnedde. Og vel mueligt der end kunne være flere i andre Bøger, som mig ere ubekiendte eller nu ikke ved Haanden. Men dette maae være nok skrevet om de Svenske Bergverkers Elde og Oprindelse. Om deres Tilvæxt og lykkeligere Fremgang under de følgende Konger af det Wasiske og andre høie Huse, overlader jeg til enhver at gjøre sig underrettet af de Svenske selv og deres egne Skrifter, eftersom det blev mig alt for vidløftigt derom at handle og mit Niemerke uwedkommende. Om jeg ellers kanskee har fortienet nogen Utaal i Begyndelsen, ved det jeg haver berøvet de Svenske Bergverker saa drøig en Part af deres hidindtil hafte høie Elde, saa er det alene skeet for at lede og ledes saa meget nærmere paa Veien til Oplysning i en saa betydelig Part af den Svenske Historie: Men jeg haaber, ved Slutningen at have givet fuldkomligt Bederlag i de mange tilforn utrykte Documenter, som jeg, de Svenske Metaller angaaende, nu haver ført til Lyset. Formodende, at noget af det efterfølgende ei heller skal blive vore Naboer ubehageligt.

Staa

Skaane, Halland, Bleking.

Fra Sverige skulde jeg vel begive mig lige ind udi Norge, men maae dog først giøre en kort Omvei igienem Danmark, og see, om dette Rige eller noget af de tilgrændsende Landskaber, som enten nu ligge eller før have ligget under vore Kongers Herredom, haver yttret noget Slags Malinstreg, eller været bekiendt for at indeholde nogen underjordisk Skat af Metaller.

Som nærmest, kommer jeg da først til Skaane, Halland og Blekingen, hvilke Lande, fra de allerældste Tider, og saa høit op i Tiden, som med noget troverdigt Skel bevises kan, have hørt til Kongeriget Danmark, indtil de for nu et hundrede Aar siden bleve ved de Roskildske og Kiøbenhavnske Freds Tractater overdragne til Sverige. At disse Lande, i sær Halland og Blekingen, har Berge nok baa- de større og mindre, derom kan ingen Tvil være, ei heller ere de i nyere Tider ubekiendte for at indholde og fremgive adskillige Miner- aler og Metaller: Men om man der til Lands i gamle Dage og man- ge hundrede Aar tilbage har vidst af saadane at sige, derom har jeg hidindtil næsten forgieves søgt Underretning. Hvad jeg veed, vil jeg meddele andre. Kanskee der tør være noget ibland, som ikke tilforn er almindeligen bekiendt, og som kunde sette andre paa Spor til at sø- ge flere Oplysninger.

Her Richardson, i sin Beskrivning om Halland, beretter om dette Land, at han ved Aar 1704. havde hørt tale om Sølv- Malm, som skulde være Tegnelse til i Abild eller Asige Sogn. Oprindelsen til dette Rygte var kommen fra nogle Sariske Bergfolk, som ibland andre Krigsfanger vare overførte fra Polen, og forlagte i Stæderne udi Halland. De af dem, som komne til Falkenberg, havde undervejs spurt, om der ikke var noget Sølv-Bergverk i Nærheden, hvilket, endskjønt det blev negtet, de dog aldeles paaasto- de. Dette blev vel bragt for Øvrigheden, men om noget Forsøg siden er blevet gjort, det veed Forfatteren ikke. Dog gik Ordet, at

Intet Bergverk der i Landet kunde optages for Mangel paa Skov (d). Hvad om denne Sølv-Malm kan være eller ikke, lader jeg saa meget hellere staae ved sit Verd, som jeg hverken i Tunelds Svenske Geographie, saa vidt han om Halland handler, eller i en Disputation om Halland, som under Prof. Brings Præsidio er udkommen (e), finder mindste Spor om Bergverker. Men om Halland end ikke har saa ædle Metaller som Sølv i sit Skiod, saa har det dog for-
 dum og i temmelig gamle Tider haft et Slags Jernverker at opvise. Jeg kan derom fremlegge en gandske rar og for meget saa bekiendt Efterretning, som jeg har taget af en gammel skreven Bog, hvorudi man forudum har gjort Udtoget af alle Sors Klosters ældste Gave-Breve og andre Documenter angaaende dets Stiftelse og de dertil givne Godser og Ejendome indtil ved Midten af det XV. Seculo. Dette Manuscript fortæller af Original-Brevene, at vor store Erkebiskop Absalon i Aaret 1197. har skenket til Sors Kloster den By Toaker i Halland, hvor de ei alene kunde hente sig fornødent Bygnings-Tømmer, men endog koge Salt, og det som mere er, opgrave Jern af Jorden. Efter hans Død, da der opkom Trette imellem Indbyggerne af bemeldte By og Brødrene i Sors om Skovene, har hans Eftermand den berømte Erkebiskop Anders Sunesøn, foruden at han forærede Biskops-Tienden af Toager til Klosteret, ogsaa skillet Tretten ad ved en ny Grændseseftning, og derom sit obne Brev udgivet. Efterdi denne Efterretning derforuden ei alene taler om Syndre Jernvirke og om en Jern Mølle hvor man tilvirkede Jern, de molendino ubi fabricatur ferrum, men endog kan tiene til Oplysning i Landets Geographie, agter jeg den verd hel og holden at indføre:

Venerabilis pater *Absalon* Archiepiscopus sollerter attendens, quod progenitores sui domum de *Sora* propriis fundaverunt bonis ac multipliciter locupletarunt, proposuit eorum excellenter in omnibus sequi vestigia, cupiens adeo eundem cum eis in vespere denarium

Eee

affe-

(d) *Jac. Richardsons* Hallandia Antiqua & Hodierna. Stofh. 1752. p. 244. 245.

(e) *Joh. Grimbek* Dissert. de Hallandia in genere, Lund. 1751.

assequi, unde compassus indigentia dictæ domus specialiter de lignorum inopia, quibus necessario opus habebat pro consummandis ædificiis, contulit fratribus & monasterio *villam in Hallandia*, quæ *Toaker* dicitur, ubi sal decoquere, & de terra ferrum extrahere, atque carpenta pro ædificiis sufficienter habere possunt, eamque cum domibus, agris, pratis, & nemoribus, quæ pari sorte secundum funiculum distributionis eidem possessioni pertinent, & præter hoc unam specialem partem ejusdem silvæ, quam a cohabitatoribus emit, & cum universis pertinentiis suis assignavit in sui memoriam atque elemosinam perpetuam. Sunt autem extremitates ejusdem possessionis *Toaker* certis distinctæ limitibus & terminis, qui sunt, videlicet ab aquilone fluvius *Thyrle* usque ad mare, a meridie rivulus, qui dividit terminos *Mothorp* & *Toaker* usque ad mare, ab oriente via, qua transitur *Thyrle* usque ad terminos *Mothorp*, ab occidente autem ipsum mare. Porro villa *Toaker* in quatuor secatur partes & habet in qualibet sui parte marcas sementis quinque, & quartum est monasterii, in semente tantum est ejus & in communi silva & cum hoc etiam silva illa specialis, de qua supra, quam a certis venditoribus optinuit, qui fatis lucide describuntur in ipsius autentico, quod est de Anno Domini 1197.

Post mortem autem Domini Archiepiscopi litigaverunt habitatores prædictæ villæ cum fratribus super eisdem terminis silvarum, qui termini tandem in præsentia Domini *Andree* Archiepiscopi successoris ejus taliter extiterunt diffiniti, quod terra, quæ in prata dividitur inter utrosque ampnes *Vthros* & *Thyrle*, bondonum est de *Toaker*, ita tamen quod ligna non ferentia fructum habeant duntaxat in sua potestate, ligna vero in eisdem pratis fructum ferentia, siue steterint, siue deiecta fuerint, semper pertineant monasterio, & ista pratorum divisio inter prædictos duos ampnes *Vthros* & *Thyrle* protenditur usque ad terminum, qui *gamle bæghet* dicitur. Silva autem integra & indivisa, quæ protenditur de via, quæ ducit ad *Mothorp* & usque ad mare, tota est monasterii. In silva vero orientali silva monasterii protenditur *de molendino*, ubi fabricatur ferrum, & per viam, quæ

quæ ducit ad *Syndre jernvirke*, & sic usque ad terminum, qui *Thyrleruth* nuncupatur. Hanc terminorum distinctionem annotavit idem Dominus *Andreas* Archiepiscopus in autentico suo.

Porro ad omnimodam evidentiam omnium terminorum totius possessionis *Toaker* ita distingvuntur apertius idem termini, & sunt primo occidentaliter silva *sunnen Vtbros*, quam fratres a bondonibus justo concambio quondam habuerunt, habet terminum, ad aquilonem ipsum ampnem *Vtbros*, ad meridiem ampnem, qui vocatur *Thyrle*, ad occidentem ipsum mare, ad orientem vero habet terminum *gamble bægth*, quod positum est inter prædictam silvam & quædam prata, quæ *aa ænge* nuncupantur, quod *bægth* protenditur de *Vtbros* usque ad *Diurebek*, sed ultra *Diurebak* usque *Thyrle*, tam silva quam prata integra & indivisa sunt monasterii præter quædam prata, quæ possident bondones, quæ inter monasterium & ipsos bondones satis lucide per terminos sunt distincta, silva vero & prata, quæ sunt *sunnen Thyrle*, habent terminos, ad aquilonem ipsum ampnem *Thyrle*, ad meridiem *Merchebeck*, qui dividit inter possessiones *Mothorp* & *Toaker* usque ad mare, ad orientem viam, qua transitur *Thyrle*, & ducit ad terminos *Mothorp*, ad occidentem vero ipsum mare. In silva orientali sunt termini *Fermölne* per viam, quæ ducit ad *Syndre jernvirke*, in *Gytbemath*, & ita transeunt per rivulum *Vrangebek*, qui interfluit possessiones *Comitis* & silvam monasterii, & descendit in ampnem *Thyrle* usque ad terminum, qui *Thyrleruth* nuncupatur.

At *Blekingen* fordum haver haft noget Slags Jernbrug, tilskændegiver Ol. Wormius i hans Museo med desse udtrykkelige Ord: Excoqvitur etiam *ferrum e terra rubra ferrugine quasi tincta*, qualis illa, quæ in *Blekingia* colligitur. End videre siger han: Tacitus refert Gotthones coluisse *ferrifodinas*, quod etiamnum verum, imo in *Blekingia* & *Norvegia* ejus *fodinæ* extant ditissimæ (f). Jeg har tilforn i den Artikel om Sverige talet om Gotthonernes Jern Gruver,
 See 2 og

(f) Museum Wormianum p. 123.

og troer ikke, at de har ligget enten i Dalene (g), eller andensteds i disse Nordiske lande: Nok er det, at man af Wormii Ord kan slutte, at Blekingen i hans Tid har fremgivet Jern enten af Myrer og Soer eller af sine Berge. I de nyeste Svenske Beskrivelser om dette Land finder jeg vel, at i Siæmsö Sogn i Listerherred er et Stang Jerns Brug kaldet Peterfors, men der meldes ikke, hvorfra Malmen tages, tilmed er Verket ganske nyt og først anlagt for en Snes Aar siden (h). Et andet Jernverk med Mas-Ovn, Stang-Jerns og Knibhamrer udi Eving Sogn i Medelstad Herred, kaldet Tørnefors, er endnu nyere anlagt, men derom gives tillige vis Efterretning, hvorfra Malmen kommer, og at den er af Landets egen Afgrøde, nemlig opgraves enten af Myrer og Moradser, eller af ferske Soer, af hvilke 47. der i Egnen ere rige paa Jern-Erts (i). Men at Blekingen ikke des mindre i gamle Dage ogsaa har givet Jern, ei alene til Juddbyggernes brug, men endog til Afsetning hos Fremmede, kan snart ikke tviles paa, naar man i gamle Brevskaber finder Blekings Jern udtrykkelig nævnet. Vist nok har jeg i mere end et Document læst derom, men, som jeg nu ikke paaminder mig mere end et Sted, maae det samme, siden det er baade gammelt og godt, være Bevis nok for mig. Det er af en ældgamel Fleneborg Byes Skraa af An. 1280. hvit 93. Artikel setter Tolden paa adskillige Metal-Varer saaledes: Told for faat Staal sex penning, for pund Kopær thre penning, for hundrith Climp Jern, eldær Blekungs Jærn, eldær Kalmars Jærn, sex penning. Baron Horleman, paa sin Reise igienem Blekingen, nævner Gransfors Koberhammer mellem Hoby og Åssarum, men formoder, at Kol saa vel som Særkober hen-

(g) M. Sablstedt i sin Stora Tuna Minnesdämme p. 14. 15. 16. finder igien Scyther, Longobarder, Normänner, Wandaler, Gothiner, Markomänner, og jeg veed ikke hvad flere af de gamle Folkslag, udi Dalene og inden sin Tuna Bygd. Han beraaber sig endelig paa Rudbek, Börner, Messenius, og flere deres Oldskrivere.

(h) Tunelds Julebning til Svenske Geographien 1741. p. 258. Pet. Mutzell Diss. de Liltria sub Præsidiö Sv. Bring, Lund. 1748. p. 28.

(i) Ad. Jul. Kling Diss. sub Præsidi. Sv. Bringii de Blekingia Nomarchia Medelstadii, Lund 1748. p. 15.

hentes til Svæs fra nogen derpaa rigere Ort (k). Denne Indretning er vel og uden Tvil ganske ny.

Hvad Skaane angaaer, da har jeg intet med Allunverket, intet med Glasbruget, og intet med Stenkuls Brudet eller andre nye anlagte Mineral-Værker at gjøre, men holder mig alene ved Metallerne, og det fornemligten under Danske Regerings Tiderne. Jeg finder en fremmed Skribent, som under Christiani IV. Regering, har berømt Skaane af sine Metaller, Sølv, Kobber og Bly, saaledes: *Schonen ist wol eine von den besten Provinzen Dänemarks ic. an den Fischmarkt ist alda ein Ueberflus, auch gibt es Silber, Kupfer und Bley in den Bergen. Og siden: Schonen hat Ueberflus an Viehe und Fischen, da findet man auch Silber, Kupfer und Bley (l).* Hvor vidt denne Beretning i alting haver Grund eller ikke, tør jeg i Mangel af tilforladelige Efterretninger ikke dømme om. Ei heller veed jeg, om den har noget Sammenhæng med hvad, der udi nye Svenske Beskrivninger berettes; Et Sted heder det (m), at Gisleby, en halv Mil fra Cimbershavn, i Gladsax Sogn, har en Sølv- og Bly-Gruve, hvor endnu arbeides paa Forhaabning om større Overflødighed. Et andet Sted heder det saaledes (n): Det er for vist berettet, at for mange Aar siden skal ved Gladsax været fundet Malmstreg til en Sølv-Gruve, som sig dog snart forlorede, og forvandlede til Blystreg og Gruve, hvilken end i Dag skal drives, og løne vel Arbeidet og Omkostningerne. Hid hører, hvad Hr. Linnæus i sin Skaanske Rejse (o) har anmerket om Blyglands med Sølv, som havde yppet sig østen ved Gladsax Kirke, og om Blygruven ved Cimbrishavn, som torde kanske være af samme Streg, som visede sig ved Gladsax.

E e 3

Bist

(k) *Horlemans Dagbo* af sin Rejsa 1750. p. 69.

(l) *Gotfrieds Archontologia Cosmica* 1637. p. 341. 342.

(m) *Tunelds Svenske Geographie* p. m. 242.

(n) *Rhyzelii Monasteriologia Svec.* p. 351.

(o) *Linnæi Skaanske Rejsa*, *Stofh.* 1751. p. 136. 140.

Vist nok er det, at i Kong Friderik den Andens Tid og paa Hans Majestets og nogle Adelsmænds Beføstning, har i Gladsaxe Leen været anlagt et Bergverk (p), men paa hvad Metal og om paa nogen af de nu omtalte, veed jeg ikke. Imidlertid vil jeg anføre et Par Documenter, som jeg derom i Hænde haver, nemlig tvende Høimeldte Konges Befalinger til Leensmanden over Gladsaxe Leen, hvorved hannem befales at forskaffe Bergsmændene fornøden Brændevad for skelligt Verd, og dernæst at forsvare Bergskriveren imod de opsetsige Bergsæller og affstraffe de modvillige.

Frederich then anden 2c. Vor Gunst tilførn. Wit, att wii mett nogre wore Vnderfotte aff Adelen ere til ens worden att begynde och foretage itt Berigwerk wdi wort Land Stone wdi thit Leen, och thet wille lade bekoste, och forfare, huad Benedidelse Gud almechtigste giffue will, och efftherthi att the Bercksmend, som wii ther haffue, skulle lide Brøst for Brendened och anden Deel, som the ther skulle paa holde, Tha bede wii tig och wille, att nar tig therom tilsiges, att thu tha hielpær forskreffne Bercksmend for itt skielligt werd mett Brendened och hues anden Deel the behoffue, och ther er att bekomme til Riøbs wdi Gladsaxe Leen. Ther mett skeer wor Willige. Dat. Frederichsborg XIII. Aprilis 1562.

Frederich thend Anden met Guds Naade Danmarkis Morgis, Wendis oc Gottis Koning 2c. Vor Gunst tilførn. Wit, att thenne Bressuisere Blasius Melde wor Schriffuer paa thet Bergkuert ther vdi Gladsaxe Leen haffuer ladet berette for os, att nogne aff the Bergsæller skulle moduilligen opsette thenom, oc truer oc vndsiger hanom. Thii bede wii teg oc wille, att ther som samme Bergsæller ydermere moduilligen thenom lader bemercke, oc forskreffne Blasius teg tilsigendis worder, att thu tha hanom handthaffuer, oc for Offueruold forsuarer, oc lader straffe offuer forskreffne moduillige met Fængsel oc Jern, som thet sig bør. Her wiid at rette

p) Formodeligen det samme, som Hr. Mogens Gyldenstjerne og flere 1561. fik Frihed paa, hvorom mere siden.

rette teg efter, oc lad thet ingenlunde. Befallendis teg Gud. Schreff. uit paa wort Slot Kjøbnehaffn then XIX. Dag Junii, Aar 2c. MDLXII. Under wort Signet.

Men at den Skaanske Jord paa adskillige Steder er frugtbar paa Jern, derom har man ei alene ganske nye Vidnebyrd, saasom dette Herr Linnæi: Jernstreg var aabnet paa østre Siden af Helleberga Bakke, der Stenen var en *Minera ferri fusca particulis micaceis impalpabilibus* helt seig, og holdt knappast 14. pro cento, hvorfor den og var efterladet (q), men endog ældre, saasom hos Arndt Berntson, hvor han opregner Skaanes Frugtbarhed: Af Skovene, siger han, giver det stor Fordeel med Oidengield, Brændevad, Hus og Skibs-Tømmer, Item med Tegl og Glas Brænding, Potasses, Aluns, samt Jern og Staal-Grubers Brug (r), og paa et andet Sted: Af en deel Jern-Gruber i Skaane gives ogsaa Jern til Landgilde (s), og er det vel fornemlig i henseende til Skaane han udregner adskilligt Slags Jern imod Hartkorn (t). Samme Mand roser meget Gionge Herreds Indbyggere, som berømte Jernsmede, og de hosdem forfærdigede Gionge- eller Flinte-Bysser som de beste Kuglførende Bysser (u), men nævner ikke, hvorfra de havde Materien.

At Skaane endog længe tilforn har ikke alene været bekiendt for at avle Jern, men endog vidst at benytte sig af saadan Herlighed, kan bevises af mange gode Documenter, angaaende de Jernværker og Hytter, som under de Danske Kongers Regering ved Kullen og andensteds i Skaane have været indrettede. Om noget saadant anleg har været til før Kong Hanses Tid, har jeg endnu ikke fundet, men under hans Regering, og saa længe Skaane siden var Dansk, har jeg Spor og Bevis nok derfor. Den første jeg finder, som

(q) Linnæi Skaanske Resa. p. 64.

(r) Arnt Berntson Bergens Danmark og Norges Frugtbare Herlighed 1 Bog p. 71.

(s) ibid. 2 Bog p. 85.

(t) ibid. 2 Bog p. 198. 199.

(u) ibid. 1 Bog p. 74.

som har haft et saadant Verk under Hænder, og kanske enten selv optaget det paa egen Bekostning, eller haft det i Befaling af Kongen, og drevet det for Hans Majestets Regning, er Aage Andersøn, en fornem Adelsmand af Totternes Familie, som uden Tvil var Lensmand paa Helsingborg, hvilken siden i Kong Christian den Andens Tid blev Ridder, og under hans hele Regering ligeledes har forestaaet samme Jernverk. Jeg vil først anføre nogle Original-Quiteringer, som hannem i Aarene 1504. 1508. 1509. 1510. ere givne, for hvad Benge eller Jern, han af Hytten til Kong Hans har leveret.

Jeg Otte Nielsøn Høgboren Førstes Konningh Hansses wor Nadige Herris Scriffuer paa Køpnehaffu, Gør alle wittherligt och kennes met thette mit obne Breff, ath haffue annameth oc vpborit aff erlig oc Velbyrdugh Man Nage Andersson sex och tywge Rinske Syllene oc en Marcß Lybst, som han wor Nadige Herre giffuit skulde for sin thredie Part eller Andell aff Jærn Hytten vthi thette Aar. Thi lader jeg hannom qvitt oc frii tore forskreffne XXVI. Rinske Syllene oc 1. Marcß Lybst vti the Mode. In cuius rei testimonium signetum meum presentibus inferius est impressum. Datum in castro Haffnensi quarta feria proxima post Martini Anno Domini M. D. quarto.

Jeg Hans Moenssøn Prest kendes meg po wor Nadege Herres weygne at haffwæ annamet pa Helsingborg aff Erlig oc Velboren Man Nage Andhersson eth och fyrtitwæ Skippund Jærn Lod oc VIII. Lodh i hwert Skippund. In cuius rei testimonium Sigillum meum inferius est impressum. Datum Helsingborg quarta feria ante omnium sanctorum Anno Domini M. D. 8vo.

Jeg Hans Moenssøn Prest kendis meg po wor Nadege Herris weygne at haffwæ annamet po Helsingborg aff Erlig oc Velbyrdig Man Nage Andhersson XVIII. Skippund Jærn Lod, X. Lodh i hwert Skippund, oc 1. Skippund XXXVII. Lodh wti. In cuius rei testimonium Sigillum meum presentibus est im

impressum. Datum Helsingborg, quinta feria post festum sancti Johannis baptiste, Anno Domini M. D. nono.

Jeg Anders Hemmingsøn Scriffuer paa Køpnehaffn kendis meg at haffue annamet paa wor Naduge Herris vegne aff Belbyrdug Mand Aage Andersøn attan Schippund Jern, som Oluff Smed fick at smede Aekere aff. In cujus rei testimonium Signetum meum presentibus inferius est impressum. Datum Haffnis tertia feria infra octavas corporis Christi Anno &c. M. D. X^o.

Jeg Anders Hemmingsøn Scriffuer paa Køpnehaffn kendis meg at haffue annamet paa wor naduge Herris vegne aff Belbyrdige Mand Aage Andersøn syrehundert two Jern Klodde voge fyresynnetywe Schippund otte Lispund, atten oc tywe Fyrbalde voge halfftyndie Schippund, oc fem Byffe Cammer voge halffemthe Schippund oc halff nyende Lispund. In cujus rei testimonium Signetum meum presentibus inferius est impressum. Datum Haffnie feria qvinta ante natiuitatis Marie Anno Domini M. D. decimo.

Dernæst finder jeg et imellem Kongen og Aage Andersøn afgjort Regnskab, som har saadan Udenskrift: Aage Andersøns Regenskab om Jernhytten, og som i mere end eet Henseende fortæner at legges Merke til. Men om det hører til Kong Hanses Tid, hvilket jeg snart skulde troe, siden det ligger hos ovenstaaende Quitantser, eller til Begyndelsen af Kong Christian den Andens Tid, er wist, saasom det intet Aarstal haver:

Dette esterscreffuit Jern haffuer myn Herre fanget
aff Aage Andersøn aff Jern Hytten.

140. Skippund vdi Jern Lodh, hwer Skippund regnet for
X. Mark.

Summa 1400. Mark.

¶¶¶

Item

Item XVIII. Skiippund vdsmed, hwert Skiippund oc regnet fore X. Marck,
Summa 180. Marck.

Item 2½ Skiippund Fyrbalde, hwert Skiippund regnet fore XIV. Marck.
Summa XXXV. Marck.

Item V. Skiippund vdi Camer, hwert Skiippund fore XVI. Marck,
Summa LXXX. Marck.

Summarum 1695. Marck.

Item bliffuer Nage myn Herre skyldig forst 2. Aar, som han ene
haffuer hafft Hytten, hwert Aar LXXX. Rinke Gyldene,
the giore i Danske Pendinge
400. Marck Danske.

Item bliffuer Nage myn Herre skyldig eth Aarff Affgiffth paa Me-
ster Ericis vegne XXVI. Gyldene oc en Lübsk Marck, gior i
Danske Pendinge
66½ Marck 2 skill. 2 alb.

Item bliffuer Nage myn Herre skyldig for 4. Aars Affgiffth, hwer
Aar XXVI. Gyldene oc en Lübsk Marck, regnet i Danske Pen-
dinge lober
Summa 266½ Marck 2 skill. 2 alb.

Item eth Aar haffuer han Quittant paa Affgiffthen.

Item eth Aar fordroo myn Herre hannum Affgiffthen for Møllen
bleff affbrenth paa Nages anpart.

Summarum 733 Marck 5 skill. 1 alb.

Item er Nage myn Herre skyldig 200. Marck aff Affgiffthen aff
Froste herrit.

Item

Item er han oc myn Herre skyldig 100. Marck paa Niels Bildes vegne.

Item 400. Marck bliffuer han oc myn Herre skyldig aff Landehjelpen aff Froste Herrit nu sidste Aar hun vdgaaffs

Summa 700. Marck.

Summarum 1433 Marck. 5 skill. 1 alb.

Pignet och lagth forskreffne Swimmer mod hwer andre, tha bliffiver myn Herre Aage skyldig

261½ Marck 2 skill. 2. alb.

Item bliffuer Aage myn Herre skyldig XXII. Jern Lodh fore forskreffne Aar aff Jern Hytten, Regnendes fem Clodde hwer Aar aff them alle, som hadde Jernhytten.

Udi en gammel Registrant i det Danske Cancellies Archiv, som endnu fra Kong Christian den Andens Tid er til overs, og indeholder saa mange hans Regerings Handlinger, som fra hans Cancelliere ere udfærdigede, finder jeg Udtog af trende Kongelige Quitanker, som forbemeldte Herr Aage Anderson Cott for sine Regnskaber ere givne, hvilke, saasom derudi ere mange Omstændigheder, som tiene til Oplysning i denne Materie, fortiene, lige saa vel som de forige, her at have Sted.

I.

Aage Anderson fik Quitank, at han haffuer været til Regnskab med myn Herre om hves Bøffer, Kamer (x) oc Jærn, som

3 ff 2

han

(x) Udi et Inventario over hvad, som 1509. fandtes paa Bisborg Slot, nævnes til Stenbyffer og til Skarpentiner 287. Kammere, til tolv gamle Hoved-Stykker af Jern fiorten Kammere, en Kopperslange med to Kammere og tolv Jern-Lod, See Danske Magazin Tom. II. p. 148. ligeledes finder jeg i et gammelt Svenskt Document af 1512. tre Gotten Huswod Stykke med sex Kamra, 5. annar smyd Huswod Stykke med 9. Kamra, 4. Sten byffer med 7. Kamra, 12. Skarpentiner med 64. Kamra ic.

han paa myn Herris wegne haffuer ladit stobt oc forsendt till Kjøpnehaffu, siden hand gjorde myn gamle Herre (x) ther syttis Regneskab for, oc thesligiste om hwes Pendinge, som han ther paa foæth oc vpboret haffuer, som er 200. Mark aff Jacop Trolle, 350. Mark aff Her Oluff Jeipson, 950. Mark aff Mauris Jeipson, XL. Hornike Gylden aff Her Anders Sloß scriffuer paa Kjøpnehaffu. Item XX. Mark, som han selff skyldig war aff gamle Landhielp, oc swo end ther till X. Læster baage Salt, som han sich paa Kjøpnehaffu Slott, hwer læst for IX. Gylden, oc nu efter hans Regneskabs Lydelse affregnet alle tesse forskreffne Pendinge, oc thesligest affregnit oc afffortit, hwes hannum skyldig bleffues aff neste formeris Regneskab, oc sambledis thet wii hannum nu her vdoeffuer utherrmer skyldig bliffue emodt forskreffne Bøsse, Kamer oc Jærn, som wii aff hannum foæth haffue, tha bliffuer oss nu ther om emelom eth klart affregnit Regneskab indtill thenne Dag, oc hwer anden intet skyldig, vden XXXII. Jærn Kloder, som han oss skyldig wor aff formere Regneskab, oc ther till hwes Kloder han oss giffue skall aff Hytten, oc wordte nu swo mange Bøsser og Kamer, wii aff hannum foæth haffue, klart beskodhne, som the skulle wære. Datum castro Haffnensi, die Olaui Regis Anno &c. M. D. XIII.

II.

Her Nage Andersøn Ridder fick Quitang, at han haffuer nu wærit til Regenscab met myn Herre om huess Bøsser, Kamer, oc Jærn, som han paa myn Herris wegne haffuer ladet stobt oc forsent till Kjøpnehaffu, siden han gjorde sist Regenscab, oc testigest om hwes Pendinge, som han ther paa foet haffuer, som er 200. Mark aff Her Anders Hemmingsøn, som war Sloß scriffuer paa Kjøpnehaffu, XL. Rinske Gylden, som Mester Hans Køge annamet aff myn Herre paa hans vegne til at hente Embizfolk met aff Tyslant, 300. Mark, som myn Herre hannem selff antworde paa Kjøpnehaffus Slott, 100. Mark byskatten aff Lanßkrone, 200. Mark aff Her

(v) Myn Herre er Kong Christian II. Men myn gamle Herre skal wære Kong Hans, som da nyhigen var død.

Her Sten Bille, cc 200 Mark aff Her Thomes Niellson. Item 400 Mark for 2. Lars afgift, som hand myn Herre nu giffuet skulde aff Jernhytten i Fiord M. D. XIV. oc i thet annet Nar ther nest fore tha Gutz Nar skreffues M. D. XIII. ther til 200. Mark for 2. Lars Afgift aff Frosteherret. Item 415. Mark aff Her Oluff Jepsen aff lande hielpen aff Berikholms Len, ther til XXXVI. Mark Landehielp aff Drotningholms Len, oc nu effter hans Regenskabs Ludelse aff regnet alle thesse forskreffne Penninge emod forskreffue Bøsser, Kammer, oc Jern, som wii aff hannom foet haffue, tha bliffuer hand myn Herre ther aff skuldig 24½ Mark 2. Skilling, ther tiil XLVII. Jern lodt, II. bøsser, VI. Kammer. Cum clausulis consuetis. Datum *Haffnie* feria quinta infra octauas assumptionis Marie Anno M. D. XV.

III.

Her Aghe Andersøn Ridder fick Quittant, och gjorde Regenskab for hves Bysser, Kammer, Jern och Jernfang, som han paa myn Herres wegne haffuer ladit støbt och forsent til Rispenhaffn och andenstedz, siden han gjorde ther sist Regenskab for, och thestligest for hves Penninge, som han therpaa fongit och vpbaaredt haffuer, som er 300. och X. Mark aff Mauritz Jepsen aff then Landehielp aff Berikholms Len, och XX. Mark aff Her Oluff Jepsen aff Landehielp aff samme Berikholms Len, Item 100. Mark aff Her Henrick Krummedige aff Landehielpen aff Laholms Len, 613. Mark aff Landehielpen aff Frosteherret, Item 250. Mark aff en Riddermands Mand i Slaane Knwt Laurisson, med 1200. Mark Vdtbudts Penninge aff Frosteherret, haffuer han vpborit aff Drotningholms Len 200. cc 40. Mark aff Landehielp, Vdtbudtz Penninge, och Sengærds Penninge. Item haffuer han annamit 600. Mark for thry Lars affgift aff Jærn hytten. Item 300. Mark for thry Lars Afgift aff Frosteherret, haffuer han vpborit 450. cc V. cc XV. Mark for Sengærdt aff Frosteherret nu eth Nar sidhen M. D. XVIII. Och nu effther Regenskabs

Fff 3

Lydel.

Lydelisse affregnidt alle thesse forskreffne Penninge modt forskreffne Bøsser, Cammer, Jern, Lodt, Gryder, oc andit Jernfang, som myn Herre aff hannum songit haffuer, saa hand ther aff bliffuer myn Herre skyllig halffemptesindz tiwge och 2 Mark och 3 $\frac{1}{2}$ Skilling, III. Bøsser II. Kammer, sexten Skippund Stange Jern, och LXV. Kartossue lodt aff Jern. Cum inhibitione ac clausulis consuētis. Datum in castro Haffnensi Dominica &c. Anno M. D. XIX.

Fra den Tid er mig intet forekommet om noget Jern-Bergverk i Skaane, førend i Kong Christian den Tredies Tid eller allerførst i Kong Friderich den Andens Tid, da jeg finder en Memorial, dog uden Narstal, indgiven til Kongen af Mester Hans i Jern-Hytten, hvori han beklager sig, af hans Misundere at være vrangeligen beført for at have forhugget Stoven, og beder, at Hans Majestet vilde lade skrive for ham til Lænsmanden Jacob Brockenhus (z), at han nu paa sin gamle Alder skulde ikke saa plages eller lide saadan Fortred, som han tilforn i hans Herr Faders Tieneste havde været forskaanet for:

Durchluchtichste vnd Grothmechtichste Koninck, Aldergnedichste Her, Nach Ihrbedinge mynes armhen vnd wylligenn geborsames. Geue ick J. Ko. Maytt. dhemöddichlichen tho erkennen duffer myner abnliggende Noth, dath mich tho drenget vor J. Kon. Maytt. tho klagennde, wo dath ick durch falsck angebenn der Liuden sy beklagenn wordenn vor Jacup Brockenhus, des Holdes haluenn, dath ick vann J. Ko. Maytt. hebbe, wye ick scholde auer de Mathe vnd nicht billich gehouueth hebben. Nach dem mall, Aldergnedichste Koninck vnd Her, dath dar so gehouuen sy, yst woll gelegenn vor myn Tidt veertich Jaren vnd noch mehr vorloppenn, dath so dann geschen sy, Als dath suluige Houuenth schall sich woll tho erkennen geuenn, wenn dar namafftige Liude werdenn kamen, de des Vor-

stan-

(z) I et Document af 1562. kalder Kong Frideric II. ham Off Elskelig Jacob Brockenhus til Næckebøl, vor Mand, Tiener og Embedsmand paa vort Slot Helsingborg.

ſtandes hebbenn darup tho judiceren. Derſuluen geltkenn, Allergnedichſte Koninck vnd Her, ſchal ſich ock woll dath ſuluitge Holt Tugnis geuen, dath ſodans wie bereth ſy vor Jacup Brockenhus hefft my nu gehat tho Herrickding vund Landesding hefft my alſo nha geſtann Schadenn tho doen, vumhe der ſuluitge Vorlöchnis wyl-
 len, dath ſe my armhe olde Mann gedann hebbenn. Vnd nachdang, Aldergnedichſte Koninck vnd Her, de tue Buren, de ick vann J. Ro. Maytt. hebbe, de mich plegen helpenn tho arbeitenn, hefft Jacup Brockenhus my genamhen, dath ſe vor ehm arbeiten, vnd ſecht ſo, dath ſe mych nicht ſchuldig ſin my tho helfen. Vnd dar auer, Aldergnedichſte Koninck vnd Her werde yck armhe olde Man ſo hart be-
 ſuerth mit Arbeit vund ſunſt yn der doent kein Hulp hebbe. Wider ock, Aldergnedigſte Koninck, wenn yck dorch ſodan Beſuering vund Rechtergangk vnd Vorſolging, als ick lide vnd vndrege van Jacup Brockenhus, werth dath Arbeit, als yck vann J. Ro. Maytt. wegenn nha gelathen. Deſſuluen gelikenn wenn idt ſo were, dath yck armhe olde Man ſcholde dar Schult ahn hebben, will yck glerenn als denn my vnder J. Ro. Maytt. Sentenz vnd Recht geuen, So dar namaffrige Lude kamhen, vnd judiceren werdenn, dath yck kein Schult hebbe dar ahn, durch ſolche falſch Abngebennt der Luden nit befinden werden. Noch dans Aldergnedigſte Koninck vnd Her, hebbe yck duſſer vorgangende Winther Schadenn noch geledenn dorch dath water loyenn, dath dar geſchach. Wider, Aldergnedichſte Koninck, durch ſolche Achter klapper, als vor Jacup Brockenhus gekamhen ſy, ſegenth ſe idt glerenn, dath ſe mich wech driuen konden, vnd de Suette konde tho nichte werden, vund ſe den nach irhem wyl-
 lenn konde raden, wo ſe gudt duncken. Der haluenn, Aldergnedichſte Koninck vnd Her, were ahnn J. Ro. Maytt. myn demodichlichen biddenth vnd beger vinne Gades wylenn, dath J. Ro. Maytt. wolde woll doen vnd my ein ſchriuenth mit geuen ahn Jacup Brockenhusen, dath yck armhe olde Mann ſcholde ſo nit geplaget werdenn yn mynem Older, vor dath vnrecht, dat mich myne Miſgunner doen, welcker nicht tho vornn ahn my geſcheen ys. Heb-
 be ock derhaluenn vorhenn in Juwen Gnaden Seligen Fader Denſt vnd noch her yn J. Ro. Maytt. Denſt niuwerley ſo kein
 off-

offuer modich vordreth geledenn, als ic nu lide, Dath werth Iw der Almæchtige Got J. Ko. Maytt. ricklicken vorgeldenn. Der suluige Almæchtige Godt spar J. Ko. Maytt. gesunth frisch mit Selichkeit der Seelen vnd Lues.

J. Ko. Maytt. willige vnd
vnderdanige dener.

Meister Hans yn der Iserenn Hütten.

I Maret 1559. som var det Aar, da Kong Friderik den Anden kom til Regeringen, har Hans Majestet undet og i Leye ladet Meister Hans Hansson, som formodeligen var en Son af fornævnte gamle Meister Hans, Kronens Jern-Hytte udi Skaane liggende, og derpaa meddelet ham følgende Bestalling, hvoraf man tillige seer, hvad Sorter Jern han for Kongen skulde forarbeide, og hvad hannem for hvert Skippund skulde i Betaling godt gøres:

Wii Friderich then Anden ic. Giøre alle wittherligt, att wii aff wor synnerlig Gunst och Raade haffue wadt och wdi leye ladet, och nu meth thette wort obne Bress vnde och wdi Leye lade theenne Bressuisere, Meister Hans Hansson, wor och Kronens Jernhytte wdi wort Land Skonne liggendis, mett 2. Gaarde vdi Wglerup, som ther tilligger, och Niels Oluffson och Mogens Suendson paaboe, att haffue, nyde, bruge, och beholde, mett ald theris Kenthe och rette Tilliggelse, wist och unwist, inthet vndertagit, til saa lenge wii anderledis ther om tilsiaendis worder. Samledis skall hand nyde och bruge til forskreffne Hytte then Agger och Eng, som hans Fader tilforne hafft haffuer, dog saa, hand skall bygge och forbedre samme Jernhytte, och holle then och forskreffne 2. Gaarde wed Hæffd och Magt, och aarligen giffue off ther aff til Afgift 50. Tochims Daller. Og skall hand inthet lade hugge vdi the Skoffue, ther tilligger, vden aleniste hues hand skelligen behoffuer til Bygnings behoff til forskreffne Jernhytte och the

2. Gaar.

2. Gaarde, dog skall hand mne bruge Cell, Birek, och Windfelder, och intet andett til Kull och Illebrand paa the Stoffue, ther hoer ligge, effther gammel Seduonne. Samledis skall hand mne opgraffue Jern Mallum paa wort och Kronens, huor hand thet bekomme kand. Och wille wiilade giffue hannom for hvert Skippund Jern Klodder, som wiilade bestille hoss hannom at sinede eller stoffue tiill halffue eller hele Salkonetther, tiill hele eller halffue Slinger, tiill hele eller halffue Kartoger, IV. Daller, och for huert Sad Jern, hand vdrecker wdi Stenmer tiill Kartoger, Huel, eller Rader, eller andet grofft Arbeid, 2. Daller, for huert Sad Flyser eller Rasmund. Thelligeste skal hand holde the thienere, som boer paa forneffute thuo Gaarde, wed loug, Stiell och Rett, och ingen aff thennom att vforrette emod Lougen, eller och thennom vdfeste aff theris Gaarde, emeden och ald then Stund the aarltigen til gode rede yde och vdgiffue theris Landgilde och anden Rettighett, och holle theris Gaarde wed heffd och Macht, och ey heller besuere thennom mett nogen ny Indfestning eller vdi andre Maade paalegge thennom nogen anden nye Besuering. Dog skulle samme wore thienere were hannom horige och liudige fore, och giffue hannom theris seduonlig landgilde, Gesteri, och alt andet, och giore hannom, oc ingen anden, seduonlig thieniste mett egt och arbed til samme wor Hytthe. Thiit forbinde wiil alle, ehuo the helst ere eller were kunde, serdelis wore Fogitther, Embizimend, oc alle andre, forskreffne Mester Hans Hansenn her emod paa forskreffne Jernhøtte och forskreffne 2. Gaarde eller nogen theris Rente och rette Tilliggelse, effthersom forskreffuit staaer, at hindre eller vdi nogre Maade Forfang at giore, wnder wort Hylift och Naade ic. Riopnehaffn den XXIX. Septembris 1559.

1561. den 28. Junii har Kong Friderich den Anden undet og forlænet Jørgen Langenau Borger af Danskig og hans Medforvante Frihed paa 50. Aar at bygge og anrette et Bergverk i Skaane, i Helsingborg Læn liggende, Kullen kaldet. Formodestligen er den Stoll eller Grotte, som Linnæus 1749. har seet ved Roden af dette Berg, og

og mener, at de Danske der fordum have søgt efter Sølv (a), nogen Levning af dette Bergverk. Den Forpligtelse, som Langenau derpaa har givet Kongen, har denne Udenkrift: Jørgen Langenous aff Dantzick Bress och Reuters om thet Berckuerck vdi Kulden att anrette, og er efter Originalen saa lydende:

Zu wissen, Nach dem der Durchleuchtigst Großmechtig Hochgebornne Fürst vnd Herr Herr Friderich der Ander zu Dennemarcken, Norwegen, der Wenden vnd Gotten Konnig, Herzog zu Schleswig Holstein Stormarn vnd der Dithmarschen, Graue zu Oldenburg vnd Delmenhorst, Mein gnedigster Herr, mir Jørgen Langnaw ein Bergtvergt inn Schonen, in Irer Kon. Maytt. Ampt Helsingborch gelegen, Kolle geheissen, Funffzig Jahr langt von dato an zu rechnenn, zu barwen, vff unterschiedliche beding vnd Mittell gnedigst gegont vnd verliehen haben, vermunge der wegen von Ihrer Kon. Maytt. offnenn außgegebenen Begnadungs Brieffs anfahendt:

Wir Friderich der Aunder von Gotts gnaden zu Denemarcken, Norwegen, der Wenden, vnd Gotten Konnig, Herzog zu Schleswig, Holstein, Stormarn, und der Dithmarschen, Graue zu Oldenburg vnd Delmenhorst, Thumthundt vnd bekennen hirmitt vor Jedermenniglichen, das wir vff bescheenes bey vns vnderthenigst ersuchen des Ersamen vnsers lieben besondern Jørgen Langenaw, Burgern zu Dantzig, demselbigen vnd seinen Gesellschafftenn vnd mittnerwantten mitt Rath und vorwissen der Bestrengen vnd Ehrnuesten vnsers Reichs Denemarcken Rethen, als Her Eiler Hardenberg ic. des datum stehett vff dem Koniglichen Schloß Coppenhagen den acht vnd zwanzigsten Monatstag Junii Anno 1561. Als hab ich hin widder höchstgedachter Kon. Maytt. vnd dem Reich Denemarcken versprochen, Thue auch solchs hiemit Crafft dises bey meinen wahren wörttern vnd gutten Glauben, alles das ihennige getreulich zuleisten vnd zuhalten, was obgedachter Kon. Begnadungs Brieff

Brieff von mir zu leisten vnd zu halten vermagt. In sonderheit will ich vnd meine Mituerwantte, so neben mir das Bergvergt bawen werden, dasselbig vnuerzuglich bestes vermugens angreifen, vnd die arbeit vleissig vnd getreulich vortsetzen vnd treiben lassen, vnd bey erlegung des zehenden vnd anderem keine geuehrde gebrauchen, Sondern in allem getreulich handeln, vber solchs alles auch Irer Kön. Maytt. vnd dem Reich allen vnderthenigsten willen in befurderung der selbigen Nutz, ehr, vnd bestens muglicher abweh- rung vnd vorwarnung gefahr vnd nachtheils, vnnnd daneben sonst als einem Ehrlichen Redlichen gekimmet, vnd souil Ime zun ehren gebuhren will, jederzeit wirklichen vnd bestes vermugens erzei- gen, In aller massen als ich vnd meine Mituerwandten von Höchst- gedachter Kön. Maytt. vnd dem Reich hin widder bey obgemeltester begnadung, vnd sonst aller gebuhr geschuzt vnd vortretten sein wol- len. Das will ich Georg Langenarw vnd meine Erben Crafft dis auch unsern Mitverwandten halber, so wir tzo haben, oder kunff- tig alles bey Verlust dieser begnadung also stett vhest vnd vnuer- bruchlich zu haltten gelobe, alles getreulich vnd ohne geuehrde. Inn Vhrthundt hab ich mein gewonlich Betttschafft hir vnder gehalten, vnd mitt eigen handen vnderschrieben. Geschehen vnd gebenn zu Copennhagen denn vierctten Monatstag Julii, Anno nach Christi vnsers Heilandts vnd Seligmachers Geburth Tausentt fünffhun- dert vnd im Ein vnd Sechzigistenn.

Jorgen Langnaw mein atgen Hant.

At Hoibemeldte Konge har ladet sig de Skaanske Bergver- kers Opfoimst vare meget anlegen, sees af mange flere Anstalter, som under hans Regering ere giorte. Saaledes har Hans Majestet i samme Aar 1561. givet et andet Selskab, bestaaende af endeel for- neme Herrer, Rigs-Raad, og Adelsmænd, sit Benaadings-Brev paa at opsøge og anlegge et Bergverk af alle Slags Metaller og Krts i Hans Majestets Lande, Skaane, Halland og Bleking,

Bergwerket Kullen undtagen, hborpaa det Kongelige Friheds-
Brev saa lyder:

Wir Friderich der Ander von Gottes gnadenn zu Denne-
marckenn, Norwegenn, der Wenden vnd Gotten Konning, Herzog zu
Schleswig, Holstein, Stormarn, vnd der Dithmarschen, Graue
zu Oldenburgk vnd Delmenhorst, Thun kundt vnd bekennen hiermit
vor vns, vnserer Nakommen vnd jedermenniglich, das wir den ge-
strengen vnd Ehrnuesten vnsern Reichs Rethen vnd lieben getreuen
Ern Magnussen Guldenstern zu Sternholm, Ritter, Hern Byr-
gy Trolsen zu Lilløe, Ritter, Hern Herloff Trolsen zu Herloffs-
holm, Ritter, Cornitz Vlfeldt zu Korböll, vnd Lage Vlfeldt,
innerhalb einer Jarzeit von dato antzurechnen, in vnserm Landt
Schonen, Hallandt, oder Blecking, Ein Bergwerck von aller-
ley Erz, Goldt, Silber, Kupffer, Zynen, Bley, Eysenn,
vnd wie die sunst zu nennen, auffzusuchen, doch das Bergwerck,
Kolle geheissen, ausgescheidenn, so wir bereit andern verliehen,
mitt Rath vnd Vorwissen der andern auch Gestrengen vnd Ernue-
sten vnseres Reichs Dennemarcken Rethen, als Hern Killek Har-
denberg zu Matterop, Ritters vnd Reichs Hoffmeistern, Hern
Johan Frisen zu Hestlager, Cansler, Hern Otto Crumpen zu
Trudsholm, Ritters vnd Reichs Marschalken, Hern Peter Schram
zu Brup, Ritters, Anthonius Bryske zu langensee, Reichs Cans-
lern, Hern Jörg Lücken zu Quergardt, Ritters, Hern Tago
Thott zu Ericksholm, Ritters, Claus Vhrne zu Belteberg, Hern
Werner Parsberg zu Harrestett Ritters, Hern Niels Lang zu
Keergardt, Ritters, Holger Rosenkrantz zu Boller, Hern Lago
Braade zu Krogholm, Ritters, Peder Bilde zu Schwanholm,
gnediaft gegontt vnd zugelassen haben, Thun auch dasselbig hiemitt,
Crafft dis vnseres offaen Brieffs, wan vns dann von obgemelkten
vnsern Reichs Rethen vnd lieben getreuen, innerhalb ernelster
Jarzeit ein Bergwerck in obgemelkten örtten, doch vff vnserm Grundt
vnd Eigenthumb ernennett, wollen wir denselbigen sampt vnd besou-
dern, vnd ihren Erben, solchs hiemitt gnedigst verliehen, vnd die-
selbi.

ſelbigen von zeit der Ernennung an mit funff freien Jahren be-
 gnadett haben. Also das was ſie oder . . . ſolche funff Jahr ober,
 aus ſolchen Bergwerck erlangen werden, als nemlich an Goldt,
 Silber, Kupffer, Zyn, Bley, Eysen, vnd wie die Erzt vnd
 Metall zu nennen, wie obgemeltt . . . ohne erlegung der Zehen-
 den, auch vnſer, vnd meniglichs eindrang oder hindern, gefolgt wer-
 denn vnd zukommenn ſoll, doch des Erztkauffs vnd anderer in
 Bergvercken vbllicher gerechticheitt vorbeheittlich. Wir wollen
 aber vff vnſere darlage vnd koſten, zur helffte des gebewes vnd Ge-
 winſts iſo alsbaldt neben ihnen eintretten, das ſie vns auch geſtat-
 ten, ſollen vnd nach ausgang der funff Jahren, ſo lang wir alsdann ne-
 ben ihnen bawen werden, wollen wir ins gemein von der ganzen
 ausbeutt vnſer Antheil mit . . . denn Zehenden vorab furdern
 vnd etnnehmen laſſen, vnd dann nach vnſerm vnd der andern darlag
 vnd gebuhr, neben obgemeltten vnſern Rethen vnd vnderthanen, das
 vbrige geben, vnd jedem das ſeine zukommen laſſen, wir aber ſelbſt
 nicht darlegen, oder bawen laſſen wollen, ſollen ſie vns zu Erlegung
 des zehenden, nach den obgemeltten funff Jahren von allem Erzt
 vnd Metall verhaſt ſein, Auch laſſen wir dieſelbigen frey, neben ſich
 andere in ihr Gemeinſchaft einzunehmen, welche vnd wievil ihnen
 gefellig ſein werdenn, doch obgemeltter vnſer Helfft vnd andern Ge-
 rechtigkeiten in dem Bergvergt vnſchedlich. Vnd ſoll ſonſten in
 Gebew, Schmelzen, Rechtspruch, Erztkauff, auch andern
 allen nach vnſers Bergwerckts Kollē, welches obgemeltt, oder
 do ſolchs nichts gebawett wurde, nach anderer Bergwerck vbung, ge-
 halten werden. Wann auch ſolch Bergkwerck, das ſie vns inner-
 halb beſtimpter Jartzzeit ernennen werden, kunfftig abgehen, vnd
 ſich nicht fruchtbar finden laſſen wolte, ſoll inen ein anders in obge-
 meltten vnſern Landen, doch wie auch obgemeltt, auff vnſern grundt,
 vnd andere Bergwerck, ſo wir als dann ſelber bawen laſſen, oder
 andern verliehen haben werden, auch ſonſt ingemein, andere vnſere
 gerechtigkeit ausbeſcheiden, zu ſuchen vnd vor ſich vnd ihre Erbenn,
 auff obgemeltte Maß vnd beding zu bawen vnd deren zugeniessen ſein
 zugelaffen. Do auch ein Bergvergt auff vilgemeltter vnſerer Re-

the vnd lieben getrewenn, daraus diese begnadung gerichtett, eigenem Grundt von ihnen auffgesucht vnd gebawet wurde, soll es vnsern vnd irentwegen in dem mit allen Puncten wie hiebevor gemeldt, vnd in Massen ob solch auff dem vnsern angetroffen wehre, gehalten werden. Gebietten daraff allen vnsern Ambtleutten vnd Beuelchhabern in gemeltem vnsern Landenn, vnd jedem, so vnsernt wegen thun vnd lassen sollen, obgenante vnserer Kette, sampt vnd besonder, vnd ihr Erben an allem, was ihnen diese vnser Begnadung gibt, keins weges zu hinderen, bey vermeidung vnser Bngnad. Vrkundlich mitt vnserm Königlischen vnd obgesakten vnserer Reichs Rethen Ingesigell beuestigt. Geschehen vnd geben auff vnserm Schloss Coppenhagen denn funfften Monatstag Julii, Anno nach Christi vnseres Heylands vnd Seligmachers Geburth Thausentt funffhundert vnd im Lin vnd Sechtzigstem.

Friderich.

Deres derpaa til Kongen udgivne Forpligtelse har denne Paaskrift: Her Nogens Gyldenstiernis, Her Byrge Throllis och theris Medt Consorters Bress och Reuersall om thet Berckuerck thennom naadigst wor tilladt at maa lade opsøge och bygge, og lyder af Originalen saaledes:

Wir Magnus Guldenstern zu Sternholm Ritter, Byrge Troll zu Lilloe Ritter, Herloff Troll zu Herlöfsholm Ritter, Coruitz Vlsfeldt zu Korböll, vnd Lago Vlsandt, bekennen vnd thun kundt hiemit offentlich vor jedermenniglichen vor Vns vnd vnserer Erben, Nach dem der Durchleuchtigst Großmechtig Hochgeborne Fürst vnd Herr Herr Friderich der Ander zu Dennemark Norwegen, der Wenden vnd Gotten König, Herzog zu Schleswig, Holstein, Stormarn, vnd der Dietmarschen, Graff zu Oldenburg vnd Delmenhorst, vnser gnedigster Herr, vns auff vnser vnderthenigst Suchen vnd bitten, in ihrer Kon. Maytt. Landen, Schonen, Hallandt, vnd Blocking, innerhalb Jars frist, vonn dato anzurech-

rechnen, ein Bergkwerck von allerley Metall vnd Ertz, wie die Nahmen haben, vnnnd geheissen werden mugen, auffzsuchen vnd zu bawen, gnedigst gegont, vnd zugelassen haben, lauts derselben Königlichenn gegebenen Begnadungs Brieffs, des datum stehet auff dem Schloss Copenhagen den Fünfften Monats- tag Julii nach Christi vnsers Heylandts vnnnd Seligmachers Geburth Funffzehen hundert vnd ein vnd Sechzigsten Jhare. Als gereden, geloben, und versprechenn wir hiemit Krafft dis vnsers Reuersals, bey guthen Glaubenn, alles das jennig, so vns izgedachte Begna- dung weyssen, geben, vnd auffliegen wirdt, wurcklich sonder geuerde vnnnd Argelist zu leisten, zugeben, vnd nichts dar wider zu thun, noch zugestatten, Vber solchs auch das Bergkwerck, so wir auff- gefunden vnd gebrauchen werden, ohne Hochstgedachter Kon. Maytt. Vorwissen vnd willen niergendts hin zuuerendern, vnd vns in allem nach Bergkwercks gebrauch vnd sonst getreulich und wie gehorsa- men Vnderthanen gezimbt jederzeit zuuerhalten, vnd dermassen zu- erzeigen, als wir bey gegebener Königlichenn Begnadung vnd Frey- heit geschutzt vnd vertreten sein wollen, ohne geuerde. Urkundt- lich mit unseren angebornen Pittschafften bekrefftiget, vnd geben zu Copenhagen den Fünfften Monatstag Julii nach Christi vnsers Erlösers vnnnd Seligmachers Geburth im Funffzehen hundert vnd ein vnd sechzigsten Jhare.

Magnus Bere Trolle. Herloff Trolle Korwitz Lago Will-
Güldenstier. egen handt. Vlfeld standt met
manu propria egen handt.
subscript.

Desse Herrer lagde et alene virkelige Haand paa Verket, men og anmodede Kongen om at forskrive dennem nogle Bergfolk fra Tydskland. Hans Majestet skrev derom til Churforsten af Saren, og formaaede hannem ogsaa til at skikke nogle hid ind i Riget, hvor- om følgende Brev til Herr Magnus Gyldenstiern, Herr Her- loff Trolle, og Korwitz Vlfeld, vidner:

Friderich then Anden ic. Vor hynderlig Gvnst tilformu, Vider, att som I tilformu haffue aff oss begterit, att wii wille tilschriffue Hogborne Forste wor kiere Suoger Churförsten af Saren, att hans Kierlighed wille forskaffe hid ind i Riget nogne Berckgeseller, som themnom kunde lade bruge vdi thet Berigwerck, I vdi wort Land Stone haffue ladet foretage; Tha haffuer Hans Kierlighed nu effther saadan wor schriffthlige Begiering met Hans Kierlighets Schriffuelse sticket hid ind nogen Bergeseller. Thi bede wii ether, att nu sielff handler mett forstreffne Bergeseller, och saa forschaffer thet mett themnom, at andre kunde thet forfare, oc ther aff fororsagis selff willigen oc usfordret giffue themnom hid ind i Riget, Och att thisse icke skulle haffue themnom att beklage, och ther offuer igen bortdrage, och wii ther mett skulle bliffue forulempet. Ther met skeer wor wilge. Befalendis ether Gud ic. Friderichsborg 5. Maji 1562.

Om alle disse Anstalter til de Skaanske Bergverkers Opkomst, som ved Kong Friderik den Andens Høstpriselige Omhu i Aarene 1561. og 1562. bleve i Verk satte, fortæller Hoibemeldte Konges Historie (b) baade Begyndelsen og Udfaldet paa følgende Maade: " Siden befittede hans Majestet sig viseligen at henvende og rigeligen at forsørge sine Riger med Herrens, Naturens og Landens medgibne gode. Og efter som Sverrige havde sine kostelige Sølv- og Kobber-Bierge, og var vel troligt, at Norrig, Halland og Skaane, som dermed vare Landfæste, og med mange og svare høye Bierge besatte, de og, saa vel som deres Naboer og andre Riger, havde deres forborgede Skat, Rigdom og rene Metal, om derefter ellers grandgiveligen blev randsaget. Og efterdi her samme Tid indkom en gammel forfaren Bergmester fra Danmark, ved Navn Jørgen Langenou, som gav god Forhaabning, at Biergene udi disse Lande skulde være langt rigere, frugtbarigere, end de udi Sverrige, da blev hannem befalet at søge allevegne om her udi Riget, hvor hand kunde finde og findes

de

(b) Resenii R. Frid. II. Kronik. p. 49. 50.

de viffeste Tegn og rigeste Aarer skulde være forhaanden. Og efter hand paa adskillige Steder havde flitteligen forfaret, fandt hand omfider ved Søe siden udi Kullen, Bonden udi Skaane af den rette og vanlige Sølv-Ærts og Grund, og gav hand Kongen an, at baade af Stedet, Grunden, Brudet, og ald anden medfølgende Tegn og Merke lod sig noksom ansee, der under skulde vel være og findes rige og overflodige Aarer, og dersom Hans Majestet vilde det bevilge, lystede hand der først at forsøge, hvad Lykken vilde give. Og enddog hans Majest. vel agtede, at den Sted havde altid ligget fremfarne Konger under Dyen og ved Haanden, og om der havde været noget synderligt at hente, da havde vel de forrige Konger og Hans Sal. Herr Sader langt heller ladet søge der efter Sølv-Miner, end udi Tellemarken og andre Steder saa langt hen af Vejen; Dog at prøve Lykken, og hvad Tiden vilde give, lod hand sig Lange-nous Anslag vel befalde, og gjorde med hannem en Forpagtning paa et halfhundrede Aar, at de skulde paa deres egen Bekostning og Eventyr dermed begynde, og give Hans Majestet hver tyvende Lod Sølv af det, de bekomme. Derforuden lod Hans Majestet ogsaa tilbyde sit Raad og gode Mænd, om nogen der iblant vilde forsøge Lykken, da skulde det være dennem paa Hans Majestets og Kronens Grund udi Skaane, Halland og Blegind frit fore at lade derom forfare, og Bergverker at anrette. Udi den Handel indlagde Herr Magnus Gise (c), Herr Byrge Trolle, Herr Herluf Trolle, Corfitz Ulfeld, og Lave Ulfstand sig, og gjorde herom Kongen og Riget forsikring, at de inden et half Aar skulde med samme Bergverk anfange. Men efterdi Minerne gav ikke saa rigelig, at de kunde vel betale Omkostningen, de beste Bierg-Geseller ogsaa efterhaanden hendsøde, da kiøddes de ved saadan Besværing, og den Handel blev ikke længe bestandig."

Under 1567. finder jeg Udtog af Kong Friderik den Andens Brev til Jørgen Tidemand, dateret Hafnia 27. Februarii, at lade flytte Kongel. Majests. Jern, som nu offuerfendes till Jernhytten

H h

hytten

(c) Navnet er urigtigt af Resenio anført; thi foregaaende Document viser klart, at det var Herr Mogens Gyldenstjerne.

hytten att skulle der udrettes, der fra Landstrone og til Jernhytten, Bogne til det Jern, som Mester Hans haffuer liggendis nu er udrafft, der fra til Landstrone, Færger strax der fra og hid. At han lader bestille fem tusind hvide Knabe-Fadt til Kongl. Majests. Orloffs Skibe, at forsticke hid med allerførste mugeligt være kand ic.

1570. d. 17. Februarii har Kong Fridrik II. givet forhen meldte Mester Hans Hansøn Bestilling paa Hans Majestets Jernhytte i Skaane freindeles at beholde, og tillige Instrur, hvorefter han sig derved skulde rette og forholde. Jern-Malmen fik han lov at lade opgrave udi Kongens og Kronens fælles Marke. Kongens Brev derom er saa lydende (d):

”Vi Frederich then anden ic.” Store alle witterligt, at effterthi Wi haffue tiltroett och besalit thenne breffuiser Mester Hans Hansen Endnu att beholde wor Jernhytte vdi wort Landd Skaanne; Tha haffue wi ladit handle med hannom, och giort en Schick och Ordning therpaa, huor effter hannd sig aldingest skall wiide att rette, Først att hannd huertt Nar, saa lenge hannd haffuer samme Jernhytte, Stall til wort behov Smedie 100. Schippund Jern, vdi smaa och store Kloder, Och skall thett werre hannom fritt fore til same Arbeid at lade opgraffue Jern-Malm vdi wor och Kronenss Fällitzmarcke, huor then findes; Sammeledes maa hannd nyde frit wed, paa wor och Kronenss Skouffue, aff Windfelder, Ell, Birck och Auenbog, til att brende Kull aff til same Arbeid, dog thett hannom aff wor Skouffogither skal foruitises paa the steder, som mindst er til Skouffskade. For sig hans Arbeid och Omkost wille wi lade giffue hannom til Lonn for huert Schippund hand aff wort Jern forarbeidendes worder, V. Mark, Och aff hanss egit Jern for Schippundet X. Mark Danske. Vdi ligemaade skall for^{ne} Mester Hans inue nyde for^{ne} Jernhytte, och thertil the 2. wore och Kronenss Gaar.

(d) Af en Registrant i det Danske Cancellies Archiv.

Gaarde, udi Wglerup, med theris tilliggelse, Landgilde, och Herlighed, frit uden affgiftt, till saa lenge wii anderledis ther om tilligendis worder, dog saa att hand skall holde Bønderne ther vdi boendis, wed Loug Stiell och rett, och thenom icke wforrette emod Lougen, eller med nogen nye Indfestning, eller wsedwanlige paa-
 legge, besuere i nogre Maade. Thelligeste haffue wij Naadigst vndt och tilladt, at for^{ne} Mester Hans maa Arligen bekomme wor och Kronens part aff Tienden aff Liungbye och Kolne Sogner, for huif the rente kunde, Efter som the aff wor Stigt skriffuer huert Ar bliffue taxerit paa Korn affgiftt, Och skall same Korn hannem vdi hans Arbeids Lon egienn affqvittes, efftersom thet Gielde land. Dat. Kispnehaffin dend 17de Februarii, Anno 1570.

1581. den 2. Octobris har Kong Friderik II. antaget Christofer Schonewalde for en Berggeselle, og tillsagt ham til aarlig Sold 100. Daler og en Hof-Klædning, imod at han sig tro og flittig i same Tieneste lader finde, besønderligen ved Helsingborg, hvor de Steenkøl ere at bekomme. Bestallingen, som ham blev giben, er denne:

Wii Frederich den Anden 2c. Store alle witterligt, att efftersom wii haffue ladett handle met thenne Bressuiser Christoffer Schonewalde, att hand schall thiene oss for en Berggeselle, och lade sig troligen och flittigen bruge, huor wii hans thieniste behov haffuer; Tha haffue wii for sig hans thro och flittig thieniste naadigst bevilgitt aarligen att wille lade gifue och fornøye hannom till wnderholding, och anden hans Nødthorfft, saa længe wii hans thieniste behoff haffue, ett hundred Daller, och en gemeen Hoff-Klædning, hvor offuer hand icke meere skall haffue hoss oss at fordre. Och schall hand vdi samme thieniste sig troligen och flittigen lade befinde, huor wii hannum behoffue, och besønderlig wed Helsingborg, som the Steenkull ere att bekomme, och ther till hielpe, att samme Arbeide met forskreffne Steenkull att vdtgraffue, oss till gavn och Fordeel, kan gange rigeligen och flitteligen for sig. Och

schall hand vdi alle Maade bode med samme Steentull att vdt
 grassue och alt andet vdi hans tieniste benitse sig thro och slittig, som
 thet sig bør. Bedendis ther fore och biudendis wor Leensmand paa
 wort Slott Helsingborg, som nu er eller her effier kommendis wor-
 der, att hand retter sig effier paa wore wegne aarligen til gode rede
 aff Slottens Indkompst forskreffne 100. Daller og en gemeen Hoff-
 ledning hannom att lade fornøye, Saa hannom therpaa ingen For-
 hindring skeer vdi nogre Maade. Giffuet paa wort Slot Frede-
 richsborg thend 2. Octobris Aar 2c. 1581.

Samme Aar 1581. den 17. Octobris har Kong Friderik II.
 forlænet Hans Hatting med Jern-Hytten i Helsingborg Læn,
 imod at han for vis Betaling skulde levere til Arkellet et Antal Ca-
 non-Kugler, Stang-Jern, Bolter, Plader, og andet grovt
 Arbeid, som til Hans Majestets Tieneste behovedes. Bestallingen,
 som hand fik, lyder saaledes (e):

Wii Friderich then Anden med Gudz Naade Danmarckis,
 Norgis, Wendis oc Gottis Koning, Hertog vdi Slesswig, Holsten,
 Stormarn oc Ditmarschen, Gressue vdi Oldenborg oc Delmenhorst.
 Giorre alle witterligt, att effiersom off Elskelige Hans Hatting
 nu haffuer loffuit oc tillsagdt oss, att wille forarbeide tiill wor Arche-
 lies behoff skøffte eller smedede Jern-Lod store oc smaahuorledes
 wii er begerendis thennum att wille haffue giort aff wor egett
 Jern enthen hele Lodt, hule Lodt, Stange lod, gesnitten
 Lodt, Stange Jern, Jernbolther tiil Schiibene, Jern pla-
 der tiil Hiull tiil Schøttet, eller sligt andet grofft arbeide. Tha
 schall wii therfore lade giffue och fornøye hannum for huert Skip-
 pundt att giøre oc forarbende, $1\frac{1}{2}$ Daler, oc schall hand ther tiil
 beholde Jernhytten ther vdi Helsingborge Leen vdi wort Land
 Scho-

(e) Paa Original-Concepten staaer: Hans Hatting, som nu er Mester paa Jernhytten, skal
 haffue en ny Bestillingh. Af samme seer man, at Casper Damlar von Suarzburg
 var Mester næst for hannem, og havde af K. Friderik II. faaet en lige lydende Bestilling dat.
 Wörsholm 30. Junii 1579. og atter næst for denne havde Mester Anders været.

Schone liggendis, med ald then Jord, Agger, Eng, oc Wand-
 loss, som ther tiil ligger, quit oc frit for ald besuering oc Thonge,
 som Casper Dumbler for hannum haftt haaffuer, och ther tiil med
 en seduanlig Hoffledning, thu pundt Rug, fire pundt Maltt, oc en
 Tonne Smør, huilchet hannum aarligen schall giffuvs aff Helsing-
 borge Slot, saa lenge wii naadigst siunes thet gott att were. Och
 schall hand altiud holde gode forstandige Karle hoss sig paa samme
 Handiwerck, saa att wort Arbejde kand vden Forsomelse gaa for sig.
 Oc schall wii holde hannum Nølden serdig fore vden hans Bekost-
 ning. Bedendis oc bindendis Leensmanden paa wort Slott Helsing-
 borg, thend som nu er eller her effther kommendis worder, att hand aar-
 ligen fornøyer forskreffne Hans Hatting forskreffue Hoffledning,
 Korn oc Smør. Thi forbinde wii wore Fogether, Embixmend,
 oc alle andre, forskreffne Hans Hatting her emod paa forskreffne
 Jern Hytte, med ald thes tiilligelse, effchersom forskreffuit staar,
 att hindre, eller vdi nogre Maade Forfang att giøre, vnder wor
 Hyllist oc naade. Siffuit paa wort Slot Kroneborg thend 17.
 Octobris Anno 1581. Vnder wort Signett.

Friderich.

Hvorledes det under Christiani IV. lange Regering er gaaet
 med de Skaanske Bergverker, har jeg endnu ikke fundet meget
 om. Men det er ikke at tvile paa, at en Herre, der med saa stor
 Omhyggelighed befordrede sine Rigers og Landes Belfært, og an-
 vendte saa megen Flid paa de Norske Bergverkers Opkomst, jo og
 saa haver haft et Die hos disse Verker, som allerede i saa mange af
 hans Forfædres Tid havde været nyttede. Et Bevis derpaa medde-
 ler os et Privilegium, som Høilovlig i Hukommelse Kong Frede-
 rik III. i Aaret 1650. har givet Jacob Petz og hans Med-Partici-
 panter paa et nyt Jernverk og Brug i Skaane, hvorpaa Hans
 Majestets Herre Fader K. Christian IV. dennem tilforn naadigst
 havde privilegeret. Bemeldte Friheds-Brev er af dette Indhold:

Vi Friderich den Tredie. Gior alle witterligt, at efftersom Jacob Petz for os underdanigst haffuer ladet andrage, huorledis hand aff woris **Elkkelige** Kiere Herr Sader Salig och Høyloßlig **Ihukommelse** naadigst skal være privilegerit vdi et nytt Jernwerk och Brug, som hand i wort Land **Skaane** haffuer oprettet paa et Sted, huor icke saadan Werck tilforne skal haffue weret. Huilcken bemelte Jernbrug hand med sine Medparticipanter fremdelis agter widere at fortsætte, och med Arbeedere och Folck, sampt anden Fornødenhed forsiune, Saa det paa deris egen Bekostning och Forlag continuertlig kand haffue sin Fortgang. Huorfore hand och paa sin egen och Medparticipanters wegne hos os vnderdanigst haffuer ladet anholde, at wi til forskreffne Werckes bedre Tiltagelse och Fortsættelse, dennem och deris samptlige Arffuinger efterfølgende **Bergwerckes Privilegier** naadigst ville meddeele och forunde; Da haffue wi och, effter vnderdanigst Ansøgning naadigst vndt och bewilget, saa och hermed naadigst vnder och bewilger bemeldte Jacob Peditz, hans Medparticipanter, och deris samptlige Arffuinger, effter skreffne privilegier och Friheder paa forskreffne Jernbrug, som effterfølger

I. Først skal forskreffne **Jacob Petz**, hans Participanter, och deris samptlige Arffuinger, naadigst were beuilliget och tilladt, til bemeldte werckes Fortsættelse, at maa vforhindret och frit bruge de **Wandkier** och **Strømme**, som dertil tienlige og bequemme kand befindes, dog ingen paa deris **Uger** eller **Eng** til Skade, med mindre att Participanterne efter billig Wordering och loulig Riendelse sig med **Eyermanden** derom i **Mindelighed** kunde forlitte.

II. Haffuer wi naadigst samtykt och bewilget, at fornesnte Participanter, och deres Compagnie, sampt Arffuinger och Effterkommere, maa lade opsætte en ny **Mafouffn** paa **Siedingholdtz** och **Sandholdtz Strømme** och **Grund**, saa och til Werckets endelig Fortsættelse och des bedre Fremgang, naadigst bewilget bemelte Compagnie bemelte tuende **Siedingholdtz** och **Sandholdtz Gaarde**,
saa

saar och Rinderup och Perstoff Gaarde, dog worts och Cronens Landgilde i alle Maade forbeholden, huorfor bemeldte Compagnie os och Cronen billig Betalling aarligen skal erlegge, saa vel for Skatt och andet, som aff forskreffne Gaarde aarlige giffues, Saa att os och Cronen aldeelis intet derved skal affgaa.

III. Skal bemelte Compagnie naadigst were beutilget och til-ladt, att de i alle Maader uforhindret paa deres egen Bekostning maa lade søge og optage Jern-Malm och Materie i alle om-liggende Søer, Moradzer, och Bierge, huor det paa wo-ris och Kronens findes kand i bemelte wort Land Staaene, som dertil kunde beqvemme och tienlig were.

IV. Alle Jern-Ware, som ved fornesnede Werck bliffuer wundet och til weye bragt, maa af fornessnede participanter eller de-ris Arffvinger inden eller wden vore Riger forforis, selgis och aff-hendis, naar wi dem icke selff effter ordinarie Markets Riob begie-rer, dog saa at aff huer Skippund støbt eller smed Jern, som saa-ledis udforis, først bliffuer erlagt 24. Skilling eller 1. Rixorts Daller.

V. Dog paa det at Wercket, som nylig paa deris egen Be-kostning med stor Besuering och Penges Udaffst skal were optaget och her effter fremdeles will fortsettis och driffues, desto bedre vdi sin Slick, Brug och Esse, for dennem kand komme, da haffue wi naa-digst beutilget dennem vdi tre nest følgende Aar, effier dette wort Brefs dato beregnet, at maa beholde samme Jern-Werck och Brug fri wden nogen Affgiff, aff huis da vindes och til weye bringes, och naar de 3. Aar ere forløbne, da skal de were tilforpligt, fornessnede Affgiff, nemlig 24. Skilling danske eller 1. Rixorts daller aff huer Skippund støbt eller smedet Jern, som i saa Maader, som forskreffuet staaer, der wed Wercket wundet eller gjort wor-der, til os och Cronen at udgiffue.

Derimod skal bemeldte Jacob Peditz, hans Medparticipan-ter, och deris samptlige Arffvinger tiitencet were, bemelte Brug
och

och Jernwerkij. det meeste skee kand, att driffue och fortsatte, och det icke forsømt och ubrugt ligge lade, Saa frembt de disse woris naadigste derpaa forwandte Privilegter agter at nyde. Forbydende ic. Hafnia den 10. Augusti 1650.

Om et Jernwerk udi Orkelynge i Skaane, som Ober-Secreterer Otte Krag og flere har været Participanter udi, melder følgende Kong Friderik den Tredies Befaling af 1653. til Herr Offue Gedde Befalingsmand paa Helsingborg Slot:

Friderich den Tredie ic. Vor synderlig Gunst tilforn. Eftersom wi oss Elskelig Otte Krag til woldbierig, wor Mand, Tiener, Oberste Secreterer, och Befalings mand paa wort Slott Bouffing, paa sine egne och Med-participanter udi Orcheliunge Jernwerch vdi wort Land Skone deris wegne, En deel wor och Cronens Godtz, under Eders Lehn liggendes, til Pandt haffuer forundt for en Summa Penge, de oss underdanigst forstrakt haffuer; Da bede wi Eder och naadigst wille, at Idennem forskreffae Godtz, effter vores derpaa forundte Pandtbreffs widere Indhold, vbehindret lader folgagtig være. Dermed skeer wor willie. Hafnia 26. Januarii 1653.

I en anden Hoibemeldte Konges Missive af samme Aar 1653. til Herr Niels Krabbe, Gouverneur og Hovedsmand over Solvesborg Læn, meldes om nogle Stykker og Kugler paa Husaby Jernverker at kiøbe. Men, endskiont dette Brev ligger hos andre, som handle om Skaanske Bergverker, troer jeg snarere, at disse Verker har ligget noget Sted i Sverige end i Skaane, og er kanskee Husaby Stykke-Brug i Smaaland (f), om dette ellers er saa gamelt. Imidlertid vil jeg her meddele Brevet:

Frederich den Tredie ic. Vor synderlig Gunst tilforn. Eftersom oss vnderdanigst forberettis, at hos Husabye Jernverchers Directeurer och Participanter schal vere tilkiøbs paa Boekull lig.

(f) See *Tunelds Sveciske Geographie* 1741. p. 143.

liggendes 87. otte pundige Stycher och 8. tolfspundige med tilbehørigte Kuller, nemlig 50. schoul paa huer Styche effter sit Slags; Da bede vi Eder och naadigst ville, at I med dennem straxen paa voris videre naadigste ratification om forbemeldte Stycher slutter det nyeste mueltigt er, och er Os allerede huer Schippund aff Stycherne tilbuden for 8. Rixdaller, och huer Schippund Kuller for 6. Rixdaller. Vi ville dennem siden med egen Schiberum fra Bodkull, dog paa deris Euentyr, lade affhente, och her probere lade, och siden strax contant betalle ic. Hafnia 26. Febr. 1653.

Om de Skaanske Bergverkers Tilstand, kort efter at Landet var overdragen til Sverige, kan jeg af en Beretning om dette Riges Bergverker i Almindelighed, som til Kong Carl XI. af det Kongelige Bergs Collegio i Stockholm er indgiben (*), meddele følgende Underretning:

Foruden disse sex oven specificerede Jern-Bergmesterdomer i Riget, siden Hertugdomet Skaane med Halland og Bahus-Læn ved sidste Freds Afhandling ere komne under Sveriges Krone, haver E. K. Majests. Bergs Collegium, for at i agt taget E. K. Majests. interesse ved de Bergverker af Allun, som der allerede fandtes inrettede, eller her efter optages og bebygges kunde, fundet nødigt at forordne paa E. K. Majests. allernaadigste Behag over samme Provincers Bergverker særdeles Inspector, som haver ordinaire sit Tilhold udi Malms: Saa enddog udi bemeldte Provincer, siden de komne under Sveriges Krone, ingen særdeles nye Brug ere oprettede, foruden et Stenkols Brug, beliggende paa et Frelse Hemman, som Camereren Sal. Johan Forssman sig af en Dansk Adelsmand tilhandlet haver. Hvilket giver Forhaabning om et relat og bestandigt Verk, og haver gode commoditeter til alle requisiter, som til Fyrbukernes Underhold paa Svenske Siden haver gi ort stor Nytte, imeden det ikke langt fra Helsingborg er liggende. Ligevel haver E. K.

Jii

Ms.

(*) Den er underskrevet af Erich Flemming, Lorentz Creutz, Gustaf Sparre, Gustaf Duvall, Niels Kanterhielm.

Ms. Hr. Fader glorv. i Amindelse R. Carl Gustaf sit Bergs Collegii Gøtfindende approberet, og villet bestaae paa den Ort en Inspector: 1) At hindre, det ikke noget Jernbrug heden efter i forberørte Provincer optages for Folkets Afførsel og Overløbende Skyld til fremmede Lande og ad Norge, helst efterdi saadane Varer her i Sverige noksom ere til fangs. 2) Efterdi i den Landsort formodeligen er, af de mange Bergarter og Antegn, at finde adskillige Slags ædlere Metaller, og i sær Mineralier af Bly Malm, Galmei, og Alun Malm, Stenkol, Stenversten, en art af sort Marmor &c. samt flere Arter af Stenbrud, som med Tiden og efterhaanden kan af Participanter optages og i brug komme, er nodigt, at en capabel Person altid der er tilstæde, som saadant bearbejde og i agt tage kan. Men saa ere de gamle Verker, der været have, nu mestendels af sigkomne, som skeet er med Siullersød Jernbrug, en Enke-Frue Karin Lykke tilhørigt, og paa hendes egne Frelse-Ejer beliggende, hvor ved findes baade gode Jern-Gruver saa og god Bogeskov, men er af hende nu aldeles ødelagt. Samme Beskaffenhed er med Velb. Jochum Becks Alun-Verk paa hans eget Frelse-Gods Anderum beliggende, hvortil findes rige og overflødige Mineralier, men for hans Uformuenhed bliver det intet drevet som sig bør, er ogsaa dybt raget i Skyld hos adskillige, og haver intet andet at betale med end Bruget, det dels hans Creditorer have til en del vederkiendtes og ladet sig derudi indføre, som skeet er nyligen med Biskopen i Lund efter Gøta Rigets Hof-Rets Dom, og maae altsaa selv arbejde sig ud til sin Betaling. Hvilke skønne og uendelige Alunverker med Tiden efter E. R. Majestts. Bergs-Collegii Disposition enten af den ene eller den anden, saa meget som paa det høieste gjørligt er, skal igien optaget og drevet vorde. Bemeldte Jochum Beck er og findet efter i Hænder havende Privilegier og Collegii Tilladelse at optage et nyt Alun-Verk i Skaane i Torneherred og Sandby Eier, hvorom endnu intet synderligt er at formelde.

Slesvig, Holsten &c.

Dette var, saa vidt de forhen værende Danske Provindser Skaane, Halland og Blekingen angaaer. Jeg vil og kaste et Blik til den anden Side af Danmark, og da veed jeg ikke, om udi Hertugdømmene Slesvig og Holsten noget Slags Metal-Verk for nærværende Tid er bekiendt eller i Brug. Inidlertid kan jeg ikke efterlade at anføre nogle Spor og Anvisninger, jeg har fundet, som vidner om noget saadant i de ældere Tider.

I det Kongel. Geheime Archiv ligger et meget artigt og gammelt original-Brev paa Pergament, udgivet 1286. af Greve Adolf til Holsten, Stormarn og Skovborg, med hans hængende Indsegl under, hvor uden paa staaer skrevet: De ferrifodinis &c. Samme brev lærer os, at der paa Reinfeld Klosters Gods og paa Byen Boyemolens Grund var optagen en Jern Gruve, hvorom Klosteret laae i Trette med Greven og hans Fogeder paa Segeberg, og at samme Trette nu var bleven bilagt, saaledes, at Klosteret ei alene skulde beholde bemeldte Jernverk, men endog have Frihed til, over alt sit Gods, hvor det og under Grevens Herskab var liggende, at opstige og anlegge Miner af Jern eller hvad andet Slags Metal de kunde finde, og gjøre sig samme saa nyttige, som de best kunde og vilde. Brevet er paa Latin og af dette Indhold:

Nos Adolphus Dei gratia Comes Holtzacie, Stormarie & in Scowenborch, coram vniversis & singulis Christi fidelibus, tam presentibus quam futuris, presencia visuris seu auditoris, Recognoscimus & publice protestamur in hiis scriptis, quod omnis discordia, que nuper inter nos nostrosque aduocatos de *Zegheberghe* ex vna parte, & Religiosos dominos Abbatem & Conuentum monasterii de *Reynevelde*, Cysterciensis ordinis, Lubicensis diocesis, parte ex altera, occasione cuiusdam *ferrifodine*, quam dicti Religiosi domini infra terminos ville *Boyemolen*, ad ipsos & eorum monasterium pleno jure ac dominio

spectantis, fecerunt, quomodolibet vertebatur, per quosdam fideles amicabiliter ac totaliter sopita ac terminata est, in hunc modum, videlicet, quod predictis Abbati & Conuentui in Reyneuelde & eorum monasterio prescriptam *ferrifodinam, cum omnibus & singulis juribus & vtilitatibus suis*, totaliter liberam & quietam dimisimus ac resignauimus, ac presentibus dimittimus & resignamus, in ipsorum quietam ac pacificam possessionem. Atque nostro & omnium heredum & successorum nostrorum nomine damus eisdem Abbati & Conuentui in Reyneuelde, qui nunc sunt, & eorum successoribus in perpetuum, talem plenariam auctoritatem atque potestatem, quod quandoque & vbicunqve, auxiliante Deo, in ejusdem ville *Boyemolen* terminis, Et etiam in quibuscunqve aliis terminis quorumcunqve aliorum bonorum suorum, in territoriis seu dominiis nostris vbilibet constitutorum, *ferris seu etiam cujuslibet alterius metalli mineras, vel quorumcunqve lapidum quascunqve materias seu congeries* investigare ac invenire poterunt, quod se de eisdem libere ac licite intromittant, & ibidem per se, seu per suos commissarios, *ferris ac cujuslibet alterius metalli fodinas, atque quorumcunqve lapidum exscidia* ordinent ac faciant, Et ibidem tam in alto quam in basso, ordinent, fodeant, edificent, vendant, deportent, in perpetuum, & faciant, quidquid ipsis pro tempore vtilius ac melius visum fuerit expedire, nostra, nostrorumque quorumcunqve heredum, & successorum, atque aduocatorum, ac aliorum subditorum, quacunque contradictione omnino non obstante. In cujus rei fidele testimonium ac firmam fidem sigillum nostrum presentibus scienter est appensum. Anno Domini M. CC. LXXXVI. pridie kalendas Octobris.

At samme Kloster Reinfeld ogsaa andenstedes paa sine Godser haver haft Jern-Bergverk, sluttes af et andet Original Brev af 1287. hvorved Hertug Bugislav af Pomern har skenket til Klosteret Byen Theulin i Fogediet Dymn liggende, med sine Tilliggelser, hvortil bland Jerngruver nævnes. Endskiont disse Gruver ikke har ligget i det Holstenke, men i Pomern, vil jeg dog her tilføje et kort Udtog af bemeldte Brev: *Bugslaus Dux Sclavorum Ecclesiæ Reyneveldensi &*

fratribus villam Theusin, sitam in advocatia Dyminensi, confert, cum pascuis, pratis, stagnis, aquis, aquarum decursibus, rivulis, usuagiis, pedagiiis, salinis, *ferrifodinis*, cum iudicio maiori & minori &c.

Omendskönt jeg ikke veed, hvorfra man i Holsten forduum haver haft Kober-Malm, vil jeg dog her giøre et Høilovlig i Hukommelse Kong Christian den Førstes Brev bekiendt, hvormed Hans Majestet i Aaret 1474. forlæner Hinrik Hogelken og hans Medinteressenter et Stykke Land uden for Oldeslo, for der at opbygge en Smelt-Hytte og Kober-Mølle, og tillader dem overalt i hans Lande at maae kjøbe saa meget Brænde og Kol, som de til same Hyt-Verk og Kober-Mølle behov havde. Brevet er saa lydende (g).

Oppe de *Koppermolen vor Oldeflo* vorlent Hinric Hogelken, Plonyes van der Schur, Wilhelm vamme Sande &c.

Wii Cristiern &c. Don witlik vnde apenbare vor alfweme, dat wii van sunderger gunst vnde gnade wegen den bescheden *Hinric Hogelken, Plonyes van der Schuer, Wilhelm vamme Sande, Bartolt Warenboke*, eren eruen vnde hebbere desses breues, vnser deneren, gnedichlich vorgunt vnde vororlenet hebben, gunnen vnde vororlenen en jegenwordich, in crafft desses breues, buten vnser stad Oldeflo vppe der beste dat werder *de kamer* geheten, mit der oldensluse, vnde wes dar to hort van wisschen vnde van ackern, dat se dareyne *Smeltbutten vnde koppermolen opbuwen*, vnde aller strome, water, dyke vnde damme, wege vnde stege, to eren bestem dar to gebuoken, vnde an beyden syden dar to varen vnde gan, vnde vor sich vnde ere eruen gehebben, beholden, vnde erfflick besitten, vnde in vnser landen vor ere gelt so vele holtinge vnde kalen, als se van jaren to jaren to deme *Hutwerke vnde Koppermolen* behoff hebben, vrig vnde vnghindert Kopen mogen vnde scholen, sunder jemanden der vnser

III 3

hin

(g) Af en gammel Cancellie-Registrant i det Kongelige Geheime Archiv.

hinder edder infeggent, doch by also dat se dar jarlikes van geuen scholen X. mark lubsch. Vorbeden hir vmme &c. Wii willen ock se deffen breff nemande voregen scholen sunder vromen borgeren bynnen Lubek. Datum *Gottorp* die Sabbati post visitacionis Marie, Anno &c. M. CD. LXXV.

Under Høilovlig i Hukommelse Kong Christian den Fierdes sidste Regerings-Tider, i det Aar 1646., havde i Herstabet Pinnenberg ytret sig en Sølv-Mine, hvilken man dog, siden den befandes være af alt for ringe Betyndenhed, ikke gjorde sig videre Umag for. Derom giver os Høibemeldte Konges Historie denne Fortælling: Førend Kongen reiste til Norge, var til Hans Majestet skrevet og berettet fra Holsten om et Sølv-Bergverk, som var fundet i det Pinnenbergiske. Da nu Hans Majestet i Septembri var udreist til Sørstendømmene, begav han sig til Ste-den nogle Dage for Michelsdag, besaae den, og prøvede Er-tzen: Men befandt, at den var langt fra det, som derom var sagt og angivet, ja ikke værd at gjøre nogen Bekostning paa (h).

Om Den Helgeland, som ligger under Hertugdomet Slesvig og hører til det mindre Frisland, har vor lærde Historieskriver Pontanus (i) levnet os en besønderlig rar Efterretning af et Brev, som Georg Bruick, Hertug Adolfs Landfoged paa Helgeland, har skrevet til Kongens Statholder i Hertugdømmene den berømte Henrik Rantzov, hvoraf man erfarer, at dette Land har bestaaet af tvende Klipper eller Berge, det ene rødt, det andet hvidt, og at det hvide Berg, som var sandigt, har givet baade Guld- og Sølv-Erts af sig. Af Guld Ertsen førde man til Hertugen, som lod den behandle og skille, og fik deraf det beste Guld, og saa meget Svovel, som alene kunde betale den paa Skilnugen anvendte Bekostning. Denne Fortælling er saa betydelig, at jeg holder den værd, eller saa meget

(h) *Slanges Christiani IV. Historie* p. 1422.

(i) *Jo. Jf. Poytani Chorograph, Danie Descript.* p. 739. 740.

meget deraf som hidhører, af Landfogedens egne Ord hos Pontanum her at igtentage: Totæ insula binis separatis rupibus constat, una rubet, altera candet. Prior, munimentum, arx & præsidium insulæ una tantum via conscendi potest, & instar muri rubentis, recta ex mari emergit, haud aliter atqve Segeberga Holfatiæ ad altitudinem sex & quadring. Ulnarum superne pingvi solo & fertili ubiqve connecta &c. &c. Altera insulæ rupes, quam esse candentem dixi, fabulosa est, ubi svavissimi fontes passim eruçant. Cuniculi in ea dominium habent. Non est, ut rubens, de qua indicatum, compascua, cannaben tamen producit. Hic ad boream & subsolanum, admiranda naturæ miracula, ex montium visceribus eruuntur, metallum colore & nitore aurum perfectum referens, *argentum rude rubrum*, *Goldtertz*, incolæ *Mummegoldt* vocant. Metallica aurea est, quam erutam ad Ducem Holfatiæ emittunt, quæ tusa, lota, tosta & separata aurum perfectum reddit, & tantam sulphuris quantitatem, ut hinc sumptus, qui in separationem impenduntur, colligi possunt. Inveniuntur & in iisdem venis nuces avellanæ & candelæ in lapidem indurata magna copia, & conversæ in metallicum aurum limaces, conchæ; Glessum etiam, *Berelstein* nuncupant. Ita minores arborum rami metallici, tanta subtilitate, quanta nullus argentarius faber, licet artificiosissimus, ex auro conficere possit.

Om man hid kan henføre en Sten eller Ries, som findes paa det Kongelige Kunstkammer ibland Naturalierne; hvilken er kommen fra Helgeland, og i Museo Regio (k) saaledes beskrives: Pyrites, qui Leonem quodammodo refert, ex globulis coloris aurei compactus, pondere libræ unius cum dimidia, Ex insula *Heiligelandia*, juxta ostium fluvii Albis, huc allatus, lader jeg andre dome, som ere Riendere af slige Sager og forstaae at prøve Metallerne. Ligesom jeg ei heller tør forsikre, at det Guild var fra Helgeland, hvormed Strand-Griserne efter giorte Løfte lode besaae deres Skytte-Helgens S. Christiani Billed, den Tid de havde vundet Seir over Kong Abel (l), endskiont det dog vel saa kunde være.

Om

(k) Museum Reg. Hafniense Edit. *Lauerentzii* Part. I. Sect. VII. No. 29.(l) *Heitfeld* p. 233.

Om bemeldte Helgelands Gulb·Miner taler vor lærde Sperling, men af ingen anden Kilde end Pontano, saaledes: *Egregiæ sunt metalli fodinæ insula Heiligeland dictæ in Holsatia ad ostium Albis, quæ a Fosis, Tacito memoratis populis, quondam Fosetisland appellatam credimus, quos præterire non licet; laudari merentur, & in descriptione, quæ J. Is. Pontanus ex literis Geo. Bruyck Præfecti Ducis Holsatiæ Adolphi in illa insula ad Henr. Ranzovium retulit, sic se habent verba (m) &c.* Det samme igtentages, men med en liden Forandring og Forklaring, udi Museo Regio i desse Ord: *Egregiæ quoque perhibentur fuisse metalli fodinæ in insula Heiligeland ad ostium Albis in Holsatia sita, quas J. Isac. Pontanus ita laudat &c. & paulo post ait, inventas esse in iisdem venis limaces & conchas in metallicum aurum conversas, quas potius arbitramur metallo hoc fuisse obstas (n).*

Skulde nu nogen spørre: Er da saadan Herlighed ikke mere til i vore Tider, og hvoraf kommer det, at hverken Meyer og Danckwerth i deres Schleswig·Holsteinsche Landes·Beschreibung, eller Anton Heimreich i sin NordFresische Kronik, eller J. Laff i sin Vorläufige og Anderweittige Nachricht von Heiligenland, eller Hr. Busching i sin Staats·Beschreibung der Herzogthumer Schleswig und Holstein, røre det allermindste derom? Jeg svarer, at desse Skribenter enten ikke maae have læset Pontanum, eller ikke givet Agt paa dette Sted hos ham, og at man snart skulde troe, at Rygtet om de Helgelandske Metaller allerede haver været forsvundet ved Midten af forrige Seculo, da Meyer og Danckwerth udgave deres store Verk; thi ellers kunde de aldrig forbigaaet, i det mindste at nævne, en saa merkverdige Omstændighed. Dette er saa meget mere at undre paa, som en Skribent, der har levet paa samme Tid ved det Gottorpste Hof, navnlig Benjamin Knobloch, hvilken 1643. har udgivet Chorographische Beschreibung der Insel und Festung Seyligeland,

(m) Ott. Sperlingii Boreas p. 250.

(n) Joh. Laurentzii Museum Regium Hafn. Part. I. Sect. VII. No. 5.

land (o), melder derudi om det Helgelandste Nummerguld, hvilket er et Bevis paa, at Rngtet ikke har været uddøet, men at man endda haver vidst deraf at sige. Hans egne Ord ere disse: Es gibt das Meer umb diese Gegend nicht allein Fische zu voller Genüge: Sondern es werden auch zur Zeit großer Südosten Sturme an dem Gestade kleine Stücklein von Aug- oder Börn-Stein, wie wol gar selten, auf-gelesen. Mehr findet man zur Ostenwindes Zeit eine Erde, welche fast so hart, als ein Stein ist, auch an den äusserlichen Farbe und Glanze dem rechten Gold-Erze gleichet, und von den Landleuten Nummergold genennet wird. Und dieser Stein gibt, wenn er ein wenig gerieben oder gar zerschlagen wird, einen Schwefel-Geruch, auch Feuerfuncken von sich: Derowegen denn die Alchymisten in einen wahn gerathen, gleichsam als die Natur dieser Ländlein einen großen Schatz hierin gezeigt hätte, welches aber nach vorhergegangener Experimentation nichtig befunden, und also alle Unkosten, Mühe und Arbeit vergebens angewant worden. Dergleichen findet man rechte Haselnüsse, Schnecken-Häuslein, und sonst noch andere Sachen, die in wasser zu Stein worden." Omendskiont Forfatteren, som synes ei have haft Kundskab om ovenansførte Georg Bruycks Beretning hos Pontanum, ikke gör meget Bæsen af denne glimrende Materie, og holder den af intet sønderligt Verdi, saa bør dog hans Beretning om Sagen, saadan som den befandes i hans Tid, ikke kunne svække Troverdigheden i Bruycks saa omstændige Fortælling, i Betragtning, at Knobloch levede og skrev imod et hundrede Aar efter den anden, i hvilken Tid en stor Forandring kan være foregaaen paa et Land, som til alle Tider er udsat for Storm og Anløb af en saa urolig og selvraadig Fiende, som Besterhavet er. Dernæst kommer det Pontani Beretning til stor Styrke, at Henrich Ranzov selv i den Beskrivelse, han 1597. har gjort om Chersonesus

R f f

Cim-

(o) Den nævnes, som trykt til Hamborg 1643. in quarto, ubi *Molleri Cimbria Liter. T. II. p. 142.* og dens Indhold opregnes kortelig i *Habners Hamburgische Biblioth. Histor. Centur. III. p. 218.* Jeg har ikke haft noget trykt Exemplar deraf, men alene en Afskrift af den bekjendte Ulrich Peterfens egen Haand.

Cimbrica, og som aldrig før i vore Tider er kommen til Lyset (*), haver indført den af Bruycks Skrivelse næsten med de samme Ord, som Pontanus siden har brugt. Af en anden Beskrivelse om Den Helgeland som 1697. er forfattet, jeg veed ikke af hvem, men med Ulrich Petersens Haand skreven, vil jeg anføre, saa vidt denne Materie kan vedkomme, følgende Stykker:

Under Süder, Südwester und wester Seite der hohen Klippe gehen viel Löcher und Gruben in das Land hinein, welche in alten Zeiten theils mit Menschen Händen gemacht, und theils nach und nach von der See und den anschlagenden Wellen gekommen, welche auch von den Inwohnern ihre Rahmen erhalten, und sind die vornehmsten Nubbengat, Junggat, und Pipersloch. Von diesem letzteren wird eine Zierliche Fabel gesaget, als nemlich, es sey ein Eingang in der See, und führe einem communications-gang bis Segeberg, also ein ebenmäßiger Ausgang sein sol. Gewiß aber ist es, daß dieses Loch sehr tieff unter dem Lande unterwärts herumb gehet, und im Eingang so glat, das daran zu zweiffeln, ob die See es solcher gestalt ausgearbeitet. Man wird auch gewahr, daß unten Wasser und eine starcke Luft. Heut zu tage sind ziemlich alte Leute auf dem Lande, die können aber nicht gedenken, daß sie jemahls gehöret haben, daß jemand gewesen, der dieses Loch erkundiget und läst sich auch noch zur zeit kein Inwohner da zu dinagen, das Loch zu besehen. Weilen aber augenscheinlich, das Menschen-Hände daran gearbeitet, als muß man glauben, daß zu der zeit ein vornehmes Grab sey gewesen, oder es haben auch die alten ein Bergwerck daraus haben wollen, und sind also Schachtweise in die Erde gegangen, Ertz zu suchen, weil der Eingang einem Stollen gantz nicht ungleich ic. . . . Wie dann bekant, daß An. 1697. in Monat Sep-

(*) *Henr. Ranzovii Descriptio Chersonesi Cimbricae* har det forste Sted i *Westphalii Monument*, Cimbr. Tom. I. hvor man p. 69. 70. læser den Efterretning om de Helgelandske Metaller. Men samesteds er begaaet en Trykfeil, og bør læses *Goldt-Ertz* i stedet for *Volt-Ertz*. Af denne *Ranzovii Descript. Chersl. Cimbr.* har jeg selv et gammelt Manuscript, som er, om ikke Original, dog en Original Afskrift skreven paa de Tider, hvorudi bemeldte Efterretning Ord is andet haves.

Septembri von d. 12. bis 15. bey anhaltenden starcken Sturm die Wellen bey 30. Fadern hoch an die Klippe hinan geschlagen, und der See Wellen-Schaum auff Südhorn hin auff der Batterie und Geschütz gestanden, daß man nicht glauben sollte, daß die See mit einer solchen Macht so hoch heben und hinauff schlagen könnte. Es ist auch bey diesem Sturm der weise Mönch (p) ein merkliches Kurzer geworden, worüber die Wellen ebenmächtig herüber schlugen. Es geschicht mit einer solchen Macht, daß das anschlagen der Wellen an die Klippen lautet, als wan starcke Canonen Schüsse in der See geschehen. Bey solchem Wetter nimbt die See allemahl etwas von dem Lande weg, und ist gläublich, daß es in wenig Jahren noch kleiner werden wird. Massen dann vor nicht gar langen Zeiten den Inwohnern noch erinnerlich, daß die weise Klippe so groß gewesen, daß man gemächlich oben darauff nach der Scheibe geschossen, welcher nunnehro so weit abgefallen und weggespület, daß man schwerlich so viel Platz finden solten eine Scheibe darauf zu setzen. Diese weise Klippe ist ganz anderer Art, wie die andern Felsen, hat auch dem Lande bisher großen Nutzen gethan, weil sie, wie bereits erwehnet, eine Vormauer vor dem Unterlande und Sanddünen ist, es sind darinnen etliche Adere, welche so weiß und klar als ein Crystal, und hat gantz keine Eigenschaft eines Steines an sich. Wan es angesehen wird, wie es von der Klippen abgefallen lieget, so scheineth es, als wan viele Stücken Eyß zusammen getragen wäre an dem Orte. Vor etliche Jahren haben sich einige Italianer angegeben, welche aus diesen Steinen etwas machen wolten, weil es aber nicht von solcher Güte, wie es anzusehen ist, als haben sie es sonst nicht als zur Zierath in den Grotten gebrauchen können, und zu allerhand Gips-Arbeit, wer es aber nicht kennet, solte meinen, daß recht was sonderliches daran wäre. . . . Unweit der weisen Klippe gehet der Calverdank an, und erstrecken sich diese Klippen eine ziemliche Ecke hinaus in der See, welche bey Ebbe Zeit gar hel zu sehen, und wirfft

K l l 2

die

(p) Der weise eller witte Mönch var et Støkke fra det faste Land afflyllet Klippe, som stod ganste nær hos den saa kaldede Hvide Klippe, hvilkken indeholdte de omtalte Mineraliske Ting

die See an diese Seite vielerley Sorten Steine an das Ufer, unter andern auch das so genante Nummergold, welches den Feuerrohr Steinen nicht ungleich aussiehet, ist aber an Gewicht viel schwerer, und haben sich einige bemühet es zu solviren, und Kupfer heraus gebracht. Wann es ein harter Sturm, so kan die See an dieser Seiten mit den Steinen einen solchen Geraas machen, daß auch 2. Personen, so mit einander gehen und sprechen, ihr eigen wort nicht hören können.

Med denne Beretning stemmer en anden skreven overens, som er et par Aar yngre, og haver denne Titel: Nachricht von der Insel Helgeland, so wie sie im Jahr 1699. beschaffen gewesen, aufgezeichnet und entworffen von J. Botticher Lieutenant und damahligen Orts Commendanten, nachgehends *Ingenieur-Capitaine*. Jeg vil af saanne ogsaa indrykke de Stykker, som kunde tiene til Stadfæstelse og videre Forklaring paa det foregaaende: = = = Ob nun gleich die Wellen die Spitze der Klippen nicht befeuchten können, so sezet sich doch daran die aufsteigende salze Feuchtigkeit und der Regen, welches dann durch der Sonnen Hitze zusammentrocknet und von einem Sturm Stückweise her unter geworfen wird. Die abgefallene Stücke werden durch der Wellen stetiges angeschlagen ganz rund gemacht, und wann sie erweicht, ist es dem Erdreich auf dem hohen Lande sehr ähnlich. Die weisen und blaue Adern haben keine andere Härte an sich, als der rothe Fels. Die Sanddunen sind gelb und graulicht, eben wie sie an andern Orten sind, die Klippen aber, so in dem Grunde nach dem Norder und Süder Haven gehen, sind braun und weiß, maßen annoch ein kleines Stück von der weisen Klippe übrig, so etliche weise Adern hat, und bey nasem wetter so durchsichtig als ein Crystal, und haben sich viele hierum bemühet, etwas besonders daraus zu machen, aber befunden, daß es nicht von solcher Güte, wie es scheint, und kan es zu nichts als zu den Grotten gebraucht werden. Vor etliche Jahren sind einige *Italier* hier gewesen, welche es auf allerhand Art probiret haben. Die weise Klippe, oder, wie es genannt wird, dat witte Kliff, ist vor

kurzen Jahren noch so groß gewesen, daß man geraumig derauf eine Scheibe gesetzt und darnach geschossen: ist auch eine Vormauer vor dem Unterlande wider den Nordwesten Wind eine lange Zeit gewesen, hat aber solcher gestalt abgenommen, daß nur die Steete davon zu sehen, und können die Sanddünen keinen Schutz mehr davon haben, wannhero vermuthlich, daß die See an selbe Seite noch mehr wegweisen wird. Die Klippen, so unter den Sanddünen liegen, haben keine Höhe über den Horizont des Wasser, und findet sich nichts, das den Wellen widerstehen kan, wenn die Wurzel von der weissen Klippe abgespület ic. . . . Unter der witten Klippe ist das Ufer braun und weiß, bey dem Kalverdanz etwas röthlich, wo selbst die rothen Flintsteine und das so genante Nimmergold, welches als Feuerrohrsteine aussiehet, und ganz schwer ist, benebenst vielerley Steinen von allerhand Farben gefunden wird ic. . . . Die ältesten dieses Lands wissen sich nicht zu erinnern, daß jemand sich dieses Loches erkündiget, und läßt sich auch niemand dazu dingen. Weilen aber augenscheinlich zu sehen, daß Menschen Händen dabey gearbeitet, so ist zu glauben, daß es vormahls ein Begräbniß gewesen, oder es haben auch die Alten ein Bergwerk daselbst anzulegen versuchen wollen, und sind also Schachtweise in die Erde gegangen, weil der Eingang einem Stollen nicht ungleich.

Naar man betænker, at af dette Land, som under Kong Knud den Stores Regering ved Aar 1030. skal have bestaaet af 9. Kirke-Sogne (q), er nu saa liden en Plet tilbage, og at Vandets Grunhed Aar efter Aar i et Seculo efter det andet har bortskyllet saa store Stykker deraf, saa tør man intet undre, hvor dette Guld-Berg er blevet af. En Beskrivelse, endnu ældere end de forhen nævnede, som 1638. om dette Land er forfattet, melder derfor om dets Aftagelse saaledes: Es nimit auch diese Insul von Tag zu Tagen ab, und kan nichts wieder zu wachsen. Dahero dann zu schliesen, daß das Land nach länge der Zeit wird weggeschwemmet werden: Und

Rff 3

Fön

(q) Heimreichs Nord-Fresische Kron. v. 104. 146. Det er vel sigtet paa Dens Størelse, naar Ad. Bremensis saaledes siger derom: Sunt & alia insulae contra Fresiam & Daniam, sed nulla earum tam memorabilis est.

Können noch Leute gedencken, das Land, Flecken und Einwohner gantz weg genommen worden und über 30. Haus-geseffenen nicht übrig geblieben (r). Men om Vandfoderne og Uveder alene have giort det, eller Folkets Sterighed, ved at udhule Berget efter Guld, har hiulpet til, at det efterhaanden og uformerket Stykke efter Stykke kan være udslyttet og forsvundet, det er helt uvisst. Om ovenmeldte Hvide Klippe gibe ellers fornævnte Meyer og Danckwerth(s) en Beskrivning, som kommer overens med den hos Pontanum, alene at de ikke røre noget om Metaller. Men at det dog maa have sig, som sagt er, at nemlig den Hvide Klippe, som midt i det XVI. Seculo var i Ord fer at give Guld, er efterhaanden bortskyllet, indtil i dette Seculo det sidste Stykke deraf rent de gaaet til Grunde, derom kalder jeg den Beskrivelse til Bidne, som Herr Lass om Helgeland har udgivet (t), hvort det saaledes heder: Vormals lag eine Klippe gegen Norden, welche die weisse Klippe oder witte Kliff genennet wurde: Allein das letzte Stück ist 1711. den 1. Nov. abgespühlet. 1618. traf man alda so viel Gips- und Kalk-Steine vor, daß 1. Last von 12. Sering Tonnen für 5. Mark verkauft werden mußte.

Om adskillige Metaller og Mineraler, som sig til en og anden Tid skal have yttret ved Flensborg og andensteds i Hertugdomet Slesvig, har jeg vel hørt noget fortælle, men ingen rede vidst derfor at gjøre, indtil jeg nyligen fra Herr Justits-Raad og Cabinet-Secreterer Es-march har derom faaet en udførlig og ganske artig Underretning, hvilken jeg holder vel verd, af hans egenhændige Brev til mig, andre til Fornøielse og videre Efterforskning, at meddele:

Paa

(r) *Petri Saxens Kirckgefaste Beschreibung der Insel Helgeland, MS.*

(s) *Danckwerths Schleswig-Holst. Beschreibung p. 153.*

(t) *J. Lass Underveitige Nachricht von Heiligenland, Flensburg 1753. p. 39. Conf. Ejusd. Vorläufige Nachricht p. 9.*

Paa Deres Forlangende af 18. hujus har jeg den Ære at tilkiendegive, hvad mig, angaaende de nær og omkring Flensborg opdagede Guld Sølv-Bly- og Kober-Saltige Erts'er er bekiendt.

1. Den første Opdagning af Bly Erts' gjorde for nogle Aar siden en Flensborgsk Hyrde, som ved Hans Majestets sidste Siem-reise levede endnu, og den Tid tiende der en af mine Søstre, Raadmand Strickers Enke, hvis Søn havde lagt sig efter Metallurgien, og tegnede at præstere med Tiden noget retskaffent dert, men han døde i sine beste Aar, og med ham det første Skiu af denne Opdagning. Stenen, som Hyrden bragte til denne Afsdøde, var en, som man grangivelig kunde see, med en Blov ganske plat og flad afpløjet Spidse af en Klippe, af skøn hvid Spaet med Bly-Glands igienem meleret, som denne Hyrde havde anseet for Sølv og derfor bragt til bemeldte min afsdøde Neveu. Efter hans Død havde min Broder, Lic. Medicinæ i Flensborg, taget denne Steen til sig, som viiste og forærede mig dette Stykke, saa vidt deraf endnu var i behold, og Hr. Apothequer Cappel her i Kiøbenhavn ved derover anstillede Prover fandt, at i et Centner var 25. Pund Bly. Stedet, hvor dette Stykke var fundet, var paa S. Nicolai Mark et langt fra en stor derved liggende Sø.

2. Derefter, og da min Broder sagde mig og, at en endnu uden Tvil levende Guldsmed i Flensborg, efter Rygte, havde i lige Maa-de fundet Guld- og Sølv-Handsteene, fik jeg allernaadigst Befaling at udforske, om Sagen var sandfærdig eller ikke. Jeg talede da Guldsmeden til derom under hans Troskabs Eed og Plikt, og han tilstod, 1) at han nær ved S. Johannis Sogn, sirax uden for den saa kaldte Holweg, paa Marken, havde fundet et temmeligt Stykke Bly-Erts, hvoraf han gav mig det endnu til overs hafte Stykke, som var rigt, at, efter adskillige derpaa satte Prover, et Centner holdte 90. Pund Bly, og af en Tydsk Bergmand forsikret, at han dets Righaltighed aldrig endnu havde seet eller hørt. 2) Hvad de fundne Sølv-Handsteene var angaaende, saa for-

fortalte han, at han om Efterhøstens og Slagter-Tid, ei langt fra et saa kaldet Skæfer Huus, da han der vilde købe et Par Stude til Vinter-provifion, gik paa Veien par curiosité efter en Plov langs Ageren (u), og da Ploven omvæltede et par glimrende Stene, tog han dem til sig, prøberede dem hiemme, fandt dem rige af 3. til 4. Lod Sølv, og sin Umag vel betalt. Som og adskillige andre gange var skeet, og havde han faaet sin Umag snart betalt, snart ikke.

3. Hvad den Steen, hvori der var Guld, angik, saa havde en Mand fra Jørgensby, som Staden er incorporeret, bragt ham en Haandsteen saa stor som en Haand, og bedet til en Prøve at afflaae og probere saa meget som et par Lod, hvilket han havde gjort, og leveret ham det deri foresundne Guld og Sølv, som meget righaltig, men Manden vilde ei have smeltet Resten, som han havde taget og beholdt hos sig selv hiemme. Guldsmeden havde trængt sterk i ham, at sige ham, hvor denne Steen var funden, og endelig havde han forklaret, at han paa Brarup Mark (ligger 3. Mile fra Flensborg i Angeln) havde par hazard fundet den, da en Hest med sin Bagsko skulde have kastet den op (x), og han, som gik efter, og faae det glimrende paa Stenen, havde puttet den hos sig.

4. Disse første Anledninger animerede, til at give Ordre til Guldsmeden og en anden Liebhaber, paa Kongelig Beføstning, at gjøre en liden tour omkring Flensborg, for at udspore, om der fandtes flere Steder til Sølv, Bly og andre Metaller, og endskjønt begge ei ere mindre end Bergmænd, fandt de ved adskillige Landsbyer, Janneby, Bilskov, Kober-Møllen, Bryn-Bandinøllen, Jarlund &c. Sølv-Kober og andre ædle Metal-haltige Lrtser. Hvoraf jeg endnu har 4. a 5. Prøver tilbage, hvis rene Indhold Hr. Doctor Holm D. B. skal tilkiendegive.

5. En.

(u) Saaledes fortæller *Justinus* Lib. XLIV. Cap. III. at man forðum i Gallicien fandt jevnlig en Guld-Klimper efter Ploven.

(x) Om de Kamelsbergiske Gruver hos Goslar berette nogle af forðum Tids Skribenter, at de ved Heste-Fod skulde først være opdagede.

5. Endelig hørde jeg og meget tale om et Slags ægte Sølv-Sand, som gangvits, dog i temmelig Dybde, skulde findes et langt fra Øversee ved Flensborg. To Ryttere havde vlist Bønderne deromkring saa mange Prøver, at endelig en heel By slog sig sammen, og grov et temmelig dybt Hul, men da de ei vare Bergfolk, og der kom en stor Plads-Regn, skød, til Lykke paa en Søndag, hele Hullet til, og Rytterne echaperede, som nogle Uger af Bønderne vare defrayerede.

Imidlertid fortalte min Broder mig dog, at en Tydsk igtennemreisende Bergmand havde skatueret Mueligheden, havde undersøgt Øverse Sø, og forsikket, at der var Klipper i den, og at de strøg bort under en ei langt fra Bopholt liggende By, Smedeby kaldet, som man indtil nærmere Undersøgning da maae udsette ic. Dette maae jeg og med Visshed, som en curiositet, sige,

1. At Slien, som gaaer til Slesvig, udkaster, som jeg ved Ulsnis i Angelen har seet, den Tid jeg for nogle Aar besøgte min der boende Broder, og engang spadserede ved Strandbredden, en Mængde af rød Kride.

2. Og at jeg, ved et par Timers Tid, jeg var i Staden Aabenraa, observerede, at dens høie Bierge indeholder i det ringeste en hoben Jern, og, Gud veed, hvor mange flere Ertser.

3. Saa og, at om D. B. vil vide, hvad for Slags Metaller der egentlig er ved Aabenraa, Lygom-Kloster, Tøndern, og til deels i det Haderslevske, saa skal Hr. Licent. Medicinæ Fabricius i Tøndern have deraf et anseeligt Forraad, som en stor Liebhaber af Metallurgien. Jeg er ic.

Kiøbenhavn d. 25. Martii 1758.

H. C. Esmarch.

Danmark.

Om Danmark har eller haver haft Bergverker eller noget Slags hienvoret Metal, synes til første Anseende at være et unyttigt Spørgsmaal. Og jeg havde kanskee forbigaaet at skrive noget derom, dersom ikke en og anden af vore Skribenter, endog Baron Holberg, havde givet mig Anledning dertil. Jeg vil anføre denne berømte Mand's egne Ord: Udi Danmark ere ingen Bierge, hvorvel Jorden efter nogles Beretning, som have forsøgt at grave, ikke er gandske uden Metal, men dog ikke udi saadan Mængde, at det kan betale Umagen, hvorføre man haver forundret sig over, at Pontanus udi hans *Chorographia* haver talt *de inexhaustis varii generis metalli venis*, eftersom udi vore Tider ingen, hverken Kobber- eller Jern-Miner, langt mindre Guld- eller Sølv-Miner graves (a). Ordene har Holberg laanet fra en ældre Pen, nemlig den lærde Otto Sperlings, som i sin *Boreas* saaledes skriver: In Dania regno montes nulli sunt, tentarunt tamen ejus viscera, non caret metallis, sed operæ pretium non respondet, og noget der efter: De mineris argenti, æris, ferri & plumbi per Norvegiam detectis constat: Sed quum de *inexhaustis diversigenis metalli venis* in Dania Pontanus in *Chorographia* sua loquatur, vellem, hæc explicasset doctissimus Scribtor; Nostris enim temporibus neque ferri neque æris, multo minus argenti vel auri mineræ sunt apertæ in Dania quæ fodiantur (b).

Det er billigt at høre Manden selv, som disse Herrer have be-
raabet sig paa, og vil man kanskee finde, naar man læser ham i sit
Sammenhæng, at han ikke meget behøver videre at forklare sig. Den
Tid Pontanus skrev sin *Chorographiam Daniae*, hørde Provindserne
Skaane, Halland og Bletingen endnu under Danmarks Rige.
Naar han først har beskrevet Danmark i Almindelighed, dernæst
Jylland og Holsten, og førend han rører om de øvrige Provindser,
da

(a) *Holbergs Danmarks og Norges Beskrivelse* 1729. p. 40.

(b) *Sperlingii Boreas* p. 243. 247.

da tager han fat paa Skaane baade i sin ældere og nyere Tilstand, og under denne Titel: Scania cujusmodi hodie visitur, er det, han ibland andet saa skriver: Multi a pulchritudine & amoenitate *Schone nuncupatam* autumant. Adeo ut coeli beneficio, telluris obsequio, portuum atque emporiorum commoditate, maritimis divitiis, lacuum ac fluminum piscatione, venatione nobilium ferarum, *inexhaustis diversi generis metalli venis*, oppidorum frequentia, civilibus institutis, nullâ regionum beatarum sit inferior (c). Naar man nu saa vel af foregaaende som efterfølgende paa dette Sted hos Pontanum seer, at det alene er Skaane, og ingen anden Danmarks Provinds, han her berømer af sine u-udtømte adskillige Slags Metal-Aarer, og man tillige behager efterlæse, hvad jeg forhen i denne Afhandling har skrevet om de Skaanske Bergverker, falder Forundringen bort af sig selv, som nogen skulde giøre sig over disse Pontani Ord. Ja om han endog havde anført de samme, hvor han beskriver Danmark i Almindelighed, havde han dog ikke haft Uret, eftersom Skaane til hans Tid var lige saa vel en Part af Riget, som enten Jylland, Sælland eller noget af de øvrige Landskaber. Og kunde derfor, saa længe Skaane var Dansk, vel med Sandhed siges, at Danmark havde sine egne Metaller, i det mindste bekiendte Jernverker.

Men naar man og undtager Skaane, har dog forberømte D. Sperling, i et ældere Skrift, om det øvrige Danmark berettet, at man ofte har forsøgt at grave efter Metaller, og, omendskjønt man har fundet Aarer, har de hidindtil ikke lønet Møden: *Daniæ quoque viscera sæpius tentarunt in metallis, sed hætenus non responderunt venæ, licet inventæ, laboribus* (d). Jeg har ingen Aarsag at mistroe den gode Sperling, men beklager alene, at jeg ingen nyere Efterretning haver om disse af ham omtalte ofte giorte Forsøg til Metallers Opfindelse i Danmark.

(c) *Jo. Is. Pontani Chorograph. Daniæ Descript. p. 692.*(d) *Sperlingius de Nummis non cufis p. 254.*

Man kan saa meget mindre tvile, naar man veed, hvad for mangfoldige Slags, ei alene tilforn skjulte Mineralier, men og Anledninger til at fatte Haab om Metaller, disse sidste Aaringer have aabenbaret, under de adskillige Forsøg, som vor Dyrebare Monarks Høistpriselige Omhu for sine Rigers Være og Velfæert har ladet gjøre næsten i alle Danmarks Provindsler, hvormed det allerede saa vidt er kommet, hvad Mineralierne angaaer, at man, ved adskillige paa visse af dem anlagte Berker, har begyndt at føre dem til Nytte, saa vel til Landets eget Behov, som for at overlade til Fremmede. Og man har det Haab, at disse saa gode Begyndelser skulle opmuntre formuende Folk i Landet til at indrette flere Mineral-Berker, og drøve disse Opdagelser end videre, til deres egen og det Almindeliges mangfoldige Fordele, til Fædernelandets Heder, og til en Fyldestgjørelse for Hans Majestets Lands-Faderlige Hensigter.

Det vilde blive alt for vidtsøftigt, og denne Afhandling for meget uvedkommende, om jeg vilde fordybe mig i at opregne Stykker vis og beskrive alle de Slags Natur-Farver, som tilforn ere udenlands fra forskrevne, men nu tilredes af de mangfoldige i Jylland, Sjælland, Møen, Bornholm, fundne Jord-Arter, saasom Engelsk Rødt, Brunrødt, lyse og dunkle Okkere, Umbra, Colnisk Jord, Trippe-ler, Balke-Jorde, Alkaliske Jorde, Allun- og Vitriol-Materier i Mængde, den røde og hvide Bolus, Bergbeeg, terra sigillata, Meel-Sand til Glasur, og mange Slags Leer-Arter til Porcelains-Sten-tøis-Kafelovns-Sukertops-Fabriker, ligeledes Salpeter-Berker, Skedevands Brænderier, de Bornholmske Diamanter (e), det Bornholmske Sandstens-Brud til Bygnings-Mølle- og Slibe-Stene, hvorved mange tusinde Rigsdaler Arsligen kunne spares i Landet, samt Marmor, Fliser, og andre Sten-Arter, de Bornholmske Stenkul (f),
som

(e) See *Thurabs* Bornholms Beskrivelse p. 95.

(f) Hr. Gen. Maj. *de Thurab* siger i sin Bornholms Beskrivelse p. 729. Paa adskillige Steder imellem Rønne og Galle findes Mængde af Stenkul, som vel til Smede-Arbeid ere utiensiige, men til anden Brug og Brændsel derimod meget skønne.

som blive efterhaanden bedre, efter som man kommer dybere ned, men ville endnu blive langt bedre, naar Fornødenhed engang gjør dem brugbare og lærer at gribe dem an med Magt, det Bornholmske Cæment, som er 10. pro cento bedre end det Hollandske, de Møenske Svovel-Stene. Agricola har til sin Tid skrevet om de Møenske Krid-Berge: *Habent pleræque regiones cretæ colles, ut Gallia, Britannia, Muna deserta maris Baltici insula, quæ e Pomerania navigatur ad Coppenbagam Danicæ.* At saxum, quo durius, eo difficilius ex se lineas producit. *Constantiæ murus magna ex parte ex id genus saxo constat (g).*

Men det som jeg fornemliggen her vil have erindret, er, at ved alle disse Fossiliers Efterforskning har ytret sig adskillige Metalholdende Materier overalt i de Danske Provindser: Men om deres Tilberedning skal kunne betale Omkostningen i henseende til Brænde-Mangel, som er det almindelige Klagemaal, og flere Omstændigheder, det giver jeg andre at dome om. Man har fundet i Mængde lignum metallisatum med Spatgange, holdende Jern, som trekker Magnet-Naalen. Af Møens Klint har man udfaldne Stene, som i den ene Ende holde Jern-Erts. Paa Bornholm graves Bly-Erts af 30. pro cento Gehalt. I Jylland har man gjort Prøver paa Vitriol-Sten, som gives der i Mængde, og ved Smeltning af den uddraget Kober, og af dette Kober atter noget lidet Sølv (h).

Fra en Ven i Jylland har jeg den Efterretning, at der paa visse af Hederne er Jern-Erts i Mængde, at Ordet gaaer, der midt igienem Landet skal gaae en stor Jern-Aare, og at

Ell 3

han

(g) G. Agricola de Natura Fossilium 1546. p. 202.

(h) Om alle disse og flere Danske Mineralier og Metalholdige Materier kan man formode sig den beste Underretning fra Mineral-Inspectøren Herr Birek, som har igienemreiset de fleste Rigets Provindser, for at oplede saadane Jordens skjulte Frugter, og bragt Prøver med sig af utalige Slags Fossilier, som kunne blive til en prægtig Dansk Mineral-Samling, og tiene til at holde Lectiones over, og gjøre Forsøg med for dem af vore Studerende og andre, der ikke faae Leilighed at komme paa Næsederne, men dog have Lust at kiende deres Fæderneland indtil Jordsmøets Beskaffenhed i hver dets Egn og yderste Afskog.

han selv har seet Stykker paa nogle Lispund oprøddede af Jorden: Man vil og der have fundet *vestigia* af gamle Smelt-Ovne, men fordi disse Verker skulle have ødelagt Skovene rundt omkring, og Jorden, ved det den blev bar, er bleven med Flyvesand oversmøgen paa mere end en Mil Land, derforuden langt til Kjøbsteder, ere de aldeles forfaldne, uden at efterlade Haab om videre Oprettelse. Det var vel verdt en Undersøgning af kyndige Folk, om ikke disse forment Smelt- eller Maj-Ovne kunde være Levninger af Tegl-Ovne eller noget andet, og om ikke paa de Steder, hvor Jern-Malmen opgraves, kunde i gamle Dage, før Sandflugten ved Skovenes Ødeleggelse har taget overhaand og kanskee til dels forvoldet de store Heder (i), have været Myrer og Moradser eller Søer, af det Slags, som paa mange Steder i Norge, Sverige, og andensteds, frembringe det saa kaldede Myre- og Sø-Jern. Til end videre Forklaring om de nu opdagede Jyd- ske Metaller og Mineralier, vil jeg anføre et af Herr Apoteker Steuben i Aarhus, som for nærværende Tid opholder sig her i Staden, mig derom tilskrevet Brev, hvilket fortjener saa meget mere at læses af andre, som han skriver af Erfarenhed, og selv har været med at gjøre Undersøgning. Brevets Indhold er dette:

Efter Løfte giver jeg mig den Ære at tilsende Dem den Efterretning, angaaende de mig bekiendte Mineraliske Ting, som iblant andre findes i Jylland. I Bierreherred ved Søfanten paa Bisprnsknude er en stor Deel Vitriol- og Alun-Erz, som bestaaer i en sort feed leragtig Jord, af hvilken jeg Anno 1752. fik ongefær en 6. Skiepper at undersøge, og bekom af samme quantum

(i) Hvorledes Jylland fordm i det XI. Seculo formedest sine store Skove og øde Marker har seet ud, lære vi af *Adamo Bremensi de Situ Danix* ap. Lindenbrog. p. 56. i salsd og denne hans alt for søle Beskrivelse derom er tilforladelig: Ager ibi sterilis: Præter loca flumini propinqva omnia fere deserta videntur: Terra sulfuginis & vastæ solitudinis. Porro cum omnes tractus Germanix profundis horreant saltibus, sola est *Futland* cæteris horridior, quæ in terra fugitur propter inopiam fructuum, in mari vero propter infestationem piratarum. Vix invenitur culta in aliquibus locis, vix humanæ habitationi oportuna. Sicubi vero brachia maris occurrunt, ibi civitates habet maximas &c.

tum henved 13. Pund Vitriol. Solutionen blev forrettet i et Trækar, men Indkaagningen skeede i et stort Jern-Kar, hvor der da paa Bonden præcipiterede sig en $5\frac{1}{2}$ Lod fint Kober. Jeg har siden ikke haft Leilighed videre at undersøge samme. Saa findes videre i samme Herred ved Rosenbold, paa begge Sider af Belle-Fiord, af bemelte Erz, og ved Fridericia itlgemaade, hvor der og nu bliver anlagt et Vitriol- og Allun-Verk. Paa alle disse Steder findes der en stor Deel Svovel-Kies, og Jorden er beblandet med Glimmer eller Marien-Glas. Af Jern-Erz findes og næsten overalt en stor Deel. Herr Cancelli-Raad Hofman og jeg blev i næst afvigte Aar beordret at eftersee og undersøge de øde Heder der i Landet, og kom paa samme tour til Vrads-Sogn, og i Vrads By, som ligger i Hede-Egnen, hvor vi holdte os lidet op, blev jeg ved et Bonde-Huus et stort Stykke Jern-Erz var, som kunde ongefær veje en 10. Lispund, det saae ud som en Slakke paa den ene Side, men paa den anden jævnt og compact. Vi spurte Bønderne, hvor det var kommet fra, blev os af dem fortalt, at der paa deres Mark hen imod en Sø laae en stor Mængde af saadane Slakker, smaa og store, hvor og dette Stykke var kommet fra, og deres Samle havde fortalt, at der i forrige Tider skal have været en Smelte-Ovn, og de endnu kan see Stedet, hvor den har staaet. Den jernagtige Materie, hvoraf de i den Tid har betient sig, findes der overalt nok af, den ligger ongefær 1. à 2. Alen. somme Steder mindre og mere dybt i Jorden, ligesom en Skorpe 1. Qvarter til $\frac{1}{2}$ Alen tyk (k). Af denne Materie fandt vi adskillige Steder, hvor vi kom (l). Hvad de Sarve-Jorder af Ocher og Brnruødt angaaer som og har sin Oprindelse af Jern-Materien, har Hr. Inspecteur Birch vel givet Dem Efterretning om, hvor det er anlagt.

I S.

(k) Denne Jernholdende Materie, hvor den findes i Jorden, falde Bønderne al, og, naar den er dem til Hinder i deres Plaining, bruge de den Talemaade, at de ikke kan komme i Jorden for al.

(l) Paa denne Reise i Hede-Egnen, blev Hr. Steuben var en Dam, som laae høit, men dog holdte Vandet vel, og det i den hedeste Somertid. Da han vilde vide og eftersøgte Aarsagen dertil, fandt han, Bonden i Damen at bestaae af denne haarde Jernbundne Jord.

I Syen ved Bildeshauge findes der ligeledes en Mængde Svovel-Kiese. Iltgemaade er paa Raskenbergs Grund tet ved Nyborg imod Søen et Sted, hvor der findes en stor Deel Sand, som skal holde Sølv og noget Guld i sig. Der findes Kiendtegn, at der tilforn er arbeidet der paa Stedet, med Smeltning og andet. Hvorfor og den forige Eier af Raskenberg, Sal. Hr. Justice-Raad von der Maase, har reserveret sig og sine Arvinger Rettigheden til denne Guld-eller Sølv-Sand, i fald at nogen engang vilde indfinde sig og optage dette Bert med Fordeel.

Dette er alt, hvad jeg for denne gang kan tilmelde herom, skulde herefter noget mere opdages, og mig forkomme, som kunde være Dem behageligt at ville vide, skal jeg vise, at jeg sedse er ic.

Beysenhuset d. 27. Februar. 1758.

v. Steuben.

At man, ogsaa forðum, paa sine Steder i Jylland haver haft et Slags Jern-Avling, synes at kunne nogenledes vist sluttes af gamle Magestifter, Støde-og Første-Breve, hvorudi ibland de Species, som Bonden skulde give til Landgilde, undertiden findes nævne saae og saae mange Jern-Kloder. Jeg vil her til Exempel anføre følgende Udtog (m): Christiern Stygge til Randerup fik Magestifte af Kong Christian den Tredie og Eyendom paa noget Gods, først en Gaard i Medelsomherret vdi winckel Sogn vdi Randerup, som Christen Stygge nu selv iboer. En Gaard i Liusgaardherret i Ring Sogn og By. Derimod fik Kongelig Majest. først en Gaard i Henge Sogn oc by, Bertel Persen iboer, giffuer XX. Kloder Jern, 2. Mark Giesterie. En Gaard *ibidem*, giffuer halff saae megit. Datum Otense, Løffuerdagen post Bartholomæi, Anno 1544. Ligeledes har Christoffer Gøye til Affuensberg Bæbner giort Magestifte med Holmeldte Kong

(m) Af en Registrant i det Danske Cancellies Archiv.

Kong Christian III. hvorved han af Hans Majestet fik trende Gaarde i Liusgaardsherred, den ene i Esborg, den anden i Dossinge, den tredje i Siorsløf, og derved et Kronens Bol udi Siorsløf, som Lauritz Persson paaboer, skylder aarligen X. Kloder Jern, et Brendsvin, 12. Skilling Siesteri; og Kongen derimod bekom en hans Gaard udi Helstrup ic. Dat. Nyborg d. 15. Junii 1558 (n). Men paa det ingen skal tænke, at denne Jern Afgift alene har været brugelig i Christiani III. Tid, og ikke tilforn, kan jeg endnu med et meget ældre Document af 1503. godtgjøre, at man ogsaa i Kong Hanses Tid paa sine Steder i Jylland har ydet Jern-Kloder i Landgilde. Samme, som er en Forskrivning af Biskop Niels Fris i Viborg, og ikkun ganske kort, vil jeg her helt indrykke:

Wii Niels Friis med Guds Naade Biscop vdi Wiburg, Giøre allæ witherlat mett thette wort opnæ Bress, och wedherkender oss oc wore Effterkommer Biscop, aff witherligt Giældh skuldege at wære thenne Bressuiffere Niels Clementsson eller hans Arffuingæ VII. Lesther Ruff, two Lesther Maltt, XII. Skippund Fless, som gott er och swltt giør, som Thames Jensson wdi Kaas haffde lantt aff forskreffne Niels Clementsson, och ther till fire oc sexsintyffnæ Orter Korn, Ruff, Byg, oc Hawre, som Thames Jensson war Niels Clementsson plictege for Afgiffte oc Landgilde aff Gøz i Lyssgordherrit, som Niels Clementsson haffde wdi Pantt aff Thames Jensson, nittan oc tywe Setting Skipper Smør, oc firetyffnæ Klodher Jern, huilckæ forskreffne Ruff, Maltt, Fless, Korn, Smør, oc Jern, wii beplicther oc tilbindher oss eller wore Effterkommer Biscop at betale oc fornyge forskreffne Niels Clementsson eller hans Arffuinge innen Iwell nu nest kommandes wthen, allæ Genssegellæ, Hindher, eller Hesperedhe wdi nogher Made. De skall wii eller wore Effterkommer Biscop holde forskreffnæ Niels Clementsson eller hans Arffuinge thet wthen allæ Skade. Till Windisshyrt trwcke wi wore Ingegell nedhen paa thette Bress. Datum Anno Domini M. D. III. paa Pinksøndag wdi Wiburgh.

M m m

For.

(n) Originalen giemmes i det Kongelige Archiv.

Foruden alt dette, er mig endnu i Archivet forekommen en Dytegnelse, som ikke er meget yngre, og i det høieste af Kong Christian den Andens eller Friderik den Førstes Tid, paa en Hob adskillige Barer, som Hald Slot fordmum haver haft af underliggende Bøndergods, eller som Lænsmanden aarligen skulde udgiøre af sit Læn til Kongens Tjeneste. Samme opregner alle de Species, som skulde ydes in natura, og hvor meget af hvert Slag, Rug, Malt, Havre, Smør, Honing, Svin, Faar og Lam, Gæs, Høns, Skatte-Køer, Skov-vogne, nye Vogne, Hiul, Sæstert-Heste, Landgilde Penge, Sæstnings Penge, Sagefald, Gaardfæstning, Oldengæld, Tjeneste med Heste, og, foruden alle disse Sorter, Jern LXXXV. Kloder.

Omendskiont det vel vil blive vanskeligt at komme efter, paa hvad Maade den Jydske Bonde fordmum haver behandlet og tilvirket sit hjemgroede Jern, hvor længe dette Nærings-Middel har vedvaret, og hvor vidt denne Jernagtige Grund i Landet har strakt sig eller været bekiendt, saa skulde man dog, naar man havde Mængde af saadane Documenter, som disse anførte, og derforuden var forsynet med gamle Matrikuler og Jordebøger over saavel Kronens som Adelen's Godser, komme temmelig nær efter, i det mindste paa hvad Steder i Jylland saadan Jern-Malm er falden. Og naar man først havde Bished derom, var det lettere at domme, om ovenmeldte Levninger af Dyne i Hederne skulde virkeligen have været Smelt-Dyne til deres Jern. Den Omstændighed bliver ellers vel verd at legge Merke til, at de næst indførte Documenter fast alle nævne Lysgaardherred i Aarhus Stift. Men det er derfor ikke sagt, at man jo ogsaa paa andre Steder i Jylland har ydet Jern til Landgilde. Imidlertid, siden de Steder, man har nogen saadan Efterretning om, ligge midt inde i Landet, kan det være et Bevis imod dem, som vilde indvende, at det kunde være fremmed Jern, som var Bonden paalagt at give; thi, om saa var, skulde det snarere været i Brug paa de Steder nær hos Sø-Kanten, hvor Tilførselen paa fremmede Barer var let, hvorpaa man endnu ikke har fundet Exem-

Exempel, ligesom et heller, at Bønderne har givet andre Landgildes species, end Landets og Egnens egne Producter, med mindre nogen særlig Omstændighed for en eller anden gang dertil kan have givet Anledning.

Af ovenmeldte fordum Dages Matrikuler, hvorudi Jern bland andre Landgildes Sorter opregnes, er mig berettet, nogle at skulle findes hos visse Amtstuer i Jylland. Men endnu har jeg ikke seet nogen deraf. Tviler ei heller paa, der jo med Tiden ville komme mange flere Documenter for Dagen, som herudi kunne give større Oplysning. Om de, der have skrevet om Jordegods i Danmark, dets Hartkorns Beregning, og gamle Landgildes Taxter, hvor de bland andre Landgildes Poster nævne adskillige Slags Jern, saasom ureent Jern, Stykker Jern efter Bismar-Pund, vredet Jern, Jern-Kloder, Skiver Jern, alt beregnet i Penge imod Hartkorn efter Stælands og Labo-Maal, have alene forstaaet Skaane, eller tillige Jylland, er ingen afgjort Sag. Men have de ogsaa menet Jylland, som tykkes formodeligt, da har denne Jern-Landgilde, i det mindste til Navnet, om ikke in natura, endnu været ved i Christiani IV. og Friderici III. Tider (o).

Som noget besønderligt anmerkes, at Arnd Berntsen i de Exempler, han af Stæland anfører, opregner bland Landgildes-Posterne Narbiller, som var et Slags Plov-Jern, og Klod-Jern (p). Hvad herom skal dømes, kan vel fortiene nogen nærmere Efterforskning, og man skulde deraf snart falde paa at troe, at Stæland fordum, lige som Jylland, havde frengivet noget Slags Myre-eller Sø-Malm til Jern. I et Document af 1303. nævnes en By i Stæland Jernløse, det er, uden Jern, som intet Jern haver, M i m 2 som

(o) Arnd Berntsens Danmarks og Norges Frugtbare Herlighed 2 Bog p. 161. 199. 258. 259. 391. 459. 649. Hans Skonnings Taxte-Bog p. 117. til 122. Chr. Tefstrup i sin Danmarks og Norges Krigs Armatur p. 265. setter intet andet Slags Jern bland Landgildes Posterne end ureent Jern 6. Pund en Tønde Hartkorn.

(p) Arnd Berntsen l. c. 3 Bog p. 386. 387.

som uden Tvil skal være Synder- eller Nørre-Jernløse i Merse-
seherred. Om her i Stæland haver været noget andet Sted, som
derimod har haft eller givet af sig Jern, veed jeg ikke, i det mind-
ste er det til bore Tider uhørt, med mindre Jersie skulde have Navn
af saadant noget. Jernsworæ eller Jernsoræ i Fyen findes næv-
net i Documenter af 1486. og 1493. Udi Jylland forekommer Jer-
ne, Jernved (q), Jarntiar (r), og kanskee flere Byer, som synes
være kaldede af Jern, uden at man nu veed de Samles Aarsager til
saadan deres Navngivelse. Men overalt har jeg forhen sagt, at de
Stetninger, som tages af Navne, ere aldeles upaalidelige, og ud-
giøre daarlige Beviser, naar intet andet Tilstød haves. Og derfor
tør jeg af disse og andre Steder i Danmark, som have Navn af Jern,
lige saa lidet slutte noget om Jern-Avl i Landet, som begaae den
Urimelighed, at ville af Guldbierg i Fyen, Guldager i Jylland,
Guldborg i Falsler, Søvested (s) i Fyen, Silfsted (t) og Ko-
perstath (u) begge i Synder-Jylland, giøre Slutning til Guld
Solv- eller Kober-Miner i disse Provincer, saa længe jeg intet
andet Bevis finder derfor, end de blotte Navne. Biffere er i Sier-
ningen det Guldbierg, som de nyere Danske Konger have fundet udi
Dresunds Fald, med hvilket Navn Arnd Berntsen i det Henseende
kalder Helsingør (x).

Om

- (q) Uden Tvil samme By, som i Waldemari II. Jordebog kaldes Jarnwith. I *Terpagri Rip.*
Cimbr. p. 61. 157. 449. kaldes den Jernwith, Jernet, Jernit. Dog kan vel være, der
ere treende Byer af dette Navn, den ene i Synder, den anden i Nørre Jylland. Abel skæder
noget Gods i Jernwith til S. Petri Kirke i Skisvig, Dipl. 1259. Jotland det Kongelige Ar-
vegoods i Hertugdømmet 1285. nævnes Jarnevid, Hvitfeld p. 289.
- (r) *Terpagri Ripæ Cimbr.* p. 166. 414. I et Doc. af 1326. nævnes denne By Ziernkier. Jern
kaldes af den gemene Mand i Jylland Jar, Jarn, Jân. Kanskee har Jarlund i Synder Jylland
og Jarlov eller Jerlef heraf sit Navn, om ikke af Jarl, Comes, hvoraf ellers et og andet Sted
er kaldet.
- (s) Waldemari II. Jordebog kalder denne By Syaluzstath i Bokshæret.
- (t) Nævnes i et Waldemari Ducis Slesvicensis Diplom. af 1348.
- (u) Nævnes i bemeldte Waldemari II. Jordebog under Thyrstrophæret.
- (x) Arnd Berntsens Danmarks og Norges Frugtbare Herlighed 1 Bog p. 21.

Om de Bornholmske Guldstykker af adskillige Figurer og gamle Sølv-Mønter, som der paa Landet ere fundne (y), vil jeg her intet melde, siden de vist nok ere fremmed Guds og ikke med Danske Metaller beslegtede. Men at Bornholm paa mere end et Sted haver givet Tegn fra sig til nogen Guld-Vare, derom fremlegger jeg Vidnesbyrd af Landets ny udkomne Beskrivelse, som saaledes melder: Udi dette Sogn, nemlig Øster Lærsker eller S. Laurentii Kirke Sogn, er i forrige Tider funden en Guld-Mine, men ei af den Vigtighed og Afgift, at Producten kunde erstatte Bekostningen. Og paa et andet Sted: Omtrent ved det Sted kaldet Hætteleth, i Vester Mariæ Kirke Sogn, har Anno 1639. nogle Gravere fundet en Slags Guld-Vare eller Guld-Materie, men af saa liden Betydning, at Udarbejdningen ikke fandtes at være Bekostning værd (z).

Af alt dette lærer man, at Danmarks Rige lader os ikke være uden Forhaabning om Jndlandske Metaller. Hvo veed, hvad der i forrige Tider i Jylland kan have været bekiendt, førend Vesterhavets Grumhed har opsluget et Stykke Land efter det andet. Jeg har oven til anført Exempel i Den Helgeland under Synder-Jylland, hvor der, ikke længere end i XVI. Seculo, var endnu et Berg, som gav Guld, og hvoraf den sidste Levning i dette Seculo først er aldeles forsvunden. Hvo veed, hvad endnu i Jylland eller de andre Rigets Provincer enten af Metaller eller Mineralier, kan ligge skjult, og med Tiden opdages, naar det med Tids bliver eftersøgt. Det kommer an paa Berg-Forstandige til at søge, paa Lykke til at finde, paa Lyst og Formue til at befordre, paa Hielp-Middel at drive Verket, naar Skoven skorter.

M i m 3

Bilde

(y) L. de Thurab Bornholms Beskrivelse p. 66. 83. 89. 272. Conf. Jac. a Melle de Simulacris aureis in Boringholmia erutis, Lub. 1725. og Christ. Democrii Muthuafungen over samme Skrift, Hamb. 1725.

(z) L. de Thurab Bornholms Beskrivelse p. 58. 83.

Vilde nogen gøre det Spørgsmaal, hvorfra vore ældste Forfædre have haft deres Metaller, da skulde det blive vanskeligt at løse, al den Stund Alderdomen har misundet os nogen vis Underretning derom. At Cimbrerne have til en Del beboet en stort Part af vort Danske Fæderneland, tviler ingen paa, med mindre han enten vil forkaſte den Lægde, som de Gamle have givet dem, eller med Rudbek finde sin Regning ved at indknibe dem, med flere af de fordum navnkundige Folk, inden Scandinaviens Grændser. At disse Cimbrer og de gamle Danske have haft Overflødighed af Metaller, derpaa har man, foruden Skribenternes Vidnesbyrd, Bevis nok i de Sverde, Strids-Hamere, Ører, Guld-Horne, Aske-Potter, Arm-Ringe (a), samt andre Smykker og Vaaben, som man i nyere Tider haver fundet i Grav-Hole og andensteds i Jorden. Metaller har de ei heller kunnet undvære, siden de har dyrket Jorden, bygget Skibe, ført Krige, opreiset Bygninger, udhugget Runestene og andre Monumenter, ſaaet Mønt i senere Tider, og ſaa videre. Tacitus nævner Cimbrernes Krigs-Vaaben (b): *primum Cimbrorum audita sunt arma.* Hvad Vaaben de brugte, læse vi af Supplementerne til Livii Historie; De havde Jern Pantser, et hvidt Skjold, Kaste Spyd, et stort og tungt Sverd, Hielm med usædvanligt Hielm-Tegn, deres Qvinder værgede sig med Lantser: *Arma singulis, heder det, lorica ferrea, scutum album, eminus missili telo, ubi ad manum ventum esset, magna gravique machæra rem gerebant. Galeæ formis inusitatis &c. Mulieres plaustris carrisque suis irrumpentem militem lanceis arcebant* (c). Om de senere Danskes adskillige Døds vil jeg her intet melde, siden alle vore gamle Historier deraf er falde.

Naar Cimbrerne ginge i Krig, fulgde deres Hustruer med, ibland dem vare nogle gamle hvidklædede Spaaqvinder, i sine lærreds

(a) De gamles Guld-Arm-Ringe har ikke været ſmaa, naar af en ſaadan kunde blive en Kirke-Kalk. See Torſæi Hiſt. Norv. Part. II. p. 483.

(b) Tacitus de Moribus German. Cap. 37.

(c) Freinshemii Supplementa in Livii Lib. LXVIII. Cap. 62. 65.

reds Serker oven til sammenhegtede, med Kober-Belte om Livet, og bare Foder. De samme modtog Fangerne i Leiren med Dragne Sverde, kastede dem om og slæbde dem hen til et stort Kober-Kar eller Kedel, som holdte ved tyve amphoras: Derover var opreist en Stellads, hvorpaa de stege øverst op, løftede en Fange op over Kedelen efter den anden og slagtede dem, men af Blodet, som løb ned i Kedelen, toge de deres Spaadome. Strabo, som dette fortæller, beretter ogsaa, at Cimbrerne, som endda beboede deres gamle Steder, nyligen havde sendt Augusto til Foræring en Kedel, som de holdte for en Helligdom, og derved forhøvet hans Benskab (d). Ranskee har denne Kedel været af samme Slags, som foregaaende, til brug ved Ofringerne.

At de Danske i IX. Seculo paa et Krigs-Tog imod Curerne mistede meget Guld og Sølv, som siden kom i de Svenskes Hænder, har jeg forhen af Remberto (e) berettet. Hvad der i ældre Tider har været eller ikke om den store Guld-Ring, som Kong Frode lod fæste hos Landveien (f), om Odins Guld Billed (g), og flere Exempler hos Saxo om Guld og Metaller, lader jeg staae ved sit Verd, siden jeg ikke agter deraf noget at bevise om indlændske Metaller. Slaverne, de Danskes Naboer har ikke heller haft større Mangel paa Metaller, naar en af deres Førster af Keiser Ottonis I. General blev tildomt at betale 15. Talenter Sølv, og man i en af deres faste Byer gav Saturni Billed, som var af støbt Kober, til Pris (h). Hvad Rigdom af kostbare Metaller Rygens Indbyggere have haft, kan endog sluttes af den Mængde Guld og Sølv, som Kong Waldemar I. fandt hos Afguden Svantevit og i

dens

(d) Strabonis Rerum Geograph. Lib. VII.

(e) Remberti Vita S. Ansharii apud Lindenbrog. p. 70. 71.

(f) Saxo Grammat. edit. Stephani p. 129.

(g) Ibidem p. 13.

(h) Witichindi Annales apud Meibom. Tom. I. p. 66.

dens Tempel, saavelſom hos de andre Landets Afguder (i). Den Danske Konge Sven Tveskæg havde selv foræret et skønt Beger til den Rygiske Svantovit (k). Og ingen Fremmed, af Klobmænd eller andre, kom der til Landet, uden at skenke noget kostbart af Guld, Sølv, eller Penge til dets formente Guder. Det er derfor ikke sagt, at disse Nationer, Ryger, Slaver, eller Danske have haft Metallerne i Landet hos sig. Hvorfra kom de da, uden ved Fribytterei. Naar de Nordiske Folk ikke røvede hos andre uden for sig, saa røvede de fra hinanden indbyrdes. Disse Fribytttere, siger Holberg, bragte undertiden utrolig Rigdom ind udi Landet, saa at man derudover ikke bekymrede sig om at lade slaae Penge, eller at grave efter Metal i Jorden, efterdi de hos Fremmede kunde have baade Materien og Arbeids-Lønnen for intet (l). Hvorledes de Danske i gamle Dage, i sær udi IX. X. og XI. Seculo holdte Hus i Engeland, Frankrige, Tydskland, og andensheds, det vidner næsten alle de Tidens Historier, og hvad de da har samlet og bragt hjem til sit Fæderneland, er let at giøre Regning paa. Om Rygerne fortæller en gammel Krønik: *Ranis non habebatur moneta, sed commutabant pro panno lineo, quotquot volebant: Aurum & argentum, quod rapinis & captionibus hominum vel undecunque acqvifierunt, cultibus uxorum impendebant, aut in ærarium Dei sui conferebant* (m).

Om Siceland siger Adamus Bremensis, at der var mangfoldigt Guld, men tillige, at det samledes ved Sorøveri, *aurum ibi plurimum, qvodo raptu congeritur piratico* (n). Om det meget Guld

(i) *Saxo Grammat.* edit. Stephani p. 320. *Knytlinga Saga* p. 248. 250. *Helmoldi Chron. Slavor.* Edit. Bangerti p. 234. *Chronographus Saxo Edit. Leibnitii* p. 309. *Ott. Sperlingii Testamentum Abfalonis* p. 6. 77. *Chron. Slav.* apud *Lindenbrog.* p. 202.

(k) *Saxo Stephani* p. 321.

(l) *Holbergs Danmarks Riges Historie* Tom. I. p. 116.

(m) *Chron. Slav.* apud *Lindenbrog.* p. 195.

(n) *Adam. Bremensis de Situ Danicæ* ap. *Lindenbrog.* p. 56. Dette skal ikke forstaaes om Lund i Skaane, som af endel baade Danske og Svenske Lærde er steet; Men af Contexten sees klart, at

Guld, som de tvende Danske Harald, nemlig Guld-Harald, Kong Harald Blaatands Brodersøn, og Strut-Harald, Kong Sven Tveskægs Jarl i Siæland, fordum eiede, læses, at de paa deres Vikingsfærd i Syderlandene og andre fremmede Lande havde samlet det, og næsten paa samme lovlige Maade gif det bort igien (o). At de Danstes gamle Forsfædre Cimbrerne ogsaa maae have haft deres Guld og Rigdom Udenlands fra, giver os Strabo nogenledes at forstaae, som fortæller, at det var Helvetiernes Guld, som loffede dem der ind i Landet, og at Helvetii, da de saae Cimbrernes Rigdom, sloge sig i deres Selskab, og gave sig med dem til at røve og plyndre (p). Ellers kan ingen Tvil være, at jo de Danske, saavel som andre Nordiske Folk, i de ældste Tider, som sagt er, ved Vikingsfærd, ide senere ved Kiøbmandskab og Varers Omvæksling, have hentet de fleste deres Metaller fra Britannien (q), Gallien, Spanten, foruden hvad de fik hos Vender og Tydske, og disse igien hos andre, hvilket, om Fornødenhed udkrævede, vel ikke skulde være vanskeligt med Exempler at bevise. Vil nogen spøre, hvorfra det meget Bly er kommet, hvormed vore ældste Kirker til saa stor Prydelse og Sparksomhed for Landet have været tækkede, og som nu efterhaanden begynder at forsvinde (r), da troer jeg, man har ladet det komme fra Engelland. At det Engelske Bly fordum baade her og

N u n

i Fran-

at her forståes Siæland; thi som han handler om hver Provinds for sig, og havde forud beskrevet Jylland og Syen, saa beskriver han nu Siæland for sig selv og af sin Længde paa alle Sider, og der efter kommer han først til Skaane. Man har og øverst paa samme Side lin. 2. et Exempel, som oplyser dette: *Ibi brevissimus in Normanniam transitus est. Ager ibi sterilis.* Hvilket sidste ibi ikke bør forståes om Norge, men om Jylland, som han der beskriver.

(o) See *Oluf Tryggvasons Saga*, edit. Skalholt. P. I. p. 38. 82. 154. 158.

(p) *Strabonis Geograph. Lib. IV. & VII.*

(q) Det hedder hos *Saxo Gramm.* Edit. Stephani p. 26. *Non attulit aurum Britanniae Danus, sed abtulit.*

(r) I Skaane, hvor og Kirkerne i de gamle Danske Tider ere tækte med Bly, har nogle holdet for, det ikke var nyttigt, at lade dem beholde sit Bly-Tag: Men Baron Horleman i sin Dagbog over sin Skaanske Reise 1750. p. 94. holder raadeligst at lade disse vakre Kirker uberøvede nyde deres rige og velmaaende Udseende.

i Frankrige har i det mindste været mest beklendt og brugeligt til Kirke-Tag, kan nogenledes sluttes af nogle Breve, som Stephanus, Abbas S. Genovefæ i Paris og siden Episcopus Tornacensis, har tilskrevet Kong Knud VI. i Danmark, en anden Dansk Prinds ved Navn Knud, Erkebiskop Absalon, Biskop Waldemar i Slesvig, Abbed Wilhelm i Ebelholt, og flere forneme Herrer, hvorudi han af demnem begierer nogen hielp at kiøbe Bly for fra Engeland til at tække S. Genovefæ Kloster og Kirke med, som deres Landsmænd Danske og Nordmænd fordiim havde ødelagt. Han gjør tillige en skiemtefuld og paa de Tider dristig Sammenligning mellem det Romæske og Engelske Bly, hvoraf det første (s) blottede Kirkerne, i Stedet for at det sidste tækkede dem. I et af Brevene heder det: *Parietes reficere incepimus, comparata jam lignorum materie, quæ & superponatur innovatis parietibus, & tecto plumbeo supponatur. Sub quodam rubore mendicantes rogamus & petimus, ut aliquid de benivola ac benefica liberalitate vestra nobis mittatis, quo plumbum emanamus, non Romanum, sed Anglicum, quoniam Anglico plumbo teguntur Ecclesiæ, nudantur Romano (t).*

I nyere Tider, saasom i XIV. og følgende Seculis, har man i Danmark haft en Del af sit Jern og Kobber fra Sverige, som af nogle i den Artikel om Sverige forhen anførte Documenter kan sluttes, og med flere, om behov giordes, kunde stadfæstes. Af nogle Breve, som Kong Friderik II. har tilskrevet Kong Johan III. i Sverige, seer jeg, at førstbemeldte Konge har tilbudet den sidste at ville tage Kobber i Betaling for en resterende Siold af 45000. Daler, som endnu stod tilbage af det, som efter den Stetinske Fred skulde betales. Et af disse Breve, dateret Frideriksborg 18. Nov. 1577. melder saaledes: "Tha efftherthi wii forfare, at Eders Kierlighed vdi E. K. Rige Suerig med Kobber rigeligen ere begaffuet, ere wii offuerbodige, alle Ubeleylighet uanseet, E. K. thil wilge och guode

(s) Han forstaaer her de Pavelige Buller, for hvilke store Summer til liden Nytte gif ud af Landene til Rom.

(t) *Stephani Tornacensis Epistolæ*, Paris 1679. p. 216. 218. 219. 222. 224. 228. 229.

guode for ald thend Summa Penninge, som os endnu effther thend Stettinske Fordrag rester och tilkommer, Kobber eller och skøbt Kobber Skøst, huilchet E. K. bedst kand were beleyligt for fulde Bethallinge at annamme, och huer Skippund icke ringere at worden och anslaae end paa XXIV. Dalers werd, end dog wii formercke thet af Riobmend och andre for ringere werd paa andre Steder at kunde kiobis och bekomnis ic. Som E. K. och tilbiuder at wille giffue os Kobber og Jern wdi Sted for thet Skøst os fattis och icke er leffuererit, Tha haffue wii ladit medgiffue forskreffne wor Thiener (Jorgen Brne) zedle och Wechten paa forskreffne Skøst och befallit hanom samme Wederlaug af Kober och Jern at skulle annamme ic." Og i et andet Brev af 4 Febr. 1578. heder det ibland andet: "Huorpaa wii E. K. wille uforholdet haffue, att wii icke endnu ere utilnegede samme Rest och Betalling vdi Kober effther siste wor Schriffuelsis Indhold at annamme. Men the Therminer E. K. haffuer anslagit, och er begierendis, wi wille sambtøcke, ere os ingenlunde lidelige at indrome ic. Huorfore wii E. K. endnu wille ombedit haffue, saa framt E. K. er tilfındz os med Kobber at afflegge, E. K. wil lade thend Forordninge see, at samme Rest, som beløber sig XLV^M. Daler, motte os endeligen for alle nu vdi Scmmen paa en Thiid leffuereris vdi Kobber eller Skøst, huilchet wii effther sit werdt wdi lige Maade ere til fındz at annamme, huorpaa wii E. K. med Thiid og Stunder til S. Michels dag forstkommendis wille haffue bedagit, og Betallingen selff lade hente vdi Calmern ic." En Hob Jern og Staal har man ogsaa faaet fra Hansfestæderne, som formodeligen selv tildels har hentet det fra Sverige, efter som noget deraf nævnes med det Navn Osemund, som skal være et vist Slag Svenskt Jern. Naar Hansfestæderne laae i Krig med vore Konger, forbode de deres Borgere at føre her til Landet Staal og Jern, foruden visse andre Varer, og naar nogen blev fangen af de Danske, maatte han ikke give dem til Løsen Jern, Staal, eller andet, hvorved Stædernes Uvenner kunde bestyrkes. Det heder derfor udi en Beslutning af Stædernes Fuldmægtige giort til Rostok 1368. Søndagen efter Jacobi: Item volentes velificare ad Scaniam, possunt edu-

cere bona, quæ voluerint, exceptis humulo, *calibe & ferro*, quod intimidabitur etiam Gripeswoldensibus & Stetinenfibus & Colbergenfibus & Noua-Stargardenfibus. **I en anden Beslutning giort til Bismar samme Aar S. Laurentii Dag:** Item quod nullus captus per seruitores Regis debeat depactationem dare in ceruesia, farina, humulo, *calibe, ferro*, vel sale, aut forte talibus, quibus inimici seu emuli civitatum poterint roborari. **Endnu i en anden Beslutning giort til Lybek 1405. Torsdagen efter Invocavit Søndag:** Vortmer find de Stede eens geworden, dat me nenerleye gud van demenafcreuene gude, alse pik, teer, asche, bogenholt, vnde allerleye holt, *ozemunt*, vnde allerleye *yfern*, vlas, vnde allerleye linwant, twern vnde allerleye ghaarn, vd eren hauenen vnde gebeden noch to lande noch to watere vuren schal, vdgenomen dat me to den steden van der hense bynnen landes wol sodan gud voren mach &c. **Det var ei alene Jern-Handelen, Stæderne i de Dage havde tilegnet sig, men de tilforde og Undersaaterne en stor Del af forarbeidet Kober og Tin, og til den Ende vare de forsynede med Mængde af Grydestøbere, Kandestøbere og flere saadane Metal-Arbejdere, som man seer af adskillige deres Anordninger. Saaledes staaer der udi en Beslutning giort til Stralsund 1367. St. Hans Dag:** Postea supplicabant *ollifusores Lubicensis*, ut liceat eis *fundere durum cuprum* in operatione sua, sicut faciunt *ollifusores Sundenses*. Afferunt enim illud cuprum maxime esse melioratum, adjicientes, quod in ipsius fusione oportet aliquam massam plumbi apponi. Hoc enim purgat substantiam istius cupri, & reddit ipsum aptum ad operandum. Sed hoc plumbum non remanet in cupro, sed exalando evaporatur. Vnde ciuitates receperunt suas super hoc deliberaciones, si ita debeat per omnes observari, respectis tamen antiqvi statuti contentis. **Og i en anden, giort ligeledes til Stralsund 1376. Lætare Søndag, heder det om deres Tin-og Kober-Arbejdere:** Is ouer een ghedreghen, dat de kannengetere an den Zeesteden scholen kannen gheten van den dren parten tenes vnde verde part blyes, men standen vlaschen, schottelen, vnde zaltfere, scholen se gheten van puren thene, vnde de hantgrepele vnde de waruele scholen wezen half van thene vnde

vnde half van blye &c. Vortmer is ouer eenghedreghen, dat de gropenghetere scholen ere gropengheten van twen delen hardes coppers vnde een deel wekes coppers, dar to schal een jewelik stad to voghen twe Ratmanne oftetwe borghere de sik dar up vorstan, de dat mit den olderluden vorwaren, dat dit aldus werde ghehouden by teyn mark fuluers, vnde we gropen gut, de wandelbar sin, de schal dat wedden bi dren mark fuluers. Ok en schal neen gropengeter ketelbuteren gropen vorkopen, men wes se behuf hebben in eren hufen, by dren mark fuluers. **I** Hansfestædernes Forsamling til Lybek 1401. Mariae Besøgelses Dag, blev aftalt at skulle handle med Droning Margrete om skibbrudet Gods, hvad til Bergeløn skulde gives, og nævnes da Varerne, som de havde at fare med, saaledes: Alle vor swar gud, alle hering, heringsmeer, bottern, sel, honich, tallich, affchen, *osemunt, tin, bly, copper*, win, beer, oly, sepen, pik, teer, vnde vor al ander swar tunnengud, den twintegesten penning. Vnde me schal des den copman belouen bi sinem ede, oftmen em des nicht vordregen wil, wes dat gud werdich is (u)

At det ei alene har været Hansfestæderne og de Svenske, som fordm have forsynet os med saadane Metaller, men at endog andre Fremmede, saasom i sær den bekiendte Fuggerste Familie i Augsburg, har ført slige Varer her til Landet, saa vel som til Danmark, og flere Steder ved Østersøen og i Norden, det viser et Privilegium, som Høilovlig i Hukommelse Kong Friderik I. i Aaret 1525. haver givet Jacob Fugger og hans Brødrøsonner, at de frit maae fare igienem Hans Majestets Riger og Strømme, imod at de af hver Læst Kober, som de efter gammel Sedvane føre til Skibs der igienem, betale en halv Rinsk Gylden i Guld, og dernæst unde Kongen saa meget Kober, han til sit Skyt behøver, for den

An n 3

Pris

(u) Alle disse af Hansfestædernes Handlinger opregnede Stykker ere tagne af den forhen citerede Codice Membran. Recess Hanscar. som tilhører Hans Høi-Grevelige Exc. Hr. Geheim-Raad Greve af Holstein til Ledreborg.

Pris det gielder i Danzig (x). Bemeldte Document er af en gammel Registrant i det Danske Cancellies Archiv, saa lydende:

Wii Friderick mett Gudk Naade Danmarckis 2c. Koning, Giøre alle witterligt oc kændis oppenbare mett thette wort obne Bress, fore oss, wore Arffuinge oc Effterkommere Koninger udi Danmark, oc for alle andre, att wii hassue anseet oc betragtet then mangfuldige Nyttthe oc Gaffn, som wore Ritiger oc Wundersaatte formedelst erlig oc nasskundige Mand oss elskelige Jacob Fugger oc hans Brødre. Sønner wdi Augesborg skedte oc giørde ere, oc her effther skee maa, hassue wy aff synderlig Gunst oc Naade, aff fuldkomen Raadt oc willie, forskreffne Jacob Fugger, hans Brødresønner, oc theris Arffuinge, fore oss, wore Arffwinge, Effterkommere, Koninger wdi Danmarck, wdi wore Ritige, Landt, Steder, oc Vandt, wdi wore Sund, Strømme, oc Haffuer, ehuar the ere, eller neffuis kunde, unt oc giffuit thesse effterskreffue Leyde, forseckringe, Friheder oc Naader, wdi saadan Mening ordt fran ordt, som effterskreffuit stander, wdi saa Naade, Att wy hassue tagett oc annammett forskreffne Jacob Fugger, hans Brødresønner, theris Arffuinge, Thienmere, oc theris Godk wdi wor Kongelige frit secker feylige oc gode Leyde, Bestudelse oc Beskermelse, oc wille wy thennom oc theris Thienmere oc alles theris Liiff, Hassue oc Godk wdi wore Ritige, Lande oc Steder, till Landt oc wandt, wdi wore Sunde, Haffner, oc Strømme, saa beskermet oc beskyttet hassue for alle wore oc alle andre, som wy megtuge ere, oc som for wor skyldt wille oc skulle gøre oc lade. Oc er oss elskelige Jeronimus Dydtmandt aff forskreffne Jacob Fuggers oc hans Brødresønners Fuldtmagt saa mett oss fordragen oc offuer eens kommen, att forskreffne Jacob Fugger, hans Brødresønner, oc theris Arffwinge, skulle giffue oss, wore

(x) I de Handlinger, som høre til Kong Christian den Andens Historie, nævnes ofte de Augsborgske Fuggere, som de, der have haft meget med Danske Commissioner at giøre. Ranske har disse og leveret det Reber, hvormed Domkirken i Roskilde 1518. blev tækket, efter Hvitfeldts Vidnesbyrd p. 1132.

wore Arffwinge oc Efftherkommere Koninger wdi Danmark aff huer Lest Kober, som the aff gammill Seedwaane føre till Skibs igienom wort Riige, Sunde, Strømme, oc Haffner, een halff Rinst Gylden wdi Guldt. Ther offuer loffue oc tillfuge wy fore oss, wore Arwinge oc Efftherkommere Koninger wdi Danmark forskreffne Jacob Fugger, hans Brødresønner, oc theris Arffwinge, ey wdi noger Maade wdi tilkommende tiidt nogen ydermere Beswaaring paalegge eller paalegge lade, ey heller wille tilstede, att thet thennom aff noger skeer. Skede oc saa, att nogen forskreffne Jacob Fuggers, hans Brødre sønners, oc theris Arffwinges Skibe mett Kober strandede eller bleffue skibbrødene wdi wore Riige, Lande, Strømme oc Haffner, Tha skall theris samme Kober ick thefore wære forbrøtt, oc skulle thefore lide aff oss, wore Arffwinge, Efftherkommere, Koninger wdi Danmark eller wore Bndersaatte nogen tiltale. Oc om samme Kober bliffuer bierget, tha mue oc skulle the thet igien anname for en redelig Bierge lønn oc wden all anden Bekosning oc Beswaaring, oc thet siden effther theris egen Willie bortsticke. Wy wille oc ick nogen tiid tilstede, att forskreffne Jacob Fugger, hans Brødresønner, theris Arffwinge oc Thiennere, theris Haffue oc Gods, wdi wore Riige, Lande oc Steder, till Landet oc wandet, wdi wore Sundt, Haffner oc Strømme, skall skee nogen Besetninge, Arrest oc Bekwinrelse, meden skulle oc wille først giffue thennom Adwarsell, oc wy haffue fangett scriffteligt Swar igen oc høre theris Orsage. Og haffue wy thefore, for oss, wore Arffwinge, Efftherkommere, Koninger wdi Danmark, taget, annammet, vntfanget, som forskreffuit staar, forskreffne Jacob Fugger, hans Brødresønner, theris Arffwinger oc theris Thiennere, theris Liiff, Haffue oc Gods wdi wor Friihedt, Seckeringe, feynlige Leyde, Beskuddinge, Bestermelse, oc Benaadinge, Huillen Friihedt og Benaadinge wy oc giffue thennom wdi thette Kongelige opne beseglede Breffs Magt oc Krafft, Oc fore saadan Benaadinge, Bestermelse oc Friiheder, skulle oc wille forskreffne Jacob Fugger, hans Brødresønner, oc theris Thiennere wiide oc ramme wort, wore Arffwinges oc Effterkommeres Koningers wdi Danmark, wore Riige, Lande,

oc Folckis Gaffa og beste, oc warne off oc thennom for Glade, oc saa noget Kaaber, wy behoff hassue till wort Skytt, oc saa tiidt thett giørs off behoff, skulle forskreffne Suggester unde off for slikt Riob, som ther paa er wdi Danstken, oc huess wy therfore bliffue thennom skyldige wdi betallingen, skulle wy fornoge lade thennom wdi Danstken, og therfore skulle the icke ydermere beswaare off wdi Riobet. Thi forbinde wy alle, ehwo the helst ere eller wære kunde, serdelts wore Embikmendt, Befallingsmendt, Fogeder, Soldere, Borgemestere, Raamendt, Menighedt, oc alle andre, som for wor skyld wille oc skulle giøre oc lade, tierligen begierendis, oc allwarligen bindendis ingen her emod thesse wore Leyder, Raader oc Friheder, wdi nogre Raade, lidet eller stort her emodt att giøre eller giøre lade, eller tilstede, meden lade forskreffne Jacob Suggester, hans Brodresønner, theris Arffuunge oc Thienere, bliffue wedt saadane forskreffne wore Raader oc Friheder, oc lade thennom nyde oc uforhindret bliffue, oc bruge, wnder wort Kongeltige Hyllest oc Ugunst, oc swaare Straff. Saadane forskreffne Article, alle Puncter oc Stycker, som the liude ordt fram ordt, som the her inden beneffnde ere oc forskreffne staae, loffue oc tillsiige Wy Friderick 2c. forskreffne Jacob Suggester, hans Brodresønner, oc theris Arffuunge stadeligen, uigienraabeligen oc ubrodeligen uden allt argelst att holle. Datum Haffnia, Octaua die Augusti, Anno &c. MDXXV.

Mønt og **Møntesteder** har her været i Riget, om ikke fra Hedendomen, saa dog ikke heller længe efter Christiendomens Begyndelse, i det mindste fra det XI. Seculo. Men det var forgieves at paaastaae, at Sølv og andre dertil forbrugte Metaller har været vor Danske Jords egen Afgift. De Svenske, som uden Tvil først her i Norden har brugt sit Lands egne Metaller, have endog længe derefter bettenet sig af fremmed Sølv til deres Mønt. Man har derfor der i Riget i XV. og følgende Seculis gjort adskillige Anordninger, Tolden at opbæres i lødigt Sølv til Møntens Vedligehold. Lader os høre, hvad vor berømte Cancellier Hvitfeld derom beretter: Aar 1453. holdt Kong Karl et Herremøde til Stockholm, og renoverede Mynnten i Landet, thi man brugte

da fast ikke andet end fremmed Mynt udi Sverige, den afsette hand, ikke at skulle gielde saa meget, som den havde gieldet tilforn, og oprettet saa en Mynt udi Stokholm, Aabo, Sunderkøbing og Calmar, paa det den Svenske Mynt skulde forøges der i Landet. Og efterat Sølvvet ikke kunde tilrekte til saa megen Mynt, derfor lagde hand paa, at alle Rigs-mænd, som Guds indførde der i Landet, skulde med hver fyrretive Marks Værd føre en løde Marc Sølv med at sælle paa Mynten. Efter samme Tart pleyede Sølv at føris der ind udi Kong *Albrets* og Kong *Ericks* Tid (y). Ja denne Stik i Sverige, at tage Sølv udi Told til at slaae Penninge af, er endnu ældere, og har i det mindste været brugelig i Kong Magni Smecks Tid ved 1344. (z). Anderledes er det ikke gaaet til i Danmark, end at man til Mønten haver brugt fremmed Sølv og Metal, noget kjøbt, noget taget udi Told, eller paa andre Maader indkommet. Jeg vil ikke tale om det i vore gamle Handlinger saa ofte forekommende *Ungerst* Guld, *Rinst* Guld, og andre utallige Slag fremmed Guld og Sølv, som alt var udenlands fra indførte og her til visse Tider gangbare Mønt-Sorter. Men jeg vil alene fremlegge et paa Exempler af Kong *Christian den Andens* Tid, som tydeligen viser det, man ellers ingen Aarsag har at tvile om, at man til den i Danmark slagne Mønt haver, snart paa en, snart paa en anden Maade været sig om Sølv andensteds fra. Saaledes gav *Høimeldte* Konge i Aaret 1518. Borgerne i *Ribe* følgende *Privilegium* paa at opkjøbe og udføre Dren af Riget imod at indkøbe Sølv til Møntehuset i *Malmø* (a):

Doo

Wit

(y) *Hvitfelds* Hist. p. 858. Conf. *Messenii* Scandia Illustrata Tom. IV. p. II. Gamle Stadsaar hos *Bierksaa* Ketten p. 52. Om flere saadane Anstalter af 1476. 1483. See *Svenske* Rimske Rønken Tom. II. p. 299. 324. *Hvitfeld* p. 968. 977. *Dalins* Svenske Hist. T. II. p. 788. 802. Saadant Paabud er endog sket i Kong *Carl IX.* Tid, som sees af *Norcköpings* Beslut 1604. dets 4. Artikel.

(z) *Dalins* Svenske Hist. Tom. II. p. 471.

(a) Af en gammel Registrant i det Danske Cancellies Archiv.

Wii Christiern ic. Giore alle witherligt, ath, paa thet ath Sölff thess mere kand vordhe tiilførdt, ath vpholde met waar Mynt i Malmø, off och mentige Riigheit thill gode, Tha haffue wy vndt oc tilladet, och met thette vort obne Breff vndhe och tilladhe, ath waare elskelige Burgere och Riispmend vdi Riibe, som ville indføre och selge Sölff paa waar Mynt vdi Malmø, the mroghe fore saa mange Penninge, som the aff wor Myntemester fore saadant offuerantwortitt Sölff ighen foce och vpbærendis vordet, kiøbe øren, hwor them teckis her i Riigheit, och them driffue och vdtføre aff Riigheit, vbehindret met vort Forbudh och vbesworidt met then ny Toldh. Doch ath the ther aff giffue paa Fergestedit och waare Toldstæder then gamle sedwanlig Told. Och skall waar Myntemester giffue hwer Riispman bestedeligh een *certificacie* paa hwor mōghit Sölff, han paa Mynten indførdt och saaldt haffuer, och mange Øren han therfore ighen kobe och aff Riigt vdtføre maa och skall. Ther effther waare Fogether, Embizmend och Tholdere them skulle vide ath rettthe. Thi forbinde vy alle vore Fogether, Embizmend, Burgemestere, och Tholdere, forskreffue waare Burgere och Riispmend i Riibe her emod, paa saa mange Øren at vtdriffue aff Riigheit, som waar Myntemesters *Certificacie* paa lydher, och the Sölff fore indfort haffue, at hindre, hindre ladhe, eller och met then ny Toldh i nogher Maade at beswore, vnder wor Hylliste och Maade. Datum Haffnie vigilia Andreae apostoli.

Dominus Rex per se.

J Lybek blev i Aaret 1519. for Guld indkøbt Sølv til at slaae Penge af paa Mynten i Malmø, som sees af en Kong Christian den Andens Qvittant, hvilken i en gammel Cancellie-Registrant Hayes i følgende Udto: Jørgen Koch Myntemesther vdi Malmø fick Qvittantz, at hand nu tiill gode rede antuordet Peder Schriffuer paa min Herres wegne 7400. Marc Peninge paa Regenskab aff thet Sölff, som samme Jørgen Mynt

Nyntemesther kjøpte nu Posten thiidt i Lubeck tiill min Herres behoff, for thet Guld, som Nesther Anders Glob hannum paa min Herres wegne antvordede i Lanthe Holsten nu i fafte nest forleden. *cum clausulis solitis & consuetis. Datum in castr. Haffnensi,* Tiisdagen nest effther Søndagen Jubilate, Aar MDXIX. Saaledes er det og gaaet til baade for og efter de Tider. I Reformations-Tiden blev en stor Del af det Sølv og Guld, som findes ved Kirker og Kloostere, indført paa Montestederne til at slaae Penge af, og hvo vil tvile paa, at alt det Liggendefæ af Guld-og Sølv-Kar, Smykker, Klenoder, som under Pavedomet giemdes inden disse hellige Steders Mure, jo var af første Færd i Henseende til Materien udenlands fra indkommet. Under Begyndelsen af Kong Christian den Tredies Regering finder jeg i den Kongelige Montemesters Regnskaber ofte nævnet *Swedisch Sulver, Meysnisch Sulwer*, paa Monten at være leveret og forbrugt.

Om jeg ellers aldrig saa meget vilde smigre mit Fæderneland, og paastaae, at det fordmu dags haver haft sine egne hjemavlede Metaller, bevisende min Paastand med alt det, som noget mindste Skin kunde have, bleve dog vel ikke mange, som troede mig, i hvor glimrende et Anseende jeg og kunde give mine Beviser, uden hvad de forlorne Provincer angaaer, og den Post om det Jydskke Jern, som endnu ikke er sat i sit fuldkomne Lys. Vil derfor denne gang lade det være nok sagt om Danmark's Metaller. Kanskee Ester-tiden kan faae Anledning noget mere derom at skrive.

Norge.

Jeg kommer nu endeligen til Hoved-Sagen i denne Afhandling, som er, Bergværkerneudi Kongeriget Norge. Har man fordum anseet Norges Land, for sine Fielde og stenige Grund, saa ufrugtbart, at vor Saxo giver derom saadan ikke alt for fordelagtig Beskrivelse: *Norvagia saxei situs deformitatem naturæ sortita discrimine, rupibus infœcunda, ac scopulis undique fecus obsita, glebarum vastitate tristis locorum salebras repræsentat* (a), og Adamus, en ældere Stribent, gjør det endnu slettere, naar han siger: *Nordmania, propter asperitatem montium, sive propter frigus intemperatum, sterilissima est omnium regionum* (b); Saa har Erfarenhed noksom lært de nyere Tiders Mennesker, efterat man har begyndt at indsee Bergene med andre Dien end de Gamle, at kiende og tilstaae dette Riges Frugtbarhed endog af selve sine haarde Sten-Klipper. Er det voveligt, at bifalde de Philosophers Mening, som ville vide, at Nordens Jord indeholder flere Metaller, end den hele øvrige Verden, saa kan man dog vel med den lærde Sperling holde det for en Sandhed, at i Norden findes saa stor Mængde af Metaller, at der ikke havest Folk nok til at opsoge og drive dem alle, med mindre man skulde nedlægge al anden Handtering (c); hvortil jeg vel tør legge dette, at der neppe vilde gives Skov nok tilrekkelig til Brændsel og Bergbygninger.

Men, omendskiønt Norges Rige, for sin Del, i de sidste to hundrede Aar haver fuldkomligen overbevist Verden, at Paracelsi Spaadom om Nordens Rigdom paa Metaller, som vel endnu ikke er opfyldt, kunde haabes med Tiden, naar Omstændighederne tillode det, at blive fuldkommen (d), og at dets Berge og Jords Indbolde ei alene befatte i sig næsten alle Slags Metaller og Mineralier, men end-

(a) *Saxonis Grammatici Præfat in Historiam Danicam*, Edit. Stephanii p. 3.

(b) *Adam. Bremensis de Situ Daniæ* ap. Lindenbrog. p. 63.

(c) *Ort. Sperlingii Boreas* p. 258.

(d) See *Schefferi Lapponia* p. 363. *Sperlingii Boreas* p. 259. *Acta Liter. Sveciæ 1737*, p. 220. *Pontoppidans Norges Naturlige Hist.* Tom. I. p. 292. 293.

endog ere saa rige paa de fleste af dem, som noget andet Land; Saa har det derfor hidindtil og i vore Tider ikke været almindeligen bekiendt eller for vist troet, at de Norske, før langt hen i det XVI. Seculo, have vidst noget af saadan deres underjordiske Formue at sige. Indvortes og udvortes Krige, som i gamle Dage satte Norges Indbyggere i bestandig Rørelse, tyktes at kunne have givet dem og deres Konger, i hvor kloge Regenter og forsynlige Husfædre nogle af dem og vare, liden Tid at pønsse paa nye Anlæg til Landets bedre Dyrkelse og Opædling. Allermindst have de vel forestillet sig, at der laae saadane Skatter fordulgte i de haarde Klipper; thi ellers havde de neppe gjort sig den Uro, at søge saa langt borte, hvad de kunde have ved Døren hos sig. I det mindste finder man i ingen trykt Bog, saa vidt jeg veed og mindes, nogen Efterretning om Bergværkers Paatanke i Norge, før de berømtelige Anstalter, som Høilovlig i Hukommelse Kong Christian III. i Aaret 1539. og atter Kong Christian IV. 1623. lode gjøre, til Bergværker der i Riget at opsoge og indrette. D. Oluf Worm og de andre, som om Norske Bergværker noget have skrevet og udgivet, vide af intet ældere end i Christiani III. Tid, og D. Sperling siger derfor udtrykkelig: *Eo igitur res redit, ante Christianum III. Regem nullas in Dania vel Norvegia mineras exerceri coeptas (e).* Men at man dog i Norge, før denne Konges Tid, haver vidst af Landets skjulte Metaller at sige, og ei alene haft Forsæt at anlegge Bergværker derpaa, men endog virkeligen gjort Forsøg mere end eengang, skal jeg siden stræbe at bevise ligt gjøre.

Man har fra de ældste Tider i Norge, saa vel som i det øvrige Norden, haft Forraad af Guld, Sølv, og andre Metaller. Hvo, som forlanger Exempler, skal uden Møde finde dem, naar han alene behager læse den gamle Norske Historie, som vi have fra Snorre Sturlesons fortreffelige Pen. Man har der brugt Agerdyrkning, bygget og udrustet Skibe (f), ført Krige til Lands og Vand, drevet Kiøb-

Doo 3

man-

(e) *Sperlingii Boreas* p. 253. 244. 245.

(f) Den Norske Eric Tarks Skib Jarnbarde, som var omgivet oven til med en Jernkam og neden til med en Jernspang, vidner noksom, at man fordom har brugt Jern til Skibe, Sn.

mandskab med Fremmede, opført Bygninger, og haft mange flere Handteringer for, hvortil Metaller behøvedes, som man finder hos samme ypperlige Skribent og i andre vore flittige Islænderes Skrifter, hvoraf alt for mange endnu ligge og sukke efter verdige Udgivere. Man har havt Metal-Arbeidere i Landet, Guldsmede, Koberslagere, Platenslagere, Grovsmede, og flere saadane, om hvilke de gamle Norske Kongers Forordninger her og der tale, og sette Pris paa deres Arbeid (g). At de have havt noget Slags Bevær-Smederi, kan ikke paatviles, naar de endog til Soes har ført Smedetøiq med sig for at giøre deres Sverde til rette, som udi Striden bleve beskadede (h). Jeg vil ikke beraabe mig paa vore gamle Mythologiske Skrifter, Edda, Voluspá, og deslige, som ofte melde om Smederier og Metalleres Forarbeidelse, eftersom deres Fortællinger ere forblomede, og det paa mange Steder er ubist, om de tale om vore Nordiske Lande i sær eller om den ganske vide Verden og alle Tings Oprindelse. Men hvorom alting er, saa flyder ingenlunde af alt dette, at Metallerne, som brugdes, have voret i Norges egen Jord og Berge. Endog det lidet bygte Finmarken har i gamle Dage ikke været uden Forraad af Guld, naar Thorer paa sin Hærfærd der i Landet forde saa meget af dette ædle Metal hjem med sig til Island, at han deraf fik det Navn **Guld-Thorer** (i).

Ja

Sturleson Edit. Peringskioldii T. I. p. 359. *Torfæi-Hist.* Norv. P. II. p. 314. Saaledes var og Thorsteins Skib Ellida om Bordet med Jern beslaget, See Fridthiof Frækna Saga i Biörners Samling p. 3. Om Jern-Ankere til Skibe See Sn. Sturl. T. II. p. 126. 128. Thangbrands Skib Jarnmeis kan og høve herhid, *Ol. Trygg.* Saga Tom. II. p. 219. Da K. Oluf Tryggesons store Skib Ormen hin lange bygdes, vare ibland andre Handverkere nogle, som sloge Søm dertil, Sn. Sturl. T. I. p. 314. Conf. Edit. Dan. p. 659. At man ellers i langt senere Tider og end i XII. Seculo har i Norge ogsaa brugt Skibe, temmelig store, som vare bygte uden Søm og Spiger, sammenbundne af Dyrs-Sener og Vidier, at de skulde være lette at roe, derpaa er Exempel hos Sn. Sturl. T. II. p. 324. og Edit. Dan. p. 443.

(g) See H. Pauses Samling af gamle Norske Love p. 222. 225. 227.

(h) Sn. Sturleson Edit. Peringskioldii Tom. I. p. 254.

(i) *Landnama Saga* Islendinga p. 60. Vor lærde Sperling i hans Boreas p. 260. synes at kunne troe, at dette Guld har været af Landets egen Væxt, om ikke af Gruver, saa dog af det saa kaldede Sandguld eller Vassguld.

Ja det som mere er, man har fra temmelig gamle Tider haft egen Mønt i Norge. Jeg vil her forbigaae de ældste Tider før det XI. Seculum, i hvilke det er aldeles uvist, om dette Rige haver haft eget Møntested, eftersom der kan gives Leilighed en anden Tid at handle om det Nordiske Møntvæsens Vælde og Oprindelse. Den Norske Historie og de gamle Islandiske Sagar nævne os vel paa mange Steder i IX. og X. Seculis Penninge, Guldpenninge, Sølvpenninge, Kober- eller Eyr-Penninge, Øre, Mark, og deslige: Men endnu er det uafgiort og meget at tvile paa, om det altid har været møntede Penge, eller oftere Stykker Sølv, Guld, og andre Metaller, uden Breg og Mønt-Merke, efter vis Vægt og Pris udregne- de, eller undertiden Penges Verdi i andre Varer, som til en vis Tægt blevne anslagne. Og naar det ogsaa har været møntede Penge, saa er det troligst, og til dels beviseligt, at de har været fremmede og indførte. Men i og efter det XI. Seculum kan det ikke vel negtes, at de Norske jo have haft nogen indenlands Slagen Mønt. Om Kong Harald Haardraade, som regerede ved Midten af samme Seculo, berettes, at han engang lod udtælle sine Betjenters Sold i et Slags flette Penge, som holdte mere Kober end Sølv, og blev derfor af Spot kaldet Haralds Mønt (k); hvilket synes tilkiendegive, at Kong Harald selv havde ladet disse Penge slaae, i fald det ogsaa var møntede Penge. I Museo Regio Havniensi anføres *Moneta SVERI Regis Norvegiæ*, *PHILIPPI Ducis Norvegiæ*, *ERICI Regis Norvegiæ* (l), og udi Brenners Thesauro *Moneta HAQVINI Ducis Norvegiæ* (m) og

HA

(k) *Torfaei Hist. Norv. Part. III. p. 326.*

(l) *Museum Reg. Havn. Edit. Laurentii P. II. Sect. V. Tab. XXVIII. No. 69. 70. 71.* Denne rare *SVERI* Regis Mønt, saavelsom *HAQVINI* Ducis, findes ogsaa i Hr. Etats-Raad Hielmstiernes Møntsamling. Og i H. Er. Herr Scheine-Raad Greve Holsteins Cabinet findes samme *Erici* Regis *Moneta* Bergensis, som staaer i Museo Regio.

(m) *Brenneri Thesaur. Nummor. Sveogoth. 1731. Tab. V. & p. 17.* Men den gode Brenner, og efter ham Hr. Dalin T. II. p. 503. tage feil, naar de tillegge den yngre Haqvino, Dronning Margretes Gemal, denne Mønt; thi han havde aldrig Titel af Dux Norvegiæ, men det var den ældere Hakon, Magni Smeks Morfader, som var Dux Norvegiæ, medens hans Broder Kong Erik regerede. Denne skone Haqvini Ducis Mønt findes ellers her, baade i Høibemældte Hans Høigrevelige Excellences, og i Etats-Raad Hielmstiernes Samlinger.

HAQVINI Regis (n). En anden *HAQVINI Moneta Bergensis* med en Krone paa den ene og et B. paa den anden Side glemmes i Hr. Etats-Raad Hielmstiernes Cabinet, hvor ogsaa findes tvende andre af K. Erik Prestehaders Mønter, paa den større sees paa ene Siden et Skjold med den Norske Løve og Omkrift: ERIC. MAGN. REX, paa den anden Side et Kors med Franske Litter og Omkrift: CRUX. SANCTA. JESV. CRISTI. Den mindre, som er meget liden, viser paa Forsiden et Kronet Hoved og deromkring: ERICVS. REX, paa Bagsiden et Kors: CRUX. CRISTI. Og vel mueligt man i flere Samlinger finder end andre af de gamle Norske Kongers Mønter, som jeg denne gang ikke har haft Leilighed at efterforske. Jeg har selv en liden gammel og rar Sølv Mønt, paa hvis ene Side staaer et kronet O, hvoromkring SANTVS OLAVVS, paa den anden et Skjold med den Norske Dre, og Omkrift: MONETA NORWEGIE, skal formodeligen være af K. Oluf Droning Margretes Søn, med mindre det O skal betyde S. Oluf, som var Norges Riges almindelige Patron. I et Fortlig, som 1277. blev gjort mellem Kong Magnus Lagabæter og Erkebisp Jon i Trondhiem, tillader Kongen Erkebiskopen at holde en Møntemester, som kunde laae Penge for ham: Item concessit, quod liceat Domino Archiepiscopo, quod habeat unum hominem in curia sua, qui cudat denarios, prout litera sua super hoc confecta attestatur (o). Et Norsk Document af 1305. taler

(n) *Brenner* l. c. p. 18. siger, at der behøves en Oedipus til at forklare Opkriften paa Bagsiden af denne Mønt, men det er let at se, at det skal være CRUX CHRISTI, som paa andre af de gamle Norske Penge. Udi H. Er. Hr. Greve Holsteins Cabinet findes en anden HAQVINVS REX med en Krone paa den ene Side, og paa den anden et A. hvor omkring MONETA OSLO. Men om disse ere af den sidste eller næstsidste Haqvino, er uvist.

(o) *Torsfæi Hist. Norv. P. IV. p. 356. Pontoppidani Annal. Eccles. Dan. Tom. I. p. 746.* Om denne Mønt: Frihed taler den Kalmariske Reces af 1483. saaledes: Oc wille wii oc tillade, effter menige rigens raads raad i Norge, at myntes schall, oc penninge slaes i *Trvvnbeem*, effter *Nideros Domkirkes priuilegæ*, oc thesligis i *Bergen* oc *Oslo* effter rigens leylighed vdi thi tree stæder jæmf gott mynt wid Dansk penninge. Oc skulle wii ey loffwe mynte flere smapenninge en som Myntemesterens breff inneholler. Conf. *Hvitfeld* p. 977. som alene har en Extract af denne Reces.

ler om Kong Erik Præstehaders Grot, og flere i Norge gangbare **Mønt-Slag**, nævnende quinque marcas & sex oras ponderis Noricani de subtili moneta, *vaga silfer dicta*, item in *grossis Erici septem marcas ponderis ejusdem*, item in *obolis nigris & quadrantibus ejusdem*, item in *albis rosatis sex oras cum uno solido ponderis ejusdem*, item in *nigris coronatis sexaginta sex marcas ponderis sepedicti*. I et Document af 1307. tales om mille marchatis *antiquæ monetæ Noricanæ*. I et andet af samme Aar: Oblatio si offertur in *pecunia Norica*. Og i et andet af 1326. qvinqvaginta *marcæ Noricanæ monetæ*. Udi det merkkelige Brev af 1328. hvorved Kong Magnus Smek indkræver den Skat, som Paven havde tilladet ham af Tienderne til hjælp mod Norges Fiender, Russer og Careler, nævnes Summerne af hvert Stift, og altsamen, hvad Norge angaaer, beregnet in *parva moneta Noricana*, ibland andre Møntslag nævnes der og septem *oræ de auro computatæ & calculatæ pro viginti octo marchis parvæ monetæ (p)*. I de Bartholinske Samlinger har jeg anmerket disse Titeler af Breve, som kanske i heelt ikke ere mere til: *Episcopi Bergensis literæ ad Drofferum Regni Norvegiæ de Moneta Regni 1340*. item, *Literæ Episcopi Bergensis ad Regem de Moneta (q)*. I Kong Magni Smeks Testament gjort 1347. heder det: *Legamus Ecclesiæ S. Olavi in Nidrosia dictæ Cristkirkiu pro fabrica centum qvinqvaginta marchas monetæ nostræ Noricæ*. Et utrykt Brev af 1364. opregner ibland andre Mønt-Sorter in *usuali moneta Noricana reprobata & abjecta qvinqvaginta marchas & decem & septem solidos &c.* item, *quatuor solidos sterlingorum, ac dimidiam marcæ puri argenti in parvis fragmentis ponderis Noricani, nec non duas marcas monetæ Noricanæ reprobata ad pondus Noricanum ponderatas*. I et andet om Roma-Skat eller S. Petri Penge af Siavangers Stift af 1417. nævnes *duo solidi in moneta cuprea Noricana*, foruden mange fremmede Møntslag, Engelske, Revelske, Brysselske, Tydske, Lybske.

Jeg kunde opregne mange flere Exempler om Norges indenlandske Møntvæsen baade i ældere og senere Tider, men forbigaaer dem,

B p p

(p) Dette Doc. er trykt i Hr. Prof. Brings Monum. Scanenf. Tom. I. p. 11. sqq.

(q) MSS. Bartholin. in Bibl. Ac. Hafn. Tom. VII. p. 686. 687.

dem, eftersom jeg finder intet af alt saadant tilstrekkeligt nok til at bevise, at Norge i gamle Dage selv haver haft enten Guld- Sølv- eller Kobber-Gruber, men tvært imod holder for, at alle, paa deres Møntesteder fordum brugte, Metaller have været fra anden og fremmed Haand. Dog har jeg fundet et par gamle Breve, hvoraf den, som vilde gaae efter Bogstaven, snart kunde falde paa at gjøre nogen urigtig Slutning. Det ene er af 1286. skrevet af Pave Honorio IV. til Kong Erik i Norge, hvorudi det heder: Intelleximus &c. quod de Curia Regia generalis prohibitio emanarat, ne quivis laicus regni tui sterlingos vel *argentum aliud prædicti Regni* clericis vendere quomodolibet attentaret (r). Det andet, som er Haqvini Ducis af 1288, nævner duo millia marcarum & octoginta ac septuaginta marcas denariorum *monetæ Noricæ nunc currentis*, quinqvies viginti marcis denar. semper pro quolibet centenario computatis, de sex millibus marcarum *argenti Norici* (s). Men man bliver let var, at *Argentum Noricum* eller *Argentum Regni Norvegiæ* her intet andet betyder end *Norske Penge*.

Jeg vil end gaae videre, og fremdrage nogle Navne og andre Omstændigheder, som vel kunde synes at give Skin af noget bevisende, men ere dog af den Beskaffenhed, at jeg hverken tør eller kan tage dem for fulde Beviser, saa længe intet klarere Vidnesbyrd kommer dertil. Udi den gamle Trondhiems Stads Lov (t) nævnes *Bergsven Pippes Gaard* vesten for vor Frue Kirke. Dersom dette Ord *Bergsven* ikke var et nomen proprium eller noget andet Bestillings-Navn, da kunde det i det Danske og Norske Sprog været et beqvemt Ord paa det ellers brugelige Tydske *Berggesel* eller *Bergknabe*, og et Tegntil, at saadane Folk fordum havde været i Norge: Men da bemeldte Ord *Bergsven* skal være et endnu brugeligt Mands-Navn i Norge, ligesom og tilforn, hvorpaa kan være til Exempel *Bergsven Lange R.* Inge Baardsøns Banermester (u), og *Dominus Bergsvenus*

(r) *Raynaldi Annales Ecclief.* Tom. XIV. p. 391.

(s) *Nettelblads Rostockische Nachrichten* 1752. p. 149. *Conf. Westphaliæ Monum.* Cimbr. T. IV. p. 997.

(t) See Trundhiems Lov udi *Pauses Samling* af gamle Norske Love. p. 57.

(u) See *Sturlesons Norske Krønike*, Edit. Dan. p. 555.

foenus Nicolai en Tanik i Trondhiem 1430. Saa falder den Betænkning, man af Ordet Bergsven kunde gjøre sig, bort af sig selv. Med mindre bemeldte Bergsven har været af Erkebispens Tjenere, som han brugde udi Stenberget, at hugge til Domkirkeens Bygning (x). Noget mere synes det Navn Koppervig at sige, som er et Ledested i Dramen (y); At dette Sted ikke er nyt, eller kunde have faaet sit Navn af de nu bekiendte Koberverker i Norge, kan jeg gotgtøre med et Droning Margretes Forlænings-Brev af 1388. givet Benedict Niclesön og hans Frue paa samme Kobervigen og og mere Gods i Norge. Jeg vil deraf alene anføre desse Ord: *Hafvum ver ok honum leet ok vnt Kopar vikena* i Dramen meth Skipa tollonum ok konongs kaupum &c. Framlæidis æfter hans lifdagh skula hans husfru ok hans barn fylghia Æikium, Modhæym, Thværdalum ok *Kopparvikenne* (z) &c. Om en nedsenket Kobershest, hvorover Silde-Fisket under Vigsiden i Norge skal være gaaet bort, er neppe verdt at melde (a), efter som det har alt for megen Ligning af Fabel. Jeg veed ikke, om det er bedre, hvad Sterkoder i sin Svanesang synger om Telemarkernes Jern-Kølver og Smede-Verktøig, hvormed de i Nodsfald forsvarede sig, og engang havde givet hannem en bruden Pande; Imidlertid heder det derom til dette Folks Berømmelse ret artigen hos vor Danske Saxo (b):

Post hæc *Thelemarchos*

Aggressus, caput inde tuli livore cruentum,
 Quassum malleolis, armisque fabrilibus ictum;
 Hic primum didici, quid *ferramenta* valerent
Incidis, quantumve animi popularibus esset.

Bpp 2

Cl-

(x) *Sn. Sturlesons Norske Krønike* Edit. Dan. p. 521.

(y) *Peder Clausens Norges Beskrivelse* p. 40. *Wolfs Norrigia Illustrata* p. 168.

(z) Originalen i det gamle Norske Sprog findes i det Kongl. Geheime Archiv.

(a) *Wolfs Norrig.* illustrat. p. 16r.

(b) *Saxo Grammat.* edit. Stephani p. 152. Conf. *Rami Norges Beskrivelse* p. 104. Ellers berømmer Saxo ogsaa paa et andet Sted p. 144. Telemarkerne, som et sterkt og modigt Folk i desse Ord: *At e Telemarchia fortissimi venerant, quibus animi plurimum, fastus minimum erat.* Ligesaa finder man ofte i den Norske Historie Telemarks Bønderne med Berømmelse nævne.

Ellers skriver Peder Clausen om dette Land i Norge saaledes: Öffuerst i Tillemarken ligger et saare høyt Fjeld, kaldes Gufte, item et kaldes Tind, hvilte Fjeld haaffue en forfærdelig oc utrolig Höyhed öffuer de andre Fjeld. Udi denne Ort haaffue de i gamel Tid veldet Jern, og haafft Jernhytter, hvilte nu ere øde, haaffue nu deris meste Næring af deris Öweg oc af skønne store Jorder (c). Hvor gamle desse Jernverker har været, kan jeg nu ikke sige, dog er at formode, at det, som Peder Clausen kalder gamelt, kan alene være et hundrede Aar for hans Tid, og da har desse Verker intet med foregaaende Sted hos Saxo at gjøre: Dog tør jeg herom intet vist döme. Men i det Navn Jernsøen, som var en Havn hos Tonsberg, synes dog at ligge noget mere, siddendet er i Nærheden af en Egn, hvor man i nyere Tider have Jernverker. Det nævnes i et Brev, som Norges Riges Raad 1482. skrev til Raadet i Sverige, saaledes: Scriptum in portu Færnsöyn prope Tonsbergh ipso die b. Petri ad vincula (d). Med mindre der er begaaet en Feil i dette Navn, og at det skal være Jarlsø, som ofte nævnes i den Norske Historie (e); thi da har det en ganske anden Herkomst, og gielder her slet intet. Ellers nævnes ogsaa Jærnfjord liggende paa et andet Sted i Norge (f).

Naar nu nogen, efter den Maade, som endel af de Svenske Lærde har brugt til at bevise deres Bergverkers Ælde, vilde tage alle de anførte Exempler og Formodninger for gode Bøviser, var det klart, at man i Norge før det XVI. Seculum, og længe tilforn, havde kiendt og virket indlandske Metaller. Men det er tungt, at indprente andre det, som man selv ikke fuldt har antaget for Sandhed, eller kan finde gode Skel nok udi til at grunde nogen fast Slutning paa. I hvor gierne jeg ønskede at kunne overtøye baade mig selv og min Læser

(c) Peder Clausens Norges Beskrivelse p. 46.

(d) Hadorphs Svenske Rimkrøn. Tom. II. p. 307.

(e) Sn. Sturlesons Norske Krøn. Edit. Dan. p. 625. 628. 664. 668. 708. 709.

(f) Sn. Sturlesons Norske Krønike, Edit. Dan. p. 558. 560.

ser derom, og i hvor kært det skulde være mig, om nogen anden kunde fremlegge noget, hvoraf baade jeg og andre kunde see og troe, at Norge i gamle Dage haver haft og brugt egne Metaller, saa bør jeg dog følge den rene Sandhed, og kan ikke give de Norske Bergverker en højere Alder, end den, som med klare Beviser kan stadfæstes, hvormed jeg mener, at Fædernelandet skeer større Heder, end om jeg hyllede for det med noget stort og ældgamelt, og det alene efter nogle skinnende Formodninger, som dog intet var udi, naar de af grantseende Dienret prøvedes.

Hvorledes de Norske ere komne til deres Metaller, før de selv fik Kundskab om at betiene sig af Landets egne, er vel ikke at spore om. I de ældste Tider har de, ligesom de andre Nordiske Folk, ved deres Vikingsfærd, Røvier, idelige Krigstog og Brandskatninger i fremmede, endog langt bortliggende, Lande forskaffet sig Guld, Sølv og andre Metaller i Overflodighed. De Engelske, Franske og Tydske Historier for IX. og X. Seculum give os derom alt for mange og dels ubehagelige Vidnesbyrd. Vore egne Danske og Norske Historier give det samme tydeligen nok at forstaae. Ja man har Exempel, at saadant Røveri, for at vinde Gode og Penge, i Begyndelsen af det XIII. Seculo var i Norge endnu ikke ganske uddøet (g). Kong Harald Graafeld, paa et Tog i Biarmeland, førde et stort Bytte af Guld, Sølv og kostbare Varer hjem fra Dvina-Floden (h). Om Hakon Lade-Jarl, som aarlig skulde give Kong Harald Blaatan i Læns Pligt af Norge 100. Marker Guld, fortælles, at, da han havde omkommet Guld-Harald i Danmark, drog han af med de to Kister Guld, som denne Prinds paa sine Krigstog havde samlet og faaet Navn af: Epter þat, heder det, tok Hakon Jarl Gull þat allt, er att hafdi Gullharaldur oc hann hafdi namn aftekit, þat gull hafdi han af Sudurlöndum, þat var sva mikit fe, at tvær kistur varo fullar af gulli, sva at æi matto II. Karlar meira lypta af golvino (i). Kong

Bpp 3

Knud

(g) *Sn. Sturleson Edit. Dan. p. 577. 578. 580.*(h) *Torſæi Hiſt. Norv. Part. II. p. 261.*(i) *K. Oluf Tryggesons Saga, edit. Skalholt. T. I. p. 82. Conf. Torſæi Hiſt. Norv. P. II. p. 261.*

Knud den Store skikkede en Hob Guld og Sølv ind i Landet fra Engelland, for at drage de fornemste Normænd paa sin Side (k). Meget mere af kostbare Metaller er saaledes til Stent og Foræring indført. Og ikke lidet have de bragt hjem, som fordmum tjenede i de Grætkiske Keiseres Garde og vare gode Husholdere over den rige Sold, de fik, og hvad de derude i Krig forhvervede sig. Jeg har tilforn meldet om det meget Guld, som Kong Harald Haardraade bragte med sig fra Constantinopel og Østerlandene ind i Norge, og siden igien mistede ved sit Fald i Engelland (l). Om Gutorm samme Kong Haralds Søstersøn berettes, at, da han havde vundet Seir over Kong Margader i Irland, og førde derfra et stort Bytte med sig til Norge, gav han den tredie Part til S. Oluf, og af det Sølv blev gjort en stor Stytte sly Alne høj, og indsat ved Sanct Olufs Grav (m). Det er bekiendt, hvad Mængde af kostelige Sager og Klenoder Kong Sigurd Jorsalafar af sine Krigstog i Spanien, Portugal og andre Lande, og af sin Pilegrimsfart, bragte med sig hjem til Norge. Paa samme Reise lod han i Grækeland gjøre den kostbare Altertavle af Sølv og Kober, zür-forgylt og med Edelstene besat, som han lod opsette i Kastala Kirken i Kongelle, og som siden af Venderne blev borttrøvet (n). Af Grætkiske, Arabiske, og Engelske Sølv-Mønt er og ved saadane Leiligheder kommen Mængde ind i Norge og de øvrige Nordlande (o), ligesaa af Harnisk, Sverd og alle Slags Krigs-Vaaben, hvilket endog gik saa vidt, at de gamle Keisere og de Franske Konger maatte forbyde sine Undersaatter at sælle, give til Løsen, eller paa anden Maade afhænde saadane Ting til Normændene, som da streifede overalt i deres Lande, og desuden

bort-

(k) Vid. *Sim. Dunelmens.* inter *Twissdeni* Scriptores Angl. p. 178.

(l) Vet. Schol. in Adam. *Bremens.* apud *Lindenbrog.* p. 47. Conf. *Snorre Sturl.* *Norske Krønike,* Edit. Wormii p. 335. 337. 338. 341.

(m) *Sn. Sturleson* Edit. *Peringskioldii* Tom. II. p. 121. Edit. Wormii p. 356. har en stor Bølge.

(n) *Snorre Sturleson* Edit. *Peringskioldii* Tom. II. p. 234. 257. 283. 304. Edit. Dan. p. 402. 412. 421. 433.

(o) *Sn. Sturleson,* Edit. *Peringskioldii* Tom. I. p. 742. T. II. p. 84.

bortrøvede alt, hvad kostbart de kunde overkomme (p). Desuden seer man klarligen af Hornklofes Vise, en Skald i Kong Harald Haarfagers Tid, at Sølv og andet Metal, som da haver giældet og gaaet udi Norge i Betaling for rede Penge, har været udenlands fra indført, efterdi Poeten kalder det Hunlændsk eller Østerlandsk Malm:

I fe ero þeir bednir
 oc i fagrūm mæcum
 Malmi Hunlenscum
 oc mani austræno.

I Fæ ere de begierte
 og i fagre Sverd
 Hunlandsk Malm
 og østerlandske Trælle.

Naar det nu var afgjort, hvad de Gamle egentligen have forstaaet ved Hunland, kunde man nogenledes giøre Slutning, hvorfra man fordmum har til en Del hentet fra første Haand sine Metaller. Samme gamle Poet nævner i et andet Vers Vesterlandske Gøvær og Valste Sverd (q), hvormed han ikke utydeligen røber, at de Krigs-vaaben, man da brugde her i Norden, komne fra Britannien, Frankrige, Spanien. Guldet er i samme Henseende hos de gamle Nordiske kaldet Rynar-Malmur eller Rinsk Malm (r). Og hvad havde vi i dette Maal flere Vidnesbyrd behov om de gamle Norske, end dette ene af Adami Bremensis Pen: Itaque rei familiaris inopia coacti, totum mundum circumeunt, ut *piraticis raptibus amplissimam terrarum facultatem reportent domum*, penuriam suæ regionis tali modo sustinentes (s). Med saa Ord at sige: Alt hvad Metal man fordmum i Norge haver betienet sig af, maae være indkommet enten ved Fribyggeri, Orlog, Røbmandskab, Foræring, eller anden lovlig og ulovlig Fortjeneste, altsaa intet deraf i Landet hjemvoret, uden kænfske noget lidet Jern paa sine Steder, som vi siden faae høre, men hvorom jeg ikke er tilfulde overbevist.

I ny.

(p) Capitular. Regum Francor. Edit. Baluzii T. I p. 393. 425. 496. 768. T. II, p. 186

(q) Sn. Sturleson Edit. Peringskioldii Tom. I, p. 94.

(r) Edda Island. Edit. Resenii fab. 75.

(s) Adam. Bremens. de Situ Daniæ ap. Lindenbrog p. 63.

I nyere Tider, efterat det fordum lovlige og fornødne Handverk, Fribytteriet, ophørde, og Handel og Wandel begyndte at tiltage imellem det ene og det andet Rige, komme mest ogsaa ved saadant Middeld de behøvede Metaller ind i Norge, nogle fra Engelland, hvor alle Slags Metal-Gruber i saa mange hundrede Aar havde været i Drift, nogle kanskee fra Sverige, efterat dette Riges Bergverker langt om længe vare komne i den Stand, at de kunde aflade noget til Fremmede, men endnu flere fra Hansfestæderne, som selv havde hentet dem fra Tydskland, Slesien, Bømen, Polen, Ungern og andre Lande, hvor Metaller vare til fangs. Kong Sverrer i en offentlig Tale berømmer de Engelske, som førde hans Undersaater Hamp, Hør, Vox, og Kedeler eller alle Slags Kober-Kar til, men laster de Tydske, som bragte saa megen Vin ind, og derved svækkede Nationen baade paa Kræfter og Formue (t). Formodeligen har de Norske og fordum haft de fleste af deres Kirke-Klokker fra Engelland. I Kong Hakon Magnussöns den ælderes Testament, som 1319. er forfattet, nævnes magna campana, qvæ fusa fuit in Anglia per Siglavum. At ellers ogsaa de Norske har forskrevet Klokkestøbere fra Engelland, for at lade støbe i Landet nogle af deres fornemste Klokker, bevises med en Contract gjort 1443. mellem Erkebispfen af Trondhiem og Biskopen af Bergen paa den ene og nogle Engelske Kiøbmand paa den anden Side, angaaende en god Mester at oversende, som skulde støbe dennem tre ny Klokker til hver af deres Domkirker. Hvorfra Malmen var, meldes intet om, men Documentet er saa lydende:

Nos *Aflacus* Dei gratia Archiepiscopus Nidrosiensis & Apostolice sedis legatus, & *Olauus* eadem gratia Episcopus Bergensis, suumque Capitulum ibidem, salutem in filio virginis gloriose, Tenore præsentium recognoscimus per præsentis, nos cum discretis viris *Jon Gedney* & *Wilhelmo Kley*, ex parte *Ricardi Gigys*, Anglicis mercatoribus, taliter convenisse, ac actum stabiliter iniisse, quod dicti mercatores in æstate jam venturâ, qvendam *fusorem Campanarum*, omnino

magi-

(t) *Torfæi Hist. Norv. Part. IV. p. 6.*

magistrallem, de Anglia utique transducant huc ad Bergam, propriis in expensis, qvi Ecclesie Nidrosiensis tres campanas elegantes, unam majorem de XII. vel XIII. skippond cupri sive æris, alias vero duas minores, majori consonas in sonitu & mensura, & Ecclesie Bergensi etiam tres campanas, unam magnam & duas minores, ejusdem ut alia ponderis sonitus & mensura, utrarumqve ecclesiarum de metallo, dum Bergis venerit, omni dilatione postposita & semota, fundat. Campanis vero fufis integraliter ac magistraliter præparatis, eorum pecunia, secundum conventionem, quam cum ipsis mercatoribus fecerint, eis prompta fieri debet penitus & parata; mercatores vero prætaxatos, qvi magistrum huc traduxerint, pro suis laboribus & erogatis indebitatos tenere volumus & indempnes, omni scrupulo cavillationis procul moto. In cujus recognitionis evidentiam ac cautionem firmiorem, nos Episcopus Bergensis cum capitulo nostro prætaxato pro campanis nostris sigilla nostra apponi fecimus in pendentem, *Olaus* vero *Petri* & *Finno Sigmundi*, Canonici Bergenses, nostra sigilla apposuimus, requisiti & rogati per Dominum nostrum Archiepiscopum prædictum, pro Campanis Nidrosiensis ecclesiæ, loco sui, sigillo suo non præsentem. Datum *Bergis*, Anno Domini M. CD. XL. tercio, die beati *Gorgonii* Martyris.

I Sverige har endel af de Norske tilhandlet sig Jern og Kober, endog længe efter at de selv havde Bergverker. Godt og vel, om denne Handel med visse Metal-Varer ikke er dreven i ganske nye Eder, og kanske drives paa sine Steder underhaanden endnu, efterat de Norske kunde og burde have hos sig selv, ei alene saa stor Overflod af saa vel raa som arbeidede Metaller, at de kunde baade forsyne hele Landet og udføre til Fremmede, men endog fuldkommen saa gode Varer som i Sverige. Om denne Handel, hvorved de Svenske for deres Jern har faaet af de Norske Salt, Fisk, Fode-Varer og rede Penge, findes en og anden Artikel i de Kongelige Svenske Berg-Forordninger, saa vel i *Gustavi I. Tid*, som og af forrige og dette Seculo. Det Jern, som saaledes forhandles til Norge, kaldes i Sve-

rige Oxre Jern(u), fordi Almuen i Vester-götland og paa Norske Grændserne, som har denne Handel paa Norge, og selv kjober Jernet i Bergslagene, fører Bergmanden derfor Oxrer og Norske Varer til (x). Nogle af de Svenske selv synes rose sig af og bebreide de Norske denne Handel. Jeg vil her tage en for alle, som berømer Sveriges Jern og Jern-Manufacturer frem for alle andre Landes, sigende paa et Sted, hvor han taler om deres Grændstoberier, og hvor begierlige de Norske ere efter de Svenskes Jern-Varer, saaledes: *Horum valorum (ollarum lebetumqve ex ferro fusorum) cupidi quoque sunt vicini nostri Norvegi, qui tractum regionis nostræ Lindesberg, commercandi causa, salutant, eaqve, domum reversi, pro certa sibi numerata pecunia, popularibus suis dividunt. Sic quoque Dalekarli nostri occidentales, cum primis parochi Malungenses, numero ollarum lebetumqve haud exiguo, ut & aliis opificiis ferrariis instructi onustiqve, in Norvegiam contendunt. Heic nundinas Grön-seu Grundfætherenses, p. t. Christianæ-Fjeldsmarknad, prope munimentum Elfsanger, tria fere milliaria trans limites regni nostri constitutum, quotannis circa diem D. Pauli celebrandas, frequentant. Et quamvis nullus ibi defectus sit pecuniæ, alias quæ communis censetur mensura rerum venalium, ad morem tamen canæ antiquitati receptum, utriusqve gentis incolæ utuntur permutatione rerum necessariorum, idque non sine magno suo usu ac emolumento (y). Paa et andet Sted giver samme Skribent Aarsagen tilkiende, hvorfor det*
Sven-

(u) Hvo veed, om ikke heraf det Navn Osmund paa et vist Slag Svenskt Jern, kan være kommet, som undertiden findes skrevet Osemund, Osemut, Osmunt. I det Plattyske og Hol-landske Sprog hedder en Oxre Ose, Os, hvoraf kommer Osemarkt, Orentory, Osendryver, Orendriver &c. Siden de første Bergfolk i Sverige have formodetligen været Tydske, har de kanskee givet det beste Jern, hvorfor de tilhandlede sig Oxrer som et vigtigt Mun til deres Ophold, dette Navn. Jeg nøder ingen dette Indfald paa, men stiller det frem til deres Eftertanke, som finde Fornøstelse i Etymologier. Ellers har de Svenske selv mange og ganske andre Oprindelser til det Ord Osmund, som kanskee ere ikke meget bedre grundede end dette. See P. Saxbohs de ferro Suecico Osmund p. 2. 3. 4. Men jeg vil snart troe, at Ordets rette Herkomst skal søges og findes i det gamle Norske og Islandske Sprog.

(x) See Samling af Svenske Berg-Ordninger, trykt i Stockholm 1736. p. 28. 637. 681. 709.

(y) Laur. Böök *Machanicæ Ferrariæ in Suecia Conspectus* 1728. p. 53. 54.

Svenske Jern var saa begierligt i Norge, nemlig først for Mangel paa Metal der i Landet, der næst fordi det Norske Jern ikke var af den Godhed som det Svenske, og endelig for andre Uleiligheder, som forboldte, at det ingen Art havde med de Norske Jern-Verker. Jeg vil ikke kiedes ved ogsaa herom hans egne Ord at anføre: Summa id ipsum laude extollunt nonnulli, quod apud vicinos nostros *Normannos, Moscovitas & Anglos &c.* insignes floreat *officina ferrariae*. Quid ego autem senserim, dicam. Ad *Norvegiam*, provinciam *Sveciæ* confinem, & quidem septentrionem versus, quod attinet, *ultra XIV. ibi non numerantur officina ferrariae, quæ sunt sequentes: Mos, Lessio, Ekwold, Wik, Hackedalen, Kongs-Elf seu Hassel, Edfors, Kongsberg, Hyttewerket, Bosland, Sonnellø, Laurwiik, Schade vel Ditmarschiske, & Berum.* Harum officina *Laurwiik* primarium sibi vendicat locum, ubi maxima pars *ferræ boni* per integrum annum cuditur. In non nullis aliis tempore tantum vernali & autumnali, ob *penuriam aquæ* laboratur. Omnes vero reliquæ ob *inopiam metalli, cui alias nimia molities inest*, dirutæ atqve fere sunt deletæ. Nec incommoditatem exiguam adfert illius transportatio tempore hyemali. Unde *fodinae in Norvegia ferrariae pleræque domesticæ, vix tantum cultoribus suis præbent, quantum operæ pretium exigunt.* Hoc idem accuratissima beati *Adsefforis Angersteinii Relatio de fodinis & officinis metallicis in Norvegia* fitis, per peregrinationem An. 1706. iussu tunc temporis S. R. M. Senatoris nec non Præsidis supremi Regii Collegii Metallici *Diderici Wrangel*, atqve *Affessorum*, acqvifita, planissime confirmat. *Avidi ergo sunt Norvagi ferræ Svecani, quod illis, propter duritiem suam, meliorem præstat usum* Eadem quoque ratio *ferræ Siberiani* est &c. Han slutter endelig saaledes: Et sic nullum ferrum *Svecano* celebrius olim æque ac hodie per totum terrarum orbem fuisse concludimus (z), hvorefter han til *Widnesbyrd* anfører disse den berømte *Polhems* Ord: *Svenskt torrstens Jærn, och Svenskt Koppar, i Anseende til deres Godhet, öfvergåa allt annat Jærn och Koppar i hela werlden, og tillige be- raaber sig paa et udenlandskt Skrift, som saa lofseligen nævner de Norske Metaller: Allda ein Bergwerk von Kupfer und Eisen, men be-*

Daa 2 romer

(z) *Laur. Bødk de Officinis ferrariis & ferro in Svecia malleato. 1722. p. 40. 41.*

rømer Sveriges Righed paa Metaller, Sølv, Kobber, Bly og det bedste Jern (a).

Hvor rigtigt alt dette er, overlader jeg til deres Omdømme, som Sagen bedre forstaae og indsee end jeg. Den gamle Agricola har dog haft bedre Tanker om det Norske Jern, regnende det til det bedste Slags, lige godt ved det Svenske og Norske: Ferrum quoddam, siger han, est tenax, quod optimum: mediocre quoddam, quod medium bonitatis locum solet tenere: quoddam fragile & ærosum, quod deterrimum: Primi generis est *Suedicum, Noruegium, Noricum* (b) &c. Samme Skribent melder og om det Norske Kobbers Besskaffenhed: *Æs aliud rubet*, ut in Carpato monte Neufolæum, quod Vngaricum vocant, in Boemia Cottebergium ad Hercyniam sylvam conflatum, *Noruegium: aliud fuscum* est (c) &c.

Dette maa være nok sagt om de Norskes Jern-Handel med de Svenske. Borgerne i Landskrone, medens Skaane var Dansk, have haft sønderlige Privilegier at komme aarligen til Mandal, der kiøbe og salte Lax, og udføre til Lybek, med hves anden Vare der kunde falde, og at indføre i Norge Sølv, Kobber, Klæde, Læret, Staal, Jern, Tin, Korn, Meel (d) &c. Ellers har Hansesæderne, som fordum havde den største Handlung paa Norden, tilført de Norske, foruden andre behøvende Varer, deres fleste Metaller (e), hvorom vel ikke mange Vidnesbyrd behøves. Og naar Stæderne havde Krig eller Uenighed med de Nordiske Konger, forbede de strax, at ingen maatte tilføre Undersaaterne i disse Lande Jern, Staal, Vaaben, eller andre Sager, som de nødvendigen behøvede. I en Beslutning, som Stædernes Fuldmægtige 1367. festo nativitatis Johannis Baptistæ gjorde til Stralsund, heder

(a) *Gotfrieds Archontologia Cosmica* p. m. 340. 348. 350. 351.

(b) *Agricola de Natura Fossilium* 1546. p. 342.

(c) *Ibidem* p. 337.

(d) *Peder Clausens Norges Beskrivelse* p. 53.

(e) *Ibidem* p. 78.

heder det bland andet: *Infuper nulla civitas debet aliquem licentiarum ad educendum ferrum, calibem, arma, aut dolia, aut vasa braxatoria, versus Daciam vel Norvegiam, quod fervari debet usque ad proximum terminum (f).*

Hidindtil har vi hørt, at de Norske forud have haft deres Metaller udenlands fra. Nu skulde vi og vide, naar de først har begyndt at optage Metaller hos sig selv, og hvorfra de har lært, at deres eget Land giemte saadant Liggendefæ. Jeg har ofte gjort mig Betænkning, om ikke de Norske, ved den megen Omgang, de igiennem alle Tider have haft med de Engellske, skulde først have faaet Kunsten fra Engellænderne, ligesom disse efter Formodning fra Spanierne, eller i det mindste, efter de Engellskes Exempel, lært at gjøre noget Forsøg derpaa. Men, som jeg ikke, saa vidt jeg erindrer, har fundet allermindste Spor derom hos nogen Skribent, faaer jeg denne gang lade saadan Tanke gaae aldeles over styre, og troe, om endog noget derom i gamle Dage og før det XIV. Seculum har været, det da alene er blevet ved et eller andet Forsøg. De ndi Norge, saa vel som i Sverige, brugelige Tydske Bergs Ord, vidne noksom om Tydsk Oprindelse for alle nu værende Nordiske Bergverker.

At imidlertid Engelland har haft meget gamle Bergverker, det fornemmer man aabenbart af endel Romerske og Grækske Skribenter, som have levet ved og fort efter Christi Tider. Endskjønt Cicero beretter om Britannien, at der slet intet Sølv var, skrivende derom til Atticum saaledes: *Etiam illud jam cognitum est, neque argenti scrupulum esse ullum in illa insula, neque ullam spem prædæ, nisi ex mancipiis, ex quibus nullos puto te literis aut musicis eruditos expectare (g),* og Julius Cæsar siger om Britanniens Indbyggere, at de vel havde hvidt Bly eller Tin midt inde i Landet, og lidet Jern ved Søkanterne, men brugte indført Kobber: *Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum, sed ejus*

2993

exi-

(f) Ex Cod. membran. in Biblioth. Excellentiss. Du. Comitiss de Holstein Lechraborg.

(g) Cicero Lib. IV. Epist. 16. ad Atticum.

exigua est copia, ære utuntur importato (h); Saa maae dog baade **Guld, Sølv,** og andre **Metal-Aarer** have vist sig der i Landet kort efter Ciceronis og Cæsaris Tider, siden Strabo taler derom, som en bekiendt Sag, saaledes: Maxima insulæ pars campestris est & fylvis obsita, multos etiam terrestres habet colles, profert frumentum, pecus, aurum, argentum, ferrum (i), og Tacitus udtrykkeltigen bekræfter det i disse Ord: Fert Britannia aurum, & argentum, & alia metalla, pretium victoriæ (k). Denne Taciti Beretning saander Jornandes, naar han saa skriver om Britannien: In extrema ejus parte Memma, qvam Cornelius etiam Annalium scriptor narrat metallis plurimis copiosam (l). Den ærverdige Beda, som levede endnu senere, melder, foruden om de andre Metaller, ogsaa om Koberet: Habet (Britannia) fontes salinarum, habet & fontes calidos, & ex eis fluvios balnearum calidarum &c. Aqua enim, ut S. Basilus dicit, fervidam qualitatem recipit, cum per certa qvædam metalla transcurrit, & fit non solum calida, sed & ardens. Quæ etiam venit metallorum æris, ferri, plumbi, & argenti fecunda, gignit & lapidem gagatem plurimum optimumqve (m). Om Insula Cattiteris, in qva candidum plumbum proveniat, taler Plinius (n), og for same høide Bly eller Zins skyld har Phoenicierne i gamle Dage haft Seglads paa de Cassiteridske Der, hvorved nogle Lærde forstaae de Siliske eller Sorlingske Der under Engelland (o), endskjønt andre føre dem til Spanien, hvilket Riges Bergverker endnu har været ældre end de Engellske. Strabo skriver om bemelte Der saaledes af Posidonio: Addit porro, stannum non, ut Historici divulgant, in superficie

(h) Jul. Cæsar de Bello Gallico Lib. V. c. 12.

(i) Strabonis Geograph. Edit. Basil. 1571. Lib. IV. p. 219.

(k) Corn. Taciti Agricola Cap. 12.

(l) Jornandes de Rebus Geticis, Edit. Grotii p. 610. Camdenus in Britannia Edit. Francf. 1590. p. 119. holder for, dette Memma at være Meneg ubi Cornwall.

(m) Bedæ Hist. Eccles. Anglic. Cantabr. 1644. p. 22.

(n) Plinii Hist. Natur. Lib. IV. c. 16.

(o) See den Lærde Camdeni Forklaring herom i hans Britannia p. m. 758. sq. Albinus Meynallsche Berg. Chronica p. m. 119.

ficie terræ inveniri, ſed effodi, naſci apud barbaros, qui ſupra Luſitaniam degunt, & in *Caffiteridibus*, quaſi *Stannarias* diceres, *inſulis*: ex *Britannicis* quoque Maſſiliam adferri (p), og paa et andet Sted: *Caffiterides inſulæ* decem ſunt numero, vicinæ invicem, ab Artabrorum portu verſus ſeptentrionem in alto ſitæ mari &c. *Metalla* habent *ſtanni & plumbi*, quorum & *pellium* loco fictilia, ſales, & *ærea opera*, a mercatoribus recipiunt. Primis temporibus ſoli Phœnices a Gadibus eo negociatum iverunt, celantes alios iſtam navigationem (q) &c. Til videre Oplyſning vil jeg endnu tilføie den lærde Bergmands Agricolæ Mening om deſſe Ders og Engellands gamle Bergverker: Anno ab Urbe condita 365. - - - nec multo poſt tempore & Hiſpaniæ metalla Phœnices invenerunt &c. & *inſularum Caffiteridum ac Britanniæ venæ* ſunt repertæ (r). Paa et andet Sted ſiger ſamme Skribent: *Plumbum*, ſcribit *Plinius*, ex *Caffiteride inſula* apportavit *Midacritus*, atque ex eo metallo inſula nomen reperit, *plumbum* enim *candidum* Græci *νασσίτρογον* vocant (s). Og atter: Qui Europæ regiones, e quibus multa metalla quondam fuerunt effoſſa, conſiderant, primas tribuunt Hiſpaniæ, ſecundas Thraciæ, *tertias Britanniæ*, *quartas Galliæ*, *qvintas Græciæ*, quas reliquæ ſequuntur (t). Endnu paa et andet Sted: De *candido plumbo* dicam, ejus quondam, ut *Diodorus Siculus* ſcribit, *Britannia* fuit fertilis, id mercatores coëmerunt, & in *Galliam* navibus transportarunt. *Timæus* Hiſtoricus, ut eſt apud *Plinium*, a *Britannia* introrſus ſex dierum navigatione abeſſe dicit *inſulam Miſtim*, in qua *candidum plumbum* proveniat, ad eam *Britannos* vitilibus navigiis corio circumſutis navigare. Atque etiam *Caffiterides inſulæ* numero decem, quæ e regione *Celtiberiæ* ſunt, ex *plumbo candido*, ut jam ante dixi, nomen invenerunt (t) &c. Om Guld og Sølv.

(p) *Strabonis* Geogr. Edit. 1571. Lib. III. p. 156.

(q) *Ibidem* pag. 185.

(r) *G. Agricola* de vet. & nov. Metallis 1546. p. 388.

(s) *Ibidem* p. 390.

(t) *Ibidem* p. 399.

(t) *Ibidem* p. 410. Conf. quæ de *Metallis Britannicis* habentur *ibid.* p. 401. 404. 405. 408. 409.

411. 412. 413. End videre om Engellands og Skoelands Bergverker, See *Camdeni* *Britannia* Francf.

Sølv-Minerne i Engelland udi nyere Tider læser man i Rymers store Samling af Actis Publicis (u) adskillige Documenter af 1338. og derefter, som jeg for Vidløstigheds Skyld vil her ikke melde videre om. Nok er det, at Bergværkerne i Engelland ere gamle, og kunde gierne have givet de Norske, som Naboer, og som med de Engelske havde idelig Omgængelse, Veileding til, ogsaa at have haft gamle Bergværker. Men, som sagt er, jeg har slet intet fundet derom optegnet.

At kaste Blik til de Norges Naboskab paa den anden Side, da, naar man tænker paa den Lighed der er mellem Norges og Sveriges Grund i henseende til Berge og Klipper, og paa den jævnlige Omgang i gamle Dage mellem begges Indbyggere, samt paa den Forening, der saa nær i 200. Aar var imellem disse Riger under een Regering, har man vel Aarsag at undre, at ingen skulde have gjort sig Betænkning om, at der kunde ligge Metaller skulde lige saa vel i de Norske som i de Svenske Berge, og at ingen af Kongerne, som nøde gode Indkomster af de Svenske Bergværker, skulde være falden paa at lade søge efter Metaller i Norge, da dog tvende af dem, nemlig Kong Magnus Smek og hans Søn Kong Hagen, vare indfødte i Sverige, og begge to, den ene virkeligen, den anden paa Nerts vegne, Konger i dette Rige. Kanskøe ogsaa nogle Forsøg nu og da kunne være anstillede, men, som jeg endnu ingen Vished derom har kunnet bekomme, faaer jeg lade det staae ved sit Verd, og opbide nærmere Oplysning.

Imidlertid har jeg fattet et Slags Mistanke, at noget saadant haver været paatænkt i Droning Margretes Tider, som havde den Lykke at stifte et Monarkie af Nordens trende Riger, af hvilke hun var født til det ene, giftet til det andet, og iflædt sin Herres Ret til det tredie. Jeg har fundet i det Kongelige Archiv et gammelt og rart Document, eller rettere en forældet og forrebet Stumpe der-

af,
 Francf. 1590. p. 111. 114. 118. 119. 162. 227. 272. 442. 443. 463. 487. 549. 592. 630. 636. 666. 752. 758. *Albini Meysnische Berg-Chronica* p. 120.

(u) *Rymeri Acta Publica* Edit. Angl. Tom. V. p. 71. Tom. VI. p. 172. Tom. VII. p. 22.

af, som mig synes have været en Instrux, hvilken høimeldte Droning Margrete omtrent 1397. eller tilforn har medgivet den unge Konge Erik af Bomern til hans Regerings Begyndelse i Norge. Derudi findes, blandt mange andre, denne Artikel. Item vi nogh næ komæ til hanom med nogher *malm*, oc bethe hanom vi, *at the mugbe bygget*, at han ey loffuer thöm at bygget, oc giffuer ther ænge breff upa, at the skule bygge, thy at vi thet schedhe, *drogbe the tbet alt från Krunen oc vnder sich selff.*

Af dette, som er det allerførste tilforladelige Spor, jeg har fundet til Oplysning om Norske Bergverkers Oprindelse, seer man, at det da har været en bekendt Sag, at Norges Berge have holdet Metaller, men at Regeringen har været af den Tanke, man ikke burde tillade particuliere Folk at optage og bygge Bergverker, af Frygt, at de maatte drage dem fra Kronen og under sig selv. Jeg har forhen viset, at de Svenske Bergverker under Magnus Ladulaas bleve Kongen og Kronen tildømte, hvorunder de synes mest alle være forblevne, indtil Kongerne af den Gustavianske Familie funde det for Riget mere nyttigt, at Undersaaterne fik Eiedel derudi, hvorved flere Verker bleve optagne, og de allerede indrettede med større Flid og Binding drevne. Jeg har og viset, at Bergverkerne i Sverige, ibland de Godser, som Droning Margrete der i Riget fik til Livgeding, bleve hende paa Livstid tillagte. Denne Kloge Forstinde har uden Tvil fundet sin Regning saa vel, ved Frugten af de Svenske Bergverker, at Hun har fattet i Sinde, at giøre paa samme Fod nogen saadan ny Indretning i Norge, nemlig at den skulde drives for Hendes egen og Kronens Regning, uden at Undersaaterne skulde eie nogen Part derudi. Men kanskee er dette Forsæt i Hendes Livstid ikke kommet at settes i Verk. Ikke heller har et saa godt Forehavende villet lykkes for hendes næste Efterkommere i Regeringen, saa vidt endnu bekendt er. I det mindste finder jeg ikke fra den Tid noget tænkt paa Metalleres Opsøgelse i Norge, førend nogle Aar ind i det XVI. Seculo, som jeg ret nu skal berette.

Jeg sagde før, at den anførte Artikel af Erici Pomerani Instrux var det første tilforladelige Spor, jeg har fundet om Bergverkers Kundskab og Bygning i Norge. Men jeg maae derhos erindre, at, naar Island tages med, som ogsaa hører under Norges Krone, har jeg endnu et ældere og helt vigtigt Vidnesbyrd at fremlegge. Det samme er taget af det gamle og hidindtil utrykte Skrift Speculo Regali, hvilket man holder for at være forfattet af den navnkundige Konge Sverrer i Norge, som regerede for og efter An. 1190. eller af nogen anden anseelig Normand ved de Liden (x). Forfatteren skriver et steds om Island saaledes: A þui lande er *malmur sa mikill, er jarn skal af gera*, oc kalla menn þann *malm rauda* epter malyzsku finni. Ok *suo kalla menn hier med os*. En þad hefer þui ordit stundum, at þar sem *malmur sa* hefer fundinn verit fyrir einn dag, ok menn hafa ætlat at bua þangat ferd sina annan dag ok *blasa* þar, ok *gera* þar *Farn*, ok hefer horfit allur i burt, sua at eingi madur veit, huar kominn er. Ok er þat kallat *rauda vndur* a þeirra tungu. Det er: Paa det Land er meget af den Malm, som man skal gjøre Jern af, og kalder man den Malm Røde efter deres Sprogs Art. Saaledes kalder man det ogsaa her hos os. Men det har derved stundum skeet, at hvor den Malm har været funden en Dag tilforn, som man har agtet at fare did anden Dag, for at blæse der og gjøre Jern, da haver al Malmen forsvunden, saa at ingen veed, hvor den er bleven af. Og kalder man det Røde-Under paa deres Sprog.

Uf denne Beretning lærer man, først, at det i XII. og XIII. Seculo har været en bekiendt Sag i Island at opgrave Jern-Malm og deraf blæse Jern; Dernæst, at Istænderne have kaldet denne raa Malm Røde (y); Endeligen, at dette Brug ikke heller har været

(x) Dette Skrift, som indeholder mange besønderlige Efterretninger til de Lidenes Leve-og Tænkes Maade i Norge, og noget i Natural-Historien, kunde vi engang vente af den lærde og flittige Rector Schöning i Trondhiem, og med hans Oversættelse, at see udgivet.

(y) Gudm. Andreae Lex. Island. p. 195. Raude, Rubrica, ferri materia in fodinis, Raudebrote, male coctum ferrum, minera ferri, vel alieuius metalli, Ersk. Verelii Lex. Scytho-Scand. p. 202. Raude, Jernmalm, ferrum incoctum.

ret ubekjendt i Norge, i det mindste til Navnet, at man ogsaa der har kaldet Jern-Malmen saaledes. Om det Underverk, som her fortællses at være skeet med denne Jern-Malm paa Island, skal henhøre til de Eiders Overtroe, eller til falsk Beretning, eller til Naturens Selsomheder, som Island haver mange af, overlades til andres Undersøgning (z). Saa vidt jeg kan skionne, har dette Islands, kanskee og Norges, ældst bekiendte Metal ikke været udgravet af Bergene, men været af det saa kaldede Myre-Jern, som optages af Rier og Moser, og som jeg forhen haver menet ogsaa at have været det ældste Slags Malm baade i Sverige og Finland, og givet Anledning til at eftersøge andre og bedre Malm-Arter. Synes og for en Tid ei heller have været ubekjendt i Danmark. Dersom Kong Sverrer er Forfatter til Speculum Regale, da kunde Jernets Behandling ikke være hannem fremmed for, eftersom han i sine yngre Aar paa sin Vandring i Sverige havde opholdt sig noget i Jernberaland (a), som jeg forhen har viset. Men kanskee man endog for hans Tid har vidst af saadan Malm i Norge. I det ringeste kunde Kong Oluf den Hellige, som og havde gienemreiset det Svenske Jernberaland, og var, ligesom Kong Sverrer, meget begierlig for at vide og lære alting, ogsaa haft Kundskab derom, i fald dette Land da har givet Jern af sig, som vel kan være at formode.

At man endog i langt ældere Tider paa Island, ja fra den første Tid Landet bygdes, som var ved An.^o 870., og derefter, haver vidst af saadant Jern og Jernsmederi at sige, bevises af et Par merkverdige Steder udi Eigil Skallagrims Saga, som er en gammel utrykt Islandsk Historie. Samme giver os om en af de første Fædre,

R r r 2

som

- (z) Endskjønt saadane underlige Ting ikke er noget nyt i de gamle Islandske Historier, bør de derfor ikke, naar Fortællingen selv skionnes at være grundet paa sande Tildragelser, forkastes eller tabe deres Troverdigheid. Der maatte endelig være nogen Fabel ibland, for at giøre dem behagelige for den gemene Mand.
- (a) Foruden Oluf den Hellige og Sverrer, har og Erling, en af Prætendentterne til Norske Tronen, da han udkom af Bisingsø, givet sig ind i Jernbergsland, Norske Krøn. p. 532. Saa at dette Land fordam har været et Tilholds-Sted for forneme Norske Flygtinge.

som satte Bopaa Island, og Søn af en fornem Herse eller Baron udi Norge, denne Efterretning: Skallagrimr var *Färnsmidr* mikill, og hafde *Smidioblästr* (b) mikinn a vetrum, han let giora *Smidio* med Sionum, ei miog langt fra Borg, þar sem heiter *Raudanes*, det er: Skallagrim var en stor Jernsmed, og havde om Vinteren migen Smedieblæsning eller Rødejerns Smeltning for, han lod indrette Smedie ved Søskanten, ei meget langt fra Borg (som var hans Hovedgaard og Bopæl, og hvoraf Borgarfjord har Navn) paa det Sted, som kaldes Rødanæs. Noget derefter heder det: Lagde hann nidr Steinenn fyrer Smidio dyrnar og lude þar sidann Jarn vid, ligge fá steinn þar enn og mikid Sindr hiä, d. e. Stenen (som han efter Historiens Sigende med en næsten utrolig Styrke svømmede ud efter i Stranden og førde til Lands paa Baaden) lagde han ned for Smedie-Døren, og hamrede siden derpaa Jernet, den Sten ligger der endnu og meget Sinder eller Jern-Slag hos (c). Og endnu lidet efter: Skallagrimr søkte fast Smidio verkid, d. e. Skallagrim drev sterkt paa Smedie-Verket. Ved al denne Fortælling blive adskillige Anmerkninger at giøre. 1) De Ord Smidioblästr eller Raudablastr mikinn og Smidio verkid (d) synes

(b) De fleste Afskrifter have Raudablastr, som meget vel passer sig til Sagen og til det foransførte af *Speculo Regali*. Men et Exemplar af Eigil Skallagrims Saga, som er de andre meget uligt, og holdes for at være omgiort i senere Tider, bruger her disse Ord: Hann smidade allt smiide, og tok hier *Afmunda* vr Jordu og rende nidur. Dersom dette Ord *asmunda* har staaet i noget ældgamelt exemplar, er det et skönt Bevis for, at Navnet *Ösmund* ikke egentligen og alene hører til et vist Slags Svenskt Jern, siden det og i gamle Dage har været brugeligt paa Island, og at dets Oprindelse bør da søges i det gamle Norske Sprog. See imidlertid den Forklaring, som *Gudm. Andreae Lexic. Island. p. 17.* gjør derom.

(c) Eggerd Olafson, en af de fra det Kongl. Societet opstillede Observatores, har for faa Aar siden været paa Stedet, hvor Skallagrim boede, og soet den Sten, han skal have lud eller bantet Jernet paa: Man seer paa Stenen nu ikke Legndertil; thi den yderste Skorpe er ved Luftten ødelagt. Men af Kol og Svovle findes lidet i Nærverelsen ved Stenen. Ellers er Myrar (nu fire Kirke-Sogne under det Navn), hvor Skallagrim boede, rige af Jern-Erts.

(d) *Smidia*, i det gamle Norske Sprog betyder ei alene en Jernsmeds Verksted, men og et hvert andet anlagt Verk, Handverk, eller fabrique, deraf er *Prent-Smidia*, et Bogtrykkeri, *Stein Smidi*,

nes betyde noget mere end en gemen liden Smedie og sædvanlig Smeds-Arbeid, og bør uden Tvil her forstaaes om en Jernhytte til at roste og tilberede Røden og den raa Jern-Malm, saadan som den først opgraves. At det Ord blæse og gisre Jern er et og det samme, seer man af foranførte Sted af *Speculo Regali*. I den Mening bruges Ordet i Kong Magni Smecks Berg-Ordning for Noreberg af 1350. hvor det heder: Hwilken af Bergsmannomen noghon Jernmalm finder i noghrum stadh oc bær sikh ther at *blasa* (e) &c. Ligeledes kaldes i Fragmenterne til *Westgota Loven* (f) *Fernblæsare* en Bergsmand eller Smed som smelter Jern, *ferri fusor*. Dette kommer overeens med Latinernes *flare*, *conflare metalla*, *æs flatum*, *flatura æris*, *conflatura auri*, og flere saadane. 2) Skallagrim byggede denne Smedie eller Jernhytte, ikke ved Gaarden, som ellers var og er sædvanligt i Island, men, for at spare Malmsens Flytning fra Gruben til Gaarden, paa et andet fraliggende Sted, hvor man kan formode, det Slags Myre-Jern faldt, som man fordiim i Island og Norge kaldede Røde, nemlig paa Rødenæs, hvilket Næs uden Tvil af det samme har faaet sit Navn. 3) Han anlagde sit Jernsmederi ved Søen, paa det al Forselen der til og fra kunde des lettere skee til Vands og paa Baade, og at han kunde have Drive-Tomeret ved Haanden, som i de Dage kom i Mængde paa dette Sted, hvilket han formodeligen, foruden til sit Skibbyggert, har brugt til Rost-Ovnen og at smelte Jernet ved, endskjønt man ogsaa finder, at der paa den Tid har været Skov i Egnen (g), eftersom samme Historie beretter i disse Ord: Pa kannadi Skallagrimr landit, var þat vida my-

R r r 3

rott

Smidi, res ex lapidibus fabricata, Ar. Frode Ed. *Buffæi* p. 32. *Skofmidur*, en Skomager, og *Skeppesmidur*, den som gjer Spydkaste, *Haavamaal* v. 113. *Lioda-Smidur*, en Poet, *Versemager*, Sn. *Sturl.* Edit. *Svec.* Tom. I. p. 7. *Skipa-Smidur* en Skibbyggemester.

(e) Svenske Bergs-Ordninger, *Stofh.* 1736. p. 9. *Blasning*, *Blaswerk* kaldes ved Hytterne i Sverige Smeltningen, See *ibid.* p. 104. 105. og paa mange flere Steder.

(f) *Westgota Lagen* Edit. *Stiernhielmii* p. 87. *Conf.* *Verelii Lex.* *Scytho-Scand.* p. 132.

(g) At der da var Skov i Egnen, som Skallagrim til Beboelse indtog, vidner ogsaa *Landnamsa Saga* p. 22. og tillige siger, at der var meget Myreland, det er, Kir og Moradser, hvilket passer sig vel til Røden eller Myre-Jernet.

rott ok skogar vida milla fiallz ok fioru. Ellers kan jeg ikke lade umeldet, at af de adskillige Afskrifter, man nu har af bemeldte Eiggil Skallagrims Saga, skiller den ene noget fra den anden i visse Ord og Omstændigheder, endog i denne Beretning: Dette uagtet, bliver dog Sagen selv i sin fulde Kraft.

Om en anden fornem, fornuftig og rig Mand, ved Navn Gest Oddleiffson (h), som levede ved An. 1000. og boede paa Haga paa Bardestrand i Island, siges almindeligen, at han har haft og drevet Jernverk paa et lidet Næs for vesten Tingmannahede, som kaldes *Smidia*, og Røden eller Myre-Malmen til Arbejdet har han ladet tage i Brederne ved Tingmanne-Aaen, som der og falder i temmelig Mængde. De tvende lærde Islændere, som dette Kongelige Videnskabernes Societet til Island havde udsendt, for at gjøre Observationer i Physiken og Oeconomien, besaae dette Sted 1753. d. 1. Sept. og funde Levninger af nogle Bygninger, en gammel Ambolt-Sten med Hullet udi, hvor Ambolt-Foden har staaet. De funde der og en Hob Jern-Slag i Jorden, med flere tiendelige Tegn til saadant Smedie-Anlæg. I gamle Dage har der paa Stedet været god Skov, og endnu vorer der Birke-Krat. De samme forefunde og An. 1752. ved Prestegaarden Hals udi Hnjoskedal en med Græs bevoren Høi, som bestod inden i af gammelt Smede-Grus og Sinder, i større Mængde og i større og sværere Stykker, end efter en gemeen Smedie, hvor rimeligst sluttet, at i gamle Dage maa have været noget Jernverk. Man tænkte i Forstningen, det var Hraun-Stene og Levninger af Jordbrand, til man derhos blev var sinnaa Kol, Aske og Hamerslag. Endnu har bemeldte Observatores anmerket, at mangfoldige Steder i Island have Navn af Raude eller Røde, og at ved de fleste af disse og mange flere Steder findes af det Myre-Jern, som de gamle Nordmænd og Islændere have kaldet Røde (i).
Dog

(b) Han kaldes Gestur hin Spæke, og bliver omtalet baade i Landnama Saga p. 67. 78. og i Oluf Tryggvasons Saga Tom. II. p. 219.

(i) Giflaus Magni i et Brev af 1646. til D. Ol. Worm Epistol. p. 850. skriver og herom saalunde: Loca ferri feracissima permulta mihi sunt designata.

Dog ere vel nogle af bemeldte Steder, som ere kaldede af Mands-Nabnet Raudur.

I den ældste Islandske Lovbog Graagaafen findes et merkverdigt Sted, som siger os Prisen paa dette Røde-Jern, Capit. um Fiarlag: *Vett blástr jarns fyri VI. aura*, 3: En Vætt (Begt 5 Lis-pund) af blæst Jern gielder 6. Øre. Man seer her af, at dette blæste Røde-Jern har da været gangbart, men ikke har det været i saa god Pris, som et andet Slags, kaldet Fellu-Jern (k), der var seigere og bedre raffineret og kanskee sildigere kommet i Brug, fordi det af Rauden eller Røden først udkommende Jern har været rigt af Svovel, størt og brekkeligt (l), saa at, naar Smedene vilde have det bedre, maatte det igien bringes i Smeltning. Den senere Islandske Lov Jons-Bogen i Kaupa-Balken Cap. V. setter Landgangs-Prisen paa adskillige Metaller, og til sidst paa bemeldte tvende Slags Jern: *Eyrer Gulls* er stendst ellding fyre *LX. aura*. *Eyrer brends Silfrs* fyre *VI. aura*. *Farnkietill* nyr og oelldr og veigi *IV. fiordunga*, og liggi i *VIII. Skiolur*, fyre *XV. aura* &c. *Stæltur Liar* eggelningur og veigi *XVIII. aura* heill oc *stalsleiginn*, þeir skulu vera *III. fyre* *II. aura*. *Atta fiordunga vætt Blástr Farns* fyre *V. aura*, *Vætt Fellu Farns* fyre *VI. aura*, 3: otte *Fierdings Vætt* (m) af Blæst Jern 5. Øre, *Vætt Fellu Jern* 6. Øre. Altsaa er Prisen paa de Tider (imod An. 1300.) falden paa det blæste eller Rauda-Jernet, ved det Tilværlingen har taget til og forbedret sig. At man i de ældste Tider paa Island haver smedet 3/4 Leer, derpaa har man Exempel i Orm Storolfsson, som fik sig to Sierdinge Jern, foor dermed til Smedie og gjorde sig en Lee (n) 2c. Om de Anvisninger til ædler Metaller, som i nyere Tider have yttret sig paa Island, læses no-

get

(k) Skal være Jern, som paa ny er samensmeltet af alle haande gamelt Jernfang.

(l) Det synes som det i Sverige kaldede Rødbækt Jern hermed haver nogen Overensstemmelse.

(m) Sierding er 10. Markler eller Skaalpund. Vætt, eller otte Sierdings Vætt er 5. Lis-pund eller 80. Pund.

(n) Appendix til Ol. Trygg. Saga p. 6.

get her og der i D. Oluf Worms Brev-veksling med lærde Islændere (o), og kanske i flere trykte Bøger. Af alt dette seer man, der ingen Tvil kan være til overs, at Island jo i gamle Dage haver haft, og endnu haver, adskillige Metal-Arter, og i sær Jern-Erts: Men om samme nu omstunder med Fordel eller Skade kunde optages og drives, siden saa got som ingen Skov mere er at tilgaae, det bliver en ganske anden Sag, hvorudi jeg mig ikke kan indlade.

Men at komme igten til Norge, da, omendskiont det fordmun haver haft de fleste og fornemste af sine Metaller andensteds fra, kunde dog endel af de nu anførte Omstændigheder vel give Anledning til at troe, at man i meget gamle Tider nemlig i IX. X. XI. og XII. Seculis har der i Landet vidst af noget hieme-avlet Jern at sige, om ikke af sterke Jernholdende Stene ved nogen stor Indretning af Jernverk tilvirket, saa dog af den løse og bløde Myre-Malm, som Indbyggerne har kunnet lettest komme til, og hvoraf de uden stor Møie og Beføstning kunde tage og berede saa meget eller lidet, som de til eget Husbrug behøvede; thi først siger Speculum Regale udtrykkeligen, at man i Norge kaldede den Malm, som gjordes Jern af, Røde, ligesom paa Island, hvilket er Tegn til, at de Norske kiendte den, og uden Tvil ogsaa have betienet sig af den. Dernæst, siden det er troligt, at Skallagrim en fornem og rig Normand, som efter sin Flytning fra Norge til Island anlagde der strax en Art af Jernverk og Smederi, ogsaa før har brugt samme Handtering i Norge (p), saa kunde dette være en ny Formodning til, at der i saa gamle Tider har i samme Rige været noget Slags Jern-Tilvirkning af Lan-

(o) Ol. Wormii Epistolæ p. 107. 850.

(p) Dette synes Torseus Hist. Norv. Part. II. p. 13. og at tilkiendegive, hvor det heder om Skallagrim, medens han endnu var hieme i sin Faders Hus i Norge, at han var laboriosus & industrius, *fabriliumque artium admodum peritus*, *oconomix imprimis studiosus*. Ja selv Eigil Skallagrims Sagan siger om ham: Han var snema umflyllu madr oc hagr vid tre oc jarn, oc gerdiz hin mesti storsmidr, : Han var fra første af en huslig Mand og behændig til at arbejde i Træ og Jern, og blev til sidst en stor Kunstner. Om Faderen før ham, medens han var i sin Velmagt i Norge, fortæller same Historie, at han havde stor Lyst til Smederi og Handverker, og var hver Morgen tidlig paa færde, før at drive paa sine Følk.

Landets egen Jernagtige Jord, hvorom Islands første Beboere have bragt Kundskab med sig der til Landet fra Nordmændene deres Forfædre. Dette bestrækkes end mere, naar man tilføier og samfører, hvad jeg forhen har skrevet om Telemarkernes Jern-Kølver hos Saxo, om de øde Jernhytter fra gammel Tid hos Peder Clausen, og om Navnet Jernsøen ved Tonsberg. Hvortil vel endnu kunde legges Navnet Rødenæs, og flere Steder i Norge, som ere kaldede af Røde, samt Eisene, Erzberg, Sulfuerød, Kobberud, og andre, dersom man ellers var sikker om saadane Navnes Herkomst og ældste Retskrivning.

Men i hvor store Formodninger alt dette kan give, tør jeg dog ikke deraf drage nogen sikker Slutning, saa længe jeg ikke finder noget mere tydeligt Bevis derfor. Og, siden de gamle Norske Love og Forordninger (q), saa vidt mig er bekiendt, ei heller tilkiendegive mindste paalidelige Spor om Bergværker og Norske Metaller, men alene tale om Alger, Eng, Fiskeri, Kiøbmandskab, og anden saadan Landets Næring, er jeg saa meget villigere at overgive Sagen til nøiere Efterforskning og lykkeligere Opdagelse. Dog bør jeg ingenlunde fortige en meget vigtig Omstændighed, nemlig, at udi en Forlikning, som An. 1277. blev giort imellem Kong Magnus Lagabæter og Erkebiskop Jon i Trondhiem, staaer, at Nordmænd skal give Tiende af alt det, som bliver forarbejdet i Landet, saasom, Salt, Overnberg ic. af Tiere skal gives hver tyvende Afs, af Jern et Pund af hver tyve Pund, hvilket Jern vel ikke kunde være andet, end af det, som i Landet tilvirkedes.

Fra Droning Margretes Tid, om hvilken jeg før berettede, at hun mod Slutningen af det XIV. Seculo synes haft noget i Sunde med Malinberge i Norge at lade opsøge, og indtil Kong Christian den Andens Regerings Tid, er mig endnu ikke forekommet det allermindste, som kan opklare denne endnu hel dunkle Materie, eller vid-

S S S

ne,

(q) Jeg mener saa mange, som i Oversættelse udi Hr. Pauses Samling ere trykte; thi Codices membran. MSS. af Lovene i det gamle Norske Sprog har jeg ei endnu haft Leilighed at gienemgaae.

ne, om noget saadant Anlæg er sat i Verk. Imidlertid kan ingen ansee det urimeligt, om nogen vil troe, at Kong Hans, som ved Begyndelsen af det XVI. Seculo havde med Bergverkeriers Indretning i Skaane at gjøre, hvilket forhen i den Artikel om dette Land er beviset, ogsaa kan have haft noget deslige for i Norge, som et Land, der havde meget mere Udseende til at give Metaller, end Skaane. Foruden at tale om, at baade Kong Hans og hans Herre Fader Kong Christian I. have udgivet adskillige Privilegier for Bergverkerne i Sverige. Men, som jeg ganske vel veed, at Gietning lidet eller intet kan gjøre til Sagen, vil jeg ei videre trænge derpaa, men alene fremsføre, hvad jeg om den følgende Tid for vist kan udgive og indlegge klare Documenter for.

Det er bekiendt, at Kong Christian den Anden i hans yngre Aar var en Tid lang sin Herre Faders Statholder og befalende General i Norge, i hvilken Tid han havde god Leilighed at lære kiende dette Rige, saa vel som en Part af Sverige. At han ogsaa siden under sin Regering haver nydet Frugten af det Jernverk, som allerede i Hans Herre Faders Kong Hanses Tid og kanskee tilforn var indrettet og kommet i Stand udi Skaane, kan man temmelig nær slutte sig til, af hvad jeg derom forhen haver meldet. Denne Konge, i hvad ellers Historien enten med Ret eller Uret tillegger hannem, seer et uvildigt Die letteligen, har endog fra sin Regerings Begyndelse haft adskillige nyttige og betydelige Forandringer for, saa vel til Landets Husholding i Almindelighed, som til sit eget og Kronens Kamerverk i Særdeleshed, at sette i bedre Stand og paa vissere Fod, end tilforn. Men, at et godt Forsæt ikke har haft det lykkeligste Udfald, faaer man tilskrive Tidernes Svarhed og Skæbnens Misundelse, og tillige beklage, at hans Historie ikke er falden i meget bedre Hænder end han selv, nemlig saadane, som har forglemt en stor Del af det gode, men intet af det onde og uangeneme. Saasnart Kong Christian II. var kommen til Regeringen, syntes det, at han ogsaa strax har ladet sin Omhu falde paa Kongeriget Norge, til at ville lade der opsøge Malinberge og anlegge Bergverk. Dette vigtige ærende anbefa-

befalede han Erkebiskopen i Trondhjem Erik Walkendorf, som tillige havde været hans Herre Faders og hans egen tro Mand og Cancellier der i Riget. Denne aarvaagne Mand lod et heller Kongens Billie være uden Virkning hos sig, men saasnart han efter sit Bryffelste Gesantskab og Hans Majestets fuldbyrdede Giftermaal var igien kommen i Rolighed til sit Stift, lod han nogle Bergkyndige indkomme fra Sverige, for at søge efter Metaller i Norge. Desse vare og saa lykkelige, at de om Sommeren i Aaret 1516. funde et Koberberg otte Mile veis fra Trondhjem, som de toge sig paa at ville optage, dersom Kongen vilde unde dem visse Friheder og fornøden Understyttelse, lovende der hos at ville gjøre deres Flid siden at oplede flere Malmberge udi Norge. Desse ere de første fremmede Bergfolk, jeg har fundet i Norge, og dette det allerførste Spor, mig er forekommet, om Norske Kober-Berge: Men hvad der siden er blevet af dette Anlæg, kan jeg i Mangel af Efterretninger ikke sige. Af et Brev, som Capitelet i Trondhjem 1521. skrev Kongen til, efterat Erkebispnen havde forladt Stiftet, sees vel, at han havde leveret dem nogle Penge, Sølv og Kober, at besørge og løne Stenhuggere med og forbedre Kirken med: Men det er uvist, hvorfra dette Kober var, om af Landets eget eller indført Metal. Kan vel være at denne gode Beayndelse er bleven hindret over de siden indfaldne Uroligheder med Sverige, dog tør jeg ikke vist troe det, eftersom jeg finder, at Kong Christian endog nogle Aar derefter har besluttet sig for Bergverkers Opkomst i Norge. Men, for at stadfæste, hvad jeg om denne hidindtil ubekjendte Handel har berettet, vil det blive fornødent og helt kjærkommen, at jeg tilføier et Erkebiskop Walkendorfs egenhændige Brev til Kongen, som oplyser hele Samenhængen, og bliver en Prydelse i de Norske Bergverkers Historie (r):

Promptissimum obsequium & famulatum cum humilima salutatione ac anime & corporis fanitate. Högbaaren Förste oc meg-
tigste Herre, Som Eders Nade fortæncker, at *Jeg haffwer tilforn loff-*
wet Eders Nade at gøre min fliet om Malmberg at lade opsøge, tha hawer

SSS 2

jeg

(r) Original-Brevet giemmes i det Kongel. Geheime Archiv.

jeg noget stundt hafft hoest meg *tvanne* aff *Suerige*, som have søgt *effter swodan berg*, oc haftwe nu i thesse dage *fwndet et Kopperberg VIII.* store mile her fra *Trundem*. Oc sigte the seg gerne at wille fare till *Swerige*, oc si seg noget hiid aff theris frænder oc wæner, som kwnde hielpe them at prøwe oc brwge forscrefne berg, met saaskæl at the kwnde fonge *Eders Nades* leide met *frihed oc bergsræt*, effter som the haftwe givet meg tilkænde, oc jeg sender *Eders Nade* en *Wdskriff* aff. Sigte the meg, at the haftwe *swodant* frælsse oppaa *swodan berg* i *Swerige*. Oc waare the begærendis *V.* eller *VI.* aars *frihed* ther oppaa, mæn thet ær noch i *III.* aar, effter som copien indeholder. Oc haftwer jeg loffwet at hielpe oc stôrcke them, i hwæss maade jeg kand, oc at forlægge them met *I.* hundrede marc eller *II.* Lyckes thet for them, tha si the seg gerne at wille betale meg met tiden. Mæn gaar thet anderleds æn wæl, tha kand *Eders Nade* wæl tænce, hwad betaling jeg fongher. Dog haftwer jeg loffwet them, oc wiil thet gerne holde them, paa thet at *Eders Nade* oc *Rigit* kan haftwe ther ære oc gaffn aff, om thet wiil lyckes. The hawe ladet meg forstaa, oc haftwer jeg sport thet aff andre, at *Kopperberg* kaaste meget at brwge oc oppehaalde, oc skwille wære *fwlt* personer, som thet skal holde wed magt, oc e flere the ære, e mere ær *Eders Nades* skat. The mene oc, at naar the fonge *swodan frihed* aff *Eders Nade*, at the wille gøre theris sliet om at söge om *flere Malmborg ber* op *wdi Norige*, saa fræmt the ære her nogetstæds omkring. Strax thette bwd kommer ighen met *Eders Nades* breff paa forscrefne berg, tha wille the strax tage en *wdskriff* ther aff wnder *Dandemænds* Indsegle, oc giffwe seg til *Swerige* effter hielp at brwge samme berg met. *Illustissime Princeps*, non sunt hic nouitates, de quibus majestatem vestram certiozem reddere possim. Sed cum his animam, corpus, & illustrissimam celsitudinem vestram deo immortali & Sancto Olauo tutandam & conseruandam perpetuo commendo. Ex *Nidrosia*, postridie festi *Sante Anne*, Anno Domini *MDXVI.* Sub meo Signeto.

E. V. S. M. C.

Ericus Archiepiscopus
Nidrosiensis &c.

Inscrip-

Inscriptio.

Illustrissimo & inuicto Principi Domino Christierno, Dei gratia, Dacie Noruegie Sclauorum Gotorumque Regi, Electo in Regem Suecie, Duci Slesuigcensi, Holsacie, Stormarie & Theomarchie, Comiti in Oldenborg & Delmenhorst, Domino suo graciosissimo.

Kong Christian II. har ikke ladet det blive ved dette ene Anlæg til Bergverkers Indretning i Norge, men har siden, som det synes, selv sendt Bergfolk op, til at gjøre flere Forsøg. Om han har befalet Sagen til alle de Norske Biskopers Omsorg, kan vel være troligt, men jeg har alene fundet om den udvalde Biskop i Opslo Mester Hans Mule, som tillige var Hovedsmand paa Agershus, at han i Aaret 1519. har haft i Befaling af Kongen, at have Die og Raad hos den opskittede Bergmester og hans Medfølgere, og, om de funde noget Malmberg, som kunde være Kongen og Riget nyttigt, da at indlade sig i Accord med dennem. Biskopen, som fandt Bergmesteren dygtig i sit Videnskab, berømer ham i et Brev til Kongen, og forsikrer at ville holde hannem alt, hvad Hans Majestet selv vilde love og tilstaae ham og hans Medfølgere. Brevet er, endog for den Omstændigheds Skyld meget mærkverdigt, at man deraf seer, at der tilforn i Norge virkeligen har været tænkt og begyndt paa Bergverk, men at det formedelst umild Dyrighed ingen Fremgang haver haft. Endskjønt den halve Del af dette Brev ikke hører til denne Materie, vil jeg dog, for Troverdighedens Skyld, det helt indføre, og det saa meget hellere, som denne Biskop var en af Kong Christians troeste Raadgivere:

Mynn plectig tro tiensche etthers Nadis Hogmectighed alstidh forsendh met wor Herre. Verdis etthers Nadhe at widhe, at thesse Bersmestere haffue besetth mange Bergh och proberith, effther theris Ordh wore tedh etther Nade oc Righth nytthelichth, atthe motthe komme ighen. Jeg kand mercke oc forfare i mange motthe, at han er konstigh oc Mester vti syn Kwonsth ic.

Kæriste Nadigste Herre, hwodh lempe etthers Nade land findhe, och hwod etthers Nade loffuer hanom met synne Medfølgere, tedh will jeg holle wbrødeligh fore migh, som jeg will haffue en gunstig oc nadig Herre, then swnd jeg haffuer etthers Nadis befallingh. Han syer, ath wmlith Herstaf (s) haffuer fordressuit Berswerck i Norge, som santh er ic.

Item koffthe jeg eth Skiff aff Zepe Skoningh fore en re-
leggh peningh, som er paa dracth XXVI. sicke werd eller hoss 200.
Pester, oc er aldelis nytth. Will etthers Nade haffueth eller jeg
skall brwgith ic.

Item wenthe the Swenske etthers Nadis Folck, oc Her
Stem will selff i Wester Gnttlandh, och sye thee, athee ere lighe
gladhe, ner etther Nadis Folck drager wdh ighen ic. Kæriste Na-
digste Herre, etthers Nade haffuer haffch stor wold oc Macth offuer
thee Forreddher, oc giort stoer Nade oc Misskundh met them, en-
dough the kwinne icke kenne seg selffue, oc etthers Nade haffuer Spee
oc Spothh ighen fore Welgerning. Thi wore tedh rodelicth, ath
etther Nadis Folck haffohe sig wti Fiendhe land som them hwodhe,
och ladhe them kenne etther Nadis Welgerning ic. Jeg maa icke
meræ fore myn Prestdom. Kæreste Nadigste Herre, etthers
Nade skall intiidh twille paa migh, nesth Guds hielp altid findhe
mig willig oc troo. Her met etthers Nade Gud befallindis. Scre-
uit paa Ugershws in profesto Sancti Nicolai MDXIX.

Item will jeg selff giffue
mig til etthers Nade strax
effther Iwol, om etthers
Nade swo tockis.

Etthers Nadis
fatig tienner
Hans Mwele.

Paa.

- (s) Hvad det har været for umildt Herstak, som forudm i Norge under Kongernes Graværelse har tiltaget sig alt for megen og utilladelig Wndighed, kan man slutte sig til af en Artikel i et Document af 1437. hvorved den Norske Almue paa ny antager Ericum Pomeranum for deres Herre og Konge, hvilken saa lyder: Item will oc rikens radh scriffua war nadige Herra Kung Erik till, at han fore Gudz skuld giøre nadher oc liisan medh almoghånöm i Wi-
kennē vm the olaghligha thunga skatta, som omilde foguta haffua them vppa lagt offuer the retta gamla skatta &c.

Paaskrift:

Høgeboren Første och Mechtuge Herre Her Christiernn,
 met Guds Nade Danmarks Norgis Wendis och Gottis
 Konningh, wdwold Konningh till Sverige, synn Kærteste Na-
 digste Herre.

Udi et Register, forfattet 1622. efter Kongl. Befaling af
 Gregers Krabbe og Mogens Hög, over de Opsloiske gamle Brevska-
 ber, som forðum i en muret Hvalving paa Agershus Slot forvare-
 des, nævnes Bartholomæus Pantgartener Bergmester, hvilken
 1520. haver udgivet en Revers til Abbedissen i S. Benedicti Kloster i
 Opslo, om hvis Afgift af Houg ved Aggers Kirke, med Møllen og
 trende de næste Fiskerier, han aarligen skulde udgive (t). Efter For-
 modning kan det være den samme, som Biskop Hans Mule stod i
 Handel med. At bemeldte Bergmester og medhavende Bergfolk
 uden Tvil ere indkomne fra Freiberg i Meissen, og at Kongen havde
 forskrevet dem fra Churførsten i Saxen, ved en sin udskillede Hans
 Mesche, det slutter jeg af et Brev, som nogle saadane Bergfolk
 undervets, da de vare komne til Wittenberg, have skrevet herind
 til Kongen, begieret Undsetning af Penge, uden hvilke de ikke kun-
 de fortsætte Reisen videre. Vel er Brevet uden dato, saa man
 kunde tvile, om det er skrevet til Kong Christian II. eller Kong Chri-
 stian III. om hvilken sidste Konge det ellers er bekiendt, at han for-
 skrev og fik Bergfolk fra Churførsten i Saxen. Men, da Uden-
 skriften tydeligen viser den førstes Titel, og Sal. Stats Raad Gram
 derfor har tegnet Christiani II. Navn derpaa, vil jeg og troe, det er
 hanaem tilskrevet, og det, efter Formodning, om Sommeren 1519.
 thi efter den Tid fik Kongen saa meget med de Svenske Sager at
 bestille, at han vel ikke har faaet Tid at tænke paa den Norske
 Husholding. Med mindre nogen vilde sige, at disse Bergfolk skulde
 være de samme Embedsfolk, som i en af Hr. Aage Andersøns for-
 hen

(t) En verificeret Gienpart af dette Register, men paa mange Steder meget feilagtigt skrevet, findes bland Arnæ Magnæi efterladte Manuscripter paa Uniuersitetets Bibliotek.

hen indførte Qvittanger nævnes at skulle hentes fra Tydskland til det Skaanske Jernverk, og da maatte dette Document være af 1515. Men det er dog vel neppe saaledes. Jeg vil imidlertid her anføre bemeldte Brev, som det af Originalen lyder:

Allerdurchleutngister Großmechtigster Hochgeporner Fürst, Gnedigister Herr, Ewre Hochlobliche Königliche Mayestatt seyn vnser arme Dinst beuor. Allergnedigister und Hochgeborner Herr vnd Fürst, Ewre Königliche Mayestatt ist vns an zwenffl hott gutt wyssenn, wy Hans Niesche Ewr Königlichen Mayestatt Gnaden Diner außgeschickt ist worden zw vnsern gnedigen Hern von Sachzenn, vnd auff dy freyn Bergstett, Schrifftlich und mundtlich zw erkennen gebenn, wy in Ewre Königlichen Mayestatt Landen eyn loblich Bergbergk vorhanden sey, Darauff begertt Berkeynster vnd Leutt, dy bergkfurstendig seyn, und dasselb arbettenn konen. Vff solchs hott keyn Gesell zyhñ wolnn, er hab dan dy woche eynenn Gulden vff dy handt. Vff das hott Hans Niesche durch seyn Hanthgeschriffitt bey hofstol spieß vns zw gesagt, Sy sollen zyhñ bis ken Wittenbergk. Nun seihen wir gekogen fünff unt zwenzig Meilen bis ken Wittenberg, vff vnser eyn Kost vnd herung, vnd daselbist ym furgeholden, wy vore angehengt, des Gulden halben. Hatt sich Hans Niesche beschwertt vnd gesakt, Er hab nicht souil geldes bey ym, vnd vns ankengt, wye Kost vnd zerung wolffeil ym Lande sey, vnser eyner eynen halben Gulden zu nemen. Es soltt keynn soltt noch keynn lon seynn, darauff wir armen Bergesellen Hans Nieschen dem fromen Edelmann von wegen Ewr Hochloblichen Königlichen Mayestatt zw gesagt vnd gekogen, vnd keyn wochn mit eyn halben Gulden konnen außkomen, Vnser eygen gelt haben zw gepust, welcher gehabt, eyner dem andern furgestracket, bisolang eyner dem andern nymer zw helfen hatt, vnd wyssen vns bey eynem halben Gulden nymer zw enthalten. Bitten darauff Ewr Königliche Mayestatt woll ansehen vnser Beschwerung, dy vns armen Knechtenn anleytt, Ewer Königliche Mayestatt wol vnser eynen dy wochn mitt eynen Gulden vorsehenn, bisolang das vnser Gott vff das Bergk.

Bergkverg hilfftt, vnd auch mit Erenn aus der loblichen Statt von vnsern Herbergen komen mugen. Demnach wollen wir vnsern mügliche Bleyß mitt Ewr Konigliche Mayestatt Arbeit ankern, Nach allen vnsern vormugen, Auch des Lons halben was vnser Oberistenn vnd Ambtleutt int der Knapschafft eyntrechtig mogen werden, nach gelegenheyt der Arbeit vnd der zerung, wollen wir vnß der majn holden. Darauß bitten wir Ewr Konigliche Mayestatt wol das von vnß armen vnuorstendhygenn Kuechtenn gnediglichenn annehmen, Vnd womitt wir armen Ewr hochloblichn Kuniglichen Mayestatt yn dem oder andern dienstlich seyn mogenn, Seyn wir alß heyt vleysigk. Damit beuelenn wir vnß Ewr Koniglichen Mayestatt, vnd begern eynn gnedigen Entbeschildt

Ewr Kon. May.

vnttertenigen vnd
gehorsamen.

Opßkrift:

Dem Allerdurchleutigisten Großmechtigisten Hochgebornen Fürstn vnd Herrn Herrn C. von Gots Gnaden König zw Tennemargen Schweden vnd Norwedenn, vnsern allergnedigisten Herrn.

Endnu finder jeg et Document, liggende hos forrige, som jeg mener ogsaa at kunne henhøre til Christiani II. Tider. Det er Indhold af nogle Artikke, som have været opsatte til en Berg-Ordning. Men hvad der er blevet af, og om nogen saadan Ordning er kommen til Fuldbyrkelse, skal vel blive vanskeligt at komme efter. Til Christiani III. Bergverks-Anstalter hører dette vel neppe, siden det ei kommer overens med den Berg-Ordning, som Høibemeldte Konge 1540. haver udgivet, med mindre det har været nogen Udkastning, som først har været gjort, og igten er bleven casset. Hele Documentet er ellers skrevet med den bekiendte Mester Jesper Brok-

mans Haand, som var Secreterer udi Christianill. Friderici I. og Christiani Ill. Cancelli, og, siden intet Aarstal eller Tidsmerke er derpaa, bliver det saa meget uwissere, til hvilken af disse trende Konger det hører. Imidlertid vil jeg det her ganske indrykke.

Register paa Articklene.

1. Huor mange Embizmend skulle være skickete paa Bergit, och at Embizmendene, som ære Bergmesthere och Stigere, ey skulle vdhæn Loff reigse eller fare aff Bergit.
2. Hues Hoffuitzmanden schall giøre, och hues hand haffuer Magt at giøre.
3. At Hoffuitzmanden och Bergmestheren ey skulle vdi noger Maa-de bygge noget Bergwercck paa Bergit.
4. Hues Bergmestheren haffuer Magt at giøre, och huorledis hand schall haffue sig, om nogen er een Plan begærendis at graffue.
5. At Bergmestheren førre end hand forlæner Kluffte eller Gange, schall haffue Tilsyn, at then som een Plan vptager og begærer at graffue, schall then inden fiortthen Dage nest effther at han samme Plan begæret haffuer, lade bestadige samme hans Læen, Huilcken Bestadige vdhæn synnerlige Orsage eller Bergmestherens Vilge och Samtycke ey schall offuer tvende gange forhales eller forlænges. Bliffuer samme Plane icke inden XIV. Dage bestadiget eller met Bergmestheren Vilge forlængit, tha schall thet ighen være faldit i Konungens Frihedt.
6. Huorledis at Bergmestheren och then som en gammell Grwe begærer och i Forlæning vptager, thennom haffue skulle.
7. Naar Forlænings Dag er, huad Bergmestheren met the sworne thaa giøre skulle.

8. Schall Hoffuitzmanden, om han ey er i andre merkeltige Vren-
de forhindret, sielff personligen være tilstæde hos Bergmesthe-
ren och the sworne om Forlænings Dag.
9. Huorledes at Bergschriffueren alle Forlænings dage schulle ther
sielff være tilstæde, och huorledis han seg vdi alt Handell be-
skedelige haffue schall mett ath indschriffue, och schall ther till
haffue besynderlige Bøger.
10. At the som gamble Grwer optage, the schulle thet obenbarlige
opsla, och at gamble anparttere i samme Grwe skulle tilstædis
ther i at bygge.
11. Till huicke Handle Bergschriffueren schall haffue synnerlige Bø-
ger, och huorledes samme Bøger schulle forwaris, och hvad
Bergschriffueren schall tage fore hand indschriffuer.
12. At ingen schall i noger fortagt Maade lade schriffue een anden
nogen Grwe till.
13. Schulle Bergschriffueren och Bergmestherens Schriffueren baa-
de tillige giffue vdt tilbødelisse Bress.
14. Schall een Grwe, nar hwn optages eller optagen er, besorgis
aff anpatterne met Sticktimesthere.
15. Huo som maa syn Grwe sielffue forestaa.
16. Then som Grwen vptager, schall lade sig paa legge tilbødelisse.
17. Huorledis Anpartterne schulle schriffues i Genbogen, och huad
Genschriffueren thefore schall haffue till Lon.
18. Huorledis Genschriffueren schall haffue seg vdi at tegne eller aff
at tegne.
19. Om nogen i noger fortagt Maade lader schriffue een anden nogen
Dell till i Grwen, huor ther om holdis schall.

20. Huorledis mand schall sig holde met gamble Grwer at bygge, nar the bliffue ighen optagne.
21. Huor man schall holdit met offuerfarende Gange og Kloffthe.
22. Om noger er begærendis aff Bergmestheren at wiilde, om nogen Forsæning, som skeedt er, thaa schall han thennom thet underuise och ey weigre thennom Bøgerne at lade thennom thet læse, huor thet upteignet er, om the thet ære begærendis.
23. Bergmestheren schall forslaa alle Maader vdi alle Grwe, och om findis, at een Grwe ey haffuer henne fivde Maade, huor ther om holdis schall.
24. Huorledis schal holdis om ny funden Malm.
25. Huorledis Bergmestheren schall holde sig vdi dag och thiidt at giffue.
26. Om schall thombres eller nogen Bygning flyttis eller feldis vdi Grwen, schall huer Mand wære plicthog tiill thet at fordre vdt aff Grwen.
27. Schall Bergmestheren foregiffwe nyttelige Bygninge, och schall mand ther vdi wære hannom horige och lydøge.
28. The sworne schulle fare i alle Grwer och forfordre alt som nyteligk kand wære, och affwende alt som skadeligt er, och huor the finde, at thenne Stickelste ey bliffuer saa holden, schulle the strax giffue tilkiende.
29. Schulle the sworne wære Bergmestheren horige och lydøge.
30. Huorledis mand met eller vdhen forthinget arbeigde skall arbeigde, och nar slig Fortingelse skeer, thaa skulle alle anpartterne wære ther offuer, och huorledis ther om holdis schall.
31. Huorledis een Huggere sig udi saadan Fortingelste haffue schall.

32. At Skicktimestheren och Stigieren ey schulle haffue nogen Deell vdi saadan Forthingelisse.
33. Huorledis Arbeigdts Folk schall straffis, som aff Forthingelisse och Arbeigd wiige.
34. Huorledis Skicktimestherne schulle vptagis.
35. Ingen Skicktimesthere schall haffue offuer sex Grwer vdi Befalning.
36. Schulle Heffuizmanden och Bergmestheren Magt haffue huer Skicktimesthere at affsette.
37. Huorledis Skicktimestheren schall holle sig emod Anpartterne, och huor han schall haffue sig met theres Godts.
38. Schicktimesthere och Stigere schulle ey wære brödre paa een Grwe, och schall Schicktimestheren haffue tilsyn paa Stigieren och Stigieren paa Huggerne, saa at ingen Arbeigdere schall tren- gis aff.
39. Huorledis at Grwen schall tillæses och Malmen gemmes och for- waris och vdtbandis, och at paa Grwen ey schall byggis noger store Hus eller selgis nogen drick.
40. Huorledis Skicktimestherne schall holde sig met Lon om Lons- dage, och at huilcke aff Arbeiderne som lade opstaa theris Lon, ey schall hielpis till at the then faa.
41. Huorledis Skicktimestherne schulle opteigne saadan Lon, och ey schulle giøre nogen nogen besynnerlige Stænc eller Wænskap.
42. Schall huer Skicktimesthere vdfaa Jern och Thalg effther Beg- ten och thet teigne vdi sit Regenschap.
43. Huorledis mand om Quatertemper schall giffue Penninge, thet gemme, och ther aff lone Folckit.

44. Schulle Sticketmesthere och Stigere ey læne noget bort aff een Grive ind paa en anden.
45. Huorledis mand schall høre Røgenschap och ther om hollis skall.
46. Nar och huorledis Sticketmestherne schulle wære rede met theris Røgenschap.
47. Schall huer Sticketmesthere, for end Røgenschap skeer, regne aff met Thende mestheren.
48. Paa huad Dag Sticketmestherne schulle bæere theris Røgenschap fram, och at alle Registher schulle besluttet och lyckis vdi een Kiste.
49. Huorledis Sticketmestherne schole straffis, om theris Røgenschap ey er rett, och at ingen schall regne Anparterne nogen Schriffuere penninge tiill.
50. Grwer at beregne, som emellom begge Quartertemper ere faldne i Frihedt.
51. Schall Hoffuizmanden, effther at Røgenschap giordt er, lade besee alle Registher.
52. Huorledis Sticketmestheren schall lade paalegge tilbodelsse, lade opslaa tilbodelse breff, och huor længe the schulle stande opslagne.
53. Huorledis Sticketmestheren schall holle segh vdi at tilbodelsse indkommer.
54. Schicketmestherne schulle lade foruise themnom met tilbodelsse tiill Bddeleren.
55. Inden huad thiid een aff Anparterne kand myste syn Anpartt formiddelst tilbodelsses Forsommelssse.

56. Huor.

56. Huorledis holdes schall met retardata dele.
57. Huorledis at een maa beholde sin Partt vdi then Grwe, som nederlagt bliffuer emellem begge Quatertemper.
58. Huad Magt Schicktmestheren haffuer at forfordre noget hoes thlende mestheren, och huor ther om holdis schall, at huad som effuerloffuer, bliffuer lige udskiffret eller kommer til Anpartternes Nytte och Gagn eller foruaris hos Thlende mestheren.
59. At mand ingen schall lane eller borge aff Thienden, vden men haffuer wissen och loffuen therfore, saa at Grwen ey kommer her effther i nogen skyld eller borgen.
60. Huorledis at Schicktmestheren emellom begge Quatertemper schulle tage tilbodelsse, naar behoff giores till at oppeholle Grwen met.
61. Huorledis Vddeleren sig haffue schall.
62. At ingen maa smeltte paa nogen fremede Steder vden Loff.
63. Høffutzmanden schall forsee alle Høtter met gode Forstandere, och ingen som haffuer een eigen Høtte eller deell ther vdi, maa brugis fore Forstandere till nogen anden Høtte.
64. Høttenschriffueren schall lade seg nøige met hans sætte Løen.
65. Smeliterne schulle ingen deell haffue i Høtten, och at Høttenschriffueren schall besørge alt thet nøttørtigt er till at smeltte, och huor han sig vdi Høtten haffue schall.
66. Schicktmestheren sielf schall være tillstæde i Høtten, for begyndis at smelttis, och tage aff Høttenschriffueren, hues hand haffuer beh. ff till smeltende.

67. Schicktmestheren schall sielff wære tillstæde, naar begyndis at smelte, och huad tha gløris schall.
68. Huorledis mand schall haffue sig met affdriffwende,
69. Huad thiende mestheren giøre schall.
70. Huad schall giffues till Løn fore affdriffwende.
71. Ingen schall trengis fran smelttingen.
72. Huorledis mand schall holdit met Slacken eller Szinder.
73. Huadt Hottenrederen giøre schulle.
74. Huorledis mand schall haffue tilsiwn i Hotten paa Smeltende.
75. Alle Personer, som høre till Hotten, schulle wære Hottenrederen horige och lydøge.
76. Inghen Hotten Herre schall forlocke ein anden hans Kulbrendere fore, och at ey schall giffues fore wid at hugge mere end som sat er.
77. Huo Stigere schulle wære, och huorledis the schole optagis och annames.
78. Huor mange Grwer een maa wære Stigere vdi.
79. Huad Stigeren schall giøre, och huor hand sig met Arbeigderne haffue schall.
80. Huorledis och paa huad thiidt man schall i Grwen fare.
81. Huorledis at Natsticket ey schall tillstædis.
82. Hugaerne eller Arbeigderne schulle icke wdhen Loff tage Løn fore tw skifte.

83. Aff Stollernes Rettighed.
84. Huorledis Stoller Schulle byggis.
85. Aff Marckschedent.
86. Huad Løn the schole haffue fore Marthscheden.
87. Om byrst emellom Stolle och Gange, om the fulde tilhope, huorledis thet schall fordragis.
88. Om Proberen, theris Løn, och huorledis the thennom holde schulle.
89. Om een giffuer eller selger en anden syn deell eller part i Grwen.
90. At ingen Appellering schall schee i Bergsager emellom Embisfolcket.
91. Om Berg-rett nogle Capittell.

Kanſkee Fremtiden bedre kan oplyſe, til hvilken af høibemeldte trende Konger deſſe anførte Berg-Artikle ſkulle henhøre, hvilket nu er ſaa meget beſværligere at giette, ſom alle tre Kongerne have haft Anſtalter for til Bergverkers Dptagelſe i Norge, Secretere- ren, ſom har opſat Artiklene, har tient dem alle tre, intet andet Kiendetegn er derpaa, og ſaa andre Documenter har man af de Tider, ſom hertil kunne laane os noget Lys. At der ellers ogſaa under Kong Fridrik den Førſtes Regering er tænkt paa Bergverker i Norge, derom har man tilforn lige ſaa lidet vidſt, ſom om de under Kong Chriſtian den Anden giorte Forſøg. Men at der dog har været noget om, derpaa ſkal jeg give et godt Beviſ af en gammel Regiſtrant i det Danſke Cancellies Archiv, ſom ſiger os, at Høibe-
 lluu meldte

meldte Kong Friderich den Første i Aaret 1524. gav Biskopen i Hammer og hans Med-Interessenter Privilegium paa et Koberberg i Norge at optage og bruge, sig og sine Efterkommere til Fordel. Extracten af samme lyder saaledes:

Biskop Mogens af Hamer

Sick bress paa ett Koperberg i Norge, som kalles Sundzberg, liggendis wti Hamer Stigt i Sellegaard Prestegield i Thellemarcken, frit och quit wti try Aar wdhen all Affgift for then Bygning och Omkost, som hand och the gode Mend, som hand til sig tagendes worder, ther paa wage och giore skulle. Och nar forskreffae III. Aar forleden ere, Itha skall hand giffue os ther aff, hues Rettighed ther bor aff at giffuts. Och skall hand och hans Efterkommere Biskoper beholle samme Koperberg for nogen, mett saa stell, att hand och the skulle giffue ther aff saa moget som nogen andhen, Och skall hand och hans Efterkomere Bisper nydhe all then Frihed, som Berckwerckis wis och wonnhed er, wti forskreffae III. Aar, och sidhen saa lennge samme Berg holles wed Magt oc brugis. Cum clausulis consuetis. Datum Hafnie Sanctorum Viti & Modesti Aften, Aar ic. MDXXIV.

Om der mere til Norske Bergverkens Opkomst udi Friderici I. Tid er foretaget, har jeg endnu ikke fundet, men tviler næsten intet paa, at der jo paa de Tider har været flere end eet Bergverk i Drift udi Norge, hvortil jeg finder nogen Anledning i et Brev, som Kong Friderik 1531. har tilskrevet Kong Gustav i Sverige, hvorudi Hand lader Hannem vide, at Erkebiskop Gustav Trolle skulde være kommen ind i Norge, og havde givet sig ud for en Bergmand, som vilde begive sig til noget Bergverk

der

der at arbeide. Brevet er af Original-Concepten saaledes lydende:

Frederich mett Guds Naade ic. Stormegtige Herre Her Gøstaf aff samme Naade Suerigis Konning wor wenligh ic. Stormegtige Herre, besønderlige gode wenn och kære Naaboe, wii giffwe eder kerligen tilkende, att wii nw vdi dag forfarett och formerckitt haffue, at Erchebiscop Gøstaf skal hiemeligh wære indragen wdi wort Riige Norge, och forkledett vdi Bodtsmendts Kleder dragett egemmen Aggershus Leen och giuffuet sig wd for enn Bergsmandt, att wille giuffue seg till ett Bergkwerck ther att aarbeyde, och wii togh icke endeligh forfare kunde, om hand endnw skall endholde seg vdi Norge, eller och om hand skall haffue giuffuet seg indh vdi Suerighe vdi Dalerne eller andensteds, dog er her for Tydingen, att hand enn nw skall wære hos Konning Cristiern vdi watterlanden, huilket wii eder icke forholde wille, menn giffue thet eder vdi enn kierlige meningte tilkende, bedendis eder therfore gandske kierligen, athi wille lade gore eders Flyd till, athi kunde lade forfare vdi sandigen, huor Forckrefne Erchebiscop Gøstaf haffuer syn entholding, och ther I forfare och formercke kunde, att hann haffuer synn Entholding wdi Norghe, athi thaa mett allerførste wille giuffue os thet skriffteligh tilkende, thaa wille wii lade gore then største Flid ther till os mugeligt er, att wii kunde offuer komme hannum, eder till beste, och wdi hues maade wii kunde være eder och eders wundersatte till willge och beuise eder naarboelig Kierlighedt och Fryndskaff, ære wii altiid till gennegett, her mett eder the hellige Trefoldighedt wdi Lycksalighet och langwarig Regementte till then euig salighet ewindeligh beffal-

Iendis. Screeffuett paa wort Slott Gottorp Tliffdagen nest effter Sancti Dionisii Dag, aar ic. MDXXXI.

wnder wortt Signett.

Dette er alt, hvad jeg hidindtil af mange skulte Braaer har udfundet, og kan have Vren denne gang at meddele, om de Nordiske Metaller i Almindelighed, men i sær om de Norske Bergverkers allerførste Oprindelse, og hvad dermed, før deres ellers bekiendte rette Opkomst under Kong Christian den Tredie, er foregaaet, hvorunder endnu lige mange Tvil og Mørkheder, som behøve god Lykke til at løses og oplyses. Det kan ellers derom meget vel hede, og kanskee til dels om nyere Tider, hvad Keiser Rudolphus II. i et Privilegio af 1601. merkeliggen siger om de Bøhmiske Bergverker: Satis jam nobis constat exploratumque est, Regnum nostrum Bohemiae, Dei optimi benignitate & liberalitate singularibus profus donis, & variorum metallorum, auri, argenti, gemmarum, & pretiosorum lapidum thesauris abundare; illud unum semper querimus dolenter, destitui nos hominibus, qui ejusmodi gazas & bona telluris intelligant & quærere noverint, totosque se huic labori impendant; nam etsi olim fuerint, qui initium fecerint laboris, tamen cum non statim, ut fit, operi præmium respondisset, concidentibus animo, brevi omnem cogitationem & simul conatum abjecere (u). Det har været mig nok at vise og bevise, at endog før Kong Christian den Tredies Tid har i Norge været tænkt paa Metalleres Optagelse af Landets egen Jord og Berg-Grund, saaledes nemlig, 1) At de Norske i meget gamle Tider, og, som det synes, lige saa længe som de Svenske, om ikke tilforn, have haft

Kund.

(u) *Balbini Miscell. Bohem. Dec. I. Lib. I. p. 22.*

Kundskab om og giort Brug af Myre-Jern, hvilket baade de selv og deres Colonie paa Island kaldede Røde, 2) At til Droning Margretes og Erici Pomerani Tid haver nogen Anstalt til Malmberges Opsøgelse i Norge været i Stæde, som af visse Marsager tyktes være bleven borte i Fødselen, 3) At nogle Forsøg maa have været anstillede i de følgende Kongers Tider, men at umildt Herkskab, som det heder i Biskop Mules Brev, haver fordrevet Bergværk af Norge, hvorved Omstændighederne nu omstunder ere os ubekiendte, og endeligen 4) At under Christiani II. og Friderici I. Regering haver virkeligen i Norge været lagt Haand paa Bergværkers Indretning, og at man til disse har betienet sig, dels af Svenske, dels af Tydske Mestere og Bergfolk. Hvilke Anstalter, som kanskee allesamen ikke have naaet nogen ønskelig Fremgang, har siden givet Høilovlig i Hukommelse Kong Christian den Tredie, som i mangfoldige flere Henseender haver søgt at befordre sine Undersaater Velsært, Marsag og Andledning til, med større Eftertryk og Bekostning at sette sine Forsædres berømtelge Forsæt i Værk til at opsoge alle Slags Metaller, og derpaa anlegge Bergværker i sit Kongerige Norge, skönt de samme heller ikke vunde sit rette Maal før under den store Konge Christian den Fierde. Slutningen bliver da denne, at før Christiani III. Tid neppe noget bestandigt Bergværk i Norge haver været, men at adskillige gange er giort Anleg til noget, som efter al Pigning ikke er kommet videre end til Forsøg, uden hvad Myre-Jernet af den saa kaldede Røde angaaer, som synes i gamle Dage paa sine Steder i Norge, saa vel som paa Island, og kanskee i Danmark, at have været et Slags Brug og Nærings-Middel til eget Hus-Behov. Men til en stor Del beroer det endnu paa tydeligere Bevisligheder. Vil imidlertid have mig udbedet

af alle og enhver, som noget maatte besidde og have anmerket, smaat eller stort, der kunde tiene til, enten vldere at oplyse, rette og forbedre, hvad jeg allerede har skrevet, eller at fuldkomne det Forraad, jeg til Norske Bergverks-Historiens Fortsettelse haver indsamlet, de vilde have den Godhed mig samme til hver Mandes Fornøielse at meddele. Men jeg vil hermed slutte denne Afhandlings

Forste Stykke.

Historisk-Diplomatisk

Efterretning

Om den i den Danske Historie forekommende
Søster til Grev Bert den Store i Holsteen, som i en kort
Tid var gift med Kong Erik, Kong Christopher den
Andens Søn og Med-Regent, hendes
Person og Tildragelser.

§ I.

Det er bekiendt, at Kong Christopher af Danmark, den Anden af dette Navn, hans førstefødte Søn og Med-Regent, Kong Erik, har i Aaret 1330. giftet sig med en Søster til Bert den Store, Greve af Holsteen, og Enke-Hertuginde af Neder-Sachsen, dog strax i følgende Aar igjen forskudt hende. Men dette er og alt, hvad der i vore Historie-Bøger findes med Sandheds Grund optegnet om hende, og i Greverne af Holsteen-Schaumborg deres Slægt-Registere søger man hende gandske forgæves. Da altsaa derforuden den Sachsen-Lauenborgske Historie af det fiortende Seculo, hvormed det endnu, endog hos de beste Skribentere, seer meget forvirret ud, vil, ved en noget nye Efterretning om denne Fyrstindes Person og Hændelser, faae Lys og Tilforlidelighed i flere end et be-

Førehavende, at give en ndførlig Levnets-Beskrivelse over Grev Bert den Store af Holsteen hans Søster, som Kong Erik i Danmark i Aaret 1330. har taget til agte.

tyde-

tydeligt Stykke: Saa haaber jeg ikke at foretage et overflødigt Arbejde, om jeg unager mig for at udelede hendes Levnets Omstændigheder af de adspredte Efterretninger og gamle Breve, hvori de endnu ligge stulste, og at bringe dem i en sammenhængende Historisk Fortælling.

§. II.

Hendes Fødsel og Ægteskab med Hertugen til Neder-Sachsen Joh. han den II., som med hende har avlet sin eneste Søn Albert den III.

At den høye Person, om hvis Tildragelser jeg haaber at tale, er født af det Grevelige Huus Schauenborg-Holsteen, følgerhen, som en Søster til Grev Gert den Store, avlet af Stamme-Faderen for den Rendsborgske Linie, Grev Henrik den Første med hans Gemal Hedevig af Brunckhorst, bevist ved hendes endnu overblevne Segl (1), i hvilket man ser et siddende Fruentimmer, som i den højre Haand holder det Sachsiske Vaaben, og i den venstre det Schauenborg-Holsteenske, med denne Omkrift: SIGILLUM ELYZABETH DUCISSE SAXONIE. Og ligesaa vist vil det udvise sig af det følgende, at den Hertug af Neder-Sachsen, som vores her navngivne Elisabeth er kommet i Ægteskab med, er ingen anden end Hertug Johan den Anden til Mollen, og at i dette Ægteskab er avlet Hertugens eneste Søn Albert den Tredie (2). Derimod har jeg forgæves søgt baade om hendes Fødsels og Bryllups Aar. Imidlertid, efterdi hun i Aaret 1330, da

(1) Man finder dette Segl i den i Aaret 1740. udgivne Churfyrstlige Brunsvig Lüneborgske Efterretning om Herskabet og Fogderiet Mollen, hvor det staaer paa det tredie Raaber-Blad, og hører til de tvende Breve af 1321. og 1329. hvis fulde Indhold jeg føyer til dette Skrift. S. herefter det 1ste og 3te Bilage. Saa er og det samme Segl forestillet i Hr. Geheim-Raad von Westphalens Monumentis paa det 14de Raaberblad i det IV. Bind ad col. 1257. efter et mig ubekendt gammelt Brev af 1328. og jeg selv har fundet det ved Hertug Alberts Forskrivning af 1322. som her allerførst sees i Trykken. S. det III. Bilage.

(2) See i Særdeleshed de Stæder af Alberti Stadensis Fortsætter i den 5te og 8de Anmærkning.

da hun anden gang indlod sig i Ægteskab med den unge Konge Erik af Danmark, har vel ikke været meget over tredive Aar, saa skulde man formodentligen ikke tage meget feyl, om man sluttede, at hun kunde være født i Aaret 1300, og kommet i Ægteskab med Hertugen af Neder-Sachsen, eller (om hun, som paa de Tider ofte skeedte, var allerede gandske ung blevet viet til ham) dog kommet i Barsel-Seng med den af dette Ægteskab avlede Søn omtrent i det Aar 1315.

§. III.

Dog vi lade disse lidet betydende chronologiske Bisinger fare, og vende os til en i den Lauenborgske Historie meget mærkvaerdig Tildragelse, i hvilken Hertuginde Elisabeth har haft stor Deel, og bevist sig derved som en Fyrstinde af et muntert Sind og mandigt Mod. Hendes Svoger Erik I. havde vel i Begyndelsen, som den yngste af de efterladte tre Sønner af Stamme-Faderen for alle Hertuger i Neder-Sachsen Johan den I., udvalt den geistlige Stand, og overladt sin Broder Albert Forvaltningen over det District, som udgjorde to tredie Deele af deres Fæderne Lande, hvilket de, efter at deres førstefødte Broder Johan II. havde faaet sin Deel ud, havde beholdt i Fællesskab; men der efter, da bemeldte Hertug Albert i Aaret 1308. var død uden mandlige Livs-Arvinger, havde hand alleene tilegnet sig de to tredie Deele af Landet, hvorover den Afdøde havde i begges Navn ført Regieringen, og ladet sin fornævnte førstefødte Broder ikke nyde mindste Deel der af (3). Denne

Svorelses
hun i Aaret
1321. har søgt
ved hendes
Broders
Gert den
Stores hjælp
at udføre
imod Hertug
Erik den 1ste
af Neder-
Sachsen
hendes Ge-
mals og
Søns Ret-
tighed til den
af Hertug
Albert II.
feter ladede
Lands-Deel.

Er egen-

(3) Cont. Alb. Stad. a. 1308. p. 48. Item Albertus Dux Saxoniae in festo B. Joannis Baptistae miles factus est a Rege Danorum, & in festo omnium Sanctorum sequente mortuus est, & sepultus in Ratzeborch. Udtog af den gamle Løfemeser i Francisci Orden i Lybf, hans skrevne Chronico Lubecensi, sønt sammesteds ligger bevaret paa Raadhuset, i D. Gerdes Meklenb. Schrift.
und

egenmægtige Dngang, hvorved Hertug Johan blev udeløst, var da gaaet saaledes hen, formedelst dennes fredsommelige Sindelag, men den laae hans Gemal Hertuginde Elisabet stedse i Tanker, i Henseende til den betydelige Skade, som hendes eeneste Søn deraf vilde tilskyde, indtil det endeligen i Aaret 1321. kom saa vidt, at hun besluttede ved Naabens Magt og ved hendes Broder, Grev Gert den Store af Holsteen, hans Bistand, at understøtte den Rettighed, som hendes Ægte-Herre og Søn havde til Hertug Alberts efterladte Lande; og dette end imod hendes Gemals Villie, som, uden tvil formedelst den ham tilslagne Blindhed (4), elskede Rolighed mere end nogensinde tilforn, derhos en heller troede Grev Gert, som nogen Tid forhen, ved hans bekiendte Forhold imod sin Fætter Johan II. til Kiel, og dennes Søn Adolph VI. til Segeberg, havde givet en meget eftertænkkelig Proeve paa sin Regieres Syge og umaadelige Lyst til at blive mægtigere. Greven lader sig af sin Søster overtale, drager med endeel Mandskab ind i det Lauenborgske, og ved Staden Mollen, som (maa skee efter dens Arve-Herres Hertug Johans hemmelige Tilskyndelse) i Begyndelsen ikke vil lade ham ind, anlegger en Skandse, i den dobbelte Hensigt, derfra at gjøre Hertug Erik Afbræk, ved at ødelegge hans Land, og at benytte sig af den, efter de Tidens Beleyrings Maade,

til

und Urk. IX. Sammlung p. 37. "1308. Hertog Albert von Saksen ward Ridder van Konig Erick in Dennemark, tho Nicoping, darup sin ff he, und wurde in Gades Hilligen Dage to Raczborg begravet. Sin Broder Erick ward Lene, de beheelt twe Deel des Landes. Hertog Johann, sin Broder, was vorher afdeelet." Saa skriver og Körner hos Eccard Corp. Hist. med. ævi. T. II. col. 975. endskiant under det urigtige Aars-Tall 1311. Albertus Dux Saxonie decessit, secundum Chronicam Saxonum - - - Ericus vero frater suus, quia filium post se non reliquit Albertus, licet jam Subdiaconus esset ordinatus, Ducatum illum administrare coepit, Clericatum postponendo.

(4) Cont. Alb. Stad. a. 1321. p. 90. ibi: Item Johannes Dux Saxonie cecus obiit.

og som Grev Bert tillige med sit Segl bekræftede. Ikke bedre løb Krigen af for Hertug Erik selv. Hans Land blev ved de fiendtlige Streifferier ilde tilreedt, og vilde hand ikke see det gandske ødelagt, saa var intet andet Middel at gribe til, end at hand sluttede en Vaaben-Stilstand med Greven, og derhos overgav den Arve-Tvistighed, som hand havde med sin Broder Hertug Johan, eller meget mere med dennes Gemal og Søn, at afgjøres i Mindelighed eller efter Lov og Ret at paadømmes af Herren til Mecklenborg, Henrik kaldet Love.

Det overla-
des til Hen-
rik kaldet Lo-
ve, Herre af
Mecklenborg,
at forlige el-
ler og paa-
dømme denne
Tvistighed.

§. IV.

Den ubvalte
Voldgifts-
mands Dom
paa det i
Dukhan be-
rammede
Møde.

For denne Voldgiftsmand, med hvilken de stridige Parter forsamledes i December 1321. i Dukau i det Lauenborgske Kirke-Sogn Mustin (6), blev da paastaaet paa Hertug Johans vegne, der maatte laane sit Navn til alt hvad der skeedte, at Hertug Erik maatte tilholdes, af de to tredie Deele af deres Fæderne-Lande, som hand efter deres Broders Alberts Død havde egenraadigen taget i Besiddelse, at aftræde til ham, Hertug Johan, den eene tredie Deel, som deres fornævnte Broders efterladte Arv, med Erstatning af alle dens oppebaarne Indkomster, samt alle Skader og Omkostninger. Denne Paastand blev grundet derpaa, at Hertug Johan, efter at hand var kommen til sine myndtge Ar, havde tilbørligen taget Løn af Riget, Hertug Erik derimod havde forsomt det; og omendskiont man paa samme Grund havde fundet paatale de samtlige Sachsen-Lauenborgske Lande, saa maane man dog have fundet det raadeligere, ikke at modsigge Hertug Eriks Ret til den tredie Deel deraf, som hans tvende ældre Brodre

een.

(6) Registr. honor. Episcopat. Ræceburg, ap. Dn. de Westphal. Monum. T. II col. 2007. Nachricht von denen Pfarrkirchen, Capellen, und deren Eingepfarreten etc. im Fürstenthum Lauenburg. S. 49.

eengang havde tilstaaet ham. Denne som virkeligen ikke kunde rose sig af nogen Forlæning, troede, dette u-agtet, at hand allene var berettiget til den Arv, som man vilde aftrætte ham, fordi hand en alleeneste, efter at den førstefødte Broder Hertug Johan havde faaet sin fæderne Arvpart ud, ikke havde deelt de øvrige to tredie Deele af Landet med den Ufødte, men beholdt dem gandske u-adskillte, og saaledes, efter Fællesskabs og Medbestiddelses Ret, alleene arvet ham, med den forhen aflagte Broders Udelukkelse, men end og derforuden i ti Aar og længere, og følgerigen over den Tid, som i den Romerske Ret udkræves til Hævd paa urørligt Guds imellem Nærværende, havde roligere besiddet de ham i saa maade tilfaldne Lande. Men paa Hertug Johans Side blev svaret herimod, at naar der efter en Lænmænd vare flere Sønner, da var enhver af dem (der ikke som Hertug Erik, formedelt forsømt Læn-Sogning, maatte staae tilbage) berettiget til at arve sin uden Sønner bortdøde Broder i det fæderne Læn, og kunde saadan Arve-Ret under ingen Forevending betages ham, og hvad den af Nedeparten paaberaabte ti Aars besiddelse angik, da var den alligemaade af ingen Kraft, da Hævd paa Længods allerførst efter tredive Aars Forløb blev opfyldt. Og dette Svar paa de af Hertug Erik frembragte Indvendinger blev af Herren af Meklenborg fundet saa tilstrækkeligt, at hand, efter forgæves anvendt venlig Underhandling, domte saaledes for Ret: Naar Hertug Johan tilbørligen beviste, at hand, efter hans Faders Død, havde taget det omtvistede Læn af Riget, som hand efter Retten var pligtig, da skulde Hertug Erik være skyldig til at overgive ham det samme, og at gotgiøre ham alle deraf oppebaarne Indkomster siden den Tid at det blev lovligent paatalt. Den, som vil igiennemlæse Dombrevet selv, saaledes som det Ord for Ord under No. II. meddeles, og sammenligne det med de derhos anførte Steder af den Longobardiske

Grund som
altsaa aller-
rede, paa den
Tiid havde
Anseelse i det
de en stor
Tyske Rige.

Læn-Rets Bog, vil strax finde som noget særdeles merk-
værdigt, at alle de Grunde, som Forfatteren, en ikke let
miskjendelig Civilist, bygger den omtalte Afsteed paa, ere
hentedede af denne fremmede Kilde, og at der i Almindelig-
hed i den Kiendelse, som vi have for os, findes intet andet
Spor af den ægte Tyske Læn-Ret, end at Hertug Erik
har søgt, endskjønt forgæves, at anvende til sin Fordeel
den bekiendte Grund-Sætning deraf, at ved Deeling bli-
ver fælles Besiddelse og all Læns-Følge ophævet (7). Til
saadan Anseelse var den Longobardiske Læn-Ret allerede
kommet i det Tyske Rige, paa en Tiid, da det var lænd-
nu ikke hundrede Aar siden, at man i Bononien havde
føyet Lombardiets Læn-Skikke og Forfatninger til den
Justinianiske Lov-Bog, og derved lagt Grunden til deres
Udbredelse paa hin Side af Alperne. Et klart Beviis,
at naar de Tyske Feudister næsten eenstemmigen forsik-
kre, at den Longobardiske Læn-Ret har først i det XV. Se-
culo faaet Kraft af en Lov i Tyskland, da behøver de-
res Meening, om den ikke er aldeles vildfarende, dog i
det mindste en stærk Indskrænkelse.

§ V.

Hertug Jo-
han dør.
Hans Enke
paatager sig
Landets Re-
giering, og
tillige fuld-
komneligen at

I denne Tilstand fandtes Sagerne, da Hertug
Johan endnu for Aarets Udgang forlod Verden. Hans
Enke, der allerede i nogen Tiid havde baaret Regteringen
Byrde med hendes Fyrstelige Gemal, og, som det synes,
vilde

(7) Autor vetus de Beneficiis §. LXXXIV. Si autem [plures uno inbeneficiati beneficio] voluerint ab invicem separari, absque licentia domini, diuidant inter se secundum libitum totaliter concessum beneficium. *Sed postea illorum nullus in parte alterius aliquod jus habebit, cum alter obierit, nisi susceperit a Domino expectationem in beneficio.* Jus Feud. Sax. cap. XXXII. Jus Feud. Svev. cap. LXIII. Lige tvært imod er det forordnet i den Longobardiske Læn-Ret. S. I. Feud. 12.

vilde heller gandske frataget ham den, forsømte ikke, i hendes med ham aulede Søns, den oftbemeldte unge Alberts Mindre-Narighed, at antage sig Landets Regiering som Formynderske (8). At det har været hendes første og største Omfarg, at komme til fuldkommen Rigtighed med Hertug Erik, angaaende den af afgangne Hertug Albert efterladte Land-Deel, og at bringe det saa lykkeligen af hende begyndte Verk til en ønskelig Ende, er let at agte. Men denne Sag kunde ikke saa strax komme i Stand. Den Mecklenborgske Herres Dom, hvorved hand havde tilkiendt den afdøde Hertug Johan den omtvistede Arvesølge grundede sig paa et beviis, som endnu først skulde føres. Og, hvilket er det fornemste, det var endnu ikke bestemt ved Dommen, hvilke Stykker Land og Gods Hertug Erik, som altid var blevet et fuldkomment Fællesskab med afgangne Hertug Albert i henseende til deres to tredie Deele af de Fæderne-Lande, skulde aftræde til Hertug Johan, eller nu til hans Søn og Arving; hvilken Punct var ikke saa let at komme til Rigtighed om, efterdi enhver af de tvende stridige Parter vilde have Slottet Lauenborg, som Hoved-Borgen i Neder-Sachsen, med den tilliggende Landstrækning, jeg meener Fogderiet af samme Navn (9).
 Ved

udføre hendes Søns Fodring til Hertug Albert den II. Efterladenskab.

(8) Cont. Alb. Stad. ad a. 1321. p. 90. Item Johannes Dux Saxonix cecus obiit, relicto tantum uno filio Alberto. Korner ad e. a. col. 997. Quo expedito [See de strax foregaaende Ord i den 5te Anmærkning] defunctus est Johannes Dux Saxonix frater Erici, & uxor ejus, quæ fuit soror Gherardi Comitis Hollatorum, rexit terram viri sui defuncti cum filio suo Alberto, quousque dicta Ducis relicta nuberet Erico Regi Danorum. Hertug Johan er altsaa ikke, som den Holst. Chronist hos Hr. von Westphalen Tom. III. col. 58. [cap. 18. ed. Leibnit.] foregiver, blevet paa det bekiendte ulykkelige Tog, som Greverne til Holsteen 1320. (eller rettere efter den gandske tilforladelige Fortsætter af Alb. Stad. p. 84. 1319.) foretog imod Dytmersterne.

(9) Det slutter jeg deraf, at, efter Orde ne i det med IV. betegnede Bilage. "Dar ynne denne benomet sreyt van vnnser Houcborch Lauenborch in Reddern Saken mit

Hun forskaf-
fer imidlertid, endnu før
denne Sags
Udfald, hendes
Broder
Gert den
Store for-
nøden Sik-
kerhed for de
ham tilkom-
mende Hiel-
pe-Penge.

Ved saadan Sagernes Bestaaffenhed var Enke-Hertugin-
inden, endnu førend disse Tvistigheder vare gandske af-
gjordte, betænkt paa at vederleage hendes Broder Grev
Gert den hende bevistte eftertryffelige Hielp, og at skaffe
ham Sikkerhed for den Fodring, som hand derfor havde
hos den unge Hertug. Brevet blev altsaa tilstillet en i
Møllen Løverdagen efter Mikkels-Dag eller den 6te Octob.
1322. udfærdiget Forskrivning, hvori hans Søster Søen,
efter hans Moders Billie og Gotbefindende, som hendes
tillige med underhengende Segl udvitsifer, bekiendte, at
hand var hin sex tusende Mark lodig Sølv skyldig, og stilt-
lige for saadan Giæld pantsatte ham Møllen, Staden
og Slottet, tillige med alle sine Slotte og sit gandske
Herredom paa saadan Maade, at, i fald hand døde uden
Livs Arvinger, og naar hans Moder, om hun skulde over-
leve ham, iligemaade ved Døden var afgaaet, da skulde
hans Høvidsmand eller Foged, eller hvem hand ellers
havde anbefalet sine Slotte og Lande, paa hans vegne
overlevere dem til Creditoren og hans rette Arvinger, paa
det de maatte roliggen og utiltalte besidde og beholde de sam-
me saa længe, indtil den gandske derpaa hæftende Giæld
var dem tilfulde erstattet og betalt. S. Bilaget under
No. III. Den Omstændighed, at efter denne Pante-For-
skrivning, den uden Livs Arvinger ved Døden afgangne
Skyldeners Land skulde først, efter at hans Moder ilige-
maade

Bilage III.

mit den Thobehøringen belegen." Deelings-Fordraget, hvorved denne gandske Arve-Tvist er af Grunden ophævet, har i Særdeleshed tillige angaaet den i Neder-Sachsen beliggende Hoved-Borg Lauenborg, med den dertil hørende Landstrækning, det i formelbte IV. Bilage saa kaldte Vogedye to Lauenborch. Ligesom og et endnu utrykt Brev, som af Hertug Erik er givet til Klosteret Cismar Mikkels Dag 1321. paa hans Slot Lauenborg (i Brevet: in castro nostro Lauenborch) gjør det utvilagtigt, at dette Slot med det dertil hørende Fogderie har virkeligen været med begrebet ubi de to tredie Deele af Landet, som Hertugen, efter hans Broder Alberts Død, havde bemægtiget sig.

maade var død, overleveres til Creditoren og hans Arvinger, giver ikke utydeligen tilkiende, at vores Fyrstinde har ladet sig af sin stedse føyelige Gemal Hertug Johan forskrive de saantlige Lauenborg · Møllenske Lande til Livgeding, i fald hand, eller hans med hende avlede Søn efter ham, skulde døe uden Børn, følgerigen og, at hun i Kraft af dette Livgedings-Brev, har uden tvil haft lige Ret med hendes Søn over Indkomsterne og Herlighederne af Landet, og altsaa, ikke blot i henseende til hendes Moderlige Bærgemaal for den unge Herre, men end og som en virkelig Medbesidderse, har tillige med ham haft Oppebørselerne af Landet og ført Regimentet derover; En Tante, som jeg i det efterfølgende (10) faaer Anledning til videre at udføre og stadfæste. Omendskiont ellers, ved ovenmeldte det gandske Lauenborg · Møllenske Herredoms Pantstættelse, begge Parters Hensigt har uden tvil været, at de pantsatte Slottes og Landes Overleverelse til Creditoren og hans Arvinger skulde have Sted, end og i det Fald, naar den ved Døden afgangne Skyldeners Mand · Linie igien skulde uddøe, før hine var skeedt fyldest for deres Reav; Saa vare dog, da Hertug Alberts yngste Søn Erik den III. i Aaret 1401. ved sin Død gjorde Ende paa den Møllenske Linie, de ham ved Arv tilfaldne Faderlige Slotte og Lande allerede meestendeels til Staden Lybek pantsatte (11). Og saaledes er det ingen Under, at den gandske Giæld paa sex tusende Mark Sølv er bleven ubetalt, og den derover udgivne Forstrivning forbleven i Grevernes af Holsteen og deres høye Efterkommeres Hænder indtil denne Dag.

Spilken
Giæld dog si-
den bliver u-
betalt.

Vny §. VI.

(10) See herefter den IX. S.

(11) S. den ved S. VII. høfsøvede sande Forestilling af de første Hertuger til Sachsen-Lauenborg deres Elægtstabs Sammenhæng, saa og deres Land-Deelinger og Arve-Følger indtil Erik den IV.

§. VI.

Arve-Tvisten med Hertug Erik bliver endeligen i Nov. 1322. ved Hertugerne i Over-Sachsen deres Mellem-handling saaledes bilagt, at hand skal aftræde til sin Broder-Søn Albert den IV. sine Kirke-Sogne og beholde de øvrige Lande, som hand har i besiddelse.

Ikke længe efter at det i saa Maade var afgjort, hvorledes Brev Bert den Store i fremtiden skulde stilles tilfreds, kom og Hoved-Forslaget med Hertug Erik til Virkelighed. Hans Farbroders, Hertug Albert II. til Sachsen-Bittenberg, efterladte Sønner Rudolf, Albert og Benjeslaf, hvilke, ikke alleeneste ved nær Slægtskab og den fælles forblevne Eyendom til alle de Lande, der tilhorte det samtlige Huus Sachsen (12), men og ved en af dem og deres Frænder af den Lauenborgske Stamme i Aaret 1308. indgaaet særdeles Forening (13), vare berettigede til Arve-Følgen i Hertugdømmet Neder-Sachsen, naar det skulde blive ledigt, havde nødvendigen meget ugerne seet den skadelige Tvistighed, som var opkommen imellem deres Lauenborgske Fætttere, og at en krigsk Naboe havde derved taget Anledning til at blande sig med bevæbnet Haand i deres Familie-Sager. Saasom da Kilden til denne Ueenighed og de deraf flydende Landfordervelige Følger var

(12) Hertug Albert II. til Sachsen-Bittenberg, og hans Broder-Sønner, Hertugerne til Sachsen-Lauenberg, Johan og Albert, deres Skøde-Brev af Aaret 1295. hos Hr. von Westphalen Mon. Cimbr. T. II. col. 2226. Sicut res & bona Ducatus Saxonie communiter possidemus & pro indiviso tenemus, ita communi deliberatione decrevimus quædam ex iis vendere.

(13) Henninges Theatr. Genealog. in II. & III. regui in IV. monarchia parte altera, p. 173. Qui (Ericus Saxonie Inferioris Dux) ut & fratres paciscitur cum patruelibus Rudolpho. Alberto & Wenceslao filiis Alberti II. de adeunda hereditate & elocandis foemellis post alterutrius mortem obitam sine masculis hereditibus A. C. 1308. Kilden, hvoraf denne Efterretning er tagen, har jeg endnu ikke fundet udfinde. Imidlertid er der vel ikke at tvile om dens Rigtighed, efterdi Dan. M. thof, Lauenborgsk Raad og Archivarius, iligemaade bevidner Sagen i hans Aar 1629. udgivne historiske Beretning, hvorledes Hertugerne til Sachsen, Engern og Westphalen ere blevne skilte ved deres Chur-Rigtighed ic. (i det andet Bind af von Ladewigs Forklaring over den gyldene Bulle, hvor dette Skrift er gandske indført, paa den 245. S.)

var langt fra ikke stoppet ved den af Hr. Henrik til Mecklenborg affagte Dom, saa fandt de det fornødent at antage sig Sagen, og anvendte saa kraftigen deres Mellemlandhandel, at endeligen i Novembr. 1322. en ny Arv og Land-Deeling kom i Stand imellem deres Lauenborgske Fætttere, hvorved den gandske Strid angaaende afgangne Hertug Alberts Efterladenskab, blev fra Grunden afgjort og forkligt. Vel har man ikke Deelings Brevet selv. Men saa meget Land dog med Visshed siges om dets Indhold, at Hertug Erik derudi har tilstaaet sin Broder-Søn, den unge Albert, til vederlag for den paatalte Arv at indløse til sin Nytte, og legge til sin Land-Deel fire Kirke, Sogne, med tilhørende Landsbyer, som af hin eller hans afdøde Broder Albert vare pantsatte, eller, efter de Tidens Maade, afhændede med forbeholden Gienkjøbs Ret, og at hand altsaa har beholdt de øvrige didindtil indehafte Lande, i særdeleshed Slottet og Fogderiet Lauenborg (14). Med en saa ringe Afstaaelse maatte omfider den mindre-aarige Hertug lade sig nøye, i stedet for den gandske omtvistede Land-Portion, som af Hr. Henrik til Mecklenborg var til dømt hans Fader. Aarsagen hertil var maae skee, at Hertug Erik havde imidlertid udvirket den tilforn forsømte Kæmperlige Forlæning, og derved oprettet den ham til Last lagte Læn-Feyl, saa og at hand derforuden maae have fundet i Hertugerne til Over-Sachsen saadanne Meglere, som vare ham ulige meere bevaagne, end hans umyndige Modstander, der gandske regjertes af hans Moders og hendes Broders, Greven til Holsteen, deres Vink og

Vn 2 Villie.

(14) Cont. Alb. Stad. & Kornerus supra not. 5. Hertug Erik den 1stes Skide-Brev paa Landsbyen Smilow, som hand har udgivet til Stiften Rakeborg i Maret 1336. paa sit Slot Lauenborg (i Brevet: In castro nostro Lowenborg) hos Hr. von Westphalen T. IV, Monumentor. col. 2249.

Saa og tillige den be-
fiendte Fore-
eening opret-
tet angaaende
Landet Sa-
delbende.

Villste. Ellers blev og paa samme Tid, da det omtalte Fordrag sluttedes, imellem de igien forligte Parter, med Hertugerne i Over-Sachsen, deres Fatteres Samtykke, oprettet en Arve-Foreening angaaende deres samtlige Eyendomme, i sær det da saa kaldte Land Sadelbende, et District imellem de tre Floder, Trave, Bille og Steckentz; i Kraft af hvilken dette Sadelbendiske District aldrig skulde skilles fra Hoved-Slottet Lauenborg. Det herover i Lauenborg, Dagen for Catharine-Fest, eller den 24de Nov. udstædte Brev er, formedelst den langvarige Proces imellem Hertugerne til Sachsen Lauenborg og Staden Lybek om Staden og Fogdertet Møllens Indløsning, meget bekyndt, og i de paa begge Sider udgivne Skrifter ofte blevet trykt. Men jeg legger det dog under det No. IV. atter igien for Dyne, efterdi dert strax i Begyndelsen meldes klart og tydeligen om den ofte omtalte, imellem Hertugerne til Neder-Sachsen, Erik den ældre, Erik den yngre (den forstes Son) og Albert, efter deres Fatteres, Hr. Rudolfs, Alberts og Benzeslafs, Hertuger i Over-Sachsen, deres Raad, Billie og Samtykke, da oprettede nye Land-Deeling, ved hvilken enhver er anvist sit Herredom og Indkomster, og saaledes gjort Ende paa den derover imellem deres Fædre og dem saa længe vedvarede Ueenighed, og deraf til sidst udbrødte aabenbare Fiendskab; saa at dette betydelige Brev tiener til et Beviis, at det i alting har sin gode Rigtighed med de til denne Arv-Deelings Forlig og dens Slutning henbørende Omstændigheder, saaledes som de forhen ere anførte.

§. VII.

Beviis at
denne Fore-
ning er virke-
ligen sluttet i
Aaret 1322.
og at det Nav

Jeg seer herved en Indvending forud, som synes alt for betydelig dertil, at jeg uden Anstod kunde fare videre fort i min Fortælling, førend jeg med Flid havde besvaret den. Ordenen og Forbindelsen i den nys forhen anførte
Hi.

Historie sætter forud, at Arve-Foreenings-Brevet angaaende Landet Sadelbende er af Aaret 1322. Og dog er det udgivet, som de egentligen Ord lyde i de deraf ved Trykken bekiendtgjorte Bidisser, na Christi vnses Hern Gebord dusend dre hundred Jare darna in dem twelfften Jare. Hvorledes skal man rime det tilsammen? Jeg tilstaaer det. Den Modsigelse kand paa ingen Maade hæves, dersom Datum i Brevet er rigtigt. Men hvad om man kunde klart og tydeligen vise, at der har indsueget sig en Fejl i dette Datum, ligesom i andre alldeeles ægte gamle Documenters Aarstal (15), og at den Haand, som har skrevet Brevets Original, maa, af Uagtsomhed og en eller anden dertil kommet særdeles Anledning (16), have sat in dem twelfften Jare for in dem twendetwintichsten Jare. Jeg vil søge at bringe Sagen til den Bished, som med føye udtræves, naar det kommer an paa at forandre Bogstaven i et ægte Original Brev. Og saasom en nyere Indsigt i de første Hertuger til Lauenborg deres rette Slægtsskabs Følge, og i de blant dennem skeedte Deelingers egentlige Beskaffenhed, maae gjøre det beste derved, men disse Hertugers almindelige Stamme-Registre ere gandske urigtige, ja end og Nithofs eget, hvilket den i Aaret 1738. i den Møllenske Sag fra den Lauenborgske Side udgivne Notitia Actorum (17) holder for langt rigtigere, behøver

1312. som
staaer i Bre-
vet, er urig-
tigt.

Uy 3

en

(15) See det Kiøbenhavniske Selskabs Skrifter IV. Deel p. 34.

(16) Saa kunde f. E. Forfatteren af Brevet i hans Udfasning have skrevet det rette Aar med Romerske Tall, og i stedet for de tvende X kun sat et, med hofsøyet Tegn at det skulde være dobbelt, og derefter hand selv, eller hvem der ellers havde skrevet Udfasningen reen, ikke givet agt paa dette Tegn, og i stedet for MCCCXXII. læst MCCCXII; altsaa uden Eftertanke skrevet in dem twelfften Jare.

(17) Lauenborgske Notitia Actorum S. III. Ann. p. 6.

en stærk Forbedring (18): Saa lader jeg det billigen være min første bekymring, at raade bod, saa vidt mit nærværende Dyemaal udkræver, paa den i dette Stykke forefundne Mangel ved den her tverts over for staaende sande Forestilling af de første Hertuger til Sachsen-Lauenborg deres Slægtstabs Sammenhæng, saa og deres Land-Deelinger og Arve-Følger indtil Erik den IV. Sammenligner man nu denne Slægtstabs Forestilling og de den samme hosføjede, meestendeels paa gamle Breve grundede Beviser med Fordraget, angaaende Sadelbende: Saa kommer det en strax sølsomt for i dette sidste, naar man antager dets formeente Mars-Talls Rigtighed, at Hertug Erik den II. lader sig allerede finde i Aaret 1312., omendskiont hans Fader Erik I. var i den geistlige Stand indtil Udgangen af Aaret 1308. og giftede sig først i Aaret 1316. med en Datter af Hertugen i Pommern, Bogislaf IV. Endnu mindre begriber man, hvorledes det gaaer til, at Hertug Johan II. gandske saunes i Brevet, da dog det Sadelbendiske District, efter sin da værende Omkreds, hørte for en god Deel til denne Herres Land, og des uden Brevets Sammenhæng noksom giver tilkiende, at i det samme alle paa den Tid levende Hertuger til Over-og Neder-Sachsen ere nævnte. Men allermindst kand der findes en Albert, som i Aaret 1312. kunde have forlitigt sig med Hertug Erik angaaende en imellem dem omtvistet Land-Deeling. Med hans Broder Albert II. kommer
man

(18) S. Dan. Michofs Hist. Beretning, hvorledes Hertugerne til Sachsen, Ergeren og Westphalen ere blevene skilte ved deres Chur-Rettighed ic. (Hos Ludewig i hans Forklaring over den gyldene Bulle II. Bind p. 244.) hvor Hertug Johan den I. til Lauenborg hans Mand-Stamme indtil Bernhard II. foreslilles i det Stykke gandske urigtigen, at der tillegges Hertug Johan den II. ingen Børn, og hans Sonne Søner Albert IV. og Erik III. (Sønnen Albert III. gandske udeladt) gøres til hans Broders Albert II. Søner, der dog virkelig er døden Arvinger.

Hand Forestilling af de første Hertuger til Sachsen-Lauenborg deres Slægtskabs Sammenhæng, saa og deres Land-Deelinger og Arve-Følger indtil Erik den IV.

Albert I. Hertug til Sachsen, dør 1260.

Johan I. til Lauenborg, Stamme-Fader til Hertugerne af Neder-Sachsen eller Sachsen-Lauenborg, dør 1285.

Albert II. til Wittenberg, Stamme-Fader til Gbur-Fyrsterne og Hertugerne af Ober-Sachsen eller Sachsen-Wittenberg, dør 1297.

Til Mollen.

Johan II. den Blinde, Stifter af den Mollenske Side-Linie, deeler de fæderne Lande med sine Brødre og bekommer til sin Part, iblant andet, Byen, Slottet og Fogderiet Mollen. Gifter sig med Elisabet, Grev Henrik I. til Holsteen hans Datter, som henved det Aar 1315. føder ham hans eeneste Søn Albert III. Dør 1321. (S. denne Hist. Dipl. Efterretning S. II. S. III. med den 3. og 5. Ann. S. V. med den 8. Ann. S. IX. 32. Ann.)

Albert, iblant Hertugerne til Lauenborg den II. beholder de for ham og hans Broder Erik, efter Arve-Skiftet imellem dem og deres Broder Johan, tilbage blivende to tredie Deele af Landet i fællesskab med den første, og dør uden Sønner 1308. (S. denne Hist. Diplom. Efterret. S. III. med den 3. Ann. S. VII. med den 20. Ann.)

Til Lauenborg.

Erik I. forlader 1308., efter sin Broder Alberts Død, den geistlige Stand, og tilegner sig alleene de imellem dem i fællig bleve to tredie Deele af Landet; men maae 1322. afstaae fire Kirke-Sogne deraf til sin Broder Søn Albert III. (S. denne Hist. dipl. Efterret. S. III. - VII.) Gifter sig henved 1316. med Elisabet, Hertug Bogislaw den IV. i Pommern hans Datter. (Cont. Alb. Stad. ad h. a. p. 75. Botho ap. Leibnit. Script. Brunsv. T. III. p. 375. Charta ap. Westphal. Monum. T. II. col. 2247.) dør 1360. (Breve af dette Aar i Scheids Fortale til den IV. Tome af Origg. Gvelf. p. 33. og i hans Efterretninger om Adelen i Tydskland, Mantissa Docum. p. 410.)

Albert III. født henved 1315. bliver 1322. af sin Farbroder Erik I. stillet tilfreds for den Tiltale, som hand efter sin Fader havde arvet til hans Farbroder Albert den II. Efterladenskab, ved Afstaaelse af fire Kirke-Sogne. (S. denne Hist. Dipl. Efterret. III. og f. S. S.) dør 1344. (Korner, ap. Eccard. T. II. col. 1064.)

Erik II. følger Faderen allerede i hans levende live i Lands Regieringen (Breve i Westphal. Monum. T. II. col. 2251. T. IV. col. 3408. og Ungnad. Mehl. Skrift. XIII. Stykke p. 1004.) og dør 1368. (Botho ap. Leibnit. Script. Brunsv. T. III. p. 378. Charta Erici IV. ap. Westphal. T. IV. col. 3411.)

Johan bliver Biskop i Camin 1343. dør 1373. (P. Wua; Hist. Episcop. Camin. cap. XXIX. in J. P. de Ludewig Script. Rer. Germ. T. II. p. 598-600. Ud-tog af et Brev af 1351. hos Hvitfeld p. 505.)

Johan III. kommer for 1350. (Brev. i Ungnadens Mehl. Skrift. XIII. Stykke 1004. S. hvor det heder: Nos Ericus, Ducis Erici Filius & Johannes Ducis Alberti Filius, Saxonie, Westfalie & Angarie Duces, og videre: Et nos Johannes pro nobis & fratribus nostris, Alberto & Erico) men var allerede i Aaret 1359, da hans Brødre pantsatte Mollen til de Lybske, død uden Børn. (S. det Mollenske Pante-Brev i den Lauenborgske Efterret. om Herskabet og Fogderiet Mollen, af Aar 1740. Bilage XVIII. p. 22-24.)

Albert IV. kommer for 1350. og 1359. (S. de ved Johan III. anførte Breve) men var allerede i 1370., da hans Broder Erik III. pantsatte Bergerdorf, Hadelen ic. til de Lybske, død uden Sønner (S. Pante-Brevet over Bergerdorf ic. i den Lauenb. Efterret. om Herskabet og Fogderiet Mollen, Bilage XXIX. p. 57-60.)

Erik III. den sidste af denne Linie, dør 1401. uden mandlige Livs Arvinger, og efterlader hans Fætter Erik IV. den Mollenske Land-Deel. (Westphal. Monum. T. III. col. 1046. Brev af 1401. i den Lauenborgske Efterret. om Herskabet og Fogderiet Mollen, Bilage XXX. p. 60-63.)

Erik IV. bringer, efter den Mollenske Side-Linies Afgang, Hertugdømmet Lauenborg, den til de Lybske pantsatte Stad og Fogderie Mollen alleene undtagen, igten tilsammen, (S. det ved Erik III. anførte Brev af 1401.) og fortplanter videre Hertugerne til Sachsen-Lauenborg deres Stamme, som er at see af de almindelige Slægt-Registere.

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or header, which is mostly illegible due to fading and bleed-through.

Handwritten text in the upper middle section, appearing to be a list or a set of instructions, also largely illegible.

Handwritten text in the lower middle section, possibly a body of text or a list, which is mostly illegible.

Handwritten text in the lower section, possibly a conclusion or a signature block, which is mostly illegible.

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a footer or a date, which is mostly illegible.

man her aldeles ikke, til rette. Hand var allerede fire Aar tilforn uden mandlige Livs- Arvinger ved Døden afgaaet (19), og er derfor ikke at finde udi det i Frankfurt d. 27. Novemb. 1308. udfærdigede Brev angaaende Keyser Henrik den VII. Ball, som skeedte paa den Dag, omendstiont hans Brodre Johan og Erik udtrykkelig meddes deri (20). Og hvorledes skulde hand have levet i Nov. 1312. og foretaget en Land-Deeling med sin Broder Erik, da denne, efter det med II. betegnede Bilage, har i Aaret 1321. beraabt sig derpaa, at hand i ti Aar og længere havde haft sin afdøde Broders Hertug Alberts efterladte Lande, upaa-anket i Besiddelse, de og havde beholdt deres Gods i Fællesskab og begge deres Deel var aldrig blevet adskilt? Ligesaa lidet vilde man komme fort med Hertug Eriks Broder- Søn Albert den III., saasom hand ikke engang var født i Aaret 1312., eller dog i det mindste, som et Barn, der endnu laae i Buggen, var udhygtig til at slutte nogen Handel eller Forlig, i sær uden at hans Fader og naturlige Formynder Johan II. skulde tage Deel deri. Hvortil endnu kommer denne Omstændighed, som afgjør Sagen, at der ikke kand findes nogen Lande, som den unge Albert kunde have deelt med sin Far- Broder Erik I. paa en Tid da denne endnu gandske rolig besad de to tredie Deele af Hertugdømmet Neder- Sachsen, som hand ved sin Regierings Tiltrædelse havde tilegnet sig, og den øvrige tredie Deel af Hertugdømmet tilhorte

ikke

(19) S. forhen den 3die Anm.

(20) Decretum Electionis Henrici VII. Reg. Rom. ap. Leibnit. in Mantissa Cod. Jur. Gent. Diplom. p. 253. Ego quidem Rodolphus Dux Saxonie pro me & nomine meo similiter, & ego Waldemar Marchio Brandenburgensis prænarratus pro me & magnifico Viro Ottone Marchione Brandenburgensi patruo meo, cujus vices in hac parte gero, nec non illustrium Virorum Johannis & Erixi fratrum Ducum Saxonie, qui etiam vices suas in hoc casu mihi commiserunt, si de jure vel de consuetudine repertum fuerit eos fore in ipsa electione admittendos, vice & nomine.

ikke hin, men hans Fader Johan den II. (21). Overvejer man alt dette, saa vil man strax blive overbevist om, at Fordraget angaaende Landet Sadelbende kand ikke være oprettet enten i Aaret 1312. eller i Almindelighed i Hertug Johans Leve-Tiid; alt saa, da denne allerførst er død ved Enden af Aaret 1321., og derimod den i Brevet mednævnte Hertug Benzeslaf i Over-Sachsen er allerede død den 17. Martii 1327. (22), maae nødvendiggen henføre til den Tiid imellem 1321. og 1327. Naar nu dette sættes forud, vil vel ingen lætteligen være Tvil om, at det rette Aars-Tall i Brevet bestemmes ved den anden foretagne Deeling af Hertugdømmet, som skeedte ikke længe efter Hertug Johans Død, og hvorved den hans Son Albert ved Arv tilfaldne tredie Deel af de Sachsen-Lauenborgske Lande fik noget Tillæg. Denne Land-Deeling bliver jo saa kiendteligen, som man kand begjære, betegnet deri, da der tydeligen nævnes de Personer, imellem hvilcke den blev oprettet, saa og tales om den store Spliid og Stendskab i det Sachsen-Lauenborgske Huus, som derved fik Ende. Tilmed forbindes samme Land-Deeling med Fordraget angaaende Sadelbende paa saadan en Maade, der noksom viiser, at hin Forretning har givet Anledning til denne, og at begge ere paa een og den samme Tiid komne i Stand ved Hertugerne af Over-Sachsen deres Mellemhandling (23).

§. VIII.

(21) S. forhen den III §.

(22) Andr. Sennerti Athenæ itemque Inscriptiones Wittenbergenses Lib. III. cap. I. (quod Inscriptiones sistit in Templo Coenobii Franciscanorum obvias) p. 126. ANNO M. CCC. XXVII. XVII. MARTII. MORTUUS. EST. WENCESLAUS. DUX. SAXONIÆ.

(23) Bilage IV. By Erick de Oldere Erick der Jünghere Albrecht van Gades Gnaden Hertogen in Nedderen Saken, to Engern vnde Westualen ic. beken-

§ VIII.

Hvad Enke-Hertuginde Elisabeth, efter at Kollig-
hed og Fendragtighed saaledes igien var stiftet i det Sach-
sen-Lauenborgske Huus, som Med-Regentinde i de Lauen-
borg-Möllenske Lande, videre har foretaget, er endnu
omgivet med det tykke Mørke, som skuler saa betydelig en
Deel af denne Tids Tildragelser. Jeg finder kun, at hun,
med hendes Fyrstelige Søn, paa Pauli Annindelses Dag
eller den 30. Junii 1329., har saaledes benaadet dem af
Möllen, at hverken i Byen eller uden for den paa dens
eller dens Borgeres Marke nogen Borg eller Fæstning
skulde nogensinde bygges, og at der ved deres Hylдинг
skulde alleeneste forlanges et mundtligt Løfte af dem. See
Bilaget under No. V. Denne de Möllenske Indvaanere giv-
ne Forsikkring, ikke at anlegge nogen Fæstning i deres Bye
eller Marke, sætter klarligen forud, at man ved denne Tid
har ladet Slottet i Möllen, eller i det mindste dets Fæst-
nings-Verke nedbryde, Staden til beste; ligesom og Hertug
Albert virkelig allerede i næstfølgende Aar ikke meere, som

Om Enke-
Hertugin-
dens videre
Regierungs
Forretnin-
ger er det al-
leeneste be-
kiendt, at hun,
med hendes
Søn, i Aar-
ret 1329. har
forlenet dem
af Möllen
den Ret, ikke
meere at taa-
le nogen
Fæstning

Bilage V.

paa deres
Grund, og at
hylde deres
Lands Øv-
righed allee-
neste med et
mundtligt
Løfte.

333

hand

nen vnde betügghen apenbare : : dat wy na Rade, Willen, vnde Bulborde/ vn-
ser leuen Bedderen Hern Rodolphe Albrecht vnd Wenthselaue Hertogen in
Queren Saken : : Wunß hebben vordragghen vnde eyne jewelcke Herschop ge-
sunderget vnde entwey van ander gesettet vnde na Lude vnde Inneholde des Wor-
drages darauer begrepen und besegelt von Vans allen Hertogen to Saken, dat
en jewelick wete syne Wpcominge vnde Boringe : : darumme to valen Eyden
vnser Bedderen vnd wy! Kiffafftig, twelestig vnde schelafftig gewesen synt vnmme
vnde dorch sulckes to vormidende vppe dat sic eyn ydermann an vnsem Gramme,
Wawillen vnd Evedracht nicht enfrouwe noch enspeylige : : So seith wy doch
eyndrachtlicken ouer eyn gekomen" 2c. Og siden ikke langt fra Enden: "Alle desse
vorschreuen Stücke : : lauen Wy : : vnser seyn dem anderen myth willen vnser
Leuen Bedderen vorbenoimt Hertogen in oueren Saken vnde Erke Marschalcke
: : unuerbrocken wol to holdende."

hand i ovenansførte Brev af 1322. gior. (24), nævner Staden Møllen og Slottet, men alleeneste Staden Møllen med Vaaningen (25). Uden Tvil var Staden nu sat i saadan en Forsvars Stand, at den selv kunde tiene til en ordentlig Lands-Fæstning, følgerigen dens maae ske derforuden forsaldne Slot kunde som overflødig overgives og gandske nedtages ligesom det paa de Tider skeedte med mangfoldige andre gamle Slotte (26). Hvilken Meenning fuldkommeligen bestyrkes derved, at Brev Bert den Store har allerrede i Aaret 1321. formeligen maattet beleyre Staden for at faae den i sin Magt, saa og at det bekiendte Møllenske Pante-Brev af 1359. udtrykkelig melder om, i fald Staden skulde blive beleyret eller indtaget (27). Ved den Benaading, i Kraft af

(24) De stat to molne vnde dat slot, heder det i dette under No. III. meddeelte Brev.

(25) Brev af Aaret 1330. (Bilage VI) hvor det heder: "Mit der stat to Molne mit der woninghe". Denne Vaaning bliver i det Møllenske Pante-Brev af 1359. i den Lauenborgske Efterretning om Herkabet og Fogderiet Møllen, Bilage XVIII. p. 22. betegnet med de Ord: Cum curia nostre habitationis ibidem; det er, som Efterretningen selv Sect. II. S. I. p. 26. forklarer: Med det i Staden Møllen liggende Amt-Huus, den nu saa kaldte Hauptmannshof, som før dumd kaldtes der Herren-Hof, item die Vogtey, eller auf der Vogtey. Og efter at den 1307. med den gandske Stad var ved Tidsvaade lagt i Afke, (Korner ap. Eccard. T. II. col. 1163.) maae den igien være blevet opbyggt uden Befæstning, efterdi Hertug Erik den IV. til Lauenborg Aar 1409. for desto bedre at forsvare sig mod de Lybske i Møllen, som hand ha: de indtaget, har indrettet Sogne-Kirken sammesteds til en Fæstning. (Id. col. 1195.)

(26) Om denne Skik i de midlere Tider, at affkaffe de forrige Slotte, hvor der i deres Sted indrettedes faste Stæder, som kunde erstatte deres Afgang, og at slæife dem, Stæderne til beste, har Schwarz i hans Dipl. Hist. om de Pomm. Ryg. Stæder. p. 35. og 374. grundigen handlet.

(27) S. forhen den III. S. saa og det Møllenske Pante-Brev af 1359. i den Lauenb. Efterret. om Herkabet og Fogderiet Møllen Bilage XVIII. hvor det p. 23. heder: Preterea si aliquis seu aliqui dictum opidum Molne - - circumvallare obsidere vel expugnare voluerint. Da videre p. 24. Etiam si dictum opidum Molne - - a Consulibus & civibus Lubicens septactis tradicionem & pugnacionem seu alia fraudulenta adinventionem - - alienatum fuerit,

af hvilken de i Møllen skulde alleeneste ved et mundtligt Løfte hylde deres høye Lands Øvrighed, synes der at have været denne Hensigt at sætte Sagen igten paa den gamle Fod, efter hvilken Staden, naar den hylde, hverken havde aflagt Ed eller stillet Borgen, og saaledes at forekomme, at det forhen (28) omtalte usædvanlige Fald, da den i Aaret 1321. af Jndvaanerne med Breven af Holsteen, paa deres Lands-Herskabs vegne, indgangne Foreening havde maattet høytideligen be-eediges af det gamle og nye Raad, og forstikkres ved Forløfte af otte Riddere og Svenne, skulde ikke maage skee i fremtiden anføres Staden til Fornærmelse. Men hvorledes det end maatte være, saa sees det dog af den af Staden Møllen i Aaret 1359. til Lybekkerne udgivne Pante-Hyltings-Forskrivning (29), at den har maattet beqvemme sig til, eedeligen at hylde Staden Lybek, da den til samme blev pantsat.

§. IX.

Efter at Hertuginde Elisabet havde saaledes over i otte Aar levet i Enkestanden, skeedte det Ao. 1330. at hun indlod sig i det andet Ægteskab med Kong Erik i Danmark, Kong Christopher II. førstefødte Søn og Med-Regent. Anledning hertil gave de bekiendte indvortes Uroligheder, som paa den Tid forvirrede det Danske Rige. Kong Christopher havde vel i Begyndelsen maattet und-

Om hendes
Aaret 1330.
paafulgte an-
det Ægte-
skab.

(28) S. forhen §. III. med det deranførte 1ste Bilage.

(29) Møllenske Pante-Hyltings-Forskrivning af 1359. i den Churfyrstlige Brunsvig-Lyneb. Notitia Actorum I. Bilage p. 17. Quod Nos - Dominis Consulibus Civitatis Lubecensis veram fidelitatem & debitam obedientiam, sicut veris Dominis nostris - sub honore nostro, concorditer fecimus, & per Deum & Dei Sanctos juravimus, vulgariter dicendo: Dat we by vnser Ere en gehuldiget hebben und geschworen in den Hilghen ene rechte Hulbeginghe En to holdende, vnd en trewe und holt to wesende alle Usen rechten Heren.

vige af sit Kongerige og lade det stee, at den unge Hertug af Sønder-Jylland Baldemar den V. var bleven i hans Sted udvalgt til Konge, men dog, efterdt man i Danmark meget sin art blev leed af den nye Regiering, ikke længe derefter indfundet sig der igien, og bragt de Store meesten deels paa sin Side: ved hvilken Sagerens Tilstand det endeligen i Ribe paa Søndagen Invocavit eller den 25. Febr. 1330. kom til en Fred-Slutning imellem ham og hans Modstander Baldemar, eller egentligen dennes Formyndere og stærkeste Rng-Stød, Brev Gert den Store til Holsteen, i Kraaf af hvilken Baldemar skulde fravige sig Kronen og derimod faae tilbage sit til Brev Gert forlante Hertugdømme Sønder-Jylland, men Breven for Hertugdømmets Afstrædelse skulde beholde Expectans derpaa, og hannem, indtil det blev ledigt, arveligen forlænes Landet Fyen. Paa dette Mode blev da og tillige besluttet, at, til des mere bestyrkning af den igien oprettede gode Forstaaelse, skulde Kongens Søn og Med Regent Erik tage Brev Gert den Stores Søster, Enke-Hertuginde af Sachsen, til ægte (30). At og denne Ægte-Forbindelse virkeligen er bleven fuldbyrdet, udviser gamle Aar-Bogers klare Indhold (31). Men i Særdeleshed bliver det gandske utvilitigt

(30) Hvitfeld p. 451. 452. Pontan. p. 451. Ved hvilke Steder det dog maae tages i agt, at den originale Hoved Tractat, som endnu er til, indeholder intet om det aftatte Ægteskab imellem den unge Konge og Hertuginde af Sachsen, saa at der maae være forfattet et særdeles Brev om denne Post.

(31) Korner supra not. 8. Vetus Appendix ad Sax. Gramm. ap. Benzell. Monum. Sveo. Goth. p. 154. Sed ipse (Christoferus) revocatus memor injuriæ i sibi factæ, cum comite (Gerardo) in odium Danorum concordabat. In cujus concordie signum & fomentum filius ejus Rex Ericus, jamde carcere liberatus, recepit sororem comitis ducissam Saxonie uxorem. Resedit autem Christoferus in Scandorpborgh, Ericus autem filius ejus in Nyborgh. De Danske Kroneke, de Saxo Grammaticus geschreiff, in dat budest ghesettet fol. B. 3. Op dat des greuen vruudscop unde des Koninghes deste vasser worde, so nam de junghe

tigt ved et af Hertug Albert den III. til Neder-Sachsen Paaske-Mandag eller den 9de April 1330. udgivet Brev til hans Morbroder, Greb Gert til Holsteen og Stormarn, hvorved hand, for de ti tusinde Mark sødig Sølv, som denne gav hans Moder, Frue Elisabet med, da Kong Erik tog hendes til Gemal, i sit gandske Land og Herredom, med alle Rettigheder og Oppebørseler, med Staden Møllen samt Baaningen, Godsset til Bergerdorf, Districtet Sachsenwald og Landet Hadelen, ligesom hand havde arvet det altsammen af hans Forfædre, saa og i de Stykker, som høre til hans Land og Herredom, ligesom hand nu besidder det (32), giver ham saadan Forsikring, at naar hand, Hertugen, eller hans Livs-Arvinger skulde døe uden Affom, da skulde Greven og hans rette Arvinger beholde hans Herredom og Land til Pandt for de forstrakte ti tusinde Mark Sølv, og de, som maatte være beføyede til at løse det, skulde indfri det med denne Sum. Hertugen skulde og lade sine Stæder og Pænnæend hylde Greven og hans Arvinger, saa snart det blev forlangt af ham eller dem, eller og naar man paa

333 3

begge

Ronink Erik de do was los gheworden des greuen suster de Hartoghynne van Saken to ener huzurontwen. Do toch Cristofer to schandorpborch, Erik to naborch. Annalista V. ap. Ludewig. Reliqu. T. IX. p. 102. Danske Krønike paa Rüm. Cap. 110.

(32) Dette synes at sigte til de fire Kirke-Sogne, som Hertug Albert havde bekommet for hans giorte Paastand angaaende hans Farbroders Esterladenskab. Og maatte da den ham ved Arv tilfaldne Land-Deel efter hans Fader Johan II. have bestaaet i de først benævnte Stykker, nemlig Staden Møllen med Herre-Baaningen sammesteds, Godsset til Bergerdorf, Districtet Sachsenwald og Landet Hadelen. Om Møllen er det i det mindste vist, at hand har faaet det efter sin Fader. See forhen den V. S. og det der anførte III. Bilage, saa og Hertug Johans i Mæret 1315. til Stiftet Røgeborg udgivne Skøde-Brev paa Landsbyen Pantzen, hos Schröder i det Papiiske Mecklenborg I. Bind. p. 956-958. hvilket Brev er ikke alleeneft dateret i Møllen, men angaaer og en Bønde-

Bilage VI.
Hvorfor hendes Søn Hertug Albert har agtet sig forbundet til at igien betale den Brude-Stat, som hans Moder tilbragte sin anden Gemal, og hendes Broder havde forstraff.

begge Sider foreenedes derom. S. Bilaget under No. VI. Grunden til dette, at Hertugen har agtet sig forbundet til at erstatte de ti tusende Mark Sølv, som hans Moder, ved hendes andet Giftermaal, havde faaet med af sin Broder Bert den Store, er ikke vanskelig at udfinde. Jeg har allerede forhen (33) af Hertug Alberts oftbemeldte Pante-Forskrivning af Aaret 1322. gjort den Slutning, at hans Moder, efter hendes Livgedings-Brev, skulde ikke alene, i fald hand var død forlænde uden Børn, beholdt hans gandske Land til sin Nytte og Brug, men og at hun allerede virkrligen tillige med ham har oppebaaret Indkomsterne deraf. Uden Tvil har hendes Gemal, da hand tilstod hende et saa anseeligt Livgeding, tillige forordnet hende til beste, at naar hun skulde skride til andet Egtefkab, skulde hende af hans Arvinger, for hendes Livgedings Afstrædelse, betales ti tusende Mark Sølv. Denne Sum har alt saa Grev Bert til Holsteen, da hans Søster i Aaret 1330. indlod sig i det andet Egtefkab, lagt ud for hendes Søn, formedelst dennes Venge-Mangel, og for dette Laan af ham bekommet det her anførte Pante-Brev. Den Tvil, som man kunde bære om dette forudsatte Livgeding, for dets Usædvanligheds Skyld, hæves ved et fuldkomment liggt Exempel. Om Hertugen til Stettin Barnim III. findes den tilforladelige Efterretning, at hand i Aaret 1348. har til Livgeding tillagt sin Gemal Agnes, Hertug Ottes af Brunsvig Datter, sit Hertugdøm Stettin med alt der til hørende, I saa og de Lande paa hin Side af Oderen, nemlig Bernstein, Groswyn og Demmin, saaledes, at naar de sit Arvinger med hinanden, da skulde hende tilkomme den eene og Arvingerne den anden

Bondebøye, der, efter den Churfyrstelige Brunsvig-Byneborgske Efterretning om Herskabet og Fogderiet Mollen Sec. II. §. XV. p. 61. Sect. III. §. IV. p. 75. §. XVII. p. 109. anføres i trende Breve af 1377. som et i det Mollenske Land (in terra, item in territorio Molne) beliggende Sted.

(33) S. forhen den V. §. og det der anførte III. Bilage.

den halve Deel af Livgedinget, men dersom hand derimod døde uden Livs Arvinger, da skulde det gandske Livgeding tilhøre hende, saa længe hun blev i Enke-Stand, og, i fald hun giftede sig igien, da skulde hende, for dets Aftrædelse, af hans, Hertugens, retmæssige Arvinger betales tolv tusende Mark Sølv (34). Saasom i det øvrige Grev Bert den Stores Arvinger stode ikke paa den betingede Hylдинг af Hertug Alberts Stæder og Lænmænd og lode det meget mere skee, at dennes Sønner pantsatte til Staden Nybet et anseeligt Stykke af deres Fæderne-Lande efter det andet, saa var det en gandske naturlig Virkning af saadan stor Skidessløshed, at deres Bante-Brev paa ti tusinde Mark Sølv kom dem derefter, da Hertug Alberts mandlig Stamme gik ud i hans yngste Søn Erik den III., ikke mere til Gavn, end den anden paa sex tusende Mark Sølv lydende Bante-Forskrivning (35), og blev, ligesom denne, omsider til en blot Amtindelse af en saa anseelig Fodring.

Men dog al-
ligevel denne
Afbetaling
aldrig er
sket?

§. X.

Saaledes havde Hertugindeu nu ved hendes Foree-
ning med en Kongelig Gemal opnaaet den verdslige Gres
og Høyheds Spids. Men hun maatte snart erfare den
menneskelige Lyksaligheds Ubestandighed. Det kunde neppe
være halvandet Aar, at den unge Kong Erik havde med
sin ny Gemal holdt Hof i Nyborg i Fyen (36), da hans Fa-
der,

Hendes For-
skydelse og
hendes anden
Egte- Her-
res tilige
Død.

(34) De egentlige Ord af det udsærdigede Keyserlige Stadfæstelses Brev paa denne Livgedings-Forskrivning fand findes i Hr. von Schwarzkes Pomm. og Ryg. Læn-Hist. p. 386.

(35) S. forhen den V. §. mod Enden.

(36) Vet. App. ad Sax. Gramm. supra not. 31. ibi: Resedit autem Christoferus in Scandorpborgh, Ericus autem filius ejus in Nyborgh. Saxo Grammaticus in dat dudess ghesettet & Annalista V. Ludewigii ibid.

der, Kong Christopher, og Brev Gert til Holsteen allerede igien bleve u-eentige og grebe til Baaben mod hinanden; Af denne Hændelse var dette den første følge, at Brev Gerts Søster blev forskudt af hendes Ægte-Herre, uden tvil fordi denne tænkte derved at gøre sit Huuses Fiende Fortred, tilmed og var led af et uden virkelig Tilbøielighed og alleeneste af Stats Aarsager indgaaet Ægteskab (37). Nu kom det vel, efter det bekiendte, paa Andree Dag eller d. 30. Novemb. 1331., paa Lohede ved Slesvig holdte Slag, imellem Kong Christopher og Gert den Store, i Kiel Fredagen efter Hellig tre Konger eller den 10. Januar. 1332. atter til en Fred, efter hvilken Breven skulde gotgjøres de hafte Krigs Omkostninger med hundrede tusende Mark Sølv, og hand, indtil saadan Sums Udbetaling, beholde Nørre-Jylland til Pant (38). Denne har

(37) Vet. App. ad Sax. Gramm. ap. Benz. p. 154. Postmodum orta est discordia inter Christoferum & comitem. Repudiavitque Rex Ericus sororem ejus. Saxo Grammaticus in dat budest ghesettet fol. B. 3. Darna ward ene twebracht tusschen dem Greuen vnd Cristofer vnd synel sone Erik de gaff daromme ouer syne hufrouwen des greuen suster. Annalista V. Ludewigii p. 103. Danske Kronike paa Riim. Cap. 110.

(38) Hvitfeld p. 455. Pontan. p. 453. Freds Instrumentet selv, hvoraf de give et Udrag, er endnu til, og dateret paa følgende Maade: "Desse Brev is gescreuen vnde geuen in der stat tu deme Kile. dusent jar. vnde drehundert in deme twe vnde dritteghesten jare na godes bort. des vrigedhages binnen den achte daghen tu twelften." Ligesom nu Hellig tre Kongers Fests i den midlere Tiids Skrifter og Breve kaldes Vor Herres tolvte Dag eller slet hen Den tolvte Dag, (Halthaus. Calend. med. xv. p. 38-40.) saa er det klart, at nærværende Brev er givet den næste Fredag efter Hellig tre Konger, sølgelig lige i Kieler-Omslag. Thi at Kieler-Omslag strækker sig til denne Tiid, kand med Grund slutes af de gamle Breve af Marene 1336. 1337. 1339. 1362. 1367. 1371. i Diplomacario Neomonast. & Bordisholm. hos Hr. von Westphalen T. II. Monument. col. 126. 133. 141. 233. 240. 242. og er i sig selv meget rimeligt, da den Holsteenske Chronist, sam. st. T. III. col. 60. (cap. 19. ed. Leibnit.) bevidner, at Brev Johan den Milde

har vel og ikke forglemt, ved Fredshandlingen, maae skee i en særdeles Necess, at betinge, sin Søster til Fordeel, at hun igjen skulde antages til Gemal af den unge Konge, saa snart hand var kommet sig igjen af det haarde Fald, som hand havde gjort paa Flugten efter det forlorne Slag paa Lohede. Men saasom denne uheldige Herre ikke kom op af sit Leye, men kort derefter opgav sin Aand (39), saa faldt hans begyndte Egtekabs Fortsættelse bort af sig selv. Imidlertid er det let at slutte, at hans Enke er kommet til et fuldkommen Nydelse af det, som i Egte-Pagten Livgæding, hende var tillagt, da hendes Broder, ved de Tidens Omstændigheder, indtil hand først i Aaret 1340. paafølgende blodige Ende, formaaede alting i Dannemarks Rige. Og saa vidt gaaer kun den Efterretning, som jeg med nogen Tilforladelighed kand give om min Heltinde. Jeg vil derfor heller tie gandske stille om hendes sidste Tilfælde, end beslutte en Fortælling, som har alle Kiendetegn af en Historisk Vished og Troværdighed, med løse og vidt hentede Bisnitinger, af hvilke der dog ikke kunde komme andet en Muelighed.

A a a

Bi

Milde til Holsteen, en Halbroder til Kongen af Danmark, Christoffer II., har givet dem i Kiel mange Privilegier, og at Handel og Wandel er ved hans befordring mærkeligen taget til i Staden.

- 39) Efter Vet. App. ad Sax. Gramm. p. 174. Saxo Grammaticus in dat budess ghesettet fol. B. 4. Den femte Danske Annalist hos Ludewig p. 103. den af Wisland udgione Tabula Cisterciensium Sorana p. 30. og Cont. App. adine. Aut. Annal. Dan. hos Hr. von Westphalen T. I. col. 1394. skal Kong Erik endnu for det 1331. Aars Udgang have forladt Verden. Men det kand ikke være, da hand endnu i Freds Tractaten af 10. Jan. 1332. sees iblant de deri Deel tagende høye Personer. Dens Begyndelse: "In godes namen, amen. Wi Gherhard von der guade godes greue tu holsten unde tu stormeren betinghet unde bekennet in deseme openen breue. Dat twischen den Edelen Herren. Kuningen Cristofere unde Erike van Denemarken. unde vsene keuen vedderen greue Johanne van holsten. van der euen weghene. unde vs van der anderen weghene gbedeghedinghet is en ganz sone. Desse vorebenomeden Kuninghe scholen vs 2c.

Bilager

No. I.

Hertug Johan den II. til Neder-Sachsen, saa og hans Gemals og Søns Sone-Brev, givet til Staden Mollen af Aaret 1321.

Af den i Aaret 1740. fra den Lauenborgske Side udfomne grundlæggende Efterretning om det Aar 1359. til Staden Lybek pantsatte Herfskab og Fogderie Mollen. Bilage XXII. Side 31. 32.

In Ghodis Nahmen, Amen. We Johhan van der Gnade Ghodis Herthog tho Sassen, unde We Ellsabe van dersulven Gnade Herthoginne, unde Use leve Sone Albrecht benennt (*) des unbetücht det in dessem openenn Breve, dat we ghedhaghe dinget hebbet mit usen leven Børgern un de ganze Stad tho Mollen ene whare Sone mit alle dem, de davon verdacht weren in beden Steden also, als hierna beschreven steit, we scholen laten use leve Børgere by allen Recht und aller Freyhett, de se vor hadden buten in Holte, im Felde, in Watern, in Wischen, in aller Schede, alse sed Bewiſz hebben in eren Breven, de se hebben von usen Vorfahren, usen Oldern un binnen de Stadt un buten de Stadt eres Lübschen Rechts tho bruckende, ewigtigken, alse ed ge hadden, un en dat leve tho betern de went tho kreckende, (+) des hebe use Børgere un de Stadt us weder gewieft, met eren openen Breve un de olde Raht van der Stad un de nye Raht (**) hebbet us hyrup in truwen gelovet,

(*) Læs bekennt.

(+) Læs kreckende.

(**) Hertug Albert I. til Sachsen hans oversatte Benaadings Brev af Aar 1254. i den Lauenb. Efterr. om Herfsk. og Fogd. Mollen Bilage III. S. 5. De scholenn ze (vuse Børgere to Mollen) jarlickes veer frame Børgere weelen, de ene und der Stadt met Rahte vorwiesen wen de dat Jahr welbedigten hebben; so schall de olde Raad in sine Børgertliche stede stahn, und veer nye Børgere to vorstande der Statt weelen.

vet, um in den Hilligen schworen, um hebbet us ock achte Rid-
ders un Knechte davor lowit laten, dat de Borgere us un usen rech-
ten Arven scholen de Stat un Schlott ewiglicken tho Hand holden
uppe alle de lewit un schall use open Slott wesen tho allen Tyden,
und scholen des weldtig wesen, wanner, edde wo dicke edder wo
starck we willen, ende se scholen us den (*) altsyt, das Borg He-
ren tho Recht, eren rechten Heren plichtig syn, up alle de le-
wit, un we scholen ere holde Heren wesen und scholen; se vorstahn
in al eren rechten Sacken, alse en Herr tho rechte sine bedarven Bor-
gern vorstahn schall un vorwesen.

Wat mehr hebbe we Herthog Jhohan Bolbort dattho geben,
mit gauden Willen; Wende use Frue edde use Sone Volck willen
Volck hebben (+) inde Stadt, der sy lütlick edder vele, de scholen
use Borgherein laten sunder enig Hande underscheedt un wedderrede,
un wann de Lude in de Stadt kahmen, wet se verdoht, dat use
Borger is, dat scholen we en wisen und levlicken ghelden. Un
scholen usen lewen Borgern nene Bolt dohn, in Live noch in Gode,
binnen der Stadt edder buten.

Dit hefft Greve Gerdt van Holsten ghedeghedinget van usen
wegen met usen Willen un mit usen Herte. Up dat dese vorbeschreven
Dinge ewig und stede bliven, so hefft Greve Gert sine Inghesegel met
usen Inghesegeln hengt tho deszen Breve.

Hyr weren over disse Ridders Herr Detlef Wulf, Hr Otte
van Sholdbeck, Hr. Marcus van Wester See, Hr. Detlef van der
Wensin, Hr. Johann van Rönau, Hr. Johann van Schlammer-
storp, Hr. Henrich van Weddele, Hr. Harm Block, Hr. Daniel
Bleck, Hr. Borg van Otshude, Hr. Detlev vn Bockwolde, Hr.
Eggert und Hr. Ivan von Dshowe, Hr. Einke van Wsholote, Hr.
Koll van Rebitlan, Hr. Lud van der Vorstede. Düsse Brev is gege-

Aaa 2

ben

(*) Les: doen eller don.

(+) Les: Volck willen hebbem.

ben un geschreven tho der Werborg nha Ghodis Borth dusend Jahr , dreyhundert Jahr , in den nen un | twintigsten Jahr (*), in den negsten Dage sinte Magnus des Marterers. (†)

(*) Læs: in dem en un twintigsten Jahr , hvilket Nar og gandske rigtigen angives i Efterretningen om Herskabet og Fogderiet Mollen , sect. II. S. V. p. 40.

(†) Greve af Dikenserne , hvis Fest blev helligholdt d. 16. April.

De til dette Brev hørende Segl af Hertug Johan II. til Neder. Sachsen, hans Gemal Elisabeth deres med hinanden avlede Søn Albert, og Breven til Holsteen, Gert den Store, findes paa den tredie Raaber-Tavle i Efterretningen om Herskabet og Fogderiet Mollen, hvoraf dette Brev er laant.

No. II.

Herr Henrik af Mecklenborg, kaldet Love, hans Kiendelse imellem Hertug Johan II. til Neder. Sachsen og dennes Broder, Erik den 1ste, af Nar 1321.

Efter det originale Pergaments Brev.

Bumme de tweynunge de is twischen hertoghen johanne van sassen rede hertoghen Greke sinen broder, - de vp vs hinrike heren to Meckelenborch ghelaten is van beydent siden, to vndschedende an minne oder an rechte. Went wi der minne nicht vinder erkunnen So spreke wi na erer beyder rede dat recht is na beschreuenen kenser rechte (*) vnde nen rechteren weten noch bevrighen erkunnen Na deme da nein lene hertogdomes vnde markgreueschop de van me rike to lene gan, dat kint in sins vaders lene nene volghen heft it ne beholde dat len van me rike binnen rechter tit vnde hertoghe johan sprekt dat he dat len vntfangen hebbe Also he to rechte scholde vnde hertogh erik also danes lenes sic dar ane nicht enberomet Mach hertoghe johan des vullkomen Also recht is dat he dat len dar se rumme
 tweyn-

(*) l. Feud. 14. §. De marchia vel ducatu.

tvøyen vntfangen hebbe van dem rike na fines vaders dode also he to rechte scholde hertogh erik schal it eme to rechte volghen laten vnde wederleggen eme al dat, dat he dar vt ghenomen heft na der tit dat it rediliken angesproken is. **C** vimme dat hertoch erik sprikt dat dat gut dar se vimme tvøyet sin rechte to del si van hertogh albertes weghene fines broder, vnde dat gut mid eme mit samender hant behelde vnde erer tvwyer del ne scheden worden Dar spreke wi alsus to, na beschreuenen keyser rechte (*) Dat in vederlikem lene, dar brodere volghinge ane hebben, en jewill broder volghinge behalt in sins broder lene de vor sterft ane sone, vnde dat ne mach dat nicht ane schelen vft de vorstoruene bruder bi sinem leuende, of mit vultborde fines lenheren, de volghinge des lenes fines broder vntferen wolde, in welker wis it were. **C** vimme de were de hertogh erik sprikt in deme gude dat he dat in sinen weren hebbe gehat teyn jar vnde lenk ane rechte weddersprake Dar spreke wi alsus tu na beschreuenen keyser rechte (+) twelf man in lengude de were heft sunder len druttich jar ane rechte weddersprake vnde binnen des sineme lenhere plichtig denest dar van dent de lenge vnde de vorjaringe der druttich jar ghift eme recht dat gud to beholdende vor en recht len weder alle ansprake. hir vimme went hertogh erik sine were nicht en tut vyve druttich jar so en is se eme nicht helplik **C** vimme de schulde de hertogh erik ghift greuen gherarde van rendesborech, dat he sin lant rouet vnde brand, vnde voringet (**) hebbe vnd eme flote afgewunnen hebbe binnen der sone de he eme ghelouet hadde vnd eme nicht vndseghde. also he sin vnuorseghde man is vnde na greue gherdes antworde spreken wi dat recht is vnde nen rechteren weten noch bevrighen kunnen, Mach greue gherdes vntkomen mit den sone breuen vnde mit den,

A a a 3

de

(*) I. Feud. 8. §. Hoc quoque observatur.

(+) II. Feud. 26. §. Si quis per triginta annos.

(**) Det er: sat i Brand:Skat. S. Frischens Wörterbuch, under det Ord Ding (Beding) saa og Kiøbenhavnste Selsk. Skrift. IV. Deel p. 232. hvor det heder i et Brev af 13 66. Alle vanghenen, vnde alle *Dynknisse*, de nu in dessem Pranghe to Sweden tusschen hir vnde Pingsten de neghest was, ghevanghen sint, edder *voringhet* sint, se'en an beyden siden leddich vnde los wesen.

de de sone deghdingeden dat he de sone vul gheholden hebbe sine tit al ut also he to rechte scholden he blift des ane schulde bekant hez auer dat he de sone ghebraken hebbe, her schal weder don vnde ghelden mit bote alden schaden den he ghedan heft. Woldeme den schaden grot rekenen he magh ene minneren mit sinen ede vppen hylghen Mach of greue gbert des vulkomen also recht is dat he hertoghen erike vntsegghet hebbe, also he to rechte schulde he blift des ane schulde bekant hez auer dat hem nicht vntsegghet hebbe, he schal weder don vnde ghelden mit bote alle dan schaden also hiruor beschreuen is To betughinge dissis rechtes hengen wi vnse inghesegghel to dissen breue. Dit recht hebbe wi ghesproken to duzowe in sunte Nicolaus auende vnde dat is beschreuen to godebuze in sunte Nicolaus daghe Na godes bort dusent jar drehundert jar in dem en vnde twintighsten jare.

Af Herr Henriks til Mecklenborg underhengende trefantede Segl er i Rettelbladts Historisk-Diplomatisk Afhandling om Oprindelsen til Staden Rostoks Rettigheder 2c. i Cod. Probatt. Side VIII. en Afbilding at finde, der er taget af et Brev, som denne Fyrste har udgivet i Aaret 1323.

No. III.

Hertug Albert III. til Neder-Sachsen hans Forskrivelse, hvorved hand pantsætter Staden og Slottet Mollen, tillige med sit gandske Land, til Brev Gert den Store i Holsteen, for 6000 Mark lodig Solv, af Aar 1322.

Efter det originale Pergaments Brev.

In ghodis namen amen. We albrecht van der gnade ghodis hertoghe to sassen, hertoghen johannis sone. bekennit des, vnde betughtit dat in desseme openen breue. dat we vsme Ienen ome. greuen gherde to holsten vnde to stormern. vnde sinen rech-

rechten eruen, schuldich sin. ses dusint mark lodeghis siluers. dar vore, vor dat bescedene siluer. hebbe we eme ghesat, de stat to molne vnde dat slot. vnde vortiner al de slote vnde al de her scop de we hebbit, vnde de vse is. vere dat also dat we storuen ane eruen. vnde wanne vse leue moder dar na storue ifte se lenger leuede wenne we. so scolde vse hantiman oder vse voghit. oder we vssis landis, oder vser slote weldich were deme weth beualen hadden. de scolde vsume leuen ome. greuen gherde vnde sinen rechten eruen van vser weghene antworden slote vnde her scop ghanz alse vse is, to besittende vnde to behoidende, ane worren, vnde ane bisprake, wente in den dach dat vsume vorbenomeden ome greuen gherde, vnde sinen eruen. dit bescreuene siluer, ses dusint mark lodegis siluers, ganz bereth vnde betalit sie vnbeworren. dat leste mit deme ersten. vppe dat dese bescreuene ding stede vnde vnghebroken bliuen, So hebbe we to orkunde vse ingheseghil hengit to deseme breue. dese bref is ghescreuen vnde gheuen, in der stat to molne. na ghodis bord dusint jar. tre hundert jar. in deme twenndetwintichsten jare des sonauendis na sunte michels daghe.

(L. S.)
(Ducis)

(L. S.)
(Elifabetæ)
Duciffæ

Hertugens underhengende Segl er hans større eller Majestæts Segl, hvilket, efter det her under No. V. fremlagte Brev af 1329., i den grundige Esterret. om Herkabet og Fogderiet Nollen forestilles paa den anden Raabber-Tavle. Hertugindens Segl finder man og saamesteds afbildet paa den tredie Raabber-Tavle, efter de her med No. I. og V. betegnede Breve af 1321. og 1329.

No. IV.

Hertugernes til Neder-Sachsen, Erik den I. og hans Søn Erik den II., Arve-Foreening med deres Fætter Albert III., angaaenderes Lande paa begge Sider, og især Landet Sadelbende, af Aar 1322. Af den i Aaret 1740. udgivne Lauenborgske Esterretning om Herstk. og Fogderiet Möllen. Bilage XXIII. a. Side 32:34.

In Gades Nhamen Amen. Wy Erick de Oldere Erick der Jünghere Albrecht von Gades Gnaden Hertogen in Nedderen Sassen, to Engern vnde Westualen, ic. bekennen vnde betüghen apenbare vor als weme de dessen Breff zeen edder horen lesen, dat wy na Rade, Willen vnde Zulborde vnser leuen Vedderen Hern Rodolphe Albrecht vnd Wenthselaue Hertogen in Oueren Sassen, ock myd Rade vnde Zulborde alle vnser Grauen, Prelaten, Reden, Mamen vnde Steden, Buns hebben vordraghen vnde eyne jewelcke Herschop gesunderget vnde entwey van ander gesetter vnde na Lude vnde Inneholde desj Vordrages darauer begrepen vnd besegelt van Buns allen Hertogen to Sassen, dat ein jewelick wete syne Vpfominge vnde Boringe dar ynne denne benomet steyt van vnser Houetborch Lauenborch in Neddern Sassen, mit den Thobehoringen belegen, vnde ein Jewelick sin Gerichte, Gebede, Herschop wete so darsüluest inne benomet is, gebrucken mogen darumme to valen Tyden vnse Vedderen (*) vnd wy kiffafftig, twelestig vnde schelafftig gewesen synt vinnne vnde dorch sulckes to vormidende vypppe dat sicc enn ydermann an vnsem Gramen, Unwillen und Zwedracht nicht enfrouwe noch enspeynlyge vnde vnser desj to fürder Legenheit nicht en
fa.

(*) Vore Fædre, ikke vore Fætttere. Saa heder det og herefter: "van vnser zeligen Olderen vnde Vedderen" og i Bothos Billed.Krønike hos Leibniz Script. Brunsvic. T. III. p. 361. Hertoghe Otto to Sassen vnde eyn Here to Lunenborch, dem vordrot diit dat de keyser sin wedderlick arve scholde besitten, wente dat was syner elderen vnde vedder vedderen hovet slot vnde stadt.

Kamen vnser Lande vnde Lude to kamender Tyd nicht vorlustich werden, so doch vacken vnde vele darna gestan is gewesen, vnd noch wol al den dach beschen mach; So seitth wy doch eyndrachtlicken ouer eyn gekomen, wanner darjenich Upsatthe hemelick Handel, effie ander Vorsatthe teegen vnse ouerste Schlott Louenborch weste effte entstünde, watterleye dat byqveme van stund schole wy Louenborch alle entsetten, myt aller Macht, to Vrote vnde Berden, vnde wat wy van Heren vnde Fründen dar tho theen konden to gelycken Denle.

Qveme ock, dat God nicht en wisse, dat vnser welken weß vom Borghen afftgewinnen worde, darschole wy alle to helpen raden vnde daden, dat by de Hand vnde Herschop wedder tho bringende, vnde besunderen dat beschlaten Land manck allen Herschoppen, Vagedyen, Berichten vnde Herlichenyen, dat genommet vnde geheten is dat Land to Sadelbenden dat sich angehenet vor der Landwære to Lübeck uppe jenne Halue (*) to Krummeße vppe dese syd des Waters na der Trauen, dat sich menghet myt der Geueschop (†) to Stormern vnde vort twischen der Trauen vnde all bilanges dale vor olde Mollen, Bredeselde vnd Horgenbecke vnde vort grenset vnde roret vppe de Bissen, vnde syck bredet vnde wendet bet an de Bogedye to Louenborch twischen allen anderen Bogedien ouer wath eynes jewelicken erue is, dat sie (***) de vnser vnde vnnser Menne Ryke vnde Arme scholen alle Houeden (††) van der Lanthscop Sadelbende vnde erflicken bliben by vnnser Houetborch to Louenborch, vnde alle Gerichte geheten Lanthdingck ore Recht scholen halen vnd gan so se van older Gewanheynt gedan heben. Wy willen ock dat dat Land to Sadelbenden to ewighen Tyden nimmermehr wor anders henne bringhe noch anders wor vorscruien men dat by vnser Houetborch
B b b
laten

(*) Deter: paa hin Side. S. Frischens Wörter-Buch, ved det Ord: Halb.

(†) Jen attesteret Copie af dette Brev, i den Churfyrsteliae Brunsv. Lyneb. Notitia Actorum i den Sag imellem Lauenborg og Lybek, angaaende Amtet og Fogderiet Mollen, af Aar 1738. Bilage XVI. p. 22. staacr Greveschop.

(**) Læs: sic, ligesom herester: Men syck Houeden 2c.

(††) Den Talemaade: an einen haupten betydede forðum, at være en som Lovet ander given. S. Frischens Wörter-Buch, ved det Ord: Haupt.

laten also Lauenborch, so dat van vnser zeligen Oideren vnde Bedderen (*) bet an vns is geeruet, Beret dat van vnns welck este van vnser Eruen tokommender Tyt wolden effte mochten seggen, dar dat Gud tho Landinghe ghynghe, dar schole de Here ouer Herschoppen wath darinne möge bescheen, schal gantz unmechtig vnde vornichtet wesen, Men syck Houeden vnde richten na der adelen houetborch to Louenborch.

Beret ock dat wy in sampt effte eyn jewelick besundern in Natyden effte welcke vnser Manne desse Herschopp to Sadelbenden voranderen, vornichten, vorkrencken effte entfrommeden wollen, so wy jo nicht en hapen; So schole wy dat by nemene Gewerde men unmechtig vnde vnkrefftig; holden, Wy scholen vnde willen valse leuer Bunnß vastlicken vnde truwelicken to samede holden vnse Lande vnde Lude to beschermende vnde Louenborch by allen Rechticheiden behol-den vnde laten bliuen. Desse Bress schal ock vnshelick wesen allen anderen Breuen dar Wy vns myt vnser leuen Bedderen, Hertogen Koldolphe, Albrechte vnde Bentlaue der Lande to Wittenbergen in ouern Sassen van vnser Lande in sampt vnde besundern vorey-net vnde to hope settet hebben, Men in sameder Eyndracht vndeby volre Macht bliuen vnde holden, ane alle Geuerde so wol Fürstlick Bedderlick, erlick vnde Natürlick is.

Weren ock andere Breue; so wy vnder vns andern der vele vor-segelt hebben, uppe de ouerwegen vnde neddere Herschopp to Sassen, vnde Marschalck Ampte des Korns, de scholen wy alle by Macht vnde Krafft holden, neyn Herschopp to Sassen to Vorfange effte Schaden.

Alle desse vorschreuen Stücke Puncte vnd Artickule vnde eyn jewelick besundern, lauen Wy Erick de Eldere vnde Erick de Jüng- here vnde Albrecht, Hertogen in Neddern Sassen Engern vnde West- ualen vor Uns vnse Eruen vnser eyn dem anderen myth willen vn- ser Leuen Bedderen vorbenomt Hertogen in oberen Sassen vnde Erthe Marschalcke. ic. myth alle vnnsen Mannen vorbenomt, by vnnsen

ved

(*) Det er: af vore salige Forfædre og Fædre. Saaledes finde vi Ordene i et Brev af 1319. hos Lu- davig Reliqu. T. I. p. 283. Dilecti patris nostri nec non & omnium progenitorum nostrorum, i en lige gammel Oversættelse, sammesteds p. 290. paa følgende maade udtrykte: Vnsers lie- ben vattirs und alle vnser eldarn.

vedderlicken Eren vnde Fürstlicken Truwen unuerbrocken wol to holdende, vnde nimmermeher to ewighen Tyden dat wedder to sprekende. Dat wy also beleuen, beuestigen, bestedigen vnde vulmechtich consumern, vnde hebben des to Orkunde, vasten Geloven vnde apenbare Wetenhent vnser twiter Erffingl. Hertogl. Eryckl. vnde Eryckl. (*) vor Uns alle an dessen Breff wittlicken myt guden vrigen Willen heten hangen. De geuen vnde schreuen is to Louenborch na Christi vnser Hern Gebord dusend drehundert Jare darna in dem twelfften Jare, (+) an sunte Katerinen Auende der hilligen Jungfrauen.

(*) I den foranførte attesterede Copie staer: Vnser twyter Erff Ingesegel Hertogen Erickes und Erickes.

(+) At her skal læses in dem twendetwintichsten Jare i stedet for in dem twelfften Jare er beviist i den forestaaende Historisk-Diplomatisk Efterretning S. VII.

I det Vidisse, som Decanus, Senior og Dom-Capitelet i det høye Stift Lybek, efter begiæring af Hertug Julius Frantz til Sachsen-Lauenborg i Aaret 1671. har meddeelt af dette Brev (er det XVI. Bilage i den Churf. Brunsv. Lyneb. Noticia Actorum i den Sag imellem Lauenborg og Lybek angaaende Amtet og Fogderiet Møllen af Aar 1738.) bliver paa den 23de Side bekræftet, at Digrinalet med sine tvende underhengende Segl er befundet heelt og ubeskadiget. Dog vil man forgæves søge begge Segl i den grundige Efterretning om Herskabet og Fogderiet Møllen, efter hvis Bilager dette Brev her legges frem. Hvoraf man ikke andet kand slutte, end at Seglene efter 1671., maae ved et eller andet Tilfald være bleuene ukiendelige eller bortkomne.

No. V.

Hertug Albert III. til Neder-Sachsen og hans Moder Elisabets Forsikkrings Brev, at de hverken i eller uden for Staden Møllen, paa dens eller dens Borgeres Grunde og Marke, vil nogenstinde bygge en Borg eller Fæstning 2c. af Aaret 1329. Af den Lauenborgske Efterretning om Hersk. og Fogd. Møllen. Bilage IX. II. Side.

✱✱
os ELITZABET dei gratia Ducissa Saxonie Angarie & Westf. necnon domicellus ALBERTUS ejusdem gratie Dux
 B b b 2 ibi-

ibidem omnibus tam presentibus quam posteris ad quos presentium scriptum pervenerit, Salutem in eo qui est integra & vera salus. Reconoscimus in hiis scriptis firmiter & publice protestando Nos de maturo & libero arbitrio nostro toti universitati nostre Civitatis & opidi Molne, libertatem subscriptam simpliciter prestitisse, istam videlicet quod intra Civitatem vel extra Civitatem Molne, super bona Civitatis aut Civium, ut agros, aut Campos, cultos & incultos, quos universitas vel Civium aliquis suos de jure venditare poterunt, nullum Castrum vel munimen perpetuis temporibus construemus, presertim omni jure & proprietate, quo vel qua, Universitas dicte nostre Civitatis, sub nostris antecessoribus ac progenitoribus huc usque usa est, eodem jure & proprietate sub nobis nunc & nostris heredibus & successoribus in futurum libere & absque perturbatione perpetue perfruetur. Ceterum vero dicte universitas nostra ita ydonee erga Nos & nostros se regere debet heredes. quemadmodum quevis Universitas seu Civitatum generaliter obligatur, & obedire sicut fuerit dominis suis veris & legitimis obedire, de quo dicte universitati nostre fidem ore dicendam simpliciter adhibemus. Ut autem premissa omnia firma & illesa permaneant, presentem literam conscribi iussimus & Sigillorum nostrorum appensione roborari. Datum Anno Domini M^o. CCC^o. XXIX°. in die commemorationis beati Pauli Apostoli.

Hertugin den Elisabeths og hendes Sønns Hertug Alberts underhengende Segl finder man i Efterretningen om Herskabet og Fogderiet Mollen, af hvilken dette Brev er taget, paa den anden og tredie Raaber-Tavle.

No. VI.

Hertug Albert III. til Neder-Sachsen hans Tilstaaelse, at hand har pantsat sit gandske Land til Brev Hert den Store af Holsteen for de 10000 Mark Sels, som denne havde givet Hertugens Moder Elisabeth med, ved hendes andet Egtekab, af Aaret 1330.

Efter det originale Bergaments Brev.

Wie albert van der gnade godes hertoghe to saken, to Enggeren vnde to westfalen bekennet vnde betughet an deseme apenen breve

breve dat we hebben gesat to eyneme pande vseme leven ome greuen gherde van holsten vnde van stormeren vnde oc sinen reychten erven alle vnse lant vnd vnse herschap mit al vnser mannen, mit alleme reycte, mit aller nutticheyt, mit aller nut mit aller vrucht, mit der stat to Molne mit der woninghe vnde mit dem gode to bergherdorpe mit deme wolde mit holte mit watere mit weyde mit vischerige, mit tollenden, mit Molen, mit deme lande to hadelen also it vnse elderen vns hebben van older tit gheervet, vortner mit allen stucken also vnse lant vnse vnde herschap belegghen is vnde also we se nu suluen hebben vnde besitten, vor Teynducent March lodeghes silueres de vnse om greue ghert mede gaf vnser leven moder vor Elseben do se Konig Eric nam to eyner vrowen, vort mer were dat so dat we na vnser leven omes rade nemen eyne vrowen. vnde na vnser vrunde rade vnde we kindere mit ere togghen vnde reychte erven, so ne schal greve ghert vnde sine erven vs nicht bewerren noch panden an vnser herschap vnde lande, Mer storue we vnd vse erven ane eruen so schal vnse ome greve ghert van holsten vnde sine reychten erven vnse herschap vnde vnse lant holden vor eyn pant vor also vele gheldes also hir vor sproken is, vortmer togghen we doyctere bi vnser vrowen de schal greve ghert vnse om edder sine reychten erven beraden na vnser vrowen vnde sines silues vnde oc siner erven rade, vortmer na rade vnser vrunde in beyden sit na vnseme dode, vortmer este we leneden edder gheven vnser vrowen ghulde vnde listucht makeden in vnseme lande in welcker ghulde weir de ghenen vnde bescheyden de schal se vnbeworen vnde vullencomliken beholden al de wille dat se levet, mer dat schal stan to willefore vnser leven omes vnde siner erven dat se de listucht vnde de ghulde losen mogghen so wanne se willen vmme pennighe also it van vnser omes vrunden greue gherdes vnde siner erfnamen vyppre de eynen sit vnde oc van vnser vrowen weghene vnde erer vrunde vyppre de anderen sit vruntliken werde ghedegghedinget vnde maket, vormer were jenich man de vnse lant vnde vnse herschap na vnseren dode mit reycte lose moyete de schal se losen van vnseme vorsprockenen ome greve gherde edder van sinen reychten erven vor Teyn duseut march lodegghen silueres vnde

oc vor also vele gheldes also he este sine erven vnser vrouwen bered vnde gheven hevet vor ir ghulde vnde ir listucht, vortmer schole we de stede vnde man de dar wonet an vnser herschapy vnde an vnsene lande vnder vs vnsene ome greve gherde vnde sinen erven huldegghen laten wane he edder sine erven dat eschen vnde wanne it vns in beyder sit begehelicly is, To enynneime tughe alle deser vorsprokenen dinghe so hebbe we hertoghe albert van sassen vnse ingheseghel henghet to deseme breve, Desse Brev is ghegheven vnde screven, Dusent jar dre hundert jar na godes bort an deme drittighesten jare des Manendaghes to paschen.

Hertugens underhengende Segl er ikke anderledes end det, som horer til Bilaget No. I. og findes paa den tredie Raaber-Table i den grundige Efterretning om Herskabet og Fogderiet Nøllen.

E. G. Ziegenbalgs

Abhandling

om

Årsagen til Iis.

Man kand ikke undre over, at det er vanskeligt at udfinde den rette Årsag til en eller anden naturens Virkning her paa Jorden; thi for det første er vor Jordklode og dens Luftkreds sammensatt af mange og adskillige Ting, som paa utallige mange Maader samles og blandes og virker paa hinanden, hvorover en Physicus læt kand forvildes, og tage det an for en Årsag som ikke er det. f. e. Man veed, at et og det samme slags Vand bliver ikke altid lige heedt, i hvor længe det end koger, hvor læt kunde en Physicus ikke falde paa de tanker, at de fremmede Materier, som altid findes i Vand, kunde ved deres større eller mindre mængde forårsage sligt? Hvem skulde tænke, og af hvilke principis skulde Mand a priori blive overbevist om, at Vandets Heede dependerer af Luftens tyngde, saa at, jo tyngere Luften er, jo heedere kand Vandet blive ved Raagning?

For det 2det er der vel en større mængde af adskillige slags subtile effluviis (Uddunstninger) end vi tænke, hvis Bessaffenhed er os ubekjendt, og som frembringe saadanne Virkninger, for hvilke vi ikke vitde at give nogen grundig Årsag. Samme vor Ukyndighed

dighed er det og at tilskrive, at vi have enten ingen, eller dog meget liden Kundskab om Maaden, hvorpaa Metaller og Steene genereres. At jeg ikke skal tale om mange andre phoenomena, hvis oprindelse og Aarsag til største Deelen bliver os ubekjendte.

For det 3die dependerer utallige mange Virkninger i Naturen af den Figur, Størrelse, elasticitet, og andre kræfter, som Legemets mindste particler besidde, og da vi derom ingen vis Kundskab have, saa maa en forsigtig Physicus være bange for at danne bemældte particlers Egenheder efter sit eget Hoved; Thi ved fictioner, og hielp af Iadbildnings kraften sammensmidde ofte et Systeme chimerique, eller en Physisk Roman, hvorudi Sagen vel med sine Omstændigheder behagelig fremsættes, og beskrives, men ingenlunde beviises. Jeg vil hermed ingenlunde afskrække dem, som have lyst til at udfinde Hypotheser, hvoraf et eller andet phoenomenon kunde forklares; Thi sligt et Arbejde fører i det mindste den nytte med sig, at gemeenlig nye experimenter gøres og beskrives; Men jeg vil allene give dem den Regel, at jo meere Simpel deres Hypothesis er, jo hastigere bliver den af Physicis antagen, saa fremt den ellers er overensstemmende med Naturen selv. Vil man eftersee alle astronomiske eller andre Physiske hypotheser, som nu omstunder ere antagne, og ansees for meere end blotte hypoteser, hvilket og i sig selv best passer sig til virkningerne at forklare, skal man befinde, at de af alle opfundne ere de simpleste; Thi endskjønt Naturen er overmaade fuld af virkende Aarsager, og deres Virkninger, saa er den dog af den Vise Skabere saaledes indrettet, at den ikke bruger flere virkende Kræfter, end som til en Virkning udfordres, hvorudover ofte en Physicus, som tilforn kand have havt urigtige tanker om Aarsagen til et eller andet phoenomenon, og er siden kommet efter den rette Aarsag, maa tilstaa, at hand tog feyl derudi, at hand meente der udfordredes større eller flere virkende Aarsager til at frembringe en Virkning end Naturen selv har brugt.

Der have været adskillige Lærde Mænd, hvor af enhver har givet sin meening tilkiende angaaende Marsfagen til Jis, men som de fleste af disse Meeninger have været meere ingenieufes end grundige, have Phyfici ikke taget i betænkning at forkaste dem saa nær som 2de, om hvilke dog endnu disputeres, hvilken af dem er den retteste. En hver af disse tvende Meeninger har habiles og berømmelige Mænd paa sin side. Den 1ste hypothekis, som jeg agter at beskrive, er af følgende Indhold:

Jis dannes af en Materie, som blander sig med Vandet; og baade udjager Jlden af Vandet, saa og sammenbinder Vandets Deele saaledes, at der fremkommer en haard Massa. Denne Materie er Salpeteragtig, som af Solen og den underjordiske Jld drives op i Lufsten, og det høyere om Sommeren formedelst Solens stærke Varme, end om Vinteren, da den derfor ogsaa falder hastigere til Jorden. Efterdi Vandet om Sommeren er i en alt for stor bevægelse formedelst heede, bliver denne Materie derved saa stærk bevæget, og adspredt, at den ey kand sammenbinde Vandets particer, hvorfor Vandet og bliver flydende heele Sommeren igiennem, med mindre Lufsten er saa opfyldt med denne saltagtige Materie, at den maa lade den falde ned om Natten i Vandet, hvorved dette omskiftes til Jis, som siges at skee undertiden i Armenien, Tartariet, og China; Men om Vinteren kand denne Materie udøve sin fulde styrke, da Solen ikke hindrer den derudi, og eftersom den jager Jlden ud, er den ligesom en Marsfag til Kulde; thi Kulde er ikke andet, end en mangel paa Varme, og i sig selv ingen reel eller positive egenfchap.

Den 2den hypothekis indeholder følgende Ting: Jld-particlerne gaaer bestandig ud af et Legeme i et andet, af et oarmere i et koldere, indtil det sidste faaer samme Grad af Varme, som det første, hvorfor, naar Lufsten, eller en anden Materie, som omgiver Vand eller et andet fluidum, som kand blive til Jis, er meget kold mod Vandet at regne, saa separere sig ogsaa mange Jld-

particler fra Vandet, og søge deres herberge hos Vandets meest trængende Naboe. Den forskiæl mellem Vandets og luftens varme kand være saa stor, at Vandet derover bliver skillt ved Ild-particlerne, som have holdet dets Deele fra hinanden, saa at Vand-particlerne kommer nu saa tæt til hinanden, at de kand hænge fastere sammen og formere et haardt Corpus, som vi kalde Is.

Mr. Mairan i hans tractat, kaldet Dissertation sur la glace bifalder den anden Meening, men derhos foregiver hand, at Ild-particlerne ere elastiske, bevege sig omkring deres axis, og derved forarsage utallige tourbillons (eller Hvirveler) i den heele ætheriske Ild-Masse; Naar denne Ild-Materie enten ikke er i tilstræktelig mængde i Vandet, eller og den derudi mister sin bevægelse og elasticitet, skal derved Is frembringes, ja denne ætheriske Ild-Masse skal forarsage Legemers cohætion, Torden, Krudets Knal, electriciteten ic. Ved slige Egenstaber, som Ild-materien efter hans Meening har, holder hand for, at alle de Vanskeligheder kand hæves, som den 2den hypothesis fører med sig, saa at der aldeels ikke behøves Frostbringende particler, hvilke hand kalder chimeres, og blotte Virkninger af en stærk imagination. Jeg har fremsat den anden hypothesisin, uden derhos at melde, paa hvad Maade Ilden agerer, og gør Vand flydende, og altsaa ey bundet mig til Mfr. Mairans tanker om Ildens Beskaffenhed, baade fordi det, som derom siges, ikke kand bevistis, saa og fordi de objectioner, som gøres mod den anden hypothesis, derved ikke kand hæves. Jeg har ikkuns anført ovennævnte af Mfr. Mairans! Skrift, eftersom dette er en af de seerligste og betydeligste Afhandlinger, som, saa vitt jeg veed, i den Materie er udkommen. Ellers maa jeg tilstaa Mfr. Mairan den berømmelse, at hand anfører mange artige experimenter:

Det er en let Sag at skionne, hvilken af disse hypotheses er den simpleste. Udi den første udfordres en virkende Arsjag meere end i den anden, nemlig de frostbringende particler, hvorfor og den anden med rette kand kaldes den simpleste af disse tvende, og synes at være den

den retteste. Mit øyemerke er, at besvare de objectioner eller indvendiger, som den store physicus Petrus van Muschenbroek har frembragt (*) imod den anden hypothesin, thi ingen har gjort sig større Umage for at kuldkaste Iden, og derved forsvare den første hypothesin, end denne berømmelige Mand.

Muschenbroeks første Objection.

Da Ilden udvulder alle faste og flydende Materier, saa maa den ogsaa udvulde Vandet, baade ved at udvulde Vand-particlerne selv, saavel som og ved at skille dem fra hverandre, altsaa maa det nødvendig skee, at, naar Ilden gaar udaf Vandet, dets particler baade blive mindre, saa og komme tættere tilsammen, følgerlig, dersom Iis derved skal frembringes, at Ilden forlader Vandet, saa maatte Iis være et condenseret Vand, eller en Materie, som var tættere end Vand, og altsaa indtage mindre Rum end Vandet, og saa meget mindre, som det mistede en større qvantitet af ilden. Men man seer det, som er tvert imod, thi Iis er et rareficeret Vand, det er, en Materie, som er mindre tæt og compact, end Vand, ja endog den Iis, som er skillt ved al Luft, er lettere end Vandet, og den svolner saa meget meere, som Kulden er stræng til, følgerlig maa en fremmed Materie forarsage, at Vandet, naar det fryser, udvulder sig, men Ildens bortgang alleene kand umueligt giøre det.

Svar paa den første Objection.

Det er en Sandhed, som ingen Physicus nægter, og som Erfarenhed kand overbevise enhver om, at et stykke Iis svømmer oven paa Vandet, er følgerlig lettere, og tager et større Rum ind end Vandet. Dersom nu ingen anden Materie var i Vandet end Iis, saa maatte det nødvendig skee, som Muschenbroek siger, at ved Ild-particlernes Bortgang burde alle Vand-particlerne komme nærmere tilsammen end de vare tilforn, og Iisen blive tættere og tungere end Vand, eller og, om Vandet skulle rareficeres, som virkelig skeer,

¶¶¶ 2

saa

(*) vid. Tentamina experimentorum natur. captorum in Academia del Cimento.

saa maa en fremmed Materie komme ind i Vandet, naar det skal til at fryse. Jeg siger: det maatte skee, om ingen anden fremmed Materie var i Vandet end Ilden. Men da vi nu bliide, at der er Luft i Vandet, som er elastisk, hvorfor skal man gaae den gandske forbi, og udvaelge en anden Materie? Mariotte i hans discours de la nature de L'air vtiser ved et artigt experiment, at Luften, som havde været i en Vanddraabe, og deraf ved Barme var bleven uddrevet, havde, efterat den var bleven kold, intaget 8. a 10. gange større Rum end Vanddraaben selv; af hvilken experiment sees, at Luften, som er i Vandet, er meget tættere og compactere, end den, vi respirere, hvorfore ogsaa Mariotte, i steden for Luft kalder den Luft-materien (matiere aérienne.) At Luften i Vand er meget meere sammentrykt, end den vi leve i, beviiser ogsaa Monfr. Nolle i hans Leçons de Physique pag. 307. seq. Man seer en uden Forundring, at udi Vand, hvor tilforn ingen Luftblærer kunde sees, opstiger en utallig mængde Luft-Blærer, medens det fryser, og efterat Vandet er frosset, en forunderlig mængde findes af dem udi Iisen, hvoraf nogle blant ere saa store som en Hassel-Rod. Naar man nu sammentlyner det, som man virkelig seer i Iisen, og Mariottes forhen ansførte experiment, seer jeg ikke, at der er nogen Urnuelighed i denne Sætning: Naar Vandet bliver til Is, og dets particler kommer tættere tilsammen, saa blive derved Luft-particlerne udpressede af Vandets Mellem-Rum, samle sig sammen, og ved deres elasticitet udvider sig, og gjør derved Iisen lættre end Vand, saa at Iisen svolner saa meget meere op, som Luften indtager et større Rum. At der er virkelig Luft i de Bubles, man seer i Iisen, kand sluttes deraf, at, naar man legger et stykke Is i Vand og stikker Bublesne op med en Naal, saa stiger Luft-Blærer op i Vandet af Iisen, og vil man pumpe Luften fra Iisen, saa brister den hist og her, og Bublesne bliver større. Af dette sidste kand i Særdeleshed sees, at Luften udi Iisen, endskönt den er meere expanderet, end da den laa skjult i Vandet, dog endnu er sammentrykt.

Hvad det angaaer, at Iisen er endogsaa lættre end Vand, endskönt Luften har været uddrevet af Vandet, som er bleven til

Is,

Jis, da svares: for det første kand Jld ikke udjage ald Luft af Vandet og for det andet, om man end af kogt Vand udpumper Luft, kand det dog ikke blive skilt ved al Luft; thi hvor god en Luft-Pumpe man end betiener sig af, og hvor længe man end vil pumpe med den, saa kand dog Recipienten aldrig reent udtømmes fra Luft, og følgelig saa vel for denne Marsags skyld, som formedelsst Vand particklernes sammenhængen kand ey Luften gandske trækkes ud af Vandet, og bliver altsaa saa megen Luft til overs i Jisen som kand gjøre dets volumen større end Vandets. Man seer da heraf, at hverken Jlden eller Luft Pumpen kand rense Vandet saavel fra Luft, som Frost, hvorved Vand particklerne kommer tættere tilsammen, og jager maaskee endogsaa de mindste Luft-particler ud, som have været indknæbne imellem dem, men nu foreene sig i større mængde sammen. Af anførte kand efter mine tanker sees, at denne Muschenbroeks Objection aldelis ikke kuldkaster den foranførte anden hypothesis. Nu kommer vi til hans

II. Objection:

Naar jeg har gjort experimenter med Jis i Glas-Flasker, siger Muschenbrock, saa har jeg ofte mærket, at der ligesom er kommet noget ind i Flasken, som har fæstet sig til siden deraf, og er derfra gaaet ned i Vandet, i Begyndelsen temmelig hastigt, men siden langsommere, og har derhos beskrevet en krum Linie. Fra een og den samme Punct i Flasken kom ey alleeneste een, men mangfoldige saadanne krumme Linier frem, og af disse krumme Linier havde saavel Jistraadene, som Jisstivene deres Oprindelse. Dette lader sig tilsyne saa vel i Vand, hvorfra Luften er tagen, som ogsaa i andet Vand.

Svar:

Jeg har ofte selv givet nøye agt paa, naar Vand er blevet forvandlet til Jis i adskillige slags Glas, uden at jeg haver seet det,
 C c c 3 som

som Auctor foregiver sig at have seet. Jeg har ogsaa med Flid igien- nemlæst Robert Boyles, Perraults, Mariottes, Mairans, og andres Skrifter om Is, men uagtet disse Mænd, og blant dem fornem- melig Boyle have været flittige og utrættelige i deres Observationer, saa har ingen af dem nærdet, at de have seet noget sligt, som Auctor foregiver. Det er ikke troligt at de havde glemt at anmærke hvis i saa fald af demnem havde været observeret, efterdi det er saa meget vigtigere ihenseende til Isens Ursag, som derved gaaer Eyen for Sagen. Mon ikke den ellers accurate Author er bleven forført af Bederskinnet, som Istraadene, og Isstivene have givet? Det vil komme an paa Physicorum attention og eenstemmige relation, om de have seet saadant, som Mulchenbroek foregiver at have seet.

III. Objection.

Jeg har, siger Muschenbroek ofte om Vinteren fornummet, at Thermometrum har vilst en stærk Kulde i Luften, da det stod meget lavt nemlig under den 32te Grad, og dog alligevel fros Vandet ikke; En anden Tid blev det ved at fryse, endskjønt liqueuren (ved hvilket Ord Muschenbroek uden tvivl forstaaer Spiritus vini) var steget i Thermometro over 32 Grader, selgelig kand der være en større mængde af Is i Atmosphæra, og Vandet dog fryse, og en mindre mængde, uden at Vandet derfor fryser, derfor dependerer Frost ikke af Isden men af noget andet. Jeg har ikke alleeneste observeret dette med Thermometris, som have været fyldte med liqueur, men og med dem, som der have været Øvegsølv udi, hvilke jeg trygge- lig kunde forlade mig paa. Jeg har i nogle Aar observeret, at Øvegsølvet i Thermometro var paa den 32. Grad, naar det begyndte at fryse, og at Frosten holdt ved, endskjønt Øvegsølvet steg til 36. Grader ja til 41. Grader, da det dog gemeenlig tøer, naar Mercurius staaer paa den 33. Grad, og meget stærk, naar det staaer paa 36, eller 40. Grad. Hand anfører ogsaa Baron Wolfs og Maraldi deres Observationer, at, naar Spiritus vini engang i Thermo- metro er udi stærk Frost dybt sunken, stiger den dog ikke strax, skjønt

skönt det endog toer. Ligeledes anfører vores Auctor den Observation, som Cyrillus, Professor Medicinæ til Neapolis har gjort, og er indført i det Londonske Societets Transactions, nemlig, at der behøves ikke saa stærk Kulde til at Vandet skulle fryse i Neapolis, som naar det skal fryse i London. Jeg forbigaaer at anføre meere af Auctors objection, eftersom det bemældte er Hoved-Sagen, hvorpaa gives til

Svar:

1) Hvad Cyrilli Observation angaaer, da har Mfr. Mairan aldeles refuteret den ved at frembringe experimenter, som ere giorte i Neapolis, og paa andre steder, med Mfr. Reaumurs Thermometro, som var accurat, da derimod Cyrilli var utilsforladelig.

2) Hvad Wolfs og Maraldi observationer angaaer, gøres ikke nødvendig derimod noget at indvende og svare, eftersom ikke engang vores Auctor bygger selv meget paa de experimenter, som gøres med Thermometris af Spiritu vini, hvoraf ved indfaldende stærk Kulde eller varme uddrives en stor mængde Luft, som i bemældte Spiritu foraarsager en stor irregularitet. Den anden Aarsag, som befrier mig fra at svare noget herpaa, er, fordi Wolf tilstrækkelig har vrist, at Luften, som har udviklet sig af Spiritu, har forvoldet den ovenmældte anomalie. Saa som Wolf har udi sine herover giorte experimenter været meget varsom og forsigtig, maatte man undre over, at Auctor har gaaet hans Forklaring forbie, og alleene sagt, at hand gav en anden Aarsag, end hand selv. Baade Maraldi og Wolfs Thermometra vare fyldte med Spiritu Vini, som var fuld af Luft, men ikke engang dette skal gjælde hos Auctor. En Physicus bør være meget caut i at antage hypotheses, thi de ere ofte i stand til at forblinde Sandserne, og afvende dem fra deres rette og naturlige brug. Er een f. e. forliebt i en hypothesis, saa seer, hører, føler, lugter, smager hand ikke ret, med et Ord, alle de Omstændigheder, som er at observere ved et phoenomenon, komme ham gandske

ffe anderledes for, end de ere i sig selv, og hvordan det er eller ikke, saa skal alting dog passe sig paa hans engang antagne hypothesis.

3) At komme tilbage til Auctors egne Observationer, som ere giorte med Mercurialske Thermometris, da kand ingen, som er vant ved at giøre Meteorologiske Observationer, tilstaae Rigtigheden af denne Conclusion, at, fordi Qvægsølvbet i Thermometro staaer nogle Grader under fryse Puncten, og det endda ikke fryser, derfor kand Iis ikke formeeres ved Varmens Bortgang; Thi, naar et Thermometrum er vel giort, saa giører de kolde eller varme Vinde, som det er exponeret for, en klendelig effect paa Qvægsølvbet langt hastigere, end paa Vandet eller Iisen. Det mindste man aander paa et saadant Thermometrum, stiger Qvægsølvbet strax merkneligen, hvilket dog ingen synderlig effect ville giøre paa et stykke Iis. Uden dependerer Qvægsølvets Stigen og falden meget af stædet, som det hænger paa, f. e. om det hænger saaledes, at alle Vinde frit og ubehindret kand blæse derpaa, om der ere saadanne corpora i nærværelsen, som ved deres kulde eller varme virker tillige med Luften paa Thermometrum, da Luften alleene burde giøre det. Altsaa skal udi disse og andre deslige foranderlige Omstændigheder, og ikke i de Frostbringende particler Aarsagen søges, hvorfor Qvægsølvets stigen og falden paa nogle saa Grader ikke kommer over eens med Iisens Smeltelse eller Vandets Frysen. Dersom Musschenbroek havde tilforladeligen erfaret, at, endskjønt Qvægsølvbet i Thermometro længe havde staaet under fryse Puncten, særst Vand, som var i samme Luft som Thermometrum og i et aabent Kar, dog alligevel ikke i den Tid var frosset, eller og at Iis, som var i samme Luft som Thermometrum ikke var smeltet, endskjønt Qvægsølvbet i nogen Tid havde staaet paa 41. Grader; Saa havde Musschenbroeks objection ført nogen styrke med sig, men da sligt er imod ald Erfarenhed, og der kand, som tilforn er meldt, gives grundig Aarsag, hvorefter ikke altid Vandets og Iisens omskiftelse strax følger paa Qvægsølvets stigen eller falden i Thermometro, uden at tage frostbrin-

gende

gende particler til hielp, saa kand enhver let skønne at den anførte objection er af ingen kraft.

IV. Objection.

Vand, som staaer i aabne Kar i Luften, fryser hastigere, end det, der er i lukte Flasker, ja naar jeg nest ved et stort Kar med Vand har satt sinaa Flasker ligeledes med Vand, som vare tilstoppede, saa har jeg ofte seet, at Vandet i det store aabne Kar har været frosset $\frac{2}{3}$ Tomme dybt, og dog har Vandet i Flaskerne været flydende og klart. Ilden, som har været i begge slags Vand, har ikke haft meget meere Vandskelighed til at sne bort fra Vandet i Karret, end det i Flaskerne, i det mindste kand forskiellen ikke være saa stor, at saa utlige Virkninger derved skulle kunde frembringes, men Glasflasken har hindret, at de frostbringende particler ikke frit har kundet komme ind i Vandet, hvorover det ogsaa er skeet, at saasnart Flasken er bleven aabnet, og Luften har frit kundet komme derind, er Vandet strax frosset, og naar Vandet blev udslaaet Draabevis, er Draaberne frosne i Luften. Det samme har ogsaa Fahrenheit Observeret, thi, da hand havde fyldt en Glas Kugle halv Parten med Vand, og trakt Luften derfra, sigillerede hand den hermetice, og satte den hen et stød til at fryse, men Vandet blev, som det var, endogsaa følgende Nat derpaa, hand faldt derfor paa de tanker, at Luftens Nærværelse udkrævedes hertil, hvorfore hand aabnede Kuglen, saa at Luften foer derind, da der inden et Minuts forløb saaes en heel hob Jisfiver i Vandet; altsaa har Luften ført noget ind med sig, som har forarsaget Jisen.

Svar.

Jeg har gjort Forsøg med det slags Glas, som er hermetice sigilleret, og holder noget Vand i sig, der ved sit Fald, naar det bevæges, giver samme Lyd, som om det var en Steen der nedfaldt paa Bonden af Glasset. Den største Deel Luft er udjaget baade af Van-

det og Glasset, førend dette blev sigilleret, for at Luften ikke skulde hindre Vandet i sit Fald og fra at give ovennævnte Lyd. Da jeg engang i haard Frost tog dette Glas ud af et Skab, hvorudi det laa forvaret, fros Vandet derudi i et øyeblik, da jeg nylig tilforu havde seet, at det var flydende. Siden hængte jeg Glasset udi Binduet i et kolt Kammer, som var tilluft, men hvad skeede? Vandet befandtes ligeledes flydende og klart, saa længe Glasset hængte stille, saasnart jeg derimod tog fat i Traaden, hvor med det var ophængt, og var det ind i et andet Kammer, var det inden jeg kom derind, fyldt med Jisffiver. Mfr. Mairan har om denne Vandets hastige Forvandling gjort endeel meget artige experimenter, som ere decisives, hvorfor jeg ogsaa her kortelig vil anføre nogle af dem: Hand havde i en stærk Frost sat adskillige Glas med Vand hen at fryse, i et af dem var der Vand, i et andet var Vand, hvorpaa flød Oliven-Olie, i det tredie ligeledes Vand med Oliven-Olie paa, hvorudi var hængt et Thermometrum, i det fjerde var ogsaa Vand, men Glasset var tildækket med en Glasffive, dog saaledes at luften kunde temmelig frit komme ind og ud. Endskönt nu Vandet i det første Glas var ganske frossen, og det Thermometrum, som stod i det tredie Glas, befandtes at staae ligesaa lavt, som et andet, der var hængt i fri Luft, saa var der dog en mindste Jis at see i de øvrige tre. Derpaa slog hand med en Nøgle paa det andet Glas, og Vandet efter 12. à 15. Slag var fuld af Jisplader, som havde adskillige slags inclinaitoner, hvorved Vandet blev uklart; og 15. à 20. Minuter, efter at Olien var taget bort, blev det heele Vand til Jis. Det Thermometrum, som hængte i det tredie Glas løstede hand sagte og perpendiculair op af Vandet, for derved at deele samme, men førend Thermometrum endnu var kommen ud af Olien, formeredes allerede Jisplader i Vandet, som gjorde det uklart. Det fjerde Glas tog hand i Haanden, og stødte Albuen mod Bindves-Karmen, hvorpaa ligesom i de næst forrige tvende Glas Vandet blev formedelst Jisplader gjort uklart. Af et andet Glas, som løseligen var tildækket med en Glas Skive, tog hand Glasffiven ganske sagte bort, og rørte Vandets Superficies med spidsen af et tykke

Jis

Jis. Den Besvindighed, siger Marian, hvormed de smaa Jisplader dannedes og gjorde det heele Vand uklart lige fra Rørings Puncten af indtil Bunden af, Glasstet og rundt omkring, kand ikke liges ved noget bedre, end den Hastighed, hvormed Krudet antændes. Men han havde ogsaa sat tvende Glas med Vand i Luften, af hvilke det eene havde Lin-Olie oven paa Vandet, udi det andet, var bar Vand, og dette Glas var saaledes tildekket med en GlasSkive, at ingen Luft kunde komme ind eller ud, men der var dog Luft mellem Vandet og GlasSkivene. Imod al Formodningssandt hand Jisplader i disse Vand, endskiont der ikke var mindste Jis at see udi Vandet, som var i et andet Glas, der var løseligen tildekket med en GlasSkive. Altsaa falder Musschenbroeks Formodning af sig selv bort, at Vandet derfor ikke var frossen, fordi Luften var forhindret fra at komme ind i Flaskene med de Jis forarsagende particler. Thi i mit Glas er ingen Luft kommet, og dog er Vandet derudi frossen enten af sig selv, eller og blot ved Hielp af den Bevægelse, det blev satt udi, hvilket og er observeret ved Mairans experimenter. Mon det ikke var bedre, i steden for at optænte Jisgiørende particler, af ovenstaaende experimenter at gjøre denne Slutning, at Vand som er nær ved at blive til Jis, kand dertil forhielpes ved en maadelig Bevægelse, hvorved formodentligen Vand og Luft Deelene des snarere blive skilte fra hinanden, og de første des hastigere komme saa tæt sammen, som til Jisens Dannelsse behøves?

V. Objection.

Jeg har, siger Auctor, undertiden om Vaaren i Martio og April observeret, at, naar Dagen har været klar, og maadelig varm, og Natten derpaa har blæst Østen eller Norden Vind, saa ere Gravene paa Landet tilforsne. Sandelig den Vind har ikke kundet bragt Vandet, som af Solen om Dagen har været opvarmet, til at fryse, men den har bragt noget med sig, som er blevet Vandet meddeelt, og har forarsaget dets forandring til Jis; Thi hvorofte blæser ikke en Østlig eller Nordlig-Vind udi Novemb. uden at Vandet derfor fryser? Men

paa den Tid have de foregaaende Dage ikke været klare, men taagede og fugtige, hvorved Solen er bleven hindret fra at trække det op af Jorden, som den ellers trækker op, naar Luften er klar: Men det, som Solen trækker op af Jorden forarsager, naar det blandes med Vandet, den Haarhed, som Vandet faaer, naar det bliver til Is.

Svar.

Jeg har observeret, som tilforn i Societetets Skrifter er anført, at udi de 3 Aar 1746, 1747, 1748. har den stærkeste Frost været i Martii Maaned med N. O, og O. N. O. Men paa den Tid var Qvægsølvets i Thermometro lavere, end det havde været i de foregaaende Vinter-Maaneder, og følgelig har Luften selv været koldere. I November Maaned have vel ogsaa Østlige og Nordlige Vind blæst, uden at have frembragt saa stærk en Frost, men da har en hellig Qvægsølvets i Thermometro staaet saa lavt. Jeg finder ikke i mine Journaler, at jeg nogen Tid har mærket stærk Frost, uden at Thermometrum jo tillige har været lavt. Jeg har selv med mueligt Agtsomhed observeret Qvægsølvets stigen og falden, ja vel 10. gange om Dagen, for at være forvissat om mine observationers Rigtighed. Da Auctor siger, at samme Vind har bragt Vand til at fryse udi Martio eller April, men har ikke kundet udvirke det samme i November, fordi Luften i de foregaaende Dage havde været taaged og fugtig, og derhos ikke vilser, hvad Beskaffenhed det har haft med Luftens Kulde i begge tilfælde, sees ikke, hvad Kraft bencæfute hans Argument har enten til at bevise de Frostbringende partielers Virkelighed, eller og at den anden Hypothesis derover billig bør forkastes.

Efter at vor Auctor ved de foregaaende Objectioner har søgt at bestyrke sin hypothese, saa stræber han i de følgende at bevise, at de frostbringende partier ere af en saltagtig Natur.

VI. Objection.

At der er en anden Materie i Jis, foruden Vand, slutter vor Auctor deraf, fordi Jis eller Sneer, naar det er smeltet, er raa og ubeqvem til Thee og Caffé, hvorfor alle de, som have en fin og delicat Smag strax mærker sligt, det maa derfor længe koges, paa det at det kand blive brugelig. Saadant er over alt bekiendt i Holland, hvorover jeg snart maatte falde paa de Tanker, at Borrichius, som siger, at Vand, der bliver til Jis, intet fremmed haver hos sig, ikke noye har examineret enten Sneer eller Jis-Vand.

Strar.

Jeg tilstaaer gierne, at Sneer, ligesaavel som Regnvand, har fremmede particler hos sig, hvilcke foreene sig med den i Luften, som har nok af det slags til at forsyne baade Sneer og Regn med. Saaledes er og befundet at være en anden Egenkab ved Sneer-Vand, end ved andet Vand, s. e. Det skal være meget bedre at bruge til Linnets Vaskning end andet Vand. Jeg har og bedet saadanne folk, som have haft en høy Gout i Thee og Caffé, at de vilde lave sligt af Sneer Vand, og prøve om de kunde kiende nogen forskiel mellem Sneer Vand og andet Vand; da mig er bleven forsikret, at den Thee og Caffé, som er tillavet af det første slags Vand, er befundet delicatere end det, der er lavet af det sidste slags. Og da nu Auctor siger det, som er tvert imod, kunde man befrygte en Tvistighed mellem Danske og Hollandske Liebhabere af Thee og Caffé. Men hvist det var mig tilladt at agere Mediateur mellem dem, ville jeg, om mueligt afgjøre Tvistigheden ved det bekiendte gamle Ordsprog: De gustibus non est disputandum. Hvad Jis-Vand er angaaende, holder jeg med vores Borrichio, naar hand siger, at frossen Vand har, efterat det er optøet, samme kraft, som det havde tilforn. Herudi ere ogsaa Mairan l. c. og andre eensstemmige med Borrichio. Monne ikke i det Hollandske Vand kand være saadanne Corpuscula, som blive drevne bort, ved det Vandet fryser, og som gjorde det be-

hageligt til omnældte Drif, medens det var flydende? Jeg fandt herudi intet vist siige, men maa lade det beroe, til man faaer bedre Erfaring om det eene eller det andet. Følger nu

VII. Objection.

Mon ikke de store Virkninger, som Snees-Bandet gjør i Menniskets Legeme beviser det endnu tydeligere? Indbyggerne paa de høieste Alpiske Bjerge, der drikke af Kilderne, som bestaaer af Snees-Band, blive beladde i Struben, Hænder og Been med Hævelser, der iblant ere saa store, som en knyt Næve. Da givtes her til dette

Svar.

Om sligt egentlig skal forarsages af Snees-Bandet, maa jeg overlade til Medicis at dømme. Jeg har forhen tilstaaet, at Snees-Band kand have fremmede Materier hos sig, dog maa jeg siige, at Würtemberg, hvor Indbyggerne foruden andre store Guds Betsignelser have godt og herligt Vand, er dog en stor Deel af dem incommoderede med Strumis. Om ellers det, Auctor fortæller, kommer af Vandet alleene, som Folkene drikke, eller og af haard Kost og slæt føde, som jeg har hørt siige skal være Aarsag, at endeel Folk høyt op i Norge skal ofte besænges med en vis Sygdom, som de kalde Spedalskhed, maa, som forhen sag er, Medici dømme om, ellers tiener for resten denne Objection hverken til at befæste den første eller kuldkaaste den anden Hypothesis.

VIII. Objection.

Tournefort udi hans Voyage du Levant beretter, at i den nordlige Part af Armenien og Persien som ligger mellem den 40. og 42. Grad Nordlig Bredde, falder i Junii og Julii Maaneder en stærk frost om Natten, som varer indtil en Time for Solens Opgang, saa at hand ikke kunde skrive for Kulde. Hand troer derhos, at udi samme Egne skal

Skal feruden Sal fossile ogsaa findes Sal ammoniacum, som vedligeholder Sneen i 10. Maaneder paa Biergene. En Jesuit Navnlig Verbeist beretter, at udi en Province i China, som ikke ligger længere borte fra Linien end Portugal eller Sicilien, naar man i Julio og Augusto Graver 3 à 4. Fod ned i Jorden, skal findes Jisklumper, og at i det Chinesiske Tartarie fryser det saa haardt i Julio og Augusto, at jorden kand fryse 4. til 5. Fod dybt; hand legger dette til, at i samme Lande findes en stor mængde nitrum. Ligeledes skal paa de høieste Bierge, som ligger i America mellem Chili og Peru regiere saa skrækkelig en Frost, at Mennsker i en hast bliver stive som Støtter, og omsider omkomne, endskjønt disse Bierge ligge mellem den 23de og 24de Grad. Der skal ogsaa findes saa stor mængde nitrum, at det ligger en tomme tyk paa Jorden, og desuden graves sal gemmæ ud af de fleeste Gruber. Udi det Baselske skal der være en Flod, som fryser i heedeste Sommer, og hvor udi Vandet er lunkent om Vinteren. Borrichius fortæller ogsaa (in act. Havn.) at en temmelig stor Søe ved Alperne frøs i Julii Maaned saaledes at man kunde gaae 25. skrit ud paa Jisen. Til disse og flere Observationer, som Auctor anfører, og jeg for Vitløstigheds skyld udelader, giver hand denne Raison: Dersom een eller anden Jord er af den Besskaffenhed, at Saltene ikke kand deraf optrækkes om Vinteren, men vel om Foraaret og Sommeren, saa kand Vandene, som ere derved i nærverrelsen, ikke fryse om Vinteren, men vel om Foraaret eller om Sommeren, naar Saltene først ere opbragte ved Solen, og om Natten falde ned i Vandene.

Svar.

De Efterretninger, som Auctor i denne Objection fremsætter, ere ikke af den Besskaffenhed, at deraf noget tilforladeligt kand concluderes ihenseende til Jisens Dannelses; Thi ingen af foranførte scribentere har observeret, eller opskrevet hvad Grad af Kulde Luftten havde, da Vandet frøs. Af Tourneforts Berætning, at hans Hænder bleve stive af Luftens kulde, kand nogenledes sluttet, at
Luf.

Lufsten paa den Tid har været lige saa kold, som den er hos os, naar Vandet fryser. Og, dersom Luftens Kulde altid saaledes har svaret til Vandets Forandring til Is, saa kand alle disse relationer ikke kuld- kaste den anden Hypothesis, som ikke kand svekkes, med mindre der beviises, som hverken af Auctore eller nogen anden hidindtil er skeet, at Is kand dannes i en varm Lust. Det er skade, at man i de fleeste Rejse Beskrivelser maa savne accurate Observationer, som vel kom- mer deraf, at deres Forfattere enten ikke have forstaaet at gjøre dem, eller ikke haft de dertil behørigte Instrumenter. Det er et gandske andet spørgsmaal, hvad Aarsagen kand være dertil, at Luftten i Armenien, Persien og andensieds kand blive saa kold i Som- mer - Maanederne? Det synes rimeligt, at exhalationer, enten de ere af saltagtig eller anden natur, som om Dagen have svævet høyt op i Luftten, hvor det er uden tvivl koldere end nær ved Jorden, ere fald- ne ned i den nederste Lust og taget en Deel Varme til sig deraf, hvorved Varmen er gaaet ud af Vandet i Luftten, og det i saadan mængde, at Vandet derved er frossen. Da desuden ogsaa bemældte Lande skal være saa opfyldte med Salte, saa kand det maake være saltatige exhalationer, som forarsager dette synderlige phoenomenon i de Lande; Men, at disse Salte skulle, som Auctor siger, trænge sig ind i Vandet, og forandre det til Is, seer jeg ikke, hvorledes hand kand beviise; Thi, dersom vi havde exempel paa, at noget salt, naar det blev folveret i Vandet, kunde derudi frembringe mindste Tegn til Is, kunde man have nogen Aarsag til at slutte, at der være frostbringen- de Particler til af en saltagtig Natur, men intet Salt, og ingen Spiritus, som er lavet af Salt, kand forandre Vand til Is, naar de sammenblandes, ja det hindrer endogsaa Vandet i at fryse; Thi Vand, som er blandet med megen Salt, fryser langsommere end reent Vand. Paa de høieste Fjelde i Norge troer jeg er saa skarp Frost, som paa Biergene i America, og det paa den Tid, da Jor- den er bedekket med Sne. Skulle vel ogsaa denne Kulde forarsages af Salpeteragtige frostbringende Particler? Af Fjeldene kand de ikke komme, thi samme ere tildekkede med Sne, altsaa maatte Luftten føre dem med sig, og de maatte foresindes i Luftten i en forfærdelig Mæng-

Mængde efter som de maa være tilstæde hos alle de Bænde, der skal fryse.

Nota: Formedest Authors Død, udeblev Slutningen til denne Afhandling, som man derfor ey seer sig i Stand til her at kunde anføre.

Register.

A.

Absolon (Biskop) hans Herkomst (nota) pag. 172.

stenker Gods i Halland til Sorø. 401.

Alba (Hertug) vil indføre Spansk Indquisition i Nederlend. i forrige Seculo p. 213.

Albagen og andre, ved hielp af Tusmørket, søgt Atmosphærens Høyde; meent samme at være 11, andre 13. Tydske Mile høy. 115. dens nederste Part at forarsage Tusmørket, thi ellers bleve de fleste Nætter om Naret ey mørke. 116.

Albertus Stadensis, Histor. Skriver. 175. cf. not. 529.

Alders (Middel) Histor. Skrivere critiseres. 169.

Alphabeth (det) Mennisket bringer med til Verden, er enkelte Begreb, som ved adskilligen at legges og lignedes sammen, bringer til fornuftig Indsigt. 130.

Alun-Verker, i Skaane 433. 434. i Jylland. 454. 455.

Anders Suneson, Erkebiskop, setter Grændsestet i Halland. 402.

Amagerne, komme fra Nederlandene. 197.

Amboina, stor Ø, blant de Moluccheske, nær Luaien 101. udstaer Jordkiølv 18. Aug. 1754. stærkere end nogenfinde tilforn mindes ib.

Anscharii Mission, it. andre Geistlige af adskillige nationer, komme til Dannemark. Danske gamle Aarbøger, indeholde lidet om borgerlige Ting. ib.

Arason (Jon) Biskop paa Holum i Island, underfundig mod den Evangeliske Lærdom. 2. anmasser sig Skalh. Stift efter G. Einersens

Død. 3. 5. forskrives af R. E. 3. til Kiøbenh. med sikkert leyde, skiont forgiæves 6. 8. forsøger at bemægtige sig Skalh. Bispegaard og indsætte sin Søn Biørn der til Biskop. 9. angriber Dade Gudmundsen, plyndrer hans Gaarde, og tager Dom over ham 10. 13. erklaeres fredløs af Kongen, til han vilde falde til Goye 21. lader fange Biskop Morten Einersens 22. 23. samt Hr. Arnor Arnor'sen 24. 25. men fortryder derhos at hand ikke fik Dade tillige 26. 27. foruroliges ved Hr. Oluf Hjaltesens Prædikener mod Papisterne, hvilken han forfølger med en voldsom Nættergang 28. 32. lader Dom gaae over alle dem der vare evangelist-sindede 32. 33. Bændsætter Hr. Gisle Jonssen 34. 36. affættets af Kongen 38. paamindes af Palladio at befordre Reformationen 38. 43. tragter efter Forlig med B. Morten 44. besæfster sin Bispegaard og besøger Skalh. Stift paa nye 46. søger at bringe Landet under fremmed Herkøb 47. tvinger Skalh. Bispegaard, indretter alting paa sin Papisstift. 49. fordriver de Danske fra Vedvæ. Kloster 50. forfølger Lav-Mand Thorleif Paul'en og tvinger ham til at nedlægge sit Embede 50. sætter Helgefjelds Kloster paa forrige Fod, og gjør de Evangeliske i Skalh. Stift vaklende 51. lader tildømme sig for sin Umage Skalh. Bispe-Stoels Indkomster 56. 58. søger skiont forgiæves at sværte hos Cank'eren alle dem, der satte sig imod ham 58. 62. anfalder Dade Gudmundsen paa Sandefeld, men bliver fangen, og føres til Snoksdal. 64. 67. og derfra igien til Skalholt 70. hvor hand anlægges paa Kongens vegne af Christian Skriver

70-72. og bliver halsbuggen 75. Hans Sindelar, og Betænkning over hans Henrettelse 76-77. sam. nænlignes med Biskop Ogmund 77-78. bliver siden af sin Søn Sigurd optagen, ført til Nordlandet, og begravet 80. og endelig, med hans Søner dømt som en Lands Forræder paa Oddøe. 94-97.
Arnorsen (Arnor) hans Levnets-Løb 24. 25. fanges af Biskop Jon Aresen og lægges i et haardt Fængsel 25 27. udløses dog omsider af sin Kone. 28.
Arcus visionis, blant astronomos, ey overeens. Ptolomæus og Keplerus sette den at være 10. Hevelius ikkun 3 Grader. 117.
Armee (Keyserlig) beforder Agerdyrkning og Velstand i Sønder og Nørre Jylland. 202.
Afkaniske (Margrevelig) Stamme af Brandeborg. 170.
Afkmanner, ere de Danske. Mod hvis Oversald Hamborg og Bremen besætted. 199.
Atheisterie gjør Bayle til et mindre Onde end Overtroe, hans Argumenter 133. Afstye for Ont, om formaaer mindre hos mennisker, end lyst til Got. 134.
Atmosphærens Høyde, er søgt forgieves i mange 100 Aar. Den overstiger Mennisk. Sandser. 113. Dens beskrivelse I 4. 120. Deles i adskillige Lag 128.
Ate, et stort Hiul hos Mennisk. 166.
Aetna, St. samme Jld og smeltet Steen. 107.
Aabenraa Jern Erts 449.
Aage Andersen. See Tott
Aarsag til Jordskielv 107. 199.
 : : : til Jis 567. 199.
 : : : at Synder agtes større eller mindre. 134. 199.
 : : : hvi Jordskielv paa Jælland 1755. yttrede sig først paa de yderste Ræs. 187.

B.

Bands-Brev. 35. 36.
Barometerum. Dværgsølv i samme staaer 28. Franke Tom høiere inden for end uden for 120. Experiment dermed paa høye og lave Steder 121. Dets Inddeeling ib. Det staaer een Linie lavere ved Havet i America end i Europa. 127.

Bayle (Peder) anseelig af Lærdom og Gaver. Mere tilbøielig at rive end bygge op. Et Slibesteen for Skarpsindige. Setter store genier i Bevægelse. 132.
Barbariske Hedninger forud i Danmark. 198.
Begierlighed til Got eller Frygt for Ont, hvoraf kommer 140. Det første treffer oftest ind hos Mennisker 141. Denne Begierligheds Vægt og Maal undersøges. 142.
Belsønning, ædlere motiv og menneskeligere end Straf. 150.
Benzelius (Ericus) Genealogia Regum & Princip. christianor. in Dania (nota) 169.
Bergen, har en Gade, Skotte-Bye kaldet, forud af Skotter beboet 202. Hanses-Stædernes Comtoir. 209.
Bergsøn af strandet Gods 469. 471.
Bergmester i Norge. 511.
Berg-Ordning for Norge. 513.
Bergsøen et Ravn. 482.
Bergward hvad betyder 295.
Bergverker, Blegingske 403. 420. Romiske 262. 287. Danske 450. Engelske 493. Estniske, Lissandiske, Prenske 262. 3. Finlandske 267. Hallandske 400. Helgelandske 458. Holskenske 435. Laplandske 272. Norske 235. 236. 237. 290. 476. 491. 497. 507. 510. 522. 523. Pomerske 265. 266. 436. Skaanske 400. 405. 413. 451. Slesiske 265. 287. Slesvigiske 446. Svenske 273. til 399. Tydske 239.
Bernsteen paa Helgeland 439. 441.
Biarnesen (Jon) Raadsmand paa Skalholt, modstaaer Biskop Jon Aresen. 9.
Biellands Sogn ved Christianssand, see Jordskielv 104.
Bierges Høyde at bestemme 127.
Biery, af Frölich saa høyt besregen i Ungern, at den blaa Luft saae han under sig 118. da han kom høiere, besandt hand sig i en tyk Taa-ge 119.
Biørn paa Skardsaa. 46.
Biørnsen (Magnus) Biskop Aresens Sønes-Søn. 75. 81.
Boccone, Vand op af Jorden giennem Sprekker, fastet 12. til 16. Allen p. III.
Bogislaw IV. Pommersk Volgastiske Huuses Stifter, Euphemias, Dronnings af Danmark Fader. 175.
Blæse, Blæsning, Jernblæser 500. 501.

Blekingske Bergverker 403. 420.
 Bly Erts, i Sverige 337. 343. i Skaane
 405. 434. ved Flensborg 447. paa Born-
 holm. 453.
 Bly Tag paa Kirker 465.
 Bømske Bergverker 262. 287.
 Borgerskab at tages paa Vilkaar, befales af
 Kong Friderich II. 212.
 Bornholmsk Guld 461.
 : : : Mineralier 452. 453.
 Borrichius tilskriver optøet Vand samme Kraft
 som for det fæes 581.
 Bud (Guds) anføres som faderlige og kjerlige
 Formaninger. 161.
 Brændende Bierge, Betænkning derover 106.
 Broder kaldte forudm ikkun en Blodsforbandt
 den anden. 177.
 Baad, stander i Garten. Lyd som Hvirvel-
 Wind. Bevægelse i Jorden 187. 191.
 Byffe Kammer 409. 411.

C.

Canigou (Bierg i Frankrig) hvor Dvægsals
 synker 8 Tom i Lin. 121. Dets høyde p. 126.
 Carabura (Bierg) dets Høyde. 127.
 Carpatiske Bierge i Ungern. Astronomiske
 Observationer af Frölich med Livs Fare, de
 beskrives som merkverdige. 118.
 Catalogus over Ild-Bierge, dertil gives An-
 viisning. 106.
 Catolske, hvi i Protestantiske Lande ey aldeles
 taales 229. Masi controvers med Sam.
 Andrea, af reformeert Religion. 230.
 Clavius:c. Forsøg at finde Atmosphærens Høy-
 de ved hielp af Tusmørket. 115.
 Causa damni avertendi, quod sit potior, quam
 lucri faciendi, gielder i borgerlige Love. 152.
 Cheribon, Jordstiels styrtet et stort Bierg i
 Floden, saa at Vandets Reising ødelagde
 Dorper, Riis og Kaffe-Plantager. 102.
 Colonier af Fremmede i Danmark 197. 199.
 Cimbrien i. e. Jylland og Holsteen, vid.
 Tacitus, og bleven ham bekjendt ved deres
 Indbyggere Udreise og Streifen 198. Kong
 Christian IV. Magt af Fremmede mod
 Sverrig. 202. 221. 222. 19.
 Cometer ey at være Marsag eller guddommelige
 Tegn paa ulykkelige Hændelser 133. eller

tiene Hændinger til Beviis paa Guds Forsyn'
 som Forvarfeler ib.
 Constantinopel, heftig Jordstiels. 102.
 Craig (Joh) skarpsindig Skotsk mathematicus,
 hans principium. 163.
 Creature bortskylles og folk flygte til Biergene
 i Island 190. Creature blive galne ved Tiden
 af Bierge, løbe 20 Mile bort 195.
 Christian I. Konge i D. S. N. 340. 341. 342.
 437. 506.
 : : : II. Konge i D. S. N. 269. 310. 311.
 392. 394. 395. 409. 411. 473. 474. 506. 509.
 511. 513. Borger-Standen kjer, af Udelen
 forhadt 208. Comp'gnie og Hylken Stræde
 i Kiøbenhavn, hvorfra deres Navne ib.
 : : : III. Konge i D. og N. 414. 456. 457.
 477. 513. 525.
 : : : III. K. i Danmark. Forskriver B. Jon
 Aresen til Kiøbenhavn 7. giver Biskopen og
 Geistligheden i Skalh. Sti't bekiærmelse-
 Brev mod samme 18. 19. erklærer ham, fred-
 los 21. afsætter ham med Befaling, at udvælge
 en anden Biskop i hans Sted 38. befaler
 at gribe ham 63. indlætter Hr. Oluf Hjaltesen
 igien i Laufaas Kald 82. gjør samme til Biskop
 paa Holum 83. søyer Anstalt, samt udreeder
 Krigs-Skibe og Folk, til at angribe Biskop
 Aresen 83. 86. tilskriver de beste Mand i Is-
 land at hielpe de Danske mod ham 87. som
 og alle Indbyggere i Holum Stift, at slaae
 sig fra hans Partie 88. 89.
 : : : IV. K. i D. og N. 429. 438. 477. 525.
 Christian Skriver Amtm. Fuldmægtig i Is-
 land 12. giver sin betænkning over B. Jon
 Aresens Forliig med B. Morten 44. 45.
 holder Ting, og lader Dom gaae over de n
 fangne Biskop Aresen og hans Sønnen i
 Skotsdal 67. 69. anklager samme paa
 Skalholt, paa H. M. vegne 70. 72. und-
 slaaer sig for at holde dem i Forraring 72.
 men samtykker i at lade dem afstve. ibid. og
 bliver dersør selv 14de ihjelslagen. 78. 79.
 Christianssand fornummet Jordstiels 103.
 Christopher (Kong) af Bayern K. i D. S. N.
 339. 340. 341. 342. 345. 396. hans Svenske
 Lov 294. hans Geinal Euphemias, hendens
 Føde-sted endnu i Lvil. Som Arve Prinds
 til Danmark, kaldes han og Hertug til Hal-
 land

Register.

land og Samsøe 180. conf. 527. i førstn.
ningen en uvolig Regiering 547.
Cimbrernes Metaller. 462. 463.
Cruſta terræ menes at være haardere i Norge og
Sverrig end i andre Lande 109.

D.

Dalekarte 356. 395.
Dale-Marcus handler ilde med den fangne Biskop
Aresen, og straffes derfor af Dade 66.
Damp (blaa) i som en Pyramide stiger i Luf-
ten, brænder og soier 105.
Danmark fordm riig paa Guld. 277. 278.
:: Metaller og Mineralier 450.
:: dets Grændse ved Eydern eller Sønder
Jylland, foranlediget Colonier at være ind-
komne 198. Seculo XI. begyndte de Danske
en fredeligere leve. Naade 199. Dannevirke.
forsynes med Muur af K. Baldemar I. Nar-
sagen dertil ib.
Danske Kongers Slægte Bog (Lyfkander) 170.
Dlugoffus, Polst Histor. Skrifer (nota) 179.
Dorothea Dron. i D. S. R. 340. 341.
Dronninger i Danmark, fra hoed Tiid beres.
Følge med Bished vides 171. cf. 527.
Dydens Vey gjør opløst Forstand, forbedrer
Willien. Dens Natur 135. 139.
Dydig, den ey just at kaldes, som ey begaaer
grove Synder 136.
Dynger Steen styrter strømmeviis ned 185.
Svovelagtig Dynd af opløst Afke, sølber Bekke
og Kilder 195.
Dybe Vandet, ved Christianssand, flødt ind
over Landet med heftig brusen, formenes ved
Jordstielv. 103.

E.

Edict (Mantiske) ophæves af Kong Ludvig
XIV. 215.
Einersdatter (Gudrun) Dade Gudm. Hu-
sirn II. beder hos Biskop Aresen for sin
fangne Broder, Morten, skion forgæves 24.
Einersen (Siffer) Biskop paa Skalholt hans
Anseelse 2. Advarsel Brev til Dade Gud-
mundsen 12. 13. hans Veyn opgraves af Bi-
skop Aresen 49.
Einersen (Morten) udvælges til Biskop paa
Skalholt 5. hans Levnets Løb 5. 6. ryser

til Danmark, stadfæstes af Kongen i sin Vær-
dighed, forpligter sig til at rette sig efter Dr-
dinansen, underviises, overhøres og indviies
til Biskop 14-17. udvirker hos Kongen be-
skærmelse Brev for sig og Geistligheden i
Skalb. Stift 17-19. tager Dom over Biskop
Aresens voldsomme Opførsel i Stiftet 19. 20.
59. fanges af B. Aresens Søner 22. 23.
undløber af Fængselet men fanges igien 43.
kommer i noget taaleligere Fængsel hos B.
Aresens Søn Jon, paa Modrefell 44. af-
staar til ham Biarne Næs 45. føres af Bi-
skop Aresen til Skalholt og bruges som et
Middel til at tvinge Bispegaarden til Overgi-
velse 48. 49. efterlades af ham paa Skalholt
som Fuldmægtig til videre 50. faaar Vid-
nesbyrd fra Professorerne i Kiøbenhavn 55.
beføres for Canzleren af Biskop Aresen, skion
forgiæves 59-62. tilbyder sig at forvare den
fangne Ane Jonsson, 69-70. men samtykker
dog siden i, at han med de andre skulde ræt-
tes 73.

Einersen (Peder) Biskop Mortens Broder,
hjelper til at forvare Skalb. Bispegaard
mod Biskop Jon 9. beføres af Biskop Jon 60.
Elve (tvende) udbrudt i Island. 189.
Engelske Metaller 465. 488. 493. 494. 496.
Erik (Kong) Menved, anden gang uereinig med
sin Broder Christoph. II. p. 180.
:: af Pommern, K. i D. S. R. 330. 334.
337. 337. 338. 473. 497. Lader Wendiske
Herremænd faae Voepæl i Danmark 220. Ige
som Bayeriske Adelige under Kong Christoph.
Bavaro ib.
:: Christopher Ildens Søn og Med-Regent,
hans Vgteskab 527. 599.
Estlandiske Bergverker 262. 266.
Estritsen (Kong Svend) fra hans Tiid Hayes
Følgen af Danske Dronninger 171.
Euphemias (Dronning Danmark) hendes
Herkomst 169. 175. Hun var Kong Balde-
mar Afterdags Moder. Hendes Stam-Tabte
179. Forældre 180. cf. 183. Middelsilders
Histor. Skriv. at fortælle Gemyttere, men ey
Sing eller Omstændigheder af Betydenhed.
Experimenter midt iis i Flasker 573. Cyrilli
refuterer af Mairan 575. Experiment af Fah-
renheit med Vand i Glas Kugle, hvoraf Luf-
ten udpumpet 577. af Mairan 578.

Exulanter (Bøhmiske) faae Boepæl i Kiøge 215.
 Lyolffen (Sigmunder) udsalgt Biskop til Skalholt 24.

F.

Fabrenheit (observation) Glas: Kugle halv med Vand, sigilleret hermetice, efter at Luften var frataget, ey at fryse 577.
 Falster (Jens) ihjelslagen 352.
 Faluns Raabber-Gruver 289. 290. 291. 292. 306. 318 319.
 Farve-Jorde i Jylland 452. 455.
 Femmunds-Spe i Trundhiems-Stift, 12 Mile lang 105.
 Finlandiske Bergverker 267.
 Sinnerne om først har optaget Calberget 272. 307. 311. 394.
 Forstanden, ligesom Dyet, siges see alt andet, men ey sig selv. 130.
 Fortegnelse fand Hayes over Jld-Bierge, hvor, vises 106.
 Flammer og Jld af Katlegiaa Bierg, gjør Lyst 191. Cort Sand: Bog falder paa Skib fra Feland 192.
 Franske Colonister i Danmark 197. 199. anledning dertil 199. Skofste Familier 202. in nota. Fabriquer drage Fremmede ind 205. Haandværks Folk 206.
 Freybergiske Berg-Net. 265.
 Fridrik II. Kong i D. og R. 406. 414. 416. 417. 424. 426. 427. 428. 466.
 , , , III. R. i D. og R. 430. 432.
 , , , V. Omhu for Mineraliers Opdagelse 452.
 Friis (Johan) Cankler 58-62.
 Frölich paa et høit Bierg i Ungarn stude Flint af paa adskillige Højde, med sær Virkning 119. Biergets Top een Mil fra Jorden, hvor respirationen dog ey falder Frölich besværlig ib.
 Frygt, naar faaer Overhaand, giver Overtroe Fortrin for Atheisterie 134.
 , , , for Smerte, meener Bayle, at formaae mindre, end lyst til Got 136. begge Satter at taale Jadsfrænkning ib. 199. sin Juldkommenhed at befordre, og Ufuldkommenhed at afværge er enhver indpræntet af Skabe-

ren 144. Ubehagelig Følelse gjør frygt og affkye for Dnt ib. Frygt for et større Dnde formaaer mere, end Begierlighed til et mindre Gode 147. Regel i Stats: Kunsten 154. Frygt er Noed til det meste Gode i Verden 165. og af Gud sat til Gierde om os ib. Suggestiske Familie søre Raabber ind 469. Syenske Mineralier 456.

G.

Garpeberg i Sverige 282. 283. 284. 290. 303. 320. 329. 369. 370.
 Gebhardt Esterretning, om Brandens. Margrev. og Churfyrsters Slægt-Register i gamle Tider 171.
 Glæde, Kierlighed til samme, at formaae mere hos Mennesker, end Had til Smerte, Bayles Meening 133.
 Gemytter (tverhandede) i alle Ting med Gud og sig selv misforstøpede 149.
 Genealogia Regum & Principum Danor. christianorum (nota) 169.
 Geometrisk Instrument, at maale Ting, som ey fand naaes, men sigtes til 114.
 Gert (Grev) af Holsteen 170. Svoger til Kong Erik 527. hans Søster, hendes Persøn og Tildragelser ib. Fader og Slægtstam, Naaben re. 528 sq. Tvistighed Ao. 1321 i Læns Sag, og Dom ved Voldgifts-Mand, Herren af Wexlenborg, Henrik Love. Hun er Gæf i 8 Aar, bliver Dronning i Danmark 547. Wedgift ti tusinde Mark lodig Solv 549. cf. 564. Hun forskydes 552.
 Gævær, s. Krigs-Naaben.
 Gierninger (Moraliske) deres Folger, af fornøden Sammenhæng, efter Skaberens vilje Indretning 136.
 Gise (Mogens) treffelig Patriot for Kirken og Staten 208.
 Gislefen, Biarn, Vicarius i Holum Stift efter Biskop Jon Aresen 81.
 Goslariske Berg-Privilegier 248.
 Got, Lyst dertil, om formaaer mere, end Affkye for Dnt? 134.
 Gothinerne et Lydst Folk 244. 281. 403.
 Gud, i Folge af sin Godhed, forundte sine Skabninger de Fuldkommenheder og Lyfsaligheder
 Ecce 3

heder, som deres Natur, Tingenes Hensigt o. s. v. tillod 138. Hans Hoved-Hensigt er det Gode, som derfor har et stort Fortrin for det Onde. Det Gode at tiltage uden Maal og Ende 141. Dyd at kunde stige til høyere Grad end Ondskabs ib. Evigheden ey Grendse for det Godes Tiltagelse ib. For at nyde meget Got, lides noget Ont 142.

Gudmundsen, Dade, en anseelig Mand i Island. Hjelper til at forsvare Skalhólts Biskop mod Biskop Jon 9. anfaldes og beskyldes af B. Jon, hvor vidt med rette? 10. 13. Opfordres af sammes Folk, men holder sig stille 27. faaer Kongelig befaling at gribe B. Jon 63. angribes af Bispen, men tager ham fangen paa Saudefell, og fører ham til Snoksdal 64. 67. lader Dorn gaae over ham og hans Søner 67. 69. tilbyder sig at have Are Jonssen i Forvaring 69. faaer befaling at lade paagribe Christian Skriverens Banemænd 79. 80. samt at hjælpe de udsendte Danske Folk mod Biskop Jon. 87. 88.

Guld, kaldet Rins Malm 243. 487.

• • • i mængde fordom i Norden 276. 277. 463. 464. 477. 478.

• • • Miner i Finland 269. 312. i Lapland 272. i Sverige 312. 382. i Slesien 265. paa Helgeland 438. 440. 441. 445. ved Flensborg 447. 448. paa Bornholm 461.

• • • Sand, i Fyen 456. i Lybland 242.

Grader i mere og mindre Ont og Got 146. Rin-ge Grad af Got, Land ey antages at over- gaae det største Onde 147.

Gram (Profes.) bestemmer ey noye nok Bogslaf og R. Waldemars Forvandtskab 179.

Gratze (Kong Sveno) ført Sachsiske Soldater til Danmark. Gerhardus Calvus 10000. fra Bremen 2c. p. 200.

Grav-Minde (R. Christoph. II.) samt Gemal og Børn 171.

Grevens Seyde i Interregno efter R. Frid. I. 201. at hjælpe R. Frid. II. mod Sverig, komme en Deel Lybske Grever til Danmark; Mange blive i Landet 202.

Grimsen (Erik) Præst, sendt af B. Jon Are- sen til Skalholt 9.

Grund-Støtte til Loves Myndighed og Kraft, er Følelse af Ont og Got 155.

H.

Hamborg og Bremen besæffes mod de Niskan- ners i. e. de Danstes Overfald 199.

Halldorsen (Sæmund) Abbed, reysjer til Riis- benhavn i B. Jons Vrende 8.

Hamborgske Riidsmænd, deres Voldsomhed i Island 47.

Hamsforts Series Episcopos. 170. Hübners Tabeller tage Fejl. ib.

Handel fordom fra Norden paa fremmede Ste- der 284. 285. 287. 288. 381. 467. 488. 492.

Hans (Kong) i D. S. N. 347. 348. 349. 363. 372. 380. 408.

Hansestædernes Handel paa Norden 287. 467. 488. 492.

Harocko, 60 Stod Jordskielv paa een Dag 102.

Havets-Bund menes ey at giores Jordskielv den Modstand, som det faste Land, i sær Bierg- og Klipagtige Egne. 110.

Hedengrufva i Sverige 282.

Helgelands Metaller. 438.

Helsingeland om fordom havt Metaller 295.

Helsingør faaer tyff Kirke formedelst tyffe Riidsmænd 210.

Helgefolds-Kloster 51.

Hellig Aands Holmens Beslut 307. 314.

Heliodori (Sigismund.) see Haldorsen.

Hennings Theatr. geneal. (nota) 170.

Henricus auceps (Keyser) de Lybske befæste den Tiid deres Stæder med Ring-Muur 199.

Hensigter (Guds) med Ont og Got at forenes 138. Det Onde befodrer det Gode; begge ud- udgøre sammenløbende Linier i et Centro ib.

Hjaltesen (Olaf) hans Opkomst, Bedrifter, og og sær Prædikerer imod Papisterne, hvorfor hand tiltales af B. Jon 28. 32. og endelig af- sættes, bliver ilde medhandlet, reysjer til Dan- mark, og fortæller Biskop Jons voldsomme opførsel 32. men indsættes igien i sit Kald af Kongen 82. og bliver tilsidst Biskop paa Ho- lum. 81. 82.

Hiertet bør søle Sandheders Vigtighed 163.

• • • og Hiernen i Pligters Dvelse ey stedse enige. 130.

Hire (la) Atmosphærens Høyde 115.

Historie (Skrivere) middel Alders dables 169.

Hols:

Holstfjorden, stort Vand ved Christiania 105.
 Holsteenske Grevens Pant i Raabberberget.
 322. 327.

Jernværker 435.

Hospitæl (Hell. Geistes i Kiøbenhavn) af Kong
 Christian III. trende af Skotsk Herkomst ere
 deri perpetuerede (nota) 202.

Hrutar i. e. Bøddere, to spidse Klipper i Is-
 land 186.

Hule, af Miles Døb, ville giøre, Steen en
 at synke til Bønds i den, men søøve in æquili-
 brio 114.

Husaby Jernværker. 432.

Hydrostatiske Regler, at fastsætte Atmosphæ-
 rens Højde 120.

Hvidsten og Sausen i Luften af Jordskielv 185.
 Haandfæstning (Kong Friderich III.) ey at ind-
 føre fremmede Tropper 203.

Haandværks-Folk i Danmark. 206.

J.

Jarnbergland i Sverige 275. 282. 298. 306.
 409.

Jern om først funden i Norden 297. 306.

til Landgilde 338. 342. 371. 407. 456. 457.
 458. 459.

Jern, Jernberg, Jern-Erts, i Sverrig.
 274. 275. 285. 298. 305. 315. 318. 319. 320.
 343. 351. 377. 393. 432. 491. Halland 401.

Blekningen 403. Skaane 407. 414. 430. 434.
 Holsteen 435. ved Nabarra 449. i Jylland

453. 454. 455. 456. 458. paa Nøen 453. i
 Norge 483. 484. 492. 499. 504. Island

498. 500. 502. 503.

Klodder 409. 411. 412. 417. 426. 456. 457.
 459.

Jld af Bierg opkaster Kiøkken Salt. 196.

Jernværker i Norge 491.

Jis, Lædes Meenina derom 569. de have tvæn-
 de Hypoteses. Besvares 571. sqq. Aucto-
 rum Navne i Materie om Jis.

Indici maris Insula 285. 286.

Jordskielv (merkvaerdig) i Norge, Lisabon 11.
 1 Nov. 1755. p. 101. sq. 185. sqq. i Constan-
 tinopel, Egypten, Smyrna, Alexandria, Is-
 land; fra Hecla Sand og Støv falden paa
 Skib i Havet, el. fra et andet Jld-Bierg. Jld
 og brændende Luft menes ved underjord. Gan-
 ge trængt sig fra America til Island 11. 103. 105.
 107. 111.

Jordens Overflade er en fastsat Grændse for
 menniskelige Sandser 114.

Jld-Bierge, hvor Jorden er udhulet i mange
 100 Aar. Betænkning derover 106. Marsag
 107. Virkning 108. 112.

Jld Kugle (Meteorom) 15. franske Mile stor
 120. cf. 192.

Jndbyggere (Lands gamle) gavnligt eller skade-
 ligt, Fremmede at nyde Deel i Landets For-
 deele? 198. Hvoroed Jndbyggernes Tal for-
 vges og bestrykes 204. Hverving indbrin-
 ger aarlig 600. Mand. 300; deraf blive
 i Landet. 16000. altsaa i nu værende Seculo.
 Deres Utkom 3. eller 4. Gange saa Tall-
 rtig. Nøiten 217. 221. 222.

Jndfald (de Slavers 11.) i Danmark hindres
 199. Jacobus de Walles, General i Christi-
 ani 11. Tid 201.

Jndsiget (Mennisk.) tabes med Tiden 161.
 Interregnum i Danmark efter Kong Christoph.
 II. 219. efter Kong Friderich II. p. 201.

Jonsen (Gisle) sætter sig imod Abbed Si-
 gurd's Ball til Biskop paa Skalh. 5. Vand-
 sættes af Biskop Jon 34-36. flyer til Dan-
 mark, og dømmes af Bispens Søner fra
 Vere og Embede 37. men foreslaaes af Kon-
 gen til Biskop paa Holum i Jon Aresens Sted.
 37. 3°.

Jonsen (Vre) Biskop Jon Aresens Søn var
 med at fange B. Morten 22. samt at døm-
 me Hr. Gisle Jonsen fra Vere og Embede
 37. holder B. Morten hos sig i et meere
 taaleligt Fængsel 44. tager af Biskop Mor-
 ten Ufftaaelse paa Biarne-Næs. 45. nedlæg-
 ger sit Lav-Mands Embede, og hvorfor 49.
 50. begaaer Voldsomhed imod den Kongel.
 befalings-Mand 61. fanges med sin Fader
 paa Sandefell 66-67. og dømmes tillige-
 med ham til at sidde i Forvaring til næste
 Lands-Ting 68-69. vil forraffe Dade 70. fø-
 res fangen til Skalholt ibid. tilbydes Livet,
 om sig en vilde hevne, hvilket hand aflsaaer,
 og bliver derfor vrøttet 74. hans Sindslav
 ibid. begravnes af hans Broder 80. dømmes
 som Lands Forrader paa Oddøe 94-97.

Jonsen (Bjorn) B. Aresens anden Søn vilde
 hans Fader indsætte til Biskop paa Skalh. 3.
 9. var med at fange B. Morten 22. samt at
 dømme Gisle Jonsen fra Vere og Embede 37.
 fan-

fanges med sin Fader paa Sandefell 66 67. dømmes til at sidde i Forvaring til næste Lands-Ting 68-69. føres fangen til Skalh. 70. begierer at beholde Livet, men forgæves, og bliver rættet 74. begravet af hans Broder 80. dømmes siden som Lands-Forrædder paa Ddt.øre 94-97.

Jonsen (Sigurd) B. Aresens tredje Søn 75. hans Sindelav 79. erklærer sin Fader og Bredre for Oprørere, men lader dem dog hæderlig begrave 80. udvælges til Biskop efter sin Fader Imen undskylder sig 81.

Jsland (Jordskielv) 11 Sept. 1755. p. 185. Jorden løstes Bølgevis op og ned. Bulder, Knagen, Røg, fint Støv og Rist i Klippe 5. Favnedybt, een Fod breed ib. Steen-Skred med andre dets Virkninger 186. Ting-De-Syffel, 3 Bønder Gaarde omkastes. Jlds-Udbrydelse 188. 191. Vesten for Nordlandet b. vægeligere end mod Norden til Osten 188. Jld af Bierget Katlegiaa. Knal høres 25. Mile 192. Afke-Fog dreven 50. Mile bort. 194.

Jslandsk Jern 498. 500. 502. 503.

Juul (Arel) sendt til Jsland mod B. Aresen. Medbringer en ny Biskop 83. hans Instrux og Erinde 86. tager Huldningens Eed af Indbyg. Norden og Vesten 90-92. lader gaac Dom over B. Aresen og hans Sønner paa Oddøe 94-97.

Jyllands Mineralier og Metaller 452. 453. 454. 455. 456. 458.

R.

Katlegiaa (Jsbjerg-Kløfte) hvoraf Jld udbrød og tillige Vand 189. Riede Jsbjerge og fielde ib.

Keplerus, om Tusmørke 116.

Kietubiery, steile og klipperige Strand-Bredde i Jsland 186. Krabla Bierg brændte for 30. Mar 188.

Kisbenhavn faaer en tyff-Kirke. 213. og en reformeert af Dronning Charlot. Amalia. 215. sq.

Kirchbergs Meklenborfske Krønike er omstændelig 174.

Kircherus opregner Jld Bierge 106.

Kirke see Grav-Minde.

• • • Klokker fra Engelland 486.

Klipper i Norge strekke sig sommesteds $\frac{1}{2}$ Mil i Kusten. Mænes stikke ligesaa dybt i Jorden. Bestaaer af Marmor, Flint og graa Sten ib. • • • som Bygninger, og Jis Stykker ved Vandstyrning falder ud. Vandet udgiør en stor Søe. Klipper og Jis giøre et nyt Ræs ved Udlobet i Havet paa 40. Favnedyb 190. Etye eller Røg Støtte af Katlegiaa 191. Luc, Knal som høres 25. Mile. 192.

Knud (Kong) den store. Det XI. Seculi Begyndelse forandrer den barbariske Tid i Danmark 206.

• • • den VI. regierer mod Enden af XII. Seculo ibid.

Kober, om først fundet i Norden 297. 306. • • • af Helgeland 444. Jysland 453. 455.

Koberberg og Kober Gruver 273. 199. see Jern.

• • • i Finland 270. i Norge 492. 507. 508. 522.

• • • Mølle ved Oldeslo 437.

Kopervigen i Norge 483.

Koehler (Henrich) over Natur. Lov 153.

Krigsraaben hvorfra fordrum i Norden 279. 301. 462. 478. 486. 487. 492.

Kunst (Løvgnivings) 155. 165.

Kunstnere i Danmark. Haandverks Folk, Handel. Kjøbmandskab 206.

Kragii (nic.) Beretning om Norske første Sølv-Verk 209.

Kratzenstein (Profess.) undersøgt Afke falden paa Skib under Færve (nota) 92.

Kræfter at svare til Virkning. Philosophie Sats 159.

Kryger (Fabr.) og andre citeres om Jordskielv 109.

S.

Sag, i adskillige, deles Atmosphæren 128.

Land-Gilde Jern, i Slaane, Jysland see Jern.

Land-milice under Kong Friderich IV. 204.

Laplandske Bergverker 272.

Liflandske Bergverker 264.

Loppe-Jern 389. 390. 392.

Lauenborgske Historie, mærkelig Tildragelse 529. cf. 560.

Læn-Historie (Schwarz) Pommerke og Rügenke (nota) 176. Tvistighed om Læn 533. Løn

Register.

Longobardiske Læn: Rets Bog, Dom i Sa-
 gen ibid.
 Leibnizes Meening: Det Gode i Verden over-
 gaaer det Onde. Antages sikkerst. Overeens
 med Guds wiise Huusholdning 140.
 Ligning mellem Jordstievl og Krud, Mine
 108. sq.
 . . . med Lyn: Jld 112.
 Lindesnæs, Brusen i Havet, see Jordstievl.
 Lov (enhver) har motiv af Ont og Got, Beløn-
 ning og Straf 149 sq. Love, for kostbare,
 hvor Lydighed allene ved Belønninger skulle
 tilkiøbes 150. Befalende og forbydende Love
 hvo Forrin tilkommer 151. Leges imperfectæ
 154. Love at forfatte ib. cf. 165.
 Lovens Overtrædelse har neppe saa meget Ont
 i sig, som der er Got i dens suldkomme
 Fuldbestgiarelse 141.
 Luft Partikler lade sig utrolig udviide. Virk-
 ning deraf 127.
 . . . (for Lynd) fand Meaniik. en leve ubi 114.
 for høyt, og for dybt har lige Virkning ib.
 . . . i Island, paa Biergene reeu og stille, ne-
 den under Stav-Taage mod Sædvane 188.
 Mærkes ved Røg, Sand og Afke som fal-
 der 194. Lyn Jlds svare Virkning 195. 196.
 Lutheri Reformation drager Fremmede til
 Danmark. Kongelig Noordning mod Mis-
 brugen 211. 212.
 Lyschanders Danske Kongers Slegte: Bog.
 170.
 Lysets: Straaler i Tusmærke, kommer i krum
 Linie til os ved megen refraction 116. dets
 Grad og quantitet at maale, ey opfundet
 117. Varenius vil, Lysets: Straaler refrin-
 geres een gang. Indvending derimod ib.

M.

Maccabæus (Joh.) underviser B. Morten
 Eimerfen 15.
 Mairan (dissertat. sur la glace) 570.
 Malmberg i Sverrige 344. Norge 497. 507.
 Malmøe, De paa Island 186.
 Maleyske Kirke, Stad: Huus ic. falder ved
 Jordstievl. Jhielslaaer mange 102.
 Marcus see Dale-Marcus.
 Margrethe Dron. i D. S. N. 326. 327. ic.
 Margrete, gift med Ludv. den Eldre, Chr-
 slyst i Brandenb. 182.

Martini (Theodor.) B. Mortens Søn 23.
 skriver til Palladium om B. Aresens Op-
 førsel og den Islandske Kirkes Tilstand
 51. 54.
 Memoires (Cassini og Maraldi) 1705. angaaen-
 de Barometriske Observation. 126.
 Menniske: Kundskabs Digtighed, uhyklet, med
 mere flid at studeres, end steer 129. Daa-
 skelig til Gavn at faae 130.
 Metal Arbeidere i Norge 478.
 Metaller hvorfra fordum i Norden 263. 278.
 280. 287. 301. 462. 464. 465. 467. 469. 475.
 485. 488. 492.
 . . . deres Navne (fremmede) 301. 302. 303.
 . . . deres Priis paa Island 503.
 Meteoron 1676. observeret i Bologna af Profes-
 Montanari Hans Bog herom: Fiamma vo-
 lanti. 120.
 Meyer (Lybest: Borge Mester) vil med Magt
 frie Kong. Christ. II. af Fængsel 201.
 Middel at maale de høieste Bierge, men ey At-
 mosphæren 113.
 Middel (hvad) best opnaaer Grafs Dyemaal:
 Mistelse af Got, eller Trudsel med virkelig
 Ont 156.
 Militair Etats Indretning af Kong Christ.
 V. 203.
 Mistur, Stav: Taage 186. Myrdals, Ge-
 fields, Ørefields: Jøkel, 3de Jisbierge 189.
 Mærke i nogle dage ved Røg, Sand og Afke af
 Lufften 194. Høvelse i Land: Riødet, spage
 Dyne og smertefulde Folger deraf 195.
 Moral, theoretisk og Practisk 130. i moralste
 Videnskaber tages let feyl 132.
 Moshe le Vayer (la) Betænkning, om Liv igien
 at begynde for fra 140.
 Mule (Laurids) Befalings: Mand over Is-
 land 51. beskjølbes af B. Aresen 59. 60. 61.
 Befales at gribe samme 63.
 . . . hans Brev til K. Christ. III. 309.
 Moenske Mineralier 452. 453.
 Mønten i Danmark 330. 381. 472. 475. Nor-
 ge 479. 481. 486. Sverige 274. 345. 360.
 379. 381. 387. 390. 392. 397. 472.
 Nummer: Guld paa Helgeland 439. 441.
 444. 445.
 Muschenbroek om Jis 570. mener, noget
 seyer sig til Vandet for at frembringe Jis
 573. 581. Experiment med Thermometro 574.
 Ffff Myre-

Myre: Jern 297. 298. 305. 404. 431. 454. 499.
501. 502. 504. 525.

N.

Narso Abbed paa Helgeseld 51.
Nation (femte eller siette Deel af den danske) ehret gammel, men lige nyttig. 199.
Natur (Menniskets) begiæver i en vis Mening lutter Got. Givet Naaben, Mennisker at giøre hinanden Ont. Uret hos Herre eller Ligemand, at paaføre Lidelses Ont, uden for at afsørge noget moralsk 139. sq. Natur synes ey kunde modtage saa meget Ont som Got. 141. dens Virknings rette Naarsag udfindes vanskeligen 567. Behøver ey mange Ting, naar noget skal frembringes. Physiici tage derover let Kejl, da den er simpel. 568.
Nieuventyete opregner Ild Bierge 106.
Nonius og andre søgt Atmosphærens Højde ved hielp af Tusmærket 115.
Norden i gammel Tid, vagina Gentium 198.
Norebergs Lag i Sverrig 315. 319. 321. 324. 336. 341. 347. 352. 376. 377. 396.
Norge fornummet Jordstiels 102. ansees som eet Bierg 109. Naarsag, hvi Jordstiels der ey søles ib.
Norste Bergverker, see Bergverker.
" " Sølvverk 290.
" " deres Jern-Handel med Svenske 489.
" " Jern og Raabbers Godhed 492.
Nød-Værg, Rød-Ket, stor Medhold 152.
Naadens Midlers Fornædenhed, at forbedre Willien. At tvinge den. Exempel: at tvinge et Eal af 12, dertil behøves en Kraft af 13. p. 161. sq.

O.

Observatores i Jælland 185. 194.
Observation af Fahrenheit 577.
Observationer af Philosophis angaaende Tusmærket 116.

Observation i America 123.
- - - Cassini og Maraldi Barometriske 126.
Oddføre: Dom 94. 97.
Ogmund Biskop paa Skalholt 6. sammenliges med B. Aresen 77. 78.
Oldesloiske Raaber: Mølle og Smelte: Hytte. 437.
Ondes (det) eller Godes Fortrin undersøges 137. Siels og Legems phylisf og Moralsk Onde, eens 138. mindste Smerte, er noget virkelig Dat. Det Godes og Ondes Sammenhang. Den beste Verden ib. Det Onde uvist, det Gode vissere. Er det første nærværende, men det sidste langt borte, virker stærk hos Mennisker. Ont uden Gøelse, er intet Ont 148.
Oplysnings: Grad, paa den beroer forstandens Herredømme over Willien 161.
Osmund, Sveast Jern 331. 333. 371. 377. 390. 417. 467. 469. 490. 500.
Otte (Hertug) af Stetin, hjælper Margreve Valdemar af Brandenburg 180.
Ore: Jern i Sverige 490.

P.

Palladius holder Liig-Prædik. over Sam. Haldorsen p. 8. overhører og indvier Morten Einer sen til Biskop, giver ham Binesbyrd 15. 17. skriver til B. Aresen, at befordre Reformationen i Jælland 38. 43. og siden skriv. mod samme Biskop til Geistligheden i Holm Stift 97. 98. saa og i Skalholt Stift 99. 100.
Pantgartener (Bartol) Bergmester 511.
Pasbaqvale, i Asien, Jordstiels løftet Kirken, men igjen nedsat 102.
Patriot ey at see suurt paa fremmed Naabe, fordi han er fremmed 225.
Peber Svenne, hvo for dum kaldtes 207.
Paulsen (Alerius) Abbed i Vedøe 50.
- - - (Thorles) Lav Mand 49. 50.
Penge spares ved Recruters Indkomst i Danmark (nota) 204.
Pensees diverses (Bayles) citeres 133.

Pichin-

Register.

Pichincha (Bjerg i America) det høieste hvor Observationer ere giorte. Barometrum synker der 15 Fod 11 Lin. p. 121. Dets Højde 127.

Philippa Dron. i D. S. N. 337.

Philosophie tiltaget ved Bayles Paradoxer. Tiener mod Guddommens fiender. 132.

- - - om Jld: Bierge er skreven, før de ældste Tider at have allerede brændt mange 100de Aar 106.

- - - fordum kaldet **Willien**: Sielens Kraft til det gode 139.

Physicus forvirres let, ved at Jordkloben og dens Luft-Kreds paa utallige Maader samles, blandes og virker 567.

Physske Onde (det) betragtes som Gierde mod det Moraliske Onde 139.

Pimsteen: Hagel i 7 Dage 190.

Pinnenbergsk Sølv Mine 438.

Planet vides ey, naar begynder at kunde sees. Mogle antage en større, andre en mindre Dybde 117.

Pligter (et Menniskes medfødt) indtage, overtale og kiendes for Sandheder 130.

- - - naar stride mod hinanden, hvo Fortrin tilkommer 152 Uafgiort, om Forskiel er rigtig paa fuldkomne og ufuldkomne Pligter 153.

Pommeriske Hertugers Slægt-Register, hvorhen hører Dron. Euphemias af Danmark 175.

- - - Bergverker 265. 266. 436.

Pontanus, Hvitfeldt, Ursus seyle i Dron. Euphemias Slægtkab 170.

Pontoppidan (E.) Colonier af Fremmede i Danmark 197. 199.

Praester (viede) af B. Kresen paa Skalholt 49.

Preussiske Bergverker 263. 264.

Professores i Kiøbenhavn give Worten Einer: sen Bidnebyrd 55.

Progresio harmonica, Traktat, af Profes. P. Horrebow 122. 127.

Proportion mellem Misgierning og Straf. 156.

Principium compensationis, Grev Gustav Bondes Sats i sin *statera universali*. Dyt og Got derved at-gaae lige op mod hinanden 140.

Psalme, hvorvidt befordret Lutherisk Lærdom 30.

Q.

Qvægsølv i Barometro staaer 28 franske Fod høiere end efter hydrostatiske Regler burde; og skeer ved Luftens Længde 114.

- - - og fluida parallel med Jordens Overflade naar de kommes i Kar 120.

- - - synker 12. Tom i Lin. lavere paa Pichincha Bjerg end ved Havets Waterpas 121.

- - - i Thermometro bedre end spiritus vini. 575. 59.

R.

Recruter, i dette Seculo 16000. af dem bleven i Danmark 205.

Reformeerte s. Resenius.

Regent, som fogiver nøye at studere Under:saatters Natur, Begierlighed, Haab, Frygt, Sindelav o. s. v. 165.

Register (Slægt) see 170. 171. 59.

Relation om Jordskiels paa Batavia 1754. p. 101.

Religions Forsølgelse ic. draget Fremmede til Danmark 199.

Resenius (Dr. Joh.) Biskop, sammenkalder Folk af fremmed Religion i Frue-Kirke 214. Reformeerte Familier i Kiøbenhavn. p. 216.

Ringeriget ved Christiania, har et stort Vand, Hølsfiorden kaldet. 105.

Rød Krude af Eliestrømmen 449.

Røraas: Kaaber Verk i Norge. En Mine af eet Pund Krud, bevæget hele Bierget, og kastet Folk til Jorden, som vare nær ved. p. 108.

Russiske Guldsylcker. 278.

S.

Salbergs Sølv-gruber i Sverige 272. 289. 291. 307. 310. 311. 372. 376. 379. 381. 384. 385. 387. 394.

Saltverk i Halland 402.

Sammenligning mellem Villiens Tilbøvelig' heder har sin Rytte 131.

Samvittighed for svag at holde Folk paa Dydens-Vej 136.

Segel forbrændes af blaa Damp paa Vandet. 105.

Semingsen (Olaf) berøves B. Aresens Brev af af Dade II.

Seneca om Jld Bierge 106. hans Betænkning 112.

Sigurd, Abbed i Thykkebæ, udvalgt Bi'rop paa Skalholt 5. hans forretninger i Kiøbenhavn 33.

Sialand, forðum riig paa Guld 277. 464. Om har givet Jern 459.

Sialandske Mineralier 452.

Sind (fortrædeligt) forestiller sig lutter Dnt 149. Bruger Forstørrelses-Glas at see det Onde. Betragter derimod det Gode med faalsindige og blotte Øyne ib.

Skagen, Forbjerg i Jsland 186. Skove indtil Toppen skules af forbrændt Grus, Aske og Pimsteen 195. Steen af 14 og et halv Pund føres 4 Mile bort i Luften. Riekken Salt opkaster Jlden af Bierg 196. Bevægelse i Havet 110. Skud og Torde at maale hvor langt er borte 114. at vide Skyernes Afstand fra Jorden, hjælper ey meget til at udfinde Atmosphærens Høyde 115. Luemørket ligesaa lidet. Til Luemørket er Solens Straaler ey eene Narisag, men og Atmosphæra solaris 116. Sol-Straalere breffes mange gange, førend de naae Jorden 117.

Skaanske Bergværker 400. 405. 433. 451.

Skibs Byaning, dertil forðum brugt Jern. 477. 478.

Slange (vita Christ IV.) R. Ludv. XIII. Tiid. Folk under Montgomerie anførsel, fra Frank-riig 102.

Slentz (Junker) Ravn, hvoraf kommen 201.

Slavernes Metaller 463.

Slesiske Bergværker 265. 287.

Slesvigske Metaller 446.

Sliestrømmen opkaster rød Kride 449.

Solon, Straf og Belønning at vedligeholde Republikven.

Sorø (Kirke) Kong Christoph. II. Gemal og Børn, deres Grav Minde 171.

Sølv i Mængde forðum i Norden 276. 278. 477.

Sølvbergs-Ordning i Sverrig 346. 397.

Sølv-Ørts og Miner, i Sverige 274. 307. 310. 337. 343. 345. 349. 351. 357. 358. 361. 370. 373. 375. 379. 381. 387. 392. 393. 397. 473. i Halland 400. Pinnenberg 438. paa Helgeland 438. ved Flensborg 447. 448.

Sølv-Sand, ved Flensborg 449. i Thyen. 456.

Speculum Regale, et gammelt Norst Skrift p. 498.

Sprog bertiges ved fremmede Ord. Ved Bogstaver og Endelser fand de forandres. 230. Exempel derpaa 321. Krigs-Mænds-Sprog fornærmer det Danske Sprog ib.

Sprøyte, Vandet sfiger i den 32 Fod høiere, end uden for 120.

Statera universalis (Brev Gustav Bondes) Dnt og Got at veye lige i Verden, ex principiis compensationis 140.

Stavanger, see Jordfiels.

Staalberge i Sverige 315. 325. 337. 395.

Steenknl, i Slaane 427. 433. paa Bornholm 452.

Stigsen (Otto) sendt af R. C. 3. til at bringe Skalholt Stift i Nolighed 84. 86. tager Hylbnings-Eed af Indbyggerne 93.

Stoici: alle Synder ere lige. Had Sandserne ansee for got, er det store Siul ib.

Straf uden Dnt, er ingen Straf 154.

Strandet Guds 469. 471.

Starminus, Schöttus om Jld Bierge 106.

Svenske Bergfolk i Norge 507. 508.

Svenske Bergværker 273. 497.
 - - - deres Jern handel med Rorske 489. 490.
 Sverrig forudm riig paa Guld og Sølv 276.
 Sverriges Handel forudm 284. 287.
 Sylvius Boccone lærde Efterretning om
 Jordskielv i Sicilien 1693. p. 107 108. 110.
 Synder (viffe) mere i frang end andre. Bayles
 Meening 134. seil. viffe Synder at ansees
 saa smaa, at de ey kand lignes mod større
 eller Himmel-raabende. it. Feisfiellen at
 komme af deres større eller mindre Fornøvelse.

T.

Tab. Sorana (nota) 173.
 Tale ret at forstaae, behøves Kundskab om den
 Talendes Hensigt. 133.
 Tavle over Barometri Høyde. De høveste
 Bierges Høyde forud udregnet af Profes. P.
 Horrebow. 123. 124.
 Taage (Støv) og Jordbrand pleye følge Jord-
 skielv 188. Trangbrystighed af Grovel Dun-
 ster 155.
 Taarn (runde) Dvægsølv 1. til 2. Linier lave-
 re, end nedre i Byen.
 Tellemarkens Jern 483. 484.
 Tempel, Sophia, i Constantinopel, Seraillet
 og nogle 1000 Huse Jordskielv ruineret. it.
 stor Skade i Smyrna, Alexandria, gandske
 Egypten, sær Cairo 102.
 Theatrum geneal. Henning. 170.
 Theodicee (Leibniz) bringer Bayle til høyere
 Begreb om Guds Magt og Visdom end til-
 forn 132. hans Vilkaadighed haft sin Rytte
 133.
 Thermometrum med Spiritu vini, ey efterretlig
 575.
 Thorbenzen (Germund) Commend. paa Ski-
 bet David, tager med Otte Stigsen Indbyg-
 gerne i Sed. 93.
 Thorum paa Grund, B. Aresens Daatter,
 hendes Sindelav 75. hvorvidt har haft Deel
 i Christian Skives Drab. 79.
 Tiberii (Keiser) Tiid, 12 Stæder paa cengang
 af Jorden opslugt. 111.

Tiger-Dyr, tamme i Jylland, bringer deres
 Herre Wildt hjem 202.
 Ting, to i Verden ey lige 146.
 - - - de fleste nu umisselige, som Forsædres
 Tarvelighed ey behøvede 205.
 Tobak Plantning i Danmark 217.
 Tott (Aage Andersen) 408. 409. 411. 412.
 413. 511.
 Torden og Skud kand maales hvor langt
 borte 114.
 Trolle (Gustav) drager som en Bergmand i
 Norge 522.
 Trundsen (Christopher) beskiftet Amiral til
 Island mod Biskop Aresen 83. 89. hans In-
 strux 86. Hylbnings Sed af Indbyggerne for
 Norden og Vesten 90. 92. lader Dom gaae
 paa Oddare over B. Aresen. 94. 97.
 Tusmørkets Aarsag. Phoenomina ved Solens
 op og Nedgang 116.
 Tvangs Ret, at søge Skade afverget og erstat-
 tet, har Fortrin for andre naturlige Rettig-
 heder 154.
 Tydske Bergfolk komme til Norge 511. 512.
 - - - Berg-Ord i Sverige og Norge 303. 493.
 - - - Colonister i Danmark 197. De Tyffes
 Privilegier indskrænkes af Kong Valdemar
 atterdag ib. sq.

U.

Valdemar Atterdag, stor og klog Konge i Dan-
 mark 169. cf. 200. hans Slægtskab med det
 Belgafiske Huns 179.
 Valkendorfs (Eril) Brev til Christ. II. 507.
 Vand opkafet af Jorden ved Jordskielv, som af
 en Fontaine 102.
 Vand smeltes i Fjeldbjerger, strømme ud, som
 Elve og Floder 189.
 - - - dets Heede dependerer af Lustens Tyng-
 de. Jo tyngere Lust, jo hedere Vand ved Raag-
 ning 567.
 - - - hvidt som Melk, med mineralsk Smag
 p. 103.
 Ufff 3

Var

Varder forudm i Sverig og Norge 296.
 Varenius xc. Fortegnelse paa Jld: Bierge.
 p. 106.
 - - - om Atmosphærens Høyde 115. 117.
 Vastov, Slægt-Register over Christne Konger
 i Danmark, ender med K. Christ III. 169.
 Vanvittighed (moralisk) den skadeligste og stør-
 ste. Den moralske Deel af et Menneske, kin-
 der det selv mindst 130.
 Vedel (Brev) kommer til Danmark 204.
 Velsærdt (Mennesk.) ey at ankomme paa en
 Slump, i at fastsætte Straf. 156.
 Vender fordrives af de Tydske 206.
 Verden, om meest har Got eller Ont? 140.
 Den altsaa deeles i to store Dele: Ont og
 Got 144.
 Vesuvius, Tromboli, Hekla paa een Tiid i
 Brand. 107.
 Vestphalen (Geh. N.) monum. Kostloske Gris
 i Waaben (nota) 174.

Veyr (mildt og varmt) i Nov. Dec. Janv. Febr.
 forarsaget af underjordiske effluviis 112.
 Udvandringer, i de ældste Tider fra Dan-
 mark 198.
 Vitriol-Værk i Jylland 454. 455.
 Victoria, Casteel i Usten bevæges, som en
 Bugge ved Jordskielv 101.
 Villien hvorfra sin Kraft, hvad der regierer
 den. Dens Mørke 130. Bayle: Forstand
 og Villie ey bedre hos Afguds-Dyrkere end
 Atheister. Hos begge er urigtig 133.
 160. sq.
 Vittellio og andre, ved Lusmærket søgt Atmos-
 phære Høyde 115.
 Viglaf III. Tyrste af Rügen, hans Testamente
 til Opsto i Norge oprettet. Eft. rgiver Prinds
 Christoph en anseelig Gield 183. De egent-
 lige Ord 184.
 Vold og Skade af Hjelpe Tropper i Dan-
 mark 203.
 Ungdommens Kænser, hvad Rytten burde
 være 228.

Corrigenda.

- p. 254. lin. 12. læs *nostrorum*. l. 19. *statim*.
p. 261. l. 7. *necessariis*. l. 20. *Meysen dat*.
p. 263. l. 9. læs IX. *Seculo*.
p. 264. l. 8. i det første staaer.
p. 272. l. 25. læs Sverige.
p. 286. l. ult. *Casiodori*.
p. 301. l. ult. *utique* for *utque*.
p. 309. l. 15. blev for bleven.
p. 324. in Nota. læs (h) (i) for (g) (h).
p. 399. l. 7. *monasterio*.
p. 402. l. 8. *specialem*.
p. 433. l. 27. *realt* for *relat*.
p. 438. ille 458.
p. 455. l. 27. *Brundrødt*.
p. 473. l. 19. *Par* for *paa*.
p. 500. l. II. læs *liggr* for *ligge*.
p. 524. l. 9. *ligge* for *lige*.

Table of Contents

1. Introduction 1

2. The History of the Book 2

3. The Author's Intent 3

4. The Structure of the Book 4

5. The Language of the Book 5

6. The Style of the Book 6

7. The Themes of the Book 7

8. The Characters of the Book 8

9. The Plot of the Book 9

10. The Conclusion of the Book 10

